

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU V NITRE

REDAKTOR: DR. ANTON TOČÍK

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,—

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

Administrácia: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27

СЛОВЕНСКА АРХЕОЛОГИЯ

ЖУРНАЛ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ В НИТРЕ

РЕДАКТОР: Д-Р. АНТОН ТОЧИК

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, цена Кчс 120,—

Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

Администрация: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ZEITSCHRIFT DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

DES ARCHÄOLOGISCHE INSTITUTES IN NITRA

SCHRIFTFLEITER: DR. ANTON TOČÍK

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,—

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

Administration: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

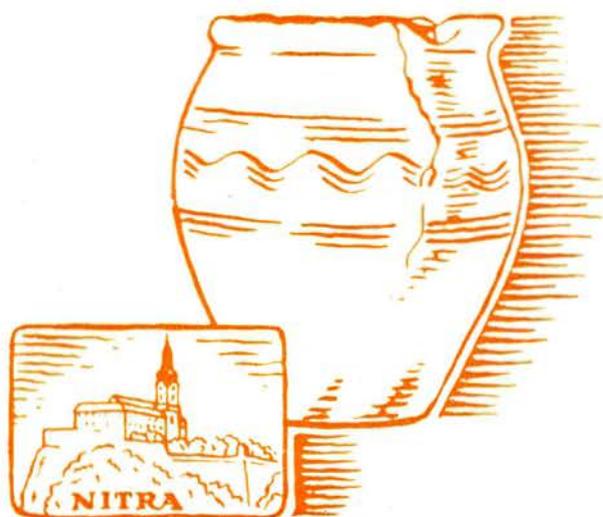
VI—2, 1958

REDAKTOR: DR. ANTON TOČÍK

Redakčná rada: prof. dr. V. Budinský-Krička, Archeologický ústav SAV, Nitra;
dr. L. Kraskovská, Slovenské múzeum, Bratislava; dr. J. Poulik, Archeologický ústav
Československej akadémie vied, Brno. Technický redaktor: O. Betko.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

VI-2

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED, BRATISLAVA

1958

OBSAH 1. ČÍSLA

Bánesz L., Mladopaleolitické objekty v Seni I	5
Jungpaläolithische Objekte in Seňa I	15
Chropovský B., Príspevok k problematike neolitického osídlenia záp. Slovenska	21
Beitrag zur Problematik der neolithischen Besiedlung der Westslowakei	25
Andel K., Pohrebisko z doby medenej v Tibave na východnom Slovensku	39
Kudláček J., Záchranný výskum v Jelšovciach (okr. Nitra) r. 1952	50
Ambros C., Zvieracie kosti z doby bronzovej z Dvorov n/Žitavou	66
Bronzezeitliche Tierknochen von Dvory n/Žitavou	76
Porubský J., Lužické popolinicové pole v Partizánskom	82
Lausitzer Urnenfeld in Partizánske	92
Milčev A., Mohyla pri obci Debnevo, Trojansko v Bulharsku	99
Das Hügelgrab bei der Ortschaft Debnevo in Bulgarien	107
Pleinerová I., Olmerová H., Halštatské nálezy ze Somotorské hory	109
Hallstattfunde von der Somotorská hora	119
Chropovský B., Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta	120
Das latènezeitliche Gräberfeld in Nebojsa, Bez. Galanta	127
Сова — Гмитров П., Новые латенские находки в Закарпатте	135
Sova-Gmitrov P., Nové laténske nálezy v Zakarpatskej Ukrajine	131
Budinský-Krička V., Slovanské mohyly na východnom Slovensku	138
Slawische Hügelgräber in der Ostslowakei	185
Krippel E., Záznam o rozboře uhlíkov z slovánských mohýl v Kráľovskom Chlmci a Topovke	188
Neustupný J., Slovanské mohyly u Stredy nad Bodrogom	206
Petrescu-Dimbovița M., Slovanské sídliská v Moldavskej oblasti Rumunska	209
Slawische Siedlungen im Moldaugebiet Rumäniens	222
Paulík J., Rejholec E., Stredoveké chaty v Chotíne	223
Mittelalterliche Hütten in Chotin	234
Konferencia Limes Romanus v Nitre	236
Pelikán O., Kunst und Leben der Etrusker, Köln 1956	237
Polla B., Szabó György, A falusi kovács a XV.—XVI. században	238
Křížek F., Ke carnuntskému reliéfu v Městském muzeu v Bratislavě	239
Zum carnuntinischen Relief im Städtischen Museum (Mestské múzeum) in Bratislava	240

OBSAH 2. ČÍSLA

Bárta J., Jaskyňa Mažarná v krasovom území Veľkej Fatry	245
Die Höhle Mažarná im Karstgebiet der Grossen Fatra	253
Neustupný J., Neue Beiträge zum Neolithikum Rumäniens	257
Nové príspevky k neolitu Rumunska	289
Porubský J., Sídlisko ľudu s volútovou keramikou v Ludaniciach	295
Patay P., Príspevky k spracúvaniu kovov v dobe medenej na Slovensku	301
Beiträge zur Metallverarbeitung in der Kupferzeit auf dem Gebiete der Slowakei	309
Pastor J., Sídliskový výskum na Somotorskej hore r. 1955	314
Siedlungsforschung auf der Somotorská hora im Jahre 1955	332
Bárta J., Majda-Hraškova jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej	347
Die Majda-Hraško-Höhle und ihre Funktion in der Hallstattzeit	354
Vlček E., Majda-Hraškova jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej, časť Antropologický posudok	355
Paulík J., Nové hrobové nálezy z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku	361
Neue Grabfunde aus der jüngeren Hallstattzeit in der Südwestslowakei	374
Kolník T., Nové ojedinelé nálezy spón z doby rímskej a sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku	380
Neue Einzelfunde von Fibeln aus der römischen und Völkerwanderungszeit in der Südwestslowakei	386
Bjaleková D., Záchranný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove, okr. Šurany	388
Rettungsgrabung von slawischen Siedlungen in Nitriansky Hrádok und Bešeňov, Bez. Šurany	403
Ambros C., Zvieracie zvyšky z Bešeňova a Nitrianskeho Hrádku, okr. Šurany	414
Tierreste aus Bešeňov und Nitriansky Hrádok, Bez. Šurany	415
Kraskovská L., Výskum v Bešeňove roku 1950	419
Ausgrabung in Bešeňov im J. 1950	438
Polla B., K problematike vzniku Starého mesta a Banskej Štiavnice	453
Zur Problematik der Entstehung von Staré Mesto und Banská Štiavnica (Schemnitz)	470
Zprávy a recenzie	478
Pelikán O., Rímsky republikánsky portrét v Slovenskom múzeu v Bratislave	448
Ein republikanisch-römisches Porträt im Slovenské múzeum zu Bratislava	451

1265
 AN. C. 10.324E

Jaskyňa Mažarná v krasovom území Veľkej Fatry

JURAJ BÁRTA

V juhozápadnej časti krasového územia Veľkej Fatry v katastri obce Blatnica nachádza sa komplex krasových dolín kaňonovitého charakteru s hlavnou osou utvorenou potokom Gader, ktorý pramení pod kótou 1560 medzi Ostredkom a Krížnou. Do hlavnej Gaderskej doliny, na hornom konci zvanej Dedošová, ústi z ľavého brehu Drobková dolina, z pravého Vrátna, neskôr z tej istej strany Brestová, Pod Sokolíkom a Necpalská, z ľavého brehu ústi do nej kaňonovitý Selenec s ľavými pobočkami Mohošovou a Tmavou dolinkou. Od vyústenia Selenského potoka do Dedošovej doliny až po obec Blatnicu nazýva sa dolina už Gaderská, ktoré meno stráca po sútoku s Blatnickým potokom, pritekajúcim od juhovýchodu z Blatnickej doliny. Z ľavej strany vyúsťujú do vlastnej Gaderskej doliny nápadne suché doliny: Lubená, Vápenička, Vápenná dolinka a Konský dol s prípojkami Havranovou a Norkovou.

Táto oblasť ako súčiastka Veľkofatranského krasu, ktorá čo do rozlohy javí sa ako tretia krasová oblasť na Slovensku, tvorená je križnianskym a chočským príkrovom, zloženým z triasových guttensteinských vápencov a chočských dolomitických vápencov a dolomitov (J. I l a v s k ý — Ž. Č e r v e ň o v á, 1952). Z uvedených príkrovov najmä chočský vyznačuje sa bohatstvom povrchových tvarov vo vápencoch i dolomitoch a reprezentuje vaucluský typ vysokohorského krasu. Zvláštnosťou celého povodia Gadera je nápadne bohatý výskyt skalných previsov, ktoré sa vyskytujú na skalných stenách Gaderskej doliny v 250—350 m výške nad dnom údolia a nižšie i vyššie v ostatných prilahlých dolinkách. Pôvod týchto priemerne malých previsov, dosahujúcich niekedy dĺžky nad 40 m, dá sa vysvetliť azda len vetraním a oddrobovaním spodných chemicky odlišných vápencov, v ktorých nadloží nachádzajú sa odolnejšie vápencové vrstvy, často opäť vystriedané vrstvami menej odolných vápencov, ktoré majú nápadný sklon na vytváranie previsov.

Poloha a opis jaskyne. Nateraz naj-

väčším zisteným previsom a jaskyňou západnej časti Veľkofatranského krasu je Mažarná. Leží vo výške 300 m (namerané vreckovým aneroidom) nad hladinou Gaderského potoka v dolinke Mažarnej, ktorá je východnou odnožou Vápennej dolinky, vyúsťujúcej 100 m juhozápadne od zrúcanín Blatnického hradu z ľavého brehu Gaderskej doliny. Prof. J. S k u t i l (1938) uvádza, že leží v severozápadnom úbočí Norkovej asi vo výške 1000 m, hoc sama Norková má len 762 m absol. výšky. V uvedenej 300 m relat. výške predeľuje na tomto mieste už plytkú dolinku Mažarnú veľkú, zhruba pravouhlé terasovité bralo, ktoré vytvára dlhý skalný previs, prechádzajúci pri juhozápadnej strane za navalenými obrovskými balvanmi vo vlastný portál jaskyne Mažarnej. Previsová časť Mažarnej je charakterizovaná lavicovitým rozpadom vápencov, ktoré vo forme plochých balvanov a sute pokrývajú na niekoľkých miestach dno spolu s belavým sypkým sintrom a s humóznymi sedimentmi. Nad portálom jaskyne nachádza sa 7 m vysoká skalnatá terasa, nad ňou šikmý zalesnený svah a v ňom asi vo vzdialenosti 25 m ca 8 m vysoké bralo so svahovým žlabom, nad ktorým pokračuje prudký svah do ďalšej etáže vysokých brál. Topiaci sa sneh a zrážková voda, stekajúca svahovým žlabom puklinami, prechádza do jaskyne, na čo ešte poukážeme.

Jaskyňa je pre pomerne malú výšku hneď od počiatku tmavá a pokračuje zhruba horizontálnym dnom tvoreným sintrom, drobnejšou zaokrúhlenou i hranatou suťou, v ktorej najmä pri východnej strane, kam presakuje voda z jazierok, nachádza sa väčšie množstvo zaokrúhlených kameňov. Najvýznamnejšou časťou jaskyne Mažarnej je nízka, ale značne široká Vstupná sieň, ktorá dosahuje 46 m dĺžky. Jej pecovitý portál, orientovaný na severozápad, je 3 m vysoký, 24 m široký s hladkými stenami guttensteinského lavicovitého vápenca. V povale nachádza sa viditeľná sz — jv orientovaná, miestami už zasintrovaná diakláza. Lavicovitý pôvodný úklon vrstiev sa po oboch

koncoch diaklázy zvlňuje a vydrobená povala dosahuje zubovitý povrch, v ktorom na mnohých miestach medzi sintrovými plôškami a hladkými stenami badať hubovité výrastky zo sintru. Druhá diakláza začína na okraji balvanitého ľavého boku a sleduje zhruba sj smer. V prvej tretine pretína Vstupnú sieň tektonická diakláza jz—ssv smeru, ktorá podnietila vznik pravého výklenku s komínom v povale i v stene. Pod ním sa zjavujú na stene prvé kvapľovité sintrové záteky a v najvyššej vyhlbenine tiež nevelké stalaktity. V povale vidieť sklonené vrstvy vápenca, ktoré najmä pri ľavej strane pred vstupom do Mramorovej chodby majú stopy po oddrobovaní lavíc a znižujú sa strechovite ku dnu. Od 35 m sa povala Vstupnej siene pod vplyvom ďalšej priečnej pukliny zvyšuje na max. výšku 3,20 m, pričom pri ľavej strane nachádzajú sa 2 zvoncovité stalaktity. Ak povala medzi prvou a druhou priečnou puklinou bola viac-menej hladká, tvorená tmavošedým žilnatým vápencom, od jej náhleho lavicovitého vyvýšenia na 33. metre badať početnejšie sintrové záteky a menšie karfiolovité a hrudkovité stalaktity bryndzového charakteru. Pozoruhodnosťou Vstupnej siene je niekoľko jazierkovitých stalagmitov, nachádzajúcich sa na jej ľavej severovýchodnej strane. V terasovitom výmoli ľavej časti Vstupnej siene nachádza sa nízka chodbovitá odbočka nazvaná Kurín s bryndzovitými zátekami na bokoch a s rovnou lavicovitou povanou. Zadná časť Vstupnej siene ukončuje sa výmožnou terasou s menšími výklenkami, pričom povala je prevažne zdobená bryndzovitými kvapľami. Pred ukončením po pravej strane nachádzajú sa na bryndzovitých zátekoch plochy zdobené pozoruhodným sintrovitým mramorovaním.

Vstupná sieň rozdeľuje sa na dve ramená, z kto-

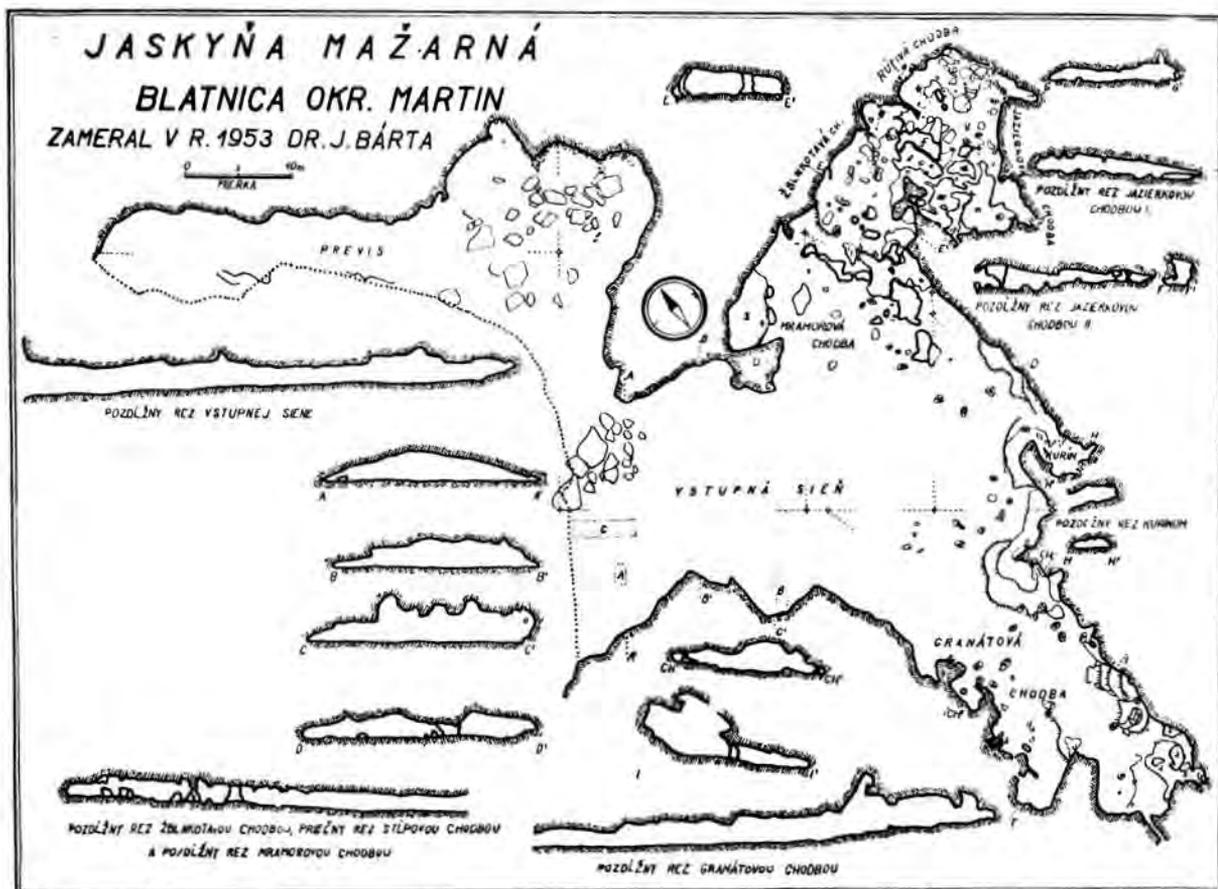
rých pravé bolo nazvané Granátovou chodbou pre výskyt kôpky ručných granátov, ktoré tu zanechali partizáni z čias Povstania. Vznik 30 m dlhej Granátovej chodby podmienila puklina s—j smeru, ktorá bola už spomínaná pri opise počiatku Vstupnej siene. Na ňu sa viaže prevažný výskyt zvonovitých stalaktitov a zátekov. Na počiatku vo vrchole pukliny dosahuje 3 m výšky. Ľavá časť Granátovej chodby má viac-menej rovný charakter povaly s dutinami po vypadnutých lavicovitých blokoch. Najkrajšia výzdoba závesovitých zátekov nachádza sa po pravej strane tejto chodby. Jej ľavú stranu charakterizuje terasovité dno s početnými stalagmitmi, stalagnátmi i výklenkami. Smerom ku koncu dno už nie je také rovné. Má početné nízke stalagmity a nápadné kamene. Pravá strana ku koncu vytvára väčšie nízke výklenky, zdobené hroznovitými zátekami i silnými stalagnátmi. V druhej tretine dĺžky Granátovej chodby podmienila priečna puklina náhle zvýšenie povale na 5,40 m. Výpadom lavicovitých balvanov otvorila sa tu povala s galériou zdobenou zátekami. Pred koncom Granátovej chodby je jej dno vytvorené sintrovou dlážkou s piatimi vyschnajúcimi jazierkami. Pred ukončením Granátovej chodby nachádza sa v znižujúcom sa výklenku pri pravej strane neprístupná puklina v smere s—j. Vo výklenku badať na hladkých stenách kryštáliky sintru v podobe hieroglyfov. Najzadnejšia časť Granátovej chodby je zdobená niekoľkými zvonovitými stalaktitmi i závesovitými zátekami. Po dosiahnutí výšky 2,80 m zakončuje sa nízkym jazierkovitým výklenkom.

Ľavá časť Vstupnej siene od 25. m pokračuje Mramorovou chodbou 15 m dlhou, maximálne 2 m vysokou, ohraničenou stalagnátickými priečkami od ľavého výklenku Vstupnej siene, za ktorými končí susedná Stĺpová chodba. Pred vlastným počiatkom širokej Mramorovej chodby na pukline, sledujúcej smer s—j, nachádzajú sa dva zvonovité stalaktity. Na pravej strane Mramorovej chodby časom preteká a tu aj vsakuje voda z jazierok zo zadnej časti Mažárnej. Sú v nej početné stalagnáty a závesovité široké stalaktity. Povala je tvorená tmavošedými žilkami pretkaným vápencom a početnými puklinami, v ktorých sa vytvárajú malé stalaktity. Vznik Mramorovej chodby podmienila spomenutá puklina. Nad pravým okrajom spadnutého lavicovitého balvana v hladkej ploche povaly vytvorili sa kryštalizáciou humusovito sintrovité znaky pripomínajúce mramor alebo hieroglyfy. V ľavom výklenku Mramorovej chodby nachádza sa veľké Mramorové jazierko so stalagnátmi.

Na Mramorovú chodbu za stalagnátovými kulisami nadväzuje po pravej strane 13 m dlhá Stĺpová chodba s max. výškou 2,10 m. V podstate je genetickou súčasťou Vstupnej chodby, predelenej len stalagnátovými kulisami, ktoré dali podnet pre jej pomenovanie. Má jazierkovité dno, sintrovité terasy i stalagmity. Od susedných priestorov oddelená je len uvedenými stalagnátmi, pomedzi ktoré sú početné prechody. Pri vhodnom osvetlení, v ktorom sa odzrkadľujú v jazierkach zasintrované steny a stalagnáty, je to jedna z najkrajších častí jaskyne. Celková pochmúrnosť výzdoby šedého zafarbenia vyplýva jednak z odumretosti kvapľov, no najmä zo začadenia od fakiel obyvateľov a turistov, ktorí sem chodia pre vodu. Vľavo medzi stalagnátmi nasleduje 11 m dlhá Žblnkotavá chodba, pomenovaná podľa žblnkotu, ktorý vydáva v čase veľkého množstva vody Žblnkotavé jazierko, ktorého vody pretekajú cez vodopádiky na prudšie klesajúce zasintrované dno s menším jazierkom, stalagmitmi a balvanmi. Na ľavej strane lavicovitej povaly s hrubými krátkymi stalaktitmi nachádza sa puklina smeru ssv—jjz. Pri pravej strane tejto chodby, hneď pri ústí do Stĺpovej chodby, nachádza sa Kútikové jazierko. Maximálna výška Žblnkotavej chodby

1,90 m pri jej počiatku znižuje sa na konci za skupinou zasintrovaných balvanov a stalagmitov na 0,90 m v javiskovitom priestore, ktorým sa táto chodba zakončuje v Žblnkotavom jazierku. Po obočení vpravo medzi stalagnátickými stĺpmi je Jazierková chodba dlhá 14 m v smere sz—jv podľa diaklázy, na ktorej vznikli kulisovité stalagnátové útvary. Hneď pri jej počiatku nachádza sa na ľavej strane Útesové jazierko, ohraničené zľava stenou, sprava vysokou sintrovou bariérou. Nad týmto jazierkom nachádzajú sa veľké závesovité stalaktity, ktoré sa kedysi dotýkali hladiny, čo dokazujú ploché sintrové obruby stien a stalaktitov. Hladká lavicovitá povala Jazierkovej chodby sa z počiatkovej výšky 1,90 m znižuje v strede na 0,90 m, pričom sa chodba rozširuje obojstranným priechnutím, ktorého pravú časť zaplavuje Bariérové jazierko, oddelené 60 cm vysokou bariérou od Blativého jazierka.

V romantickom zákutí pri pravej stene nad Bariérovým jazierkom medzi silným stalagnátom a stenou nachádza sa najkrajšia časť jaskyne, visuté Čarovné jazierko, doplnené po okraj nádrže krištáľovo sa zrkadliacou vodou. Tento pozoruhodný útvar, nachádzajúci sa v 0,65 m výške, je ovenčený

bryndzovitou zátekovou klenbou, po bokoch s hroznovitými útvarmi. Je podlhovastého tvaru, akoby vychádzal z malej jaskynky. Po pravej strane je zdobené živým žltosledým i šedým odumretým sintrovým vodopádom. Jazierková chodba sa v strede za vodopádovitým stalagnátom rozširuje na ľavo chodbovitým výbežkom, ktorý podmienila 14 m dlhá puklina v smere sv—jz. Na jej počiatku je Atolové jazierko, oddelené od Blatívého a Bariérového jazierka silnou priehradou sintru. Jazierková chodba vo svojom pôvodnom smere končí bahnom zanesenou puklinou medzi lavicovitými stenami pri ľavej a stalagnátmi i zátekami zdobenej pravej strane pri výške 0,70 m. Na tomto mieste treba predpokladať puklinový styk s povrchovým príivodom vody z uvedeného už terénneho žlabu nad jaskyňou. V tejto časti chodby jaskynné dno je tvorené mazľavým blatom, ktoré siaha od okraja Blatívého jazierka po protilahlé steny, kde na skoro zvislej vápencovej doske nachádzajú sa neobyčajne nápadne vyvinuté hieroglyfické znaky z humusovitosintrových kryštálov. Spomenutá už ľavá časť Jazierkovej chodby pokračuje mierne stúpajúcim dnom, zavaleným početnými zrútenými skalami na konečný bod, z ktorého odbočuje doprava slepá chodbička. Táto má pravdepodobne puklinové spojenie s povrchom, čo dokazuje nános humusovitej hliny. Kedysi aj v tejto časti nachádzala sa hojnejšie voda, čo dokazujú niektoré vyschnuté jazierka, zavalené kameňmi. Táto časť Jazierkovej chodby je chudobnejšia na náteky a kvaple, zato vzadu na stenách balvanov i lavicovitých častiach povaly nachádzajú sa hieroglyfické ozdoby zo zahlineného sintru. Zhruba v prostriedku tejto časti odbočuje dolava ťažko prístupná a nie celkom badateľná Rútivá chodba, na počiatku v sífónovitom vstupe len 0,50 m vysoká. Jej nápadná ľavá odbočka súvisí so Žblnkotavým jazierkom. Pôvodne viac-menej hladké sintrové dno od oblúka vpravo je tvorené zrútenými veľkými lavicovitými balvanmi. Povala, max. 0,70 m vysoká, je zdobená guľovitými útvarmi a zátekovými stalagnátmi i stalagmitmi. Pred ukončením dosahuje max. výšky 1,60 m. Je v podstate súčiastkou Jazierkovej chodby s tým istým sklonom a smerom vrstiev ako Jazierková chodba. Na početných plochách zrútených balvanov, ktoré zatarasili pôvodne ľahšie prístupný spoj s Jazierkovou chodbou, sú na konci Rútivej chodby tiež kryštalické útvary hieroglyfických motívov.

Jaskynná mikroklima a hydrografia. Ku dňu 13. júna 1953 zameraná teplota jaskyne a vlhkosť (namerané vlasovým vlhkomerom značky Chirana) poskytla nasledujúce údaje:

	°C teploty	% vlhkosti
Vonku pred jaskyňou	14,6	82
Balvan pod jaskynným portálom	9,8	92
Vstupná sieň, koniec	9,0	91
Granátová chodba, koniec	8,4	90
Kurín, koniec	8,6	92
Mramorová chodba, koniec	8,1	91
Stĺpová chodba, koniec	7,7	90
Žblnkotavá chodba pri jazierku	6,8	93
Jazierková chodba II, jv koniec	6,6	93
Jazierková chodba I, sv koniec	6,5	91
Rútivá chodba, stred	6,4	90
Celkový priemer	7,79	91,3

Prúdenie vzduchu, zisťované dymom magnézia, vykázalo únik dymu von pri zemi a prílev čerstvého vzduchu dnu pod povalou. Prievan na konci chodieb nebol zistený.

Jazierka

	°C teploty	hlbka v cm
Zadné jazierko v Granátovej chodbe	6,6	12
Podstenné jazierko v Granát. chodbe	7,4	8
Mramorové jazierko	6,1	22
Stĺpové jazierko	7,1	18
Kútikové jazierko pod stalagmitom	7,0	20
Žblnkotavé jazierko	7,1	12
Útesové jazierko	6,5	16
Čarovné jazierko	6,6	20
Bariérové jazierko	6,7	18
Blatívé jazierko	6,6	18
Atolové jazierko	6,2	16
Celkový priemer	6,6	20
Celkový priemer	6,7	16,6

Proti dnešnému stavu sa zistilo nápadné rozdielne stúpanie a klesanie hladiny v Kútikovom, Žblnkotavom a Bariérovom jazierku hladinovými kruhmi vyzrážaného sintru na obvode jazierkových panví.

Jaskynná flóra. Široký, nevysoký jaskynný portál so slabou humóznou pokrývkou umožnil existenciu nasledujúcej obecnej krasovej flóre (podľa láskavého určenia Dr. J. Májovského): kruhatka Mathiolová (*Cortusa Mathiolii* L.), pľuzgiernik krehký (*Cystopteris fragilis* (L.) BERNH.), mach (*Mnium spinosum* VOIT.) SCHWGR., mliečka múrová (*Mycelis muralis* (L.) PRES. a huby *Fegatella conica* (L.) CORDA, *Pogonatum nanum* (SCHREB) P. d. B.

Prieskum speleofauny (podľa láskavého určenia dr. J. Guličku) zistil len prítomnosť troglófilov a troglóxenov, a to: motýle mora *Scoliopteryx libatrix*, piadačka *Triphonosa dubitata*, pavúky *Meta menardi*, *Meta sp.*, hmyz potočník *Limnophilus sp.*, *Carabidae* (indet.), bezulité slimáky z čelade *Arionidae sp.* a pakomáre z čelade *Teeudipadidae*. Z archeologického výskumu získali sa fragmentárne pozostatky tura domáceho (*Bos taurus*), jaskynného medveďa (*Ursus spelaeus*), vlka (*Canis lupus sp.?*) a ďalšie neurčiteľné kosti.

Vznik jaskyne. Jaskyňa Mažarná patrí svojim vznikom medzi svahové jaskyne. Jej tvar podmienili hlavné smery tektonických diakláz, idúce v smere sz—jv a sv—jz. Na jej vzniku podieľalo sa jednak odrobovanie lavicovitej skalnej hmoty pod vplyvom vonkajšieho zvetrávania, čo dokazujú nakopené balvany a suť pod previsom a na počiatku Vstupnej siene, jednak chemická činnosť dažďovej vody presakujúcej opísaným údolným žlabom do Jazierkovej chodby. Najväčší priestor, t. zv. Vstupná sieň, vznikol odrobovaním lavicovitých vápencových balvanov na križovatkách puklín rozličných smerov, čo podmienila aj neobvyčajne vhodná odľučnosť tu nachádzajúcich sa stred-

Obr. 1. Blatnica, jaskyňa Mažarná. Previs pred jaskyňou. Foto J. Bárta.

Obr. 2. Blatnica, jaskyňa Mažarná. Jazierková chodba, v pozadí visuté Čarovné jazierko. Foto J. Bárta.

notriasových vápencov, náchylných na chemické zvetrávanie. Rúťivú chodbu zasiahla akási mladšia tektonická porucha, ktorá zapríčinila napadanie balvanov a porušenie pôvodnej výzdoby, dnes doplnenej mladšou.

Zvláštnosťou jaskynnej výzdoby Mažarnej sú jej nezvyčajné kvaple. Nenachádzame tu totiž typické stalaktity, lež osobitné formy mohutných zvoncovitých stalaktitov a závesov niekedy hroznovitého alebo hráškovitého povrchu. Častý je výskyt stĺpovitých stalagnátov, ktoré rozdelili pôvodné priestory, vzniklé odrobovaním vápencových lavíc na menšie siene a malebné kútiky. Uvedené tvary reprezentujú tu zvláštnu formu t. zv. sedimentárnych konkréciových kvapľov, aké okrem Belanskej jaskyne (J. K u n s k ý, 1950) nepoznali sme z ostatných slovenských jaskýň (podobné útvary zistili sme však aj v jaskyni Horná Tufná pri Harmanci, taktiež vo Veľkofatranskom krase). Ide tu o premáčanie povaly silným presakovaním vody, čím sa krasová hornina roztápa a pri vysokom nasýtení i konkrétne zráža. Tým vzniká bryndzovito-kašovitá hmota pomaly tečúca od povaly na miestach puklín a vytvára tak horeuvedené osobitné formy kvaplovej výzdoby (J. B á r t a, 1954). K otázke ďalšieho prieskumu malá mocnosť nadožtia nedovoľuje predpokladať ďalšie jaskynné priestory. Celkovou svojou dĺžkou 151 m jaskyňa Mažarná patrí zatiaľ medzi najväčšie jaskyne v krasovom území západnej časti Veľkej Fatry.

História osídlenia a folklór jaskyne. Vzácnny výskyt vody v jaskyni Mažarnej ležiacej vo výške 800 m n. m., v rázsoche mohutnej Tlstej podmienil jej poznanie nielen v praveku, ale i v mladších obdobiach, keď lesní robotníci i pastieri akiste navštevovali Mažarnú, aby získali vodu. Bezpečne známa bola už v XVIII. stor., keď sa spomína v Ungarisches Magazin z r. 1781 (lit. 1891). Do slovenskej literatúry uviedol ju r. 1884 P. K r i ž k o (pozri poznámku 9). Ním nájdené kosti jaskynného medveda dali podnet k zisťovaniu archeologickému výskumu jeho syna, ktorý vo výklenku západného jaskynného ramena v čiernej s kamením zmiešanej zemi vedľa veľkého balvana našiel medvedie kosti. V nasledujúcej belavej, drobným pieskom premiešanej vrstve našiel ľudské kosti a okrem nich hrubé, veľmi neúhľadne robené črepy z plytkých nádob. Spomenuté kosti patrili údajne trom ľuďom, a to 4-5 ročnému dieťaťu, 9-10 ročnému a starému človekovi. Okrem ľudských kostí našli aj kosti vtáčia. O ďalšom zisťovaní výskume dozvedáme sa len zo stručnej zprávy V. B u d a v á r y h o (1933) a z inventára SNM

v Martine (inv. č. 4559), že v r. 1932 J. S i l n i c k ý a J. G r e g o r získali z tejto jaskyne zuby jaskynného medveda a neúplnú nádobku z doby bronzovej (?).

Revíznym zisťovacím výskum AŮ SAV v Nitre z júna r. 1953 potvrdil praveké osídlenie, ktoré v tejto jaskyni po prvý raz konštatoval P. K r i ž k o, avšak bez ďalšieho, vtedy neuskutočniteľného datovania archeologických nálezov. Vyhĺbené boli dve sondy A a B (pozri plán jaskyne — sonda C, hoc bola vytýčená, sa z časových dôvodov nere realizovala). Umiestnenie sondy B podmienil predpoklad, že ide o výklenok, spomínaný P. K r i ž k o m, s nálezmi ľudských kostier. Tento predpoklad nebol počas výskumu bezpečne potvrdený, no nález fragmentu ľudského rezáka nevyklučuje blízkosť miesta s antropologickými nálezmi. Z odkryvu sondy A získalo sa z povrchovej vrstvy niekoľko recentných polievaných črepov. Narazilo sa na pozostatky ohníska z doby historickej a až v šiestej vrstve v hĺbke 30—37 cm našli sa praveké črepy šedej, šedohnedej a hnedej farby, hladké, porózne, nezdobené, na lome piesočnatozrnité. Pri pravom (južnom) okraji sondy našiel sa v uvedenej hĺbke obsidiánový nucleus (tab. II: 9) a niekoľko fragmentov zvieracích kostí.

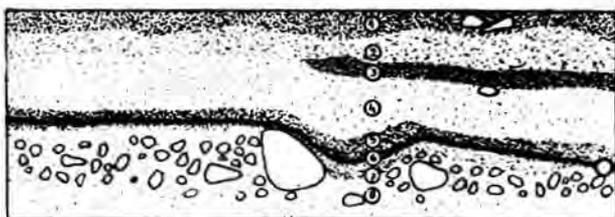
Aj pri odkryve sondy B získali sa v povrchovej vrstve recentné polievané črepy. Z pravekej kultúrnej vrstvy získali sa prevažne hrubé tmavošedé zrnité a hnedočervené hladké i zrnité nezdobené atypické črepy (tab. II: 7 a 8) z väčších nádob, pravdepodobne zo zásobníč. Po skúsenostiach s eneolitickými nálezmi z jaskyne Veľké Okno pri Demänovej (J. B á r t a 1953) a z iných slovenských jaskýň, nazdávame sa, že piesočnatá zrnitosť niektorých črepov je podmienená použitím istého druhu jaskynných sedimentov za suroviny pri miešaní hliny na nádoby. Na ľavej (severnej) strane sondy v tej istej kultúrnej vrstve našli sa hladké, tmavošedé mierne profilované črepy i fragmenty z dna nádob zdobených jemným slamovaním (tab. II: 1—6). Nález obsidiánového jadra, ďalej spomenutých slamovaním zdobených črepov umožňuje prisúdiť osídlenie jaskyne Mažarnej ľudu kanelovanej kultúry. Tejto akiste patrí aj prv tu nájdená nádobka (tab. II: 10). Zaradenie uvedených archeologických nálezov do kanelovanej kultúry pripúšťa aj tá okolnosť, že v katastri obce Blatnica v nižšie položennej a do r. 1953 polohopisne neurčenej jaskyni sa našli praveké črepy, ktoré prof. V. B u d i n s k ý - B u d a v á r y (1939) tiež prisúdil kanelovanej kultúre. Ide o jaskyňu, ktorá sa nachádza na hrebeni východnej kotlinky, vyúsťujúcej do

Konského dola od východu oproti Havranovej. K. Silnický, ktorý v nej vykonal r. 1931 amatérsky výskum, nazval ju jaskyňou Na Vyhni (v súvislosti so svojim románom Priekopníci). Pod týmto názvom ju blatnícki obyvatelia nepoznali a jaskyňa upadla do zabudnutia, keďže i sám pôvodca jej pomenovania nevedel neeskôr presnejšie určiť jej polohu. Po preštudovaní archeologického materiálu z jaskyne Na Vyhni (na ktorú sa vzťahuje aj V. Budinského-Kričku (1947, 63) zmienka a mapa) v SNM v Martine a zistená jeho zhoda s technologickým charakterom materiálu z jaskyne Mažarnej podopiera náš názor, že jaskyňa Mažarná bola osídlená ľuďmi kanelovanej kultúry. Eneolitické osídlenie jaskyne Na Vyhni a jaskyne Mažarnej sú zatiaľ najstaršími nálezmi, dokumentujúcimi praveké osídlenie Turca a vzhľadom na spomenutý Križkov výskum v jaskyni Mažarnej i najstarším nálezom ľudských pozostatkov z tohto obdobia na Slovensku. Po jaskyni Horná Tufná pri Harmanci (tiež v pohorí Veľkej Fatry) je jaskyňa Mažarná druhá najvyššie osídlená jaskyňa na našom území.

Z folkloristického hľadiska k Mažarnej viaže sa podľa dr. B. Černáka z Mošoviec povest, podľa ktorej na isté sviatky sa v Mažarnej presúšajú poklady. Vtedy o polnoci zjaví sa v jaskyni mních, ktorý rozdáva z pokladov tomu, kto ho na mieste v tom čase čaká. Túžba po bohatstve dovedla do Mažarnej aj istého čižmára z Liptova, ktorý v predpoklade, že sa vráti domov ako boháč, nakúpil si za posledné peniaze jedlo a pitie a očakával v jaskyni polnoc. Keď sa v tomto čase zjavila v jaskyni postava, čižmár klakol si pred údajného mnícha a prosil ho, aby mu nadelil dukáty. Na otázku prichodiaceho, kto vlastne je, čižmár vyjavoil svoje zamestnanie a pôvod z Liptova, čo dojalo prichodiaceho, nakoľko tento bol čižmár z Blatnice. Zasmiali sa obaja a po zjedení svojich zásob došli spoločne k záveru, že iba z kopyta môžu zbohatnúť.

Stratigrafia jaskynných sedimentov. Speleoarcheologický výskum jaskyne Mažarnej z mája a júna 1953 priniesol aj nové poznatky v kvartérnej geológii. Už rok predtým s V. Ložkom (1952) spoločne vykonaný prieskum jaskýň na okolí Blatnice nás oprávňuje korigovať názor o tvorbe sintrového belavého sypkého až polopevného horizontu, ktorý je známy z jaskýň západného územia republiky, kde pokrýval nadložie pleistocénnych vrstiev. Vzhľadom na výskumy z Českého a Moravského krasu bol až doteraz všeobecne považovaný tento význačný

stratigrafický horizont za hranicu medzi pleistocénom a holocénom. Chronologicky kládol sa do staršieho holocénu, a to do vlhkého, teplého a lesného obdobia atlantického, ktoré archeologicky zodpovedá mezolitickému tardenoisieniu a na jeho sklone sa už v našich oblastiach počína objavovať neolit. Prieskum blatníckych jaskýň i previsov a opísaný výskum jaskyne Mažarnej privádza nás k poznatku, že vo väčšine blatníckych jaskýň a previsov sa dodnes tvoria vo veľkom rozsahu na povrchu sintrové polohy aj faunou zodpovedajúce uvedeným jaskynným sintrom atlantickým, ktoré boli zistené nielen v Českom a Moravskom krase, ale aj v jaskyni Dzeravá skala v Malých Karpatoch. Na vysvetlenie treba si povšimnúť, že sintrové polohy atlantického veku sa väčšinou objavujú v jaskyniach ležiacich v nadmorskej výške 200—450 m, teda v teplých, pomerne suchých oblastiach pahorkatinného stupňa, kde dnes by ťažko mohlo dôjsť k tvorbe jaskynného sintru v otvorených krasových dutinách. Blatnícké jaskyne ležia ešte okrem toho vo výškovom rozmedzí od 600 do 1200 m, teda prevažne v oblasti montánneho stupňa, ktorý je charakterizovaný vyššou vlhkosťou. Archeologický výskum Mažarnej, vykonaný v portálovej časti tejto jaskyne, dokázal tvorenie sa sintru pred eneolitom i po ňom, pretože kultúrna vrstva keramiky kanelovanej bola v podloží i nadloží ním ohraničená.

Obr. 3. Blatnica, jaskyňa Mažarná. Profil sondy „A“.

Opis vrstiev:

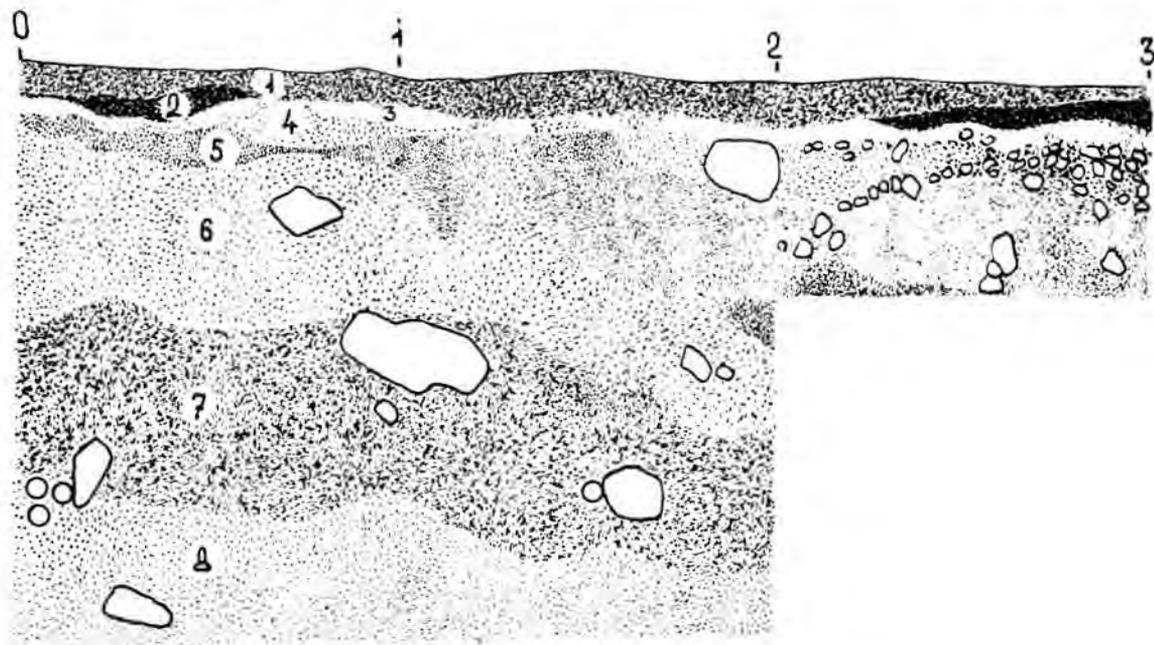
1. Šedá ílovitopopolnatá s ostrohranným skeletom.
2. Svetlohnedošedá ílovitá s malým množstvom zaokrúhleného skeletu.
3. Uhlíkovitá tmavošedá kultúrna vrstva historická.
4. Svetlohnedošedá krupičkovitosintrová so zaokrúhleným skeletom.
5. Tmavá šedohnedá krupičkovitosintrová so zaokrúhleným skeletom.
6. Uhlíkovitá tmavošedá kultúrna vrstva eneolitická.

7. Svetlohnedošedá krupičkovitosintrová s prevládajúcim zaokrúhleným skeletom.

8. Belavožltošedá sintrová s väčším zaokrúhleným skeletom.

0. Archeologické nálezy.

a previsoch zodpovedá atlantickému obdobiu len v teplých pahorkatinných oblastiach, kým vo vyšších vlhších polohách, zodpovedajúcich montánnemu stupňu, sa tvorí dodnes. Tvorí teda význačný stratigrafický horizont len v rámci určitého

Obr. 4. Blatnica, jaskyňa Mažarná. Profil sondy „B“.

Opis vrstiev:

1. Šedá krupičkovitohumózná vrstva premiešaná s ploškým ostrohranným skeletom.

2. Uhlíkovitá tmavošedá kultúrna eneolitická vrstva s nálezmi črepov.

3. Belavožltošedá sintrová krupičkovitá vrstva.

4. Svetlohnedá krupičkovitá vrstva premiešaná s prevládajúcim oblým skeletom.

5. Tmavohnedá krupičkovitá vrstva premiešaná s menším množstvom skeletu.

6. Svetlohnedá ílovitá vrstva premiešaná s hranatejším drobným skeletom.

7. Tmavšia hnedošedá ílovitá vrstva premiešaná s hranatejším drobným skeletom.

8. Žltlohnedá drobkovitá hlina s oblým skeletom.

0. Osteologické nálezy.

Z uvedeného možno vyvodíť to, že poloha holocénnych sintrov v našich otvorených jaskyniach

výškového a podnebného stupňa. Zdá sa, že tento poznatok, zistený medzičasom aj v Muránskom krase, bude overený pozorovaniami aj z ďalších karpatských jaskýň.

Závere. Archeologický revízny výskum v jaskyni Mažarnej osvetlil jej vznik v súvislosti s nápadným množstvom skalných previsov v krasovom území Veľkej Fatry, rozpoznal osobitnú formu kvaplovej výzdoby t. zv. sedimentárne konkrétne kvaple. Umožnil zaradenie archeologických nálezov a staršieho antropologického nálezu do eneolitu, do kanelovanej kultúry. Archeologický výskum priniesol aj nové poznatky v kvartérnej geológii, v otázke stratigrafie jaskynných sedimentov. Vo väčšine previsov a jaskýň na okolí Blatnice sa dodnes tvoria vo veľkom rozsahu sintrové polohy, aké v nižších jaskynných polohách slovenských pahorkatín zodpovedali atlantickým sintrom, ktoré delia pleistocén od holocénu.

Literatúra a poznámky

¹ 1953^a Bárta J., *Praveké osídlenie skalného previsu v Čiernej dolinke pri Demänovej*, Krásy Slovenska XXX, príloha 4, 2—3.

² 1953^b Bárta J., *Príspevok k názvosloviu slovenských jaskýň*, Krásy Slovenska XXX, 187—190.

³ 1954 Bárta J., *Jaskyňa Mažarná pri Blatnici v Turci*, Krásy Slovenska, XXXI, 330—334.

⁴ 1933 Budaváry V., *Zpráva o činnosti v archeologickom oddelení SNM za rok 1932*, Časopis MSS XXV, 16—19.

⁵ 1939 Budaváry V., *Sídlište v jaskyni na Vyhni v Gaderskej doline*, Turč. Blatnica, okr. Turč. Sv. Martin; záznam nálezovej zprávy č. 20/1939 zo dňa 29. IV. 1939; v SNM sú odtiaľ zlomky keramiky, ktorá je veľmi blízka keramike kanelovanej. Nálezy sú z výskumu K. Silnickeho (1931).

⁶ 1947 Budinský-Krička V., *Slovensko v mladšej dobe kamenej*, Slovenské dejiny I.

⁷ 1952 Ilavský J. — Červeňová Z., *Geologické*

štúdiá na západnom svahu Veľkej Fatry, Geologické práce, zoš. 30, 27.

⁸ 1884 Križko P., *Mažiarna*, Slovenské pohľady IV, 510—515.

⁹ Poznámka: Rešpektujúc miestne pomenovanie Mažarná oproti spisovnému Mažiarna, ako prepisuje P. Križko, používame v zhode s dr. Ilavským a dr. Červeňovou ľudový miestny názov jaskyňa Mažarná. Bližšie k tejto otázke pozri článok (J. Bárta 1953b) v Krásach Slovenska XXX.

¹⁰ 1950 Kunský J., *Kras a jeskyně*, 80—81.

¹¹ 1952 Ložek V. a Bárta J., *K otázce stáří holocenních travertínových poloh v našich jeskyních*, Československý kras V., 137—139.

¹² 1938 Skutil J., *Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi*, 182.

¹³ 1891 *Tudósítás egy nevezetes barlangról*, A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve XVIII, 191.

Die Höhle Mažarná im Karstgebiet der Grossen Fatra

Juraj Bárta

Im südwestlichen Teile des Karstes in der Grossen Fatra, im Kataster der Gemeinde Blatnica, Bezirk Martin, befindet sich ein Komplex von Karst-Tälern cañonartigen Charakters, dessen Hauptachse der Bach Gader bildet. Dieses Gebiet, welches der Ausdehnung nach das drittgrösste Karstgebiet in der Slowakei zu sein scheint, wird durch die Križná- und Chočdecke gebildet, welche aus den triadischen Guttensteinkalken und den Chočer dolomitischen Kalken und Dolomiten besteht. Von den angeführten Decken macht sich besonders die Chočdecke mit ihrem Reichtum an Oberflächenformen in den Kalken und Dolomiten bemerkbar und repräsentiert hier den Vauchus Typus eines Hochgebirgskarstes. Eine Besonderheit des ganzen Wassergebietes des Baches ist jedoch die auffällige Erscheinung eines aussergewöhnlich zahlreichen Vorkommens von Überhängen (Abrissen) welche besonders in 250 bis 350 m Höhe über der Talsohle am Fusse der Felswände des Gader-Tales und tiefer und auch höher in den übrigen benachbarten Seitentälern vorhanden sind. Der Ursprung dieser Abrisse lässt sich vermutlich nur durch Verwitterung und Abbröckelung der chemisch verschiedenen Kalke erklären, in deren

Hangendem sich widerstandsfähigere Kalkschichten befinden.

In gegenwärtiger Zeit ist der grösste festgestellte, in eine Höhle übergehende Abriss die 151 m lange Höhle Mažarná, welche bisher zu den grössten Höhlen dieses Karstgebietes gehört. Sie liegt 800 m über dem Meerespiegel. Ihrer Entstehung nach gehört sie unter die Hanghöhlen. Die Form wurde ihr von den Haupttrichtungen der tektonischen Diaklase verliehen, welche in der Richtung NW — SO und NO — SW verlaufen. Anteil an der Entstehung der Höhle hat einerseits die Abbröckelung der bankartigen Felsmasse unter dem Einflusse der äusseren Verwitterung, andererseits die chemische Tätigkeit des Regenwassers. Die geringe Mächtigkeit des Hangenden lässt die Voraussetzung weiterer Hohlräume nicht zu. Eine spezielle Erscheinung in Bezug auf die Höhlendekoration sind die sedimentären Konkretionstropfsteine, welche eigentümlichen Zierformen die Entstehung gaben. Solche Zierformen sind aus den anderen slowakischen Höhlen nicht bekannt. Zu dieser Dekoration gehören auch zahlreiche, im Laufe der Zeit auch austrocknende Seen. Zum 13. VI. 1953 erreichte die Temperatur der Höhle, welche gemess-

sen wurde, den Durchschnitt 7,79 °C. Die Durchschnittsfeuchtigkeit beträgt 91,3%. Die Durchschnittstemperatur der Seen beträgt 6,7 °C. Die Durchforschung der Speläofauna stellte nur die Anwesenheit von Troglaxenen und Troglöfiden fest.

Das in der Höhle anwesende Wasser war der Beweggrund zu ihrer urzeitlichen Besiedlung, welche hier schon im Jahre 1884 festgestellt wurde, jedoch ohne nähere Datierung der archäologischen Funde. Die Revisionsforschung des archäologischen Institutes in Nitra im Jahre 1953 ermöglichte die Einreihung der archäologischen Funde und des älteren anthropologischen Fundes in das Äneolithikum der kannelierten Kultur. Die archäologische Forschung brachte auch neue Erkenntnisse in der Quartärgeologie, in der Frage der Stratigraphie der Höhlensedimente. In den meisten Abrissen und Höhlen in der Umgebung von Blatnica bilden sich heute noch in grossem Masse an der Oberfläche Sinterlagen, welche auch in Bezug auf ihre Fauna den

atlantischen Höhlensintern entsprechen. Diese letzteren werden bis heute, besonders im westlichen Teile der ČSR, für einen stratigraphischen Leithorizont angesehen, welcher das Pleistozän vom Holozän abgrenzt. Da bei der archäologischen Forschung Lagen eines weisslichen Sinters im Hangenden und auch im Liegenden der Kulturschichte mit kannelierter Keramik festgestellt wurden, entspricht der weissliche Sinterhorizont in unseren offenen Höhlen und Abrissen der atlantischen Zeit nur in den warmen, hügeligen Gegenden. In den höheren, feuchteren Lagen, welche der montanen Stufe entsprechen, bildet er sich noch heute. Er bedeutet also einen stratigraphischen Leithorizont nur in Rahmen einer gewissen Höhen- und klimatischen Stufe, was jedoch noch durch Beobachtungen aus anderen Höhlen der Karpathen bestätigt werden muss.

Preložila V. Dlabáčová

Bildererklärungen

Abb. 1. Blatnica — Höhle Mažarná und Höhle na Vyhni, Situationsskizze.

Abb. 2. Blatnica — Höhle Mažarná, Plan.

Abb. 3. Blatnica — Höhle Mažarná, Abriss vor der Höhle. Foto J. Bárta.

Abb. 4. Blatnica — Höhle Mažarná, Seegang, im Hintergrund der hängende kleine See Čarovné jazierko (Zaubersce). Foto J. Bárta.

Abb. 5. Blatnica — Höhle Mažarná, Sonde „A“, Profil.

Abb. 6. Blatnica — Höhle Mažarná, Sonde „B“, Profil.

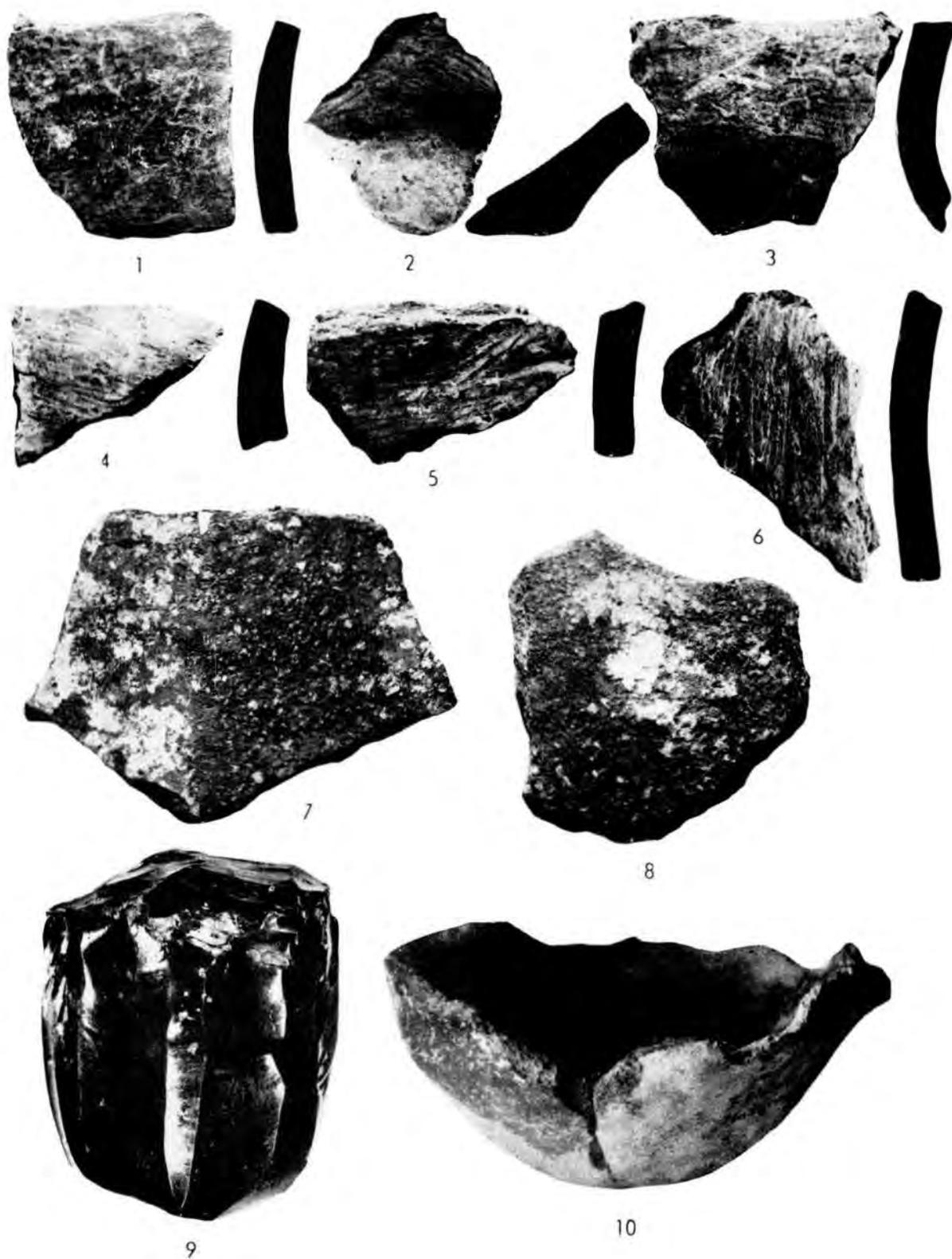
Tafelerklärungen

Tafel I. 1. Blatnica — Abriss in Vápenná dolinka (Kalktal). 2. Blatnica — Höhle Mažarná, Portal. 3. Blatnica — Höhle Mažarná, Schmuck des Granatganges. 4. Blatnica — Höhle Mažarná, der Gang Žblnkotavá (Sprudelnder Gang) mit dem kleinen See Kútikové jazierko (kleine Ecksee). Photo der gesamten Photographien J. Bárta.

Tafel II. Blatnica — Höhle Mažarná, Auswahl der äneolithischen Funde: Tonscherben, Obsidiankern, unvollständiges Tongeschirr. Foto J. Krátky und J. Déer.

Tabuľka I. 1. Blatnica — previs vo Vápennej dolinke. 2. Blatnica — jaskyňa Mažarná, portál. 3. Blatnica — jaskyňa Mažarná, výzdoba Granátovej chodby. 4. Blatnica — jaskyňa Mažarná, Žblnkotavá chodba s Kútikovým jazierkom. Foto všetkých fotografií J. Bárta.

Tabuľka II. Blatnica — jaskyňa Mažarná, výber eneolitických nálezov: črepy, obsidiánové jadro, neúplná nádobka. Foto J. Krátky a J. Dérer.

Neue Beiträge zum Neolithikum Rumäniens

JIRI NEUSTUPNÝ

Die rumänische Urgeschichte war schon vor dem letzten Weltkrieg auf einer hohen Stufe. An der Schwelle ihrer modernen, in den Rahmen von Südost-, Ost- und Mitteleuropa zugeordneten Entfaltung stand die Arbeit ION NESTORS aus dem Jahre 1933 „*Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*“ (22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a. M.). Es war eine moderne, alle Teilergebnisse der Forschung zusammenfassende Klassifikation der rumänischen Urzeit mit meist völlig neu zu lösenden Problemen, die vor dem Autor entstanden waren, als er sich mit der ausgedehnten Problematik der ersten Synthese der ganzen rumänischen Urzeit auseinandersetzen musste. Diese seinerzeit hervorragende kritische und schöpferische Arbeit ist eigentlich bis heute die Grundlage, auf der weitere Arbeiten erwachsen, die das Grundschema der Entwicklung ergänzen, erweitern und verbessern.

Europäische Bedeutung gewann die rumänische Urgeschichte besonders durch die Ausgrabungen, Analysen und Synthesen des Neolithikums. Zwischen denen, die sich überhaupt wesentlich um den Fortschritt der Erforschung des rumänischen und balkanischen Neolithikums verdient gemacht haben, sind neben I. Nestor wenigstens D. Berciu, Hortensia und Vladimir Dumitrescu, Dinu V. Rosetti, Radu Vulpe und andere zu nennen. Den Namen dieser bedeutenden Kenner des Neolithikums begegnen wir bis heute, da sich die älteren Wissenschaftler erneut mit vollen Kräften in die archäologische Arbeit eingeschaltet haben und unter ihrer Leitung neue Hoffnungen der rumänischen und europäischen Urgeschichte emporwachsen.

Nach dem Weltkrieg nahm die rumänische Urgeschichte erneut einen Anlauf zur vollen Arbeit und frühzeitig erschienen neue Studien, die den Weg zum neuen Erkennen des Neolithikums bedeuteten, im Zusammenhang der in der Nachbarschaft Rumäniens gelösten Problematik. Diese Aspekte der nachkriegszeitlichen Arbeit der rumä-

nischen Urgeschichte werden schon in der übersichtlichen Programmstudie I. Nestors offenbar „*Probleme noi in legătură cu neoliticul din R. P. R.*“ (Studii și Cercetări de Istorie Veche, Anul I, II. București 1950). Dort bringt I. Nestor bereits eine aus neuen Ausgrabungen hervorgegangene Problematik, reagiert auf die neue Arbeit von T. S. Passek über die Trypile-Kultur, befasst sich dort mit dem Problem der Linearbandkeramik, des Prăcucutenien, der Boian-Kultur (Bolintineanu), Criș- (Körös) Kultur, Vinča-Turdaș, Cucuteni-Trypile, Gorodsk-Usatovo usw. Das sind bereits die Probleme, mit denen sich dann genauer die neue Literatur befasst, die wir in diesem Artikel behandeln werden.

Die Monographie der Fundstelle Hăbășești (1954), die von Vladimir Dumitrescu und anderen Autoren (Hortensia Dumitrescu, M. Petrescu-Dimbovița, N. Gostar) zusammengetragen wurde, bringt schwerwiegende Beiträge zur Lösung einer ganzen Reihe von Teilproblemen der Ariușd-Cucuteni-Trypile-Kultur. Vl. Dumitrescu analysierte hier die Frage der Besiedlung, der Tonwarenerzeugung, der Plastik und Verzierung, Hortensia Dumitrescu befasste sich mit den Werkzeugen und der zoomorphen Plastik, M. Petrescu-Dimbovița widmete sich Fragen der Siedlungsbefestigungstechnik dieser Kultur. Diese Teile der Monographie über Hăbășești gingen immer bis zur Wurzel der aufgeworfenen Probleme und lösten sie mit Ausnützung reicher Analogien in europäischer Tragweite.

Die rumänischen Studien, über die wir in diesem Artikel im Zusammenhang mit Ergebnissen auf demselben Arbeitsgebiet benachbarter Länder kritisch referieren werden, bringen weitere Erkenntnisse, oft überraschende Ergebnisse, die an die angeführten vorhergehenden Werke anknüpfen. Es sind Arbeiten, die mit ihrer Folgerichtigkeit weit über die Grenzen Rumäniens hinausreichen: sie berühren manchmal direkt Mitteleuropa und unsere Länder. Gerade die slowakische Archäologie

muss an den rumänischen Forschungen interessiert sein: viele Probleme sind gemeinsam, zu anderen kann wieder das eine oder andere Gebiet wichtiges Material und Erkenntnisse liefern.

Die neuen rumänischen Studien haben auch für die Chronologie des Neolithikums der benachbarten Länder eine grosse Bedeutung. Sie stabilisieren z. B. das Alter der Criş- (Körös) Kultur und Linearbandkeramik, schaffen aus der Problematik definitiv die vermutlichen Zusammenhänge von Cucuteni und Dimini ab, tragen wesentlich zur Kenntnis der Genese der Cucuteni-Trypile-Kultur bei usw. Die neu entdeckte Hamangia-Kultur kam in die ersten Klassifikationsversuche, die Boian-Kultur erhielt eine klare Aufgliederung und Stabilisierung ihrer Entwicklungsphasen, das Problem der zoomorphen Steinplastik und der eigenartigen doppelköpfigen Plastik wird gelöst.

Die hier behandelten neuen Studien über das rumänische Neolithikum ergänzen und verbessern zugleich auch die letzten synthetischen Arbeiten, soweit sie das Neolithikum dieses Raumes berühren. Es ist vor allem V. I. Milošević's „*Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südeuropas*“ (Berlin 1949), weiter von R. W. Ehrlich *The Relative Chronology of Southeastern and Central Europe in the Neolithic Period* (Relative Chronologies in Old World Archeology, Chicago 1954) und von M. Gimbutas *The Prehistory of Eastern Europe* (Cambridge, Massachusetts, 1956). Aus dieser Tatsache leuchtet schon die Bedeutung der rumänischen Beiträge zum Neolithikum Südost-, Ost- und Mitteleuropas hervor.

Die rumänische Urgeschichte war vor dem Krieg allgemein zugänglich, da sozusagen alle Arbeiten in französischer Sprache herausgegeben wurden (Zeitschrift „Dacia“ und andere). Nach dem Krieg erschienen sie in rumänischer Sprache und erst neuerdings werden auch russische und französische Resumés zugefügt, die jedoch zum Erkennen der Tiefen dieser Studien und zum Verfolgen der archäologischen Argumentation der Autoren nicht genügen. Die Publikation von breiteren wissenschaftlichen Ergebnissen nur in der Nationalsprache ist ein Problem, eines das auch unsere Urgeschichte angeht. In rumänischen Arbeiten spiegelt sich dieses Problem stellenweise in einer verhältnismässig geringen Kenntnis der tschechischen, polnischen und ungarischen Literatur, bei uns und anderswo wieder in der Unkenntnis der rumänischen Literatur.

Wenn wir die rumänische Urgeschichte für ihre tiefe Einsicht in das Problem des europäischen

Neolithikums lobend hervorheben, so können wir die Bitte nicht unausgesprochen lassen, dass die Abbildungen in besserer Qualität und grösserer Quantität dargeboten werden, um das Verfolgen der Ausführungen in grösserem Masse auch denen zu ermöglichen, die keine Möglichkeit eines direkten Materialstudiums und Lesens der rumänischen Texte selbst haben.

In den nachfolgenden Kapiteln werden wir die rumänischen Arbeiten über das Neolithikum analysieren, wie sie in den letzten 2—3 Jahren in der vom Archäologischen Institut der Akademie der Wissenschaften in Bukarest herausgegebenen Zeitschrift „*Studii și Cercetări de Istorie Veche*“ veröffentlicht worden sind.

Die Dudești-Kultur

Mit der Frage der ältesten neolithischen Besiedlung südlich der Karpaten befasst sich Eugen Comşa im Artikel *Rezultatele sondajelor de la Dudești și unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpați* — Résultats des sondages de Dudești et quelques problèmes du néolithique au sud des Carpates, *Studii și Cercetări de Istorie Veche* VII—1956, S. 41—49—52. Der Ausgangspunkt von Comşa's Erwägungen ist die neolithische Siedlung in Dudești, einem südöstlichen Viertel in Bukarest, auf einer Terrasse des Flusses Dimbovița. Von dort stammt die grobe, grösstenteils unverzierte Keramik; ansonsten besteht die Verzierung aus Leisten, Vertiefungen, vereinzelt ist auch Gravierung und Kannelierung. Kerbschnitt fehlt gänzlich. Bisher wurden immer zusammen mit dieser Keramik mikrolithische Feuersteine von „proto-neolithischer“ Prägung gefunden (Trapeze, Klinsen, Kratzer, Spitzen). Die Steinbeile sind flach und trapezförmig, auch ein Bruchstück eines Schubleistenkeils wurde gefunden. Einen Steingegenstand mit Längsrille erklärt E. Comşa als Pfeilstrecker (bekannt aus einer Reihe neolithischer Kulturen in Europa). Von Landwirtschaft dieses Volkes zeugen Mahlsteine und Spreuabdrücke in der Keramikpaste. Von Haustieren sind Rind und Schwein belegt. In neuester Zeit meldet E. Comşa (Brief vom 27. IV. 1957) auch den Fund einer menschlichen Plastik mit Analogien in Vinča. Damit würde wesentlich zur Erhellung der chronologischen Position dieser Kultur beigetragen werden. Da vorderhand keine stratigraphischen Beziehungen des Dudești-Komplexes zu anderen neolithischen Einheiten erfasst sind, schritt E. Comşa zum Vergleich seiner Äusserungen mit geographisch und chronologisch nahen Kulturen

Rumäniens. Durch die Anlage der Siedlungen (auf Terrassen) und Wohnungen (kleine Halbgrubenhäuser) unterscheidet sich der Dudeşti-Komplex von den jüngeren Phasen des Boian-Gumelniţa-Komplexes und nähert sich seinen älteren Phasen (Bolintineanu, Giuleşti). Die Menge der Silexindustrie steht jedoch im Kontrast mit der kleinen Zahl der Feuersteinindustrie zu Beginn der Boian-Kultur. Ebenfalls vergleicht E. Comşa die Keramik mit Spreubeimengung mit Boian. Diese Vergleiche, zu denen E. Comşa aus vorläufigem Mangel an anderen schwerwiegenden Kriterien griff, sind allerdings ziemlich allgemein. Hoffen wir, dass bald auch ein anderes, chronologisch beweiskräftigeres Material für die Datierung des Dudeşti-Komplexes zur Verfügung stehen wird. Auf ein wesentlich höheres Alter dieses Komplexes weisen auch die Schuhleistenkeile hin — sie sind auch in der Boian-Bolintineanu-Phase belegt: ebenso fehlen in beiden auch Beile mit Schaftloch. In beiden Komplexen wurde zur Erzeugung der Beile Vulkantuff von gelblicher Farbe verwendet. Diese letzten Gründe scheinen schon überzeugender für das höhere Alter des Dudeşti-Komplexes zu sprechen. Da nun E. Comşa die angeführte mikrolithische Feuersteinindustrie spezifisch für epipaläolithisch und proto-neolithisch hält, schliesst er seine Analyse mit der allgemeinen Konzeption ab, dass die Siedlung in Dudeşti zeitlich der Boian-Bolintineanu-Phase vorangeht. Die Quantität der Mikrolithen an und für sich ist allerdings im Neolithikum keine völlig chronologisch eindeutige Erscheinung: gerade umgekehrt kommen sie stellenweise reichlich in jüngeren neolithischen Kulturen vor (z. B. in der Stichbandkeramik). Verlässlicher wäre darin ihr mesolithischer Charakter. Die Linearbandkeramik im Moldaugebiet hält E. Comşa zeitlich mit Dudeşti nahe, sonst sieht er zwischen beiden grundsätzliche Unterschiede.

E. Comşa nennt den erwähnten Komplex *Dudeşti-Kultur* und begrenzt seine geographische Ausdehnung so: Banat, Kleine Walachei (Oltenia), Walachei (Muntenia). Die zeitliche Aufeinanderfolge der wichtigsten Fundstellen gibt er an Hand der Fundanalyse an: Fiera—Dudeşti—Verbicioara I. Fiera hat Pfeilspitzen, Verbicioara reiche Mikrolithen und eine Dudeşti ähnliche Keramik. Die Dudeşti-Kultur ist nach Auffassung E. Comşas die älteste neolithische Kultur südlich der Karpaten und würde zeitlich noch vor die Boian—Bolintineanu—Phase zu stellen sein: sie ist örtlich entstanden, auf epipaläolithischen Grundlagen. In der weiteren frühneolithischen Entwicklung kommt es

nach dem Autor südlich der Karpaten zur Spaltung. In der Kleinen Walachei schritt die heimische Entwicklung unter fremden Einflüssen fort, in der Walachei trat zu den heimischen Grundlagen ein neuer Faktor hinzu — Boian. Die getrennte Entwicklung verlief nach dem Autor bis zum Ende der Boian-Kultur: dann kam es zur kulturellen Vereinigung im Rahmen der Gumelniţa-Kultur. (Hier ist allerdings auch das Verhältnis der Vădăstra-Kultur im Rahmen so einer Konzeption zu lösen.)

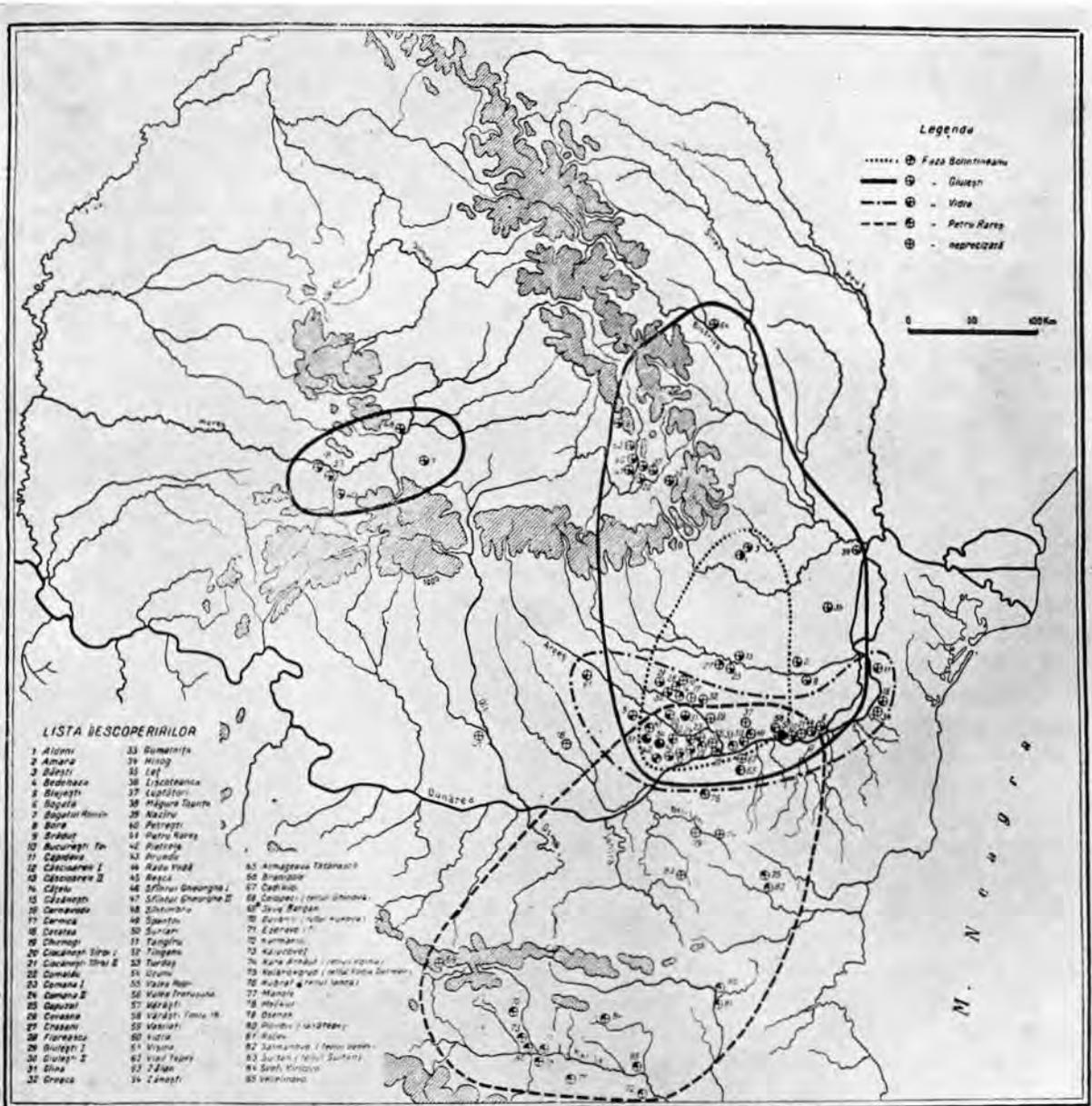
Die Erforschung des alten südkarpatischen Neolithikums ist erst in den Anfängen und es entsteht eine ganze Reihe von Problemen, zu denen bis jetzt kein genügendes Material vorhanden ist. Ausserdem erhebt sich an erster Stelle die Frage der chronologischen Beziehungen zwischen der neuen Dudeşti-Kultur und der Boian-Kultur. (In den Arbeiten der Jahre 1954 und 1955 lässt E. Comşa in der Boian-Kultur die Möglichkeit einer genetischen Beziehung des Dudeşti-Komplexes mit der Boian-Bolintineanu-Phase zu. Siehe weiter.) Nicht weniger wichtig ist dann auch die Frage der genetischen Beziehungen zwischen beiden Komplexen und die Frage der Entstehung der Dudeşti-Kultur, auf deren örtlichen Ursprung E. Comşa hinweist. Weiter ist das Problem der Beziehung des neuen frühneolithischen Komplexes zur Criş- (Körös) Kultur — Verzierung aus Vertiefungen? E. Comşa ist sich der Arbeitshypothese seiner ersten Schlüsse über die Dudeşti-Kultur bewusst, die er in einem breiteren Bild vorlegt. Schwierigkeiten mit der Klassifikation der neuen Kultur ohne genügendes Material und ohne Möglichkeit einer stratigraphischen Kontrolle sind verständlich und wir müssen E. Comşa dankbar dafür sein, dass er vorderhand wenigstens die fremden Prähistoriker mit dem Problem der ältesten Besiedlung Südromäniens im Neolithikum bekanntmachte. Auch wenn wir die Bestimmung der zeitlichen Position und genetischen Beziehungen des Dudeşti-Komplexes weiteren Forschungen überlassen müssen, geben wir dem Autor Recht, dass Dudeşti ein primitives, zweifellos auch ein frühes Neolithikum darstellt (örtliche Fazies der Criş-Kultur?). (Die ausländischen Beobachter würden übrigens eine genauere Publizierung des Materials willkommen heissen, das sehr schwer aus einigen wenig instruktiven Abbildungen zu beurteilen ist.)

Die Boian-Kultur

Die Boian-Kultur, die bis jetzt als älteste neolithische Kultur in der Walachei (Muntenia) und

Bulgarien anerkannt war, wurde der Gegenstand zweier Abhandlungen E. Comşa's. In der ersten gibt der Autor eine umfassende Übersicht und Klassifikation der ganzen Boian-Kultur: *Considerații cu privire la evoluția culturii Boian* — *Considerations au sujet de l'évolution de la culture Boian*. — „Studii și Cercetări de Istorie Veche” V—1954, S. 361—392—398. Zur Boian-Kultur gehören bis jetzt 64 Fundstellen in Rumänien und 21 in Bulgarien. Sie bildete mit der Gumelnița-Kultur einen Komplex und ist ihr älterer Teil wie eine Reihe stratigraphischer Feststellungen angibt (Gli-

na, Vidra, Tangiru usw.). Das Verhältnis der Boian-Kultur zu anderen neolithischen Balkan-Kulturen ist einigermaßen durch Superpositionen aus bulgarischen Tells („selištni mogili“) erhellt. In Jasatepe war in der unteren Schicht Boian-Kultur, in der oberen Veselinovo-Kultur aus den Anfängen der Bronzezeit. In Čelopeč waren drei Schichten: in der unteren war Kremikovci (= Starčevo) Kultur, die Mittelschicht war steril (etwa 60 cm), die obere enthielt erneut Veselinovo-Kultur (E. Comşa führt von dort auch einige Scherben des Typus Boian an und supponiert die

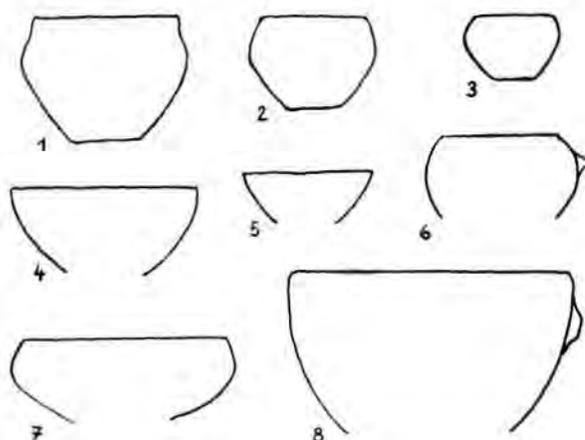
Obz. 1. Rozšíření jednotlivých fáz kultury Boian. Verbreitung der einzelnen Phasen der Boian-Kultur (E. Comşa, *Considerații*, Fig. 18).

Boian-Kultur auf dem chronologischen Niveau der sterilen Schicht). In der Gesamtheit kombiniert er die chronologische Aufeinanderfolge des bulgarischen Neolithikums folgend: Kremikovci (Starčevo) — Boian — Gumelnița — Veselinovo. Im Osten Siebenbürgens (Transsylvaniens) wurde im Jahre 1955 Criș- (Körös) Kultur festgestellt, die von Boian-Kultur des Typus Giulești überschichtet war.

Nach den bis jetzt bekannten Superpositionen und auf Grundlage typologischer Analysen gliedert E. Comșa dann die Boian-Kultur in vier Phasen: Bolintineanu — Giulești — Vidra — Petru Rareș. Die Bolintineanu-Phase hält er nicht für die älteste Äusserung der Boian-Kultur und setzt noch Belege für ältere primitivere Phasen oder noch ältere neolithische Kulturen voraus, aus denen sich die Bolintineanu-Phase entwickelte. (Das ist eigentlich Comșas Hinweis auf die neue Dudești-Kultur, deren chronologische und genetische Position vorerhand nicht genauer festgelegt werden konnte: siehe weiter oben).

Das stratigraphische Verhältnis zwischen den angeführten Phasen der Boian-Kultur erscheint vorerhand so: in Aldeni lässt E. Comșa die Möglichkeit einer eventuellen Überlagerung der Bolintineanu-Schicht (2 Scherben) durch die Giulești-Phase zu. Im Tell von Vidra war unten eine Giulești-Schicht, über ihr dann eine Schicht der Vidra-Phase. In Tangiru war eine Schicht der Giulești-Phase von einer Schicht der Vidra-Phase überlagert, die wieder von Petru Rareș-Phase überschichtet war. Neuerlich entdeckte D. Berciu im Jahre 1956 eine Giulești-Schicht von Vidra-Phase und einer weiteren Schicht aus dem Ende der Boian-Kultur überlagert. Im Jahre 1955 entdeckte dann E. Comșa in Aldeni eine Schicht der Bolintineanu-Phase von einer Schicht der Giulești-Phase überdeckt (schriftliche Mitteilung E. Comșas vom 27. IV. 1957. Neuerdings hat E. Comșa diese Stratigraphie in der Reihe Materiale și Cercetări Arheologice III, S. 93—102, București 1957 veröffentlicht). Durch diese letzte Stratigraphie war die chronologische Position der Bolintineanu-Phase sichergestellt: bis jetzt konnte sie E. Comșa nur durch morphologische Analysen ihrer Äusserungen bestimmen.

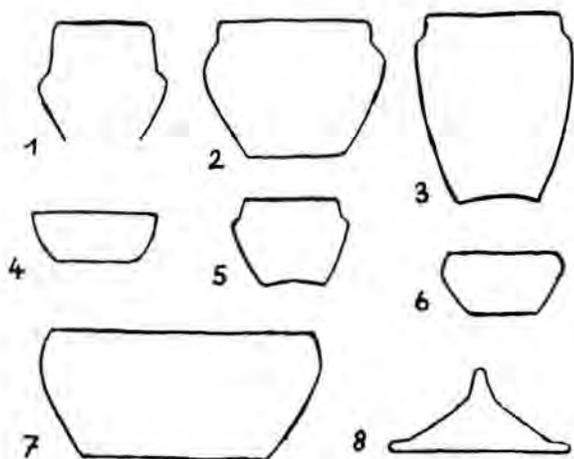
Die erwähnten Phasen erklärt E. Comșa nur als Momente der ununterbrochen fortlaufenden Entwicklung: das ist damit bewiesen, dass auch einige Siedlungen mit „Übergangs“-Prägung bekannt sind. Die Boian-Kultur macht also nach neueren Feststellungen eine längere zeitliche Entwicklung durch als bis jetzt vorausgesetzt wurde.

Obr. 2. Keramické tvary fázy Bolintineanu kultúry Boian. Keramische Formen der Phase Bolintineanu der Boian-Kultur (E. Comșa, *Considerații*, Fig. 9).

Im Laufe der Entwicklung änderte sich auch die geographische Basis der Boian-Kultur. Die Bolintineanu-Phase nahm ein verhältnismässig kleines Gebiet in der Walachei ein, die folgende Giulești-Phase hatte schon die grösste Ausbreitung: Siebenbürgen, das westliche Moldaugebiet, mehr als die Hälfte der östlichen Walachei und einen Streifen Nordbulgariens. In diesem Zeitabschnitt hat die Boian-Kultur auf jenem ausgedehnten Gebiet eine wesentliche Rolle bei der Bildung der Grundlagen für die Kultur Ariușd — Cucuteni — Trypile gespielt (siehe die Konzeption von R. Vulpe und T. S. Pässeck). In der Vidra-Phase ist das Siedlungsgebiet der Boian-Kultur bereits wieder wesentlich eingeschrumpft: Siebenbürgen entfällt und im Norden entfaltet sich schon ein neuer präcucutenischer Kulturaspekt: es verbleibt nurmehr die südöstliche Walachei und Nordostbulgariens. In der Petru Rareș-Phase, beim Übergang zur Gumelnița-Kultur, schiebt sich die Boian-Kultur aus der südöstlichen Walachei tief nach Bulgarien, in das Tal der Marica vor.

Die Bolintineanu-Phase entstand nach E. Comșa im Zentrum der Walachei und weist keine Ähnlichkeiten mit der Linearbandkeramik im Moldaugebiet auf: der Autor setzt ihre Gleichzeitigkeit voraus, jedoch ohne gegenseitige Berührung und Beeinflussung. Die Linearbandkeramik kam mit der Boian-Kultur erst in der Giulești-Phase in Berührung, als sie sich vom Norden bis in das südliche Moldaugebiet vorschob: spiraloide Motive in Giulești und die Anhäufung von Boian-Elementen in den überlieferten linearbandkeramischen Formen, woraus die aus Zănești bekannte Kultur (genügt nicht Typus?) entstand. Die Criș- (Kö-

Obr. 3. Keramické tvary fázy Giulești kultúry Boian. Keramische Formen der Phase Giulești der Boian-Kultur (E. Comşa, *Considerații*, Fig. 10).

rös) Kultur betrachtete E. Comşa ursprünglich zum Teil als zeitgleich mit Giulești; nun hält er sie nach der Stratigraphie aus Let für älter. Das ergibt sich übrigens auch schon aus dem Verhältnis der Criș- und Linearbandkultur. (Siehe Evžen F. Neustupný, *Archeologické rozhledy VIII*, 1956, S. 398 ff.)

Die Siedlungen der Bolintineanu- und Giulești-Phase sind offen, an Flussufern. In der Endphase von Giulești werden die Siedlungen auf natürlich geschützten Anhöhen angelegt, wo allerdings die Ausdehnung der Siedlungsfläche beschränkt ist. So entstanden die Tells, denen wir in der Vidra-, Petru Rareș-Phase und in der weiteren Entwicklung der Gumelnița-Kultur begegnen. Der Wohntypus in der Bolintineanu-Phase ist vorderhand nicht genau bekannt: angeführt werden ovale „zemljanki“ (Halbgrubenwohnungen) und ein oberirdisches Dach wird vorausgesetzt. (Eine Frage bleibt allerdings, inwieweit es sich um Siedlungsgruben oder um Gruben von anderem wirtschaftlichen Zweck handelt.) Die oberirdischen Häuser mit Satteldach sind mit Sicherheit erst aus dem Ende der Giulești-Phase bekannt. E. Comşa urteilt, dass dieser Wohntypus in die Boian-Kultur von anderswo übernommen wurde (woher führt er nicht an) und gleichzeitig mit den „zemljanki“ verwendet worden ist. Die Hütten der Vidra- und Petru Rareș-Phase haben gewöhnlich eine Vorhalle, die Herdstellen pflegen in der Mitte zu sein, die Fußböden pflegten öfters aus gestampften Lehm erneuert zu werden. Die bekannten Hüttenmodelle stammen nach E. Comşa aus der Petru Rareș-Phase. Der Autor schliesst die Möglichkeit nicht aus, dass in

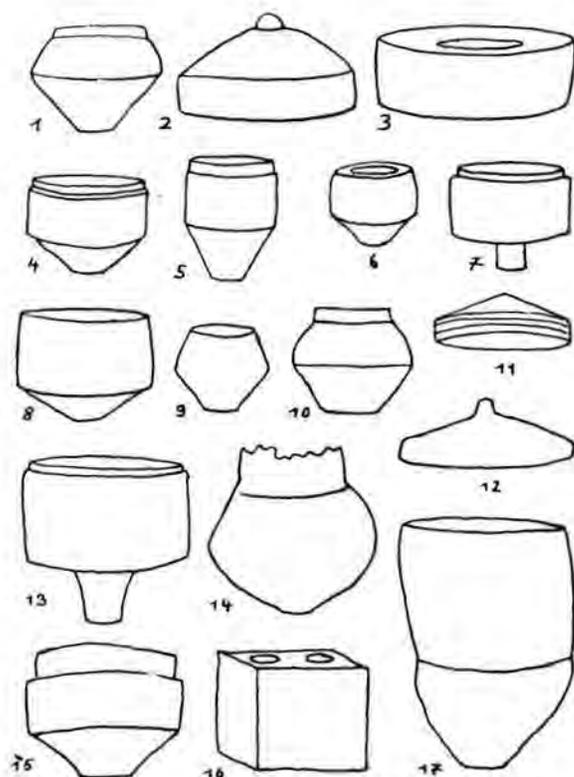
den letzten zwei Phasen der Boian-Kultur die Hütten aus Lehmstücken gebaut wurden.

Die Feuersteingeräte sind aus örtlichem Material und sind interessanterweise in den letzten zwei Phasen der Boian-Kultur zahlreicher. Die Steinwerkzeuge sind flach oder von schuhleistenförmiger Gestalt. Es sind Depotfunde fertiger Beile bekannt, die bis in eine Entfernung von 100 km exportiert wurden, da überall kein geeigneter Rohstoff vorhanden war. In den Siedlungen pflegen keine Beweise der örtlichen Herstellung zu sein, was von der Einfuhr fertiger Erzeugnisse zeugt. Von der Vidra-Phase an waren schon Geräte mit Schaftloch in Verwendung. Schleuderprojekte (von der Giulești-Phase an) haben unregelmässige kugelförmige Gestalt. Spinnwirtel und Webgewichte (vorderhand von der Giulești-Phase an) und Funde von Flachs sind Belege für Textilerzeugung. Knochen und Geweih sind seit Beginn der Boian-Kultur in Verwendung. Kupfer (Ahlen, Perlen usw.) und selten auch Gold sind seit der Vidra-Phase bekannt.

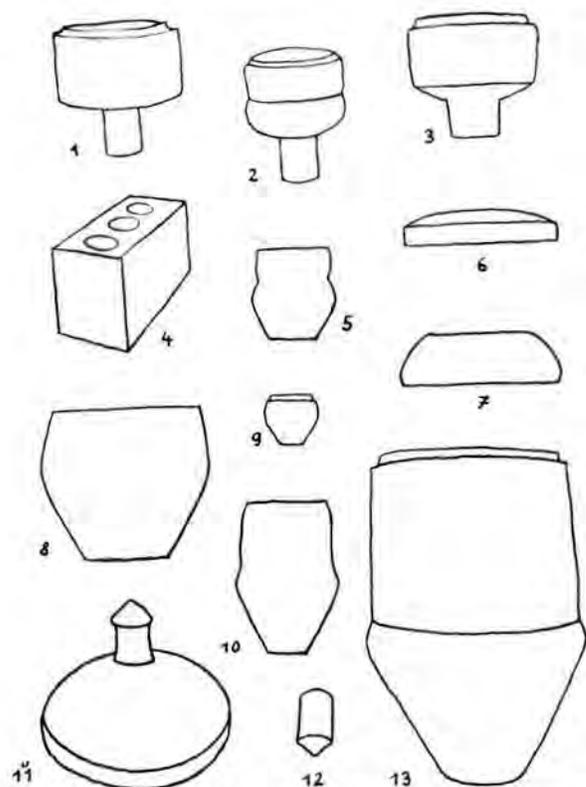
Die Keramik der Bolintineanu-Giulești-Phase hatte einen Zusatz von Stroh und Spreu, in der Vidra- und Petru Rareș-Phase wurde gemahlener Kalkstein untermischt und dann auch gemahlene Scherben. In den ersten zwei Phasen wurden einige Gefässe bei einer Temperatur von 300 °C gebrannt, andere bei einer solchen von mindestens 500 °C. In den letzten zwei Phasen war die Temperatur des Brennens höher. Der Formenschatz der Boian-Keramik ist ziemlich arm. Im Verlaufe der Entwicklung erwachsen und vergehen Formen oder verwandeln sich in andere. In der Bolintineanu-Phase ist das Gefäss mit konischem oder zylindrischem Hals vorherrschend, das vom konischen Unterteil durch einen gerundeten Umbruch abgeteilt ist. Für die Giulești-Phase sind becherförmige Gefässe mit konischem Unterteil kennzeichnend, für die Vidra-Phase Steckdosen mit niedrigem und schmalen Zylinderrand. (Sie wurden seinerzeit irrtümlich mit den Aunjetitzer Gefässchen mit Standring, z. B. aus Čičovičky in Böhmen, in Formzusammenhang gebracht). In der Petru Rareș-Phase verwandeln sich diese Formen in Doppelkonusse. Im allgemeinen kann gesagt werden, dass in der Bolintineanu- und Giulești-Phase die gravierte Verzierung vorherrscht, in der Vidra- und Petru Rareș-Phase dann die Kerbschnittverzierung: diese wurzelt allerdings schon in der gravierten Verzierung der Bolintineanu-Phase, entfaltet sich in der Giulești-Phase und gipfelt in den nachfolgenden Boian-Phasen. Die

kannelierte Verzierung ist schon von der Bolintineanu-Phase an bekannt. Bänder inkrustierter Rillen kommen in der Vidra- und Petru Rareş — Phase vor. Bemalung (grobe weisse) nach dem Brennen wurde zum erste Male in der Giuleşti-Phase festgestellt. In der Vidra-Phase wurde weisse Farbe auf rotem Grund verwendet. In der Petru Rareş-Phase wird nicht nur Bemalung nach dem Brennen verwendet (weisse als Unterlage für die rote), sondern auch schon vor dem Brennen: die graphitierte Bemalung mit negativem und positivem System bedeutet schon die Formung des nachfolgenden Gumelniţa-Dekors. Das geglättete Ornament erscheint während des ganzen Zeitabschnittes der Boian-Kultur: das Glätten der Gebrauchskeramik von der Vidra-Phase an sollte die Porosität entfernen, hatte also eher praktische Bedeutung als dekorative. In der Bolintineanu-Phase waren hauptsächlich mäandroide Motive in Beliebtheit, von der Giuleşti-Phase an war die Auswahl schon grösser: Mäander, Spiralen, Dreiecke, Wellenlinien usw.

Armringe aus *Spondylus gaederopus* wurden nach dem Autor im Süden beim Mittelmeer verarbeitet und dann fertig in die jenseits der Donau liegenden Gebiete exportiert. Gegenüber der früheren Unge-

Obr. 5. Keramické tvary fázy Petru Rareş kultúry Boian. Keramische Formen der Phase Petru Rareş der Boian-Kultur (E. Comşa, *Considerații*, Fig. 12).

Obr. 4. Keramické tvary fázy Vidra kultúry Boian. Keramische Formen der Phase Vidra der Boian-Kultur (E. Comşa, *Considerații*, Fig. 11).

wissheit, ob die Boian-Kultur Tonplastik besass, kann E. Comşa heute schon die Existenz der figuralen Plastik seit der Bolintineanu-Phase festlegen (Cățelu — Greaca — Bogata — Vărăști — Tangiru), trotzdem die Plastik beim Übergang in die Gumelniţa-Kultur schwach vertreten ist. Aus dem Tell Glina (Vidra-Phase) sind Hockerbestattungen von Kindern bis zu 10 Jahren bekannt: sie sind in der Nähe der Siedlungen untergebracht.

Die Bäuerlichkeit der Boian-Kultur ist schon in der Bolintineanu-Phase belegt (*Triticum monococcum*, *Panicum miliaceum* und höchstwahrscheinlich auch Buchweizen). In der Giuleşti-Phase ist *Tr. vulgare*, *Pan. miliaceum* belegt, wahrscheinlich waren auch Pferdebohnen und Federgras (*Stipa pennata*), bekannt. E. Comşa lässt für die ersten zwei Phasen Halbsesshaftigkeit zu. Tierzucht ist vorderhand erst von der Giuleşti-Phase belegt (Rind), in der Petru Rareş-Phase sind bereits alle auch aus den übrigen neolithischen Kulturen bekannten Tierarten bestätigt: Rind, Schaf, Ziege, Schwein, Hund. Wichtig war auch Fischfang und Jagd (Hirsch, Biber, Fuchs, Hase, Luchs, Wolf usw.).

Diese überschichtlichen Schlussfolgerungen über

den Inhalt der ganzen Boian-Kultur ergänzte E. Comşa in der genaueren, der ältesten Bolintineanu-Phase gewidmeten Studie *Stadiul cercetărilor despre viața oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian — L'état actuel des recherches concernant la vie des hommes durant la phase Bolintineanu de la culture Boian*, Studii și Cercetări de Istorie Veche VI — 1955, S, 13—43—45.

Aus den neu angeführten Einzelheiten ist hier die Feststellung hervorzuheben, dass die Wohnungen in den Siedlungen der Bolintineanu-Phase ziemlich weit voneinander entfernt sind und dass es deshalb zu keiner Entstehung von zusammenhängenden Kultur—(Siedlungs—) Schichten kommt. In der Keramik ist die Existenz von Seihen (Cățelu) beachtenswert. E. Comşa deutet an, dass Siedlungen dieser Boian-Kulturphase auch südlich von der Donau festgestellt sein werden und beruft sich auf einige thessalische Funde. Hier kann es sich jedoch auch um Ähnlichkeiten allgemeiner Art handeln: zum Problem der Entstehung der Boian-Kultur deutete E. Comşa selber auch eine andere Arbeitshypothese an — die Kultur Dudești. Der Autor fügte der Arbeit ein Fundverzeichnis und Analysen einiger keramischer Aspekte bei: es geht, ich könnte sagen, aus ihnen hervor, dass Bolintineanu eine verlaufende Entwicklungsphase ist, die in einer bestimmten Lage, „Variationsbreite,“ der Boian-Kultur erfasst wurde. Zum Abschluss fügte der Autor eine interessante Entwicklungsübersicht der Ansichten über das Alter der Bolintineanu-Phase bei: 1934 (D. V. Rosetti): Bolintineanu entspricht Vădăstra I; 1947 (M. Petrescu — Dimbovița): Bolintineanu ist älter als Boian; 1948 (M. Petrescu — Dimbovița): Bolintineanu gehört zwischen das Ende von Boian und Gumelnița; 1950 (I. Nestor): Bolintineanu ist älter als Boian; 1953 (C. Mateescu): Vădăstra I ist jünger als Bolintineanu; 1954 (E. Comşa): Bolintineanu ist die älteste Boian-Phase. Die langjährige Unsicherheit ist mit Com-

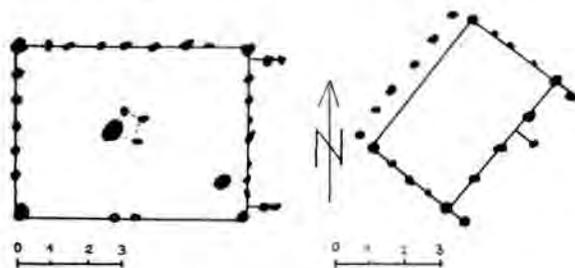
şa s Analyse, aber hauptsächlich mit stratigraphischen Belegen abgeschlossen, dass Bolintineanu älter ist als Giulești.

Beide Studien E. Comşa s sind wesentliche Beiträge zum Erkennen des vervollkommenen Bildes über das rumänische Neolithikum und auch das des ganzen Balkans. Erhöhte Bedeutung erlangen sie, wenn ihre Schlussfolgerungen mit dem bulgarischen Material konfrontiert werden, wie der Autor selber schon an einigen Stellen seiner Abhandlung kritisch begonnen hat. Der verdichtete Charakter Comşa s beider Studien zeugt, dass sie nur ein sehr kurzer Auszug aus viel grösseren Arbeiten sind, die auf einer ausgedehnten Verarbeitung von archäologischem Material angelegt sind. Neben historischen Schlüssen, die E. Comşa in kurzgefasster Übersicht vorlegte, würden die ausländischen Archäologen auch eine gebührende quellenhafte Zugänglichmachung des ganzen Materialfonds der Boian-Kultur begrüßen, welche zu den bedeutendsten frühneolithischen Kulturen Europas gehört.

Die Vădăstra-Kultur ist der Gegenstand einer kurzen Mitteilung Eugen Comşa s im Artikel *Săpături în regiunea București — Fouilles et recherches sommaires dans la région de Bucarest*, Studii și Cercetări de Istorie Veche VI — 1955. S. 426—7, 444. Schon bei der Festlegung der Vădăstra-Kultur betonte I. Nestor (im Jahre 1933) ihre Verwandtschaft mit der Boian-Kultur, später bezeichnete er sie direkt als eine Abzweigung von ihr. Diese Wertung des Typus Vădăstra kann nun nach neueren Forschungen mit weiteren Hinweisen ergänzt werden. So arbeitete E. Comşa mit Rücksicht auf die Kerbschnittverzierung und ihre Motive eine Arbeitshypothese aus, dass die Träger des Typus Vădăstra in engen Beziehungen zu den Anfängen der Giulești-Phase standen: dieser Typus ist eine regionale Variante der Giulești-Phase und ihre Entwicklung endet im Verlaufe der Vidra-Phase. E. Comşa lehnt ihre früher vorausgesetzte Gleichzeitigkeit mit Gumelnița A, beziehungsweise A 1 ab.

Der Komplex Ariușd — Cucuteni — Trypile

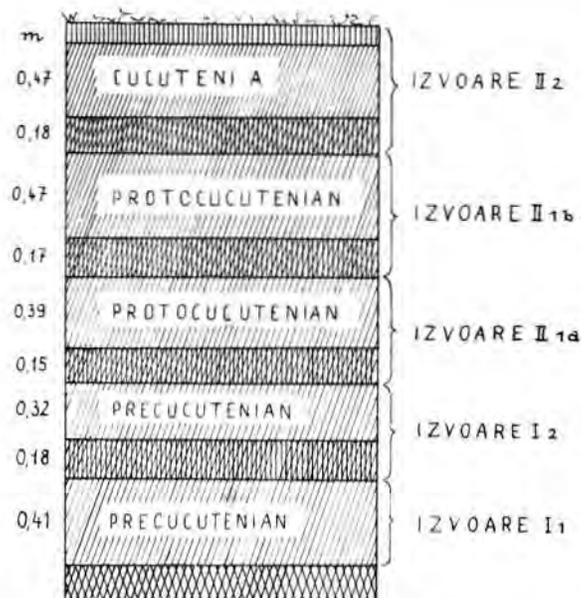
Obwohl Radu Vulpe alle bisherigen Feststellungen auf dem Gebiete Rumäniens und der Ukraine respektieren will, bringt er doch eine ganz neue Konzeption des Neolithikums im Raum zwischen Karpaten und Dnjepr in der Arbeit *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare — Les problèmes du néolithi-*

Obr. 6. Pódorysy chalúp so zápražím. Fáza Vidra a Petru Rareș kultúry Boian. Grundrisse von Hütten der Phase Vidra und Petru Rareș der Boian-Kultur (E. Comşa, *Considerații*, Fig. 6).

que carpato-dniéprovien à la lumière des fouilles d'Izvoare, Studii și Cercetări de Istorie Veche VII—1956, S. 53—86—93. R. Vulpé geht von seinen langjährigen Ausgrabungen auf der Fundstelle in Izvoare im Moldaugebiet aus: es ist eine Lokalität, die mit ihrer fünffachen Stratigraphie wirklich etwas zum ältesten Neolithikum in diesem Raume zu sagen hat. R. Vulpé bereitet eine umfangreiche Publikation mit Beweismaterial für den Druck vor und in dieser Studie bringt er eigentlich einen vorläufigen historischen Auszug seiner Arbeit. Die Studie R. Vulpés können wir mit T. S. Passek grundlegender Arbeit über die Trypile-Kultur konfrontieren (*Periodizacija tripolskich poselenij*, *Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, 10—1949) und ebenfalls mit den neuen Referaten derselben Autorin mit diesem oder ähnlichem Thema, in denen sie zum Teil auf die rumänischen Forschungen reagiert und eigene Ausgrabungsergebnisse aus der Moldau-SSR vorlegt: *Rezultaty rabot moldavskoj (dubossarskoj) ekspedicii v 1955 g.* (Tezisy dokladov... archeologičeskich issledovanij 1955 goda. Akademija nauk SSSR — Otdelenie istoričeskich nauk — Institut materialnoj kultury, S. 17—19. Moskva 1956) und *Novyje otkrytija na territorii SSSR i voprosy pozdneneolitičeskich kultur dunajsko-dnestrovskogo meždureč'ja* (Tezisy dokladov... 1956, S. 24.—27. Moskva 1957). Diese Fragen werden auch in anderen Arbeiten berührt, von denen wir vom stratigraphischen und typologischen Gesichtspunkt aus die besonders wichtige Abhandlung I. K. Svešnikovs wenigstens anführen: *Kultura linejno-lentočnoj keramiki na territorii Verchnego Podnestrov'ja i Zapadnoj Volyni* (Sovetskaja Archeologia XX-1954, S. 100) und von E. K. Černyš: *Mnogoslojnoje poselenije u sela Nezvisko na Dnestre* (Kratkije soobščeniija Instituta materialnoj kultury 63-1956, S. 48).

Das rumänisch-ukrainische (Karpaten-Dnjepr) Neolithikum ist bis jetzt selbständig in engeren Bahnen der Ukraine, des Moldaugebietes und Siebenbürgens (Transsylvanien) studiert worden. R. Vulpé vereinigt es in seiner Studie, wie auch einige andere Forscher, zu einem grossen Kulturkomplex, der mit dem Namen der wichtigsten bekannten Fundstellen Ariușd—Cucuteni—Trypile bezeichnet ist. Er erstreckt sich vom Mureș (Maros) im Westen bis zum Dnjepr im Osten, vom Buzaă im Süden bis in die Mitte Wolhyniens im Norden: dort überall wurde im Neolithikum Keramik mit bemalten und gravierten spiral-mäandroiden Mustern gefunden. Bei der inneren Gliederung der örtlichen Gruppen wurden Methoden verwendet, die dem

Obr. 7. Pátnásobná stratigrafia kultúry Ariușd-Cucuteni-Trypila v Izvoare v Moldavsku. Fünffache Stratigraphie der Ariușd-Cucuteni-Trypila-Kultur in Izvoare, Moldau (R. Vulpé, *Problemele neoliticului*, Fig. 2).

Charakter der Siedlungen entsprechen. So konnte in der Ukraine, wo die Siedlung in riesenhaften Entfernungen ausgebreitet, also dünn war und keine Siedlungsreste übereinander aufgeschichtet aufwies, deswegen meistens nur mit typologischer Methode gearbeitet werden: so verarbeitete T. S. Passek zuletzt die Trypile-Kultur. Im Moldaugebiet und in Transsylvanien konnte sich die Bevölkerung nur auf einer beschränkten Fläche aufhalten, da am Fusse der Karpaten keine so ausgedehnten Siedlungsflächen zur Verfügung standen wie in der Ukraine. Die Menschen siedelten sich folglich oft auf bereits vorher bewohnten Flächen an, die Siedlungsreste schichteten sich übereinander auf und so entstand die Siedlungsstratigraphie. Obwohl die durch Stratigraphie gewonnenen Tatsachen mit typologischen Studien beglaubigt werden müssen, muss trotz alledem die Stratigraphie als wichtigste Methode der Urgeschichtsforschung betrachtet werden. (Darüber siehe Jiří Neustupný, *K methodám archeologické práce*, *Časopis Národního musea CXXVI — 1957*, S. 52). Die Wertung der älteren Stratigraphien in Ariușd und Cucuteni brachte zuletzt T. S. Passek (*Periodizacija*): heute können wir sie bereits mit einigen weiteren Stratigraphien ergänzen, die unsere Wissenschaft um ein gutes Stück vorwärts bringen.

Leț (im östlichen Siebenbürgen) — 3 Schichten: Criș-(Körös) Kultur — Boian-Kultur des Typus Giulești — Kultur des Typus Ariușd.

Perieni (im Moldaugebiet) — 2 Schichten: Criş-(Körös) Kultur — Linearbandkeramik.

Nezvyška (in der Bukovina) — 3 Schichten: Kultur mit Linearbandkeramik — zwei Schichten der Trypile-Kultur der Stufen B/I und B/II.

Floreşti (in der Moldau-SSR) — 2 Schichten: Linearbandkeramik — Boian-Kultur des Typus Giuleşti.

Traian (im Moldaugebiet) — 3 Schichten: „Präcucuteni“ - Schicht — Linearbandkeramik — Cucuteni AB (siehe das Referat über die Ausgrabung in Traian).

Aus diesen Stratigraphien geht hervor, dass das ältere Neolithikum in diesen Gebieten durch die Criş-(Körös) Kultur repräsentiert ist, nach ihr folgt die donauländische Linearbandkeramik, danach die Boian-Kultur des Typus Giuleşti: die Position der ältesten Trypile-Kultur (A — nach T. S. P a s s e k) ist in diesen Stratigraphien nicht erfasst. Die neue Stratigraphie in Izvoare bestätigt die älteren Feststellungen, ihre wirkliche sensationelle Bedeutung beruht jedoch darin, dass sie in 5 Schichten übereinander Beweise von 5 Entwicklungsetappen des älteren Teiles des Ariuşd-Cucuteni-Trypille-Komplexes bringt: deswegen ergänzt und präzisiert sie die erwähnten älteren Stratigraphien auf hervorragende Weise. Die gesamte Mächtigkeit der Siedlungs (Kultur) — Schicht betrug hier etwa 3 m. Die einzelnen durch Siedlungstrümmer entstandenen Schichten sind hier etwa 32 — 47 cm mächtig und sind voneinander durch sterile, 15 — 18 cm dicke, aus verbrannten Fussböden und zusammengestürzten Lehmmauern von Wohnungen gebildete Schichten getrennt.

Die unterste Schicht (Izvoare I 1) enthielt überwiegend zur Boian-Kultur des Typus Giuleşti gehörende Funde mit Kerbmustern. Die über ihr liegende Schicht, also eine jüngere Schicht (Izvoare I 2) enthielt grösstenteils in den Bereich der Trypile A-Kultur (nach T. S. P a s s e k s Gliederung) gehörende Funde mit graviertem Keramik ohne Bemalung. Die Trennung dieser untersten Schichten stellte R. V u l p e erst im Verlaufe der Ausgrabung fest. Da er im graphischen Schema und auch anderswo von Schichten spricht, die voneinander durch 18 cm mächtige sterile Schichten getrennt sind, ist anzunehmen, dass die Unmöglichkeit der Materialteilung zwischen beiden Schichten sich nur auf die Funde bezieht, die vor der Unterscheidung ihrer Selbständigkeit gewonnen wurden. Diese beiden untersten Schichten (Izvoare I 1 und I 2) schliesst R. V u l p e zu einer Kultureinheit zusammen, die er P r ä c u c u t e n i e n nennt.

Die dritte Schicht von unten — Izvoare II 1 a — enthielt ein im grossen und ganzen dem siebenbürgischen Ariuşd analoges Inventar. Besonders typisch war hier die bichrome Keramik (schwarze und rote Ware mit glänzendem Überzug, bemalt mit weisser, seltener roter Farbe). Es erscheint hier jedoch auch schon trichrome Keramik mit weisser, roter und schwarzer Bemalung im Cucuteni A-Stil. In der folgenden Schicht, der vierten von unten — Izvoare II 1 b — hält sich bereits bichrome und trichrome Keramik im Gleichgewicht. Diese zwei Schichten — Izvoare II 1 a + II 1 b — vereinigt R. V u l p e zu einem Komplex, den er P r o t o c u c u t e n i e n nennt. Als bezeichnenden Zug dieses Komplexes betrachtet R. V u l p e den Übergang von den präcucutenischen gravierten Ornamenten (Trypile A) zum protocucutenischen bichromen Dekor (Ariuşd), wie auch die Entstehung der Trichromie (Cucuteni A-Trypille B/I) aus der Bichromie (Ariuşd).

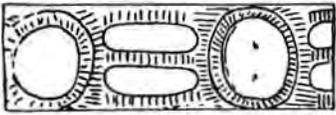
Schliesslich war in Izvoare eine fünfte Schicht von unten — Izvoare II 2 — welche nurmehr trichrome Keramik des Cucuteni A-Trypille B/I Stils enthielt.

Im präcucutenischen Komplex löst R. V u l p e vor allem die Beziehungen zwischen der Kerbschnittverzierung des Typus Boian-Giuleşti in Izvoare I 1 und der gravierten Verzierung der Trypile A-Prägung aus der Schicht Izvoare I 2. Beide Keramik- und Verzierungsarten sind in den zwei Schichten vertreten: nur ist statistisch in der unteren Schicht die Kerbschnittverzierung vorherrschend, in der oberen wieder die gravierte Verzierung. Eine ähnliche Vermischung von Boian-Giuleşti und Trypile A konstantiert der Autor auch auf anderen Moldaustationen: die Forschungen, die zur Erklärung dieser Erscheinung führen würden, stecken allerdings noch in den Anfängen. Jenseits der Karpaten, in Siebenbürgen, sind keine Existenzspuren von Trypile A, ebenso auch nicht in der Walachei (Muntenia). Umgekehrt greift Boian-Giuleşti im Osten nicht hinter den Pruth. Beide Kulturen begegnen sich also gerade im Moldaugebiet. R. V u l p e lehnt die Möglichkeit der Interpretation ab, dass sich die Träger der einen und der anderen Kultur immer an derselben Stelle angesiedelt hätten und dass es so zur Vermischung ihres Materialinventars gekommen wäre: es ist immer ein und dieselbe Bevölkerung, welche die Elemente beider Kulturen verwendete. Wie aus den Schichten Izvoare I 1 + I 2 zu sehen ist, vergrösserte sich der Anteil der Trypile A-Elemente proportionell auf Kosten der schwindenden Boian-Kulturelemente.

R. Vulpe erwägt zu allererst die Möglichkeit einer Begegnung beider Kulturen, die hier im Moldaugebiet einen neuen gemischten Kulturaspekt gebildet hätten. Er kommt jedoch auch zur Lösung von etwas Anderem, obwohl mit einiger Zurückhaltung: dass die Trypile A-Kultur im Moldaugebiet aus Boian-Giulești herauswächst. Er urteilt jedoch zum Schluss, dass vorderhand für so eine Hypothese keine stratigraphischen Prämissen und auch kein genügendes Material, hauptsächlich kein publiziertes vorhanden ist: er betrachtet sie deshalb als ungenügend beglaubigt. Er anerkennt eine bestimmte Verwandtschaft zwischen der Keramik von Boian-Giulești und Trypile A sowohl in technischer Hinsicht (Paste, Polierung, die Ausfüllung der Ornamente mit weisser Inkrustationssubstanz),

als auch bezüglich der Stilart (Neigung zum spiraloïden Dekor; in Giulești handelt es sich jedoch um eine ununterbrochene Spirale, in Trypile A um Kreise, die durch Tangenten verbunden sind). In Ausnahmefällen erscheint auch in Trypile A Bemalung nach dem Brennen (Anstrich mit rotem Ocker). Zum Schluss kehrt R. Vulpe erneut zu den Beziehungen zwischen Boian-Giulești und Trypile A zurück und hält die Entstehung der zweiten Kultur aus der ersten für möglich. Als eine Tatsache, die ernstlich zu Gunsten so einer Vermutung spricht, betrachtet R. Vulpe die Unmöglichkeit, beim heutigen Stande eine andere Lösung des Ursprunges von Trypile A zu finden. Diese Lösung ist unserer Meinung nach vielleicht auf dem richtigen Wege. Boian-Giulești kam aus dem Süden ins

I

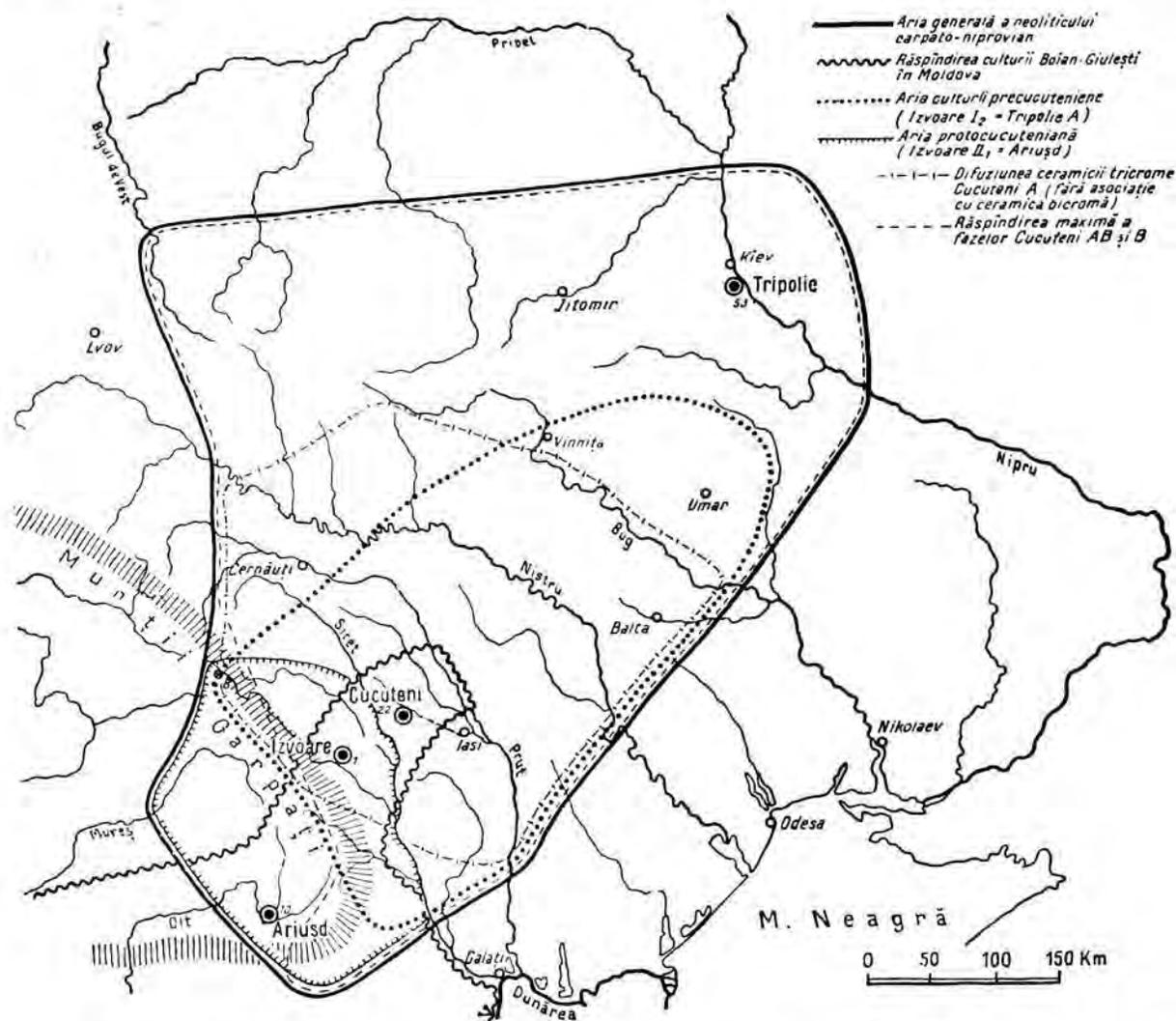
	PRECUCUTENIAN (Izvoare I ₂)	PROTUCUCUTENIAN BICROM	TRICROMIE DE STIL Cucuteni A	
I				I
II				II
III				III
IV				IV
V				V
VI				VI
VII				VII
VIII				VIII

Obr. 8. Vývoj ornamentiky kultúry Ariușd-Cucuteni-Trypila. Entwicklung der Ornamentik in der Ariușd-Cucuteni-Trypila-Kultur (R. Vulpe, *Probleme neoliticului*, Fig. 5).

Moldaugebiet und heute ist im Süden auch seine vorangehende Phase Boian-Bolintineanu bekannt. Bei Trypile A kennen wir keine solche Vorstufe und wir können auch nicht auf ein anderes eventuelles Entstehungsgebiet hinweisen. Deswegen neigen wir eher zur zweiten Deutung R. Vulpes und zur Interpretation T. S. P a s s e k s (nach der Ausgrabung in Florești), dass die frühe Trypile A-Kultur auf der Basis der Boian-Giulești-Kultur entstand. So ist es leicht verständlich, dass sich in den beiden untersten Schichten in Izvoare (I 1 + I 2) die Boian-Kultur allmählich Trypile nähert oder eigentlich in Trypile A umgewandelt wird. Die Trypile-Kultur brachte bezüglich ihrer Formation z. B. auch M. L. M a k a r e v y č mit der Boian-Kultur in Zusammenhang (Abhängigkeit) — *Srednjobuz'ka ekspedicija po doslidžennju pam'jatok trypilskoj kultury*, Archeologični pam'jatki USSR IV—1952, S. 89,

95; cf. Jiří Neustupný, *Studies on the Eneolithic Plastic Arts*, S. 65, Acta Musei Nationalis Pragae X, 1—2, 1956).

Vermutlich dürfte es doch nur nötig sein, auch die Frage des Anteiles der Linearbandkeramik bei der Entstehung der Trypile-Kultur einer neuen Revision zu unterziehen, wenn wir auch dabei den Hauptanteil der Boian-Kultur nicht mindern wollen. Wir halten dies für nötig mit Rücksicht auf die allgemeinen Ähnlichkeiten verschiedener Aspekte des Wirtschafts-, Gesellschafts- und auch des Kulturlebens, mit Rücksicht auf das Eingreifen der Linearbandkeramik gerade in die Gebiete, in denen die Trypile-Kultur entstand, mit Rücksicht auf die Existenz der gemischten Linearband-Boian-Type (Zănești) usw. Da vorderhand die stratigraphische Festlegung des Verhältnisses zwischen der Linearbandkeramik und der Trypile A-Kultur nicht be-

Obr. 9. Rozšíření jednotlivých vývojových fází kultúry Ariușd-Cucuteni-Trypila (zjednodušené: R. Vulpe, *Problemele neoliticului*, Fig. 1). Verbreitung der einzelnen Entwicklungsphasen der Ariușd-Cucuteni-Trypila-Kultur (Vereinfacht: R. Vulpe, *Problemele neoliticului*, Fig. 1).

kannt ist, bleibt nichts anderes übrig, als ihr Verhältnis von anderen Gesichtspunkten aus zu lösen. Einiger gemeinsamer Merkmale wegen hält sie E. K. Černyš für zeitgleich, I. Nestor (*Cultura ceramică liniară în Moldova*, Studii și Cercetări de Istorie Veche I, 2, S. 22. București 1951) hielt die Prăcucuteni-Kultur als verknüpft mit der Linearbandkeramik mit Rücksicht auf die spiral-mäandroiden Motive, den technischen Charakter und zum Teil auch der keramischen Formen wegen. Er betrachtete sie jedoch nicht als einzigen Ausgangspunkt des Prăcucutenien, sondern suchte noch andere südöstliche Ursprungsgebiete (Vinča A usw.). Ursprünglich urteilte auch T. S. Pässek (*Periodizacija*, S. 234), dass die Trypile-Kultur aus der Linearbandkeramik erwachsen ist, in ihren neuesten Referaten lehnt sie jedoch ihren Zusammenhang völlig ab; auf Grund der rumänischen Forschungen und ihrer eigenen Ausgrabungen in Florești neigte sie sich zu der Ansicht, dass die Trypile-Kultur aus der Boian-Giulești-Phase hervorgegangen ist. Ebenso sah S. N. Bibikov (Kratkije Soobščeniija XXXV—1950) in der Identität der Linearbandkeramik- und Trypilezeitlichen Hütten in Luka Vrubleveckaja einen Beweis von festen Verbindungen zwischen der frühen Trypile-Kultur und der Linearbandkeramik, die seiner Meinung nach mit jener von Trypile gleichzeitig war oder ihr voranging. Neuestens urteilte jedoch S. N. Bibikov, dass die genetische Verwandtschaft der Trypile-Kultur mit der Linearbandkeramik unbewiesen bleibt. Den Ursprung der Trypile-Kultur erklärte er kompliziert, manchmal auf etwas zu allgemeine Weise belegt; sie war für ihn das Ergebnis der örtlichen Entwicklung, wobei die südlichen Bauernstämme nach Norden in ein Milieu mit günstigen Jagdverhältnissen kamen. (*Rannetripolskie poselenije Luka Vrubleveckaja na Dnestre*, Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, No. 38, S. 167, 169, 277, 278, 288. Moskva—Leningrad 1953.)

Marija Gimbutas schildert die Zusammenhänge der alten Trypile-Kultur (Trypile A) nach dem von T. S. Pässek im Jahre 1949 und S. N. Bibikov aus dem Jahre 1950—53 dargebotenen Stand: zu neuen rumänischen Arbeiten und den letzten Referaten konnte sie keinen Einblick mehr gewinnen. (Aus der rumänischen Literatur verwendete sie nur I. Nestors „Der Stand“ aus dem Jahre 1933.) Die Trypile-Kultur hält M. Gimbutas nach Bibikovs Auffassung als entstanden durch örtliche Entwicklung: Ackerbau, Plastiken und entwickelte Keramik er-

schiienen dort als Belege der Diffusion von aussen und hängen mit dem östlichen Mittelmeer zusammen. (*The Prehistory of Eastern Europe*. Part I, S. 100, American School of Prehistoric Research, Bulletin No. 20. Cambridge 1956). Bei der Durchsicht aller dieser älteren Literatur kommt besonders die Entwicklung der Erkenntnis zum Ausdruck, welche die Interpretation der Stratigraphie in Izvoare ermöglicht. Auch wenn aus den heutigen Stratigraphien und allgemeinen Zusammenhängen hervorgeht, dass die Linearbandkeramik älter ist als die Entstehungsphasen von Trypile A, so muss man doch etwa die Einwirkungen der Linearbandkeramik auf ältere Phasen (z. B. Boian-Giulești im Norden) in Erwägung ziehen, aus denen dann nach heutigen Ansichten die Trypile A-Kultur hervorging. Es ist nötig, in die Tiefe des Problems einzudringen, warum im Süden die Entwicklung Boians aus der Giulești-Phase in die Vidra-Phase fortschritt und warum im Norden (im Moldaugebiet) in der Giulești-Phase ein Rückschlag eintritt, der sich durch das Auftreten von Elementen kennzeichnet, die später als Trypile klassifiziert werden können, warum später Trypile A so auseinandergeht mit der Entwicklungslinie des südlichen Boian und die eigene Cucuteni-Trypile-Entwicklungslinie antritt. Ist nicht gerade die Ursache dieser Veränderungen und dieses Aufspaltens des ursprünglichen Boians der Anteil der mitteleuropäischen Linearbandkeramik, welche ziemlich mächtig auf das Moldaugebiet eingewirkt hat?

Die Trypile A-Kultur (Izvoare I 2) klassifiziert R. Vulpe für jünger als Boian-Giulești und als Vinča-Turdaș (Tordos), aber für älter als Gumelnița; er hält sie für zeitgleich mit der Boian-Vidra-Phase im Süden, in der Walachei. Vor Jahren publizierte D. V. Rosetti ein Bruchstück eines als Import angesehenen Binocle-Gefäßes aus der Schicht Gumelnița A 1 in Vidra (*Săpăturile dela Vidra-Rapport préliminaire sur les fouilles de Vidra*, Publicațiile Muzeului Municipului București, Nr. 1, S. 17. Abb. 25, S. 36). R. Vulpe schreibt über diesen Fund: „Das Trypile-Bruchstück, das auf der Station Vidra in der Nähe von Bukarest entdeckt wurde, in einer Schicht, die der Phase Gumelnița A 1 zugewiesen wurde, einer jüngeren als die Boian-Kultur, hat nicht den Charakter, diese Schlussfolgerungen zu beeinträchtigen, weil es sich um ein isoliertes Beweisstück handelt und als solches ist es sehr wenig entscheidend.“ Es wird an den Forschern liegen, die Zutritt zu diesem Material haben, zu beurteilen, ob dieses Binocle-Gefäß (zweifelloso Trypile zugehörig) der Phase

Gumelnița A 1 zugehören muss und welches Alter es im Rahmen der Trypile-Kultur hat. Wenn es sich auch um einen isolierten Fund handelt, so muss er respektiert werden, wenn er stratigraphisch und typologisch eindeutig erklärbar ist.

Die Lösung des Ursprunges der Ariușd-Cucuteni-Trypale-Kultur, die in der ausgearbeiteten Richtung R. Vulpes und weiter in jener in Angriff genommenen von T. S. Passek zweifellos auf dem richtigen Wege ist, gehört zu den bedeutendsten historischen Erfolgen der prähistorischen Archäologie der letzten Jahre. Die Bestimmung der Genesis urzeitlicher Kulturen ist immer ungemein schwierig, weil die Kontinuität in der Entwicklung selten nachweisbar ist. Hier ist der glückliche Zufall, dass Stratigraphie und Typologie zusammen eines der grundlegendsten Probleme des Neolithikums im südöstlichen Randgebiet Mitteleuropas lösen halfen, Probleme, die die mitteleuropäische Urgeschichte durch den Anteil der Linearbandkeramik bei der Formung des Neolithikums dieser Gebiete berühren.

Nicht minder wichtige Beiträge zum Erkennen der Entwicklung des Ariușd-Cucuteni-Trypale-Kulturkomplexes bringen die Schichten Izvoare II 1a und Izvoare II 1 b, die R. Vulpes unter dem Begriff Protocucutenien zusammenfasst. Aus diesen zwei Schichten geht vor allem die Erkenntnis hervor, dass Ariușd chronologisch vor Cucuteni A (Trypale B/I) zu stellen ist. Zwischen der vorhergehenden präcucutenischen Schicht Izvoare I 2, welche die Kultur der Trypale A-Prägung enthielt, und der nachfolgenden protocucutenischen Schicht Izvoare II 1 a, die die bichrome Keramik der Ariușd-Type enthielt, setzt R. Vulpes einen kürzeren Hiatus voraus: wenn es sich um eine ununterbrochen fortschreitende Entwicklung auf dieser Siedlung handeln würde, wäre in der Schicht II 1 a eine Mischung des Materials beider erwähnten Schichten und Spuren eines Überganges zu erwarten. Kennzeichnend für den Typus Ariușd und für Izvoare II 1 a + Izvoare II 1 b ist die bichrome Keramik, die weder in Cucuteni A noch in Trypale E/I vertreten ist. Allgemein betrachtet ist die Keramik der Schicht Izvoare II 1 a eine formenkundliche Fortsetzung des Stiles Trypale A. Die Ornamente sind im Rahmen der vorhergehenden präcucutenischen Traditionen gehalten, die Bemalung mit grobem Ocker nach dem Brennen und die Inkrustation der gravierten Ornamente ist jedoch gänzlich verschwunden. Zum ersten Mal erscheint hier im Karpaten-Dnjepr-Neolithikum Gefäßbemalung vor dem Brennen: weisse, seltener rote —

der Grund ist poliert, am häufigsten rot, manchmal schwarz, sehr selten aschgrau. Bisher wurde bichrome Keramik im Moldaugebiet zusammen mit trichrome gefunden und deshalb wurden sie zeitlich auf dieselbe Stufe gestellt. Einzig Vladimir Dumitrescu stellte aus typologischen Gründen im Falle der Fundstelle Frumușica die bichrome Keramik vor die trichrome. In der Schicht Izvoare II 1 a ist die bichrome Ware (nach Aussage R. Vulpes) „allein, oder in jedem Falle überwiegend dominierend“. Es sind jedoch auch Stationen, von denen R. Vulpes bichrome Keramik als ganz selbständig auftretend anführt (Frumușica, Băiești-Aldeni, Monteoru). In der Schicht Izvoare II 1 b tritt bereits Bichromie zusammen mit Trichromie auf: es ist also eine Übergangsschicht, in der die bichrome Keramik ausklingt und die trichrome die Führung übernimmt, die schon Merkmale des Keramiktypus Cucuteni A vorführt. Der Umwandlungsprozess von Bichromie zur Trichromie war also schon in der Schicht Izvoare II 1 a im Beginnen und war in der Schicht Izvoare II 1 b vollendet. Im ganzen nahm die Trichromie im Geiste der Bichromie ihren Fortlauf. Die Verzierung wird eine malerische, alle Verzierungsüberreste vom präcucutenischen Stil (Gravierung, Kannelierung, Bemalung mit Ocker usw.) sind verschwunden, nur die plastischen Buckel erhielten sich weiter. Zur weissen oder roten Farbe kam in der Trichromie die schwarze hinzu, die jedoch keine Hauptrolle spielt, sondern nur zur Unterstreichung der Motive diente, welche weiter in weisser oder roter Farbe gehalten wurden wie in der vorhergehenden Bichromie. In dieser ältesten, noch protocucutenischen Trichromie sind zwei Hauptvarianten in der Bemalung: a) schwarz gesäumte rote Motive auf weissem Grund, b) schwarz gesäumte weisse Motive auf rotem Grund.

Die oberste Schicht in Izvoare II 2 enthält schon entwickelte trichrome Keramik der Cucuteni A-Trypale B/I-Prägung: dies ist eine Meisterware mit raffinierter Verzierung. Die schwarze Farbe spielt hier weiter eine untergeordnete Rolle zur Säumung von weissen Motiven. Zwischen dem Protocucutenien (Izvoare II 1 b) und dem Cucutenien (Izvoare II 2) setzt R. Vulpes erneut einen kürzeren Hiatus in der Besiedlung der Fundstelle Izvoare voraus. In chronologischer Hinsicht wertet er dann die Beziehung des Protocucutenien zum Cucutenien folgend: wenn zugelassen wird, dass Izvoare II 1 b, mit bichromer und trichromer Keramik, mit der Cucuteni A-Phase gleichzeitig wäre, dann ist die bichrome Phase Izvoare II 1 a,

die entweder überhaupt keine oder nur beginnende Trichromie aufweist, zweifellos älter als Cucuteni A. In dieser Festlegung der selbständigen bichromen Phase in der Entwicklung des Ariuşd—Cucuteni-Trypale-Komplexes liegt gleichfalls eine grosse Bedeutung der Stratigraphie in Izvoare und der Studie R. Vulpe.

Mit dieser Feststellung der selbständigen bichromen Phase ist allerdings auch die schwierige Frage verbunden, was diesem Protocucutenien östlich vom Siret und am Dnjepr entspricht, und überall in der Ukraine, von wo bis jetzt nur die Trypale A-Kultur mit Keramik ohne Gefässbemalung angeführt wurde und gleich unmittelbar darauffolgend die Trypale B/I—Cucuteni A-Kultur mit trichromer Keramik. R. Vulpe antwortet, dass vorderhand auf diese Frage keine genau formulierte Antwort gegeben werden kann. T. S. Pässeck befasst sich dann in ihren letzten Referaten hauptsächlich mit Fragen der Entstehung der Trypale-Kultur. Dieses neue aus der Stratigraphie in Izvoare hervorgehende Problem ist also vorderhand nicht allgemein gelöst. Ich kann hier nur bemerken, dass T. S. Pässeck (*Periodizacija* S. 41) schon im Jahre 1949 aufmerksam machte, dass der frühe Trypale-Komplex (Trypale A) seine Existenz auch später verlängert, in der Etappe B/I, wo jedoch die führende Rolle bereits ein gänzlich anderes Materialinventar übernimmt. R. Vulpe machte im Zusammenhang seiner aufgeworfenen Frage auf einige spiraloide Elemente des präcucutenischen Stiles (gravierte, kombiniert mit Punktgruppen) aufmerksam, die nicht westlich des Siret erscheinen und seiner Meinung nach andeuten, dass östlich dieses Flusses die Trypale A-Kultur länger dauerte und so die Lücke füllte, die im Westen dem Protocucutenien entspricht. Weiter wies R. Vulpe darauf hin, dass in Luka Vrublevec-kaja, im Bereich von Trypale A (Izvoare I 2) Plastiken mit gravierten Spiralen erscheinen, die nicht ein präcucutenisches Aussehen haben, sondern den protocucutenischen Plastiken aus Ariuşd (Izvoare II 1) entsprechen. Das ist sicherlich ein schwerwiegendes archäologisches und auch historisches Problem, weil nicht vorausgesetzt werden kann, dass die Ukraine mit ihrem fruchtbaren Boden in einer Zeit unbesiedelt geblieben wäre, die in Izvoare vom Protocucutenien II 1 a + II 1 b angegeben wird. Entweder werden in der Ukraine noch Belege für das bichrome Protocucutenien oder seine örtliche chronologische Äquivalenz gefunden werden oder muss vorausgesetzt werden, dass in Transsylvanien und im Moldaugebiet

die protocucutenische Entwicklung sehr schnell verlief: Izvoare II 1 b kann nach R. Vulpe mit Cucuteni A zeitgleich sein, sodass eigentlich nur die selbständige chronologische Phase Izvoare II 1 a übrig bleiben würde. In diesem Falle wäre die Trichromie (Cucuteni A-Trypale B/I) in die Ukraine gleich nach der Phase Trypale A gelangt, welche dort um etwas länger über die Phase Izvoare II 1 a weitergelebt hätte. Diese Probleme können allerdings nur mit einer neuen Wertung bestimmten Materials und mit neuen Ausgrabungen gelöst werden. T. S. Pässeck (*Periodizacija*, passim) äussert sich nicht, wie in der Stufe B/I plötzlich Trichromie entsteht, wenn in der vorangehenden Phase nur monochrome Keramik war. Ebenso führt sie keine speziellen Beweise über den direkten Übergang aus Trypale A in B/I an, obgleich sie ihn — wie aus dem ganzen Kontext hervorzugehen scheint — als selbstverständlich voraussetzt. Und so muss im Zusammenhang mit dem Problem des bichromen Protocucutenien abgewartet werden, ob das Verhältnis zwischen Trypale A und Trypale B/I nur ein chronologisch nachfolgendes und keineswegs ein genetisches ist.

R. Vulpe hält das Protocucutenien kulturell für das produktivste aller Phasen des ganzen Ariuşd-Cucuteni-Trypale-Komplexes, weil es die Entstehung der Bichromie und Trichromie ergab; es war ebenfalls die einzige Phase dieses Komplexes, die über die Karpaten nach Siebenbürgen übergriff.

R. Vulpe hält das Protocucutenien für zeitgleich mit Gumelniţa A 1 (protocucutenische Funde auf der Basis der Schicht Gumelniţa in Glina); Vinča—Turdaş ist älter. Gumelniţa A 2 bringt er dann schon in den Zusammenhang mit Cucuteni A. Das Protocucutenische Ariuşd hält er für zeitgleich mit der sog. Mittelsiebenbürgischen bemalten Keramik (= „Der westrumänische bemalterykeramische Kulturkreis“ bei I. Nestor, *Der Stand*, S. 51), was allerdings nur auf typologischen Erwägungen gegründet ist, weil das stratigraphische Verhältnis vorderhand nicht festgestellt war. Sich auf die neue Stratigraphie aus Leţ berufend (Ausgrabung I. Nestors im Jahre 1955) lässt R. Vulpe zum Schluss seine früheren Erwägungen über das Verhältnis der Criş-(Körös) Kultur zum Ariuşd-Cucuteni-Trypale-Komplex beiseite: er anerkennt gleichfalls das höhere Alter der Criş-Kultur gegenüber den ältesten Phasen des erwähnten Komplexes.

Die Feststellung der bichromen Phase in der Entwicklung des Ariuşd-Cucuteni-Trypale-Kom-

plexes gehört zu den bedeutendsten Beiträgen der Stratigraphie aus Izvoare. Die Erklärung dieser Probleme in archäologischer und historischer Hinsicht ist allerdings nicht einfach und R. Vulpe gibt seinen Erwägungen Ausdruck, dass wir erst an den Anfängen der Erkenntnisse in dieser Richtung stehen. Seine vorläufigen Schlussfolgerungen sind auf logischen Auslegungen des heutigen archäologischen Materialbestandes gestellt und deuten die Möglichkeiten einer Lösung dieses Problems an.

Im weiteren Teil seiner Studie wendet sich R. Vulpe genetischen Fragen der Gefässbemalung im Neolithikum des Karpaten—Dnjepr—Gebietes zu. Die manchmal im Präcucutenien verwendete rote Bemalung mit Ocker nach dem Brennen ist im Protocucutenien durch Bemalung vor dem Brennen ersetzt, erst bichrom, dann trichrom. Die gemalte Verzierung dieser Art trat zuerst in bichromer Form beiderseits der Karpatenhänge auf (Siebenbürgen, Moldaugebiet) und erst dann breitete sie sich in trichromer Form nach Osten aus. R. Vulpe urteilt, das es sich hier um eine innere Entwicklung im Bereich des Karpaten—Dnjepr—Komplexes handelt und dass keine Gründe vorhanden sind, die Vorlagen für die Einführung der Bemalung vor dem Brennen in irgendwelchen fremden Kulturen zu suchen. Keine neolithische Keramik mit Verwendung von Gefässbemalung liefert Analogien im Stil, die fremden Einfluss auf die Formung der Gefässbemalung vor dem Brennen im Karpaten—Dnjepr—Gebiet begründen würden. R. Vulpe geht nach und nach alle existierenden Möglichkeiten einer Beeinflussung in dieser Richtung durch. Gumelnița ist ihm zu spät, Boian verwendet nur roten Ocker nach dem Brennen, ähnlich auch die Bükker-, Theiss- und die mährische bemalte Keramik, die alle keine stilistischen Analogien liefern genauso wie auch nicht die mittelsiebenbürgische bemalte Keramik, die vielleicht mit Ariuşd zeitgleich ist. In Dimini ist eine trichrome Bemalung und eine negative spiraloide Verzierung, jedoch handelt es sich nur um zufällige Übereinstimmungen zwischen Ergebnissen verschiedener Entwicklungen, obwohl auf den ersten Blick eine wirkliche Ähnlichkeit zu sein scheint. Hier hat R. Vulpe ein Problem über die ehemals so betonten vermutlichen Zusammenhänge des Bereiches Ariuşd-Cucuteni-Trypile mit dem thessalischen Dimini berührt. Dieses Problem kann also heute nicht nur aus geographischen, sondern auch aus chronologischen und kulturellen Gründen abgelehnt werden. (Über den Ursprung sog. „nordischer“ Ähnlichkeiten in der Dimini-Kultur

schrieb synthetisch zuletzt S. S. Weinberg in *Relative Chronologies in Old World Archeology* — edited by W. R. Ehrlich S. 97. Chicago 1954.) Alle gehen von heimischer Entwicklung (Sesklo) aus oder weisen ägäische Zusammenhänge auf. Auch die Stratigraphie in Izvoare trägt dazu bei und ebenso die aus ihr hervorgehenden Schlussfolgerungen, die in dieser Richtung zweifellos R. Vulpe richtig tut.

Weder Griechenland und die Ägäis, noch der Orient bringen R. Vulpe eine positive Lösung für die Entstehung der Bemalung im Bereich Ariuşd-Cucuteni-Trypile. Einzig verweilt R. Vulpe bei der Gefässbemalung der Criş-(Körös)Kultur: diese verwendet zwar alle Farben der trichromen Keramik, jedoch isoliert, ohne Beziehung zur Ariuşd-Cucuteni-Trypile-Bemalung. In ihr ist die schwarze Farbe vorherrschend, die im Karpaten—Dnjepr—Komplex nur eine untergeordnete Rolle spielt. Und dann weist R. Vulpe auch auf chronologische Schwierigkeiten hin: die Criş-(Körös)Kultur ist älter als Boian-Giuleşti und kann nicht bei der Entstehung der Bichromie und Trichromie in der Phase Izvoare II I stehen. Daher neigt sich R. Vulpe der heimischen Entstehung der Gefässbemalung vor dem Brennen zu. Die polierte rote Oberfläche konnte seiner Meinung nach aus dem einfachen Versuch entstehen, die Gefäßoberfläche mit einer roten Ockerschicht zu bedecken. Die Bemalung mit weisser Farbe konnte sich aus der Inkrustation mit Kalksubstanz entwickelt haben, welches bereits im Präcucutenien ein bekannter Prozess war: vielleicht verschwand sie gerade deshalb, weil im Protocucutenien die Bemalung erschien.

Die geographische Unterlage zur Geschichte des Karpaten—Dnjepr—Neolithikums änderte sich im Verlauf der einzelnen Phasen ziemlich wesentlich. Das Präcucutenien reichte im Westen nur zu den Karpaten, im Osten dann zum Bug. Das Protocucutenien breitete sich in Siebenbürgen und im Moldaugebiet aus, also beiderseits der Karpaten: im Osten reichte es nur bis zum Siret. Das Cucutenien A war nur östlich der Karpaten, jedoch war sein Gebiet grösser als bei den vorhergehenden Phasen: im Osten geht es bis zum Bug, im Norden bis nach Galizien und Podolien. In den weiteren Phasen, Cucuteni AB und Cucuteni B, ist das Gebiet des Karpaten—Dnjepr—Neolithikums noch ausgedehnter. Im Westen sind die Grenzen ständig die Karpaten, im Osten reichen die Siedlungen bis in die Steppen jenseits des Dnjepr (der Schwerpunkt der Besiedlung ist

nun im Osten). Im Norden ist die Siedlungsgrenze in Podolien, Wolhynien und im östlichen Galizien. Der Cucuteni AB-Stil entwickelte sich aus dem Cucuteni A-Stil und der Stil Cucuteni B aus dem Stil Cucuteni AB: bis jetzt wurde jedoch wenig über die Gebiete nachgeforscht, in denen es zu diesen Umwandlungen kam. R. Vulpe stellt hier eine neue historisch-geographische Konzeption auf. Aus bestimmten stilistischen Veränderungen und aus der Vielzahl der Siedlungen in der Ukraine schliesst R. Vulpe, dass die Phasen Cucuteni AB und Cucuteni B in der Ukraine entstanden und sich erst dann nach Westen in das Moldaugebiet ausdehnten. In Rumänien erscheint trotz allen stilistischen Ähnlichkeiten die Phase Cucuteni AB besonders häufig auf Fundstellen, die von der Phase Cucuteni A abweichen, es ist kein Nebeneinanderleben der Phase Cucuteni AB mit Cucuteni A zu beobachten. Deswegen urteilt R. Vulpe, dass die Cucuteni AB-Phase bereits fertig aus dem Osten (der Ukraine) nach Westen (in das Moldaugebiet) kam. Dann hätte im älteren Zeitabschnitt des Karpaten-Dnjepr-Neolithikums in der Konzeption R. Vulpes die wichtigste schöpferische Rolle das Moldaugebiet innegehabt, wo die präcucutenische Kultur Trypile A entstand, dann Siebenbürgen und das Moldaugebiet, wo die Bichromie und Trichromie entstand (Ariuşd und Cucuteni A): die Verbreitungsrichtung führte von Westen nach Osten. In der weiteren Entwicklung verschob sich dann das schöpferische Zentrum nach Osten, in die Ukraine, wo die Phasen Cucuteni AB und Cucuteni B entstanden; die Ausbreitungsrichtung führte nun von Osten nach Westen.

Die primitive poröse, von H. Schmidt „Cucuteni C“ benannte Keramik (mit Muschelsubstanz gemischte Paste, monochrome Verzierung aus Rillen, kleinen Buckeln, Vertiefungen und gezackten Bändern) erscheint immer im Zusammenhang mit Cucuteni AB- und Cucuteni B-Keramik. Ihr Ursprung wird ausserhalb des eigentlichen Karpaten-Dnjepr-Neolithikums gesucht, in den östlichen Steppenkulturen. In Rumänien ist sie nach R. Vulpe nicht vor der Cucuteni AB-Phase bekannt. Die führende Rolle spielt sie im Osten in den Nachtrypile-Kulturen Gorodsk und Usatovo (= Trypile C/II und γ /II nach T. S. Passek).

Die Besiedlung auf der eigentlichen Fundstelle in Izvoare endet mit der Phase Cucuteni A-Trypale B/I. Die weiteren Stufen des Ariuşd-Cucuteni-Trypale-Kulturkomplexes sind in Izvoare nicht mehr vertreten, obwohl sie wieder auf anderen

Fundstellen im Moldaugebiet vorzufinden sind. Im Moldaugebiet siedeln sich in der Richtung von Osten Stämme der Cucuteni AB-Stufe an und dann Stämme der Stufe Cucuteni B (=Trypile B/II und C/I — γ /I).

Zu Beginn des II. Jahrtausends siedelte sich eine Bevölkerung aus den nördlich des Schwarzen Meeres gelegenen Steppengebieten überall an die Stelle der letzten Träger der Cucuteni-Trypale-Kultur an, der neolithische Karpaten-Dnjepr-Komplex schwindet. Hirtenstämme übernahmen einige Kulturelemente von den Ackerbauern der Cucuteni-Trypale-Kultur: das kommt in den Phasen Gorodsk und Usatovo zum Ausdruck, die entweder auf den Trümmern von neolithischen Cucuteni-Trypale-Siedlungen gefunden werden (auch in Izvoare waren solche Funde in der Oberflächenschicht), oder in Hügelgräbern mit Ockerbestattungen. Daraus ist ersichtlich, dass R. Vulpe die Phasen Gorodsk und Usatovo nicht mehr als Bestandteil der Cucuteni-Trypale-Kultur betrachtet, sondern dass er sie in die Sphäre der Kurgane mit Ockerbestattungen im Gebiete nördlich des Schwarzen Meeres reiht. Soweit ich aus dem publizierten Material sehen kann, hat in der Stufe C/II stellenweise das keramische Element der Trypile-Prägung das Übergewicht, anderswo wieder das Kurgan-Element des nördlichen Schwarzmeergebietes (Evminki, Kijev-Kirillovskije zemljanki). In der Stufe γ /II scheint in der materiellen Kultur die Tradition der Trypile-Kultur stärker zu sein. Entscheidend sind allerdings auch wirtschaftliche und gesellschaftliche Verhältnisse, die wesentlich abweichend von denen der Trypile-Kultur zu sein scheinen. Die Vermischung dieser zwei fremden Milieus führte jedoch nicht, wie es scheint, zur Bildung irgendeiner neuen Mischkultur, sondern zum Untergang der Trypile-Kultur durch die Einwirkung der Kultur der Steppenkurgane. Die Verhältnisse sind hier noch ziemlich unklar und werden noch viele neue Funde und Studien erfordern. Die Ursachen des Sieges der Hirtenvölker des nördlichen Schwarzmeergebietes über die Karpaten-Dnjepr-Bauern sieht R. Vulpe nicht nur in ihrem zahlenmässigen Übergewicht, ihrer Kriegstüchtigkeit und patriarchalen Organisation, sondern auch im Übergewicht ihrer Metallwaffen und in der Verwendung von Pferden.

Die Arbeit R. Vulpes brachte eine ganze Reihe überraschender Tatsachen, umwälzender Feststellungen und Folgerungen, die nun Erwägungen und Kritiken ausgesetzt sein werden, u. zw.

vor allem bei jenen Forschern, die sich am meisten mit dem Studium der Cucuteni-Trypile-Kultur befassen, bei sowjetischen und rumänischen Archäologen. Das Ergebnis wird zweifellos ein durchgreifender Fortschritt in der Erkenntnis des Neolithikums im östlichen Randgebiet Mitteleuropas sein. Die Arbeit R. Vulpes zeichnet sich in einer sehr schwierigen Interpretationssituation durch eine meisterhafte Analyse von archäologischen Quellen und ihrer historischen Synthese aus. Nach der Arbeit T. S. Passeks (*Periodizacija*) ist es wiederholt ein neuer wesentlicher Beitrag zum Erkennen des rumänisch-ukrainischen Neolithikums, ein umso schwerwiegenderer Beitrag, weil

er sich an die fünffache Stratigraphie in Izvoare stützt. Wir hatten schon im Verlauf dieses Referates Gelegenheit auf die Wichtigkeit der Hinweise und Schlüsse R. Vulpes aufmerksam zu machen, und auf ihre nicht nur mitteleuropäische, sondern ganzeuropäische Tragweite. Jeder, der sich mit dem Neolithikum Europas befasst, wird die Arbeit R. Vulpes als einen spannenden „historischen Roman“ lesen.

Zum Abschluss dieses Referates fügen wir noch eine synchronistische Tafel bei, die auf der Studie von R. Vulpe, T. S. Passek, E. Comşa und anderer fusst.

Synchronisation des rumänisch-ukrainischen Neolithikums (bearbeitet nach Angaben aus den Arbeiten R. Vulpes, T. S. Passeks, E. Comşa usw.)

Izvoare	Moldaugebiet und Westukraine	Mittlere Ukraine	Walachei
	Criş-(Körös) Kultur	?	Dudeşti ?
	Linearbandkeramik	?	Boian-Bolintinţanu ?
I 1	Boian-Giuleşti	?	Boian-Giuleşti
I 2	Trypile A	Trypile A	Boian-Vidra
Hiatus II 1 a	Ariuşd (Erösd) Bichromie	?	Petru Rareş ?
II 1 b	Ariuşd-Übergang zur Trichromie	?	Gumelniţa A 1
Hiatus II 2	Cucuteni A	Trypile B/I	Gumelniţa A 2
	Cucuteni AB	Trypile B/II	
	Cucuteni B	Trypile C/I-γ/I	

Die neu entdeckte Hamangia-Kultur

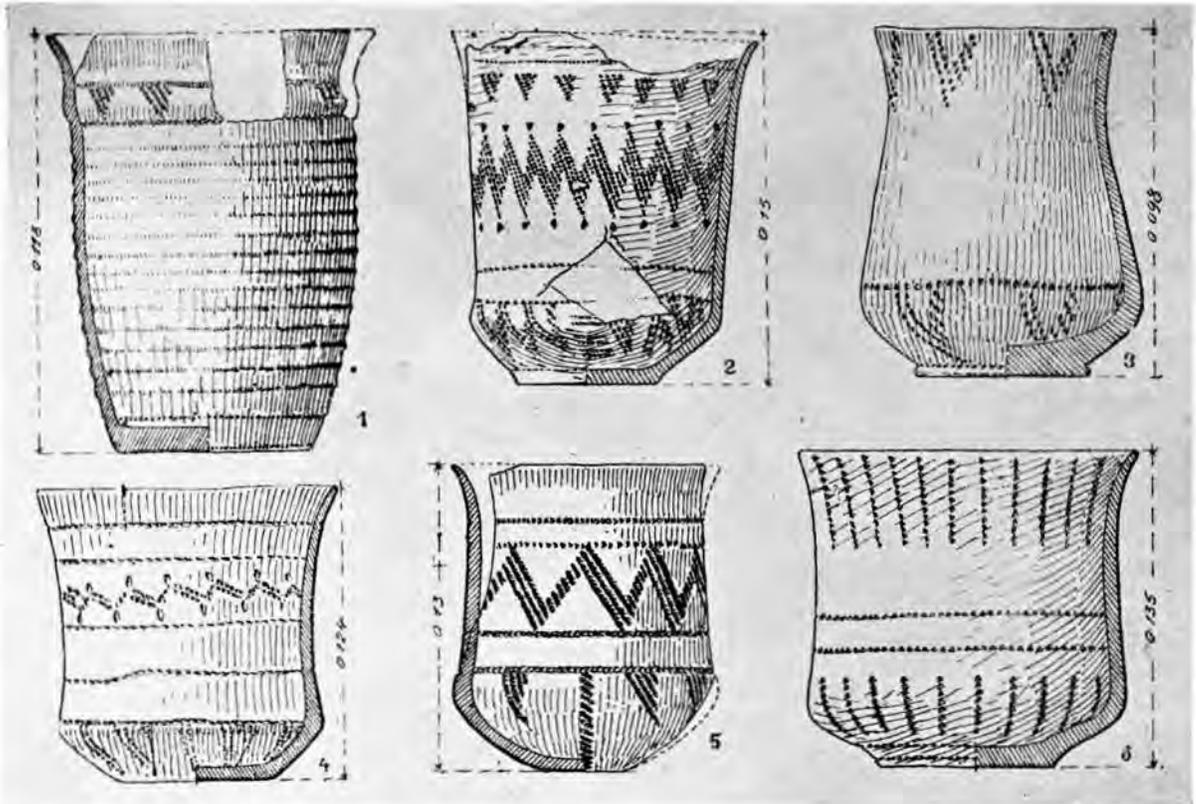
Obwohl die Urzeit Rumäniens heute in ihren Grundzügen und Details ziemlich gut bekannt ist, kann dort trotzdem noch eine neue Kultur entdeckt werden. Dieses neue Problem der rumänischen Urgeschichte ist die neolithische Kultur Hamangia in der Dobrudscha. Ihre festere Klassifikation interessiert auch die ganze mitteleuropäische Urgeschichte, da bei der Lösung ihres Ursprunges die rumänischen Archäologen auf ihre Beziehungen zu Mitteleuropa hinweisen, auch zum Gebiet der Tschechoslowakischen Republik. Dieser Kultur widmeten D. Berciu und R. Vulpe die ersten Vorberichte, die ersten umfangreicheren Studien verfasste D. Berciu. (D. Berciu, *Aşezarea neolitică de la Baia-Hamangia*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche VI—1955, S. 541—2.

— R. Vulpe, *Săpăturile de la Tariverdi* (1954), Studii şi Cercetări de Istorie Veche VI—1955, S. 543—51. — D. Berciu, *Une Civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie*, Xe Congrès des sciences historiques, Rome 1955, S. 1—18. Bucarest 1955.) Das Muzeul Naţional de Antichităţi in Bukarest und D. Berciu waren so liebenswürdig, dem Nationalmuseum in Prag für die Ausstellung „Die Vorgeschichte der Tschechoslowakei“ einige Funde dieser Kultur zur Verfügung zu stellen; der Referent kann deshalb das hier dargebotene Referat zum Teil auch auf Autopsie stützen.

Die Träger dieser Kultur siedelten in fruchtbaren Gebieten, bauten zuerst Halbgrubenwohnungen von ovalem Grundriss mit einer Herdstelle im Inneren oder ausserhalb, später oberirdische viereckige Häuser. Die Silexgeräte haben nach D. Berciu mesolithisch-mikrolithische Tradition, an-

dere verfolgen wieder spätpaläolithische Traditionen. Eine ausgeprägtere Mikrolithik führt der Autor bei der älteren Phase der Hamangia-Kultur an, in der jüngeren Phase schwindet sie mehr und mehr. Diese formenkundliche Unterscheidung der Feuersteinindustrie in zwei zeitlich und kulturell so verschiedenartige Komplexe (spätpaläolithischer und mesolithischer) im Rahmen einer neolithischen Kultur ist überraschend und der Referent kann nicht mit der Ansicht vertraut werden, dass im fortgeschrittenen Neolithikum spätpaläolithische Formen vorkommen könnten. An und für sich muss nicht einmal die Miniaturhaftigkeit der Silex-industrie ein unfehlbarer Beweis dafür sein, dass die Kultur ganz am Anfang des Neolithikums steht, dass sie gleich nach dem Mesolithikum beginnt. Die Steinwerkzeuge sind durch kleinere Eile vertreten. Bis jetzt wurde kein Schuhleistenkeil, jedoch auch keine durchbohrte Hammeraxt festgestellt. Daraus könnte nach Ansicht des Referenten geurteilt werden, dass die Hamangia-Kultur weder frühneolithisch noch spätneolithisch ist. Bei den Knochengewerten sind auch Löffelchen—Spachteln vertreten, die wir aus der Criş-Körös- und auch der Vinča-Turdaş-Kultur kennen. Vorderhand ist die Kenntnis des Metalles nicht mit Sicherheit belegt.

Die Gebrauchskeramik ist manchmal schlecht gebrannt, die Paste ist mit Steinchen und gemahlener Scherben gemagert. Die Vorratsgefäße vergleicht der Autor mit Formen der Linearbandkeramik, die Fussgefäße mit dem Starčevo-Criş (Körös)-Komplex. Die Verzierung besteht aus Barbotine und tief gravierten Ornamenten, die den Autor an Prä-Sesklo, Starčevo-Criş und Vinča A erinnern. Die feine Keramik ist gut gebrannt, in der Paste ist neben gemahlener Scherben auch feiner Sandzusatz, die Oberfläche ist geölt. In den Formen herrschen Becher und Schalen — Fusschalen bringt D. Berciu mit dem griechischen Neolithikum in Verbindung. Die Verzierung der feinen Ware bilden Stichbänder, später ist die Tendenz zur Kerbschnittornamentik zu beobachten. Kannelierte Verzierung tritt vom Anfang an auf. D. Berciu sieht in vielen Merkmalen der Hamangia-Keramik Zusammenhänge mit dem thessalischen Frühneolithikum aus den neuen Ausgrabungen Vl. Milojevićs (Archäologischer Anzeiger 1954, 1 ff; 1955, 157 ff). Soweit ich nach dem Scherbenmaterial dieser vorläufigen Publikationen und aus dem Material der Hamangia-Kultur — die ich teilweise aus Autopsie und Abbildungen kenne — urteilen kann, sehe

Obr. 10. Pohárovité nádoby kultúry Hamangia. Becherförmige Gefäße der Hamangia-Kultur (D. Berciu, *Une civilisation neolithique*, Fig. 2).

ich keine Beziehungen der Hamangia-Keramik zur Keramik aus Otzaki-Hügel: diese Präsesklo-Schichten scheinen mir viel altertümlicher gegenüber der Hamangia-Keramik zu sein, die mir viel fortgeschrittener erscheint. Die von D. Berciu angeführte Ornamentationstechnik selbst hätte frühneolithische bis vollneolithische Prägung: Starčevo-Criş (Körös)—Barbotine-Technik, Boian-Kerbschnittornament. Die Keramikformen sind jedoch viel fortgeschrittener als beim ältesten Neolithikum zu erwarten wäre.

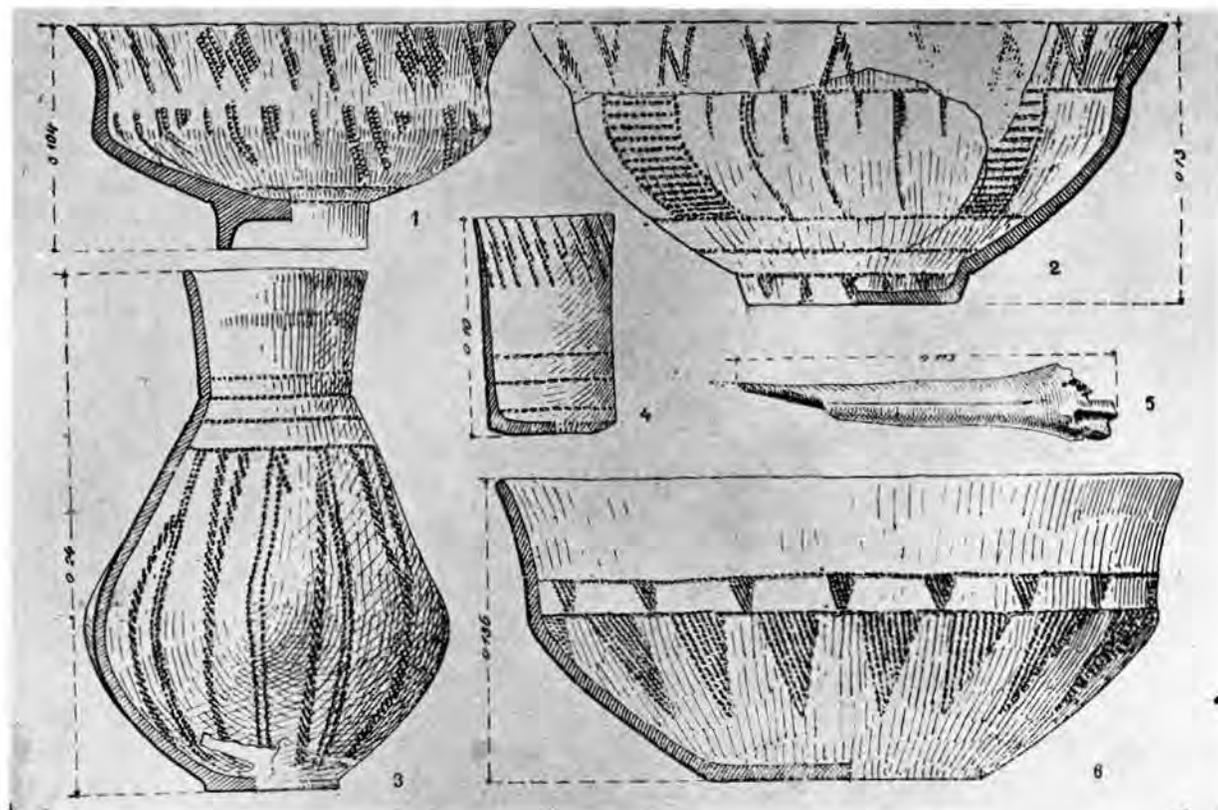
Schmuck ist durch Armbänder aus Spondylus gaederopus oder Marmor vertreten. Es ist erneut ein frühneolithischer und auch vollneolithischer Schmuck, der aus breiteren Gebieten Südost- und Mitteleuropas bekannt ist.

Die Plastik der Hamangia-Kultur gehört zu den beachtenswertesten Erscheinungen des Balkan-Neolithikums: genaue Analogien zu ihr sind schwer zu finden. Es sind einerseits stehende Plastiken mit angedeuteter Trennung der Füße, mit breiter und hoher vorn zugespitzter Bauchpartie, während der Rumpf niedrig und breit ist, weil auch angewinkelte Arme dargestellt werden: an Stelle des Kopfes und Halses ist ein langer, leicht konischer Zylinder. Die sitzenden Plastiken haben einen

langen Zylinder anstatt des Kopfes—Halses, eine niedrige und breite Rumpfpattie und eine hohe und breite Bauchpartie, auf der vorne gekreuzte Beine angedeutet sind.

Eines von den stehenden Idolen vergleicht D. Berciu mit den bulgarischen Steinstatuetten, bei den anderen sucht er einen ägäisch-mediterranen Ursprung. Diese beiden Hinweise sind zweifellos richtig. Die Idole von so einer speziellen Prägung könnten mehr zur Aufhellung der Position der Hamangia-Kultur beitragen, wenn es gelänge, ihre genaueren chronologischen und genetischen Zusammenhänge zu finden.

Die stehenden Idole nähern sich tatsächlich einigen Steinidolen aus Bulgarien, besonders Exemplaren aus Razgrad und Nova Zagora: sie haben dieselbe Form der Füße, der Bauchpartie und des Rumpfes mit den angewinkelten Armen. Der niedrige und breite Rumpf samt den Armen ist auf ähnliche Weise ausgeführt wie bei den Knochenidolen der Gumelniţa-Kultur. (J. Neustupný, *Studies on the Eneolithic Plastic Arts*, S. 34 ff, 40 ff, 57 ff; V. Mikov, *Izvestija na Bălgarskija archeologičeski institut VIII—1934*, Abb. 140, Nr. 4 und 5.) Die Idole aus Razgrad und Nova Zagora haben keinen hohen Rumpf und

Obr. 11. Misy a fľaša kultúry Hamangia. Schüsseln und Flasche der Hamangia-Kultur (D. Berciu, *Une civilisation néolithique*, Fig. 3).

keine angewinkelten Arme im oberen Bauchteil wie die übrigen Steinidole aus Bulgarien: ihre Köpfe sind zwar nicht erhalten, doch kann mit grösster Wahrscheinlichkeit ihr schematisierter runder oder ovaler Abschluss vorausgesetzt werden, wie bei dem neu entdeckten (ersten!) Steinidol aus Rumänien, da die ziemlich gut gearbeiteten Köpfe bei den Idolen aus Sulica und Blagoevo auf viel besser ausgearbeiteten Körpern sitzen und nicht als direkte Analogien angeführt werden können. (D. Berciu, *Materiale și Cercetări arheologice* II—1956, S. 539, Abb. 64, S. 546, Abb. 74. — V. Mikov, l. c., Abb. 139. — G. Georgiev, *Izvestija* XIX—1955, S. 4, Abb. 2). Das lange konische Säulchen an Stelle des Halses und Kopfes ist an den Steinidolen aus Bulgarien vorderhand nicht nachweisbar und seine Vorlagen sind unbedingt weiter im Süden zu suchen, im Bereich der starken kykladischen Einflüsse oder direkt in der kykladischen Plastik. Die angeführten Steinidole aus Bulgarien pflegen der Gumelnița-Kultur (süddonauländische Fazies) zugeordnet zu werden, obwohl es sich um Funde ohne Fundzusammenhang handelt. Die erwähnte Ähnlichkeit der Idole der Hamangia-Kultur und einiger, der Gumelnița-Kultur zugewiesenen Steinidole dürfte die Ansicht über die genetische Verbindung dieser beiden Kulturen unterstützen, wie D. Berciu ausgesprochen hat. Die Frage entsteht allerdings, ob die Steinidole aus Bulgarien nicht zu einem älteren Horizont gehören können als die Gumelnița-Kultur vorstellt, ob sie nicht auch in die Sphäre der Hamangia-Kultur gehören, die wahrscheinlich ebenfalls auf bulgarischem Gebiet festgestellt werden wird, wie bereits D. Berciu andeutete. (Zur gesamten Frage der Steinidole vergleiche J. Neustupný, *Studies*, S. 59.)

Die sitzenden Idole haben vorderhand keine Analogien in der neolithischen Steinplastik Bulgariens. Ähnliche Idole aus Sparta haben einen zylindrischen Kopf auf ähnlich gegliedertem Körper (J. Neustupný, *Studies*, S. 49). Dann können auch in diesem Zusammenhang die sitzenden kykladischen Steinidole angeführt werden, besonders die anthropomorphe Gruppe mit ähnlich gegliedertem Körper und zylindrischem Hals-Kopf. (D. G. Hogarth, *Essays in Aegean Archaeology*, pl. VII—VIII. Oxford 1927. — S. Weinberg, *AJA* LV—1951, pl. 1 C; pl. 2 A, B, C, D; pl. 3 B, C. — J. Neustupný, *Studies* 44 ff). Schliesslich ist hier auch auf die Tonplastik aus dem III. Jahrtausend aus Alaca Hüyük in Anatolien aufmerksam zu machen (H. Bos-

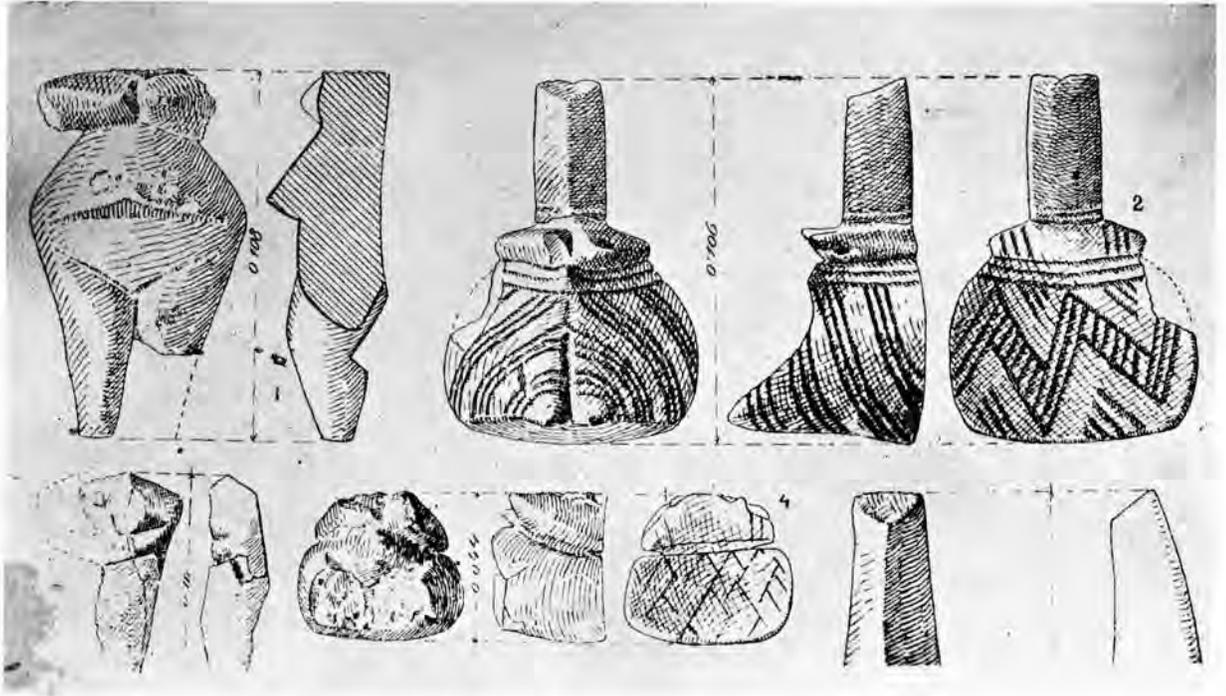
serth, *Altanatolien*, S. 35, Abb. 287 und besonders 288, Berlin 1942). Im allgemeinen weist also die Plastik der Hamangia-Kultur ebenso wie die übrigen ausgeprägten Elemente dieser Kultur nur auf südliche Zusammenhänge hin. Die Datierung der ägäischen Plastiken als der ursprünglichsten oder ausgeprägtesten dieses Typus entspricht wahrscheinlich „Early Cycladic“ (J. Neustupný, *Studies*, S. 44 ff).

Ferner ist es nötig, darauf aufmerksam zu machen, dass sehr nahe Analogien zu den sitzenden Idolen der Hamangia-Kultur die Stein- (Alabaster) Idole darstellen, die aus der unteren Schicht des Kurgans in Ul bei Maikop im unteren Kaukasien stammen. M. Gimbutas sieht in diesen Idolen eine Widerspiegelung der sitzenden ägäischen Idole, dem zuzustimmen ist (M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe*, S. 52, Abb. 25, Nr. c—d, S. 54.). Ist diese Ähnlichkeit von Idolen der Hamangia-Kultur und den äneolithischen aus dem unteren Kaukasien als Wegweiser zur Zeitstellung der Hamangia-Kultur zu verstehen? Wir wollen keine vorzeitigen Schlüsse folgern, aber scheinbar kann die Existenz dieser Idole in der Dobrudscha ihr bisher isoliertes und schwierig erklärbares Vorkommen im unteren Kaukasien erklären (vgl. A. M. Tallgren, *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux*, ESA II, S. 114, Helsinki 1926).

Die Toten der Hamangia-Kultur sind in Rückenlage bestattet, die Beigaben sind arm oder gar keine. Es wurden auch Schädelbestattungen in den Siedlungen festgestellt, die von Tierknochen umstellt waren. D. Berciu macht bei diesen Teilbestattungen auf die bekannten mesolithischen Traditionen aufmerksam. Bei der Feststellung von menschlichen Schädel- und Knochenfragmenten gemeinsam mit Tierknochen, Scherben und Idolen in grossen Gruben, beruft sich der Autor allgemein auf ähnliche Erscheinungen in der mährischen Volutenkeramik. Er fügt jedoch hinzu, dass es sich in einigen von diesen Fällen bloss um eine Störung älterer Gräber durch neue handeln kann. Und ich glaube, dass bei diesen Erscheinungen auch an andere Interpretationsmöglichkeiten erinnert werden muss, wie sie von H. Dumitrescu in einem anderen Zusammenhang gebracht werden und wie ich beim Referat über ihre Arbeit bemerkt habe.

Die Träger der Hamangia-Kultur waren Bauern und Viehzüchter, obzwar auch Jagd und Fischfang eine bedeutende Rolle spielten.

Zur Zeit (1955) waren nur 8 Fundstellen die-

Obr. 12. Hlinené idoly kultúry Hamangia. Tönerne Idole der Hamangia-Kultur (D. Berciu, *Une civilisation néolithique*, Fig. 5).

ser neuen Kultur in der Mittel- und Süddobrudscha bekannt. Obwohl es sich um eine eben erkannte und nur ziemlich allgemein klassifizierte Kultur handelt, wurde sie doch schon von D. Berciu in 4 Entwicklungsphasen aufgegliedert und von ihm als langandauernd bezeichnet. Die erste Phase A ist durch Barbotinetechnik und durch eingestochene Verzierung gekennzeichnet, die Phase B durch Erweiterung des Formschatzes und Abklingen der gravierten Verzierung. In C und D verwandelt sich der Becher in ein doppelkonisches Gefäß, das dann in die Gumelnița-Kultur übergeht. D. Berciu weist hier auf eine ähnliche Entwicklung in Mitteleuropa hin, als der Becher der Stichbandkeramik sich in das doppelkonische Gefäß der Rössener Type verwandelt (!).

Die Hamangia-Kultur tritt uns fertig entgegen, ihre Vorgänger oder Voraussetzungen sind uns vorderhand nicht bekannt. Das Ende dieser Kultur geht aus ihrem Verhältnis zur Kultur Gumelnița-süddonauländische Fazies hervor, an deren Formierung sie nach D. Berciu Anteil nahm. Einige Formen der Hamangia-Keramik scheinen tatsächlich der Gumelnița-Kultur nahe zu stehen und ich stimme mit der Ansicht des Autors überein. Die Periode Prä-Gumelnița in der Dobrudscha vergleicht D. Berciu zeitlich, ganz oder we-

nigstens zum Teil, mit dem Verlauf der Reihe Dudești-Bolintineanu-Giulești-Boian nördlich der Donau. Auch diese Synchronisation kann meiner Meinung nach im Prinzip bejaht werden. Einige Keramikformen erinnern schon sozusagen (z. B. Gefäß mit konischem Unterteil und zylindrischem Oberteil) an Formen aus den letzten Phasen der Boian-Kultur (Vidra-Petru Rareș). Wenn wir sie also mit den jüngeren Boian-Phasen synchronisieren würden, wäre das tatsächlich eine „Prä-Gumelnița-Kultur“ südlich der Donau. Bei der chronologischen Zuweisung der Hamangia-Kultur stützt sich D. Berciu auf das Fehlen der durchbohrten Äxte, die Seltenheit und Fragwürdigkeit der Kupferexistenz und auf den Umstand, dass sich im Ablauf dieser Kultur noch kein Steppenboden bildete; das alles führt ihn zu dem Schluss, dass es sich um eine frühneolithische Kultur handelt. Der Autor untersucht die Beziehungen zu anderen rumänischen Fundstellen (Vădăstra I, Verbicioara I, Zănești, Giulești), zum Cucutenien und zum Protocucutenien, zum Aspekt Băiești-Aldeni-Stoicani. Er gewahrt nicht nur Ähnlichkeiten, sondern die Anwesenheit gemeinsamer Merkmale in der Genesis aller dieser Aspekte und die Existenz gegenseitiger Einflüsse und ebenso die Verwendung einiger Elemente südlicher Her-

kunft, deren Durchsickerung nach Norden gerade die Hamangia-Kultur vermittelte (Plastik, flache Kannelierung). Stilistische Ähnlichkeiten findet D. Berciu auch in der alten Gumelnița-Phase und in der späten Boian-Kultur in Bulgarien. Die grössten Ähnlichkeiten sieht der Autor jedoch im Prä-Sesklo-Komplex, wo sich seiner Meinung nach alle Arten der Hamangia-Keramik vorfinden. Die neuen Ausgrabungen Milojevićs in Otzaki-Magula bei Larissa unterstreichen seiner Ansicht nach noch mehr diese stilistisch-typologische Annäherung: auch die mit Abdrücken der Cardium-Muschel verzierte Keramik tritt nach D. Berciu in der Hamangia-Kultur auf! Formenkundliche Ähnlichkeiten beobachtet er in den Schüsselformen mit Hohlfuss und gegliedertem Körper. D. Berciu deutet sogar an, dass es nach der besseren Bekanntheit der Hamangia-Kultur möglich sein wird, den Larissa-Komplex ihr zuzuordnen! Das aktive, schöpferische Element der Hamangia-Kultur sieht D. Berciu im balkanisch-ägäischen und westanatolischen Komplex: 1. Gefässformen: Becher und Schale (das dürfte nach Ansicht des Referenten ein zu allgemeiner Hinweis sein), 2. Verzierungs technik: Barbotinetechnik, Kannelierung, Tiefstich, Fingernägelvezierung, Cardium-Verzierung (die Beweiskraft einiger dieser Techniken würde sich nach Meinung des Referenten erhöhen, wenn sie im formenkundlichen Zusammenhang verfolgt wären), 3. schwarze und rote Keramik (was dem Referenten ohne genauere Spezialisierung eine ziemlich allgemeine Erscheinung zu sein scheint). Die Hinweise auf Ähnlichkeiten und Verwandtschaften, die D. Berciu im Rahmen des balkanischen Neolithikums anführt, scheinen dem Referenten etwas zu ausgedehnt, geographisch zu entfernt, kulturell nicht immer stammverwandt und chronologisch ebenfalls verschieden zu sein: sicher wird es sich mit der Zeit erweisen, welche von ihnen den Wert eines tatsächlichen Zusammenhanges und einer genetischen Verwandtschaft haben. Diese Hinweise ergänzt D. Berciu noch mit nicht nur mesolithischen, sondern auch paläolithischen Traditionen, was dem Referenten vom chronologischen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und auch kulturellen Gesichtspunkt als äusserst wenig wahrscheinlich erscheint.

Neben südlichen Komponenten sucht D. Berciu in der Hamangia-Kultur auch Elemente der Linearkeramik (Bandkeramik). Er setzt (nach bestimmten Anzeichen) im unteren Donautal die Unterlage der Linearkeramik voraus, die zur Bil-

dung der Hamangia-Kultur beitrug: die Existenz der Linearbandkeramik im Moldaugebiet verstärkt nach Auffassung des Autors die Möglichkeit ihres Durchsickerns bis zur unteren Donau. Auch H. Dumitrescu (Studii și Cercetări de Istorie Veche VI—1955, S. 469) urteilt, dass die stichbandverzierte Keramik der Hamangia-Kultur in engem genetischen Zusammenhang mit der Linearbandkeramik ist. Obwohl D. Berciu auf überraschende Analogien in Form, Technik und Verzierung zwischen der Hamangia-Keramik und der mitteleuropäischen Stichbandkeramik hinweist, die seiner Ansicht nach bis zur Identität führen, scheint es mir doch nicht wahrscheinlich zu sein, dass die angeführten Analogien tatsächliche Beziehungen zwischen beiden Kulturen ausdrücken würden. D. Berciu erwägt über den Kontakt der Dobruđa mit Mitteleuropa über das Transkarpaten- und das Weichselgebiet. Die Richtung dieser Zusammenhänge bestimmte D. Berciu vom Südosten, vom Schwarzen Meer nach Mitteleuropa: die mitteleuropäische Stichbandkeramik hat seiner Meinung nach zum Teil den Ursprung in den unterdonauländischen Randgebieten. Die Technik, die geometrischen Motive und der Verzierungscharakter wurden nach D. Berciu in die Stichbandkeramik von der Hamangia-Kultur übernommen und haben mit dem nordischen Kulturbereich nichts gemeinsames, wie bis jetzt geglaubt wurde, oder mit der Glockenbecherkultur — schliesst D. Berciu. In der Hamangia-Kultur selbst entwickelte sich das Stichbandornament nach D. Berciu unter südlichen und östlichen Einflüssen. Vom Standpunkt des heutigen mitteleuropäischen Fund- und Forschungsstandes ist jedoch der Referent genötigt, zur beachtenswerten Konzeption D. Bercius, der anscheinend auch weitere rumänische Archäologen zustimmen, einige Reserven auszusprechen. Die Ähnlichkeiten zwischen der Hamangia- und der mitteleuropäischen Stichbandkeramik sind wir geneigt nur als allgemein, nicht als genetisch zu betrachten. Die Stichbandkeramik scheint der Form und Verzierung nach ihre Wurzeln in Mitteleuropa zu haben, und das eher im westlicheren Teil des Areals mit Linearbandkeramik. Auf der grossen Entfernung zwischen dem heute bekannten Gebiet der Stichbandkeramik in Mitteleuropa und dem Gebiet der Hamangia-Kultur in der Süd- und Mitteldobruđa ist vorderhand nichts bekannt, was auf Berührung und Beeinflussung beider Kulturen hindeuten würde — weder in der Richtung über das Karpatenbecken, noch im Transkarpatengebiet.

Sind vielleicht auch hier neue überraschende Entdeckungen zu erwarten wie in der Dobrukscha? In Mitteleuropa behauptet heute niemand mehr, dass die Stichbandkeramik (Rössen) vom nordischen Kulturbereich abhängig war, der etwa noch etwas jünger ist. Die Stichbandkeramik (einschliesslich der Rössener) erscheint uns heute als Ergebnis der inneren donauländischen Entwicklung. Wenn auch eine gewisse Formenähnlichkeit zwischen den Bechern der Stichband-, Hamangia- und Glockenbecherkeramik herrscht, so werden wir auf keine Zusammenhänge zwischen ihnen schliessen, weil die Glockenbecher eine Kultur aus einer späten Phase des Äneolithikums darstellen, eine von der Schwelle der Bronzezeit. Es scheint, dass D. B e r c i u bei den Erwägungen über die Beziehungen der Hamangia-Kultur und der Stichbandkeramik in der Genauigkeit der Begriffe etwas schwankt. Die Linearbandkeramik des Moldaugebietes hätte seiner Meinung nach zuerst auf die untere Donau übergreifen, wo sie an der Entstehung der Hamangia-Kultur Anteil genommen hätte. Die fertige Hamangia-Kultur hätte wieder über das Moldau- und Weichselgebiet auf Mitteleuropa bei der Bildung der Stichbandkeramik zurückgewirkt (Stichbandornament, becherartige Formen). Es wäre hier also eine doppelte Bewegungsrichtung. Aus dem vorderhand dem Referenten zugänglichen Material sind keine überzeugenden Zusammenhänge zwischen der Hamangia-Kultur und der mitteleuropäischen Stichbandkeramik zu sehen. Viel wahrscheinlicher dürften nach Ansicht des Referenten jene Zusammenhänge sein, die D. B e r c i u in südlicher Richtung entworfen hat: hier gilt es vor allem, Beobachtungen für die genauere Einordnung der neuen Kultur anzustellen.

Die Hamangia-Kultur kommt jetzt zur Diskussion. Eine Voraussetzung für die Richtungweisung zur grössten Wahrscheinlichkeit wäre allerdings, dass je mehr Fundumstände und geschlossene Fundkomplexe zur Disposition stehen würden. D. B e r c i u nahm sich der schwierigen aber herrlichen Aufgabe an, die neue archäologische Kultur in die Welt einzuführen: er tat es in einem genauen Vorbericht und nun freuen wir uns auf die grundlegende Veröffentlichung der ganzen Hamangia-Kultur.

Die Stratigraphie von Traian

Mit den Beziehungen zwischen der donauländischen Kultur, der Linearbandkeramik und der Keramik des „präcucutenischen“ Komplexes be-

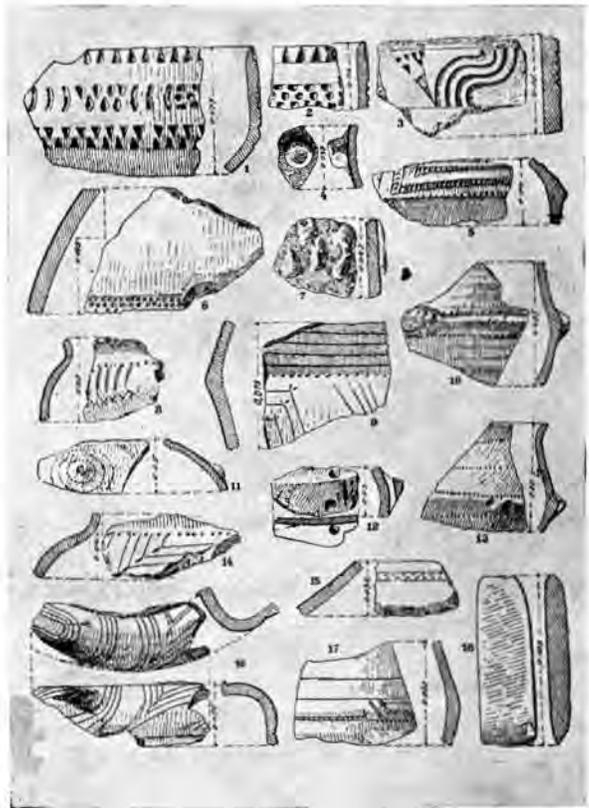
fasst sich H o r t e n s i a D u m i t r e s c u bei Gelegenheit der Berichte über die Ausgrabung in Traian: *Șanțierul arheologic Traian* (1954) — *Le chantier archéologique de Traian* (1954) (*Studii și Cercetări de Istorie Veche* VI—1955, S. 459—482—485).

Die lineare Notenkopfkeramik kam in einer Schicht zutage, die „präcucutenisches“ Material enthielt. Über dieser Schicht wurden dann auch isolierte Anhäufungen („Linsen“) mit Linearbandkeramik festgestellt und darüber wieder eine Schicht mit Keramik der Cucuteni AB—Prägung. Aus dieser stratigraphischen Position der Linearbandkeramik urteilt die Autorin, dass die Linearbandkeramik erst beim Abklingen der „präcucutenischen“ Kultur hierher gekommen ist; diese Feststellung ist ihrer Meinung nach nicht im Widerspruch mit den Ansichten, welche die bedeutende Rolle der älteren Linearbandkeramik bei der Formung der präcucutenischen Kultur voraussetzen. Die Linearbandkeramik kam völlig fertig aus Mitteleuropa in die Moldau sich etappenweise über Polen und Wolhynien vorschleppend: sie kam in einer viel späteren Zeit hierher, als es der Zeitabschnitt ihrer Hochblüte in den Randgebieten ihrer mitteleuropäischen Wiege war. Die feine Linearbandkeramik aus Traian ist gleichmässig gebrannt, hellgrau, kugelige Formen sind vorherrschend, obwohl auch Gefässe mit gebrochenem Profil vertreten sind. Die gravierte Verzierung besteht aus bogenförmiger, winkelliger Linienführung, seltener sind Wellenlinien und punkgefüllte Dreiecke. Die Gebrauchskeramik ist weniger gebrannt und ist porös, ihre Paste ist mit Spreu und Steinchen gemagert. Sporadisch tritt auf ihr auch Barbotine-Verzierung auf (echte Barbotine? — Eemerkung des Referenten), häufiger sind schon runde Buckel und Reliefformate.

Die Stratigraphie in Traian (Präcucutenien“ — Linearbandkeramik—Cucuteni AB) würde allerdings mit den bisherigen Erkenntnissen über die relative Chronologie des Neolithikums in diesem Raum nicht übereinstimmen, wenn wir den Begriff „Präcucutenien“ in dem Sinne auffassen würden, wie ihn R a d u V u l p e in seiner neuesten Studie verwendet: *Izvoare I 1 — Boian-Giulești* und *Izvoare I 2—Trypile A* (*Studii și Cercetări* VII—1956). Das Präcucutenien dieser Prägung könnte nicht älter sein, sondern wäre umgekehrt jünger als die Linearbandkeramik. Das „Präcucutenien“ im Sinne H. D u m i t r e s c u s ist allerdings nicht mit dem Präcucutenien R. V u l p e s identisch: es ist eine Schicht, die Funde enthält,

die zeitlich vor das Cucutenien zu stellen sind und nach Ansicht des Referenten etwa wenig Gemeinsames mit dem Ariuşd—Cucuteni—Trypile—Komplex haben. H. Dumitrescu selbst (Studii şi Cercetări IV—1953, S. 55) führt aus dieser „Präcucutenien“-Schicht in Traian einen Fund der Vinča—Turdaş—Prägung an: ein Gefäß auf menschlichem Fuss. Ein Gefäß mit gebrochenem Profil kann hinzugefügt werden (Abb. 8), das Analogien in Vinča-Turdaş hat (Vl. Milošević *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Tafeln: 30, Nr. 7, 31, Nr. 6, 32, Nr. 6. Berlin 1949). Weiter führt die Autorin aus dieser Schicht auch unzweifelhafte Funde der Criş-(Körös) Prägung an: Keramik, plastische Figuralverzierung von Gefäßen usw. Nach Ansicht des Referenten dürfte es sich um eine frühneolithische Schicht handeln, obwohl er sie nach einigen wenigen Abbildungen nicht näher kulturell bezeichnen möchte (Criş-Körös-Kultur oder Vinča-Turdaş?).

Die Stratigraphie ist uns also in dieser Interpretation gut verständlich und stimmt mit den anderen stratigraphischen Feststellungen in diesem Raum überein: unten ist eine frühneolithische Schicht (Criş-Körös oder Vinča-Turdaş?), über ihr waren Lager mit Linearbandkeramik, aus denen auch Scherben zur Zeit der linearbandkeramischen Besiedlung in die untere Schicht gelangen konnten („präcucutenische“). Über diesen Schichten wurde dann die Stratigraphie in Traian von einer Schicht mit Funden der Cucuteni AB-Prägung abgeschlossen. Die Stratigraphie aus Traian gehört also zu den übrigen bedeutenden Stratigraphien, die uns helfen, die relative Chronologie des Neolithikums im östlichen Randgebiet Mitteleuropas zu bestimmen. Ihr voller Wert wird klar werden, wenn es gelingen wird, ihren Inhalt kulturell genau in das heute bekannte Schema einzuordnen. Wenn sie von der Autorin als „Präcucutenien“ bezeichnet wurde, so ist darin nur eine provisorische Bezeichnung zu sehen, die nur eine chronologische Bedeutung hat: eine Schicht, die ältere Funde als das Cucutenien enthielt. (Es ist interessant, dass weder R. Vulpé noch T. S. Pásek mit dieser Stratigraphie in ihren letzten Arbeiten arbeiteten). Die Stratigraphie aus Traian stimmt ebenfalls mit der Analyse überein, die über das Verhältnis der mitteleuropäischen Volutenkeramik, der Criş-Körös-Kultur und Vinča A von Evžen F. Neustupný durchgeführt worden ist. (*The linear pottery and Vinča*, *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, S. 40—43. Prague 1956): die Linearbandkeramik-Kultur entwickelte

Obr. 13. Ornamentika keramiky typu Zăneşti, Ornamentik der Keramik vom Zăneşti-Typus (H. Dumitrescu, *Şanţierul Traian*, Fig. 17).

sich unter starken Einflüssen der ältesten Vinča-Kultur aus der Criş-(Körös) Kultur.

Zum Abschluss ihres Berichtes führt die Autorin einige Erwägungen über die neue Zăneşti-Kultur bei, die in Traian festgestellt wurde, allerdings auf einer benachbarten Fundstelle. Die Formen dieser neuen, noch nicht genau analysierten Kultur sind schalenförmig, doppelkonisch usw., die Farbe der Oberfläche aschgrau bis braunschwarz, der Dekor hat Analogien in der Linearbandkeramik (die Autorin führt an, dass direkt in der Linearkeramik aus Traian). Die Oberfläche pflegt mit Barbotine (eine echte aufgeklebte Barbotine oder nur eine grob verzierte Oberfläche? — Bemerkung des Referenten) oder auch Buckeln verziert zu sein. Die kleineren Gefäße sind mit Wolfszahn-, Rhomben- und Schachbrettmustern verziert, sind gekerbt und mit Inkrustation ausgefüllt. Bei der Zăneşti-Kultur weist die Autorin auf die Möglichkeit von Beziehungen zur zeitlich ältesten Boian-Bolintineanu—Phase hin, was im wesentlichen der Kombination der relativen Chronologie des ältesten Boian günstig wäre (siehe die Zusammenstellung

auf der chronologischen Tafel im Abschluss des Referates über den Artikel R. Vulpes). Die Zănești-Kultur ist vorderhand noch nicht in stratigraphischem Zusammenhang mit anderen neolithischen Kulturen erfasst worden und so müssen alle bisherigen Erwägungen nur aus der morphologischen Analyse und Dekoration der Keramik ausgehen.

Die Bestattungsriten in der Cucuteni-Trypilë-Kultur

Zu den ungelösten Problemen des Neolithikums Südosteuropas und der Ukraine gehört die Kenntnis der Bestattungsriten: den zahlreichen und oft ausgedehnten Siedlungen steht sozusagen eine unscheinbare Zahl ritueller Bestattungen gegenüber. Ein neues Material trug zu diesen Fragen Hortensia Dumitrescu zusammen und fügte zugleich neue Erwägungen hinzu im Artikel *O descoperire în legătură cu ritul de înmormintare în cuprinsul culturii pictate Cucuteni-Tripolie* — Une découverte ayant trait au rite d'enterrement dans l'aire de la culture de la céramique peinte Cucuteni-Tripolyé, *Studii și Cercetări de Istorie Veche* V—1954, S. 399—425—429.

Für das übrige Gebiet Südosteuropas, auf dessen Funde sich die Autorin oft beruft, kann das Material mit der neuesten Bearbeitung M. V. Garašanins ergänzt werden, *Sahranjivanje u balkansko-anadolskom kompleksu mladeg neolita* — Die Bestattungssitten im balkanisch-anatolischen Komplex der jüngeren Steinzeit. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* NS XI, S. 205—236. Sarajevo 1956.

Über die Frage der Bestattungsart in der Cucuteni-Trypilë-Kultur wurde vor Jahren viel disputiert. Schon G. Ossowski betrachtete die Funde von ineinandergestellten und oft mit einer Schale überdeckten Gefässen als Beweis für die Existenz von Krematorien: die Gefässe enthielten jedoch nur Asche und Tierknochen — von menschlichem Leichenbrand wurde bei diesen Funden keine Erwähnung gemacht und sie sind daher unmöglich mit Sicherheit als Brandbestattungen anzusehen. Gleichfalls betrachtete auch V. Chvojko Gefässansammlungen mit Asche und verbrannten Tierknochen, die unter den Fussböden der „Ploschtschadken“ gefunden wurden, als Urnen mit Brandbestattungen, obwohl Leichenbrand in ihnen nicht gefunden wurde. Die ganze Forschergeneration der Trypilë-Kultur (E. R. Štern und andere) hielt die „Ploschtschadken“ für Krematorien, wo

die Toten verbrannt und in Urnen gemeinsam mit den Opfern (Tierknochen) bestattet wurden. In den letzten Jahrzehnten vertrat jedoch nur mehr V. Šerbakivský ähnliche Ansichten, der sich auf alte Ausgrabungen in Thrazien und sogar bis in Mesopotamien berief, die er in diesem Sinne zu rekonstruieren versuchte. Sonst setzte sich immer mehr und mehr die Ansicht durch, dass die „Ploschtschadken“ oberirdische Wohnungen waren, die zusammen mit den Halbgrubenwohnungen („zemljaniki“) verwendet wurden. Heute ist diese Ansicht allgemein anerkannt und wird durch die Menge der modernen Ausgrabungen in der Ukraine unterstützt. (Eine geschlossene Arbeit lieferte darüber T. S. Passek, *Periodizacija tripolskich poselenij, Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, 10. Moskva — Leningrad 1949.

Nach der Analyse dieser älteren Ansichten verweilt H. Dumitrescu bei dem Gräberfeld in Horodnica am Dnjestr, welches der Cucuteni-Trypilë-Kultur zugewiesen wurde. Es besteht aus zwei Gruppen von Gräbern (16 + 29) mit gestreckten Skeletten: die einzigen Beigaben waren hier jedoch nur Metallarmbänder mit durchbrochenem Ornament. Die Nähe der Siedlung mit bemalter Keramik hält die Autorin nicht für einen Beweis der kulturellen Zugehörigkeit des Friedhofes.

H. Dumitrescu widmet dann den eigenartigen rituellen Erscheinungen Aufmerksamkeit, die mit dem Bestattungsritus zusammenhängen und das Bild der komplizierten Vorstellungskomplexe über das Leben im Jenseits bei den Trägern der Cucuteni-Trypilë-Kultur ergänzen. An erster Stelle analysiert sie die eigenartigen Funde von Kultgruben auf der Fundstelle in Traian (Bez. Buhuși, Kreis Bacău).

In Traian waren in der Grube γ dicht nebeneinander 20 bemalte und nicht bemalte Gefässe angehäuft, wobei die kleineren in die grösseren eingebettet waren. In den Gefässen waren Hüttenlehmbröckchen, Asche, Tierknochen (Schaf, Ziege) und Muscheln. Unter den Gefässen war eine Verbrennungsstelle, Kohlenstückchen, Asche und Tierknochen wie in den Gefässen. An einigen Gefässen waren Brandspuren zu beobachten.

In der Grube δ auf derselben Fundstelle waren 28 bemalte Gefässe (in der Mitte stand ein Gefäss ohne Bemalung), die kleinen waren erneut in die grösseren eingebettet. Die Gefässe waren wieder mit Asche, Holzkohlenstückchen, angebrannten Tierknochen angefüllt und unter den Gefässen war Asche und eine Verbrennungsstelle. Neben einer Anhäufung von Gefässen lag ein Mahlstein für

Getreide. Beim Südrand der Grube lag ein gestrecktes Skellet eines jungen Individuums (unter 20 Jahren).

Die Grube ξ in Traian war mit einem Kinderskelett (unter 10 Jahren, ein Teil des Beines und Armes fehlt) und 14 Gefässen ausgestattet. Auf dem Boden des grössten bemalten Gefässes war Asche, Knochenbruchstücke und Muscheln. Alle diese Gruben sind zeitgleich, enthalten Keramik der Cucuteni AB-Phase, sind nahe beieinander, wurden unter dem Fussboden einer Wohnung ausgegraben und wiesen Brandspuren auf. Den Inhalt der Gefässe deutet H. Dumitrescu als Äusserung des Bauernkultes, bei dem die ersten Früchte geopfert wurden, die der Mensch produzierte. Die Autorin macht auf solche Anhäufungen von Gefässen mit Tierknochen auch auf anderen Siedlungen mit bemalter Keramik aufmerksam, wo sie fälschlicherweise als Brandbestattungen aufgefasst wurden. Sie macht ebenso auf Tieropfer aufmerksam (obwohl gesagt werden muss, dass sie nicht immer eindeutig auszulegen sind). Im Zusammenhang mit der Grube ohne nachweisbare menschliche Bestattung kann ich auf den neuesten Fund in Solončeni in der Moldau-SSR aufmerksam machen, wo unter dem Fussboden einer Wohnung Miniaturgefässe gefunden wurden, die gleichfalls als eine Art von Opfern aufgefasst werden (T. S. Pašek, *Kratkije soobšćenija Instituta arheologii*, 4, Kijev 1955).

H. Dumitrescu betrachtet beide Bestattungen in den Gruben unter dem Fussboden von Hütten als rituelle Opfer und führt zur Unterstützung ihrer Interpretation noch andere ähnliche Opfer an: Luka Vrubleveckaja, Glina usw. Sie bringt auch eine Übersicht über die Funde von Skeletteilen (obzwar die Unvollständigkeit der Skelette verschiedene Gründe haben kann, die verschieden gedeutet werden können, z. B. die Frage des rituellen Kannibalismus). Die Kinderopfer in den erwähnten Gruben unter dem Fussboden von Wohnungen deutet H. Dumitrescu als Symbol der Fruchtbarmachung der Erde. Sie lässt jedoch zu, dass es sich um Kinder handeln konnte, die auf natürliche Art gestorben und in den Wohnungen dann bestattet worden waren. Die Bestattung in Wohnungen existiert zwar schon seit dem Paläolithikum, die Autorin betont jedoch, dass sich der Brauch beim Ausklingen des Neolithikums hauptsächlich auf Jugendliche und Kinder beschränkt. Die Wurzeln dieses Brauches hält sie für ostmediterrän.

Die Autorin trug alle Bestattungsfälle aus dem

Bereich der bemalten Cucuteni-Trypale-Keramik und ebenso der verwandten Balkangruppen zusammen und führte ihre Analyse durch, soweit sie heute noch möglich ist. In Veremje, wo V. Chvojko ein gestrecktes Skelett mit Gefässen unter dem Fussboden fand, handelte es sich vielleicht um einen ähnlichen Fall wie in Traian. Über das Gräberfeld in Horodnica ist schon höher berichtet worden. In Cucuteni wurden einige Skelettbestattungen gefunden, jedoch ist ihre Zugehörigkeit zur bemalten Keramik nicht mit Sicherheit belegt. Ähnlich ist dies der Fall bei den Hockern in Costești und anderswo.

Im allgemeinen folgert H. Dumitrescu, dass im Cucuteni-Trypale-Bereich die Toten unverbrannt bestattet wurden. Nach Ansicht der Autorin entfaltet sich die Brandbestattung erst in der patriarchalischen Gesellschaftsordnung der Bronzezeit. Sie weist auf ähnliche Verhältnisse im Bereich der donauländischen Kultur hin und sogar bis in der bemalten Keramik Chinas, wo die Toten unverbrannt bestattet wurden und wo in Gefässen bei der Bestattung Asche und Tierknochen waren wie in Traian. Das sind allerdings weit hergeholte Vergleiche, die kulturell und chronologisch schwierig auszuwerten und in ihrem Wesen zu allgemein sind. Vom allgemeinen Gesichtspunkt aus kann jedoch die Existenzmöglichkeit der Brandbestattung in der Cucuteni-Trypale-Kultur von vornherein nicht abgelehnt werden. Im donauländischen Bereich in Mitteleuropa ist die Verbrennung mit Sicherheit von der Stichbandkeramik an belegt und ist verhältnismässig weit verbreitet. (J. Neustupný, *Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě*, S. 40, 45. Praha 1940; J. Neustupný, *Pohřbívání ehem v pravěku Čech a Moravy*, S. 14 ff. Praha 1941; M. Steklá, *Pohřby lidu s volutovou a vypíchanou keramikou — Sépultures du peuple à céramique spiralee et pointillée*. „Archeologické rozhledy“ VII—1956, S. 697, 710, 721, 770). Die entwickelte Cucuteni-Trypale-Kultur ist verhältnismässig sehr jung und man kann sich bei ihr nicht mit Sicherheit auf frühneolithische Kulturen berufen, wo nur Körperbestattung gepflegt wurde. Übrigens weisen die neuesten Funde aus der Ukraine Anzeichen auf, dass die Brandbestattung existieren konnte, wenn auch in anderer Form als es die ehemaligen Theorien der „Ploschtschadken“ als Krematorien darboten. Auf der Fundstelle Kunisovcy-Stankovi wurden unter dem Fussboden einer Wohnung in einer Grube Leichenbrandreste gefunden. Die Fundstelle gehört zur Stufe $\gamma/2$. In Košylyvcy entdeckte man unter dem Fussboden einer Wohnung

eine Bestattung von angebrannten Knochen eines menschlichen Schädels. Die Fundstelle gehört zur Stufe C/2. Obwohl beide angeführten Fälle etwa schon ausserhalb der eigentlich Trypile-Kultur stehen oder höchstens ganz an das Ende zu stellen sind, so deuten sie trotzdem auf die Möglichkeit der Brandbestattung auch in den älteren Stufen der Trypile-Kultur hin (T. S. Pašek, *Kratkije sobščeniija Instituta archeologii*, 4, S. 134, 135. Kijev 1955).

Aus dem Gebiet des „balkanisch-anatolischen Neolithikums“ führt M. V. Garašanin nur Skelettbestattungen an — mit Ausnahme vereinzelter Brandbestattungen der Lengyel-Kultur, die er für eine späte Erscheinung hält. Er betrachtet die Brandbestattung in der Vinča-Turdaş-Stufe als unwahrscheinlich. (M. V. Garašanin, *Glasnik NS XI*, S. 226 und 235).

Das Gesamtbild, das H. Dumitrescu über den Begräbnisritus der Cucuteni-Trypile-Kultur brachte, enthält eine Menge neuer Erkenntnisse und Anregungen, die bei weiteren Forschungen verfolgt werden müssen. Es kann gesagt werden, dass wir vorderhand nur rituelle Besonderheiten kennen und nicht den Begräbnisritus selbst; wir wissen immer noch nicht, welches die gebräuchliche Bestattungsart bei den Trägern dieser Kultur war. H. Dumitrescu setzt die Existenz von Gräberfeldern in grösserer Entfernung von den Siedlungen voraus, will jedoch nicht Forschungen in der Bestimmung von Einzelheiten bei der rituellen Körperbestattung vergreifen.

Allgemein betrachtet, hält das ungeklärte Missverhältnis zwischen der grossen Zahl von oft ausgedehnten Siedlungen der Cucuteni-Trypile-Kultur und der geringen, sozusagen gänzlich unbedeutenden Zahl von Bestattungen weiter an. Dieses Missverhältnis existiert auch im benachbarten donauländischen Bereich, trotzdem von dort doch mehr Bestattungen und Gräberfelder bekannt sind. Ähnlich ist es auch im balkanischen Neolithikum. Dieses Missverhältnis kann unserer Ansicht nach nicht ständig, nach jahrzehntelangen intensiven Forschungen in einigen Ländern, auf das Konto von erwarteten zukünftigen Funden geführt werden. Obwohl daran nicht zu zweifeln ist, dass auf dem Gebiet der Cucuteni-Trypile-Kultur bei systematischen Grabungen Bestattungen oder auch Gräberfelder entdeckt sein werden, kann kaum erwartet werden, dass neue Funde das erwähnte Missverhältnis zwischen Siedlungen und Gräberfeldern ganz beiseite schaffen würden. Die Erklärung dieser Erscheinung ist unserer Beurteilung nach an-

derswo zu suchen. H. Dumitrescu fand zwar viele Fälle von besonderen rituellen Bestattungen, doch genügen auch diese nicht, den Mangel an normalen Bestattungen zu erklären. Ich kann daher nicht umhin als erneut auf die Interpretation hinzuweisen, die ich einige Male für die Erklärung der geringen Anzahl von Bestattungen und Gräberfeldern im Neolithikum Südost- und Mitteleuropas darbot. Die ersten neolithischen Bauern hatten entweder noch keine allgemein entwickelte Ehrfurcht vor den Toten, die sie zu einem allgemeinen Bestattungsritus geführt hätte, oder wurde damals auf eine andere Art bestattet, welche heute, nach Jahrtausenden überhaupt nicht oder nur unklar archäologisch erfassbar ist. (J. Neustupný, *Náboženství*, S. 40, 50. — J. Neustupný, *Pravěk lidstva*, S. 319. Praha 1946). Doch zeugen auch jene seltenen Fälle, die H. Dumitrescu analysiert, von der Fundberechtigung besonders der zweiten Erklärung. Wenn solche Bestattungssitten herrschten, wie H. Dumitrescu anführt, konnten auch andere vorhanden sein, welche bis jetzt nicht belegt sind. (Ich mache hier z. B. auf die freie Bestattung in Grabkammern aufmerksam, wie sie Stuart Piggott für die neolithische Kultur Windmill Hill erklärte: *The Neolithic Cultures of the British Isles*, S. 58. Cambridge 1954). Nach dem heutigen Forschungsstand kann die Bestattung in selbständigen unterirdischen Gräbern nicht als eigentlicher Bestattungsritus der Cucuteni-Trypile-Kultur betrachtet werden: eher kann das Übergewicht von besonderen Riten vorausgesetzt werden, von denen die bis jetzt bekannten H. Dumitrescu verarbeitet hat.

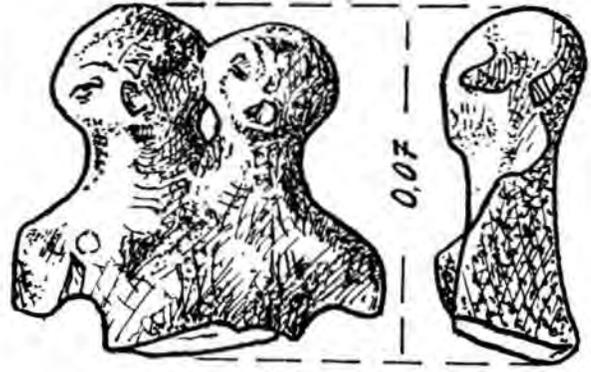
Zu den doppelköpfigen Idolen

Neolithischen Plastiken einer besonderen Gattung, doppelköpfigen Idolen, ist Vladimír Dumitrescus folgende Studie gewidmet: *Semnificația și originea unui tip de figurină descoperită la Rast (r. Băilești, reg. Craiova)* — Signification et origine de figurine féminine découverte à Rast. (Studii și Cercetări de Istorie Veche VII—1956, S. 95—115—118).

Die mit diesen Plastiken verbundenen Fragen haben wir mit V. Dumitrescu gleichzeitig behandelt, ohne dass wir voneinander gewusst hätten (Jiří Neustupný, *Studies on the Eneolithic Plastic Arts*, Acta Musei Nationalis Pragae, vol. X-A-Historia No 1—2. Praha 1956). Beiden von uns dienten als verlässlichere Stütze die doppelköpfigen Idole aus Vinča, die wir übereinstimmend als Dar-

stellungen erwachsener Personen (Paare) auslegten, zum Unterschied von M. M. Vasić, der sie als Darstellung von Mutter und Kind hielt. Beide haben wir auf europäischem Boden bei dem eigenartigen Gegenstand aus dem thessalischen Äneolithikum Zweifel erhoben, von dem schon Wace und Thompson mit Fragezeichen bemerkten, dass er den Kopf eines doppelköpfigen Idols vorstellen könnte. Zu diesen älteren Plastiken fügt Vl. Dumitrescu noch den Hinweis auf zwei Bruchstücke hin, die jedoch bei Tsuntas (col. 397) unabbildet und undatiert angeführt sind, und von denen er zugibt, dass sie gleichfalls doppelköpfige Plastiken darstellen könnten. Ich hatte in der zitierten Studie Gelegenheit, auf einen eigenartigen, bei Tsuntas abgebildeten und beschriebenen Gegenstand hinzuweisen (Ch. Tsuntas, *Ai proistorikai akropoleis*, S. 302, Abb. 229): der Gegenstand stammt aus Dimini und gehört wahrscheinlich in die III. Periode des thessalischen Neolithikums. Ich habe diese Plastik als eine irdene Nachbildung des steinernen diskenartigen dreiköpfigen kappadozischen Idols erklärt. Aus Ostopovice in Mähren führte ich dann ein Bruchstück einer steinernen stilisierten Plastik an, das ebenfalls als ein doppelköpfiges Idol gedeutet werden kann. Nun führt also Vl. Dumitrescu eine unstreitbar doppelköpfige menschliche Plastik aus Rast an. Das Problem der mehrköpfigen menschlichen Plastiken war bis jetzt eine ausgeschlossene Angelegenheit der ostmediterranen Archäologie (siehe das Verzeichnis der Problematik und Literatur: J. Krušina-Černý, *Společenský původ zobrazení vícelavých božstev* — The social origin of the representation of polycephalous deities, *Československá ethnografie III*, S. 46—70—71, Praha 1955. J. Neustupný, *Studies*, S. 52—55, 101—102). Nun gelangen diese Fragen in die direkte Interessensphäre derer, die sich mit der Plastik des südost- und mitteleuropäischen Neolithikums befassen.

Die Fundstelle Rast gehört zur Vinča-Turdaş-Kultur, die von Westen in die Kleine Walachei (Oltenia) eingreift. Also gehört auch die Statuette aus Rast zum Kulturbereich Vinča, aus dem doppelköpfige Statuetten bereits bekannt waren. Vl. Dumitrescu folgert sicherlich richtig, dass es sich in diesem und den übrigen Fällen nicht um eine kapriziöse individualistische Abweichung in der plastischen Darstellung handelt, sondern dass es eine absichtlich dargestellte Menschengestalt mit zwei Köpfen ist, dass es eine Plastik von kultischer Bedeutung ist. Wenn der Autor diese Pla-

Obr. 14. Dvojhlavá soška z Rastu. Kleine doppelköpfige Figur aus Rast (Vl. Dumitrescu, *Seminificația*, Fig. 1).

stiken des Vinča-Komplexes auch nicht direkt mit dem östlichen Mittelmeer in Verbindung bringen will, konstatiert er doch, dass eine geistige Verbindung da ist. Ich bin derselben Meinung, und zwar hauptsächlich im Falle der thessalischen Nachbildung des dreiköpfigen kappadozischen Idols. Die Entdeckung so eines spezialisierten Plastiktypus in zwei Bereichen will Vl. Dumitrescu nicht, und das sicherlich mit Recht, als konvergente Entstehung erklären, obwohl vorderhand keine unwiderlegbaren Beweise über Eeziehungen zwischen beiden Kulturbereichen erbracht werden können und heute Hindernisse hauptsächlich von chronologischer Art existieren. (Ich selbst halte die chronologischen Hindernisse nicht für so schwerwiegend: siehe weiter über die Chronologie dieser Idole). Diese Plastiken sind nach Auffassung Vl. Dumitrescus (auch meiner) kein direkter Import aus dem Osten, sondern sind ein Reflex des geistigen Lebens des östlichen Mittelmeergebietes im Neolithikum Europas. Die ältesten dieser Doppelplastiken sind vorderasiatisch. Im wesentlichen sind also bei uns beiden keine Unterschiede in den Schlussfolgerungen bis vielleicht darauf, dass Vl. Dumitrescu die doppelköpfigen Plastiken nach östlichen Analogien für Darstellungen eines göttlichen Paares hält, wogegen ich nicht geneigt bin, die sogen. „Idole“ geradewegs und allgemein als Darstellungen von Gottheiten zu betrachten, sondern gebe ihnen eine breitere Gültigkeit als Kultfiguren (z. B. auch ex-vota u. ä.).

In der Frage der Datierung stützt sich Vl. Dumitrescu auf die neuen Forschungsergebnisse in Kypern, wo die doppelköpfigen Idole in den Hauptzügen vor 2100 datiert werden können, grob in die 2. Hälfte des III. Jahrtausends. Die mehrköpfigen Plastiken aus Kültepe ist dann Vl.

Dumitrescu geneigt etwa zwischen 2000—1800 zu datieren, obwohl allerdings keine direkten Beweise für ihre genauere Datierung vorhanden sind. Aus meiner Wertung des dreiköpfigen Idols aus Dimini ergab sich eine Datierung in das letzte Viertel des III. Jahrtausends: die ostmediterranen mehrköpfigen, Idole wären dann älter, wenn wir sie als Ausgangspunkt dieses kultischen und auch darstellenden Gedankens betrachten. J. Krušina-Černý datierte die kappadozischen Idole auf indirektem Wege in das letzte Viertel des III. oder in das erste Jahrhundert des II. Jahrtausends, jedenfalls vor die Zeit der assyrischen Kolonie auf Kültepe (19. Jahrhundert).

Mehr befasst sich V. I. Dumitrescu mit der gesellschaftlichen Deutung der doppelköpfigen Plastiken. Die Vinča-Turdaş-Rast-Kultur geht seiner Meinung nach bereits in das patriarchalische Stadium über, womit die Anwesenheit des männlichen Gefährten zu erklären ist, der sich in der doppelköpfigen Plastik mit der weiblichen Gottheit der älteren Tradition verbindet („göttliches Paar“). V. I. Dumitrescu vertritt nicht die Meinung, dass die primitiven landwirtschaftlichen Gemeinden des Donaugebietes völlig matriarchalisch gewesen wären: bereits in Vinča A treten, wenn auch selten, männliche Plastiken auf. J. Krušina-Černý befasst sich mit der Bedeutung der mehrköpfigen Gottheiten in breitem Umfang von der Urzeit über das Altertum bis in die jüngere historische Zeit. Beide haben wir unabhängig voneinander auf phalliches Gepräge der kappadozischen Idole hingewiesen, J. Krušina-Černý betonte dann noch die Polymastie dieser Plastiken: er sieht sie nicht nur in der Vielköpfigkeit, sondern auch in der vermehrten Zahl der Brustwarzen, die als Kreise über den ganzen Körper der Statuetten verstreut sind (andere Forscher erblicken darin Sonnensymbole). J. Krušina-Černý sieht in dieser Polymastie den Ausdruck der grossen Fruchtbarkeit der Mutter-Ernährerin, welche das Idol darstellt. Das einfache Idol versinnbildlicht seiner Meinung nach die ungeteilte gesellschaftliche Einheit, das mehrköpfige dann die Teilung der ursprünglichen Einheit in 2—3 gleichwertige „Schwesterneinheiten“ oder das Verschmelzen ursprünglich selbständiger Teileinheiten zu einer ihnen übergeordneten, höheren. J. Krušina-Černý, V. I. Dumitrescu und auch ich lehnen die Deutung ab, dass die dreiköpfigen Idole die aus Vater, Mutter und Kind bestehende Familie darstellen würden: sicherlich mit Recht, weil Kinder in geringerem Masse direkt auf dem Körper der kappadozischen Idole dargestellt werden.

Cucuteni-Trypilica und Trichterbecherkultur

Hortensia Dumitrescu behandelt eine ganze Reihe für die mittel- und nordeuropäische Archäologie interessanter Probleme in der Studie *Afinități între cultura „Trichterbecher“ și cultura „Cucuteni-Tripolie“* — Affinités entre les civilisations des „vases en entonnoir“ et de „Cucuteni-Tripolyé“. (Studii și Cercetări de Istorie Veche VI—1955, S. 913—922—923). Im ersten Teil bringt die Autorin einen Auszug aus dem Artikel H. Behrens' „Eine Siedlung und Begräbnisplatz der Trichterbecherkultur bei Weissenfels an der Saale (Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte XXXVII, S. 67—108, Taf. I—IX. Halle 1953). Im zweiten Teil stellt sie dann eigene Erwägungen an über die Beziehungen der Trichterbecherkultur und der Cucuteni-Trypilica-Kultur. Auf Siedlungen der Cucuteni B- Stufe sind Gefässe mit trichterförmigem Hals. In der noch älteren Phase, Cucuteni AB, stellt die Autorin Gefässe mit trichterförmigem Hals fest, die sie mit der Trichterbecherkeramik in Zusammenhang bringt. Eine neue Deutung gibt sie den Deckeln von der Form eines umgekehrten Helmes: umgedreht stellen sie eigentlich tiefe Schalen dar mit trichterförmig ausladendem Hals. Auch hinsichtlich der Ornamentführung betrachtet sie die Funktion dieser Gefässe als Deckel für nebensächlich — in Wirklichkeit waren es tiefe Schalen. Die Tendenzrichtung zu Trichterhälsen ist hier im Osten ihrer Meinung nach älter als in Mitteleuropa. H. Dumitrescu führt dann einen Vergleich der Riten in beiden Kulturen durch (Weissenfels in Mitteleuropa, Traian in der Moldau). Die erste Ähnlichkeit findet sie darin, dass die Bestattungen auf den Siedlungen sind und nicht auf eigenen Friedhöfen. In beiden Gruppen fehlen bei den Bestattungen Zierate und Geräte. Auch der Ritus erscheint der Autorin als derselbe: in den Bestattungen in besonderen Gruben in Traian (siehe das besondere Referat) sieht sie ebenso rituelle Opfer wie auch bei jenen Personen, die den bestatteten „Häuptling“ in Weissenfels begleiten.

Es herrscht kein Zweifel darüber, dass der Cucuteni-Trypilica-Bereich im Osten Mitteleuropas mit der Trichterbecherkultur in Berührung kam. Was uns jedoch beim Vergleich der Erscheinungen in beiden Kreisen hindert, ist die Unkenntnis ihrer genaueren Synchronisation. Auch wenn die mitteleuropäischen Verhältnisse nicht völlig massgebend für die Beurteilung der Situation in seinem östlichen Randgebiet sein müssen, scheint es doch nur,

dass auch dort nicht mehrere äneolithische Kulturen als gleichzeitig zu betrachten sind, wie dies zum Teil H. Dumitrescu oder besonders J. N. Zacharuk tut (Kratkie soobščeniya Instituta arheologii. Akademija nauk Ukrajinskoj SSR, 1955, Nr. 4, S. 114): dieser betrachtet die späte Trypile-Kultur, die späte Linearband-, Schnurkeramik und Trichterbecherkultur als gleichzeitig. Das scheint vom mitteleuropäischen Standpunkt nicht möglich zu sein: die Schicht mit so einer Anhäufung von Kulturen kann kaum als gleichartig und chronologisch massgebend betrachtet werden. Es wäre nötig, sie nach Verhältnissen auf anderen Fundstellen und mit morphologischen Vergleichen von Funden aus dem Bereich der erwähnten Kulturen zu überprüfen. In einer neueren Arbeit konzipiert schon J. N. Zacharuk seine Folgerungen über die Beziehungen der Trichterbecher zu den übrigen neolithischen Kulturen etwas anders. Seine frühere Ansicht über die Gleichzeitigkeit der Trichterbecher mit der späten Voluten- und Schnurkeramik liess er fallen und führt sie nunmehr mit der späten Trypile-Kultur der Gorodsk-Usatovo-Prägung in Synchronisation. (J. N. Zacharuk, Kratkije soobščeniya Instituta material'noj kul'tury 67, S. 97—100. Moskva 1957.) Allerdings deckt sich auch diese Konzeption nicht gut mit unseren chronologischen Vorstellungen, nach denen die Trichterbecher eher mit irgendeiner älteren Stufe der Trypile-Kultur gleichzeitig sein könnten: C 1? — oder B, wie H. Dumitrescu anführt? Gorodsk-Usatovo könnte eher mit den Kugelamphoren oder mit der Schnurkeramik zeitgleich sein. Auch einige Synchronisationen H. Dumitrescus nimmt der Referent mit bestimmter Zurückhaltung auf. Nach neueren Studien, welche die stratigraphischen und morphologischen Erscheinungen werten, wäre die Trichterbecherkultur älter als die Kugelamphorenkultur, nach ihnen käme erst die Kultur mit Schnurkeramik. (M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe*, S. 151 ff, American School of Prehistoric Research, Bulletin No 20. Cambridge, Mass. 1956. — Evžen F. Neustupný, *Východní skupina kulovitých amfor*, (Die östliche Gruppe der Kugelamphorenkultur), Diplomarbeit an der Karlsuniversität, S. 55 ff. Praha 1957.) Und so scheint es, dass es im Osten ähnlich ist: also kämen die Kugelamphoren, die Złota-Kultur und die Schnurkeramik erst nach den Trichterbechern und können nicht gut in Zusammenhang mit der eigentlichen Trypile-Kultur gebracht werden, sondern kommen erst auf dem Niveau der Gorodsk-Usa-

tovo-Phase in Erwägung. Ähnliche Probleme des tschechoslowakischen Äneolithikums sind in den Referaten und Diskussionen „*Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*“, S. 47—79 — Praha 1956 zusammengefasst. J. Becker suchte in seiner grundlegenden Arbeit über die Probleme des nordischen Zweiges der Trichterbecherkultur den Ursprung dieser Kultur südöstlich von den donauländischen Kulturen, in einem näher nicht bestimmten Gebiet. (*Mosefundne lerkar fra yngre stenalder*; „Aarbøger“ 1947, S. XVII.) Wenn wir auch geneigt sind, den Ursprung dieser Kultur auf einem grösseren Raum Mitteleuropas zu suchen, und wenn es uns auch vorkommt, dass ihre Entstehungsbasis am ehesten der donauländische Kulturbereich war, scheint uns doch das östliche Randgebiet Mitteleuropas weniger wahrscheinlich zu sein, eben wegen seiner zu exzentrischen Lage bezüglich der Ausbreitung dieser Kultur. Sie ist geographisch, als auch mit dem ganzen Kulturhabitus eher zum donauländischen Mitteleuropa gerichtet, als zum Bereich der bemalten Cucuteni-Trypale-Keramik. Deswegen sind wir geneigt, die von H. Dumitrescu angeführten Ähnlichkeiten eher als allgemein und nicht als solche zu betrachten, die genetische Beziehungen beider Kulturen verursachen. Wir sind überhaupt in Verlegenheit, ob wir auch Beweise des Einflusses in den angedeuteten Ähnlichkeiten beobachten müssen. Es überrascht uns nicht, dass es in beiden Kulturen zur Bildung von Trichterhälsen bei Gefässen kommt und ebenfalls wundern uns nicht bestimmte rituelle Analogien, die aus dem ähnlichen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Milieu und auch der kulturellen Verwandtschaft der ursprünglichen Grundlagen dieser beiden Kulturkreise entspringen.

Die pontischen und rumänischen Tierplastiken

Mit steinernen Tierplastiken-Protomen aus dem rumänischen und pontischen Äneolithikum befassen sich zwei Arbeiten: D. Berciu, *Asupra problemei aşanumitelor sceptre de piatră din R. P. R.* — Sur la question des ainsi dits „sceptres“ de pierre de la République populaire roumaine (Studii și Cercetări de Istorie Veche V—1954, S. 539—546—8) und Vladimir Dumitrescu, *Cîteva precizări cu privire la sceptrele în forma de capete de cal din R. P. R. și din U.R.S.S.* — Quelques précisions au sujet des sceptres en forme de tête de cheval découvertes sur les terri-

toires de la République populaire roumaine et de l'Union soviétique (Studii și Cercetări de Istorie Veche VI—1955, S. 925—934—936). In der Verarbeitungsart dieses Stoffes und in einigen speziellen Ansichten will sich V. I. Dumitrescu die Priorität vorbehalten, da er über dieses Thema bereits im Jahre 1951 einen Vortrag hielt und seine Hauptthesen in das IX. Kapitel der Publikation Hăbășești niederlegte.

Obr. 15. Kamenná kónská hlava z Terekli Mekteb. Steinerner Pferdekopf aus Terekli Mekteb (A. A. Jessen, *Kratkije Soobščeniija XLVI*, 1952).

Zu den bekannten Tierprotomen auf dem Gebiet Rumäniens (Sălcuța, Fedeleșeni, Casimcea) kam neuerdings ein Fund aus Terekli Mekteb in Dagestan hinzu (A. A. Jessen, *Kratkije soobščeniija XLVI*—1952, S. 48.). Die rumänischen Archäologen (I. Nestor, *Der Stand*, S. 44 ff) erklärten bereits früher diese Plastiken als wahrscheinliche Bestandteile von Szeptern und diese Auslegung nimmt auch A. A. Jessen bei dem Gegenstand aus Terekli Mekteb an. Eine Tierdarstellung hielten die rumänischen Archäologen früher für ein Flusspferd (mit Rücksicht auf die wulstige Kopfform), wogegen A. A. Jessen sie für ein Wild- oder Hausschwein hält. Diese Erklärung lehnt V. I. Dumitrescu ab (auch D. Berciu). V. I. Dumitrescu reklamiert die Priorität in der Ansicht, dass diese Plastiken ganz klar einen Pferdekopf darstellen: die Fortsätze verbildlichen keine Eberhauer sondern geblähte Nüstern eines Pferdes. Auf der Plastik aus Terekli Mekteb erkennt V. I. Dumitrescu Andeutungen von Zügeln. (Eine Deutung dieser Plastik als Pferdekopf brachte auch B. A. Bonč-Osmolovskij.) A. A. Jessen hielt alle steinernen Kommandostäbe für zeitgleich: sie sind

aus gleichem Material, von gleicher Prägung und hatten analoge Funktion. Er stellte sie in das III. Jahrtausend und ihren Ursprung suchte er in Rumänien. D. Berciu wies die rumänischen Szepter dem chronologischen Horizont Gumelnița D — Sălcuța D — Cucuteni D — Usatovo zu, also an das Ausklingen des Äneolithikums, an den Übergang in die Bronzezeit. Mit ihnen synchronisierte er dann das Exemplar aus Terekli Mekteb und datierte sie alle an den Anfang des 18. Jahrhunderts.

V. I. Dumitrescu gelangt in einigem zu abweichenden Schlüssen von A. A. Jessen und D. Berciu. Vom petrographischen Gesichtspunkt (Granit, Diorit) können diese Szepter aus den Karpaten und auch aus dem Kaukasus stammen: zur genaueren Feststellung wäre eine mikroskopische Analyse nötig. Vorderhand kann nur gesagt werden, dass das Exemplar aus Casimcea aus einem Gestein besteht, dessen Ursprung in der Dobrudscha zu suchen ist. Die starke Stilisierung der Pferdeköpfe war nach V. I. Dumitrescu nicht nur durch die Härte des verwendeten Gesteins bedingt, sondern auch durch die ganze Formtendenz jener Zeit.

Danach führt V. I. Dumitrescu eine chronologische Analyse der Funde durch. Das Szepter aus Terekli Mekteb wurde auf einer Düne zusammen mit einem „skythischen“ Bronzepeil gefunden: er stammt also aus keinem sicheren Fundverband. Das Szepter aus Sălcuța stammt aus einer Siedlung des Gumelnița-Sălcuța-Kulturkomplexes, das Exemplar aus Fedeleșeni wurde angeblich ‚zwischen‘ den Trümmern einer Hütte vom Ende der Cucuteni A-Stufe gefunden. (D. Berciu macht aufmerksam, dass in Fedeleșeni auch Funde des Typus Usatovo- gefunden wurden.) Beide Funde betrachtet V. I. Dumitrescu vom chronologischen Standpunkt aus nicht für genau sichergestellt. Den einzigen sicheren Fundumstand anerkennt V. I. Dumitrescu beim Szepter aus Casimcea in der Dobrudscha. D. Berciu stellte diesen Fund in die Phase der Ockergräber des Typus Usatovo-, wogegen V. I. Dumitrescu urteilt, dass es sich um eine ältere Phase des Ockergräberkomplexes handelt. Er stellt den Fund an das Ende des III. oder an den Anfang des II. Jahrtausends, noch vor die Usatovo-Phase. Den Ursprung dieser Szepter sucht V. I. Dumitrescu im Gebiet der Ockergräber, zu denen auch der Fund aus Casimcea gehört. Dort in den Steppen des nördlichen Schwarzmeergebietes sucht er die Voraussetzungen für die Entstehung solcher

Plastiken. Von dort, aus dem Osten, breiteten sich die Plastiken nach Westen aus: Sălcută und Fe-deleşeni sind schon sekundäre Fundstellen.

Diesen Ansichten über den Ursprung kann vollkommen zugestimmt werden. Gerade in den pontischen Steppen hatte das Pferd grosse wirtschaftliche Bedeutung. Deswegen konnten sich von dort auch die Pferdeprotome ausbreiten, die in ihrem ursprünglichen Milieu zweifellos eine gesellschaftliche oder auch kultische Bedeutung hatten.

In den bäuerlich orientierten spätneolithischen scheinen diese Plastiken eine fremde Erscheinung zu sein. Die Pferdekopfpplastiken dürften in den Steppengebieten nördlich des Schwarzen Meeres die ältesten Vorläufer eines Stiles sein, der sich in der nachfolgenden Bronzezeit vorbereitet und in der Eisenzeit zu der charakteristischen Schönheit des „Tierstils“ des skythischen Milieus erblüht.

Übersetzt B. Nieburová

Nové príspevky k neolitu Rumunska

Jiří Neustupný

Práca Iona Nestora z roku 1933 „*Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*“ (22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission) znamená začiatok modernej rumunskej prehistórie, zaradenej do rámca juhovýchodnej, východnej a strednej Európy. V tejto syntéze I. Nestor nielen zhrnul doterajšie výsledky, ale väčšinou celkom novým spôsobom riešil problémy rumunského praveku. Jeho práca sa stala podkladom, z ktorého potom vyrastali ďalšie práce, dopĺňujúce a rozširujúce základnú schému vývoja.

Európsky význam získala rumunská prehistória najmä výskumami a štúdiami z neolitu. Okrem I. Nestora treba v tejto súvislosti uviesť aspoň D. Bercia, Hortensiu a Vladimira Dumitrescovcov, D. V. Rosettiho, R. Vulpeho a iných. Po svetovej vojne sa rumunská prehistória rozbehla do novej intenzívnej práce. V prehľadnej programovej štúdií o rumunskom neolite (Studii şi Cercetări de Istorie Veche 1950) zaoberal sa I. Nestor celým radom problémov, ktoré vzišli pre rumunskú prehistóriu i z pokroku bádania v susedných krajinách: volútová keramika, pre-cucutenien, Boian, Criş, Vinča-Turdaş, Cucuteni-Trypila, Gorodsk-Usatovo. I monografická publikácia o nálezisku Hăbăşeşti, napísaná archeologickým kolektívom pod vedením Vladimira Dumitrescuar. 1954, priniesla závažné príspevky k čiastkovým problémom kultúry Ariuşd-Cucuteni-Trypila. Ďalšie zásadné poznatky o rumunskom neolite prinášajú potom nové štúdie, o ktorých chceme kriticky pohovoriť v tomto článku. Sú to práce, ktoré svojím významom presahujú hranice Rumunska, sú dôležité pre zemepisne blízke Slovensko, strednú Európu a miestami i pre

celú Európu. Dopĺňujú a opravujú výsledky, ktoré sú dobre známe z posledných syntetických prác o neolite juhovýchodnej a východnej Európy od V. I. Milojčiča, R. W. Ehricha a M. Gimbutasovej.

Otázkou najstaršieho neolitického osídlenia južne od Karpát zaoberá sa vo zvláštnej štúdií Eugen Comşa (Studii şi Cercetări de Istorie Veche VII—1956). Novodefinovaná kultúra Dudeşti obsahuje hrubú keramiku, a to vždy spolu s mikrolitmi „protoneolitického“ rázu. Typologickým porovnávaním prichádza E. Comşa k záveru, že kultúra Dudeşti časove ešte predchádza fázu Boian-Bolintineanu; podľa neho vyvinula sa na mieste, na základoch epipaleolitických. Okrem súvislosti uvádzaných autorom bude treba uvažovať i o možnosti pomeru novej kultúry Dudeşti ku kultúre Criş (Körös). Pravda, posledné slovo tu povie šťastne objavená stratigrafia. Možno však dať autorovi za pravdu, že ide o primitívny a bezpochyby i starý neolit.

Kultúrou Boian sa E. Comşa zaoberal v dvoch klasifikačných štúdiách (Studii şi Cercetări de Istorie Veche V—1954 a VI—1955). Použitím stratigrafii z bulharských sídliskových mohýl kombinoval E. Comşa postupnosť bulharského neolitu takto: Kremikovci (Starčevo)-Boian-Gumelniţa-Veselinovo. Vo východnom Sedmohradsku je potom kultúra Criş prevrstvená fázou Boian-Giuleşti. Vnútoraná chronológia kultúry Boian je daná dnes stratigrafickými superpozíciami; celú ju autor delí na štyri fázy, označené menami Bolintineanu-Giuleşti-Vidra-Petru Rareş. Tieto fázy sú iba momenty vývoja, ktorý prebiehal neprerušene. Za tohto vývoja sa podstatne menila zemepisná základňa kul-

túry Boian: maximálne rozšírenie mala fáza Giulești (Sedmohradsko, západ Moldavska, viac ako polovica východného Valašska, pás severného Bulharska). V tomto období mala kultúra Boian podstatnú úlohu pri formovaní kultúry Ariușd-Cucuteni-Trypila, ako vysvitne z práce R. Vulpeho, ďalej rozoberanej v tomto článku. Fázu Bolintineanu pokladá E. Comșa za súčasť s volútovou keramikou v Moldavsku, ale nepredpokladá ich vzájomný dotyk a ovplyvnenie. S volútovou keramikou prišla kultúra Boian do styku vo fáze Giulești. Výsledkom týchto stykov je podľa neho typ Zănești. E. Comșa rozoberá spôsob sídlenia, najprv na brehu riek, neskôr na sídliskových mohylách, potom si všima spôsob bývania, kde sa čoskoro ujímajú nadzemné chalupy, neskôr už aj so zápražím. Kamenné nástroje kultúry Boian sú ploché alebo kopytnatého tvaru. Tvarový repertoár keramiky je pomerne chudobný. Od fázy Vidra sú príznačné valcovité dózy s nízkou valcovitou nôžkou. Rytá výzdoba postupne ubýva, ako prevláda vyrezávaný ornament. Žliabkovaná výzdoba je známa už od najstaršej fázy Boianu. Novými nálezmi bolo zreteľne dokázané, že i kultúra Boian poznala idolovú plastiku. Obe štúdie E. Comșu sú závažným príspevkom k poznaniu starého neolitu Balkánu. Ich význam ešte stúpne, keď sa budú môcť podrobnejšie oprieť i o bulharský materiál, ktorý doteraz nebol klasifikovaný úmerne podrobným triedením rumunského neolitu.

V krátkej štúdií (Studii și Cercetări VI—1955) E. Comșa sa zaoberal kultúrou Vădăstra, ktorú už I. Nestor označil za vetvu kultúry Boian. Autor spresňuje jej pozíciu po materiálovom rozbere a pokladá ju za regionálnu variantu fázy Giulești, ktorej vývoj sa končí v priebehu fázy Vidra.

Zásadného významu je rozsiahla štúdia R. Vulpeho o problémoch karpatsko-dneperského neolitu vo svetle výskumov v Izvoare (Studii și Cercetări de Istorie Veche VII—1956). Štúdia je predbežným historickým výťahom z rozsiahlej publikácie, ktorú autor pripravuje o svojich dlhoročných výkopoch v Izvoare v Moldavsku. Z doteraz známych stratigrafií na východnom okraji strednej Európy vysvitá, že najstarší neolit je reprezentovaný kultúrou Criș (Kőrös), po ktorej príde kultúra volútová, po nej kultúra Boian-Giulești. Nová stratigrafia v Izvoare prináša v 5 vrstvách doklady o vývoji staršej časti komplexu Ariușd-Cucuteni-Trypila; zapája ich na prvšie stratigrafie, ktoré dopĺňa smerom ku kultúre trypilskej. Najspodnejšia vrstva v Izvoare obsahovala kultúru Boian-Giulești (I, 1), nad ňou ležiaca vrstva potom vykazovala prevažne nálezy patriace do okruhu kultúry Trypila A (I, 2) podľa delenia T. S. Passekovej. Obe tieto spodné vrstvy (I, 1+I, 2) spojuje R. Vulpe do jedného kultúrneho celku zvaného precucutenský. Tretia vrstva od spodu (II, 1a) obsahovala nálezy rázu sedmohradského Ariușdu (bichrómna keramika). Štvrtá vrstva od spodu (II, 1b) poznala už okrem bichrómnej keramiky i trichrómny tovar rázu Cucuteni A. Tieto dve vrstvy (II, 1+II, 1b) zlučuje do kultúrneho celku protocucutenského. V piatej vrstve od spodu (II, 2) bola už len trichrómna keramika rázu Cucuteni A.

V najspodnejších dvoch vrstvách spoločný výskyt vyrezávanej keramiky boianskej a rytej trypilskej je autor ochotný s výhradou pokladať za prejav zrodu trypilskej keramiky z boianskeho typu Giulești. Takýto názor zastáva dnes i T. S. Passeková a stotožňujeme sa s ním i my. Napriek tomu sme však toho názoru, že nemožno celkom odmietiť účasť keramiky volútovej pri zrode keramiky trypilskej. Pravda, v tom zmysle, že volútová keramika pôsobila na zvláštny vývoj severnej vetvy Boianu-Giulești, z ktorej sa potom zrodila kultúra trypilská, zatiaľ čo na juhu Rumunska vývoj južného Boianu-Giulești pokračoval celkom iným smerom do fázy Vidra. Izvoarská stratigrafia jasne preukázala, že Ariușd je pred Cucuteni A. V tzv. protocucuteniene dochádza k prechodu od bichrómie (II, 1a) do fázy (II, 1b), v ktorej už bichrómia vystupuje spolu s trichrómou. Toto zistenie samostatnej bichrómnej fázy v Moldavsku vyvoláva, pravda, nateraz ťažko riešiteľnú otázku, čo je v tej dobe na východ od Siretu a na Dnepri, kde doteraz po stupni Trypila A s rytým tvarom uvádzal sa hneď stupeň Trypila B/I, majúci trichrómnu keramiku. Protocucutenien (II, 1a+II, 1b) pokladá R. Vulpe za najproduktívnejší z fáz kultúry Ariușd-Cucuteni-Trypila: podmienil vznik bichrómie i trichrómie. Historická geografia kultúry Ariușd-Cucuteni-Trypila je tiež zaujímavá. Precucutenien siahla na západe len ku Karpatom, na východe k Bugu. Protocucutenien sa rozkladala v Sedmohradsku i v Moldavsku, teda po oboch stranách Karpát; na východe zasahoval len k Siretu. Cucutenien A bol iba na východ od Karpát, ale na východe siahla až k Bugu, na severe do Haliče a Podolia. Sloh Cucuteni AB sa vyvinul zo slohu Cucuteni A a sloh Cucuteni B zo slohu Cucuteni AB. R. Vulpe uzaviera, že sloh Cucuteni AB a Cucuteni B vznikli na Ukrajine a len

potom sa širili do Rumunska. V staršom období karpatsko-dneperského neolitu malo teda v koncepcii R. Vulpeho hlavnú tvorčiu úlohu Moldavsko, kde vznikla kultúra precucutenská-Trypila A. Potom prevzalo vedúcu úlohu Sedmohradsko a Moldavsko, kde sa zrodila bichrómia a trichrómia, Ariuşd a Cucuteni A. V ďalšom vývoji sa potom tvorčie strediská presunuli na Ukrajinu, kde vznikli fázy Cucuteni AB a Cucuteni B. Práca R. Vulpeho prináša celý rad prekvapujúcich zistení a prevratných záverov, ktoré teraz budú prechádzať ohňom úvah a kritiky, a to predovšetkým u archeológov rumunských a sovietskych, ktorí sa najviac zaoberajú štúdiom kultúry cucutensko-trypilskej. Zdá sa nám, že najnovšie predbežné tézy T. S. Passekovej sú po výskumoch vo Floreşti približne tiež ako niektoré závery R. Vulpeho. Výsledkom týchto diskusií a prác bude bezpochyby prenikavý pokrok v poznaní genézy a priebehu neolitu na východnom okraji strednej Európy, čo bude mať iste význam i pre stredo európsku prehistóriu. Práca R. Vulpeho vyniká vo veľmi obťažnej interpretačnej situácii niekedy priamo virtuóznym rozborom archeologických prameňov a ich historickou syntézou. Po práci T. S. Passekovej (*Periodizacija*) je to opäť ďalší podstatný prínos pre poznanie staršieho neolitu karpatsko-dneperského (rumunsko-ukrajinského). Prínos je tým závažnejší, že sa opiera o pätnásobnú stratigrafiu z Izvoare. Poukazy a závery R. Vulpeho sú veľmi závažné a dôležité nielen pre neolit juhovýchodnej Európy, ale i strednej, ba celej Európy. Každý, kto sa zaoberá týmito otázkami, prečíta si novú koncepciu R. Vulpeho ako napínavý „vedecký román“. (Čiastkové závery E. Comşu, T. S. Passekovej, R. Vulpeho a iných pokúsili sme sa zostaviť do synchronistickej tabuľky na konci nemeckého textu nášho referátu.)

Novým problémom rumunského neolitu je kultúra Hamangia, práve zistená v Dobrudži. Predbežnú štúdiu jej venuje D. Berciu (*Xe Congrès des sciences historiques*, Rome 1955). Náš referát o jeho práci môžeme doplniť i autopsiou podľa materiálu, požičaného Muzeul Naţional de Antichitati v Bukureşti Národnému múzeu v Prahe. Podľa autora majú pazúrkové nástroje mezoliticko-mikrolitickú tradíciu, iné zasa sledujú tradície neskoropaleolitické. Táto dvojakosť pazúrkovej industrie je, pravda, prekvapujúca a my nemôžeme dobre súhlasiť s názorom, že by sa ešte v neolite dalo hovoriť o neskoropaleolitických industriálnych tradíciách. Medzi nástrojmi z hornín

nebol zistený ešte kopytnatý klin, a tiež nie prevŕtaný sekeromlat. Z toho možno azda podľa nášho názoru usudzovať, i keď možno len dočasne, že kultúra Hamangia nie je ani staroneolitická, ani mladoneolitická. Výzdoba je barbotinová a hlboko rytá, čo autorovi pripomína pre-Sesklo, Starčevo-Criş a Vinču A. V jemnej keramike prevládajú poháre a misy s nôžkou (tento tvar spája autor s gréckym neolitom). Žliabkovaná výzdoba vyskytuje sa od počiatku, inak sa objavuje výzdoba s vpichmi, neskôr možno pozorovať tendenciu k vrezávaniu ornamentov. Medzi najpozoruhodnejšie výtvary kultúry Hamangia patrí figurálna plastika. Jeden zo stojacích idolov prirovnáva D. Berciu ku kamenným bulharským soškám, pri ostatných zisťuje pôvod egejskostredomorský. Oba tieto poukazy sú iste správne. Po rozbere celej otázky nepovažujeme za vylúčené, že doteraz uvádzaná kamenná plastika z Bulharska nemusí patriť ku kultúre gumelničkej, ale môže patriť i staršiemu nálezovému horizontu, zastúpenému práve kultúrou Hamangia. A na jej existenciu v Bulharsku poukázal D. Berciu. Sediace idoly kultúry Hamangia so stĺpkovitým krkom a hlavou, akú majú stojace sošky, poukazujú na okruh kykladskej antropomorfnnej plastiky. Celkove má teda plastika kultúry Hamangia súvislosť iba južnú ako ostatné výrazné prvky tejto novoobjavenej kultúry. Nateraz poznáme iba 8 čiastočne preskúmaných nálezísk tejto kultúry. D. Berciu rozdelil však už celú kultúru na 4 vývojové fázy a označil ju ako dlhotrvajúcu. Kultúra Hamangia vystupuje v celkom sformovanej podobe a predpoklady jej vzniku nie sú zatiaľ známe. Podľa D. Berciu sa kultúra Hamangia zúčastnila na formovaní juhodunajskej vetvy gumelničkej kultúry. Vzhľadom na tvarovú príbuznosť keramiky súhlasíme s týmto názorom. Zásadne sa však možno stavať kladne podľa nášho názoru k záveru autorovmu, že perióda pre-Gumelniča v Dobrudži je súčasťou aspoň sčasti s priebehom radu Dudeşti-Bolintineanu-Giuleşti severne od Dunaja. D. Berciu dochádza po rozbere materiálu k záveru, že kultúra Hamangia je staroneolitická. Najväčšiu podobnosť nachádza v komplexe pre-Sesklo z nových výskumov Vl. Milojčića. Aktívny, tvorčí element kultúry Hamangia vidí D. Berciu v neolitickom komplexe balkánsko-egejskom a západoanatolskom. Autorove poukazy zdajú sa nám však trochu príliš všeobecné, zemepisne vzdialené a chronologicky rozdielne. Iba časom sa ukáže, ktoré z nich majú hodnotu skutočných súvislostí a genetických príbuzností. Berciove poukazy na tra-

dície mezolitické alebo i paleolitické považujeme, pravda, za disparitné z hľadiska chronologického, hospodárskeho, spoločenského i kultúrneho. Okrem komponentov južných nachádza autor v kultúre Hamangia i prvky kultúry „lineárnej“. Predpokladá, že volútová keramika z Moldavska siahala až k dolnému Dunaju, kde prispela k formovaniu kultúry Hamangia. D. Berciú poukazuje na tvarovú i výzdobnú súvislosť stredoeurópskej vypichovanej keramiky s keramikou Hamangia. Vypichaná keramika má podľa neho sčasti svoj pôvod na dolnom Dunaji, odkiaľ sa tieto elementy dostali za Karpaty do strednej Európy. Šlo by teda o dvojaký pohyb: najprv zo strednej Európy cez Moldavsko k dolnému Dunaju (keramika volútová) a potom späť od Dunaja do strednej Európy (keramika vypichaná). Ochotní sme považovať uvádzané podobnosti len za všeobecné, bez genetickej súvislosti. Vypichaná keramika má svoje korene po tvarovej i výzdobnej stránke v strednej Európe, a to skôr v západnej časti areálu volútovej keramiky. V obrovskej vzdialenosti medzi územím vypichanej keramiky a Dobruďou nie je dnes nič známe, čo by ukazovalo na možnosť stykov alebo ovplyvnenie vypichanej keramiky a kultúry Hamangia — ani v smere cez Karpatskú kotlinu, ani cez Zakarpacie. Podľa materiálu nateraz prístupného nevidíme nijaké presvedčivé súvislosti medzi vypichanou keramikou a kultúrou Hamangia; pre kultúru Hamangia zdajú sa nám oveľa pravdepodobnejšie tie súvislosti, ktoré D. Berciú načrtol smerom južným. Diskusia o novoobjavenej kultúre Hamangia začína. D. Berciú sa ujal obťažného, ale krásneho úkolu: uviesť novú archeologickú kultúru do sveta. Urobil tak v dôkladnom predbežnom oznámení a teraz sa tešíme na základnú publikáciu.

Pomerom podunajskej kultúry s keramikou volútovou ku komplexu „precucutenskému“ sa zaoberá Hortensia Dumitrescová pri príležitosti výskumu v Traiane (Studii și Cercetări de Istorie Veche VI—1955). Stratigrafická superpozícia vykazovala na spodku materiál „precucutenský“ spolu s volútovou keramikou, zdobenou notovými značkami, nad ňou potom izolované „šošovice“ s volútovou keramikou a nad nimi konečne vrstva s keramikou rázu Cucuteni AB. Stratigrafia z Traiana by bola neporovnateľná s doterajšími poznatkami o relatívnej chronológii v tomto priestore, keby sme pojem „precucutenien“ brali v tom zmysle, ako ho vo svojej štúdiu používa R. Vulpe: Izvoare I, 1-Boian-Giulesti a Izvoare I, 2-Trypila A. Takýto precucutenien

by nemohol byť starší, ale naopak mladší ako volútová keramika. „Precucutenien“ H. Dumitrescovej nie je, pravda, takýmto precucutenienom: je to vrstva obsahujúca nálezy, ktoré jednoducho časove spadajú pred cucutenien a ktoré podľa nášho názoru nemajú asi mnoho spoločného s komplexom Ariusd-Cucuteni-Trypila; sú tam nálezy rázu Vinča-Turdaș i rázu kultúry Criș (Kőrös). Preto myslíme, že ide o vrstvu staroneolitickú, nad ktorou je keramika volútová a nad ňou zasa kultúra Cucuteni AB — teda stratigrafia odpovedajúca ostatným z tohto územia.

H. Dumitrescová pripojila niekoľko úvah o novej kultúre Zănești, ktorá doteraz nebola zachytená v stratigrafickom vzťahu. Autorka pri nej zisťuje ornamentačné súvislosti s keramikou volútovou a Boian-Bolintineanu.

Oproti mnohým a často rozsiahlym sídliskám stojí v juhovýchodnej Európe nepatrný počet hrobov. Nový materiál a nový pohľad do týchto otázok priniesla Hortensia Dumitrescová v súvislosti s objavmi na sídlisku v Traiane (Studii și Cercetări de Istorie Veche V—1954). Odtiaľ sú známe hroby v jamách pod podlahami chát z obdobia Cucuteni AB. Autorka ich vykladá ako rituálne obete, pripúšťa však, že mohlo ísť o deti normálne zomreté, ktoré boli potom pochované v obydlí. H. Dumitrescová zhromaždila a prebrala kriticky všetky doteraz uvádzané hroby z okruhu Cucuteni-Trypila a celkovo vyvodzuje, že mŕtvi boli pochovávaní nespálení. My však myslíme, že z celkového hľadiska nemožno apriórne odmietat i možnosť spalovacieho ritu. V podunajskom okruhu bolo spaľovanie známe už od kultúry s vypichovanou keramikou a najnovšie nálezy z Ukrajiny, zo stupňa $\gamma/2$, naznačujú, že žiarové pochovávanie mohlo existovať už v starších stupňoch trypilskej kultúry. Po rozbere celej otázky H. Dumitrescovou poznáme zasa iba rituálne zvláštnosti, ale stále ešte nevieme, aký bol bežný pohrebný ritus. Nevysvetliteľný nepomer medzi sídliskami a známymi hrobmi trvá. Taký nepomer existuje, pravda, i v podunajskom okruhu a tiež v balkánskom neolite. Podľa nášho názoru nemožno tento nepomer vysvetľovať stále len poukazom na budúce nálezy. Upozorňujeme preto na výklad, ktorý sme podali už prv o malom počte neolitických hrobov v týchto okruhoch. Prví neolitickí roľníci buď nemali podľa nášho názoru ešte všeobecne vyvinutú úctu k mŕtvym, alebo pochovávali takým spôsobom, ktorý nie je archeologicky zachytiteľný po tisícročiach. Oné prípady, ktoré H. Dumitrescová rozoberá, svedčia, že

boli zvláštne spôsoby pochovávaní; mohli preto byť i iné, ktoré doteraz neboli úplne a spoľahlivo preukázané. Podľa dnešného stavu nálezov nemôžeme pokladať pochovávanie v samostatných hrobch za vlastný rítus kultúry Cucuteni-Trypile. Skôr možno predpokladať prevahu zvláštnych rítov, z ktorých na niektoré H. Dumitrescu upozornila.

V inej práci sa Hortensia Dumitrescová zaoberá pomerom medzi kultúrou nálievkovitých pohárov a kultúrou Cucuteni-Trypile (Studii și Cercetări de Istorie Veche VI—1955). Na sídliskách Cucuteni B uvádza nádoby s nálievkovitým hrdlom. Ešte zo staršej fázy Cucuteni AB vykladá pokrývky tvaru tzv. švédskej prilbice za misy s nálievkovito rozšíreným hrdlom. Tendencie, smerujúce k nálievkovitým hrdlám, sú tu na východe staršie ako v strednej Európe. Autorka nachádza i podobnosti medzi zvláštnymi hrobmi v Traiane (na sídlisku) a hrobmi v kultúre nálievkovitých pohárov (Weissenfels). Rovnako súdime, že tu na východnom okraji strednej Európy kultúra nálievkovitých pohárov prišla do styku s kultúrou Cucuteni-Trypile. Čo však prekáža pri porovnaní oboch, je neznalosť ich presnejšej synchronizácie. H. Dumitrescová a najmä J. N. Zacharuk dávajú do rovnakého časového horizontu niekoľko eneolitických kultúr, čo sa z hľadiska stredoeurópskeho nezdá možným (neskorá trypilská, neskorá volútová, šnúrová keramika a nálievkovité poháre — Zacharuk). Najnovšie J. M. Zacharuk opravil svoje názory na tieto otázky tak, že nálievkovité poháre pokladá už za súčasné iba s neskorou trypilskou kultúrou rázu Gorodsk-Usatovo. Pravda, ani táto koncepcia sa nekryje s našimi chronologickými predstavami, podľa ktorých by nálievkovité poháre mohli byť súčasné skôr s niektorým starším stupňom trypilskej kultúry (C1? — alebo B, ako uvádza H. Dumitrescová?). Gorodsk-Usatovo by mohli byť skôr súčasné s guľovitými amforami alebo so šnúrovou keramikou. Podľa nových štúdií, hodnotiacich stratigrafické a morfológické zjavy v tomto priestore (M. Gimbutasová, Evžen F. Neustupný), bola by kultúra nálievkovitých pohárov staršia ako guľovité amfory, po ktorých by len potom nasledovala kultúra so šnúrovou keramikou. Už v r. 1947 J. Becker hľadal vznik kultúry nálievkovitých pohárov juhovýchodne od podunajských kultúr. Aj keď by sme chceli hľadať zrod tejto kultúry na väčšej rozlohe strednej Európy a aj keď sa nám javí ako základňa ich vzniku najpravdepodobnejšie práve podunajský okruh, predsa

len východný okraj strednej Európy zdá sa nám pre tieto možnosti menej pravdepodobný práve pre svoju príliš excentrickú polohu vzhľadom na rozšírenie tejto kultúry. To je skôr zamerané k podunajskej strednej Európe ako na územie Cucuteni-Trypile. Preto radšej vidíme v podobnostiach uvádzaných H. Dumitrescovou skôr len všeobecné poukazy, nemajúce genetické súvislosti. Neprekvapuje nás, že v oboch kultúrach prichádza pri nádobách k vytváraniu nálievkovitých hrdiel a neprekvapuje nás určitá rituálna analógia, vyplývajúca z podobného prostredia hospodárskeho a spoločenského ako i z kultúrnej príbuznosti oboch týchto kultúr.

Vladimir Dumitrescu venoval štúdiu dvojhľavým idolom z juhovýchodnej Európy a východného Stredomoria (Studii și Cercetări de Istorie Veche VII—1956). Tejto témy sme sa i my dotkli v našej práci o eneolitickéj plastike a súčasne J. Krušina-Černý. Súhlasíme s autorom, že dvojhľavé plastiky nepredstavujú kapricióznu individualistickú výtvarnú odchýlku, ale že sú to sošky kultového významu. Sme rovnako názoru, že existuje duchovná spojitosť medzi východostredomorskými a európskymi plastikami tohto druhu — najmä v prípade tesálskeho napodobenia trojhľavého kapadockého idolu. V podstate teda nie je rozdiel medzi našim a autorovým pojatím tejto plastiky, až azda na to, že Vl. Dumitrescu podľa východných analógií pokladá dvojhľavé sošky za zobrazenie božského páru, zatiaľ čo my ponechávame týmto i iným tzv. idolom širšiu platnosť kultových sošiek (napr. obetných darov a pod.). Opierajúc sa o nové výskumy na Cypre, kde možno viachľavé idoly datovať zhruba do 2. polovice III. tisícročia, kladie autor sošky z Kültepe asi medzi 2000—1800. J. Krušina-Černý datoval kapadocké idoly nepriamou cestou do poslednej štvrtiny III. alebo do I. storočia II. tisícročia, v každom prípade pred dobu asýrskej kolónie na Külpete (19. storočie). Z nášho hodnotenia trojhľavého idolu z Dimini vyplynulo datovanie do poslednej štvrtiny III. tisícročia; východostredomorské idoly by boli potom o niečo staršie. Kultúra Vinča-Turdaș-Rast, z ktorej pochádza novonájdenny dvojhľavý idol, prechádza podľa Vl. Dumitrescu už do štádia patriarchálneho. Tak si možno vysvetliť prítomnosť mužského druhu, ktorý sa v dvojhľavej plastike spojuje so ženskou bohyňou staršej tradície („božský pár“). Vl. Dumitrescu nesúhlasí s názormi, že primitívne roľnícke obce v Podunajsku boli celkom matriarchálne; už vo Vinči A sú mužské sošky, aj keď vzácné. Spolu

s J. Krušinom - Černým sme nezávisle upozornili na falický ráz kapadockých idolov, pri ktorých J. Krušina - Černý zdôraznil ešte polymastiú; vidí ju nielen vo viachlavosti, ale i vo zvýšenom počte prsných bradaviek, ktoré sú ako krúžky rozosiate po celom tele (iní bádatelia v nich videli slnečné symboly). Viachlavé idoly predstavujú v jeho pojatí členitosť nejakej zloženej spoločenskej skupiny. J. Krušina - Černý odmieta výklad, že by trojhlavé idoly predstavovali rodinu, pozostávajúcu z otca, matky a dieťaťa. Podľa nášho názoru robí tak správne, pretože bývajú znázorňované v menšej mierke priamo na tele idolov. Podľa J. Krušinu - Černého tieto idoly vyjadrujú svojou členitosťou a „deťmi“ rozličné formy a stupne členitosti rodiny.

Kamennými zvieracími plastikami-protomami z rumunského a pontského neolitu sa zaoberajú práce D. Bercia a Vl. Dumitrescu (Studii și Cercetări de Istorie Veche V—1954 a VI—1955). Vl. Dumitrescu si vyhradzuje prioritu v spôsobe spracovania látky a v niektorých špeciálnych názoroch, pretože na túto tému mal už v r. 1951 prednášku, ktorej hlavné tézy vložil do IX. kapitoly publikácie o Hăbăsești. Zvieracím protomom rumunským (Sălcuța, Fedeleșeni, Casimcea) pridal najnovšie nález z Terekli Mekteb v Dagestane. Rumunskí archeológovia vykladali tieto protomy už skôr za súčasť žeziel a tento výklad prijal i A. A. Jessen pri predmete z Terekli Mekteb

Spodobnené zvieria pokladali rumunskí archeológovia predtým za hrocha (vzhľadom na vzduté tvary hlavy), zatiaľ čo A. A. Jessen ich pokladá za divokého alebo domáceho brava. Tento výklad odmieta Vl. Dumitrescu (i D. Berciu); výčnelky nepredstavujú kančie kly, ale vzduté nozdry koňa. Na dagestanskej plastike spoznáva Vl. Dumitrescu i rysy uzdy. (Za konskú plastikú pokladal ju tiež B. A. Bonč - Osmolovskij.) A. J. Jessen pokladal všetky uvedené žezlá za súčasné, kládol ich do polovice III. tisícročia a ich pôvod hľadal v Rumunsku. D. Berciu ich zaradil do horizontu Gumelnița D — Sălcuța-Cucuteni D-Usatovo, teda do prechodu z neolitu do doby bronzovej. Vl. Dumitrescu hľadá pôvod týchto žeziel v oblasti okrových kurhanov, ku ktorým patrí predovšetkým nález z Casimcea. Odtiaľ, z východu, sa tieto plastiky šírili na západ; Sălcuța a Fedeleșeni sú náleziská až druhotné. Možno súhlasí s výkladom, že ide o plastiky konskej hlavy a že pôvod plastík je v nadčiernomorských stepiach, kde kôň mal veľký hospodársky význam. V poľnohospodárskom prostredí kultúry neskorého neolitu sa zdajú také plastiky cudzím zjavom. Zdá sa, že plastiky konských hláv sú v nadčiernomorských stepiach najstaršími predchodcami slohu, ktorý sa pripravuje v nasledujúcej dobe bronzovej a ktorý rozkvitol v dobe železnej na charakteristický „zverný štýl“ skýtskeho prostredia.

Sídliisko ľudu s volútovou keramikou v Ludaniciach

JOZEF PORUBSKÝ

Sídliisko ľudu s volútovou keramikou v Ludaniciach, okr. Topoľčany, nachádza sa približne 2 km severovýchodne od obce na rozľahlom, mierne vyvýšenom kopci, volanom „Lúštek“, ktorý vystupuje z nížinnej roviny ako ostrov, obkolesený slepými riečišťami so subteránnou vodou. Severná časť bola celá porušená za stavby hradskej roku 1950, keď aj lokalitu objavili. Pri stavebných prácach zničilo sa veľa hrobov so skrčenými kostrami, kultúrnych jám, keramiky a iných predmetov. Vtedy som získal od robotníkov niekoľko nádob. Z nich jedna je v Národnom múzeu v Martine (obr. 1 vľavo). Je to guľatá amfora s prehnutým valcovitým hrdlom, v 155, priemer ústia 89, dno 52,5 mm, tenkostenná, z jemne vypálenej hlíny, sivohnedej farby, miestami čierna, hladkého povrchu, čiastočne leštená. Je zdobená pásmi dvojitéch rytých línií, na hrdle zvislými, na rozhraní hrda a tela pásom vodorovných línií a na vydutí dvojitými volútami lemovanými zhora i zdola pásom oblúkovitých línií. Jednotlivé motívy pretínajú, niektoré aj zakončujú dvojité kruhové jamky. Vzhľadom na zachovanosť nádoby nevyklúčujem možnosť jej pôvodu z hrobu. Iná zachránená nádoba je v Krajskom múzeu v Bojniciach (obr. 1 vpravo): v 210, priemer horného okraja 245×270, priemer dna takmer splyvajúceho so stenami 80 mm. Má tvar pologule, drsný povrch, šedohnedú farbu, zdobená je dvoma radmi štiplovitých výčnelkov s vtláčenou jamkou; vrchný rad má 4 dvojice výčnelkov, spodný na maxime vydutia 4 samostatné výčnelky s jamkou.

Roku 1955 uskutočnil AÚ SAV v Nitre v spolupráci KM v Bojniciach na sídlisku prieskum. Odkryli sa 3 sondy o ploche 64,8 m². Získal sa z nich početný keramický materiál jednak z kultúrnych vrstiev, jednak z kultúrnych jám a 3 kostrové hroby.

Stratigrafická situácia javila sa tu takto: pod ornicoou bola kultúrna vrstva silná priemerne 0,60 m (od 0,30—0,90 m), nasadajúca priamo na sprášové podložie. V kultúrnej vrstve sú zastúpené dve kultúry: v dolnej časti, v hĺbke 0,60—0,90 m,

vyskytuje sa volútová keramika mladšieho stupňa. Nad touto je vrstva halštatská v hĺbke 0,30—0,60 m. Nálezy obidvoch kultúr vyskytujú sa dosť často i v iných hĺbkach, pravda, v sekundárnom uložení. Stratigrafické pomery nie sú všade ideálne. Hrúbka kultúrnej vrstvy nie je vždy rovnako silná a i vodorovný smer je niekde zamenený za šikmý.

Najpočetnejší nálezový materiál tvoria keramické fragmenty nádob. Medzi nimi možno rozlíšiť viac druhov a širokú škálu technického vyhotovenia a výzdoby.

V najspodnejších polohách kultúrnej vrstvy v hĺbke 0,80 až 0,90 m vyskytovali sa črepy z nádob tvaru pologule, bez hrdla a dna alebo s dnom len nepatrným, splyvajúcim so stenami. Horný okraj majú trocha stenčený a zhora zaokrúhlený, niekedy i dovnútra zahnutý, steny obyčajne hrubšie, drsného povrchu, farby hnedej, hnedošedej, červenastej i žltocervenastej. Farebné hlinky boli nanášané ešte pred vypálením. Na týchto črepopch vyskytujú sa zátkovité, okrúhlasté i oválne masívne výčnelky s vtláčenou jamkou a dvojice zátkovitých výčnelkov cikcakovite umiestnených a kombinovaných s jednoduchými výčnelkami. Jednoduché i dvojité rady jamôk prstami vtláčených, často s otláčkami nechtov, idúcich od výčnelkov vodorovne, inokedy šikmo i zvisle, sú technického pôvodu, napodobňujú remienky na zavesenie nádob. Vyskytujú sa aj črepy bez výčnelkov, s vodorovným radom dvojíc jamôk pod horným okrajom, tiež kombinovaný vodorovný rad so zvislým radom dvojíc jamôk a šikmý rad. Jeden črep z povrchového zberu je zdobený vodorovným radom štvoruholníkových jamôk pod horným okrajom, kombinovaný so zvislým radom jamôk, vyhotovených vtláčaním štvorbokého hranolovitého predmetu. Niektoré črepy s vypuklou stenou majú horný okraj dovnútra zahnutý a pod ním dvojitý rad jamôk. V kultúrnej jame našiel sa črep z nádoby guľovitého tvaru s malým dnom, skoro splyvajúcim so stenou, hladkého povrchu, šedého tónu, ktorý mal vtláčené jamky medzi dvojicami zakrivených rytých

Obr. 1. Ludanice, okr. Topoľčany.

čiar. Hrdlá na nádobách sú veľmi zriedkavé. Jeden črep z kultúrnej jamy má na hornom okraji slabo vyvinutého vzpriameného hrdla zhora vtláčané jamky. Má drsný povrch, šedočervenastú farbu, hrúbku steny 10–14 mm. Len jedna vázovitá nádoba z porušenej časti lokality má vyvinutejšie trochu prehnuté hrdlo a vydutie zdobené rytými volútami.

Pomerne početnú keramickú skupinu tvoria fragmenty nádob s podlhovastými vrypami na stenách; najčastejšie zvislé alebo rôznosmerné (tab. I: 9, 10.) Pochádzajú z nádob guľovitého tvaru, bez hrdla, povrch majú drsný i vyhladený, farbu zvyčajne šedohnedú, šedočiernu a šedočervenastú. Jeden z týchto črepov má pod horným okrajom vodorovnú rytú čiaru a pod ňou zvislé vrypy. Niektoré okrem vrypov majú okrúhlasté výčnelky preseknuté hlbokým vrypom či žliabkom, iné opäť kužeľovité výčnelky. Na črepe z misky o výške 110 mm, lešteného povrchu, hnedošedej a tmavošedej farby, bol menší kužeľovitý výčnelok a nad ním zvislý rad jamôk. Veľký kužeľovitý výčnelok rozpoltený hlbokým žliabkom mal črep drsného povrchu svetlohnedošedej farby, z kultúrnej jamy. Iný črep mal kužeľovitý výčnelok pod dvojicou vodorovných rytých čiar prerušovaných jamkami.

Veľmi početnú keramickú skupinu tvoria nádoby a črepy zdobené dvojicami rytých čiar tvoriacich pásiky. Pásiková ozdobná technika vykazuje veľa variantov. Zakrivené špirálovité ryté línie vyskytujú sa len ojedinele, polkružnicové sú už častejšie. Z najspodnejšej časti kultúrnej vrstvy pochádza črep s vypuklou stenou, hladkého, lešteného povrchu, tmavošedej farby, pod horným okrajom má dvojicu vodorovných rytých čiar a rytú volútu. Po-

dobne sú zdobené i iné črepy z kultúrnej vrstvy, z nádob guľovitého tvaru, hladkého lešteného povrchu, svetlosivého až tmavošedej tónu, s vodorovnou rytou čiarou pod horným okrajom, prerušovanou jamkami a s polkružovitými rytými líniami na vydutí, tak isto prerušovanými malými jamkami na koncoch a uprostred oblúku. Na iných črepech sú zakrivené a rovné dvojice rytých línií, prerušované trojuholníkovými jamkami. Vyskytli sa i dvojice esovite zakrivených rytých línií s jamkami medzi nimi. Niektoré nádoby boli ozdobené trojicou rytých polkružnic s jamkami. Podobne bol zdobený i tenkostenný čriepok.

Keramika typu notových značiek je okrem zmienenej skupiny s dvojicami rytých zakrivených a rovných línií najcharakteristickejšia pre sídlisko v Ludaniciach a čo do počtu nálezov najbohatšie zastúpená. Črepový materiál tejto skupiny má steny zakrivených línií, ktoré majú nízke vzpriamené hrdlo odsadené od vydutia rytou vodorovnou čiarou a rovné dno. Takmer všetky majú vyhladený, leštený povrch šedastých tónov od svetlosivých po čierošedé. Zdobené sú kratšími rytými čiarami rôznych smerov, prerušovanými alebo ukončenými malými plytkými jamkami. Krokvicovité a trojuholníkovité motívy s jamkami sú tiež hojné. Na jednom črepe s rovným dnom sú krokvice v dolnej časti pri dne, na iných na vydutí i pod hrdlom. Jeden črep z kultúrnej vrstvy z hĺbky 0,80 m je zvlášť pozoruhodný. Je tenký, šedej až tmavošedej farby, zdobený trojuholníkovitým lalokom vyčnievajúcim nad okraj a pod ním je chumáč plastických bradaviek v štyroch radoch nad sebou, tvoriacich ozdobu a zároveň i záchytku. Pod nimi sú 3 okrúhle plytké jamky, z ktorých vychádzajú zvislé ryhy.

Okrem keramického nálezového materiálu našli sa najmä v kultúrnych jamách predmety, ktoré ukazujú na roľnícky charakter nositeľov: fragmenty trecích kameňov, hlinené vretienka, kamenná štiepaná industria (tab. II: 13), kostené nástroje (tab. II: 12), ako aj mazanice, zvieracie kosti a podobne.

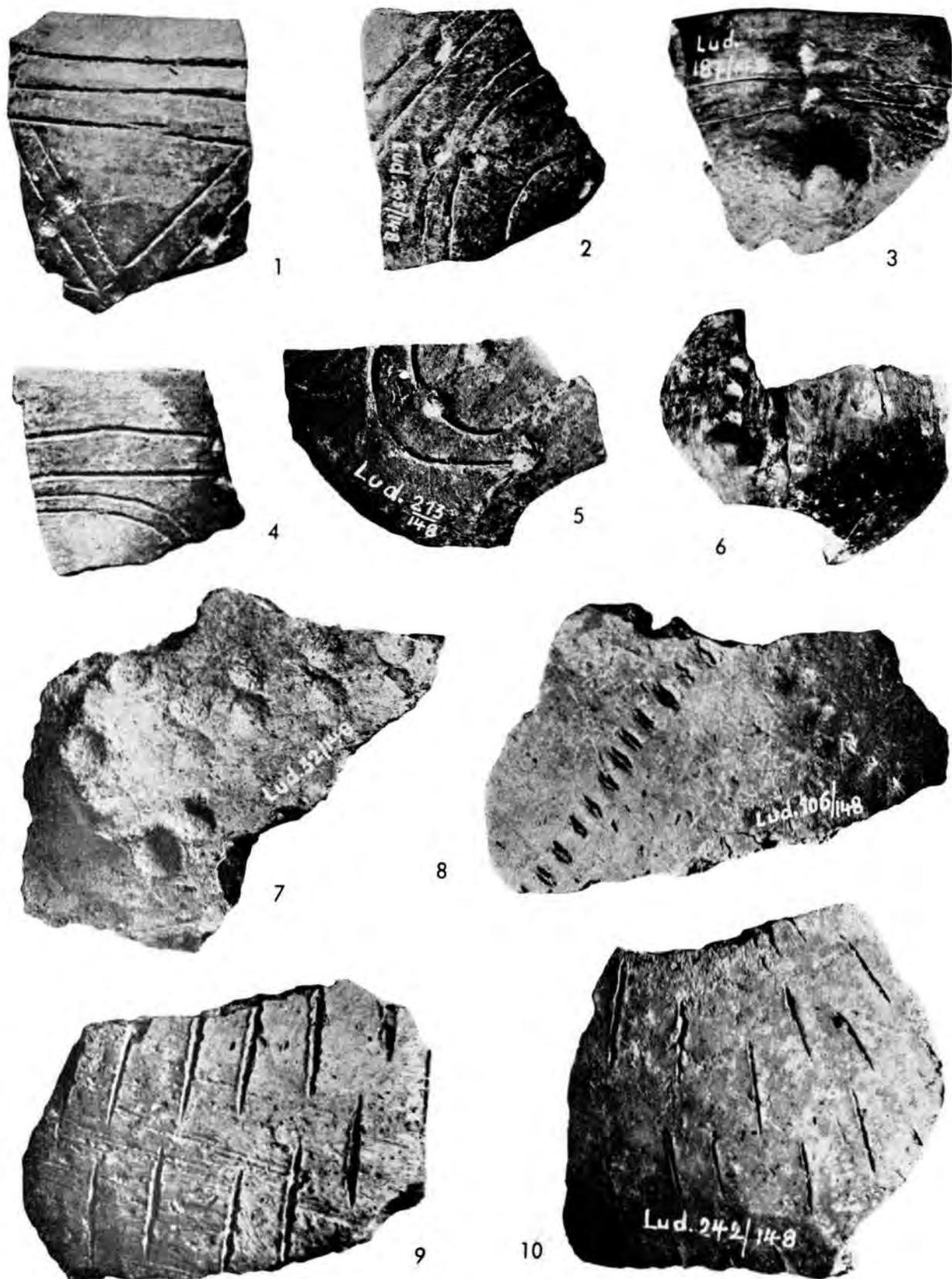
Jedno hlinené vretienko má tvar plochého krúžku o priemere 55 mm (tab. II: 5). Druhé vretienko, o niečo väčšie — 60 mm v priemere — je podobné predchádzajúcemu. Iné je zas dvojkónické. Zachovalo sa však len v zlomku. V kultúrnej jame 8 boli vypálené kusy mazanice s otlakami kolov. Našlo sa tu tiež niekoľko fragmentov trecích kameňov. Hlinené *závažie* valcovitého tvaru o priemere 30 mm, vysoké 70 mm, s uškom, bolo v kultúrnej vrstve. Štiepaná industria je vyhotovená z rohovca, pazúrika, jaspisu, obsidiánu a z kremenca. Jedna pazúriková čepeľ (d 90, š 15—24 mm) sa našla až v žltej spraši v hĺbke 1 m od povrchu. V kultúrnej jame sa našiel kostený nástroj z dutej zvieracej kosti, dlátovite zaostrený. V odpadových jamách boli odpadky zvieracích kostí, kónský zub, jelení paroh, fragment kla diviaka a iné. V jednej jame, zapustenej dnom do žltej spraše, valcovitého tvaru, pri rovnom dne trocha baňatej, sa našla celá dobytčia lebka s rohmi.

Pri výskume sa prišlo spolu na 3 kostrové hro-

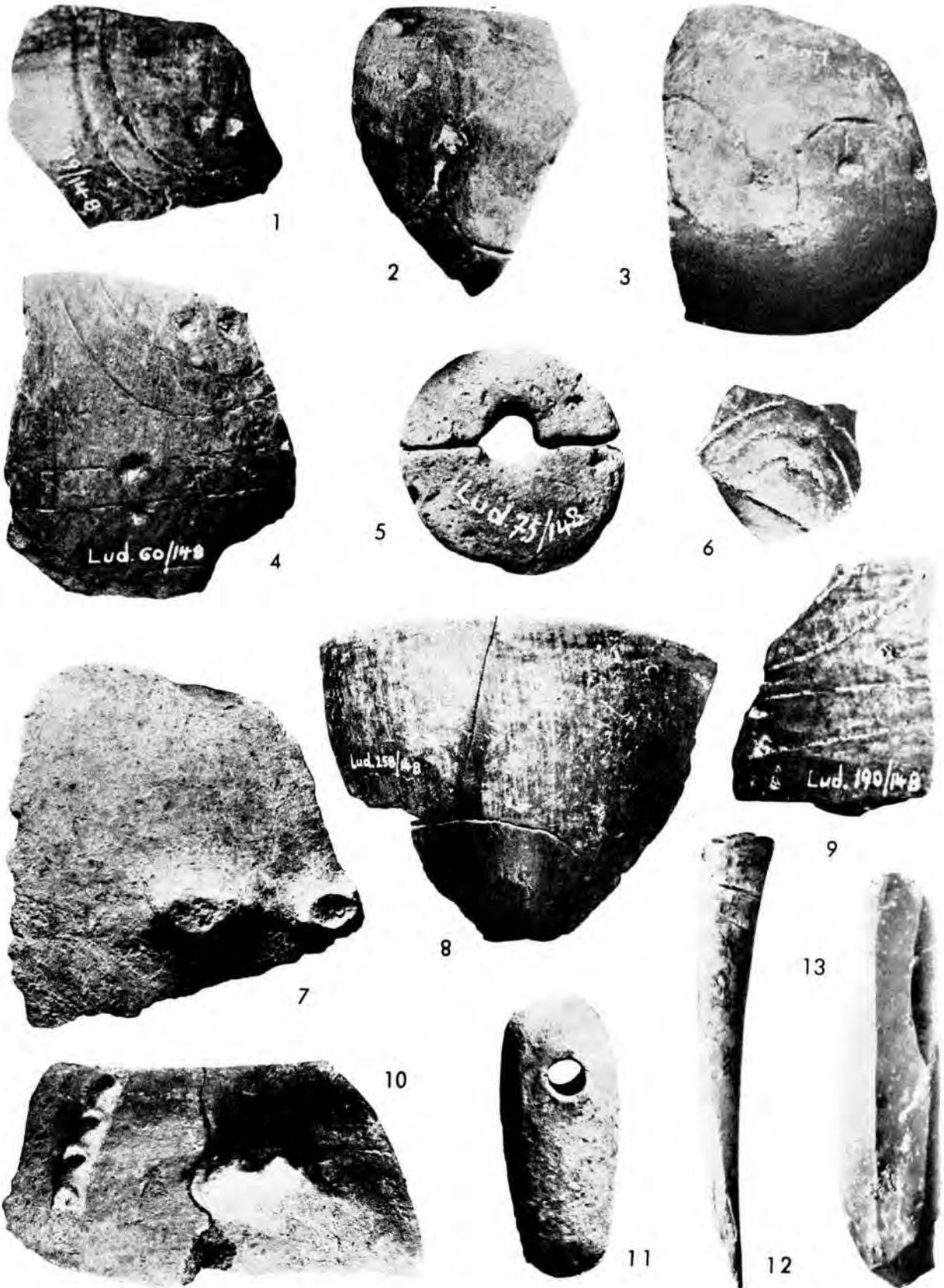
by. Hrob 1 bol datovaný milodarmi lengyelskej keramiky. Hrobová jama 2 sa nerysovala, pretože nebola zapustená do spraše. Na spraši pod hrobom bola mladšia kultúrna jama, ktorá porušila polovicu hrobu. Dospelý mŕtvy bol v hĺbke 1,05 m orientovaný na západ, hľadel na SV. Ležal na ľavom boku v skrčenej polohe. Dolné končatiny mal veľmi pokrčené, kosti stehenné splývali s holennými. Vedľa lebky sa našli 2 jaspisové nástroje, pazúrikový odštep a črepy volútovej keramiky s rytou ozdobou typu notových značiek. Detský kostrový hrob 3 bol bez nálezov. Orientovaný bol na JV. Kosti boli zemou strávené; zachovala sa lebka a fragmenty končatín. Hrob sa nachádzal vedľa sídelných jám s ohniskom a mocnou vrstvou popola. Na ich dne bolo viac halštatských črepov a niekoľko črepov volútových. Kultúrna príslušnosť hrobu sa nezistila.

Záverom možno povedať, že roľnícky ľud s volútovou keramikou na sídlisku v Ludaniciach je tamojším najstarším obyvateľstvom. Jeho keramické výtvary sa nachádzajú v čiernej kultúrnej vrstve už na sprašovom podloží. Keramiku možno chronologicky začleniť do mladšej vývojovej fázy volútovej keramickej kultúry.

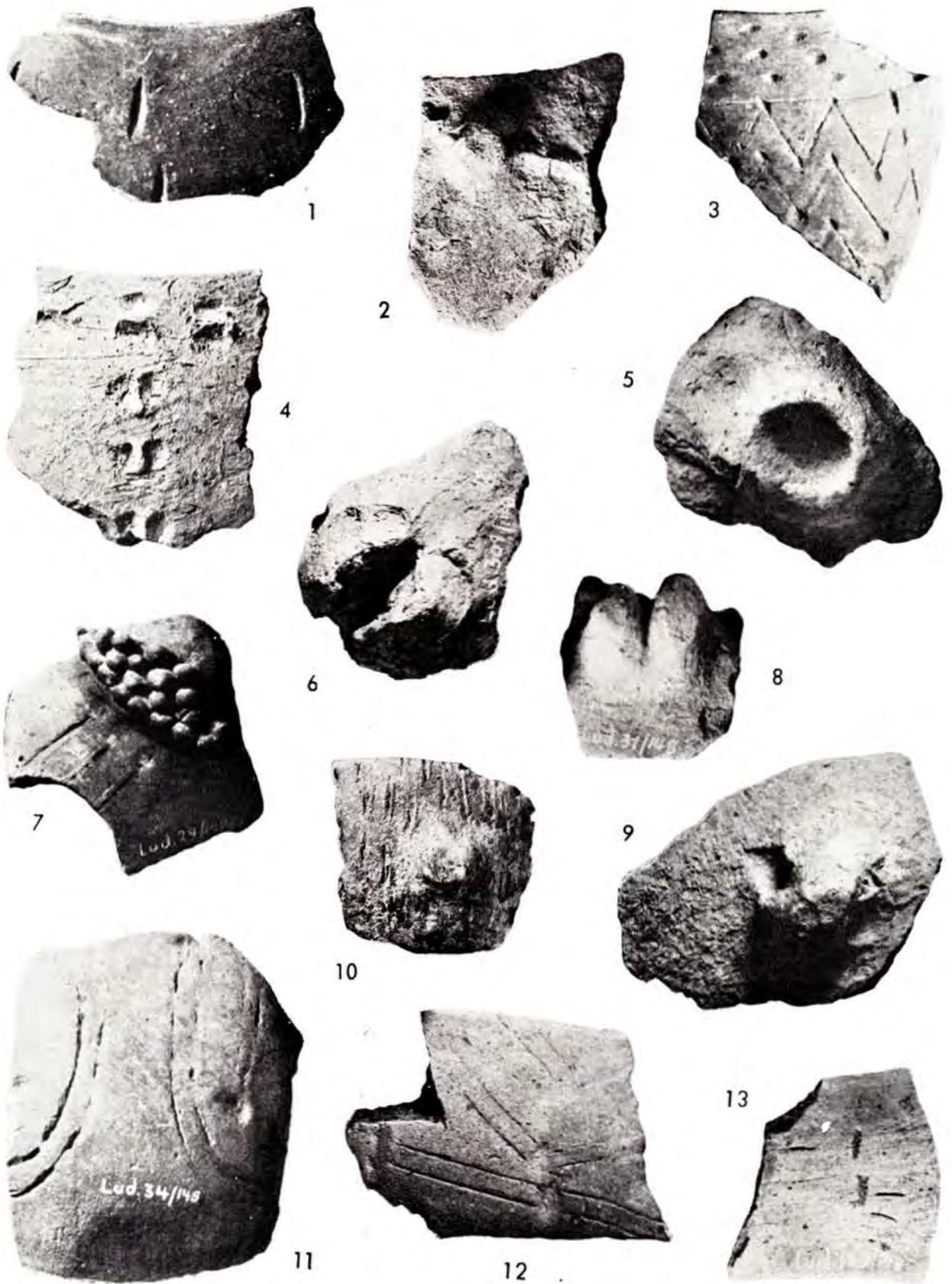
Sídlisko ľudu s volútovou keramikou v Ludaniciach, južnejšie sídlisko v Mýtnej Novej Vsi a severnejšie v Bošanoch sú najsevernejšie lokality tohto druhu v Nitrianskom kraji.

Tabuľka I. Ludanice, okr. Topoľčany. Výber volútovej keramiky zo sídliska.

Tabuľka II. Ludanice, okr. Topoľčany. Výber volútovej keramiky zo sídliska.

Tabuľka III. Ludanice, okr. Topoľčany. Výber keramiky.

Príspevky k spracúvaniu kovov v dobe medenej na Slovensku

PATAY PÁL

Nemienim v tomto článku podať podrobný súhrn medených nástrojov, ktoré sa našli na Slovensku. Štúdia M. Novotnej túto tému úplne vyčerpala.¹ Novší, podobný článok by bol bezúčelný. V spojitosti s medenými nástrojmi, nájdenými na Slovensku a v prilahlej časti Maďarska, by som chcel upozorniť na niekoľko detailov, niekoľko charakteristických rysov. Sú to tie, ktoré spozorujeme pri globálnom skúmaní tejto významnej nálezovej skupiny v Karpatskej kotline. A to práve vtedy, keď porovnáme nálezy zo spomínaného územia s materiálom, pochádzajúcim z Karpatskej kotliny a z územia obkľučujúceho Karpaty.

Preskúmal som len jednu skupinu medených nástrojov, a to tie, ktoré majú otvor na rukoväť. Ide tu o nástroje, ktorých spoločným znakom je to, že ich používali pomocou rukoväti upevnenej v otvore nachádzajúcom sa poväčšine uprostred tela nástroja. Novotná ich vo svojom triedení medených nástrojov do troch skupín zatriedila do skupiny prvej. K druhej skupine Novotnej sa obraciam len v tom rozsahu, ako si to vyžadujú otázky spojené s medenými nástrojmi, ktoré tvoria problematiku štúdie. Sem patria medené nože, dýky, ihly, hrivny, dláta, sekery bez otvoru (ploché sekery). Ďalej sa nebudem zaoberať so sekerami s jedným ostrím bez obuchu (tretia skupina Novotnej)². Ich chronologické postavenie je totiž nejasné nielen na Slovensku, ale všeobecne. Čo sa toho týka, považujem za opodstatnený Drieha-uvsov názor, že tieto sú mladšie ako ostatné typy medených nástrojov.³

Úvodom by som chcel povedať už len to, že hoci sa už skoro 100 rokov mnohí bádatelia zaoberali medenými nástrojmi,⁴ nevytvorilo sa jednotné typologické triedenie. Všeobecne odlišujú nástroje s jedným ostrím od takých, čo majú dve (sú to skoro bez výnimky sekeromlaty s krížovým ostrím), ale v rámci uvedených dvoch veľkých skupín robil si každý bádateľ ďalšie triedenie zo svojho hľadiska.⁵

Podľa môjho úsudku je najsprávnejšie, keď bu-

deme považovať triedenie Pulszkého za základné. Pulszky vyčlenil nasledujúce hlavné typy:⁶

1. *Sekery*. Masívne nástroje s jedným ostrím. Protiahly koniec (vychádzajúci od ostria) je ukončený tupým obuchom, prispôbeným na údery. Otvor je blízko obuchu. Os je približne rovná. Plochy strán sa stretávajú v hranách, teda ich prierez je v hociktorej časti tela štvorhranný. Ostrie je nanajvýš mierne klenuté. V pôdorysnom pohľade sú často päťuholníkovité (pozri Pulszky, *A rézkor...*, obr. 9, 10: 2–4).

2. *Sekeromlaty s krížovým ostrím*. Otvor je zväčša uprostred tela. Jedno rameno je kolmé na smer rukoväti, druhé je ukončené hranou, ktorá je rovnobežná s rukoväťou. Tieto sú klenuté, hlavne druhé rameno, ktorého časť vychádzajúca od rukoväti je hákovite pretiahnutá. Os je klenutá. Tak aj boky, kvôli čomu sa celé telo zdá štíhlejšie. Prierez je v jednotlivých miestach tela rozličný, často ani nie je hranatý (pozri Pulszky, *A rézkor...*, obr. 11–12).

3. *Banické sekeromlaty* (veľké sekeromlaty).⁷ Sú to veľké nástroje o váhe niekoľko kilogramov. Ich telo je nesúmerné, hoci tvarove pripomínajú sekeromlaty s krížovým ostrím. Jedno rameno sa značne pretiahlo a je ukončené hranou, rovnobežnou so smerom rukoväti. Druhé tvorí, v porovnaní s predchádzajúcim, nápadne krátky, tupý obuch, najčastejšie klenutý, ktorý je kolmý na rukoväť a nie je najvhodnejší na úder (pozri Pulszky, *A rézkor...*, obr. 13).

Okrem týchto troch skupín Pulszkého môžeme vyčleniť aj nasledovné typy:

4. *Sekeromlaty s jedným ostrím*. Ich tvar a veľkosť je väčšinou taká istá ako pri sekerách s krížovým ostrím, s tým rozdielom, že len jedno z ramien je ukončené ostrím, a to rovnobežným na smer rukoväti, kým druhé končí obuchom, prispôbeným na úder. Otvor síce nie je uprostred tela, ale predsa sa neblíži natoľko k obuchu ako pri sekerách. Zdá sa, akoby tu šlo o snahu spojiť rysy sekier a sekeromlatov s krížovým ostrím.

Často je ťažko zistiť, či ide o sekeromlat s jedným ostrím alebo o križový, z ktorého sa ulomilo rameno kolmé na smer rukoväti a lomovú plochu potom používali ako obuch (tab. II: 2; obr. 1: a-c).

Obraz č. 1. a) Púchov; b) Holič; c) Lučenec.

5. *Motyky*. Majú podobný tvar ako sekery s križovým ostrím, z ktorých sa ulomilo rameno s ostrím rovnobežným s rukoväťou.⁸

6. *Fokoše* (podľa maďarského názvu; značí valaškovitý tvar — pozn. prekladateľa) sú pomerne malé nástroje. Ich približne rovnako dlhé ramená majú skoro všade okrúhly prierez. Jedno rameno je ukončené hranou, rovnobežnou s rukoväťou, druhé okrúhlym obuchom.⁹

V rámci horeuvedených typov sa dá vytvoriť aj ďalšie typologické triedenie. Napr. viacerí bádatelia pripisujú zvláštny význam tuľajke, resp. tomu, že ju nemajú. Pri skúmaní medených nástrojov zo Slovenska — ako aj zo susedného severného Maďarska — čo sa týka tvaru otvoru, zisťujeme, že majú zvláštny rys, ktorý ich odlišuje od niekoľkosto exemplárov, nájdených na území okolo Karpát a v Karpatskej kotline. Tieto nástroje majú totiž tuľajku len na jednej, a to na vnútornej strane (od rukoväti) tzv. brušnej (tab. I: 1—3; 6—8; tab. II: 3). Kým tuľajka značne vyčnieva, chrbát nástroja je pri otvore celkom rovný, ba niekedy aj vlomný (tab. I: 6).

Z tvaru otvoru sa dá celkom jasne vyčítať tech-

nický postup pri vyhotovení nástroja. Vtedy otvor na rukoväť vytvárali tak, že sa snažili preraziť už síce hotový, ale ešte žeravý nástroj okrúhlu tyčou. Pomerne pružný materiál sa pod tlakom tyče na jednej strane vlomil, na druhej sa nakupil okolo novovzniknutého otvoru. V niektorých prípadoch, ako napr. pri sekere z Kežmarku (tab. I: 1), sa pod silným tlakom aj prehlo telo nástroja.

Popri vyhotovení otvorov nachádzame aj iný charakteristický rys na medených nástrojoch, ktoré sa našli na Slovensku. Ide o systém okrúhlych značiek, vrazených do povrchu nástrojov. Tieto značky — obyčajne kruh, zriedka polmesiac — sú všeobecne známe na medených nástrojoch. Najčastejšie sú pri otvore, na tej strane nástroja, od ktorej ide rukoväť, ale bývajú aj na chrbte nástroja. Takéto značky nachádzame na rozličných typoch medených nástrojov z rozličných nálezísk, ale nikde nie sú tak časté ako na Slovensku. Ale i tu sú najmä na tých nástrojoch, ktoré majú už spomenutú jednostrannú tuľajku (tab. I: 3, 8; tab. II: 3). Kým totiž v Karpatskej kotline a okolitých územiach máme tieto znaky asi na 19 % všetkých nástrojov, zatiaľ na Slovensku a príslušných častiach Maďarska tvoria skoro výnimku tie, ktoré nemajú vrazené značky.

Pre slovenské medené nástroje je však charakteristický nielen častý výskyt značiek, ale aj ich počet na jednotlivých exemplároch a ich usporiadanie. Kým vo všeobecnosti býva pri otvore symetricky po jednej alebo po troch značkách na každej strane, zatiaľ na nástrojoch zo Slovenska ich počet neraz prevyšuje 10. Čo sa týka ich usporiadania, často obkľučujú otvor, ako napr. na sekere z Aszódu (tab. I: 6), Lučenca (tab. II: 2) a sekeromlatoch z Nitrianskeho Pravna (tab. I: 3) a Bešeňovej,¹⁰ alebo na motyke z Gross-Zauche.¹¹ Na oboch sekeromlatoch z Handlovej¹² sa okrem toho ušlo zo značiek aj na dlhšie rameno nástroja.

Ďalším charakteristickým rysom týchto nástrojov je pomerne značná šírka a plochosť ich tiel.

Teraz uvedieme tie medené nástroje, na ktorých sú viac-menej viditeľné uvedené znaky. Vzhľadom na to, že je medzi nimi zastúpených viac typov, vymenujeme ich zoskupené podľa jednotlivých typov. Nájdem ich medzi sekerami, aj medzi motykami a môžeme počítať aj s takými, ktoré by sa dali zaradiť k sekeromlatom s jedným ostrím, ale pre veľké rozmery a nesúmernosť ich tiel sa dajú zaradiť medzi tzv. banické sekeromlaty. Tieto uvádzam jednoducho len pod menom „sekeromlaty“ (v maďarskom origináli csákányok, pozn. prekl.). Je však pozoruhodné, že medzi sekeromlatmi

s krížovým ostrím sú také kusy, na ktorých by sa dali spozorovať spomínané vlastnosti.

Sekery: 1. Kežmarok. Dĺžka 20,2 cm. Magyar Nemzeti Muzeum, 117, 1909-2; (tab. I: 1); 2. Szendrő (Maďarsko, župa Borsod). Dĺžka 17,5 cm. Na brušnej časti pri otvore sú 3 a 3 vrazené značky. Herman Ottó Muzeum, Miskolc, 53. 333. 2. (Pochádza z hromadného nálezu spolu so zlomeným sekeromlatom s krížovým ostrím a s plochou sekerou szakálhátsekeho typu (tab. I: 2, 4-5); 3. Zagyvápálfa (Maďarsko, župa Nógrád). Pri otvore sú viditeľné 2 a 2 vrazené značky (pozri Márton L., PZ 1931, obr. 5: 1); 4. Lučenec. Na brušnej strane obkľučuje otvor 13 vrazených značiek. Naturhistorisches Museum, Wien, 15009 (tab. II: 2); 5. Balassagyarmat (Maďarsko, župa Nógrád). Dĺžka 23,5 cm. Magyar Nemzeti Muzeum 1/1874 — 346 (tab. I: 7); 6. Aszód (Maďarsko, župa Pešť). Dĺžka 18 cm, váha 1,155 kg. Na brušnej strane je okolo otvoru 8 značiek. Magyar Nemzeti Muzeum 67/1876-2 (tab. I: 6); 7. Trhyňa (okr. Želiezovce). Dĺžka 16,3 cm, váha 0,415 kg. Je v súkromnej zbierke (pozri Mitscha — Märheim — R. Pittioni, MAG 1934, tab. VIII: 7); 8. Jablonožce (okr. Levice). Dĺžka 17,5 cm. AÚ SAV Nitra (pozri M. Novotná, Slovenská archeológia 1955, tab. I: 1); 9. Nitra — Zobor. Dĺžka 20,7 cm. Bola v súkromnej zbierke (pozri Archeologiai Értésítő XIII, 1902, obr. 400); 10. Praha — Podbaba (Čechy; pozri M. Novotná, Archeologické rozhledy 1955, obr. 244: 8); 11. Hodovice u Hořic (Čechy; pozri M. Novotná, Archeologické rozhledy 1955, obr. 244: 11); 12. Křinec (Čechy; pozri J. Filip, Pravěké Československo, obr. 31: 14); 13. Ottwitz-Galgenberg (Sliezko). Dĺžka 20,2 cm, váha 1,162 kg (pozri Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte XI*, Schlesien, tab. 80: a).

Sekeromlaty: 1. Bešeňová (okr. Ružomberok). Dĺžka 23,5 cm, váha 1,525 kg. Na brušnej strane je 11 značiek okolo otvoru. Liptovské Muzeum, Mikuláš (pozri M. Novotná, Slovenská archeológia 1955, obr. 1: 2); 2. Oravská župa. Dĺžka 34,2 cm, váha 3,240 kg. Na vonkajšej strane kratšieho ramena sú 3 značky, okolo tuľajky je ich 8. Naturhistorisches Museum, Wien, 17856 (pozri Roska M., *Közlemények II*, 1942, obr. 18); 3. Handlová (okr. Prievidza). Dĺžka 32 cm, váha 2,250 kg. Na bruchu okolo otvoru je 6 značiek, na dlhšom ramene sú 2, na kratšom 3 (pozri M. Novotná, Slovenská archeológia 1955, tab. I: 2); 4. Handlová (okr. Prievidza). Dĺžka 26,5 cm, váha 2,095 kg. Na chrbte má 2, na brušnej strane

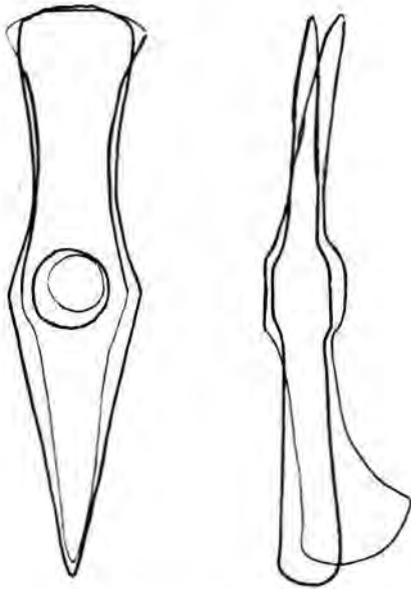
okolo otvoru 8, na dlhšom ramene 7 značiek (pozri Roska M., *Közlemények II*, obr. 49); 5. Nitrianske Pravno (okr. Partizánske). Dĺžka 21 cm, váha 1,055 kg. Na bruchu, okolo otvoru je viditeľných 7 značiek. Magyar Nemzeti Muzeum 153/1909 (tab. I: 3); 6. Bratislava-okolie. Dĺžka 23 cm. Na brušnej strane, na dlhšom ramene sú 4, na kratšom 3 znaky. Magyar Nemzeti Muzeum, 1711/82 (tab. I: 8); 7. Okolie Oszlopu¹³ (Maďarsko). Dĺžka 28,5 cm. Na brušnej strane je okolo otvoru viditeľných 8 značiek. Magyar Nemzeti Muzeum, 55.80.1 (tab. II: 5).

Motyky: 1. Holič (okr. Skalica). Dĺžka 18,3 cm, Göteborg pozri N. Niklasson, *Sudeta VII*, 1932, obr. 35: 1); 2. Gross-Zauche (Sliezko). Dĺžka 19,5 cm, váha 1,404 kg. Pri otvore je dookola vrazených 10 značiek. Wroclaw, 1223: 01 (pozri Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte XI*, Schlesien, tab. 80: d).

Ako som už spomenul, znaky, ktoré sú charakteristické pre slovenské a severomaďarské medené nástroje, nadarmo hľadáme pri sekeromlatoch s krížovým ostrím. Ale napriek tomu poznáme i taký variant tohto nástroja, ktorého rozšírenie vpadá do tohto územia. V spojitosti s tým musíme však spomenúť, že už M. Novotná upozornila na tvar sekeromlatu z Mikuly,¹⁴ ktorý sa líši od všetkých ostatných. Ale sekeromlat z Mikuly nie je ojedinelým nálezom. Poznáme aj viac podobných tvarov, hlavne z blízkosti maďarsko-slovenských hraníc, a ešte niekoľko ďalej zo západu. Všetky tieto sa odlišujú od všeobecne známeho typu sekeromlatov s krížovým ostrím tým, že os ich tela nie je klenutá, ale rovná, strany sú tiež rovnejšie, a to i v pôdoryse i v náryse, ba aj obe hrany majú menej klenuté ako ostatné. Pre toto sa nástroj zdá hranatejším, ba dá sa povedať, že o niečo neformnejším (obr. 2). Treba poznamenať, že z hľadiska používania sú dokonalejšie, vďaka rovnému tvaru.

Tento typ poznáme zatiaľ z nasledujúcich nálezísk: 1. Szilvásvárad (Maďarsko, župa Heves).¹⁵ Dĺžka 28,2 cm, váha 1,585 kg. Magyar Nemzeti Muzeum 1/874 — 349; (tab. II: 1); 2. Lučenec. Dĺžka približne 27,5 cm (pozri MAG XV, 1885, tab. III: 58); 3. Nógrádmárcal (Maďarsko, župa Nógrád). Pravdepodobne z Nógrádmárcalu pochádza aj 5 takých istých exemplárov, sú asi z toho istého hromadného nálezu ako uvedený kus. Palóc Muzeum, Balassagyarmat 50. 639 — 644¹⁶ (tab. III: 1—5); 4. Tokod-Altáró (Maďarsko, župa Komárom). Dĺžka 24,5 cm. Zbierka kultúrneho domu Józsefa Atilla v obci Dorog (tab. II: 4);

5. Mikula, (okr. Želiezovce). AU SAV v Nitre (pozri M. Novotná, Slovenská archeológia 1955, obr. 3: 4); 6. Celldömök-Alsóság (Maďarsko, župa Vas).¹⁷ Dĺžka v porušenom stave 27 cm.

Obraz č. 2. Hrubá čiara: slovenský typ sekeromlatu s krížovým ostrím (pozri Pulszky F., *A rézkor...*, obr. 12: 3)

Tenká čiara: obecný typ sekeromlatu s krížovým ostrím (pozri Roska M., *A rézsákányok*, obr. 40.)

Magyar Nemzeti Múzeum 99/1898 — 1 (tab. III: 6); 7. Malé Leváre (okr. Malacky). Dĺžka 18,3 cm, váha 0,285 kg. SM Bratislava (pozri M. Novotná, Slovenská archeológia 1955, obr. 5: 4); 8. Roudnice u Libčan (Morava). Dĺžka približne 25 cm (pozri J. Filip, *Pravěké Československo*, obr. 31: 18); 9. Carow (Sasko). Dĺžka 24 cm. Museum für Völkerkunde, Berlin, I. g. 71 (pozri E. Dulló, *PZ XXVIII*, 1936, obr. 7: 1).

Úkaz, že na Slovensku, ako aj v priľahlej časti Maďarska vystupujú miestne varianty medených nástrojov, je už aj preto pozoruhodný, lebo navzdor veľkosti územia, kde sú medené nástroje rozšírené, a ich veľkému počtu,¹⁸ skoro nikde nenájdeme v rámci horeuvedených typov také miestne varianty, ktoré by sa značne líšili od všeobecne rozšírených tvarov. Pokiaľ vôbec takéto varianty sú, je ich málo a nie v každom prípade sú obmedzené na užší priestor. Tak napr. pri sekeromlatoch s krížovým ostrím poznáme okrem slovenského variantu vlastne už len dva ďalšie. Jedna z nich sa líši od pôvodného tvaru len tým, že ani na jednej strane nemá tulajku (typ Erösd).¹⁹ A hoci môžeme zaregistrovať už viac ako 300 exemplárov se-

keromlatov s krížovým ostrím z Karpatskej kotliny a jej okolia, poznáme z tohto variantu len o niečo viac ako 10 kusov, a to tiež zo širokého územia; sú zo Sedmohradska, Muntenie, Oltenie a tiež zo Srbska. Na tomto území nechýbajú však ani sekeromlaty, ktoré odpovedajú všeobecne rozšírenému typu, dokonca sa vyskytujú oveľa častejšie ako typ Erösd. Druhý variant sa obmedzuje už na užšie územie — východná časť Sedmohradska, rumunská a sovietska Moldávia — ktorá sa vyznačuje tým, že na brušnej strane čiže na strane od rukoväti je dlhšia tulajka, ktorá tvorí akési pokračovanie otvoru na rukoväť. Ale aj z tohto variantu poznáme najviac 6 exemplárov.²⁰

V prípade sekier sa už vonkoncom nedajú považovať tie, ktoré nemajú tulajku, za charakteristické pre jedno územie. Naproti tomu sa dá rozpoznať jeden variant sekier v Bulharsku, Rumunsku a Južoslávii. Jeho charakteristickým znakom je silne zrazený obuch. Tento typ pomenoval Driehaus podľa exempláru, nájdeného v rumunskej Vidre, typom Vidra.²¹

Nemôžeme nespomenúť, že aj z východného Slovenska poznáme typ sekery, ktorý sa líši od všeobecne rozšíreného typu už z dvoch nálezísk (Lúčky²² a Trhovište²³). Ich štvorhranné, beztulajkovité telo rovnomerne hrubne od pomerne plochého obuchu smerom k ostriu. Nevieť posúdiť, nakoľko sa podobajú sekery nájdené v Tibave už opísaným,²⁴ ale pokiaľ sú totožné, musíme počítať aj na území východného Slovenska s miestnym typom sekier, ktorého chronologické postavenie sa dá dobre určiť pomocou nálezov z Lúčok a Tibavy. Pre presnejšie určenie ich relatívnej chronológie musíme pripomenúť aj to, že keramické nálezy, známe z Lúčok, nepochádzajú z bodrogkeresztúrskej, ale skôr z predchádzajúcej tiszapolgárskej kultúry.

Hoci na Slovensku poznáme pri viacerých typoch medených nástrojov varianty charakteristické pre toto územie, dajú sa i tu nájsť aj všeobecne známe tvary, ktoré sa vyskytujú aj v Sedmohradsku, Dolnej Zemi a v severnej časti Balkánu. Zo sekier máme takýto exemplár z Tekovskej Novej Vsi.²⁵ Všeobecne rozšírený typ sekeromlatov s krížovým ostrím zastupujú exempláre z neznámych nálezísk v bojnickom a bratislavskom múzeu,²⁶ ďalej dva zlomené z Kláštora pod Znievom,²⁷ jeden z Banskej Bystrice,²⁸ z Nového Tekova (Sandorhalma)²⁹ a z Holiča,³⁰ ďalej sú to pravdepodobne aj kusy zo Bziniac (Dolné alebo Horné),³¹ z Lišova³² a Levíc. Obyčajný tvar sekier s jedným ostrím majú nálezy z Čachtíc,³³ Vradišta, Holiča, Pú-

chova a Lučenca (tab. II: 2; obr. 1).³⁴ Nakoniec poznáme ešte jeden fokoš z Banskej Bystrice.³⁵

Môžeme teda vyhlásiť, že časť medených nástrojov, nájdených na Slovensku a v prilahlej časti Maďarska, sa nelíši od medených nástrojov ostatných častí Karpatskej kotliny a jej okolia, teda územia, kde sú rozšírené medené nástroje. Ale ďalšia časť je už vyslovene charakteristická pre toto miesto. Táto druhá časť nie je vôbec zastúpená na juh od severných hraníc Dolnej zeme. (Do slovenského typu by bolo možné zaradiť nanajvýš sekeru z Ilišua.)³⁶ Pri tom však ich rozšírenie prekračuje smerom SZ hranice Karpát. Táto skutočnosť sa nedá ináč vysvetliť, len tak, že na spomínanom území pracovali miestne kovospracúvacie dielne.

Týmto sme sa dostali k tomuže záveru ako M. Novotná na základe chemickej analýzy medených nástrojov a medených rúd na Slovensku.³⁷ Pri skúmaní jej tabuliek a nášho typologického zaradenia exemplárov uvedených na tabulkách prichádzame k nasledovným predpokladom:

1. Tie nástroje, opatrené s otvorom na rukoväť, ktoré sú na tab. I, ktoré sú teda *vyhotovené z čistej medi*, tie všetky bez výnimky odpovedajú všeobecným typom medených nástrojov, aké sa nachádzajú i v ostatných územiach Karpatskej kotliny (sekerka z Tekovskej Novej Vsi; sekeromlat s krížovým ostrím z Kláštora pod Znievom, 2 kusy z neznámych nálezísk; sekeromlat s jedným ostrím z Čachtíc). Tieto tvary už nevystupujú na ostatných dvoch tabulkách.

2. Na druhej tabulke, čiže medzi nástrojmi vyrobenými *zo surovej medi*, nájdeme sekeromlaty s krížovým ostrím z Mikuly a Malých Levár, ktoré zastupujú variant, častý na slovensko-maďarskom pohraničí. Na tabulke je ešte aj sekerka z Trhovišťa, ktorej význam sme už vyzdvihli, ale jej analýza, zdá sa, že je čiastočne odchylná od ostatných.

3. Nástroje s otvorom na rukoväť, ktoré sú na tretej tabulke, čiže tie, ktoré sú *z medi skovávanej s arzénom*, majú charakteristické znaky slovenského variantu. Je nápadné, že medzi nimi nie je ani jeden sekeromlat s krížovým ostrím. Teda v konečnom dôsledku sa dá povedať, že je súbežnosť medzi pôvodom suroviny a typom medených nástrojov nájdených na Slovensku. Tie nástroje, ktoré podľa tvaru patria medzi varianty charakteristické pre Slovensko, boli vyrobené zo slovenskej medi. Teda tieto sú výrobkom miestnej kovovýroby, ktorej centrum bolo podľa M. Novotnej v okolí Banskej Bystrice.³⁸

To je však nápadné, že spomedzi nástrojov s obsahom arzenu chýbajú sekeromlaty s krížovým ostrím, ďalej to, že varianty tohto typu, ktoré sú charakteristické pre Slovensko (hoci ich surovina pochádza z oblasti nálezísk medi okolo Banskej Štiavnice a Kremnice, ako sa to dozvedáme v štúdiu M. Novotnej),³⁹ sa nenachádzajú v okolí pohoria, ale južnejšie, blízko maďarsko-slovenských hraníc. Vzhľadom na toto, musíme nadhodiť aj tú možnosť, že ide o ďalšie lokálne centrum spracúvania kovov, ktoré pracovalo južne od spomínaného centra.

Konečne tie kusy, ktoré zodpovedajú všeobecne rozšírenému typu, pravdepodobne neboli vyrobené na Slovensku. Predpokladáme, že boli dovezené zo Sedmohradska a Dolnej zeme,⁴⁰ čiže z rodného územia medených nástrojov. Sú dôkazom prúdenia medených nástrojov z východu na západ, presnejšie z JV na SZ. Pod vplyvom týchto dovezených predmetov vzniklo asi spracúvanie medi na Slovensku. Nadobudlo samostatný význam a vytvorilo vlastné, svojské znaky. Jeho vytvorenie nezmenilo spomínaný smer obehu medených nástrojov, ani nedokázalo skonkurovať výrobu materskej oblasti. To sa dá poznať podľa toho, že slovenské typy sa nenachádzajú v materskej oblasti medených nástrojov, ale sú pritom známe na západ od Karpát, v Čechách, na Morave, v Sliezsku, kam sa dostali pravdepodobne obchodom.

Ku kultúrnemu a chronologickému zatriedeniu skúmaných medených nástrojov môžeme povedať toto:

Podľa sekeromlatov s krížovým ostrím nájdených na Dolnej zemi vo fényeslitkeiskom⁴¹ a jászladány-skom⁴² pohrebisku a podľa medených fokošov, nájdených na pohrebisku v Kiskőrösi⁴³ Fényeslitke⁴⁴ a Tiszadomb-Urkömdülői⁴⁵ patria k bodrogkeresztúrskej kultúre. Naproti tomu sekerka z Lúčiek — ako som už spomínal — sa dá s istotou zaradiť na základe sprievodnej keramiky do predchádzajúcej kultúry. Musíme však obrátiť pozornosť na otázku, či objavenie sa sekier v Karpatskej kotline nepredchádza vystúpenie bodrogkeresztúrskej kultúry? To je o to pravdepodobnejšie, že „typ Vidra“, pomenovaný tak D r i e h a u s o m, sa objavuje s nálezmi kultúry Gumelnița,⁴⁶ ktorá je staršia ako bodrogkeresztúrska kultúra. Z Apagy-Nagysziget (Maďarsko, župa Szabolcs) poznáme dve sekery z takej osady — bohužiaľ výskum nebol vykonaný so žiaducou presnosťou — ktorej nálezy patria do tiszapolgárskej kultúry okrem niekoľkých črepov, ktoré sa dajú zaradiť do bodrogkeresztúrskej kultúry.⁴⁷

V spojitosti so slovenským typom medených nástrojov nevieme vysloviť pevný názor. Ale ani tu sa nedá zanedbať úloha bodrogkeresztúrskej kultúry. Jej vyžarovanie z Dolnej zeme na západné Slovensko, ba až do Sliezska, nie je potrebné podrobne dokazovať. Poznáme jej charakteristickú keramikú od Ipľa a od Dunaja (Szécsény,⁴⁸ resp. Vác,⁴⁹ Piszke).⁵⁰ Štvornohá baňatá nádoba z Pohronského Ruskova patrí tiež do okruhu tejto kultúry.⁵¹ Nálezy z Ludaníc,⁵² a konečne aj oberjohnsdorfský hrob⁵³ zo Sliezska, možno uviesť ako dôkazy. Aj keď nie je pravdepodobné, že tvorcom špeciálneho lokálneho spracúvania kovov na Slovensku bol ľud bodrogkeresztúrskej kultúry, na základe už povedaného môžeme predpokladať, že sa k tomuto ľudu môže viazať rozšírenie medených nástrojov na Slovensku a že tento ľud dal pravdepodobne impulz k vzniku miestneho spracúvania kovov.

V tomto ohľade môžu prísť do úvahy samozrejme aj iné kultúry. Ale nesmie sa opomenúť to, že plochá sekera z handlovského hromadného nálezu a bešeňovská sekera, ktoré podľa analýzy sú miestne výrobky,⁵⁴ typologicky zodpovedajú plochým sekerám, ktoré poznáme z hrobov bodrogkeresztúrskej kultúry. Ich pozoruhodnosti sú: boky sú klenuté do šírky smerom k ostriu, ostrie je klenuté; jedna z plôch je mierne vypuklá.⁵⁵

V spojitosti s miestnym spracúvaním kovov môže prísť do úvahy aj kanelovaná a slávońska kultúra. Čo sa týka slávońskiej kultúry, musíme poznamenať, že analógie širokých štvorhranných plochých sekier z Bojníc a Hronských Kosíh,⁵⁶ ktoré sú podľa analýzy tiež miestnymi výrobkami, poznáme z Vučodelu, a to nielen ako hotové výrobky, ale sú tu aj kadluby.⁵⁷

V spojitosti so spracúvaním kovov na Slovensku považujem za dôležité pripomenúť ešte jeden osobitný zjav. V hromadnom náleze z Malých Levár, ktorého zloženie je samo o sebe veľmi zaujímavé, sa objavila polovica veľkého medeného okuliarovitého závesku.⁵⁸ Okuliarovitý závesok je veľmi obľúbeným šperkom v praveku. Bol používaný na širokom území a v rozličných dobách. Exemplár z Malých Levár zastupuje variant tohto šperku, ktorý je charakteristický pre Slovensko, ako aj viac kusov, ktoré nižšie uvedieme. Ich spoločným znakom, ktorým sa líšia od ostatných okuliarovitých záveskov z doby medenej a bronzovej, je to, že sú mimoriadne veľké (priemer jedného kruhu je 7–10 cm, dĺžka celého šperku je 20–25 cm) a tiež to, že drôt, spájajúci kruhy, je uprostred hákovite späť zahnutý. Tento šperk po-

známe zatiaľ z nasledujúcich nálezísk: 1. Balassagyarmat-okolie (Maďarsko, župa Nógrád). Špirály majú po 5 závitov, priemer 7,7 cm. Palóc Muzeum, Balassagyarmat 50.633; 2. Pesek — Ágotamajor (okr. Želiezovce). Počet závitov 5, dĺžka 20,4 cm, priemer kruhov 9,2 cm, váha 0,750 kg. Špirála bola v súkromnej zbierke (pozri H. Mitscha — Märheim — R. Pittioni, MAG 1934, tab. IV: 8; 3. Gbelce (okr. Štúrovo), predtým Köbölkút. Počet závitov 7 (pozri Récsy V., Archeologiai Értesítő XII, 1892, 342 obr. 2); Malé Leváre (okr. Malacky). Počet závitov 6 (pozri M. Novotná, Slovenská archeológia III, 1955, obr. 4: 1); 5. Moravské Lieskové (okr. Nové Mesto nad Váhom). Počet závitov 5. Dĺžka 24,5 cm (pozri V. Budínský — Krička, Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej, Slovenské dejiny I, tab. XIII: 1); 6. Domaněti (Domahida v Rumunsku). Počet závitov 6, priemer kruhov 9 cm. Magyar Nemzeti Muzeum (pozri Pulszky F., A rézkor Magyarországon, obr. 2: 5).

Rozšírenie opísaného variantu tohto šperku — výjímč exemplár z Domaněti — je približne práve na tom istom území v južnej časti Slovenska, pre ktoré sme ako charakteristický určili variant sekeromlatov s križovým ostrím. Ba zdá sa, že i sekeromlat z hromadného nálezu v Malých Levároch je taký istý. Podľa tohto nálezu môžeme spomínaný variant šperku považovať za súčasný s horeuvedenými medenými nástrojmi a snáď aj za výrobok toho istého strediska na spracovanie medi. Prirodzene, to neplatí pre každý druh okuliarovitých záveskov, veď tieto nachádzame aj bezpochyby v starších lengyelských,⁵⁹ jordansmühlských⁶⁰ alebo brzešé-kujawských⁶¹ nálezoch práve tak, ako medzi nálezmi z doby bronzovej (Kisapogstag, Perjámos, Szőreg, Vátya).⁶²

Driehaus zatriedil okuliarovité závesky do „dielenského okruhu“ kanelovanej (bádenskej) kultúry bez toho, že by bol menoval čo len jediný kus z tých, čo sme vymenovali.⁶³ Toto tvrdenie vyvracia práve aj to, že používanie okuliarovitých záveskov trvalo dlhú dobu a bolo rozšírené na veľkom území. Neobstoja ani Driehausom predpokladané „dielenské centrá“. On totiž zadelil spracúvanie medi v Karpatskej kotline a okolitých krajinách do troch centier:

1. *Západomaďarsko-rakúske centrum.* Jeho výrobkami sú tzv. malé typy, ako okuliarovité závesky, doštičkovité závesky, náramky z viacerých drôtov a náhrdelníky so stočenými koncami. Jeho tvorcom je ľud kanelovanej kultúry.

2. *Severomaďarské centrum.* Výrobky: sekeromla-

ty s krížovým ostrím a tulajkou, zlaté šperky. Tvorca: ľud bodrogkeresztúrskej kultúry.

3. *Sedmohradské centrum*. Výrobky: sekeromlaty bez tulajky (tzv. typ Erösd), „malé sedmohradské typy“. Tvorca: ľud schneckenberskej kultúry.⁶⁴

Nemienim tu rozoberať omyly tohto tak veľkorysého triedenia, chcem poukázať len na to, že podľa Driehausa slovenské a severomaďarské ložiská medi (Máttra) boli v držbe ľudu kanelovanej kultúry počas doby medenej — a tak proti svojmu horeuvedenému tvrdeniu — pripisuje im aj severomaďarské dielenské centrum, kým bodrogkeresztúrskej kultúre prideluje len úlohu spotrebiteľa a používateľa.⁶⁵ Keď aj pripustíme, že spracúvanie medi na Slovensku sa viaže ku kanelovanej kultúre (na čo môžeme ozaj myslieť na základe nálezu z Earce),⁶⁶ na žiaden pád nedostávalo odtiaľto obyvateľstvo Dolnej zeme medené nástroje. Ako sme videli, výrobky boli používané na mieste výroby, resp. boli vyvážané v obvyklom smere

obchodu na SZ od Karpát. Čo sa však týka miestneho spracúvania medi v maďarsko-slovenskej pohraničnej oblasti, nemôžeme zanedbať úlohu bodrogkeresztúrskej kultúry. Totižto na tomto území, do ktorého vpadajú aj Driehausom spomínané náleziská medi v Mátre, našli sa aj keď roztrúsené pamiatky bodrogkeresztúrskej kultúry (Monosbél,⁶⁷ Szécsény, Vác, Pohronský Ruskov, Piszke).⁶⁸

Výrobné centrá, alebo presnejšie povedané oblasti, zaručene boli. Pri ich ohraničení musíme brať do úvahy aj rozšírenie jednotlivých variantov vo vnútri typov. Súčasne — ako to urobila aj M. Novotná — musíme skúmať výsledky chemických analýz. Takýmto spôsobom, keď sa spojili výsledky analýzy a typologických rozborov, bolo možné vykázať existenciu významného lokálneho spracúvania kovov na území Slovenska a oddeliť ho v dobe medenej od sedmohradského spracúvania medi.

Preložila M. Schmiedlová

Poznámky a literatúra

¹ M. Novotná, *Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku*, Slovenská archeológia III, 1955, 70—95.

² M. Novotná, l. c., 71—74.

³ J. Driehaus, *Zur Datierung und Herkunft donauländischer Axtypen der frühen Kupferzeit*, *Archeologica Geografica* 3, 1952, 1.

⁴ Ako najdôležitejšie spomenieme: Pulszky F., *A rézkor Magyarországon* (Budapest 1883). — F. Pulszky, *Die Kupferzeit in Ungarn* (Budapest 1884). — M. Much, *Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen* (Jena 1893). — V. G. Childe, *When did the Beaker — folk arrive?* *Archeologia* LXXIV, 1925, 172 — V. G. Childe, *The dawn of european civilization*, London 1927, 187. Roska M., *A kettős ellentett élű vörösrézcsákányok stratigrafiai helyzete Erdélyben*, *Archeologiai Értesítő* XLII, 1928, 48—53 a 305—306. — E. Dunareanu-Vulpe, *Sull' origine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubiane*, *Ephemeris Dacoromana* IV, 1926—27, 181—211. — L. Nischer — Falkenhof, *Csákányok és harántállású rézbalták a bécsi Naturhistorisches Museum őstörténeti osztályán*, *Debreceni szemle* 1935, 151—162. — E. Dullo, *Die kaukasischen Äxte der Bronzezeit*, *PZ* XXVII, 1936, 66—161. — Roska M., *A rézcsákányok*, *Közlönyek* II, 1942, 15—68 a 69—77. — D. Berciu, *Topoarele de cupru cu două brațe opuse; tipologie și origină*, *Apulum* I, 1939—42, 39—71, 297—298. — I. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, *Biblioteca Museului Național de Antichități din București* II, București 1944, 25—37. — V. G. Childe, *Cooper and Stone Battle-Axes*, *University of London. Institute of Archeology. Seventh Annual Report* 1951, 44—45. — J. Driehaus, l. c., 1—8. — M. Garašanin, *Schaftlochäxte aus Kupfer in den Sammlungen*

serbischer Museen, BRGK 34, 1951—53, Berlin 1954. — J. Nestor, *Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze en Roumanie*, *Bucurest* 1955, 3—8. — M. Novotná, *Medené nástroje v Čechách a na Moravě*, *Archeologické rozhledy* VII, 1955, 510—517. — M. Novotná, *Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku*, Slovenská archeológia III, 1955, 70—95.

⁵ Z autorov vymenovaných v poznámke 4 sa v poslednom čase pokúsil o typologické triedenie všetkých medených nástrojov Childe a Driehaus, kým Roska a Berciu len o triedenie nástrojov s otvorom na rukoväť. Poslední traja uvádzali aj kataster nálezov. Roska sa zaoberal len nálezmi z Karpatskej kotliny, takže jeho súpis nie je úplný. Snáď najpodrobnejšie je triedenie Berciovo, hoci do istej miery postráda systematickosť. Ale jeho súpis je neúplný; z Maďarska uvádza len niekoľko exemplárov. Najúplnejšie sú Driehausove súpisy, ktorý zahrnul do nich aj menšie nástroje a medené i zlaté šperky. Avšak zo svojej sústavy vynechal ploché sekery. Bohužiaľ, väčšina nálezov mu bola prístupná len z literatúry, a preto sa neraz pomýlil pri zatriedení jednotlivých kusov. Viac exemplárov spomína pod dvoma mňami, akoby šlo o dva. Totižto uvádza náleziská podľa starého maďarského pomenovania pred prvej svetovej vojny a tiež podľa terajších názvov či už československých, rumunských alebo juhoslovenských. Veľmi systematicky je spravené Garašaninovo triedenie; navzdor tomu, že je teoretické. Pozoruhodné sú jeho chronologické závery, hoci ani on sa nevie vypořadat s myšlienkou, že spomínané nálezy sú z doby medenej. Pritom aj on vidí podľa nálezov z Pécsky, že aspoň čiastočne ide o nálezy mladšie.

⁶ Pulszky F., *A rézkor...* 39. — tenže, *Die Kupferzeit...* 36.

⁷ Pulszkého pomenovanie nepokladám za podarené. Ne-

verim, že tento nástroj používali v baníctve. Totižto viac kusov poznáme z Dolnej zeme a tam s nimi ľahko mohli dolovať.

⁸ Pozri Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* XI, Schlesien, tab. 80: d.

⁹ Pozri Roska M., *A rézcsákányok*, obr. 48.

¹⁰ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, obr. 1: 2.

¹¹ Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* XI, Schlesien, tab. 80: d.

¹² M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, tab. I: 2. — Roska M., *A rézcsákányok*, 47, obr. 49.

¹³ Určenie náleziska môže byť aj mylné. V inventári vidíme napísané: „Oslop, Tolna m.“ (župa Tolna) Ale v tejto župe nejstuje obec s menom Oslop. V župe Veszprém je Bakonyoszlop, kým v Rakúsku v Burgenlande je Oslip, obec, ktorá sa maďarsky volá Oslop.

¹⁴ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, 71, obr. 3: 4.

¹⁵ V literatúre sa objavuje pod menom „Szilvás (Mát-ra)“. Roska a po ňom všetci, ktorí vychádzali z jeho súpisu, mylne uvádzajú ten istý exemplár aj pod menom Tasnádszilvás. Na základe Rómerovho opisu náleziska „Szilvás (pri Egeri)“ (*Archeologia Közlemények* VII, 1868, 77.) sa však dá nálezisko bezpečne určiť.

¹⁶ Tieto sekeromlaty sa dostali do balassagyarmatského Palóc Muzea ako nálezy s neznámou lokalitou, ale všetky znaky svedčia, že pochádzajú z hromadného nálezu, ktorý sa našiel asi r. 1934 v obci Nógrádmárcal a pôvodne obsahoval 8–9 sekeromlatov.

¹⁷ Nálezisko nie je isté.

¹⁸ Medené nástroje s otvorom na rukoväť poznáme z Bulharska, Albánska, Juhoslávie, Maďarska, Rumunska, Ukrajiny, Poľska, Československa, Rakúska a Nemecka. Z tohto širokého územia som mal možnosť zaregistrovať približne 500 medených nástrojov.

¹⁹ Pozri Roska M., *A kettős ellentett élü...*, obr. 13.

²⁰ Pozri Roska M., *A kettős ellentett élü...*, obr. 15.

²¹ J. Driehaus, l. c., 3.

²² Stáray A., *Lucskai lelet*, *Archeologiai Értesítő* I, 1881, 273, obr. 28.

²³ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, obr. 1: 1.

²⁴ M. Novotná, l. c., 92.

²⁵ M. Novotná, l. c., tab. I: 6. — Pri pohľade na citovanú fotografiu nech nás nemýli dodatočne zdeformovaný a pri otvore lomený tvar.

²⁶ M. Novotná, l. c., obr. 2: 1, 2.

²⁷ M. Novotná, l. c., obr. 3: 1, 3.

²⁸ MAG XV, 1885, 63, tab. III: 52.

²⁹ J. Hampel, *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*, Esztergom 1876, tab. VII: 2. — Pulszky, *A réz-kor...*, 27. — *Magyarország Városai és Vármegyéi. Bars vármegye*, 292, obraz na str. 284. — Podľa Pulszkého sa tento predmet všeobecne mylne uvádza z náleziska v Starom Tekove (Obars). Eisner (*Slovensko v pravěku*, 50) a Novotná ho preberajú pod obidvoma menami, akoby šlo o dva rozličné predmety. Na základe uvedených obrázkov a porovnania s Pulszkého textom sa však dá jasne zistiť, že ide len o jeden sekeromlat z Nového Tekova (Ujbars).

³⁰ E. Dullo, l. c., 145, obr. 7: 5.

³¹ Rómer Fl., *Régészeti Krönika*, *Archeologiai Köz-*

lemények VII, 1868, 189. — Eisner, Driehaus a Novotná, odvolávajú sa na Rómera, spomínajú aj sekeromlaty z Nového Mesta nad Váhom. Po porovnaní s pôvodným textom je však jasné, že takýto neexistuje. Údaj sa vzťahuje na sekeromlat nájdený v Bzinciach.

³² Oba sú v Magyar Nemzeti Múzeu. Ich inventárne čísla sú: 14/1917, resp. 74/1896–1.

³³ M. Novotná, *Medené nástroje...*, tab. I: 3.

³⁴ Posledné štyri: Naturhistorisches Museum, Wien. Inv. č. 21119, 16137, 15010, 45707.

³⁵ MAG XV, 1885, 63, tab. III: 54.

³⁶ Roska M., *A rézcsákányok*, 25, obr. 7.

³⁷ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, 84–88.

³⁸ M. Novotná, l. c., 86–87.

³⁹ M. Novotná, l. c., 86.

⁴⁰ V literatúre je všeobecne prijatý názor, že sekeromlaty s krížovým ostrím, ktoré sa našli na Dolnej zemi, boli vyhotovené v oblastiach, kde sú náleziská medi (Sedmohradsko, Slovensko). Proti týmto názorom pokladám za pravdepodobnejšie, že med prevážali na Dolnú zem ako surovinu a tam ju spracúvali. Túto domnienku sa opovažujem vysloviť preto, lebo v náleze zo Szeged – Szilléru je aj hruda nespracovanej medi. Pozri Pulszky F., *Szegedi leletek*, *Archeologiai Értesítő* I, 1881, 1, tab. I: 2.

⁴¹ Z porušených hrobov pohrebisk bodrogkereszturskej kultúry poznáme spolu 4 medené sekeromlaty s krížovým ostrím a 1 medený fokoš. Nálezy ešte neboli publikované. Jösa András Muzeum, Nyíregyháza.

⁴² Patay P., *Rézkori temető leletei Jászladányból*, *Archeologiai Értesítő* 1944–45, 5–6, tab. VI: 5.

⁴³ J. Csalogovits, *Die neu entdeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskőrös*, *PZ* XXII, 1931, 106, obr. 9.

⁴⁴ Pozri poznámku 39.

⁴⁵ Patay P., *A bodrogkereszturi kultúra emlékei a Szabolcsvármegyei Jösa András Muzeumban*, *Archeologiai Értesítő* 77, 1950, 115, tab. XXXV: 16.

⁴⁶ J. Driehaus, l. c., 6.

⁴⁷ Roska M., *A rézcsákányok*, 26, obr. 26.

⁴⁸ V materiáli balassagyarmatského Palóc Muzea, ktorý bol zničený počas vojny, bol charakteristický zdobený mliečnikovitý hrniec.

⁴⁹ Vak Bottyán Muzeum, Vác.

⁵⁰ Balassa Bálint Muzeum, Esztergom. Inv. č. 55. 177, 1–2.

⁵¹ H. Mitscha-Märheim – R. Pittioni, *Zur Besiedlungsgeschichte des unteren Grantales*, MAG 1934, 159, tab. VII: 13.

⁵² L. Nischer-Falkenhof, *Kupferzeitliche Keramik von Nyitraudány*, *Dolgozatok* VIII, 1932, 271.

⁵³ W. Nowotnig, *Ungarländische Grabfunde der Jungsteinzeit aus Schlesien*, *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit* 15, 1939, 117–120.

⁵⁴ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, obr. 4: 1, 2.

⁵⁵ Napr.: Hódmezővásárhely – Szakállhát 2. hrob. Pozri Banner J. – Bálint A., *A szakállhátj öskori telep*, *Dolgozatok* XI, 1935, 86, obr. 5: 7.

⁵⁶ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, *SlA* III, 1955, 88–90.

⁵⁷ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, 103 tab. 49: 1, 2.

⁵⁸ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, obr. 6: 1.

⁵⁹ Wosinszky M., *Leletek a lengyeli óskori telep-ről*, Archeologiai Közlemények XIV, 1886, 45, tab. XV: 148.

⁶⁰ H. Seger, *Die Steinzeit in Schlesien*, Archiv für Anthropologie V, 1906, tab. VII a VIII.

⁶¹ K. Jażdżewski, *Cmentarzyska kultury ceramiki wstępowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim*, Wiadomości Archeologiczne XV, 1938, 19, 26, tab. XVI: 3; tab. XXIII: 11.

⁶² Patay P., *Korai bronzkori kulturák Magyarországon*, Budapest 1938, 50, 85. — Mozsolics, A., *A kisapostagi korabronzkori urnatemető*, Budapest 1942, 26.

⁶³ J. Driehaus, l. c., 5. obr. 1.

⁶⁴ J. Driehaus, l. c., 5.

⁶⁵ J. Driehaus, l. c., 5.

⁶⁶ M. Novotná, *Medené nástroje a problém...*, 76, 88.

⁶⁷ Kostrový hrob skrčienca. Nepublikovaný. — Magyar Nemzeti Múzeum, Adattár 204. M. IV.

⁶⁸ Pozri poznámky 48—51.

Beiträge zur Metallverarbeitung in der Kupferzeit auf dem Gebiet der Slowakei

Paul Patay

Der Autor geht von der Studie Maria Novotná's aus *Medené nástroje a problém najstaršej ťažby meďi na Slovensku*. Slovenská archeológia III, 1955, 70—95. Zur Ergänzung dieses Artikels will der Autor auf einige charakteristische Merkmale aufmerksam machen, die sich auf die im Karpatenbecken und seiner nächsten Umgebung gefundenen Kupfergeräte beziehen.

Er richtete sein Augenmerk auf die Kupfergeräte mit Schaftloch (Novotná's erste Gruppe). Er stellte fest, dass die Schaftlöcher so gefertigt waren, dass das zwar schon fertige, aber noch glühende Gerät mit einer runden Stange durchstossen wurde und auf diese Art an der Aussen-seite die Tülle entstand.

Die in der Slowakei und dem angrenzenden Gebiet Ungarns gefundenen Kupfergeräte unterscheiden sich von den übrigen auch durch die grosse Zahl eingeschlagener runder Zeichen und deren Anordnung um das Schaftloch und auf den Armen. Ferner sind diese Geräte flach und breit. Das gilt für alle Beilarten ausser den Doppeläxten mit kreuzständiger Schneide.

Für das erwähnte Gebiet ist so eine Doppelaxt mit kreuzständiger Schneide charakteristisch, die eine gerade Achse hat, und obwohl sie formloser zu sein scheint, ist sie für den Hieb geeigneter (siehe Abb. 2).

Die Tatsache, dass in der Slowakei lokale Varianten von Kupfergeräten erscheinen, ist umso beachtenswerter, weil diese trotz ihrer grossen territorialen Verbreitung überall gleich sind. Ausser der Slowakei sind nur einige Varianten zu vermerken, und die sind auf einem breiteren Gebiet mit kleinerer Fundanzahl. Von den Doppeläxten mit

kreuzständiger Schneide ist es der Typus Erőd und in Siebenbürgen und seiner Umgebung ist eine Gattung, die sich von den übrigen durch eine längere Tülle unterscheidet.

Besondere Axtarten kennen wir aus Bulgarien, Rumänien und Jugoslawien. Es ist der sog. Typus Vidra.

In der Ostslowakei fanden sich bis jetzt auf zwei Lokalitäten Äxte, die sich von allen übrigen unterscheiden (Lúčky und Trhovište). Bis es mehrere werden, dürfte auch hier mit einem lokalen Typus zu rechnen sein.

Es sind jedoch in der Slowakei auch solche Kupfergeräte, die mit Geräten aus Siebenbürgen, Nordjugoslawien und dem Balkan übereinstimmen. Doch wurden die Geräte, die für die Slowakei und den angrenzenden Teil Ungarns typisch sind, in keinem einzigen Fall südlich der Nordgrenze vom nördlichen Jugoslawien gefunden, hingegen kennen wir sie in nordwestlicher Richtung von der Slowakei. Danach können wir urteilen, dass in der Slowakei Werkstätten für Kupferverarbeitung waren. Diese Schlussfolgerung stimmt mit den Erkenntnissen überein, zu denen M. Novotná auf Grund der chemischen Analysen von Kupfergeräten und Erzen gelangt ist.

Wenn wir die Ergebnisse der typologischen Aufgliederung und chemischen Analyse vereinigen, stellen wir folgendes fest:

1. Geräte mit Schaftloch, die dem allgemein verbreiteten Typus der Kupfergeräte entsprechen, sind aus reinem Kupfer.

2. Die Varianten der Doppeläxte, die für das slowakisch-ungarische Grenzgebiet charakteristisch sind, bestehen aus Rohkupfer.

3. Charakteristische Äxte für die Slowakei sind aus Kupfer mit Arsenzusatz. Unter ihnen ist keine einzige Doppelaxt mit kreuzständiger Schneide. Das sind jene Geräte, die M. Novotná nach in der Umgebung von Banská Bystrica hergestellt worden sein sollten. Mit Rücksicht darauf, dass sie grösstenteils südlicher vorkommen, müssen wir mit der Möglichkeit rechnen, dass südlich der von M. Novotná in Banská Bystrica lokalisierten Werkstätte noch eine weitere vorhanden war.

Die Geräte der 1. Gruppe sind aus dem Entstehungsgebiet der Krupfergeräte eingeführt. Wahrscheinlich entstand unter ihrem Einfluss die Kupferverarbeitung in der Slowakei. Sie konkurrierte nicht der ursprünglichen und trieb Handel in der vorhergehenden Richtung SO — NW (siehe Funde aus Böhmen, Mähren und Schlesien).

Chronologisch und kulturell können die Doppeläxte mit kreuzständiger Schneide mit der Bodrogkeresztur-Kultur in Verbindung gebracht werden. Der Typus Vidra erscheint mit Funden der Gumelnița-Kultur und die ist älter als die Bodrogkeresztur-Kultur. Wir müssen also mit einem älteren Ursprung rechnen.

Der slowakische Typus kann vorderhand nicht sicher eingeordnet werden. Obwohl es uns nicht wahrscheinlich zu sein scheint, dass das Volk der Bodrogkeresztur-Kultur der Schöpfer der Kupferverarbeitung in der Slowakei war, kann es aller Voraussetzung nach den Impuls zu dieser Entstehung gegeben haben. Auch die kannelierte und slawonische Kultur kommt in Erwägung.

Interessant ist in der Slowakei auch das, dass hier grosse brillenartige Kupferanhängsel vorkommen, die von den übrigen ausser ihrer Grösse auch dadurch abweichen, dass der Draht, der die Spiralkreise verbindet, in der Mitte hakenförmig zurückgebogen ist. Ihr Verbreitungsgebiet deckt sich mit der Verbreitung der charakteristischen Kupfergeräte in der Slowakei und dem angrenzenden Teil Ungarns.

Driehausens Aufgliederung der Werkstattzentren ist verfehlt. Nach ihm wird das Kupfer vom Volk der kannelierten Kultur verarbeitet und die Bodrogkeresztur-Kultur spielt nur die Rolle des Verbrauchers. Wenn wir dies auch zulassen würden, kann nicht vermutet werden, dass die Bewohner des nördlichen Jugoslawien die Kupfergeräte aus den nordwestlichen Gebieten erhalten haben.

Was das slowakisch-ungarische Grenzgebiet betrifft, darf nicht die Rolle der Bodrogkeresztur-Kultur vergessen werden, denn ihre Denkmäler kennen wir, wenn auch nur verstreut, aus diesem ganzen Gebiet.

Es ist sicher, dass Erzeugungszentren, genauer Erzeugungsgebiete, vorhanden waren. Durch die Vereinigung von chemischen Analysen und typologischen Aufgliederungen war es möglich, die lokale Metallverarbeitung in der Slowakei während der Kupferzeit von der Erzeugung in Siebenbürgen zu sondern.

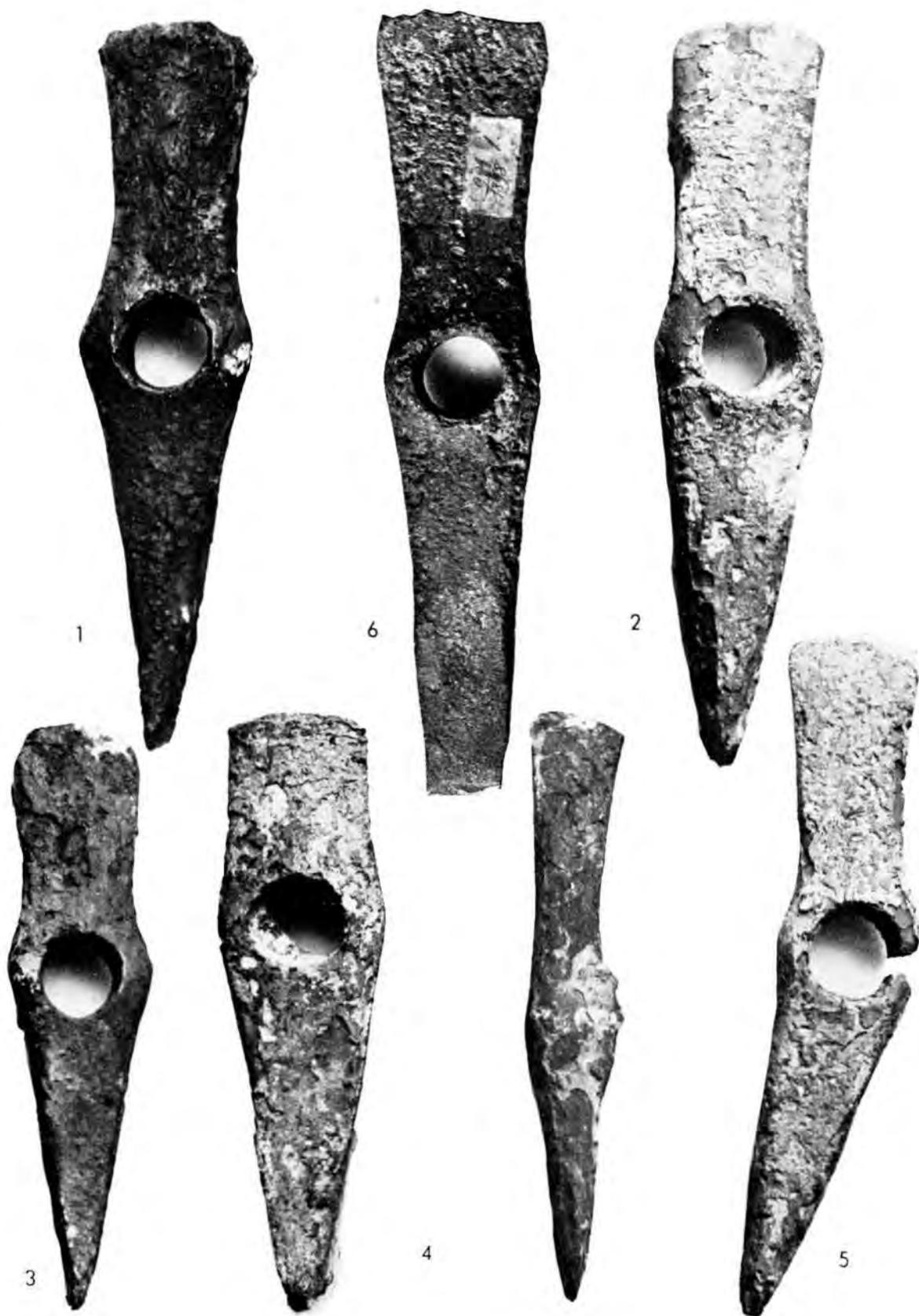
Übersetzt von B. Nieburová

Tabuľka I. 1. Kežmarok; 2, 4—5 Szendrő (Maďarsko, župa Borsod); 3. Nitrianske Pravno; 6. Aszód (Maďarsko, župa Pest); 7. Balassagyarmat (Maďarsko, župa Nógrád); 8. Bratislava-okolie.

Tabuľka II. 1. Szilvássvár (Maďarsko, župa Komárom); 2. Lučenec; 3. Vradište (okr. Skalica); 4. Tokod (Maďarsko, župa Komárom); 5. Oszlop-okolie (Maďarsko).

Tabuľka III. 1.—5. Nógrádmarec? (Maďarsko, župa Nógrád). Pravdepodobne z hromadného rálezu; 6. Celdömöll — Alsóság? (Maďarsko, župa Vas). Ľavé rameno je dodatočne odlomené.

Sídliškový výskum na Somotorskej hore r. 1955

JÁN PASTOR

Somotorská hora, okres Kráľ. Chlmec, rozprestiera sa v inundačnej oblasti Bodrogu. Je dôležitým archeologickým náleziskom. Bola osídlená takmer vo všetkých obdobiach praveku. Najintenzívnejšie osídlenie vykazuje v dobe halštatskej a hradištnej. V blízkosti lokality sú Zemplín a Streda nad Bodrogom. Obe sú známe ako archeologické náleziská (obr. 1).

Prvé dve halštatské zemnice odkryl autor v Somotore r. 1954. Bol to prvý objav zemnic z tejto doby na východnom Slovensku. V menovanom roku boli hlbokou orbou a rigolovaním porušené halštatské sídliskové objekty na parcelách 556/3 a 557/1. Zberom sme zachránili bohatý keramický materiál a K. A n d e l bronzový poklad tepaných nádob.¹ Parcela 557/1 bola zoraná hlbokou orbou, pluhom do hĺbky 70–80 cm. Pri prehliadke zoranej plochy rysovali sa na povrchu kultúrne objekty ako čierna zem. Napočítali sme ich 15. Objekty sa nachádzali v nevelkej vzdialenosti od seba, väčšinou v smere V–Z. Pred vysadením vinnej révy sme otvorili dve zemnice.

Prvá zemnica bola oválnej formy rozmerov 220×240 cm. Farebne sa rysovala v hĺbke 50 cm pod svetlošedým humusom. Objekt svojou dlhšou osou ležal v smere S–J. Povrch zemnice bol porušený hlbokou orbou. Preto sme mohli zachytiť iba jej spodnú časť s ohniskom a dvoma lavicami. Steny objektu boli kolmé a pod pravým uhlom sa spájali s lavicami prerušeným rovným dnom, miestami s tmavšími škvrnami. Prvá lavica v hĺbke 75 cm pod ornice sa rozprestierala po celej dĺžke steny pri západnej strane v šírke 100 cm a postupne sa zužovala pod východnou stenou až k 20 cm šírke pri ohnisku. Druhá lavica v šírke 60–80 cm ležala v hĺbke 100 cm pod ornice v dĺžke 100 cm a kolmou stenou prechádzala do ohniska o priemere 120 cm. Vypĺňovala východnú polovicu objektu. Ohnisko sa rozprestieralo na skalnatom podloží Somotorskej hory v hĺbke 140 cm pod ornice.

Výplň zemnice tvorila jednoliata kultúrna zem

bez zvrstvenia s halštatskými črepmi. V ohnisku okrem popola a uhlíkov v hrúbke 20 až 30 cm našli sa halštatské črepy menších mís s tenkými stenami a celá halštatská misa (obr. 4: c).

Druhá zemnica zhruba štvorcovej formy rozmerov 4×5 m rysovala sa farebne v hĺbke 100 cm pod svetlošedou humusovitou zemou. Svojou dlhšou osou bola orientovaná v smere Z–V. Zemnica svojou jednoliatou čiernou výplňou bez zvrstvenia siahala do hĺbky 200 cm až na skalnaté podložie Somotorskej hory. Steny objektu sú oválne, väčšinou zaoblene prechádzajú do oválneho dna. Rohy objektu sú tiež zaoblené. V juhovýchodnej časti zemnice sme našli ohnisko v hĺbke 200 cm medzi dvoma väčšími kameňmi. V blízkosti ohniska boli umiestené kamene, ktoré pravdepodobne slúžili ako sedadlá. Rozmery ohniska 140×75 cm. Vrstva s uhlíkmi a popolom bola 80 cm hrubá. Pri zvyšovaní ohniska pridávali ku kamenným sedadlám nové kamene. V severovýchodnej časti zemnice pozdĺž oválnej steny bola v hĺbke 120 cm pod ornice lavica, široká 50 cm a dlhá 450 cm. Vchod do zemnice bol umiestený v jej severnej časti na spôsob šikmého vchodu, v ktorom sme našli rozbitú nádobu. Jednoliata výplň zemnice obsahovala halštatské črepy, uhlíky a železnú strelu.

Keramický materiál z roku 1954 pochádza väčšinou zo zberu na zoraných parcelách 556/3 a 557/1. Sú to nádoby a črepy rozličných veľkostí a farieb, zhotovené voľnou rukou, bez hrnčiarskeho kruhu. Všeobecnú charakteristiku materiálu podávame nižšie spoločne s keramikou systematicky odkrytých zemnic v r. 1955.

Opis nádob, nájdených r. 1954.²

1. *Žltá misa* oválnej formy s uchom vyčnievajúcim ponad ústie nádoby. Telo nádoby sa kužeľovite zužuje k malému okrúhlemu dnu. Povrch je trochu drsný, bez ozdoby. Vnútorňa časť misy pod ústím je zdobená 9 sotva viditeľnými horizontálnymi žliabkami, pod ktorými sú oblúkovité ryté línie, prechádzajúce do trojuholníkov na konci

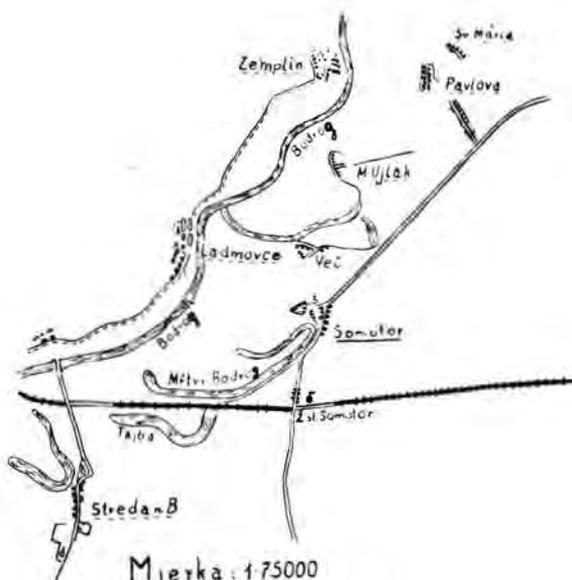
s plastickou okrúhlu vypuklinou. Ústie nádoby je zdobené šikmým žliabkovaním. Výška 8,2, Ø ústia 20,3, Ø dna 4,7 cm (obr. 3).

2. *Masívna misa* s jemne dovnútra stiahnutým šikmým ústím bez ozdoby. Farba tmavošedá, miestami so svetlejšími škvrnami. Výška 8, Ø ústia 20,9, Ø dna 9 cm (obr. 4: a).

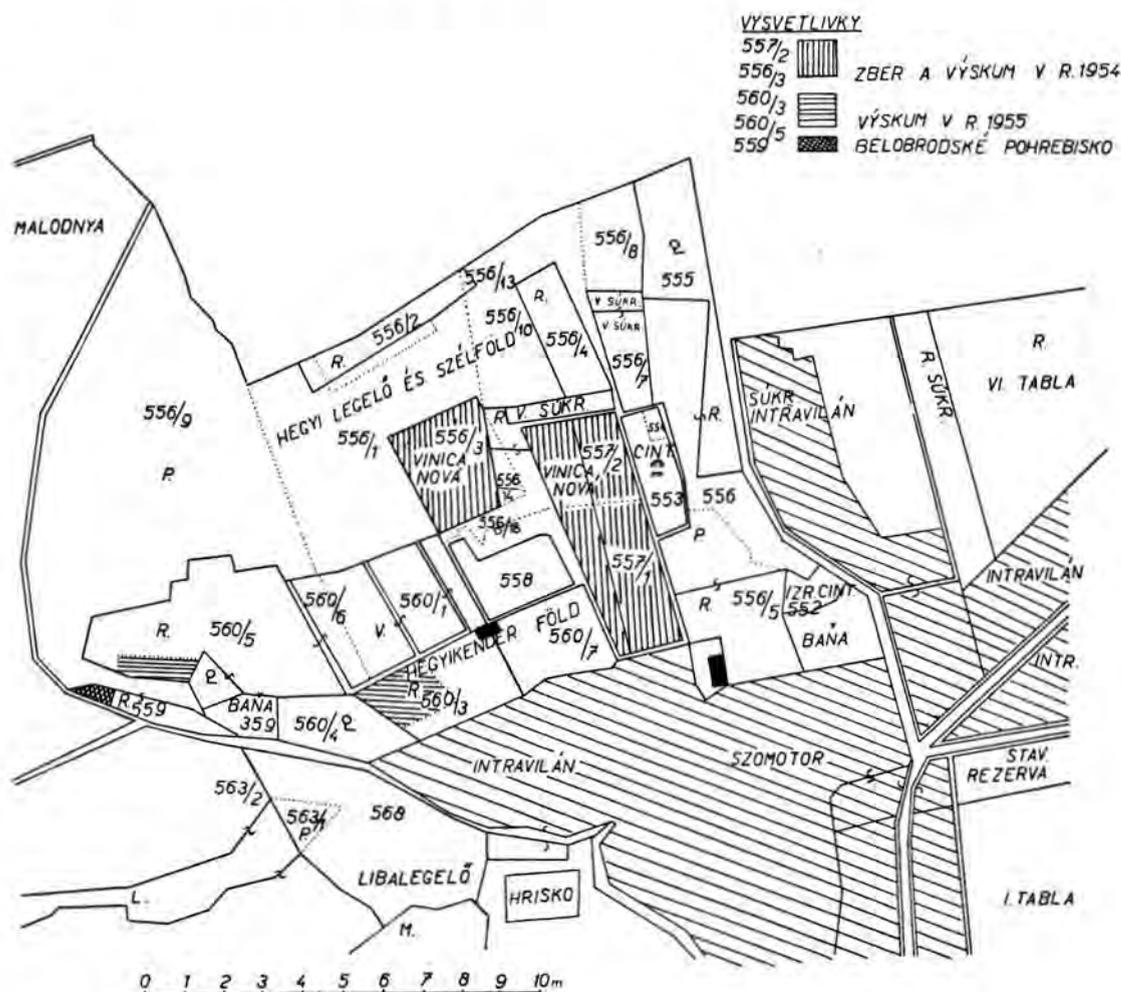
3. *Misa tmavohnedej farby* s kuželovitým telom, ktoré prechádza do rovného okrúhleho dna s priemerom 7 cm. Povrch nádoby je drsný, bez ozdoby, ústie roztvorené. Výška 6, Ø ústia 19,6 cm (obr. 4: b).

4. *Menšia misa s malým dnom* a ústím roztvoreným. Povrch drsný, bez ozdoby. Farba vonkajšej časti je svetlejšia, vnútro je tmavohnedé. Výška 5,5, Ø ústia 14,2, Ø dna 4,5 cm (obr. 4: c).

5. *Väčšia amforovitá nádoba* dvojkuželovitého tvaru s vysokým, kuželovite sa zužujúcim hrdlom s lievikovite roztvoreným ústím. Na najširšom obvode nádoba bola ozdobená 10 cm dlhými vertikálnymi plastickými rebrami. Povrch je hnedej

Obr. 1. Somotor. Situačný náčrt.

Obr. 2. Katastrálna mapa Somotorskej hory.

Obr. 3. Somotorská hora. Misa s uchom. Zber z r. 1954.

farby, miestami so svetlejšími škvrnami. Výška 35,5, $\varnothing$ ústia 26,5, $\varnothing$ dna 11 cm (obr. 5).

6. Menšia misa s dovnútra stiahnutým ústím a malým vtláčeným dnom o priemere 2,5 cm. Farba nádoby na vonkajšej strane je svetlohnedá, vo vnútri tmavohnedá. Povrch je hladký, bez ozdoby. Výška 4, $\varnothing$ ústia 9,8 cm (obr. 6).

7. Torzo hlinenej figúrky tvorí krk a hlavu barana. Ostatné časti chýbajú. Zachovaná časť je ozdobená pásmi vodorovne rytých štyroch a troch línií a plocha medzi nimi je vyplnená radom vtláčených jám. Oči sú zobrazené podobnými vtláčenými jamkami. Podobne aj pysk (obr. 7).

8. Veľká hrncovitá nádoba z pieskoviska v kat. obce Več na Somotorskej hore. Farba nádoby je

šedožltá. Pod ústím je ozdobená troma vypuklinami (pôvodne boli štyri). Ústie nádoby je rovnomerne roztvorené a časť pod ústím jemne stiahnutá. Výška 34,5, $\varnothing$ dna 12 cm (obr. 8: a).

9. Súdkovitá nádoba s rovnomerne roztvoreným ústím a troma vypuklinami pod ústím. Farba nádoby je tehlovočervená, miestami so svetlejšími a tmavšími škvrnami. Povrch je drsný, bez ozdoby. Výška 30, $\varnothing$ ústia 23, $\varnothing$ dna 11 cm (obr. 8: b).

10. Hrncovitá nádoba dvojkuželovitého tvaru. Najväčšie vydutie je v dolnej časti nádoby. Horná polovica je dlhšia a kuželovite sa zužuje k jemne stiahnutému hrdlu, ktoré prechádza do roztvoreného ústia. Pod najširším obvodom nádoba je ozdobená dolu idúcimi vypuklinami. Farba nádoby je tmavožltá so svetlejšími škvrnami (obr. 8: c).

Vo výskumnom období roku 1955 sme odkryli na Somotorskej hore 7 halštatských zemníc, 8 kultúrnych jám z halštatského obdobia a 5 staroslovanských zemníc.

Pri rigolačných prácach zachránili sme 9 nádob zo staršej doby halštatskej a skýtsko-halštatskej.

Sídliskové objekty a kultúrne jamy boli roztrúsené na jednotlivých parcelách Somotorskej hory. V hone zv. „Hegyikenderföld“ na parcele 560/3 odkryli sme 6 halštatských zemníc, 8 halštatských kultúrnych jám a 4 staroslovanské zemnice. V južnej časti hory na parcele 560/5 zistili sme jeden halštatský a jeden staroslovanský objekt (obr. 2).

Obr. 4. Somotorská hora. Tri misy: a—b — zo zberu, c — zo zemnice 1 z r. 1954.

Halštatské zemnice a sídliskové objekty

Zemnica 1

Odkryli sme ju na južnom svahu Somotorskej hory v prvej sonde o rozmeroch $4,50 \times 4$ m. Objekt sa rysoval množstvom keramického materiálu v hĺbke 25 cm pod ornitou.

Zemnicu, ktorej tmavá výplň sa zreteľne črtala vo svetložltej zemi, sme odkryli v smere od východu na západ.

Zemnica o rozmeroch $3 \times 2,50$ m je orientovaná dlhšou osou od západu na východ. Zhruba sleduje okrúhly tvar, ktorý sa vo východnej časti mierne zužuje. V tejto časti je umiestené okrúhle ohnisko s priemerom 50 cm v hĺbke 75 cm pod ornitou. Samotné dno je v 150 cm hĺbke pod ornitou. V západnej časti zemnice je vysoká šikmá stena, ktorá sa spojuje približne pod pravým uhlom s rovným dnom a postupne sa znižuje k východnému okraju príbytkovej jamy (obr. 9).

Vchod do zemnice je umiestený pri západnej stene objektu, kde sú tri výstupky v hĺbke 15-25 a 40 cm pod úrovňou sondy. Dĺžka výstupkov je 80 až 100 cm so šírkou 20 až 30 cm.

Výplň objektu tvorila jednoliata čierna kultúrna zem. V jej východnej časti v priemere 1×1 m bola skupina halštatských črepov, nádob, troch kamenných žarnovov, uhlikov a tehloviny. Tvorila 50 cm hrubú vrstvu nad okrúhlym ohniskom. Výplň ohniska (10 cm hrubá) tiež tvorili halštatské črepy, uhliky, popol a tehloviny. V ostatnej časti výplne nad rovným dnom a zemnými lavi-

Obr. 5. Somotorská hora. Amforovitá nádoba. Zber z r. 1954.

Obr. 6. Somotorská hora. Menšia misa. Zber z r. 1954.

Obr. 7. Somotorská hora. Torzo hlinenej figúrky — barana spredu a z boku. Zber z r. 1954.

Obr. 8. Somotorská hora. Tri hrncovité nádoby. Zber z r. 1954.

cami našli sme ojedinelé úlomky nádob, zvieracie kosti (pozostatky mäsitých jedál), jelení paroh, uhlíky a kusy tehloviny.

Opis nálezov

1. *Dvojkuželovitá nádoba svetložltej farby s vysokým 12 cm hrdlom, baňatým telom a menším okrúhlym rovným dnom. Hrdlo prechádza do zosilneného, jemne von vyhrnutého plochého ústia. Povrch nádoby je hladký. Pri dolnej časti hrdla nádoba je ozdobená horizontálne idúcim radom vtlačených jamôk a štyrmi tupými vypuklinami, lemovanými v dolnej časti radom vtlačených jamôk a 7 až 8 oblúkovite idúcimi žliabkami, ktoré sa pripájajú k jednotlivým jamkám vo vodorovnom rade pri dolnej časti hrdla. Vrchná časť tela nádoby medzi opísanými ozdobenými vypuklinami je vyplnená vo dvoch prípadoch dvoma, v troch prípadoch troma radmi vtlačených jamôk. Výška 41, Ø ústia 34,2, Ø dna 14,3 cm (tabuľka II: 1).*

2. *Dvojkuželovitá nádoba s menším rovným dnom a stiahnutým hrdlom, ktoré prechádza do lalokovite (vlnovite) roztvoreného ústia. Ústie je*

zdobené štyrmi proti sebe položenými lalokmi. Povrch nádoby je hladký, svetložltej farby. Pod hrdlom vykazuje štyri okrúhle dovnútra vtlačené jamky o priemere 2 cm, vo vrchnej časti ozdobené dvoma menšími vtlačenými jamkami. Takto vzdobené jamky sú zdola lemované 8 polkruhovitými žliabkami, siahajúcimi až po dolný okraj hrdla. Časť medzi opísanými ozdobami je vyplnená nadol idúcimi šikmými žliabkami, ktoré sa strácajú na dolnej časti nádoby. Výška 25, Ø dna 9,8 cm (tabuľka I: 3).

3. *Hrncovitá nádoba s jemne stiahnutým hrdlom a s rovným dnom. Ústie je vlnovité a pozostáva zo štyroch menších vyvýšení, postavených proti sebe. Povrch je drsný, miestami hladký a svetložltej farby. Pri dolnej časti hrdla má 4 menšie vypukliny. Na najširšom obvode je nádoba ozdobená. Ozdoba má vlnovitý charakter s ostrým lomom na hornom oblúku. Výška 19,5, Ø ústia 19, Ø dna 10 cm (tabuľka I: 5).*

4. *Neúplná dvojkuželovitá nádoba čiernej farby so stiahnutým malým hrdlom, lievikovite roztvoreným ústím a s malým rovným dnom. Povrch nádoby je hladký. Pod hrdlom je ozdobená sied-*

mimi žliabkami, idúcimi horizontálne po celom tele nádoby. Najširší obvod nádoby je ozdobený 7 jemnými vypuklinami a vertikálne idúcimi hustými žliabkami, ktoré sa strácajú na dolnej časti nádoby. Výška 21, $\varnothing$ ústia 19, $\varnothing$ dna 10,5 cm (tab. II: 6).

5. *Dvojkuželovitá nádoba bez ústia* s malým rovným dnom. Vysoké hladké hrdlo bez ozdoby vychádza z dolnej oválnej časti nádoby. Po celom obvode je ozdobené vertikálnymi žliabkami. Pod hrdlom vykazuje ešte 6 plošných vypuklín. Farba nádoby je čierna, hrdlo a najširší obvod nádoby je farby tmavošedej. Neúplná výška 31, $\varnothing$ dna 18,5 cm (tab. II: 3).

6. *Menšia misovitá nádobka dvojkuželovitého tvaru so stiahnutým hrdlom* a s rovným dnom. Ústie je roztvorené a vykazuje štyri vlnovité (laločkovité) vyvýšeniny až 7 cm široké. Na najširšom obvode nádobka má 4 dvojité nepatrné vypukliny. Jej farba je žltá s tmavšími škvrnami. Povrch je hladký. Výška 7,5, $\varnothing$ ústia 11, $\varnothing$ dna 5 cm (tab. I: 2).

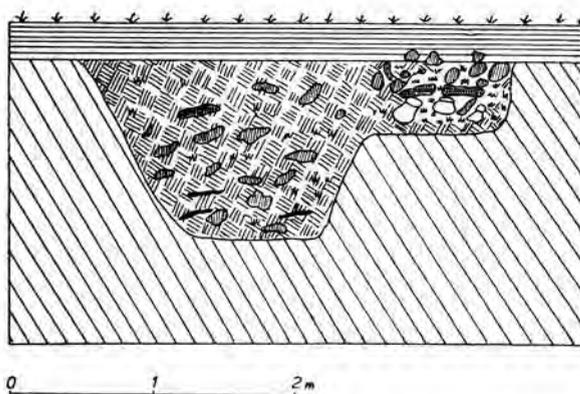
7. *Vázovitá nádobka bez ústia*, s rovným dnom, súdkovitého tela. Pod hrdom na najširšom obvode má 4 tupé vypukliny. Povrch drsný, tmavohnedej farby, miestami tmavšie škvrny. Neúplná výška 12, $\varnothing$ ústia 9,6, $\varnothing$ dna 8 cm (tab. I: 4).

8. *Čierna nádoba dvojkuželovitého tvaru* s neúplným hrdlom a bez ústia. Na najširšom obvode je ozdobená 5 hrubými vypuklinami a kolmo idúcimi žliabkami. Hrdlo je hladké a bez ozdôb. Dno rovné. Kuželovitá časť nádoby má trochu drsný povrch so svetlejšími škvrnami. Neúplná výška 26,5, $\varnothing$ 11,2 cm (tab. I: 1).

Zemnica 2

Okrúhleho pôdorysu, s ohniskom, zemným výstupkom (lavicou) a s vchodom. Odkryli sme ju v západnej časti v VI. sonde. Orientovaná bola od západu na východ. Zo západu viedol do nej 1 m široký vchod a jej rozmery sú 2×2 m.

Objekt sa farebne rysoval v bezprostrednom suszdstve staroslovanskej zemnice v hĺbke 40 cm pod orniceou. Nadložnú vrstvu tvoril tmavožltý humus so slabým výskytom halštatského črepového materiálu. Výplň zemnice tvorila jednotná čierna kultúrna vrstva, v ktorej sme nenašli zvrstvenie a obsahovala veľa úlomkov halštatského keramickeho materiálu, približne vo váhe 100 kg, ďalej menšiu bronzovú ihlicu, uhličky a kosti mäsitých jedál. Vo vrchnej časti výplne sa väčšinou vyskytovali črepy hrubej, v dolnej časti úlomky jemnejšej keramiky s tenkými stenami.

Obr. 9. Somotorská hora. Výskum 1955.
Profil zemnice 1.

Ohnisko o priemere 100×75 cm bolo umiestené vo východnej časti zemnice a jeho dno ležalo v 135 cm hĺbke (pod orniceou) na úrovni dna príbytkovej jamy a tvorilo 30 až 40 cm hrubú vrstvu z popola, uhlikov a halštatských črepov.

Steny a dno zemnice boli rovné a spájali sa pod pravým uhlom. Na severnej strane objektu v 90 cm hĺbke pod orniceou bola lavica dĺžky 1 m a šírky 25 až 30 cm.

Vchod do zemnice sa postupne znižoval a v 55 cm hĺbke (pod orniceou) sa pripájal k 95 cm vysokej stene, ktorá pri vchode bola len 40 cm vysoká.

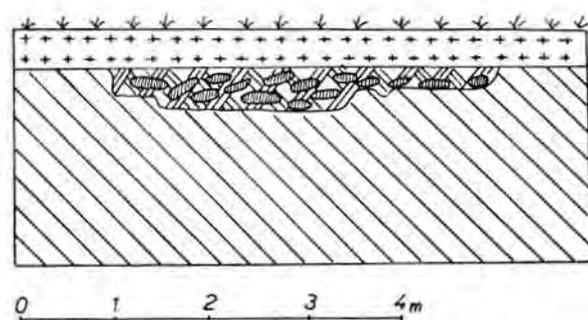
Opis nálezov

1. Neúplná hrncovitá *nádoba* so zosilneným a rovným dnom. Pod ústím má jednoduchú vypuklinu, ktorých pôvodne mohlo byť 2 až 4. Povrch je drsný, šedožltej farby. Najväčšie vydutie pripadá na hornú polovicu nádoby. Výška 20, $\varnothing$ ústia 18, $\varnothing$ dna 10,5 cm (tab. II: 2).

2. *Misovitá nádoba guľatého tela* s neúplným uškom, ktoré pôvodne vysoko vyčnievalo ponad ústie nádoby. Nádoba má tenké steny a je zhotovená z dobre naplavenej hliny. Miesto dna má dovnútra vličenú jamku o priemere 2 cm. Povrch je hladký a žltý, miestami s tmavšími škvrnami. Vyrobena bola bez hrnciarskeho kruhu. Výška 5,5 cm, $\varnothing$ ústia 11×10,5 cm (tab. II: 5).

3. *Neúplná misa tmavošedej farby* s rovným dnom a jemne dovnútra stiahnutým ústím. Povrch hladký, bez ozdoby. Na strane, kde bolo umiestené ucho, je misa trochu otlčená. Z toho usudzujeme, že ucho siahalo ponad ústie nádoby. Vnútro nádoby je tmavohnedé. Výška 8,2, $\varnothing$ ústia 18,2, $\varnothing$ dna 8,5 cm (tab. III: 1).

4. *Bronzová ihlica* je 6,5 cm dlhá, jednoducho

Obr. 10. Somotorská hora. Výskum 1955.
Profil zemnice 4.

vyhotovená bez akejkoľvek výzdoby; jeden koniec je plochý, druhý zahrotený (tab. VII: 2).

Úlomky keramického materiálu pochádzajú z hrubých hrncovitých nádob, jednoduchých mís a z nádob s vlnovitým (lalokovitým) ústím (tab. V).

Hrncovité nádoby sú ozdobené menšími vypuklinami, baňaté nádoby vertikálnymi žliabkami.

Menšie misovité nádoby okrem miernejších vypuklín nemajú nijakých ozdôb.

Zemnica 3

Odkryli sme ju v VIII. sonde o rozmeroch 8×6 m. Objekt farebne sa rýsoval v 50 cm hĺbke pod ornico a jeho obvod sledoval okrúhlu formu. V príbytkovej jame zistili sme vchod, tri lavice (výstupky) a ohnisko. Výplň zemnice čiernou vrstvou siahala do 160 cm hĺbky (pod ornico) až po svetložltú vrstvu a obsahovala: dve bronzové ihlice, halštatské črepy, niekoľko mazaníc s odtlačkami prútov, hlinený praslen, kosti z mäsitých jedál, konské zuby, dve spodné čeluste, psiu lebku, 4 kostené nástroje a dva uhliky.

Ohnisko o priemere 50 cm bolo umiestnené v západnej časti, vchod v severovýchodnej časti zemnice. Steny až 110 cm vysoké spájali sa s oválnym dnom pod pravým uhlom. Zemné lavice boli rozložené na západnej strane pri vchode do objektu v dĺžke 1 až 2 m a široké 25 až 30 cm.

Zvláštnosťou zemnice bola *detská kostra bez lebky*, nájdená vo východnej stene zemnice v nepravidelnej polohe, nohami obrátená hore (obr. 15). Dolné časti kostry, tibie, ležali vo vrchnej časti steny, ostatné časti v normálnej polohe smerom dolu. Reberné kosti boli zase rozložené v nepravidelnej polohe.

Príbytková jama bola dlhšou osou orientovaná vo smere od východu na západ a jej rozmery činili 2,50×2,75 m.

V bezprostrednej blízkosti zemnice našli sme v 75 a 80 cm hĺbke pod ornico dve skupiny halštatských črepov.

V jednej skupine bola okrem halštatských črepov hlinená lyžička a hniezdo obsidiánových hrúd. Dojedna 68 kusov.

Opis nálezov

1. *Bronzová ihlica* s ozdobenou hlavičkou. Ozdobu tvoria 2 skupiny vodorovne idúcich plastických rebier. Medzi skupinami rebier je gombičková časť. Tak sa končí i hlava ihlice (tab. VII: 10).

2. Menšia 3 cm dlhá neozdobená *jednoduchá ihlica* (tab. VII: 4).

3. *Hlinený praslen* okrúhlej formy uprostred predierkovaný, povrch drsný (tab. IV: 5).

4. Jeden väčší a tri menšie opracované *kostené nástroje*, ktoré používali na prebodnutie predmetov (tab. VII: 5–8).

5. *Hlinená lyžička* z drsnej nevyplavenej hliny. Celková dĺžka s rukoväťou 8, šírka samotnej lyžičky 6 cm (tab. II: 4).

Z úlomkov keramického materiálu sa nepodarilo rekonštruovať nádobu. Črepy pochádzajú z rozličných nádob. Majú drsný, hladký i ozdobený povrch. Ozdoby tvoria vo väčšine prípadov jednoduché vypukliny a vertikálne žliabkovanie (tab. VI).

Zemnica 4

Je to halštatská zemnica člnkovitej formy o rozmeroch 4×1 m, zahĺbená do 75 cm hĺbky pod ornico (obr. 17). Dlhšou osou je orientovaná od západu na východ. Čierna výplň objektu sa rýsovala v 40 cm hĺbke pod svetlohnedou humusovitou vrstvou. Tvorila 35 cm hrubú vrstvu a obsahovala jeden väčší, 15 menších halštatských črepov a kus červenej mazanice s odtlačkom prútu.

Dno zemnice je rovné, 2 m dlhé a 75 cm široké. Nad dnom vo výške 15 cm je 100 až 80 cm dlhý výstupok (lavica), ktorý vyplňuje celú západnú, severnú a východnú časť objektu a ohraničuje dno objektu z troch strán. Na lavici pri východnej strane dna je kolová jama o rozmeroch 20×19 cm s hĺbkou 15 cm. Výplň kolovej jamy tvorila čierna zem bez pamiatok.

Sama výplň zemnice leží na svetložltej sterilnej zemi. Člnkovitý tvar a rozmery zemnice sú neobvyklé. Nakoľko v oblasti príbytkovej jamy nenašli sme stopy po ohnisku, môžeme predpokladať, že tu ide o letný alebo vedľajší stánok, ktorý bol len prechodne používaný (obr. 10).

Opis nálezov

Jeden väčší a 15 menších kusov halštatského črepového materiálu, ktoré nevybočujú z rámca somotorskej halštatskej keramiky. Pochádzajú z rozličných nádob. Sú bez akejkoľvek výzdoby.

Zemnica 5

Je štvorcovej formy so zaoblenými rohmi, rozmerov 3×2 cm. Dlhšia os je orientovaná od východu na západ. Vo východnej časti objektu je 1,50 cm dlhý, 30 až 50 cm široký schod, ktorý zároveň slúžil ako vchod do zemnice. Hĺbka schodu je 30 cm pod úrovňou sondy. Pri severnej strane príbytku je 75 cm dlhý, 15 až 20 cm široký výstupok v 70 cm hĺbke pod úrovňou sondy.

V západnej strane je umiestené ohnisko o priemeru 50 cm a tvorí 15 až 20 cm hrubú vrstvu popola, uhlíkov a tenkostenných črepov.

Steny sú rovné a pod pravým uhlom sa spájajú s rovným dnom.

K severnej stene zemnice sa pripojuje kultúrna jama o rozmeroch 100×100 cm, ktorá je zahĺbená iba do 25 cm hĺbky od úrovne sondy a v jej centrálnnej časti sme našli črepy nádob.

Obvod sídliskového objektu sa neurčite rýsoval v 25 cm hĺbke pod svetlošedou ornícou a mohli sme ho sledovať iba podľa rozlohy pamiatok. Sama výplň zemnice tvorila jednoliatu vrstvu bez zvrstvenia, iba miestami vykazovala tmavšie škvrny a skončila sa v hĺbke 100 cm pod úrovňou sondy. Vo výplni sme našli hrubé halštatské črepy, vrúbkovaný zlatý krúžok, opracovaný kostený nástroj, málo kostí mäsitých jedál, fragment kamenného žarnova, kusy dobre vypálenej mazanice s odtlačkami prútov, tehloviny a uhlíky. Na dne objektu boli jemnejšie črepy mís a menších nádob. Hrubá keramika je červenej, žltej a tmavej farby so žliabkovanou ozdobou halštatského charakteru, pozostávajúcou z vlnoviek husto vyrytých.

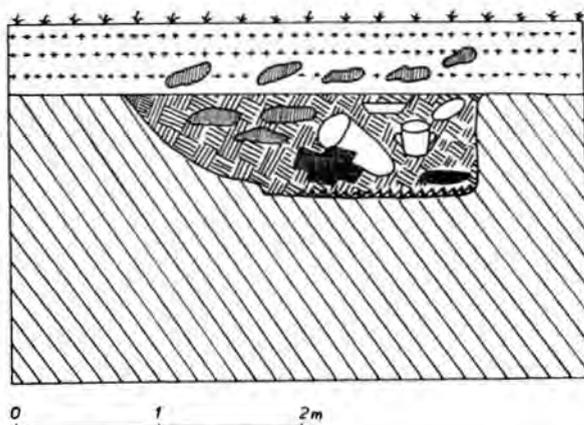
Opis nálezov

1. Vrúbkovaný zlatý krúžok s postupne sa zužujúcimi, ale nepriliehavými hladkými, ostrými koncami. Hrúbka krúžku uprostred je 0,2 cm, maximálny $\varnothing$ celého šperku 2 cm (tab. III: 2).

Keramický materiál piatej halštatskej zemnice neprekročuje známy rámeč halštatskej somotorskej keramiky.

Zemnica 6

Je halštatská, okrúhlejšej formy o rozmeroch 250×150 cm, zahĺbená do 120 cm hĺbky pod ornícou. Steny objektu sú rovné a spájajú sa pod pravým uhlom s rovným dnom. Podlhovastý a postupne sa znižujúci a rozširujúci vchod je umiestený v južnej časti zemnice, ktorý v šírke 1 m a v hĺbke 110 cm pod povrchom zeme sa pripojuje ku kolmej stene.

Obr. 11. Somotorská hora. Výskum 1955.
Profil zemnice 6.

Obrysy zemnice sa črtali v 50 cm hĺbke pod svetlohnedou humusovitou vrstvou, pomiešanou halštatskými črepami.

Výplň príbytkového objektu obsahovala 60 cm hrubú vrstvu s množstvom črepov rozličných halštatských nádob a ležala na 10 cm hrubej ílovitej vrstve, pomiešanej s uhlíkmi a tehlovinami — t. j. zvyškami ohniska. Celá výplň sa skončila na svetložltej sterilnej zemi (obr. 11).

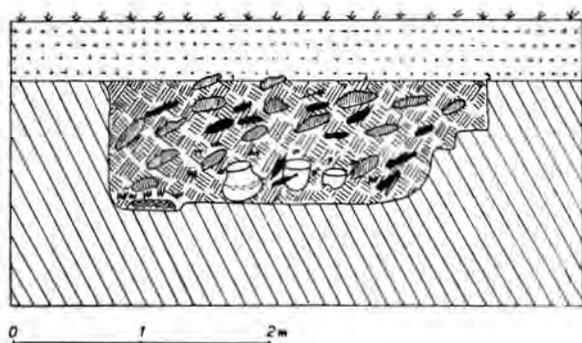
Dve celé nádoby, t. j. väčšia zásobnica, tenkostenná hrncovitá nádoba a dva väčšie kamenné žarnovy ležali v strede objektu nad ohniskom na spomenutej ílovitej vrstve.

Opis nálezov

1. Vysoká štihla zásobnica s malým okrúhlym dnom a postupne sa rozširujúcim kuželovitým telom. Farba svetlohnedá, nad ústím hnedozelená. Povrch nádoby je hladký a miestami popráskaný. Pod ústím na protiľahlých stranách má 1 — 1 predierkované ucho vo forme jednoduchej vypukliny. Ústie rovnomerne roztvorené. Výška 60, $\varnothing$ ústia 46 až 48, $\varnothing$ dna 16 cm (tab. IV: 3).

2. Hrncovitá nádoba svetlohnedej farby s dvoma vypuklinami pod ústím. Vo vrchnej časti tela vykazuje tmavšie škvrny. Povrch hladký. Najväčšie vydutie je v hornej polovici nádoby, ktorá bez hrdla prechádza do rovnomerne roztvoreného okrúhleho ústia. Výška 27,5, $\varnothing$ ústia 19, $\varnothing$ dna 12 cm (tab. III: 4).

Množstvo keramického materiálu pochádza z rozličných nádob s baňatými telami, ozdobených na najširšom obvode nádoby vertikálnymi žliabkami. Črepy jemnejšej keramiky sa vyskytovali vo výplni zemnice.

Obr. 12. Somotorská hora. Výskum 1955.
Profil zemnice 7.

Zemnica 7

Je vajcovitého tvaru, orientovaná dlhšou osou v smere od východu na západ (obr. 22). Objekt sa nezreteľne rýsoval v hĺbke 50 cm pod svetlohnedou ornícou. Vlastnú výplň mohli sme sledovať podľa hmotných pamiatok a tvrdosti výplne. Rozmery zemnice 300×150 cm a vyhlbená bola do 140 cm hĺbky pod ornícou. Dno zemnice je rovné, steny trochu šikmé a pod pravým uhlom sa spájajú s dnom zemnice.

Vo východnej časti zemnice sú dva schody v 80 a 90 cm hĺbke pod ornícou, v západnej časti elipsovité ohnisko o rozmeroch 100×50 cm a 25 až 30 cm hrubou vrstvou jemných uhlíkov a popola (obr. 12).

Výplň zemnice tvorila 90 cm hrubú vrstvu, ktorá do 50 cm hĺbky bola vyplnená väčšími i menšími halštatskými črepami, kosťami mäsitých jedál, bronzovou ihlicou a menšími tehlovinami.

Druhú vrstvu výplne 40 cm hrubú, ktorá sa skončila na svetložltej sterilnej zemi, tvorila skupina halštatských nádob, črepy väčšej zásobnice, hrncovité nádoby, kosti z mäsitých jedál, konské zuby a množstvo halštatského črepového materiálu.

Medzi nádobami väčší význam má nádoba tehlovej farby s lalokovitým ústím, po celom tele ozdobená hustými, n=vyšokými vlnkami ako aj hrncovitá nádoba s pupákmi pod ústím, ktorá sa nedala rekonštruovať.

Opis nálezov

1. *Nádoba tehlovej farby* s okrúhlym kuželovitým telom a lalokovitým ústím. Ústie pozostáva zo štyroch väčších vývýšenín, postavených proti sebe, ktoré zároveň nahradzujú hrdlo. Povrch je hladký a nádoba po celom tele je ozdobená 8 radmi výrazných vlnoviek doľava naklonených. Pod kaž-

dým lalokom je okrúhla tupá vypuklina. Dno nádoby je okrúhle a malé. Výška 21, Ø ústia 33, Ø dna 10 cm (tab. IV: 1).

2. *Hrncovitá nádoba čiernej farby* s malým uchom pod ústím. Dolná časť nádoby je kuželovitá s malým okrúhlym dnom. Povrch je hladký a leštený, bez ozdoby. Výška 15, Ø ústia 16. Ø dna 8 cm (tab. VII: 1).

3. *Bronzová ihlica* je 5,5 cm dlhá, neúplná, bez ozdoby (tab. VII: 3).

Kultúrne jamy

Jama 1

Odkryli sme ju v IV. sonde na parcele 560/3 v susedstve staroslovanskej zemnice. Jama oválneho pôdorysu o rozmeroch 1,5×1 m siahla do hĺbky 160 cm pod úroveň sondy.

Dno kultúrnej jamy je rovné, steny tiež rovné a jemne zaoblené prechádzajú do dna a do oválneho ústia jamy. Objekt čiernou výplňou farebne sa rýsoval v 70 cm hĺbke pod ornícou. Nadložnú vrstvu tvorila svetlohnedá humusovitá vrstva, v ktorej sa roztrúsene vyskytovali halštatské črepy a kosti mäsitých jedál.

Vlastnú výplň tvorila čierna kultúrna zem, ktorá vo vrchnej časti obsahovala halštatské črepy, uhličky, zvieracie kosti, dolnú čelusť so zubami a na dne jamy boli dva väčšie kamene a tehlovina.

Jama pravdepodobne je odpadovou jamou, čo dosvedčujú i jej menšie rozmery.

Opis nálezov

Keramický materiál tvoria *úlomky hrubých hrncovitých nádob* tmavohnedej a žltej farby, jemnejších misovitých nádob a nádob neurčiteľných. Jeden menší črep je ozdobený vlnkou. Ostatný keramický materiál je bez výzdoby.

V nálezovom materiáli pozoruhodnejšie je ešte *torzo praslenu*, je dokladom tkáčskeho remesla u skýtsko-halštatského obyvateľstva na Somotorskej hore.

Odpadová jama 2

Má rozmery 1,56×1,37 m. Rýsovala sa v sonde V v hĺbke 55 cm. Nadložnú vrstvu tvoril tmavošedý humus. Výplň jamy je čierna, tvorí 35 cm hrubú vrstvu a obsahuje halštatské črepy, kosti mäsitých jedál, väčší žarnov a uhličky.

Povrch odpadovej jamy bol porušený rigolovaním. Preto niektoré halštatské črepy sa nachádzali aj v nadložnej vrstve.

Steny a dno jamy boli rovné a spájali sa pod pravým uhlom na svetložltej sterilnej zemi.

Opis nálezov

Väčši žarnov tehlovej formy s oválnym drsným dnom. Plochá časť je užívaním obrúsená a oblúkovite ohnutá (konkávna).

Keramický materiál tvoria väčšinou hrubé črepy rozličných hrncovitých nádob, ktoré nepresahujú obvyklý charakter somotorskej halštatskej keramiky.

Kosti mäsitých jedál sú tiež zvyškami bežných domácich a lovných zvierat (kosti z halštatských zemnie určil dr. Popesko).

Jama 3

Objavili sme ju v VII. sonde. Neveľká jama o rozmeroch 100×50 cm sa farebne rysovala v hĺbke 30 cm pod orniceou.

Výplň jamy obsahovala konglomerát halštatských črepov s dvoma celými nádobami a siahala do hĺbky 50 cm pod orniceou. Steny jamy sú rovné a väčšinou pod pravým uhlom sa spájajú s rovným dnom. Črepy a nádoby tvorili 15 až 20 cm hrubú vrstvu a ležali na svetložltej sterilnej zemi (obr. 13).

Opis nálezov

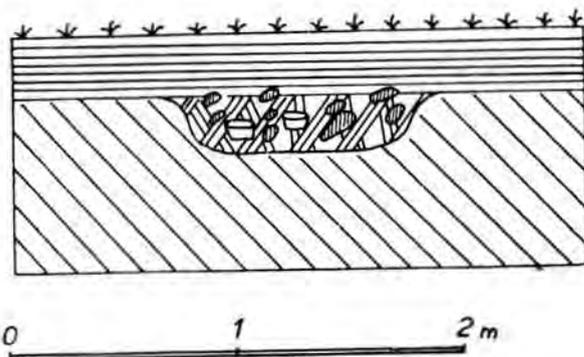
1. Hrncovitá nádoba tmavožltej farby s rovným dnom a dvoma protiahlymi uchami pod ústím. Súdkovité telo prechádza bez hrdla do kalichovite roztvoreného ústia. Povrch je drsný a ozdobený dvoma vypuklinami medzi dvoma uchami. Výška 19, Ø ústia 16, Ø dna 11 cm (tab. IV: 2).

2. Dvojkuželovitá nádoba vázovitej formy s prehnutým hrdlom, lievikovite roztvoreným ústím a menším rovným dnom. Na najširšom obvode je nádoba zdobená 4 vertikálne idúcimi plastickými rebrami 1,5 cm širokými. Plocha medzi rebrami je ozdobená trochu šikmo, ale vertikálne idúcimi žliabkami. Výška 13, Ø ústia 11,5, Ø dna 5 cm (tab. III: 3).

Črepový materiál neprekročuje rámec halštatského nálezového materiálu predchádzajúcich objektov.

Jama 4

Má rozmery 100×60 cm. Rysovala sa v XI. sonde v hĺbke 70 cm pod orniceou. Nadložnú vrstvu tvoril svetložedý humus, ktorý nesplýval s výplňou jamy. Jedna strana jamy je kolmá a siahala do 115 cm hĺbky pod orniceou, druhá šikmá, oválna a zároveň tvorí i šikmé dno jamy. Výplň jamy je čierna a obsahuje hlinený krúžok, halštatské čre-

Obr. 13. Somotorská hora. Výskum 1955. Profil jamy 3.

py, tehloviny, uhliky a končí v svetložltej sterilnej zemi.

Opis nálezov

1. Hlinený krúžok zhotovený z jemne plaveného materiálu. Bez ozdoby. Priemer krúžku 9,5 cm.

2. Tri jednoduché halštatské črepy z nádob obvyklých foriem v somotorských nálezoch.

Jama 5

Má oválny pôdorys o rozmeroch 225×230 cm. Jama v severnej časti bola zahĺbená do 100, v južnej časti do 75 cm hĺbky pod orniceou (obr. 26). Steny sú väčšinou šikmé a spájajú sa s rovným dnom pod pravým uhlom. Výplň jamy, ktorá sa farebne rysovala v hĺbke 50 cm pod orniceou, bola jednoliata a obsahovala 7 halštatských črepov a dve tehloviny.

Nadložnú vrstvu tvorila 50 cm humusovitá vrstva, ktorá nesplývala s tmavšou výplňou jamy. Rovné dno so spomenutou výškovou diferenciou ležalo na svetložltej sterilnej zemi.

Črepový materiál neprekročuje bežný charakter halštatského keramického materiálu; pochádza z rozličných nádob.

Ohnisko 6

Elipsovitej formy o dĺžke osí 162×95 cm. Objavili sme ho v A sektore XII. sondy. Ohnisko sa farebne rysovalo v hĺbke 25 cm pod orniceou, ktorú tvorila tmavohnedá pieskovitá hlina.

Sama výplň je 25 cm hrubá a obsahuje červené spálené tehloviny, tri halštatské črepy z nádob bežného typu, popol a uhliky bez zvrstvenia.

Podklad ohniska tvorí svetložltá pieskovitá hlina. Steny sú šikmé a väčšinou pod pravým uhlom sa spájajú s rovným dnom.

Jama 7

Je oválnej formy o rozmeroch 126×110 cm. Odkryli sme ju v B sektore XII. sondy. Jama sa farebne rysovala v hĺbke 20 cm pod orniceou.

Nadložnú vrstvu tvoril svetlohnedý humus so slabým výskytom halštatských črepov.

Výplň je 20 cm hrubá čierna kultúrna vrstva bez zvrstvenia a obsahuje jeden opracovaný kostenný nástroj, kosti mäsitých jedál a 22 halštatských črepov.

Steny jamy sú rovné a väčšinou pod pravým uhlom sa spájajú s rovným dnom v hĺbke 40 cm pod orniceou na svetložltej sterilnej vrstve.

Opis nálezov

1. *Halštatské črepy* pochádzajúce z rozličných nádob čiernej a žltej farby s hladkými neozdobenými povrchmi. Nevybočujú z rámca somotorskej halštatskej keramiky.

2. *Kostený nástroj*, ktorý mohli užívať ako šidlo, dlhý 1 cm.

Ohnisko 8

Je okrúhlejšej formy o priemere 100 cm. Odkryli sme ho v sektore XIV. sondy.

Ohnisko sa farebne rysovalo v hĺbke 20 cm pod orniceou.

Nadložnú vrstvu tvoril humusovitý piesok so slabým výskytom halštatských črepov.

Výplň ohniska je 55 cm hrubá čierna kultúrna vrstva. Vo vrchnej časti výplne, približne v sile 20-30 cm, bola vrstva halštatských črepov a uhlíkov. V druhej, dolnej časti výplne boli skupiny spálených zrn, uhliky, tehloviny a halštatské črepy.

Steny ohniska sú oválne a zaoblene prechádzajú do oválneho dna v hĺbke 75 cm pod orniceou na svetložltej sterilnej vrstve.

Opis nálezov

Osem kusov halštatských črepov z jednoduchých nádob, ktoré neprekročujú bežný charakter somotorskej halštatskej keramiky. Spálené zrno doteraz neurčené.

Charakteristika zemnic

Sidliskové objekty majú všeobecne kruhovitý alebo oválny pôdorys, len v ojedinelých prípadoch je ich forma loďkovitá, štvorcová alebo vajcovitá.

Ich rozmery nie sú vždy rovnaké a kolísajú medzi 3 až 4×3,5 až 4,5 m. Farebne boli takmer vždy zistiteľné, len vo dvoch prípadoch sme po-

stupovali pri odkrývaní podľa rozlohy nálezov. Obrisy objektov sa rysovali v 30 až 50 cm hĺbke pod orniceou. Výplň všetkých zemnic tvorí čierna kultúrna zem s nádobami, črepovým materiálom, zvyškami z mäsitých jedál, kostenými, bronzovými nástrojmi, zlatým krúžkom (5. zemnica), tehlovínami, uhlíkmi a kamennými žarnovmi.

Mazanice sa vyskytovali len výnimočne. Piesočnatá hlina, z ktorej je zložená Somotorská hora, sa nerozsypáva a steny na vzduchu tvrdnú na kameň. Preto obyvatelia nemuseli podoprieť steny svojich príbytkov haluzami, vakovať a vypaľovať, ako je to obvyklé na iných pravekých náleziskách.

Výplň je jednoliata bez zvrstvenia a končí sa na žltej sterilnej vrstve, ako sme to zistili roku 1954, na skalnatom základe Somotorskej hory. Iba v VII. zemnici sme zistili dve vrstvy.

V zariadení objektov dôležité sú: *zemné lavice* (výstupky), *vchod* a *ohnisko*.

Lavice, na ktorých obyvatelia zemnic sedávali a spávali, sú rozložené okolo ohniska alebo pri protilahlých stenách ohniska v dĺžke 50 cm až 2 m, v šírke 25 až 40 cm.

Vchod do zemnic súvisí s orientáciou objektu, ktorá je rozličná: Z—V, J—S alebo V—Z. Vo väčšine prípadov vchod je umiestený na južnej alebo východnej strane zemnic naproti ohnisku.

Ohniská našli sme v šiestich prípadoch okrem zemnice 4. Mali okrúhlu, oválnu alebo elipsovú formu. Tvorili 10 až 25 cm hrubú vrstvu a boli vyplnené popolom, uhlíkmi, úlomkami nádob, kosťami z mäsitých jedál a červene spálenou hlinou. Ani v jednom prípade neboli obložené kameňmi, ako sme to zistili v staroslovanských zemniciach.

Kolové jamy sme nenašli ani vo vnútri, ani mimo príbytkových jám. Iba v štvrtej zemnici sme odkryli menšiu kolovú jamu, ktorá súvisela s konštrukciou strechy.

Strechu pravdepodobne tvorili menšie konáre, ktoré natoľko boli pieskom strávené, že po nich nezostala nijaká stopa. Strechy boli pravdepodobne prikryté slamou, senom alebo zvieracou kožou.

Steny zemnic sú kolmé alebo šikmé a väčšinou pod pravým uhlom sa spájajú s rovnými alebo oválnymi dnami, na ktorých sú pozorovateľné menšie alebo väčšie tmavé škvryny.³

Rozbor nálezov

Keramiky

Keramický materiál tvoria:

1. Hrnčovité nádoby s vypuklinami pod ústím nádob.

2. Nádoby dvojkuželovitých tvarov.
3. Amforovité nádoby so širokými oblými telami.
4. Mísy s dovnútra stiahnutými ústiami.
5. Nádoby s uchami vyčnievajúcimi ponad ústie nádoby.
6. Nádoby ozdobené vlnovkami.
7. Zásobnice.

Nádoby prvej skupiny majú drsný, hrubý povrch a sú zhotovené z nevyplavenej hlíny voľnou rukou. Ich forma je súdkovitá a najväčšie vydutie je v hornej polovici nádoby. Dno nádob je rovné, ústie jemne dovnútra stiahnuté. Jedinou ozdobou nádob sú 2 až 4 vypukliny, v zriedkavých prípadoch úzka girlanda s jamkami po vtláčených prstoch.

Tento typ nádob je rozšírený po celom Potisi, na Uhorskej nížine a v Podolí. V hornom Potisi dôležitým náleziskom sú Kuštanovice pri Mukačeve v Zakarpatskej Ukrajine, Nyiregyháza v Maďarsku¹ a naše východoslovenské lokality Lúčky a Vojnatina. Taktiež sa vyskytuje na západnom Slovensku v Chotíne. Na spomenutých lokalitách pochádzajú hrncovité nádoby zo žiarových popolnicových hrobov. Podľa Sulimírskéh o takéto nádoby sa veľmi často vyskytujú na Ukrajine v skýtskych a predskýtskych hroboch.

Pre datovanie je dôležitým faktom, že na popolnicovom pohrebisku v Nyiregyházi vyskytli sa hrncovité nádoby v hroboch spolu s nádobami vyrobenými na hrnčiarskom kruhu.

V Tápiószele v Maďarsku našli sa v hrobe s laténskymi nádobami taktiež zhotovenými na kruhu.

Druhú a tretiu skupinu tvoria nádoby dvojkuželovitých tvarov a amfory so širokým telom. Sú to nádoby väčších a prostredných rozmerov čiernej, tmavohnedej a žltej farby. Ich povrch je hladký a drsný s ozdobou. Hrdlo majú stiahnuté alebo vysoké, cylindrické s lievikovite roztvorenými ústím. Všeobecne patria medzi najdekoratívnejšie nádoby somotorskej keramiky a sú zhotovené voľnou rukou.

Ozdoba tejto keramiky je plastická a rytá. Tvoria ju menšie vypukliny, lemované rytými špirálami pod hrdlom nádob. Najširšia časť tela nádob je zdobená vertikálnymi žliabkami. Dekoráciu vyzdvihuje ešte lalokovité (vlnovité) ústie.

Tento typ okrem amforovitých nádob sa vyskytuje v Kuštanoviciach, v Uhorskej nížine, v Sedmohradsku, Podolí, ďalej v kijevskom a poltavskom skýtskom materiáli spolu s nádobami zhotovenými na hrnčiarskom kruhu.

Amforovité nádoby kuželovitého charakteru

v Somotore môžu byť svedkami asimilácia pôvodného obyvateľstva, lepšie povedané starej kultúry s kultúrou skýtskou.

Mísy s dovnútra stiahnutým ústím pochádzajú väčšinou z kultúrnych jám a zo zberu. Sú menších a prostredných rozmerov. Zhotovené sú bez hrnčiarskeho kruhu. Vykazujú hnedú a tmavošedú farbu.

Podobné mísy sa našli vo všetkých už hore spomenutých skýtskych oblastiach. Tento typ je známy v starších pravekých obdobiach najmä v dobe bronzovej. Môžeme ho sledovať od strednej doby bronzovej v centrálnej a východnej Európe cez halštatské obdobie do doby skýtskej.

Všeobecne majú hladký povrch a sú ozdobené vypuklinami. Niektoré mísy vykazujú na vnútornej strane nádoby v blízkosti dna okrúhle žliabkovanie.

Nádoby s uchami, vyčnievajúcimi ponad ústie nádoby, nie sú hojné na somotorskom sídlisku. Sú jednoduché s hladkým povrchom. V niektorých prípadoch uchá len málo vyčnievajú ponad ústie nádoby, v riedkych prípadoch zase sú tak vysoké, ako je to pri kuštanovických nádobách. Zhotovené sú voľnou rukou bez hrnčiarskeho kruhu.

Tento typ sa vyskytuje v Podolí, na Ukrajine a na Uhorskej nížine v Tápiószele.

Nádoba, ozdobená vlnovkami a širokým lalokovitým ústím, je raritou somotorskeho náleziska. Je prvým dokumentom vlnovitej ozdoby v dobe halštatsko-skýtskej. Je to viacradová hustá vlnovka, ktorá je bežnou ozdobnou formou v staršej a strednej dobe hradištnej. Celé telo nádoby odo dna až po dolnú časť hrdla je ozdobené radmi hustých vlnoviek.

Z druhej nádoby tej istej ozdoby sme našli iba jeden črep z najširšej časti tela nádoby, ozdobený radmi hustých vlnoviek. Pamiatky pochádzajú z jednoliatej výplne siedmej zemnice s typickým skýtsko-halštatským keramickým materiálom. Lalokovité ústie je bežným zjavom v Somotore a nájdeme ho na hrncovitých, kuželovitých, amforovitých a menších nádobách najmä v prvej zemnici. Táto forma ozdoby v dobe skýtsko-halštatskej nie je ešte v literatúre známa.

Väčšiu zásobnicu s malým okrúhlym dnom a kuželovite sa rozširujúcim telom našli sme v 6. zemnici. Pod ústím je ozdobená dvoma predierkovanými vypuklinami. Ostatné zásobnice pochádzajú zo záchranných výskumov, ktoré sa dostali na zemský povrch hlbokou orbou. Väčšinou majú amforovité alebo kuželovité tvary, okrúhle telo, stiahnuté hrdlo a lievikovite roztvorené ústie.

Ozdobené sú v najširšej časti širokými vertikálnymi žliabkami.

Časť somotorského keramického materiálu typologicky patrí do predskýtskej doby, ktorá podľa Reineckeého delenia odpovedá halštatu A a halštatu B.

Druhá časť patrí podľa analógie do skýtskeho obdobia, do prvej doby železnej (VII.-IV. storočie pred n. l.).

Hrncovité nádoby majú bližšiu analógiu na skýtskom pohrebisku v Szentes-Vekerzugu v Maďarsku.⁵

Urny v hrobe 15 so žiarovým pohrebom sa podobajú nádobám zo Somotoru. M. P á r d u c z datuje pohrebisko do halštatu C, t. j. do VI. storočia pred n. l.⁶

Hoci na Somotorskej hore doteraz nemáme na kruhu zhotovené nádoby, na základe keramického materiálu a literatúry môžeme súdiť, že sídliskové objekty siahajú v niektorých prípadoch až do VI.-V. storočia pred n. l. Tento názor azda podporuje i nádoba a črep ozdobený vlnkami a samotný fakt, že veľká časť nášho materiálu na iných lokalitách sa vyskytuje spolu s keramikou vyrobenou pomocou hrnčiarskeho kruhu.

Kovové predmety

Kovových predmetov máme málo. Sú to štyri jednoduché bronzové ihlice (2., 3. a 7. zemnica), železná strela, nájdená ešte roku 1954, zlatý poklad vrúbkovaných krúžkov pozostávajúci z 8 krúžkov, nájdený robotníkmi pri rigolovaní roku 1955, zlatý krúžok z 5. zemnice a zlatý krúžok ojedinele nájdený pri kopaní štátnych vinogradov na Somotorskej hore. Krúžky v celkovom počte 10 spolu s bronzovými ihlicami a železnou strelou nie sú spoľahlivými datovacími pomôckami (tab. III: 2, VII: 11–19).

* * *

Somotorský nálezový materiál je výtvorom dvoch činiteľov: pôvodného, usadlého a prístahovaného skýtskeho obyvateľstva, ktoré vedľa seba žilo a vzájomne na seba vplývalo. Časove pravdepodobne súvisí s prvou skýtskou inváziou do Karpatскеj kotliny. Prejavy bronzovej a halštatskej kultúry môžeme sledovať vo forme nádob, vo vertikálnom žliabkovaní a v rytých špirálach, konkrétne povedané vplyv otomanskej a pilinskej kultúry.

Skýtsky prvok tvoria: hrncovité nádoby, misy s dovnútra stiahnutým ústím, nádoby s uchom vysoko vyčnievajúcim ponad ústie nádoby dvojkuželovitých tvarov. Všeobecne: keramika skýtska

pochádza z kombinácie a variácie týchto foriem. Zo somotorského nálezového materiálu dôležitý je fragment hlinenej figúrky — zvieracia hlava —, ktorý pochádza ešte z výskumu roku 1954. Takéto figúrky nachádzame častejšie v skýtskej kultúre.

Život a zamestnanie

Na základe získaných pamiatok pokúsme sa rekonštruovať život obyvateľstva na Somotorskej hore.

Dokladom roľníctva sú kamenné žarnovy na mletie zrna, nájdené v sídliskových objektoch a po celej Somotorskej hore, ktoré sa dostali na povrch hlbokou orbou. Ďalej zuhoľnatené zrná vo veľkých hlinených nádobách zv. zásobniciach, používaných na uskladnenie semien.

Lesnatý terén s porastom a trávnaté oblasti neobyčajne podporovali pastiersky život a chov domácich zvierat, a to kráv, oviec a kôz. Kostí týchto zvierat sa nachádzajú v kultúrnych vrstvách a jamách vedľa kostí a parohov lovej zveri raticovej — jeleňov a srncov. Posledné dokumentuje ešte lov.

Kovové predmety predpokladajú remeselnú výrobu. Zhotovenie týchto výrobných nástrojov a šperkov vyžaduje odborníka, ktorý sa vyzná v zložitom procese zlievania bronzu a železa. S týmto priemyslom, malovýrobou, súčasne vznikla i výmena tovarov — obchod.

Množstvo keramického materiálu je dôkazom vyvinutého hrnčiarskeho kruhu. Nádoby zhotovili ešte voľnou rukou bez pomoci hrnčiarskeho kruhu. Niektoré nádoby sú vkusne ozdobené, majú krásne formy a môžeme ich deliť na úžitkové a dekoratívne. Ozdoba nádob je rozmanitá. Ako sme už spomenuli, väčšinou sú zdobené zvislými žliabkami, vypuklinami.

Stravu somotorského obyvateľstva tvorili v tejto dobe okrem pšeničných a žitných jednoduchých výrobkov mäso a mliečne produkty z domácich a divokých zvierat. Keďže kosti z mäsitých jedál sa vyskytujú v ohniskách a v menšom počte v samotnej výplni zemnic, môžeme predpokladať, že mäsité jedlá konzumovali varené alebo pečené.

Obyvateľstvo bolo usadlé. Proti kočovnému spôsobu života hovoria systematické výroby kovových predmetov, roľnícke pamiatky a najmä krehké keramické výrobky, ktoré nie sú charakteristické pre nomádsky život.

Pamiatky somotorskej lokality etnicky presne nevieme rozdeliť. Skýti netvorili u nás masu obyvateľstva. Môžeme len poukázať na analógiu v su-

sedných územiach Karpatskej kotliny a v Sovietskom sväze.

Podľa N. Fettiha a skýtske nálezy v oblasti Tisy a Dunaja tvoria tri uzavreté celky:

1. Sedmohradsko v oblasti riek Maruše a Olty.
2. Oblasť Tisy a jej prítokov.
3. Zadunajsko.

V oblasti druhej, ku ktorej patrí aj somotorská oblasť, Fettiha pozná 14 hrobových (nie sídliskových) a niekoľko ojedinelých nálezov. Z hrobových nálezov v 6 prípadoch sú žiarové hroby, v jednom prípade žiarový hrob je pravdepodobný, v dvoch prípadoch boli zistené kostrové hroby a v 5 prípadoch spôsob pochovávaní je nejasný, pretože nálezové okolnosti sú neisté.⁷

Staroslovanské zemnice

Zemnica 1

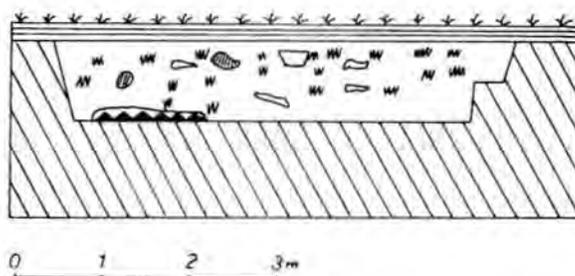
Je oválnej formy o rozmeroch 5,5×4 m. Bola zahĺbená do 90 cm hĺbky pod ornice. Objekt farebne sa hlásil čiernou výplňou v nepatrnej 20 cm hĺbke v tmavohnej humusovitej vrstve.

Postupne sme odkryli zemnicu po celej ploche výplne, ktorá obsahovala *menšie uhliky, dolnú časť na kruhu zhotovenej nádoby, obsidiánový odštepok, hradištné črepy, črepy halštatské*, splavené z vyšších halštatských sídiel, *ohnisko* obložené kameňmi a *zemné lavice*.

V kamennej konštrukcii ohniska našli sme halštatské črepy, jeden hradištný črep a menší opracovaný kostený nástroj. Pod konštrukciou ohniska sme zistili červeno spálenú hlinu a popol. Dlhšia os objektu leží v smere Z-V. V západnej časti zemnice je spomenuté ohnisko oválnej formy o rozmeroch 160×130 cm. Zemný výstupok je rozložený po celej dĺžke objektu, okrem západnej strany, kde sa nachádza ohnisko. Výstupok je od úrovne zeme v hĺbke 40 cm a je široký 70 až 75 cm. Dno objektu oválne, steny miestami rovné alebo šikmé a väčšinou pod pravým uhlom sa spájajú s 90 cm hlbokým dnom pod ornice vo svetložltej sterilnej vrstve (obr. 14).

Opis nálezov

Úlomky keramikého materiálu majú vcelku starohradištný charakter. Pochádzajú z dna a ústia hrubo vypracovaných úžitkových staroslovanských nádob. Ich povrch je drsný, čiernej a tmavohnej farby. Črepy z ústia nádob majú hrdlo mierne vykrojené a slabo roztvorené. Analógiu majú v nomádskej potiskej keramike, aká sa vyskytla na avarsko-slovanskom pohrebisku v Barci a na ne-

Obr. 14. Somotorská hora. Výskum 1955.
Profil slovanskej zemnice 1.

skororímskom sídlisku v Seni, okres Košice. Jeden hradištný črep z ohniska je ozdobený zväzkom horizontálne rytých línií.

Materiál je dobre vypálený a pri lomoch je viditeľná značná zrnovitost. Črepový keramiký materiál pochádza z nádob zhotovených bez hrnčiarskeho kruhu (tab. VIII).

Dolná časť nádoby, ktorú sme našli v centrálnej časti zemnice, je zhotovená na hrnčiarskom kruhu. Má okrúhle, rovné dno, z ktorého vychádza neúplné súdkovité telo bez hrdla a ústia. Vnútro nádoby je hladké a čierne. Sú na ňom markantne viditeľné stopy po hrnčiarskom kruhu. Výška neúplnej nádoby 10, Ø dna 8 cm (tab. VII: 9).

Halštatský keramiký materiál je tmavohnej a žltej farby, pochádza z dna a tela rozličných nádob, zhotovených voľnou rukou.

Z kostených nástrojov a predmetov našiel sa opracovaný kostený nástroj 6,8 cm dlhý. Mohli ho používať na prevítavanie predmetov.

Určenie osteologického materiálu urobil dr. Peter P o p e s k o, prednosta Ústavu pre normálnu anatómiu veterinárskej fakulty VŠP v Košiciach. Zo 17 kostí patrí 9 kusov hovädziemu dobytku, 5 kusov diviakovi, 1 kus jeleňovitej zveri. Druhy ostatných kostí sa nedali zistiť.

Zemnica 2

Našli sme ju v IV. sonde o rozmeroch 6×4 m. Veľkosť zemnice presahovala južnú stenu sondy, ktorá v tejto časti bola rozšírená o plochu 2×1,5 m.

Obvod staroslovanskej zemnice v podstate sleduje vajcovitý tvar, ktorý sa farebne rysoval v 70 cm hĺbke sondy pod ornice. Ponad výplňou zemianky bola tmavošedá humusovitá vrstva s riedkym výskytom halštatského črepového materiálu a kostí z mäsitých jedál.

Výplň zemnice tvorila 25 až 30 cm hrubá, čierna kultúrna vrstva bez zvrstvenia, ktorá sa markantne líšila od svetložltej podložnej vrstvy a obsahovala

hradištné črepy, obsidiánový odštiepok, kosti z mäsitých jedál, spálené tehloviny, kostené šidlo, torzo závažia a halštatské črepy.

Dlhšia os zemnice smerovala od západu na východ. Prvý výstupok bol umiestnený v juhozápadnej časti zemnice v hĺbke 25 cm pod úrovňou sondy v dĺžke 1 m a v šírke 25 až 30 cm. Druhý výstupok vyplnil približne západnú polovicu objektu v 40 cm hĺbke.

Dno zemnice je mierne oválne s tmavšími nepravidelnými škvŕkami v 60 cm hĺbke.

Ohnisko okrúhleho tvaru o priemere 1 m sa rozprestieralo vo východnej časti zemnice a obsahovalo uhliky, popol bez kameňov a tvorilo 15 až 20 cm hrubú vrstvu.

Steny jamy sa spájali zväčša pod pravým uhlom, miestami šikmo s výstupkami a dnom objektu.

Celkové rozmery zemnice 3×2 m. Kolové jamy, ktoré by súviseli so zariadením a konštrukciou chaty, sme nenašli ani vo vnútri, ani mimo objektu.

Opis nálezov

Hradištné črepy z dna, ústia a stien sú z nádob na kruhu vyrobených alebo zhotovených voľnou rukou. Väčšina črepového materiálu je tmavohnedej farby. Jeden črep tmavohnedej farby je ešte ozdobený viacerými vlnovkami, lemovanými z dvoch strán zväzkami horizontálne rytých línií. Dva črepy, jeden z ústia hrncovitej nádoby, zdobené sú jednoduchými menšími vlnovkami. Spomenutý črep tmavotehlovej farby z ústia nádoby má pretiahnutú, širokú dvojité vlnovku, zhora lemovanú tenkou a hrubou vodorovne rytou líniou. Črep je staršieho charakteru (tab. IX). Kostené šidlo je 9 cm dlhé, bežného tvaru.

Kosti z mäsitých jedál podľa určenia dr. P. P o p e s k u:

1. vretenná kosť z hovädzieho dobytká (malý typ);
2. časť lopatky z hovädzieho dobytká (malý typ);
- 3–4. úlomky z lopatky hovädzieho dobytká;
5. časť rebra pravdepodobne z hovädzieho dobytká;
6. úlomok z panvy — druh sa nedá určiť. Neurčené kosti sú úlomkami takého charakteru, že sa nedajú určiť druhove a väčšinou ani príslušnosťou k častiam kostry.

Z e m n i c a 3

Je zhruba oválneho pôdorysu, orientovaná od západu na východ o rozmeroch 4×2,60 m, zahĺbená

do 65 cm hĺbky pod ornice. Dno objektu je rovné a pod pravým uhlom sa spájajú s ním rovné steny.

Ohnisko o rozmeroch 170×150 cm našli sme obložené pri severnej stene zemlanky štyrmi väčšími kameňmi a siahalo do 95 cm hĺbky pod ornice.

Zemnica mala podobnú jednoliatu čiernu výplň ako sídliskový objekt 2 a obsahovala *hradištné črepy, jeden kostený nástroj, 4 kosti z mäsitých jedál, 1 zvierači zub a uhliky*. Jamy po kolíkoch, ktoré by súviseli so zariadením a konštrukciou zemnice, sme nenašli. Objekt sa rozprestieral v VI. sonde v bezprostrednom susedstve halštatského sídliskového objektu. Farebne sa rysoval v 40 cm hĺbke pod ornice.

Nadložnú vrstvu tvorila tmavošedá humusovitá vrstva, ktorá nesplývala s výplňou jamy, hrubou 25 až 30 cm. Sama výplň končila na svetložltej sterilnej vrstve.

Opis nálezov

Hradištný keramický materiál svetlomodrej farby sa delí na dve skupiny:

1. *črepy hrubej keramiky* potiského typu s drsným povrchom bez ozdôb;
2. *črepy ozdobené vlnovkami* a horizontálne rytými líniami, ako sme to videli pri predošlých zemniciach. Väčší hrubý črep z ústia a dna hrubej misovitej nádoby pravdepodobne pochádza z doby sťahovania národov (tab. X);
3. *Kostený nástroj* dĺžky 10 cm, masívne šidlo s opracovaným koncom;
4. druhý, pravdepodobne *kostený nástroj* zhotovený z parohu s kusom lebečnej kosti, na ktorom sú viditeľné zárezy, urobené ostrým nástrojom.

Z e m n i c a 4

Odkryli sme ju v X. sonde. Orientovaná bola od severozápadu na juhovýchod. Farebne sa rysovala v 40 cm hĺbke pod tmavohnedou humusovitou vrstvou, obsahovala črepový materiál.

Samu výplň príbytkovej jamy tvorila jednoliata čierna vrstva 30 cm hrubá, ktorá obsahovala nepretržitú vrstvu nepatrných uhlikov so slabým výskytom hradištného a halštatského keramického materiálu. Výplň zemnice sa nachádzala na svetložltej podložnej vrstve, ktorou sa začína sterilná materská zem.

Nevyšoké 30 cm steny objektu boli miestami šikmé a väčšinou oblúkovite sa spájali s rovným dnom zemnice. Objekt o rozmeroch 4×3 m siahal do hĺbky 70 cm pod ornice.

Podľa tvaru a jednoliatego zloženia kultúrnej

vrstvy zemnice je obdobná ako predošlé príbytkové objekty, charakterizované väčšími rozmermi (ako je to pri halštatských zemniciach), oválnymi pôdorysmi so slabým výskytom sídliskového materiálu. Pretože zemnica je na miernom svahu, môžeme predpokladať, že halštatské črepy sa splavením dostali do podložnej vrstvy a do výplne zemnice, ktoré eventuálne i sami starí Slovania mohli zanašať do príbytkového objektu.

Opis nálezov

Hradištný keramický materiál tvoria tri črepy, ktoré pochádzajú z dna jednoduchých, hrubých nádob potiského typu, dva črepy s vodorovne rytými líniami a jeden bližšie neurčený hradištný črep (tab. XI—XII: 1).

Halštatské črepy z nadložnej vrstvy a výplne zemnice sú z rozličných nádob a niektoré z nich vykazujú oblúkovité ryté línie.

Zemnica 5

Odkryli sme ju v XV. sonde. Je vajcovitého tvaru o rozmeroch 250×220 cm a siahala do hĺbky 75 cm pod ornice (obr. 30).

Steny zemnice sú šikmé, iba v západnej časti sa spájajú pod pravým uhlom s oválnym dnom. V najširšej časti zemnice sú tri kolové jamy v jednej línii, ktoré súvisia s konštrukciou objektu (obr. 31). Priemer kolových jám je 10×15 až 20 cm s hĺbkou 10 až 20 cm a boli vyplnené čiernou zemou. V juhozápadnej časti zemnice je ohnisko, kde sme našli skupinu uhľikov na ploche o rozmeroch 25×25 cm (obr. 15).

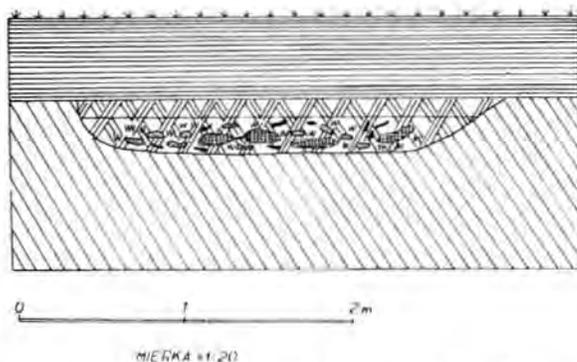
Príbytková jama je orientovaná zhruba od západu na východ. Vchod bol umiestnený v najužšej časti zemnice na východnej strane.

Zemnica zreteľne sa rysovala čiernou výplňou v 45 cm hĺbke pod ornice. Tvorila 10 cm vrstvu čiernej zeme a 20 cm hrubú vrstvu, ktorá obsahovala 4 kamene, tri dna hrubých hradištných nádob, úlomky hradištných črepov ozdobených vlnkami a horizontálne rytými líniami (na kruhu vyrobených nádob), polovicu okrúhleho praslena, kosti, zuby, uhličky a jednu tehlovinu. Nadložnú vrstvu tvorila tmavohnedá humusovitá vrstva, pod ktorou sa rozprestierala už opísaná výplň s kultúrnymi pamiatkami.

Oválne dno vykázalo viac nepravidelných škvŕn na svetložltej sterilnej vrstve.

Opis nálezov

Z črepového materiálu sú tri dna jednoduchých hrubých nádob, 4 úlomky nádob sú ozdobené vl-

Obr. 15. Somotorská hora. Výskum 1955.
Profil slovanskej zemnice 5.

novkami (jeden z nich s vysokou vlnovkou) a horizontálne rytými líniami. Tri črepy vykazujú mladší hradištný ornament z IX.—X. stor. Ostatné sú nevýrazné starohradištné črepy. Praslen je okrúhly, tmavohnedej farby a nie je datovaciu pomockou (tab. XII: 3—7).

Charakteristika slovanských zemníc

Odkryté staroslovanské zemnice v Somotore sú všeobecne menších rozmerov s oválnym alebo vajcovitým pôdorysom priemeru 3 až 4×2 až 4 m.

Príbytkové jamy sú vyhlbené do svetložltej sterilnej vrstvy a tvoria 25 až 30 cm hrubú vrstvu so slabým výskytom hradištného keramického materiálu, kostených nástrojov, zvyškov z mäsitých jedál. Zo zariadenia zemníc väčšinou sa zachovali ohniská, zemné výstupky a v jednom prípade menšie kolové jamy.

Ohniská sme našli v štyroch prípadoch. V dvoch prípadoch (zemnica 1 a 3) boli obložené kameňmi, pod ktorými bola vrstva popola, uhľikov a červeno spálenej zeme.

V zemnici 2 a 5 uhličky a popol dosvedčili ohniská.

V objekte 4 sme nenašli stopy po ohnisku. Ohniská mali vcelku oválnu alebo okrúhlu formu a nesvedčia o dlhom obývaní objektov.

Zemné výstupky (lavice), na ktorých obyvatelia príbytkových jám sedávali a spávali, boli rozložené pri protihľých stenách ohniska v dĺžke 1 až 2 m, v šírke 20 až 40 cm. Menšie kolové jamy, ktoré súviseli s konštrukciou objektu, sme našli v zemnici 5.

Strechy odkrytých zemníc pravdepodobne tvorili menšie konáre prikryté senom, slamou alebo zvieracou kožou s otvorom pre dym. Túto do-

mnienu podporujú i nájdené menšie kolíkové jamy v zemnici 5, kde sa ich stopy zachovali.

Charakteristickú časť staroslovanských zemníc tvorila ich kultúrna výplň, ktorá v štyroch prípadoch je jednoliata čierna vrstva bez zvrstvenia. Iba vo výplni objektu 5 sme mohli zistiť vo vrchnej časti výplne 10 cm čiernu vrstvu, pod ktorou sme našli 20 cm vrstvu kameňov, hradištných črepov a uhlikov.

Nálezový materiál

Keramika, opracované kostené nástroje, zlomky závažia, praslenu a kostené zvyšky z mäsitých jedál dovoľujú datovanie a rekonštrukciu života (strava, zamestnanie) starých Slovanov na východnom Slovensku.

Keramika

Podľa výrobných techník črepový nálezový materiál tvoria úlomky hrncovitých nádob hrubej potiskej a podunajskej keramiky.

Črepy keramiky *prvého typu* spravidla sú nezdobené a väčšinou pochádzajú z hrncov s prehnutými hrdlami, vyrobených voľnou rukou. Celú nádobu sme nenašli, ale podľa úlomkov, ktoré pochádzajú z dna, tela a ústia nádob, môžeme súdiť, že pôvodné hrnce boli ťažké, mali masívne dna, silné steny a všeobecne tmavšie ústia. Povrch črepového materiálu býva nerovný a drsný. Nerovnosť povrchu môžeme sledovať i na vnútorných stranách nádob. Materiál je drsný, so zrnkami, medzi ktorými sa vyskytujú i menšie kamienky. Črepy tohto typu nevykazujú žiadnu ozdobu a ako už bolo spomenuté, vyskytujú sa na neskororímskom sídlisku v Seni a na avarsko-slovanskom pohrebisku v Barci, okres Košice.

Druhá skupina, podunajská, je zastupená úlomkami nádob zhotovených na hrnčiarskom kruhu. Sú ozdobené viacraďovými vlnovkami, lemovanými z dvoch strán zväzkami horizontálne rytých línií. Iba jeden črep vykazuje zväzok vodorovne rytých línií. Ornament je všeobecne umiestnený na dolnej časti hrdla alebo na najväčšom obvode nádoby. Väčšie úlomky dovoľujú charakterizovať nádoby, ktoré boli pôvodne hrncovité s vajcovitými tvarmi. Ústie mali väčšinou von vyhrnuté a hrdlo prehnuté. Farba hrncov je šedočierna a v jednom prípade šedožltá. Povrch nádob miestami vykazuje tmavšie a svetlejšie škvrny, pričom nádoby sú starostlivo vyhotovené. Materiál je dosť drsný, niektoré nádoby vo vnútri sú čierne a zvonku vykazujú tmavožltú farbu, čo súvisí s vypalovaním nádob. Tento zjav vidíme pri polovičnej

nádobe, nájdenej v centrálnej časti prvej zemnice.

Keramický materiál *potiského a podunajského typu* v somotorských zemniciach sa vyskytoval spoločne v neporušenej jednoliatej výplni s opracovanými kostenými nástrojmi a zvyškami z mäsitých jedál. Pre časové určenie je keramika jedinou datovaciu pomôckou pri našich objektoch. Pretože nemáme iných pamiatok, ktoré by dovolili bližšie časové zaradenie, zhruba by sme mohli zaradiť zemnice do staršej fázy staršej doby hradištnej, do VI.—VII. storočia n. l.

Hrubá keramika potiská by dovoľovala zaradiť zemnice i do starších storočí n. l., lebo tento druh keramického materiálu je už dosť bežný i na sídliskách hunsko-dáckeho obdobia v IV.—V. storočí n. l.

Karol Sági v Arch. Értesítő 1955, 2, 188, obr. 5, vyobrazuje väčší črep z dna nádoby, ktorý je totožný so somotorským materiálom a pochádza podľa autora z hrobu hunského obdobia. Datovaný je zlatými prackami a typickou dvojuchou nádobou z doby sťahovania národov rímskeho charakteru.

S hrubou keramikou potiskou sa zaoberá J. Eisner v práci *Devínska Nová Ves* a cituje príslušnú literatúru, ktorá hľadá pôvod tejto keramiky v keramike rímskej. (Pozri J. Neustupný, *Príspevek v době stěhování národů v Karpatské kotlině*, Obzor praeh. IX, 1931, 21, 22; M. Párducz, *A szarmatakor emlékei Magyarországon I*, Arch. Hungarica XIV, Budapest 1941.) V. Budinský-Krička, *Pamiatky praveké a hradištné z Kútov v Slovenskom Národnom múzeu v Turči*. Sv. Martine, Památky (Pravěk) XIII, 1947 až 1948, Praha 1950, 108—116 dáva do súvislosti s hradištnou keramikou hrniec z rímskej doby z Gregoroviec pri Sabinove a keramiku tohože obdobia z Trebišova.

Keramický materiál je svedectvom vyvinutého hrnčiarsstva, ktoré vzniklo zo staroslovanských prvkov pod vplyvom rímsko-laténskej keramiky. Jej tvary sú jednoduché a praktické, tiež ozdoba, ktorá má jednoduchý štýl. Samotný vznik a pôvod hradištnej keramiky je zložitý a somotorské nálezy pomáhajú riešiť problém.

Našli sme 2 opracované kostené nástroje, a to v prvej a štvrtej zemnici. Nie sú síce datovacími pomôckami, ale pomáhajú riešiť problém domáceho remesla, stravy, chovu dobytky a zamestnania.

Zvyšky mäsitých jedál sa našli takmer vo všetkých sídliskových objektoch. Najviac ich bolo v zemnici 1 a 3. Podľa určenia dr. P. Popesku osteologický materiál je dokladom lovu a vyvinu-

tého chovu dobytku. Okrem týchto zamestnaní predpokladáme jednoduché roľníctvo a rybolov v močaristých oblastiach Medzibodrožia.

Nálezový materiál takto predpokladá do určitej miery trvalé, usadlé obyvateľstvo. Zbrane alebo iné železné predmety, ktoré by svedčili o bojovnom živote, sme nenašli.

Torzo závažia v druhej zemnici a polovica praslena (5. zemnica) sú dokladmi tkáčskeho remesla a zároveň pestovania lanu a konopí. Z toho vyplýva, že obyvateľstvo svoje šaty zhotovovalo z lanu a konop, eventuálne ovčej vlny. Na pradenie mali vretienko, ktoré bolo zafarbené hlineným praslenom.

Kožené a drevené pamiatky v zemniciach sa nezachovali. Cez dlhé stáročia boli strávané hlinou.

Somotorské zemnice sú dôležitými historickými dokladmi osídlenia Medzibodrožia v staršej dobe hradištnej. Tvoria len nepatrnú časť osady, ktorá sa rozprestierala na južnej a východnej strane Somotorskej hory a ktorá nie je ešte preskúmaná.

Zemnice na Somotorskej hore sú doteraz ojedinelými staroslovanskými sídliskovými objektmi na východnom Slovensku a časove patria do staršej doby hradištnej. Zemnica, ktorú odkryl V. Budinský-Krička v Prešove (roku 1954), je približne o 200 rokov mladšia a pochádza z obdobia prelomu medzi strednou a mladšou hradištnou dobou.

Nálezový materiál, najmä keramika, prispieva k riešeniu problému vzniku hradištnej keramiky, t. j. otázky prvých slovanských stôp na východnom Slovensku.

Somotorská keramika potiského a podunajského typu spája hradištnú keramiku s keramikou nomádskou a rímsko-provinciálnou.

Keramika potiského charakteru jestvovala na východnom Slovensku už v dobe predslovanskej, t. j. v dobe sťahovania národov a rímsko-provinciálnej. Dokladom tohto tvrdenia sú sídliská z menovaných dôb.

Poznámky

¹ Anđel K., *Bronzový poklad zo Somotoru na východnom Slovensku*, AR VII, 1955, 445—447, 469, 471.

² Krátku zprávu o výskume pozri: Pástor J., *Východné Slovensko na úsvite dejín*, Vlastivedný sborník I. Práce vedeckých ústavov a pracovníkov východného Slovenska, Košice 1955, 122—143.

³ Dôležitejšia literatúra o halštatskej kultúre: Paulík J., *Halštatská a halštatsko-laténska osada v Sereďi*, Slov. arch. III, 1955, 135—156; Paulík J., *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA IV, 2, 1956, 176—212; Budinský-Krička V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské dejiny I. Bratislava 1947, 68—103; Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933; Eisner J., *Nové nálezy z první doby železné na Slovensku*, Bratislava VII, 1939; Böhm J., *Základy halštatské periody v Čechách*, Praha 1937; Böhm J., *Kronika objeveného věku*, Praha 1941; Filip J., *Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách*, Praha 1936—37; Dušek M., *Popelnicové pohřebiště z doby halštatskej*

v Chotěne na Slovensku, AR VI, 1954, 587—590; Böhm J. a Jankovích J., *Skythové na Podkarpatské Rusi*, *Mohylové pohřebiště v Kuštanovicích*, Praha 1936; Bottyán A., *Szkiták a magyar Alföldön*, *Régészeti füzetek I.*, Magyar Nemzeti muzeum, történeti muzeum 1955; Patek E., *Koravaskori kutatásunk néhány problémája*, AÉ 1955, 162; Tompa F., *Budapest őskora*, zvl. odtlačok z *Tanulmányok Budapest multjából IV*, Budapest 1936; Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viedeň 1954.

⁴ Bottyán A., l. c., 30—33.

⁵ Párducz M., *Le Cimetière hallstattien de Szentes - Vekerzug*, Acta Archaeologica, Tom II. Fasciculi 1—3, Budapest 1952, 142—172; Csallány G. a Párducz M., *Funde aus der Skythenzeit im Museum zu Szentes*, AÉ 1944—45, 106—107. Analógie nádob pozri Párducz M., l. c. tabl. LI: 2—3.

⁶ Párducz M., l. c., 171.

⁷ Fettich N., *A Zöldhalompusztai szkita lelet*, Arch. Hungarica III, 1928, 2—21.

Siedlungsforschung auf der Somotorská hora im Jahre 1955

Ján Pastor

Der Verfasser berichtet in diesem Artikel über die Auswertung der hallstättischen und altslawischen Siedlung in Somotor, Bez. Kráľovský Chlmec.

Die Somotorská hora liegt im Inundationsge-

biete des Bodrog. Sie war fast in allen Abschnitten der Urzeit bewohnt. Eine stärkere Besiedlung weist sie in der hallstättischen Epoche und in der Burgwallzeit auf.

Die Erforschung im Jahre 1955 wurde im so-

genannten „Hegyikenderföld“ — Gebiete auf der Parzelle Nr. 560/3 durchgeführt, wo wir 6 hallstättische Halbgrubenhäuser, 8 hallstättische Kulturgruben und 4 altslawische Grubenhäuser (zemljanka) freilegten. Im südlichen Teil des genannten Berges, auf der Parzelle 560/5, konstatierten wir ein hallstattzeitliches und ein altslawisches Objekt.

Die Ausmasse der skythisch-hallstättischen Objekte sind nicht immer gleich und sie bewegen sich zwischen 3—4×3,5—4,5 m. Im allgemeinen haben sie einen kreisförmigen oder ovalen Grundriss, nur in vereinzelt Fällen sind sie kahn- oder eiförmig oder viereckig. Der Farbe nach waren sie fast immer feststellbar, nur in 2 Fällen gingen wir bei der Freilegung an Hand der Kenntnisse über die Verbreitung der Kulturdenkmäler vor. Die Umrisse der Objekte zeichneten sich in der Tiefe von 30—40 cm unter der Ackererde ab. Die Füllerde der Halbgrubenhäuser bildet schwarzer Kulturboden mit Gefässen, Scherbenmaterial, Resten von Fleischspeisen, Geräten aus Knochen und Bronze, einem goldenen Ring (5. Halbgrubenhäuser), gebranntem Lehm, kleinen Kohlenstückchen und Mühlsteinen.

Die Füllung ist schichtenlos, nur im 7. Halbgrubenhäuser stellten wir 2 Schichten fest. Die Sohle des Grubenhäuses pflegt oval oder gerade zu sein und endet auf gelber steriler Schichte oder auf dem felsigen Grund der Somatorská hora.

Bei der Einrichtung der Objekte sind wichtig: *Erdbänke* (Stufen), *der Eingang* und *die Herdplätze*. Die Bänke, auf denen die Bewohner der Gruben sassen und schliefen, sind um die Herdstelle verteilt, oder sie sind auch an den Seiten gegenüber des Herdes in der Entfernung 50—200 cm, in der Breite von 25—40 cm angebracht. Der Eingang in die Halbgrubenhäuser ist in den meisten Fällen an der Südseite oder im Osten, der Herdstelle gegenüber angebracht.

In sechs Fällen fanden wir Herdplätze. Sie waren von runder, ovaler oder ellipsenförmiger Gestalt. Sie bildeten eine 10 bis 25 cm hohe Schichte von Asche, Kohlenstückchen, Scherben, Knochenresten von Fleischspeisen und roter verbrannter Erde. Ein Pfostenloch fanden wir nur in einem Falle. Es hing mit der Konstruktion des Daches zusammen. Das Dach wurde wahrscheinlich von kleineren Ästen gebildet, welche so weit verwest waren, dass keine Spur von ihnen übrig geblieben ist. Das Dach war aller Wahrscheinlichkeit nach mit Stroh, Gras oder mit Tierfellen bedeckt.

Die Wände der Halbgrubenhäuser sind senk-

recht oder schräg. Meistens verbinden sie sich rechtwinklig mit dem geraden oder ovalen Boden.

In der Keramik der Siedlungsobjekte und der Kulturgruben stellen wir folgende Arten fest:

1. Topfförmige Gefässe mit buckelförmigen Erhebungen unter dem Mundsäum.
2. Gefässe doppelkonischer Form.
3. Amphorenförmige Gefässe von schräger, ovaler Bauchung.
4. Schüsseln mit eingezogenem Mundsäum.
5. Gefässe mit hochgezogenen Henkeln.
6. Gefässe mit Wellenverzierung.
7. Vorratsgefässe.

Die Keramik der ersten Gruppe ist im ganzen oberen Theissgebiete, in der Ungarischen Tiefebene und im Eipelgebiet verbreitet. Wichtige Fundstellen im oberen Theissgebiete sind Kunstanovice bei Mukačevo in der Karpatenukraine, Nyiregyháza in Ungarn und ostslowakische Gemeindeörtlichkeiten sind Lúčky und Vojnatina. In Nyiregyháza entdeckte man topffartige Gefässe, gemeinsam mit anderen Gefässen, die auf der Töpferscheibe hergestellt worden waren. Die Gefässe der zweiten und dritten Gruppe sind mit vertikalen Furchen, Buckeln und gelappten (wellenförmigen) Mundrändern schön verziert. Sie sind im oberen Theissgebiete, im Ungarischen Tieflande, in Siebenbürgen, in Podolien, weiters im Gebiet von Kijew und Poltava verbreitet. Von den übrigen Gefässen sind diejenigen wichtig, die mit Wellenlinien und mit breitem, lappenförmigem Mundsäum geschmückt sind. Diese Keramik ist eine Rarität der Somotor-Fundstelle und sie ist das erste Dokument der Wellenverzierung der hallstättischen Epoche. Diese besteht aus mehrreihigen, dichten Wellenlinien und ist die gebräuchliche Verzierungsform der älteren und mittleren Burgwallzeit.

Die Vorratsgefässe ähneln meistens den Amphoren oder sie sind kegelförmig, haben eine runde Bauchung, einen eingeschnürten Hals und einen trichterförmig geöffneten Mundsäum. Zum grössten Teil sind sie mit breiten, vertikalen Furchen verziert.

Ein Teil des keramischen Materials von der Somatorská hora gehört zeitlich in die vorskythische Epoche (Reinecke's—Hallstatt A und B) und es füllt das X. und VIII. Jhd. v. u. Z.

Der zweite Teil gehört der Analogie nach in die skythische Zeit, in die erste Eisenzeit des VII.—IV. Jhd. v. u. Z. Die topffartigen Gefässe von Somotor entsprechen den Formen des skythischen Gräberfeldes von Szentes-Vekerzug in Ungarn. M.

P á r d u c z datiert das Gräberfeld in den Abschnitt Hallstatt C, das ist in das VI. Jhd. u. v. Z.

Obleich wir von der Somotorská hora bis jetzt keine auf der Töpferscheibe hergestellten Gefässe haben, können wir auf Grund des keramischen und literarischen Materials urteilen, dass die Siedlungsobjekte in einigen Fällen bis in das VI. bis V. Jhd. v. u. Z. zurückreichen. Diese Ansicht bestätigen vielleicht auch das mit Wellenlinien verzierte Gefäss und Scherbenstück und allein die Tatsache, dass ein Grossteil unseres Materials in anderen Lokalitäten gemeinsam mit keramischem Material vorkommt, welches mit Hilfe der Töpferscheibe hergestellt worden war.

Funde an Metallgegenständen sind gering. Es sind 4 einfache Bronzenadeln, eine eiserne Pfeilspitze und 10 gekerbte goldene Ringe, welche keine verlässlichen, zeitgebenden Hilfsmittel sind.

Das Somotorfundmaterial ist eine Schöpfung zweier aufeinander wirkenden Kräfte: der ursprünglichen, ansässigen und der zugewanderten skythischen Bevölkerung, welche nebeneinander lebten und sich wechselseitig beeinflussten. Zeitlich ist es mit der ersten skythischen Invasion in das Karpatenbecken im Zusammenhang. Merkmale der Bronze- und Hallstattkultur können wir an Gefässformen, an der vertikalen Furchenverzierung und an gravierten Spiralen verfolgen. Konkret gesagt, der Einfluss der Otomani- und Pilinkultur.

Das skythische Moment bilden: topfartige Gefässe, Schüsseln mit eingezogenem Mundsäume, Gefässe mit stark über den Mundsäum hochgezogenen Henkeln und Gefässe von doppelkonischer Form. Im allgemeinen besteht die skythische Keramik aus der Kombination und Variation dieser Formen. Ein wichtiges Stück aus dem Fundmaterial von Somotor ist ein Fragment einer Tonfigur. Es entstammt der Forschung aus dem Jahre 1954. Es ist ein verbreitetes Moment der skythischen Kultur.

Die Lebensweise

Mühlsteine zum Mahlen des Getreides, die in den Siedlungsobjekten und im ganzen Gebiete der Somotorská hora gefunden wurden, beweisen, dass Ackerbau betrieben wurde. Ebenfalls beweisen es verkohlte Körner, die in allen Tongefässen, den sogen. Vorratsgefässen — sie dienten zur Aufspeicherung der Samen — gefunden wurden. Knochen von Haustieren (Kühen, Schafen, Ziegen), gefunden in den Kulturschichten und Gruben neben den Knochen und Geweihen des Hufwildes (Hirsche,

Rehböcke), dokumentieren Hirtenleben und Jagd.

Die auf der Somotorská hora gefundenen Metallwaren setzen eine selbständige Erzeugung voraus. Das Verfertigen dieser Gebrauchsgegenstände und Schmucksachen verlangt einen Fachmann, welcher sich im Prozess des Bronzegießens auskennt.

Die Menge des keramischen Materials ist ein Beweis der entwickelten Töpferkunst. Die Gefässe wurden noch mit freier Hand, ohne Hilfe der Töpferscheibe hergestellt. Einige Gefässe sind geschmackvoll verziert, haben herrliche Formen und wir können sie in Gebrauchs- und in Dekorationsgefässe einteilen. Die Verzierung der Gefässe ist mannigfaltig. Wie wir schon erwähnt haben, sind sie meistens mit senkrechten Furchen und mit buckelförmigen Erhebungen geschmückt.

Die Nahrungsmittel der Bevölkerung von Somotor bildeten in dieser Zeit neben einfachen Weizen- und Roggenerzeugnissen noch Fleisch- und Milchprodukte von Haustieren und Wild.

Die Bewohner waren sesshaft. Gegen Nomadenleben und für Bodenständigkeit sprechen die systematische Erzeugung von Metallwaren, Denkmäler aus dem Ackerbau und namentlich die leicht zerbrechlichen keramischen Erzeugnisse.

Ethnisch können wir die Denkmäler von Somotor nicht genau gliedern. Die Skythen bildeten bei uns keine grosse Bevölkerungsmasse. Wir können nur auf die Analogie in den benachbarten Gebieten des Karpatenbeckens und in der Sowjetunion hinweisen.

Altslawische Grubenhäuser

Die freigelegten altslawischen Grubenhäuser von Somotor sind im allgemeinen von kleineren Ausmassen und von ovalem oder elliptischem Grundriss mit einem Durchmesser von 2 bis 4 m.

Die Wohngruben sind in die hellgelbe sterile Schichte eingetieft und bilden eine 25 bis 30 cm starke Kulturschicht mit einem schwachen Vorkommen keramischen Burgwallmaterials, Knochengeräten und Resten von Fleischspeisen. Von der Einrichtung der Wohngruben sind meistens Herdstellen, Erdstufen und in einem Falle kleinere Pfostenlöcher erhalten geblieben.

Herdstellen fanden wir in 4 Fällen. In zwei Fällen (Wohngruben 1 und 3) waren sie von Steinen umrahmt, unter denen eine Schichte von Asche, Kohlenstückchen und rot verbrannter Erde war.

Die Erdbänke, auf denen die Bewohner zu sitzen und zu schlafen pflegten, waren an den Wän-

den gegenüber der Herdstelle in einer Länge von 1 bis 2 m und einer Breite von 20 bis 40 cm angebracht.

Einen charakteristischen Teil der altslawischen Grubenhäuser bildete ihre Kulturfüllung, welche in 4 Fällen eine kompakte Schicht ist, die durch keine anderen unterbrochen ist. Nur in der Ausfüllung des 5. Objektes konnten wir im oberen Teile eine 10 cm starke, schwarze Schicht feststellen, unter der wir eine 20 cm dicke Schichte von Steinen, burgwallzeitlichen Scherben und Kohlenstückchen fanden.

Die Keramik

Das Scherbenmaterial bilden der Technik nach Bruchstücke von topfartigen Gefässen aus der Theissgebiet- und der Donaulandkeramik.

Die Scherben der Keramik der ersten Type sind in der Regel unverziert, stammen meist von Töpfen mit umgebogenem Halse und sind mit freier Hand erzeugt. Ein ganzes Gefäss fanden wir nicht, doch nach den Scherben von der Standfläche, des Bauches und des Mundsaumes können wir urteilen, dass die ursprünglichen Töpfe schwer waren, eine massive Standfläche, starke Wandungen und im allgemeinen einen dunklen Mudsäum hatten. Die Oberfläche des Scherbenmaterials pflegt ungerade und rau zu sein, das Material ebenso grob und körnig, mit einer Beimengung von kleineren Steinchen. Die Scherben dieser Type weisen keine Verzierung aus, kommen gleichfalls in der spätrömischen Siedlung von Seňa und auf dem awarisch-slawischen Gräberfeld von Barca, Bezirk Košice, vor.

Die zweite Gruppe, die des Donaulandes, ist durch Bruchstücke von Gefässen vertreten, die auf der Töpferscheibe hergestellt worden waren. Sie sind mit einem Band aus Wellenlinien verziert, die von beiden Seiten mit horizontalen Furchenbündeln umrahmt sind. Das Ornament ist allgemein am unteren Halsteil oder auf dem Bauchknick angebracht. Grössere Bruchstücke lassen eine Charakterisierung von Gefässen zu, welche ursprünglich topfförmig waren. Der Mundsaum war ausgezogen und der Hals umgebogen. Die Oberfläche der Gefässe weist an manchen Stellen dunklere und hellere Flecke auf, wobei die Ausführung sorgfältig durchgeführt ist.

Das keramische Material der Typen Theissgebiet und Donauraum aus den Somotor-Wohngruben wurde in einer ungestörten, kompakten

Ausfüllung, gemeinsam mit bearbeiteten, dünnwandigen Geräten und mit Resten von Fleischspeisen aufgefunden. Vom chronologischen Standpunkte aus, ist die Keramik das einzige datierende Hilfsmittel unserer Objekte. Insofern wir keine anderen Denkmäler besitzen, welche eine nähere zeitliche Einteilung ermöglichen würden, könnten wir die Grubenhäuser im grossen und ganzen in die ältere Phase der älteren Burgwallzeit, in das VI. bis VII. Jhd. u. Z. einordnen.

Die grobe Theissgebietkeramik erlaubt eine Einteilung der Grubenhäuser in die älteren Jahrhunderte unserer Zeitrechnung, insofern dieser Formtyp schon auf den Siedlungen des hunnisch-dakischen Abschnittes im IV. und V. Jhd. u. Z. genug gebräuchlich ist.

Das keramische Material zeugt von entwickelter Töpferkunst, welche aus altslawischen Elementen unter dem Einfluss der römisch-latènischen Keramik entstand. Die Formen sind einfach und praktisch, ebenso die Verzierung, welche einen einfachen Stil hat. Die direkte Entstehung und der Ursprung der Burgwallkeramik sind kompliziert und die Funde von Somotor tragen zu der Lösung dieses Problemes bei.

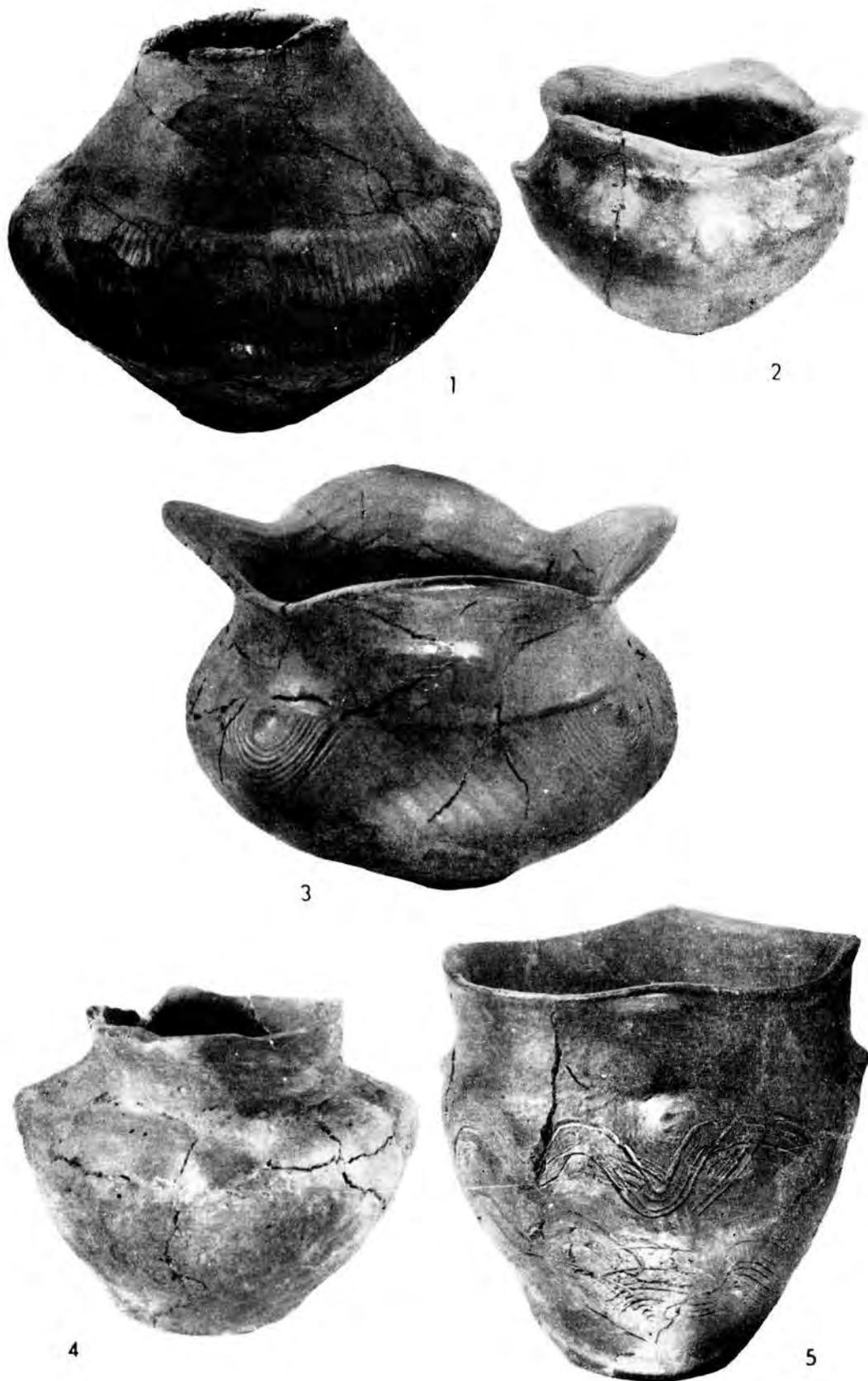
Die Wohngruben von Somotor sind wichtige geschichtliche Beweisstücke der Besiedlung des Zwischenbodroggebietes in der älteren Burgwallzeit. Sie bilden nur einen unbedeutenden Teil der Siedlung, welche sich an der südlichen und östlichen Seite der Somotorská hora ausbreitet und noch nicht durchforscht ist.

Die Keramik der Theissgebiet- und Donaulandtype verbindet die Burgwallkeramik mit der nomadischen und der römisch-provinzialen Keramik. Die Keramik des Theissgebietes bestand in der östlichen Slowakei schon in der vorlawischen Zeit, d. i. die Zeit der Völkerwanderung und die Zeit der römischen Provinzen. Beweise dieser Behauptung sind die Siedlungen der erwähnten Epochen.

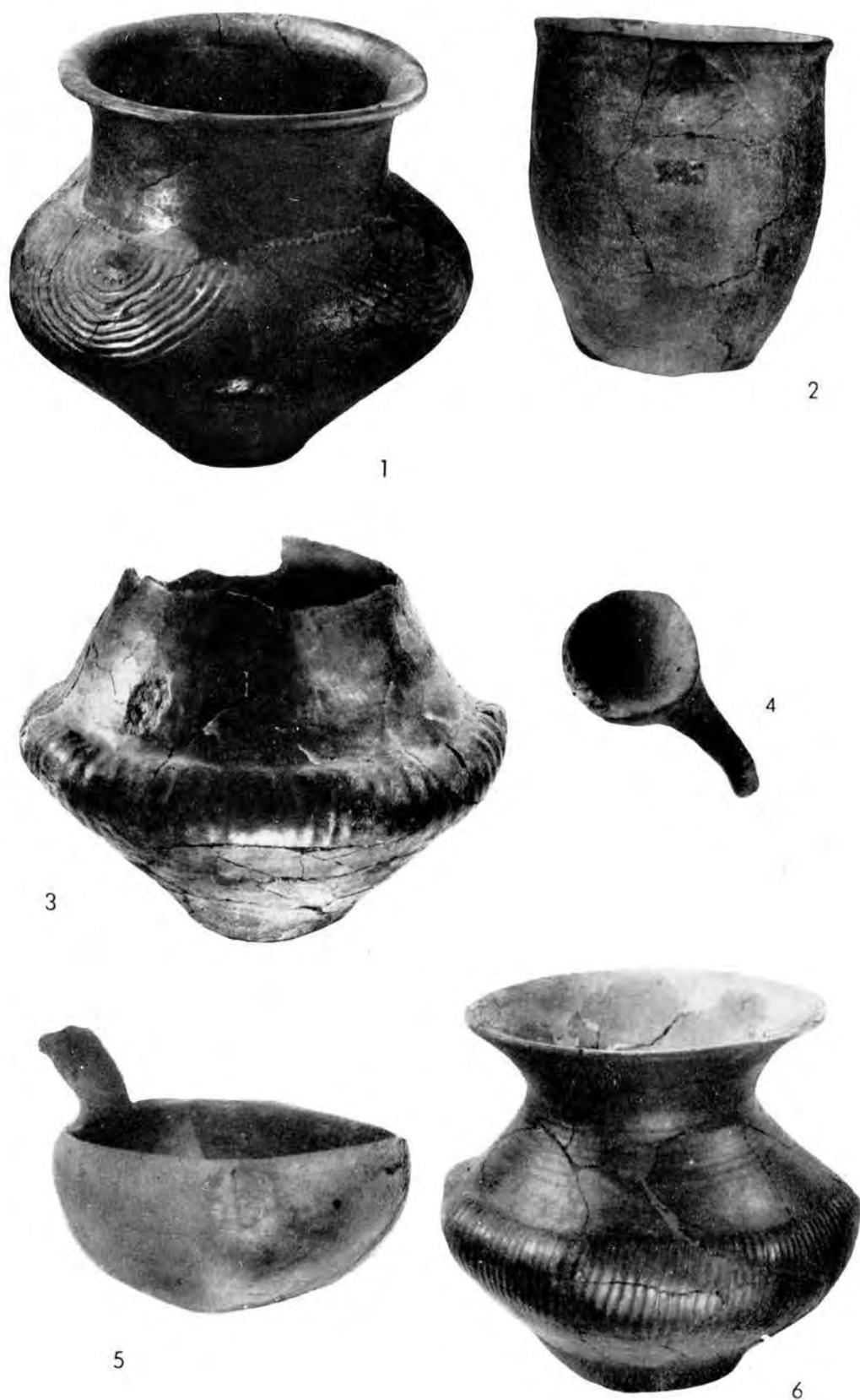
Eine wichtige Aufgabe der slawischen Archäologie ist, das Problem des Anteiles der slawischen Ethnizität an den Schöpfungen der Keramik des Theissgebietes zu lösen.

Auf den Siedlungen mit Theissgebietkeramik können wir mit Wahrscheinlichkeit Slawen dort voraussetzen, wo Gegenstände aus dem Ackerbau und Hirtenleben nomadisch-kriegerische Denkmäler überwiegen.

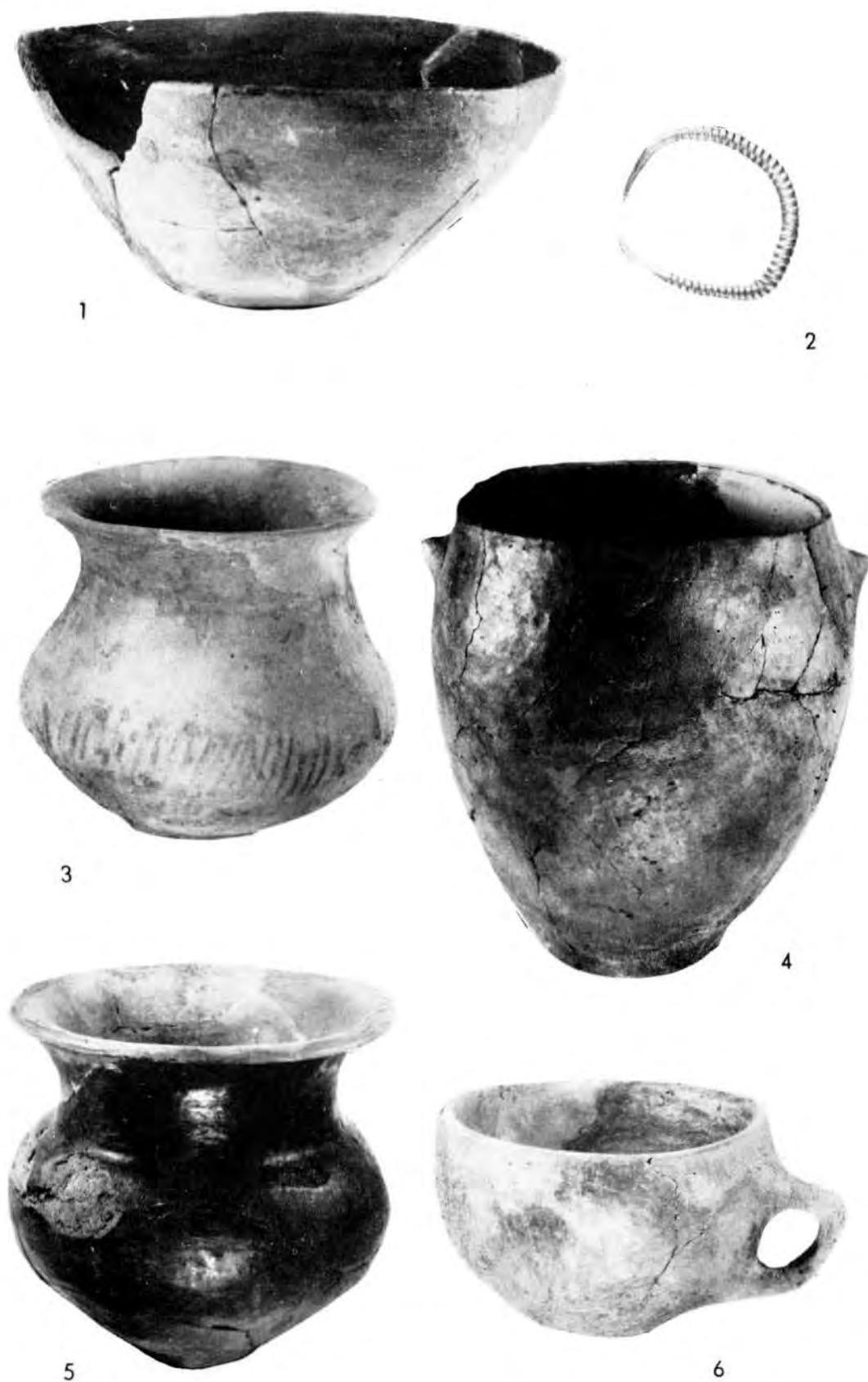
Übersetzt von B. Nieburová

Tabuľka I. Somotorská hora, Halštatské sídlisko. Nádoby zo zemnice 1. Foto V. Dašek.

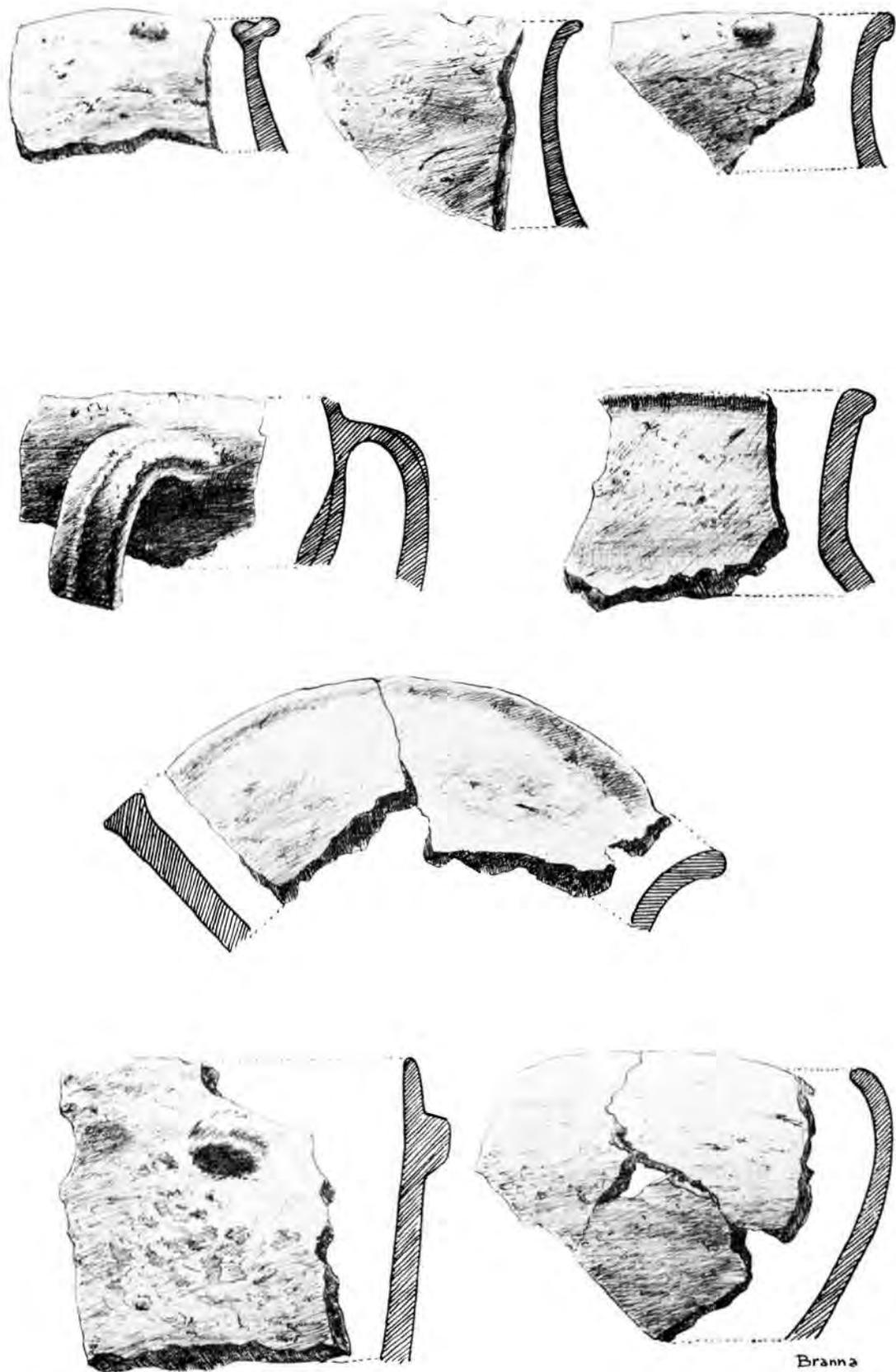
Tabuľka II. Somotorská hora. Halštatské sídlisko. 1, 3, 6 — zo zemnice 1; 2, 5 — zo zemnice 2; 4 — zo susedstva zemnice 3. Foto V. Dašek.

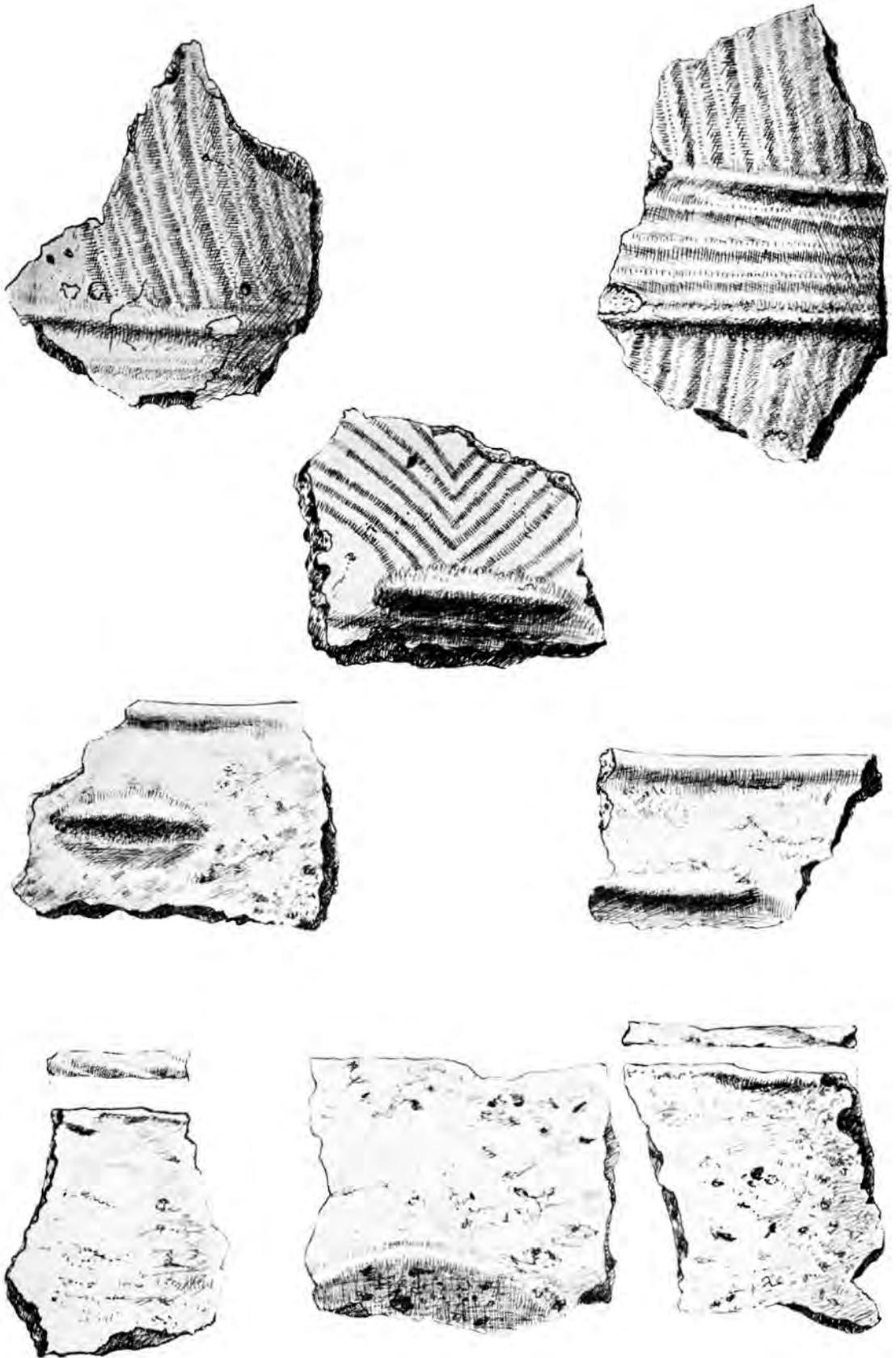
Tabuľka III. Somotorská hora, Halštatské sídlisko. 1 — zo zemnice 2; 2 — zo zemnice 5; 3 — z kultúrnej jamy 3; 4 — zo zemnice 6; 5—6 — zo zberu. Foto V. Dašek.

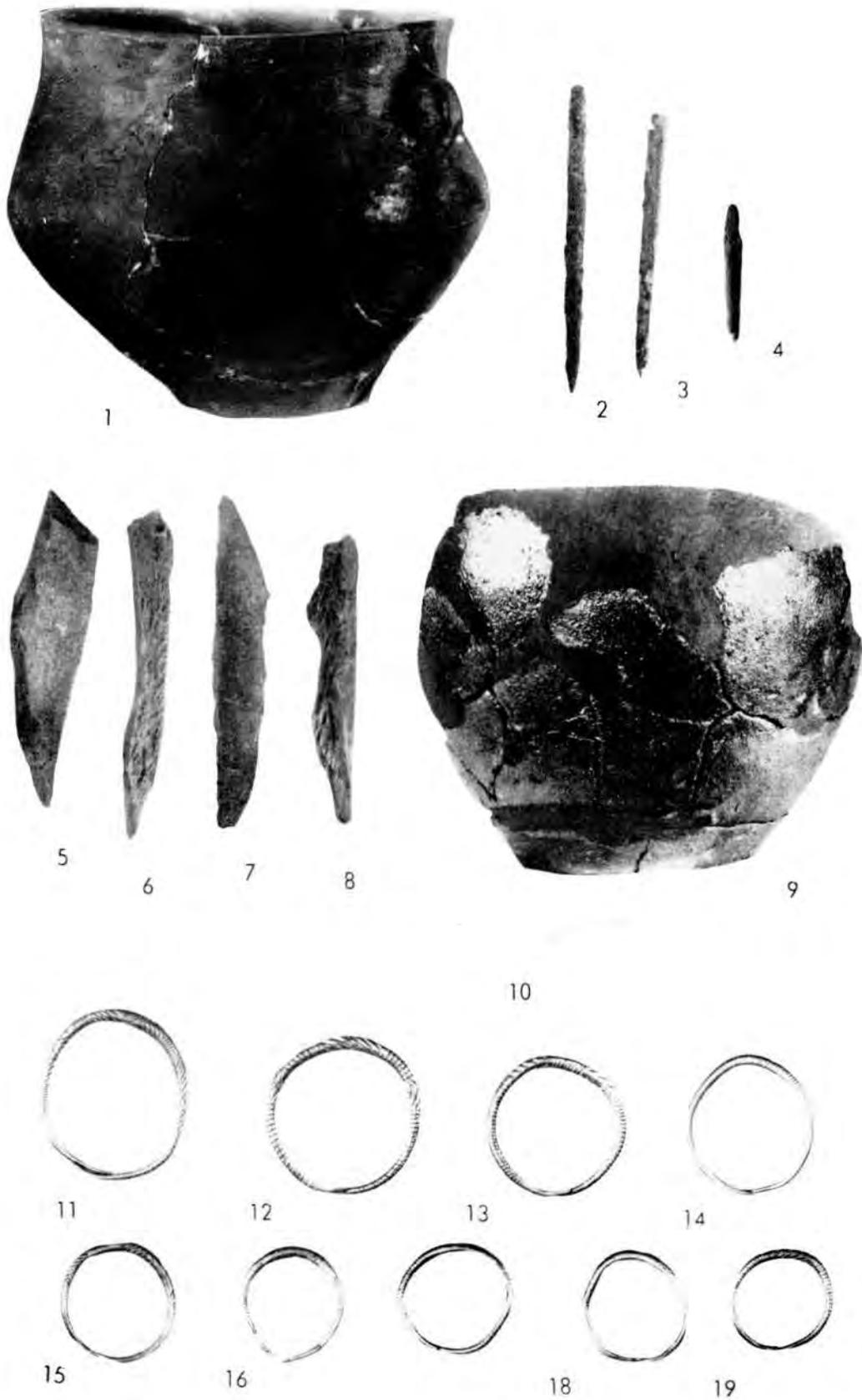
Tabuľka IV. Somotorská hora, Hlaštatské sídlisko, 1 — zo zemnice 7; 2 — z kultúrnej jamy 2; 3 — zo zemnice 6; 4 — zo zberu; 5 — zo zemnice 3; Foto V. D a š e k.

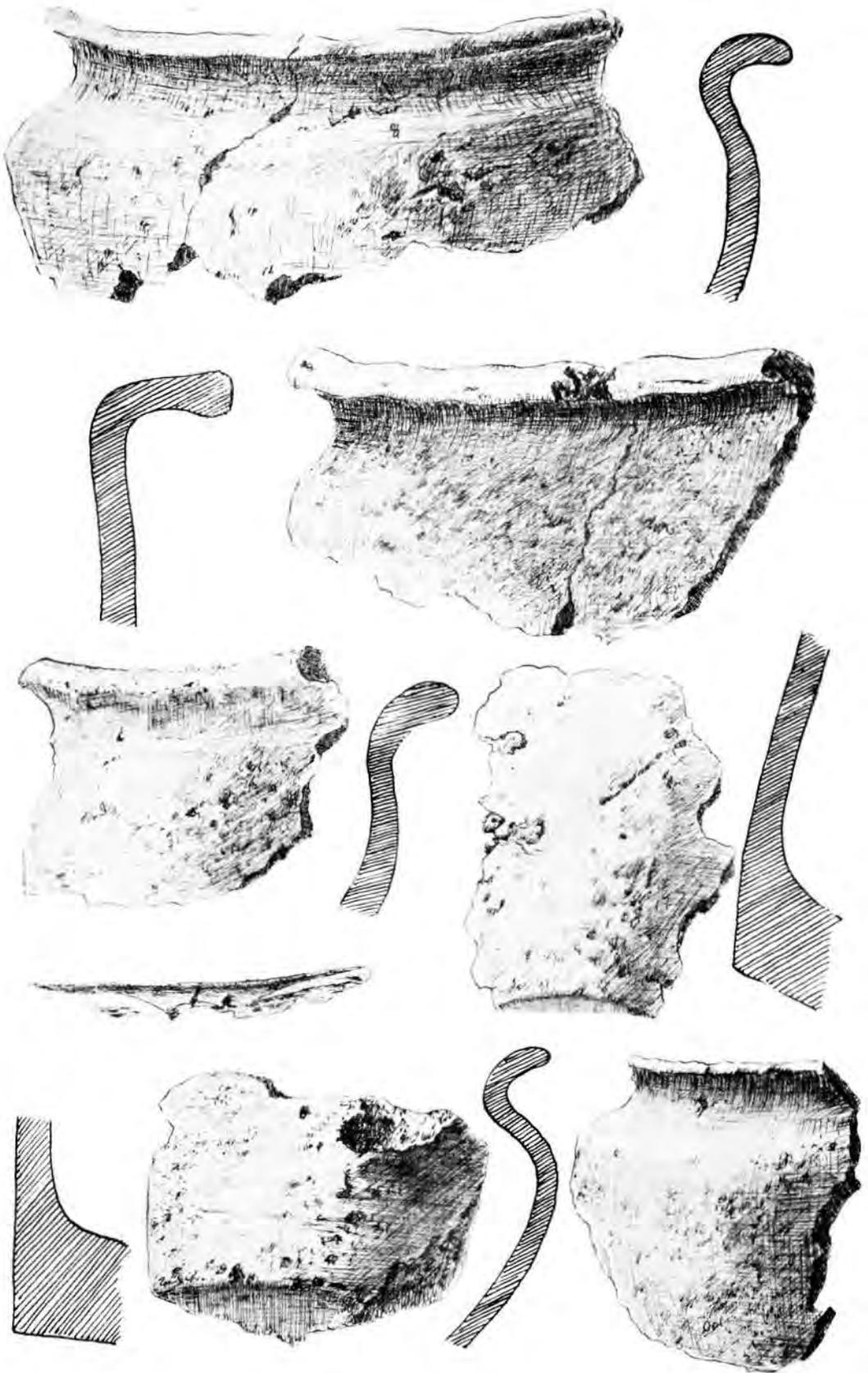
Tabuľka V. Somotorská hora. Halštatské sídlisko. Ukážky keramického materiálu zo zemnice 2.
Kresba J. Branna.

Tabuľka VI. Somotorská hora. Halštatské sídlisko. Ukážky keramického materiálu zo zemnice 3.
Kresba J. Branna.

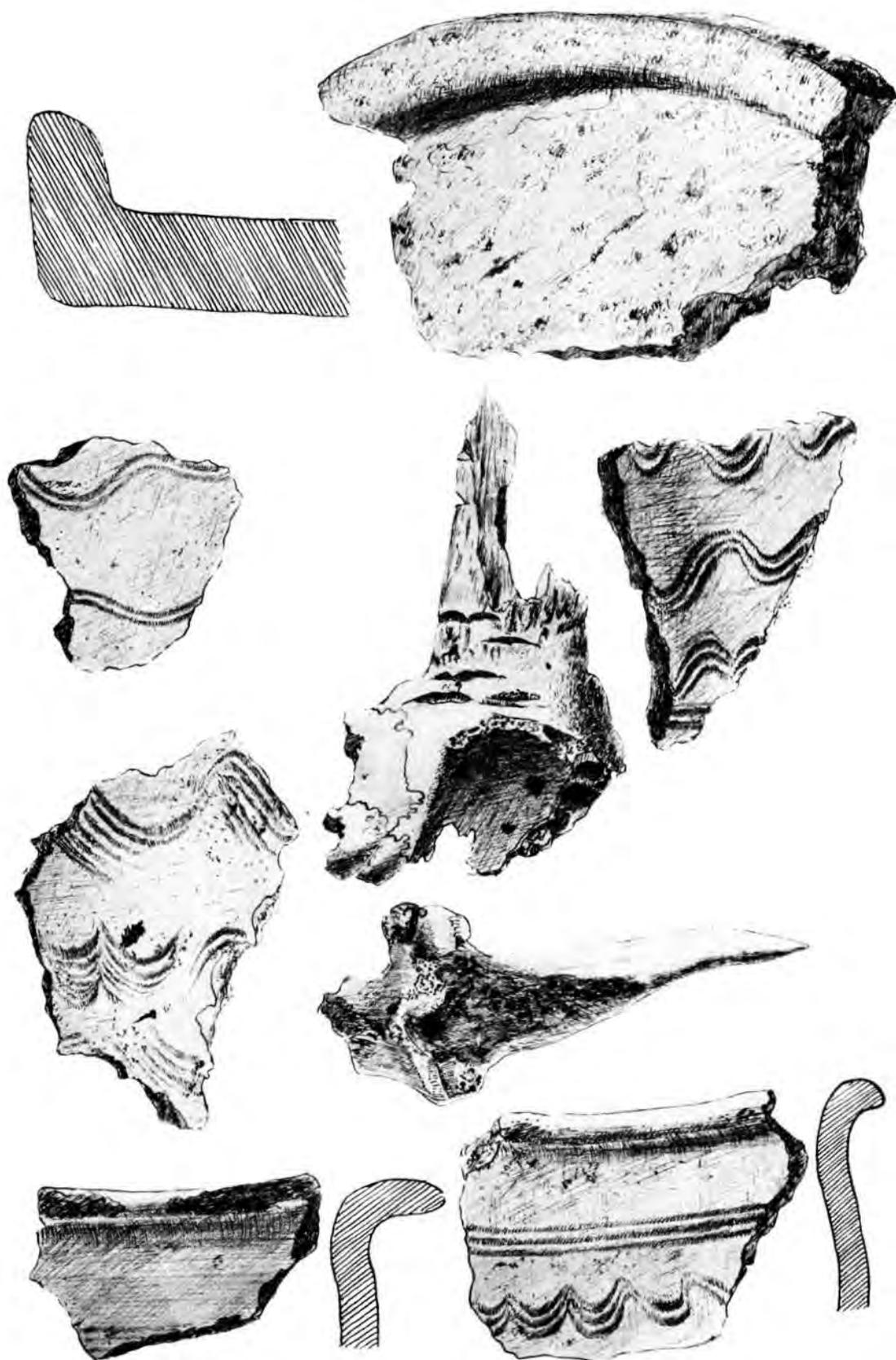
Tabuľka VII. Somotorská hora, Halštatské sídlisko. 1 — nádoba zo zemnice 7; 2 — bronzová ihlica zo zemnice 2; 3 — bronzová ihlica zo zemnice 7; 4—8, 10 — zo zemnice 3; 9 — polovica nádoby zo staroslovanskej zemnice 1; 11—19 — zlaté krúžky nájdené pri rigolovaní. Foto V. D a š e k.

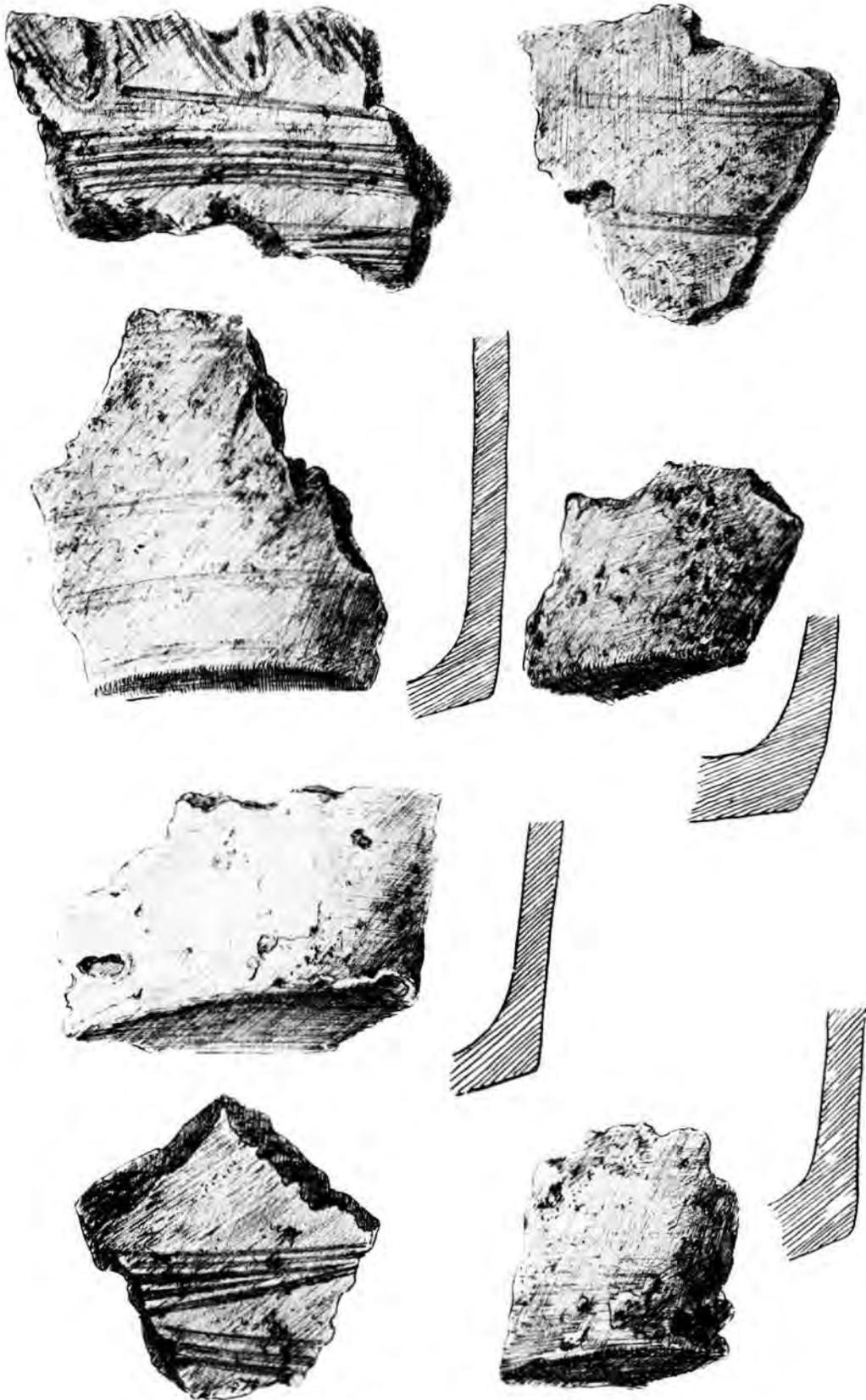
Tabuľka VIII. Somotorská hora. Staroslovanské sídlisko. Ukážky keramického materiálu zo zemnice 1.
Kresba J. Branna.

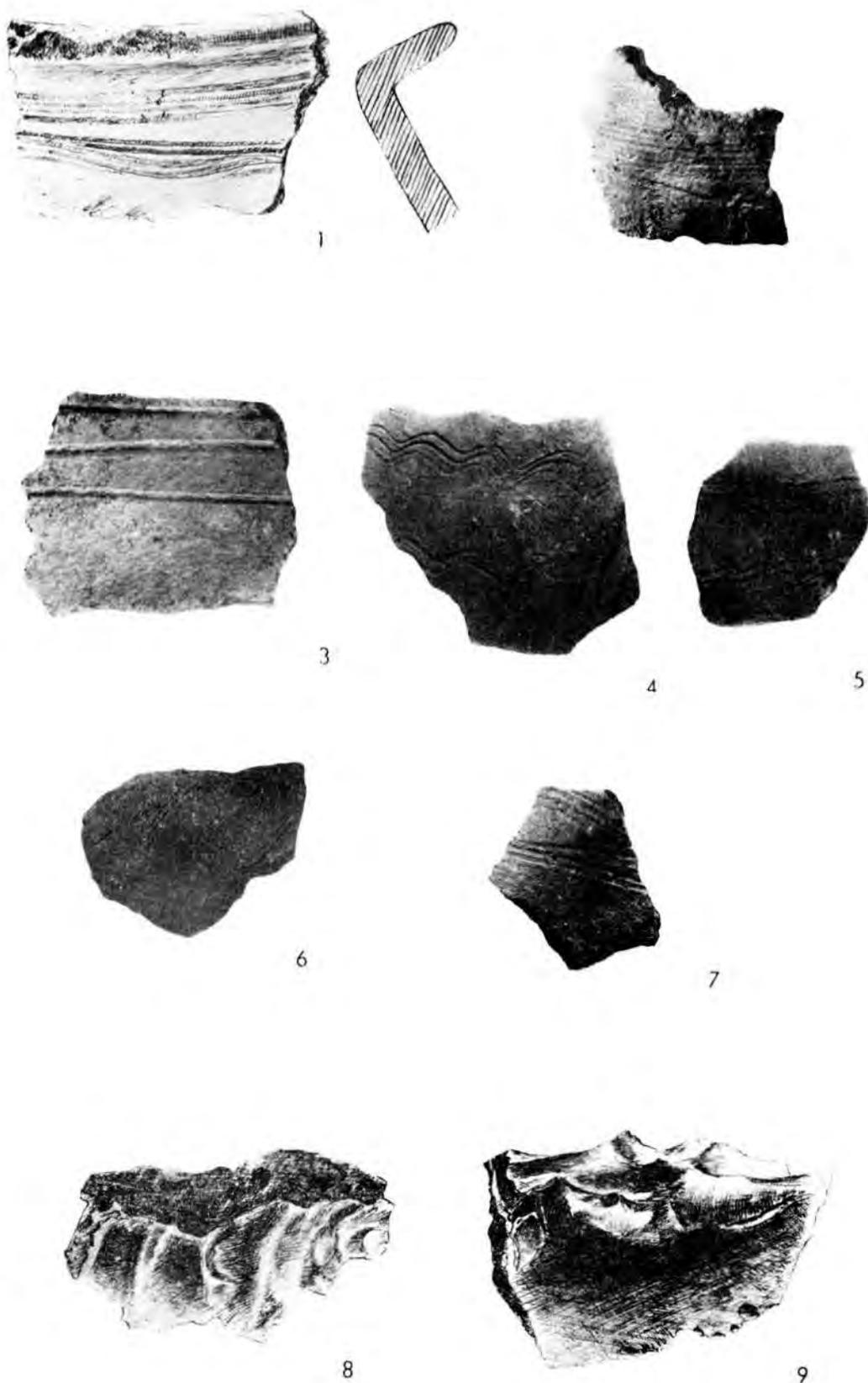
Tabuľka IX. Somotorská hora. Staroslovanské sídlisko. Črepový a kostný materiál zo zbernice 2.
Kresba J. Branna.

Tabuľka X. Somotorská hora. Staroslovanské sídlisko. Črepový a kostný materiál zo zemnice 3.
Kresba J. Branna.

Tabuľka XI. Somotorská hora. Staroslovanské sídlisko. Ukážky keramického materiálu zo zemnice 4.
Kresba J. Branna.

Tabuľka XII. Somotorská hora. Staroslovanské sídlisko: 1—2 — zo zemnice 4; 3—7 — zo zemnice 5; 8 — obsidián zo zemnice 2. Kresba J. Branna. Foto V. Dašek.

Majda — Hrašková jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej

JURAJ BARTA

Poloha a opis jaskyne

Majda-Hrašková jaskyňa nachádza sa v strede Silickej planiny v terasových wettersteinských vápencoch 1 km južne od obce Silica, okres Rožňava. Prístup k nej je poľnou cestou od juhozápadného okraja Silice po východnej odbočke na sedle medzi obrovským závrutom a plochým údolím. Cesta vyúsťuje do listnatého lesa zvaného Deväť stromov (Kilenc fa) okolo obrovského závrutu na juh a po východnej strane obchádza dva menšie závrty smerujúce na S—J. Medzi závrutmi po západnej strane cesty nachádza sa menšie škrapové pole s riedkym listnatým porastom. Cesta pokračuje na mierne vyvýšenú čistinku, na ktorej je málo znateľná križovatka ciest. Majda-Hrašková jaskyňa leží neďaleko pri ceste idúcej z uvedenej čistinky spočiatku na juh, potom odbočujúcej na západ ku Kráľovej studni. Vo vzdialenosti asi 150 m od križovatky na čistinke nachádza sa na západnej strane uvedenej cesty nepravidelný skalnatý závrut, ktorý končí pri západnej stene hlbokým komínom. Tento komín o priemere ca 150 cm bol do roku 1953 prístupný do hĺbky 9 m. Ján Majko, objaviteľ Domice, predpokladal spojenie s podzemnými priestormi a sondaľoval tu už r. 1932, ale až Ondrej Majda-Hraško so svojimi spolupracovníkmi v máji r. 1953 odstránil zával a vyčistil vertikálny otvor až po dno, z ktorého v hĺbke 14 m rozvetvujú sa dve horizontálne chodby v smere JZ—SV. Spočiatku úzka chodba, vedúca na juhozápad od skalnatého dna, prechádza po miernom odbočení na hlinitý podklad a končí hlinitou 3 m priepasťou. Priestor nad ňou sa dvíha a tvorí puklinovú sieň s erozívnym výmolom, zdobenú najmä z východnej strany záclonovitými sintrami a komínom v povale.

Severovýchodná chodba od priepastového vchodu spočiatku prístupná len plazením, po počiatočnom horizontálnom úseku mierne stúpa (sifón) do nevysokého sieňového priestoru, ktorý je od západu ohraničený závalom vápencového štrku a

balvanov s humóznymi vložkami hĺn. Iný o niečo suchší kamenný zával ohraničuje východný priestor tejto siene, ktorú sme pomenovali Svätyňou. Jej východná chodbovitá, eróziou vyhlbená odbočka stúpa suchým skalnatým dnom a zaklivenými balvanmi k povrchu a súvisí pravdepodobne s priepastovitým závrutom, nachádzajúcim sa 15 m severovýchodne od objaveného vchodu Majda-Hraškovej jaskyne.

Stúpajúcim kamenistým dnom pokračuje jaskyňa na sever do najvyššieho priestoru, ktorý sme pomenovali Sintrovou sieňou. Priestor miestami dosahuje 5—6 m výšku viacerými komínmi a tlakovými veľkými hrncami. Skalnaté dno je miestami stmelené hráškovitými sintrami a plochými stalagmitmi. Na stenách miestami nachádzajú sa hojnejšie sintrové záteky a slabšie vyvinuté stalaktity. Sintrová sieň je najvlhkejším miestom Majda-Hraškovej jaskyne. Na severe Sintrová sieň klesá a končí chodbovitým tvarom, v ktorom sú tri ťažšie prístupné kaskádovité jazierka (I, II, III). Zo Sintrovej siene odbočuje na juhozápad klesajúca Erozívna chodba s nápadnejšie vyvinutou sintrovou a kvaplovou výzdobou vo vstupnej časti. Zasinrované dno prechádza neskôr stupňom do klesajúceho a značne zakliveného dna, ktoré končí opäť speleológmi umelo prekopanou 3 m hlbokou priepastkou. Hrubá celková horizontálna dĺžka jaskyne dosahuje podľa náčrtu J. Kukulcu a V. Stárku (ktorí podali o jaskyni prvú zprávu r. 1953) 60 m.

Jaskynná mikroklima

Teplota, zameraná k dňu 3. mája 1956, poskytila tieto údaje:

teplota vonku	15 °C
teplota dna Vstupného komína	6,7 °C
teplota Juhozápadnej chodby	7,3 °C
teplota južného výklenku Svätyne	6,0 °C
teplota východnej chodby Svätyne	6,5 °C
teplota Sintrovej siene	7,2 °C
teplota Erozívnej chodby	7,0 °C

Celkový priemer 6,7 °C
 Teplota I. jazierka 7,2 °C

Osídlenie jaskyne

Fauna

Už počas sprístupňovacích prác O. Majdu-Hrašku našli sa viaceré zvieracie kosti. Podľa určenia O. Fejfara z Ústredného ústavu geologického v Prahe a C. Ambrosa z Archeologického ústavu SAV v Nitre ide o kostrové pozostatky jeleňa (*Cervus elaphus*, tab. II: 9), srny (*Capreolus capreolus*), psa (*Canis familiaris sp.*) a kozy (*Capra hircus L.*, tab. II: 8). J. Kukla a J. Stárka (1953) uvádzajú aj nález líšky (*Vulpes vulpes*) a kuny (*Martes sp.*). Pri všetkých uvedených nálezoch chýba stratigrafické určenie, pretože tieto kosti sa našli v sutinovom závale vo východnej komínovitej chodbe Svätyně.

Vznik jaskyne

Pri prehliadke povrchu okolia Majda-Hraškovej jaskyne zistili sme, že v zhode s náčrtom jaskyne nachádzajú sa na povrchu skalnaté závrty pri zakončení obidvoch jej priestorov, ktoré sa rozvetvujú od vstupného komína. Závrť nad Juhozápadnou chodbou je pomerne plytký a nejaví viditeľné spojenie s jaskyňou. Zato skalnatý závrť priepasovitého charakteru, ktorý sa nachádza 15 m severovýchodne od vstupného komína Majda-Hraškovej jaskyne, svojou 14–16 m hĺbkou poukazuje na oprávnenosť predpokladu, že obidva sutinové závaly vo Svätyni majú tu svoj pôvod, pretože severovýchodný závrť pravdepodobne leží nad Svätyniou. Ide teda o systém troch závrťov ležiacich na pukline v smere SV–JZ. Puklina podmienila pravdepodobne aj vznik aj tvar opisanej jaskyne. Vstupný komín, vyúsťujúci z dna závrťu, vznikol mechanickou a chemickou eróziou rozšírením vertikálnej pukliny a prechodom na horizontálny priebeh jaskynných chodieb dokumentuje klasický typ aven. Majda-Hraškova jaskyňa svojím charakterom, ako sme ho už opísali, nasvedčuje, že ňou pretekali pri záplavách povrchové vody, pričom pretekajúca voda sa zdúvala a vytvárala vírením priehlbiny v povale a ďalšie erozívne formy, charakteristické najmä v Erozívnej chodbe dnes silno zahlinenej. Z nej sa voda strácala do nižších polôh. Majda-Hraškova jaskyňa vznikla rozšírením vertikálnych puklín výmoľovou činnosťou dažďovej vody a geneticky možno ju zaradiť k typu puklinových jaskýň.

Objaviteľ Majda-Hraškovej jaskyne našiel počas speleologických prác v máji až v júni uvedeného roku pri prekopávaní zavaleného sífóna ľudskú lebku. Neskôr našiel aj ďalšiu, ktorá ležala v južnom výklenku Svätyně a zlomky ďalších štyroch ľudských lebiek, pozostatky z ľudských kostí, tiež rozličné zvieracie kosti. Všetky boli na okraji suťového kužela, zosutého z východnej komínovitej chodby. Pri ďalšom odstraňovaní balvanov získal O. Majda-Hraško so spolupracovníkmi aj zachovanú miniatúrnu hlinenú nádobku, ktorá ležala tesne pri juhovýchodnej stene a neskôr aj ďalšiu nádobku, ktorá ležala blízko pod povrchom hlíny. Tak isto získal aj niekoľko črepov. Ostatné antropologické nálezy, ako fragmenty lebky a horných čeľustí a štyri spodné čeluste patriace dospelým i deťom, objavili na tomže mieste severnejšie na okraji suťového kužela smerom k Sintrovej sieni. V decembri r. 1953 navštívili sme uvedenú lokalitu a prevzali predmetné nálezy. V priestore Svätyně zistili sme v opísanom sutinovom závale pri východnej strane spomenutého priestoru pohodené a prisypané zvyšky na bielo vyblednutých ľudských kostí a podobne aj kosti zvieracie. Nízkosť priestoru, ako aj nedostatok miesta pre odsun materiálu nedovolili bez nákladných sprístupňovacích prác vykonať na tvári miesta systematický výskum. Predkladáme preto len rozbor keramiky a antropologického materiálu, ktorý získal O. Majda-Hraško počas speleologických prác.

Pre datovanie najvýraznejšia je tmavošedohnedá leštená šálka s krátkym cylindrovitým hrdlom, na lome s vydutým bruchom, zdobeným plytkými šikmými kanelami a dvoma nevýraznými vypuklinami v protiľahlej osi s osou poškodeného nadústie prečnievajúceho pásikového uška. Okraj ústia je ostro vyhnutý, dno je nevýrazné (výška 75 mm, ds 32 mm, dv 68 mm, max. d 30 mm 108 mm, tab. II: 6).

Miniatúrna šedohnedá neleštená šáločka s nevýrazným dnom a ústím, s pásikovým uškom prečnievajúcim nad ústie má charakter detskej hračky, prípadne kultovej nádoby (v 33 mm, ds 10 mm, dv 31 mm, max. d 15 mm 46 mm, tab. I: 7).

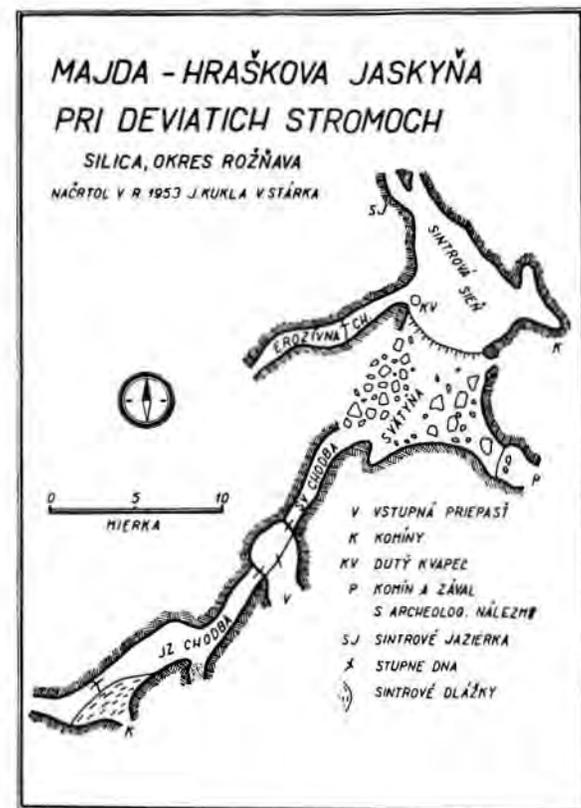
Súčasťou kolekcie archeologických nálezov je aj červenkastošedohnedý neleštený črep z brucha vázovitej nádoby so širokým pásikovým uškom (tab. II: 1), dno väčšej hnedošedej nádoby (ds 96 mm, tab. II: 2), fragment dna tmavošedej leštenej nádoby, okraj hnedošedej nádoby s valcovitým ústím

(tab. II: 3) a niekoľko nevýrazných hnedošedých červenohnedých i tmavošedých leštených črepov (tab. II: 5).

Pri opätovnej návšteve tejto jaskyne 3. mája 1955 pri návrate uvoľnilo sa O. Majdom-Hraškovi zapravené zabezpečovacie brvno, ktoré malo zabrániť ďalšiemu zosúvaniu sutinového závalu s horeuvedenými nálezmi. Preto v obave, že dôjde k nešťastiu, opustili sme plazením priestor Svätyně bez toho, že by sme mohli vyniesť ďalšie pozostatky ľudských a zvieracích kostier.

Tvarová náplň a technologický charakter keramických nálezov z Majda-Hraškovej jaskyne nevyklučuje jej zaradenie do halštatského časového okruhu. Za jej zaradenie do halštatu hovorí nálež leštenej, šikmými kanelami zdobenej šálky a i ostatných tmavošedo leštených črepov. Celkové malé množstvo získaných keramických tvarov sťažuje detailnejší typologický rozbor. Podľa J. Eisnera (1933, 89 a 1944—48, 29), na území juho-východného slovensko-maďarského pohraničia nachádza sa od štvrtej doby bronzovej po prvú dobu halštatskú (podľa Reineckeho delenia) t. zv. pilinská kultúra, charakterizovaná predovšetkým žiarovým pohrebným rítom. Jej rozsah a trvanie z maďarských bádateľov charakterizoval najnovšie P. Patay (1954, 46—47), ktorý v zhode s J. Eisnerom rozdelil pilinskú kultúru na dve fázy. Prvú zaraďuje od strednej doby bronzovej až po najstaršiu fázu doby halštatskej (HA). Druhá fáza zaujíma obdobie od halštatu A po príchod Skýtov (HD) bez zmien v etnickom zložení. P. Patay opiera sa pri svojom rozdelení o odlišný charakter keramiky, ako i šperky. Ako ešte spomenieme, zaraďuje P. Patay nálezy z Jasovskej jaskyne a Aggteleckej jaskyne do halštatského stupňa pilinskej kultúry.

Majda-Hraškova jaskyňa nachádza sa pomerne blízko Silickej Iadnice, v ktorej akademik J. Böhm (1941, 120, 124), vykonal systematickejší výskum a zaradil tamojšie keramické nálezy do halštatského stupňa B. Tento sa pravdepodobne kryje so staršou fázou halštatského stupňa C podľa západnej chronológie. Vzhľadom na to, že archeologické nálezy z Majda-Hraškovej jaskyne sú technologicky i tvarovo zhodné s nálezmi zo Silickej Iadnice, z jaskyne Baradla pri Aggteleku (F. Tompa 1934/35, 106, 107; tab. 51: 2), rovnako aj z Veľkej Jasovskej jaskyne (J. Eisner 1933a, tab. XLV: 8, tab. XLVII: 9), preto zaraďujeme aj nálezy z Majda-Hraškovej jaskyne do tohto časového stupňa, t. j. do HB-HC. Akademik J. Böhm v citovanej štúdii zaradil halštatskú keramiku zo Silickej Iadnice do pilinskej kultúry, pre ktorú zdôrazňuje jej dotyk s potiskou oblasťou, pričom popiera jej vzťahy k mladšiemu obdobiu skýtsko-halštatskému. Najbližšie analógie k materiálu zo Silice v tom čase videl J. Böhm v keramickom materiáli z Veľkej Jasovskej jaskyne, ktoré publikoval J. Eisner (1933a) a zo svojho výskumu v Ardotskej jaskyni. J. Eisner (l. c., 145) okrem iných analógií uvádza i podobnosť keramiky z jaskýň v Ardove a Aggteleku. Pri rozbere keramického materiálu zo Silickej Iadnice a pri jeho zaradení do pilinskej kultúry prichádza J. Böhm (l. c., 118, 119) do pomykova s niektorými prvkami staršej fázy pilinskej kultúry a zisťuje, že nálezy z Jasova a Silice sú v niektorých tvaroch bližšie najmladšej sliezsko-plátenickej kultúre ako k predchádzajúcej pilinskej. Chronologické zaradenie silických nálezov do halštatského stupňa B, čiastočne až do C po zhode v keramike, vykonal J. Böhm (l. c., 120) na základe bronzových šperkov z Jasova a Aggteleku.

Obr. 1. Silica, Majda — Hraškova jaskyňa. Pôdorysný náčrt.

skú keramiku zo Silickej Iadnice do pilinskej kultúry, pre ktorú zdôrazňuje jej dotyk s potiskou oblasťou, pričom popiera jej vzťahy k mladšiemu obdobiu skýtsko-halštatskému. Najbližšie analógie k materiálu zo Silice v tom čase videl J. Böhm v keramickom materiáli z Veľkej Jasovskej jaskyne, ktoré publikoval J. Eisner (1933a) a zo svojho výskumu v Ardotskej jaskyni. J. Eisner (l. c., 145) okrem iných analógií uvádza i podobnosť keramiky z jaskýň v Ardove a Aggteleku. Pri rozbere keramického materiálu zo Silickej Iadnice a pri jeho zaradení do pilinskej kultúry prichádza J. Böhm (l. c., 118, 119) do pomykova s niektorými prvkami staršej fázy pilinskej kultúry a zisťuje, že nálezy z Jasova a Silice sú v niektorých tvaroch bližšie najmladšej sliezsko-plátenickej kultúre ako k predchádzajúcej pilinskej. Chronologické zaradenie silických nálezov do halštatského stupňa B, čiastočne až do C po zhode v keramike, vykonal J. Böhm (l. c., 120) na základe bronzových šperkov z Jasova a Aggteleku.

Pri hodnotení jaskynných archeologických pamiatok z okolia Silice (patrí sem aj Majkova jaskyňa, o ktorej sa ešte zmienime v súvislosti s hodnotením antropologických nálezov), nemožno ne-

súhlasí s chronologickým zaradením akademika J. B ö h m a do halštatu C. Ale je otázka, či možno toto obdobie prisúdiť ešte pilinskej kultúre. Už akademik J. E i s n e r (1933b, 235) naznačuje silný vplyv halštatskej kultúry od juhozápadu na Potisie a predpokladá, že na východnom Slovensku v staršej dobe železnej nebolo už veľkých rozdielov medzi kultúrou pilinskou a hornopotiskou (otomanskou). Nazdávame sa preto, že novozískaný sídliskový materiál z tohto časového obdobia do istej miery naznačuje existenciu nového halštatského okruhu na juhovýchodnom Slovensku, (máme tým na mysli oblasť Gemera), ktorý, hoci vyrastá z pilinského podložja, nie je už pilinskou kultúrou (J. B ā r t a 1955c, 119). Keramický archeologický materiál z oblasti juhovýchodného slovensko-maďarského pohraničia, patriaci do strednej doby bronzovej a staršej doby halštatskej, je pomerne fragmentárny. To sťažuje nevyjasnenosť obsahovej náplne vlastných otvorených sídlisk, rámcovo pripisovaných pilinskej kultúre, pretože systematicky preskúmané boli doteraz prevažne len pohrebiská (J. P a t a y 1954, 46, 47 — Piliny, Zagyvapálfalva, Nagybátony, Radzovce, Šafárikovo, Vyšná Pokoradz). Prípadné zariadenia keramických foriem z jaskýň na okolí Silice (Silická ľadnica, Majda-Hrašková jaskyňa, Majkova jaskyňa) do vyvinutej doby halštatskej (ak zväžeme zhodu keramického materiálu s nálezmi z jasovských jaskýň) dovoľujú aj názor V. B u d i n s k é h o - K r i č k u (1947, 91), ktorý konštatuje, že keramika zo sídlisk pilinskej oblasti, práve tak ako keramika zo sídlisk oblasti lužickej, je už značne vyvinutá a patrí väčšinou do počiatkov halštatskej kultúry, ba na mnohých miestach pokračuje až do mladšej doby halštatskej (Jasov).

Nálezové okolnosti, keramický, osteologický a najmä neobyčajne pozoruhodný antropologický materiál svedčia o mimoriadnom význame a akiste kultovom charaktere Májda-Hraškovej jaskyne. Z dvanástich pozostatkov ľudských individuí zistil dr. E. V l ě č e k pri piatich stopy po násilí údermi tupými, sečnými alebo osekávanie kostí. Nie menej závažným prejavom kultového charakteru je zistené intencionálne rozbitie mandibúl, aké bolo na Slovensku zistené tiež v dobe rímskej v sásovskej jaskyni Kaplnke — J. B ā r t a 1955d, 292, — pozri antropologický posudok E. V l ě č k a). Vyrezávanie očnicového otvoru z vnútornej strany po rozbití lebky (tab. II: 1, 2) je rovnako zásah vymykajúci sa normálnemu pochovávaní mŕtvych. Najvýznamnejším nálezom je maska, vyrobená z obličajovej časti mužskej hlavy (tab. II: 3, 4)

ako aj iná obličajová časť, t. zv. polotovar, na ktorej vidno postup výroby takejto masky (tab. II: 1, 2). Sú dokladom kultového charakteru Majda-Hraškovej jaskyne. Za predpokladu, že táto jaskyňa bola v období halštatu prístupná nie terajším veľmi ťažko prístupným šachtovitým vchodom, ale len o niečo málo pohodlnejším zostupom cez východný priepastovitý závrť, archeologické i antropologické nálezy s istou výhradou nevylučujú jej osídlenie. Pre celkový, sídelne málo vhodný charakter, najmä pre namáhavý zostup, ako aj problematické vetranie pri zakladaní dlhšie trvajúceho ohňa pripúšťame, že mohla byť síce občas obývaná, ale nie vo funkcii jaskynného sídliska. Tento názor by mohol podporiť predovšetkým nález uhlíkov vo Svätyni, o ktorých sa zmieňuje J. K u k l a a V. S t á r k a (l. c., 211). Keby sa v pôvodnom šachtovitom vchode do Majda-Hraškovej jaskyne, ktorý bol sekundárne zasypaný sutinovým kužeľom, nenachádzali aj ostatné pozostatky ľudských a zvieracích kostier, mohli by sme sa nazdávať, že priestor Svätyni slúžil za miesto, v ktorom sa vykonávali spomenuté zásahy a opracovania na lebkách a mandibulách, v predpoklade, že lebky boli už skôr na povrchu oddelené od ostatného tela. Nazdávame sa však, že bude únosnejšie prikloniť sa k druhému názoru, ktorý v ďalšom bližšie rozvedieme, opierajúc sa o podobné nálezové okolnosti z niektorých európskych jaskýň.

Ak použijeme pre interpretáciu funkcie Majda-Hraškovej jaskyne analógiu z Jungfernhöhle pri Bambergu v Hornom Fransku (O. K u n k e l 1954), vtedy nemôžeme nepripustiť, že vertikálny charakter Majda-Hraškovej jaskyne mohol byť mať do istej miery funkciu hrobovej šachty. V jaskyni Jungfernhöhle v sprievode črepov pásikovej kultúry našlo sa 38 individuí, pri ktorých z desiatich dospelých nad 18 rokov boli len dve patriace mužom, ostatné patrili ženám. Medzi ostatnými bolo päť odrastlých detí medzi 12—15 rokom, sedemnášť detských kostier bolo vo veku 3—7 rokov; ostatné detské kostry neboli ani ročné. Na úmyselne rozbitých lebkách chýbali všetky rezáky, pričom aj dlhé kosti boli úmyselne rozbité. O. K u n k e l, opierajúc sa o posudok antropologičky G. A s m u s o v e j konštatuje, že stopy opálenia na niektorých ľudských kostrách nemohli vzniknúť skôr ako v jaskyni. Oproti tomu poukazuje na to, že všetky indicie hovoria viac za dejisko antropofágie mimo jaskyne a nepovažuje jaskyňu Jungfernhöhle ani za sídlisko, ani za pohrebisko. Hlavným dejstvom kultových po-

chodov bola podľa O. Kunkla ohraničená plocha blízko skupiny skál, kde sa síce nenašli žiadne nálezy, ale zistili najvyšší obsah fostátu. Z toho miesta mala viesť cestička k otvoru jaskyne a ku komínu. Ako často a v akých intervaloch hádzali ľudské obete do prepahliska, nedalo sa zistiť za daných nálezových okolností. O. Kunkel poukazuje aj na neobyčajné množstvo neolitického keramického materiálu v blízkosti spomenutej jaskyne.

Pretože i vstupná časť Majda-Hraškovej jaskyne má šachtový charakter, dávame si aj my otázku, či by sme tiež nemohli pripustiť, že kultové (pravdepodobne obetné) prejavy vykonávali sa prevažne na povrchu v blízkosti jaskynného vchodu a len čiastočne vo vnútri. Zvierací osteologický materiál (jeleň, srnec, koza, pes, jazvec) za danej situácie neumožňujú rozhodnúť, či ide o zvyšky potravy v jaskynnom sídlisku alebo o pozostatky spoločnej ľudskej a zvieracej obete, nahádzanej do priepastovitého vchodu. Osteológ C. Ambros zistil, že v prípade jelenej lebky s čiastočne poškodeným parohom ide o zvieraciu masku, pravdepodobne kultovného charakteru. Uvedená maska (tab. II: 9) pochádza zo statného jeleňa. Ľavá výsada je odlomená, z pravej výsady sa zachovala ružica, očná výsada a časť lodyhy. Obličajová časť je odseknutá v prednej časti čelových kostí a pokračuje šikmo dozadu. Spomenutý zásah vykonaný bol pravdepodobne nožom, pričom bola dosiahnutá súvislejšia plocha, ktorá svojím charakterom naznačuje zámerné rozdelenie lebky za určitým cieľom. Týmto zásahom je odkrytá aj čelná časť lebkovej dutiny. Celkový charakter uvedeného zásahu nenasvedčuje, že by sa týmto spôsobom chcel získať mozog. Na ľavej strane je najskôr sekundárny otvor do lebkovej dutiny na šupine spánkovej kosti. Tento otvor nesúvisí s už spomenutými intencionálnymi zásahmi a mohol vzniknúť pádom z výšky na dno jaskyne alebo mladším závalom sutového kužeľa. Aj ľavý paroh je sekundárne odlomený. Intencionálne zarovnanie lebkovej spodnej časti mohlo by sa vysvetliť potrebou pripevniť celú trofej na nejaký podstavec. K tejto otázke pripomíname si predpoklad J. G. D. Clarka (1950, 117, 1954), ktorý sa nazdáva, že pravekí lovci nosili lebku jeleňa na hlave, aby sa maskovali pri tanci, pri obradoch ako herci alebo pri približovaní sa k vysokej zveri. Svedčí o tom najmä odstránenie nerovností v oblasti veľkého mozgu. Na upravenie slúžili remene a šnúry, ktoré boli pretiahnuté cez prirodzené alebo umelé otvory. Aby sa znížila váha jelenej koruny a zachoval sa pôvodný vonkajší

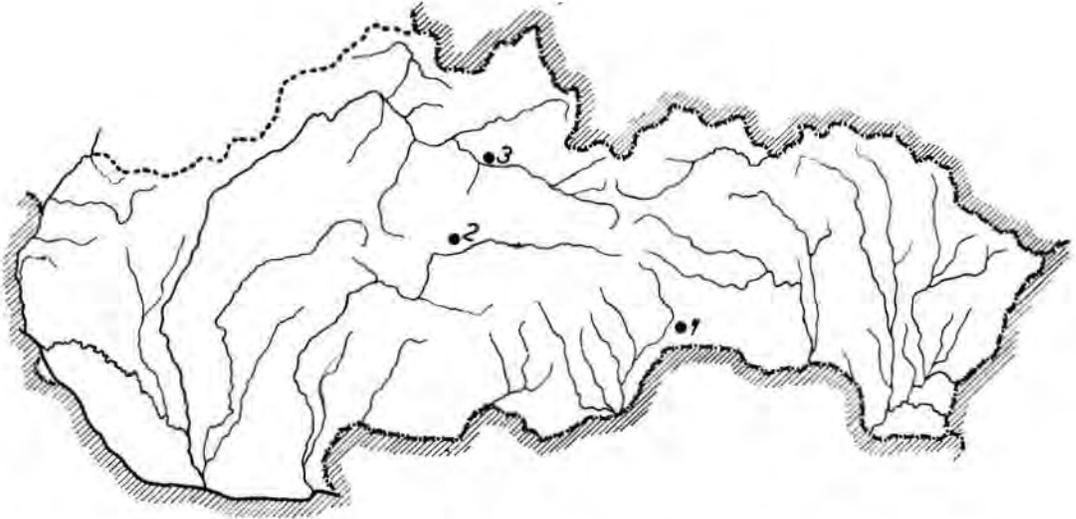
Obr. 2. Použitie jelenej masky na magicko-kultové obrady v praveku podľa R. R. Schmidta. Kreslil Raebiger.

tvár, parohy sa čiastočne opracovávali vertikálnym odštepovaním. Zdá sa, že podobný zásah vidieť aj v našom prípade na jedinom zachovanom parohu. Funkcia jelenej masky na magické ciele známa je už v paleolite, ako o tom svedčí známa maľba „čarodeja“ v jelenej maske v jaskyni Trois Freres v Pyrenejách vo Francúzsku (R. R. Schmidt 1934, 172, 174, tab. 46 a 47). Tanečník-čarodej podľa Schmidta znázorňuje zviera zasiahnuté šípom. Ďalšie analógie k podobným jelením maskám objavil E. Schudt (1956, 120) v Hohen Viecheln a E. Reinbacher (1956, 148) v Berlíne — Biesdorfe.

Clark pripisuje opracovaným jelením parohom okrem možnosti použitia pri poľovníckej lsti, aká sa používa ešte i dnes u Eskymákov pri love na divé soby-kariby, aj významnú úlohu pri náboženských zvykoch. Poukazuje na ratolesti parohov z mezolitických hrobov Hoedic a Teviec pri Quiberone, rovnako aj hrob z doby bronzovej vo Warren Hill, Mindenhall, Suffolku, kde

našli 18 parohov červeného jeleňa položených cez hrob. Spomína tiež strieborný kotol z Gundestrup, na ktorom sa nachádza jeleními parohmi korunované keltské božstvo; pravdepodobne Cernunnos.

né hmotné a osteologické nálezy, je podľa hodnotenia dnešnej situácie, pre výskum veľmi nebezpečnej a nákladnej, sekundárneho posthalštatského veku. Situácia, akú vytvárajú uvedené nálezy z Majda-

Obr. 3. Mapa slovenských jaskýň (1 — Silica, okr. Rožňava; 2 — Sásová, okr. Banská Bystrica; 3 — Lisková, okr. Ružomberok; 4 — Spiš. Tomášovce, okr. Spiš. N. Ves), v ktorých boli zistené kultové (antropofágické?) zásahy na ľudských pozostatkoch.

Na používanie parohov červeného jeleňa pri ozdobe hlavy v súvislosti s ľudovými zvykmi v prítomnosti poukazuje Clark aj v prípade šamana u Tungov a pri tanci v Abbots Bromley v Staffordshire. Clark zhrňuje poznatky o kultovom význame jeleních parohov, používaných až do historického obdobia. Uvádza prípady, keď cirkev zasahovala, lebo vždy vystupovala proti jelením hrám ako prejavu pohanstva. Maskovanie za jeleňa vykonávalo sa najmä pri príchode nového roku. E. Reinbacher hovorí (l. c., 151), že ešte v polovici 16. stor. zobrazoval sa horský duch Krakonoš s jeleními parohami na hlave. Rovnako zaujímavé je, že v Bavorsku pri fašiangových hrách nosia sa ešte dnes jelenie masky.

Z uvedeného vyplýva, že aj nález jelenej masky podopiera názor o kultovej funkcii Majda-Hraškovskej jaskyne. Rovnako svedčia bezpochyby i kultovné zásahy na ľudských lebkách po smrti (ich varenie a pod.), že najbližšie okolie a prípadne i sama Majda-Hrašková jaskyňa slúžila za kultový stánok. Kultovú funkciu mali pravdepodobne aj črepy a obidve zachované nádoby. V prospech nášho názoru hovorí i miniatúrna nádobka (len 3 cm vysoká; tab. II: 7), ktorá akiste nemala praktický význam. Súvisí najskôr s nálezom pozostatkov piatich detských individuí. Sučinový zával v Majda-Hraškovskej jaskyni, ktorý rozhádzal uvede-

Hraškovskej jaskyne, má isté analógie v spomenutej už Jungfernhöhle. Zdá sa, že aj v Dietersberghöhle pri Egloffsteine v Nemecku (preberáme od O. Kunkela, l. c. 3), kde v rovnako neprístupných jaskynných prepadliskách našli pozostatky jedenástich ľudských individuí spolu so zvieracími kosťami. Podobnú analógiu uvádza O. Kunkel aj z jaskyne pri Erpingene vo Württembergu. Časove bližšiu analógiu vykazujú podobné nálezové okolnosti predovšetkým z Kostovej jamy (J. Szombathy používa názov Knochenhöhle) pri Sv. Škociane v Istrii. I táto je šachtovitého charakteru a má šikmý vchod, ktorý sa rozširuje vo väčšie priestranstvo. Z Kostovej jamy pochádzajúce bronzové zbrane, nástroje a ozdoby datujú nález do doby halštatskej. Medzi uvedenými nálezmi nachádzali sa hojné fragmenty ľudských i zvieracích kostí. J. Szombathy (1913, 163, 190), uvažujúc o sídelne málo vyhovujúcom charaktere tejto jaskyne, interpretuje nálezový celok ako obetný rítus, ktorého hlavné obrady diali sa najskôr na povrchu pred jaskynným vchodom.

Ešte väčšia časová analógia k nálezom z Majda-Hraškovskej jaskyne pochádza z jaskýň v Gipskom pohorí pri kúpeľoch Frankenhäusen. G. Behm-Blanke (1956, 276-7) zistil tu najväčšie jaskynné kultové stredisko v Nemecku. Odhliadnuc od antropologických nálezov zo sta-

robronzového obdobia, výraznú antropofágiu dokumentujú hojné ľudské kosti so stopami po rezaní a opaľovaní, ktoré G. Behm - Blancke zaraďuje do halštatu B. Aj z tejto lokality prevažná časť kosterných nálezov pochádza zo šachtovitých otvorov a vertikálnych puklín tunajších jaskýň.

Ak by sme si chceli bližšie osvetliť archeologicko-antropologické nálezy z Majda-Hraškovej jaskyne z hľadiska kultovej funkcie, vynára sa nám príklad o ľudskej obeti bohu Zeusovi Lykajovi, ktorému na zmierenie v čase sucha a hladu zabíjali dieťa a jeho krvou pokropili oltár a detské vnútornosti premiešali so zvieracími. Túto antickú analógiu pripomíname si najmä v súvislosti s pozostatkami detských individuí. Antropofágiu konštatuje aj prof. B. Hajstš (1926, 18) v jaskyni Čertova džura pri Spiš. Tomášovciach, avšak v tom čase nevedel ju chronologicky zaradiť. Menovaný spomína odtiaľ (1925, 165) tiež nález poolvice pravej spodnej detskej mandibuly s dvoma stoličkami, čo pripomína podobnosť s nálezmi zo Sásovej a Silice. V Čertovej džure revíznym výskumom r. 1951 zistili sme tiež halštatské osídlenie (J. Bárta 1958), ktoré nevyučujú vzťahy k nálezom z Juhoslovenského krasu. Zdá sa, že funkcia detských obetí a prípadná antropofágia má širšiu platnosť, pretože bola zistená aj v neskoršom období, napr. v rímskom v jaskyni Kaplnke pri Sásovej (J. Bárta - E. Vlček 1955d) a v časove nie bezpečne overenom halštatskom alebo skôr rímskom období v Liskovskej jaskyni (J. Bárta 1955a, 188, 191), kde možno s určitou istotou hovoriť o antropofágii. Zdá sa teda, že nálezy z Majda-Hraškovej jaskyne dokumentujú prejavy úžitkovej mágie, o čom okrem jelenej masky svedčí predovšetkým nález spomenutej kultovej masky, vytvorenej z obličajových častí mužskej hlavy, ako aj polotovaru takejto masky a ostatných intencionálne rozbitých častí lebiek. Ľudské masky pravdepodobne slúžili pri obetných obradoch na maskovanie osôb a neskôr boli zahodené do obetnej šachty za ostatnými obetami. Z celkového charakteru nemožno však vylúčiť antropofágiu. Podľa J. Jelínka (1957, 71) antropofágia v dobe bronzovej, najmä v mladšej a halštatskej, stáva sa prevažne zložkou pohrebného ritu, ktorého charakteristickým prejavom sú ľudské obete. Ritus je teda prvotný, lebo s ním súvisí cieľ, ktorý sa mieni dosiahnuť a antropofágia je len jeho súčasťou. J. Jelínek zdôvodňuje antropofágiu rozsiahlymi hospodársko-spoločenskými zmenami spoločnosti.

Zistenie kultového charakteru Majda-Hraškovej jaskyne vynára v spojitosti s opracovanými ľud-

skými pozostatkami súčasne otázku, do akej miery súvisia s podobným rítom ďalšie antropologické nálezy z jaskýň Juhoslovenského krasu, patriace tiež do spomenutého halštatského okruhu. Treba len ľutovať, že prevažná väčšina kostrových pozostatkov bola vyzdvihnutá neodborne a dodnes sa nezachovala. Máme tým na mysli najmä antropologické nálezy z Majkovej jaskyne pri Silici, kde r. 1931 objavil jaskyniar J. Majko praveké črepy a 7 fragmentov ľudských lebiek, najmä mandibúl, o ktorých sa domnieval, že sú neolitické. Osamotene v nižšej sufinovej vrstve našiel r. 1934 zasintrenú lebku bez sprievodného datovacieho materiálu. Predmetný nález prevzal údajne prof. R. Ketner do Prahy. Revízia lokality r. 1955 (J. Bárta 1955b, 385) zistila, že fragmenty ľudských pozostatkov korešpondujú s črepmi, ktoré sú zhodné s nálezmi zo Silickej ľadnice a Majda-Hraškovej jaskyne.

Z á v e r

1. Archeologické pamiatky z Majda-Hraškovej jaskyne sú zhodné s keramickými nálezmi z blízkej Silickej ľadnice, ktoré akademik J. Böhm zaradil do halštatu B, prípadne do staršej fázy halštatu C. Okrem tejto jaskyne najbližšie analógie s archeologickým nálezom pochádzajú z Veľkej Jasovskej jaskyne a jaskyne Beradla pri Aggteleku. Zdá sa, že uvedené nálezy naznačujú nový halštatský okruh juhovýchodného Slovenska, ktorý vyrastá z pilinského podložia.

2. V charaktere nálezov z Majda-Hraškovej jaskyne možno vidieť kultovú záležitosť ľudskej obety z doby halštatskej, pri ktorej bol využitý svojský šachtovitý charakter jaskyne s blízkym okolím, teda magicko-rituálne úkony pri použití ľudskej a zvieracej masky. Násilie na ľudských kostiach, ako udieranie, sekanie a rezanie dáva súčasne otázku, či uvedené ľudské obete boli tiež predmetom antropofágie, ktorá najmä v dobe mladobronzovej a halštatskej má v Európe širšie rozšírenie. Súvisí pravdepodobne s hospodársko-spoločenskými zmenami vtedajšej spoločnosti.

3. Uvedený nález dopĺňa rad slovenských jaskýň (Sásová, Lisková, Spiš. Tomášovce; pozri mapku), v ktorých boli zistené kultové antropofágické prejavy. Otázka znie, či aj ostatné kostrové pozostatky z ďalších slovenských jaskýň, patriace do halštatského časového okruhu, nedokumentujú podobnú kultovú funkciu. Tieto otázky rozrieši azda prepotrebný revízny výskum slovenských jaskýň.

Pre dôležitosť antropologického materiálu z Majda-Hraškovej jaskyne uvádzame v nasledujúcej časti predbežný antropologický posudok dr. E. Vlčka z Archeologického ústavu ČSAV v Prahe,

ktorý podrobné spracovanie antropologického materiálu mieni vy publikovať neskôr samostatne. Ďakujeme mu týmto za priateľskú spoluprácu.

Literatúra

- ¹ 1955a Bárt a J., *K otázke pravekého osídlenia Lisovskej jaskyne v Chočskom pohorí*, Geografický časopis SAV VII, 1955, 185—193.
- ² 1955b Bárt a J., *Praveké osídlenie Juhoslovenského krasu*, Krásy Slovenska XXXII, 1955, 382—390.
- ³ 1955c Bárt a J., *Chvalovská jaskyňa a pilinské jaskynné pohrebiská v Juhoslovenskom krase*, Slovenská archeológia III, 1955, 110—121.
- ⁴ 1955d Bárt a J., *Jaskyne Netopierska a Kaplnka v Nizkych Tatrách a ich rímske osídlenie s antropologickými nálezmi*, Slovenská archeológia III, 1955, 286—301.
- ⁵ 1958 Bárt a J., *Praveké osídlenie jaskyne Čertova džura v Slovenskom raji*, AR X, 1958, 471—475.
- ⁶ 1956 Behm—Blancke G., *Bronze- und hallstattzeitliche Kulthöhlen im Gipsgebirge bei Bad Frankenhausen (Kyffh.)*, Ausgrabungen und Funde I, 1956, 276—277.
- ⁷ 1941 Böh m J., — K unský J., *Lednice, die Eishöhle bei Silice im Slowakischen Karst*, WPZ 28, 1941, 96—127.
- ⁸ 1947 Budinský—Krička V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 68—103.
- ⁹ 1950 Clark J. G. D., *Preliminary Report on Excavations at Star Carr, Seamer, Scarborough, Yorkshire (Second Season 1950)*, The Prehistoric Society, 1950, separát č. 9, 109—129.
- ¹⁰ 1954 Clark J. G. D., *Excavations at Star Carr*, Cambridge 1954.
- ¹¹ 1933a Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933.
- ¹² 1933b Eisner J., *Nové nálezy z první doby železné na Slovensku*, časopis Bratislava VII, 1933, 235—239.
- ¹³ 1944—48 Eisner J., *Predhistorický a protohistorický výskum na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v rokoch 1918 až 1938*, Sbornik MSS XXXVIII—XLII, 1948, 29—30.
- ¹⁴ 1925 Hajts B., *Das Paradies der Slowakei. IV. Vorgeschichtliche Fundorte in der Oberen Hernadenge*, Turistik, Alpinismus und Wintersport, April—Mai 1925, 165.
- ¹⁵ 1926 Hajts B., *Beiträge zur Urgeschichte und Vorgeschichte der Zips*, Turistik, Alpinismus und Wintersport, Jänner—März 1926, 18.
- ¹⁶ 1957 Jelínek J., *Přispěvek k antropologii doby bronzové*, Referáty o pracovných výsledcích československých archeologů za rok 1956, I, Liblice 1957, 71—73.
- ¹⁷ 1953 Kukla J., Stárka V., *Hraškova jeskyně v Kilencja jižně od Silice v Jihoslovenském krasu*, Čsl. kras VI, 1953, 207—211.
- ¹⁸ 1954 Kunkel O., *Eine jungsteinzeitliche „Kulthöhle“ bei Bamberg*, Die Umschau 13/1954, separát.
- ¹⁹ 1954 Patay P., *Előzetes jelentés a Nagybátonyi temető ásatásának eredményeiről*, Archaeologiai értesítő 81, 1954, 33—49.
- ²⁰ 1956 Reinbacher E., *Eine vorgeschichtliche Hirschmaske aus Berlin—Biesdorf*, Ausgrabungen und Funde, 1956, 145—151.
- ²¹ 1934 Schmidt R. R., *Der Geist der Vorzeit*, Berlin 1934.
- ²² 1956 Schuldt E., *Der mittelsteinzeitliche Fundplatz von Hohen Viecheln, Kr. Wismar*, Ausgrabungen und Funde I, 1956, 117—122.
- ²³ 1913 Szombathy J., *Alturfunde aus Höhlen bei St. Kancian im österreichischen Küstenlande*, Mitteilungen der prähistorischen Kommission der KAW II, 1913, 127—190.
- ²⁴ 1937 Tompa F., *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936*, BRGK 24/25 (1934—35), 1937, 102—110.

Die Majda—Hraško—Höhle und ihre Funktion in der Hallstattzeit

Juraj Bárt a

Im Südslovakischen Karst im Kataster der Gemeinde Silica auf der Silica-er Platte entdeckte im Jahre 1953 der Speläologe O. Majda-Hraško eine kleinere Höhle, die später nach ihm benannt worden ist. Die Höhle dokumentiert mit ihrem Charakter den klassischen Typus aven, insofern sie sich nach einem 14 m tiefen schachtartigen Eingang horizontal in zwei Teile verzweigt und dabei grob 60 m Länge erreicht. Die Höhle hatte in der

Urzeit einen anderen Eingang von ähnlichem Charakter, der heute verschüttet ist und in den grössten Raum, genannt Svätýňa, mündet. In diesem Raum fand der erwähnte Speläologe bei der Durchgrabung des Überganges aus dem horizontalen Nordostgang in die Svätýňa Reste menschlicher Skelette, von denen am beachtenswertesten Schädelfragmente sind, die 7 Erwachsenen (davon 4 Männern), 4—5 der Reste Kindern angehört haben.

Ausserdem wurden Knochen vom Hirsch, Rehbock, Ziege, Hund, Fuchs, Marder und Dachs gefunden. An archäologischem Material fanden sich ausser mehreren dunkelpolierten Scherben auch zwei fast vollständig erhaltene Gefässe, von denen das grössere (Taf. II: 6) seine Analogien in der Höhle Velká Jasoňská jaskyňa, und der Aggtelek-Höhle Baradla hat. Beachtenswert ist namentlich das Miniaturgefäss (3 cm hoch, Taf. II: 7), das wahrscheinlich mit den Kinderskeletten in Zusammenhang zu bringen ist oder eine andere kultische Bedeutung hat. Der archäologische Fundverband unterscheidet sich technologisch und formenkundlich nicht von den Funden der unweit entfernten Höhle Silická ladnica, die der Akademiker J. Böhm in Hallstatt B, eventuell in die ältere Phase Hallstatt C stellte. Es scheint, dass ein neuerlicher Blick auf die Hallstattfunde aus dem südöstlichen slowakisch-ungarischen Grenzgebiet einen besonderen Hallstattbereich andeutet, der aus der Piliner Grundlage emporwächst.

E. Vlček erkannte am anthropologischen Material intentionale postmortale Schädelzertrümmerung durch Hiebe, Schnitte und stumpfe Schläge, wie auch Koch- und Schlagspuren an Knochen. Er stellte auch intentionale Zertrümmerung von *Kindermantibulen* fest (Taf. III: 5, 6). Den kultischen Charakter der Funde bezeugt namentlich die aus dem Gesichtsschädel eines erwachsenen Mannes hergestellte Maske (Taf. III: 3, 4) und das Halbfabrikat einer ebensolchen Maske (Taf. III: 1, 2). Dass die Majda-Hraško-Höhle in der Hallstattzeit eine kultische Funktion innehatte, bezeugt ausser den angeführten anthropologischen Funden auch die sekundär beschädigte Hirschmaske (Taf. II: 9), die ein Bestandteil des Streufundkomplexes von der Sohle des ursprünglichen verschütteten Einganges ist. Die Verwendung der Hirschmasken ist von Paläolithikum bis zum Mittelalter bekannt, ja im Brauchtum sogar bis heute. Ausser der Tar-

nung auf Jagden hatten sie vor allem magisch-kultische Bedeutung.

Man kann zwar nicht ausschliessen, dass die Majda-Hraško-Höhle trotz ihres schweren Zutrittes nicht als Kultstätte gedient haben konnte, wo intentionale Eingriffe und Bearbeitungen an Schädeln und Mandibulen ausgeführt wurden. Der schachtartige Charakter dieser Höhle zeugt eher für die zweite Ansicht, die auf Analogien aus mehreren europäischen Höhlen gestützt ist, nach denen es sich im Falle der Majda-Hraško-Höhle wahrscheinlich um einen Grabschacht handeln konnte. Wir vermuten, dass die kultischen Opferhandlungen überwiegend an der Oberfläche in der Nähe des Höhleneinganges ausgeführt wurden und nur teilweise im Innern. Der ursprüngliche urzeitliche Eingang diente etwa als Abgrund, in welchem nach den magisch-rituellen Zeremonien die Menschen- und Tieropfer zusammen mit Keramik geworfen wurden. Es scheint, dass wir es hier mit einer Zweck-Magie im Zusammenhang mit den Tier- und Menschenknochen zu tun haben. Die festgestellte Gewaltanwendung an menschlichen Schädeln stellt die Frage, ob die Menschenopfer auch der Gegenstand der Anthropophagie waren, die besonders in der Jungbronze- und Hallstattzeit in Europa eine grössere Verbreitung hat.

Der angeführte Fund ergänzt die Reihe der slowakischen Höhlen (Sásová, Lisková, Spiš. Tomášovce), in denen kultische (anthropophagische) Äusserungen an menschlichen Skelettresten festgestellt worden sind. Da die vorhergehenden Höhlen Denkmäler aus jüngeren Kulturen haben (IV. Jh. u. Z. — römische Zeit), wird die Frage aufgeworfen, ob auch die vielen Skelettreste aus manchen slowakischen Höhlen, deren Besiedlung in den hallstattzeitlichen Bereich fällt, nicht eine ähnliche kultische Funktion dokumentieren. Diese Fragen wird etwa die geplante Erforschung der slowakischen Höhlen lösen.

Übersetzt von B. Nieburová

Bilder- und Tafelerklärungen

Abb. 1. Silica, Majda-Hraško-Höhle, Grundrisskizze.

Abb. 2. Verwendung der Hirschmaske zu magisch-kultischen Zeremonien in der Urzeit nach R. R. Schmidt, gezeichnete Raebiger.

Abb. 3. Karte der slowakischen Höhlen (1 — Silica, Bez. Rožňava, 2 — Sásová, Bez. Banská Bystrica 3 — Lisková, Bez. Ružomberok, — Spiš. Tomášovce, Bez. Spiš. N. Ves), in denen kultische Eingriffe (anthropophagische?) an menschlichen Skelettresten festgestellt worden sind.

deckter Eingang; 2 — schluchtartige (schachtartige) Bohrung nordöstlich vom entdeckten Eingang (der vorausgesetzte urzeitliche Eingang mit der Funktion eines Grabschachtes). Photo J. Bárta.

Tafel. II. Silica, Majda-Hraško-Höhle, Auswahl hallstattzeitlicher Keramik, Ziegen Schädel und beschädigte Hirschmaske. Photo K. Blaško und J. Krátky.

Tafel. III. Silica, Majda-Hraško-Höhle, Anthropologisches Material (Halbfabrikat für eine Kultmaske, Kultmaske aus dem Gesichtsschädel eines Mannes, intentional zertrümmerte Mandibulen. Photo J. Krátky.

Tafel. I. 1 — Silica, Majda-Hraško-Höhle, heutiger ent-

Antropologický posudok

Na antropologický posudok dr. J. Bártom predložené pozostatky viacerých jednotlivcov z Majda-Hraškovskej jaskyne pochádzajú zo zberu z druhotne premiesnenej polohy v sutinovom kuželi, vysypanom z východného komína jaskyne. V dôsledku toho nebudeme nálezy označovať ako individuá, ale ako jednotlivo zachované časti skeletu.

1. *Fragment obličajového skeletu* tvorí dolná časť čelnej šupiny s horným okrajom obidvoch očníc a ostatný horný obličaj. Chýba pravá jarmová kosť a niekoľko postmortálne vypadnutých zubov. Lomy na čelnej šupine sú druhotne upravené. Rovnako i prilahlá časť lebkovej bázy. Patrí mužovi. Vek: ad.-mat.

2. *Rozbité kalvárium* vo viacerých fragmentoch, ktoré sa podarilo zlepíť. Z lebky chýbajú obidve nepravidelne vylámané spánkové partie, časť ľavostrannej temennej kosti a časť šupiny tylovej kosti. Všetky predné zuby sú postmortálne vypadnuté. Okraje a hrany na lomoch kostí mozgovej dutiny svedčia, že lebka bola rozbitá pravdepodobne tupým predmetom. Lebka patrí mužovi. Vek: mat.

3. *Kalvárium* ľahko deformované na báze. Chýba pravostranná polovica obličaja, horné partie pravej šupiny spánkovej kosti a časť okolia veľkého tylového otvoru. Lebka patrí 7-8 ročnému dieťaťu.

4. Značne poškodená a z viacerých zlomkov zlepená *kalva*, pravdepodobne až druhotne rozbitá v sutine. Patrí dieťaťu. Vek: inf. II.

5. Tylová partia značne poškodená *lebky*. Obsahuje tylovú šupinu bez pravej asteriálnej krajiny a prilahlej časti temenných kostí a konečne ľavostrannú kosť skalnú s časťou spánkovej šupiny. Patrí dieťaťu. Vek: inf. I-II.

6. *Horná čelusť* s pravostrannou jarmovou kosťou a niekoľkými stoličkami. Chýba čelný výbežok a všetky predné zuby. Pozostatok patrí dospelému. Vek: mat. Pohlavie neurčiteľné.

7. *Horná čelusť* dieťaťa s mliečnymi stoličkami. Inf. I.

8. Pravá polovica *mandibuly* so stoličkami a odlomeným kĺbovým výbežkom. Vpredu čelusť prerazená až medzi rezákmi. Dospelý mat., pohlavie?

9. Pravostranná časť tela *mandibuly* so stoličkami a odlomeným artikulárnym výbežkom a odlomenou bázou tela. Lom prechádza vo výške formentálne ľahko zbíhavo s alveolárnym okrajom. Vpredu je čelusť zlomená v alveole kanína. Čelusť patrí mužovi. Vek: mat.

10. Ľavá polovica *mandibuly* dieťaťa so stolič-

kami bez artikulárneho i svalového výbežku. Vpredu čelusť zlomená v krajine rezákov. Inf. I.

11. Pravostranný malý *zlomok mandibuly* s M₁, nepravidelne olámaný. Zlomok patrí dospelému. Vek: mat. Neurčiteľné pohlavie.

12. Tri úlomky *kostí mozgovej dutiny*, veľmi silné a značne ťažké, a to:

a) ľavostranná polovica čelnej kosti muža,

b) časť pravostennej kosti temennej, odlomená rovnoobežne so šipovým švom v šírke 2,5–4,5 cm,

c) nepravidelne olámaný zlomok tylovej šupiny.

Všetky zlomky pochádzajú z jednej mozgovej dutiny, pravdepodobne muža ad.-mat. veku.

Celková zachovanosť materiálu

Prevažná časť pozostatkov bola polepená rozličnými silnými kriedovobielými vápennými hmotami, ktoré sa dali celkom dobre odstrániť. Toto zasintrovanie nám umožňuje pri rozbitých lebkách bezpečne vylúčiť novodobé poškodenia alebo druhotné rozpadnutie lebiek podľa švov. Ďalej je toto zasintrovanie veľmi dôležité pre datovanie pozostatkov, lebo podporuje subatlantický vek archeologických pamiatok. Vlastné kostné tkanivo je farby svetlookrovej s nepravidelnými tmavošedohnedými škvrkami. Povrch kostí je hladký, lesklý, pri niektorých kostiach až masného vzhľadu. Kostné tkanivo u dospelých je veľmi dobre zachované, až sklovito pevné a veľmi ťažké. Zlomky detských lebiek sú naopak ľahké, suchšie a veľmi krehké. Vcelku možno povedať, že pozostatky ľudí z Majda-Hraškovskej jaskyne sú okrem primárnych a sekundárnych stôp násilia veľmi dobre zachované.

Počet jednotlivcov a ich vek

Bohužiaľ, nezachoval sa všetok získaný materiál, ako vyplýva už z uvedenej nálezovej zprávy, takže k posudku sme mali k dispozícii iba pozostatky 11–12 jednotlivcov.

	Inf. I	Inf. II	Juv.	Ad.	Mat.	Sen.	Celkom
M	—	—	—	—	4	—	4
Ž	—	—	—	—	—	—	—
Dosp.?	—	—	—	1	2	—	3
D	2–3	2	—	—	—	—	4–5
Celkom	2–3	2	—	1	6	—	11–12

Toto rozmedzie počtu jednotlivcov nechávame, pretože nemôžeme rozhodnúť, či pri pozostatkoch

v kategórii inf. I patrí maxila (7) alebo mandibula (10) k lebke (5). Pri dospelých dali sa pozostatky dobre prisúdiť jednotlivým individuám.

Pozostatky 4 mužov patria pravdepodobne mužom maturitného veku. Pri ostatných 3 pozostatkoch dospelých nebolo možné pre fragmentálnosť bezpečne určiť pohlavie, a preto boli ponechané v kategórii bližšie neurčených dospelých osôb. Dlhé kosti a ostatný antropologický materiál sme neštudovali.

Stopy arteficiálnych zásahov na jednotlivých pozostatkoch

Pri nálezoch (označenie pozri v sozname) č. 1, 2, 8, 9 a 12 nachádzame zistiteľné arteficiálne zásahy na kostiach. Celkom môžeme konštatovať, trojaký druh mechanizmov: údery tupé, sečné, rezné alebo osekávanie kostí. Podľa týchto skupín preberieme príslušné pozostatky.

A) *Údery tupé.* Lebka muža (2) bola rozbitá tak, že údery tupým predmetom boli silné a celkom na malej ploche, hlavne na čelnom hrboli lebky. Tým sa lebka rozpadla na veľké časti a zároveň sa izolovala pozoruhodným spôsobom i obličajová partia. Z čelnej šupiny sa zachoval pruh 2—3,5 cm v metopiu až 5 cm široký nad horným okrajom očí. Ďalej lom zasiahol spodnú časť tak, že k viscerálnemu skeletu zasiahol i celú kosť klinovú. Ďalšia úprava tupými údermi nie je na jednotlivých kostiach viditeľná. Na mandibule (8) nachádzame opätovné odlomenie artikulárneho výbežku tak, že lom ide od stredu mandibulárnej incisúry k uhlu čeluste. Telo čeluste je potom prerazené vpredu v partii rezákov. K tejto otázke pozri analógie z jaskyne Kaplnky pri Sásovej (J. Bárta -E. Vlček 1955d, 291—2).

B) *Údery sečné.* Tieto údery možno zistiť na zlomkoch mužskej lebky na pravostrannej temennej kosti (12). Sek bol vedený okrem pravdepodobne varených kostí skôr z vnútornej strany, lebo lamina int. je zlomená v priamke, podobne i celá hrúbka diploe, kým lamina ext. bola odlomená tupo a prečnieva málo cez rovinu rezu. I na zlomku mandibuly (9) môžeme tiež s určitou pravdepodobnosťou usudzovať okrem rozbitia mandibuly tupým predmetom i na vedenie sečného úderu pozdĺž tela čeluste azda tupším mečom.

C) *Údery rezné.* Ide o vyrezávanie kostí azda nožom alebo podobným nástrojom. Predovšetkým vyskytuje sa vyrezávanie otvoru v hornej časti lavej očnice lebky č. 2 tak, že otvorom uvoľnili kanál zrakového nervu. Okraje otvoru sú hladké a ľahko šikmo sklonené do mozgovej dutiny, takže otvor

musel byť vyrezaný iba z mozgovej strany očnice už v otvorenej mozgovej dutine.

D) *Údery kombinované.* Najzávažnejším nálezom z Majda-Hraškovej jaskyne je obličajový skelet muža (1). Jeho faciálna partia lebky bola odlomená rovnakým spôsobom, aký sme zistili aj pri lebke č. 2 a potom ešte ďalej upravená na jednotlivých lomoch. Šupina čelnej kosti je odlomená paralelne s horným okrajom očí v šírke 22—25 mm a na šikmo dovnútra skosenom lome viditeľne opracovaná rezným alebo sečným nástrojom. Partie pterygoidné a ostatné časti kosti sphenoidálnej sú taktiež odlomené, vomer vylomený a obidva maxilárne siny otvorené. Horné partie obidvoch očí sú asi v polovici priečne odlomené a upravené. Kohútí výbežok vylomený aj s okolím, takže sú obnažené aj obidva frontálne siny.

Vzhľadom na toto nápadné opracovanie, ďalej vzhľadom na zistenie postupu výroby pri úprave obličajového skeletu pri lebke č. 2 a konečne vzhľadom na praveké analógie a súčasné národopisné, domnievame sa, že ide o kultovú masku, vyrobenú z obličajového skeletu človeka (tab. III: 3—4). Ak zhrnieme tieto poznatky, tak vidíme, že na antropologickom materiáli z Majda-Hraškovej jaskyne môžeme zistiť stopy násillia, vykonané niekoľkorakým spôsobom, a to údermi tupými, sečnými a reznými. K tomu ešte poznamenávame, že aspoň niektoré pozostatky boli varené či už vo vode alebo oleji, čomu nasvedčuje typ a stupeň zachovania kostného tkaniva pri niektorých pozostatkoch (napr. č. 1 a 2).

Z á v e r

Predbežný antropologický posudok o pozostatkoch nájdených v sutinovom kuželi Majda-Hraškovej jaskyne pri Silici môžeme zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. Dve tretiny pozostatkov patria dospelým (7), z toho 4 mužom. 4—5 pozostatkov patrí deťom.

2. Pri 5 pozostatkoch môžeme konštatovať stopy násillia na kostiach. Tieto stopy možno rozdeliť podľa mechanického výkonu na údery tupým predmetom, silno účinkujúce na jednotlivé časti hlavy a na malej ploche (kyjaky, odlomené sekerky a pod.), ďalej sečné (meče) a rezné.

3. Pozoruhodný je výskyt kultovej masky, vyrobenej z obličajového skeletu muža (tab. III: 3, 4) a zistiteľný postup výroby pri tejto maske v druhom prípade (tab. III: 1, 2). Tento nález spolu s intencionálne rozbitými mandibulami (tab. III: 5, 6) poskytuje bázu pre vyloženie týchto nálezov ako kultových záležitostí z doby halštatskej na južnom Slovensku.

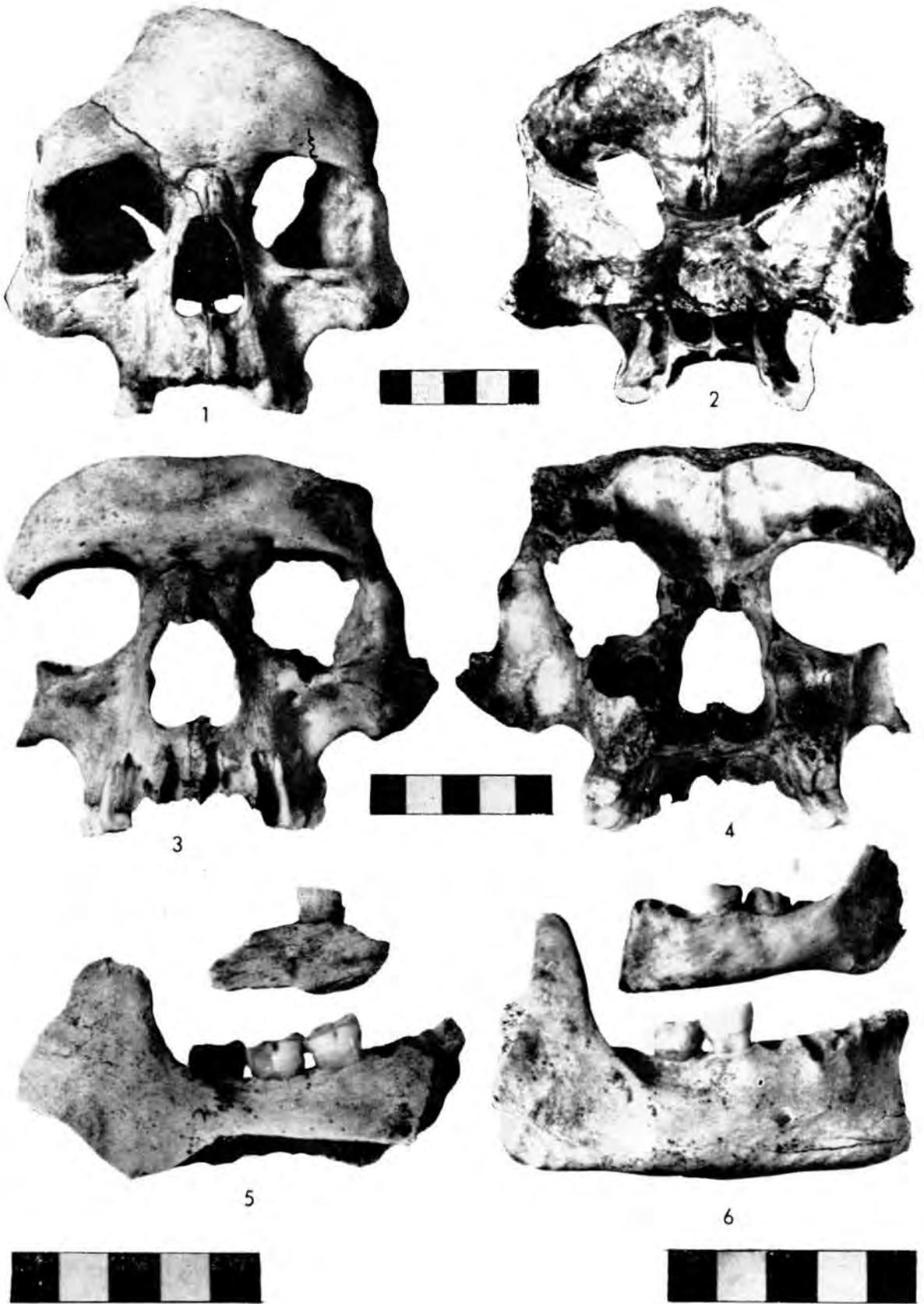
Emanuel Vlček

Tabuľka I. 1 — Silica, Majda — Hrašková jaskyňa. Dnešný objavný vchod; 2 — priepastovitý (šachtovitý) závrť severovýchodne od objavného vchodu (predpokladaný praveký vchod s funkciou hrobovej šachty).
Foto J. Bārta.

Tabuľka II. Silica, Majda — Hrašková jaskyňa. Výber halštatskej keramiky, lebka kozy a poškodená jelenia maska. Foto K. Blaško a J. Krátky.

Tabuľka III. Sílica, Majda — Hrašková jaskyňa. Antropologický materiál (polotovár pre kultovú masku, kultová maska vyrobená z obličajového skeletu muža, intencionálne rozbité mandibuly, Foto J. Krátky.

Nové hrobové nálezy z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku

JOZEF PAULÍK

Nedostatok nálezov z mladšieho halštatského obdobia na juhozápadnom Slovensku je vo veľkej miere s ich hojným výskytom v západných (Morava, Dolné Rakúsko) a južných (Zadunajsko) oblastiach. Preto sa donedávna slovenské ojedinelé nálezy z juhozápadného Slovenska nevysvetľovali jednoznačne.¹ Až nálezy z veľkej osady v Seredi bolo možné čiastočne zhodnotiť a začleniť do súvislejšieho vývoja so susednými krajinami.² Ale aj naďalej naliehavou úlohou zostával ďalší výskum.³ V tomto príspevku podávame prehľad novších hrobových nálezov, ktoré sa hlásia svojím obsahom do užšieho rámca východohalštatskej kultúry v prvej dobe železnej (Reinecke HC, D). Jednotlivé náleziská sú zaradené podľa dôležitosti a po ich opise hodnotíme ich po stránke rituálnej a keramickej.

Hurbanovo, okr. Hurbanovo

Roku 1956 odkryl J. Rajček pri výskume slovanského kostrového pohrebiska v „Pieskovisku“ v Hurbanove (severne od obce) dva halštatské žiarové hroby (68/56, 74/56).⁴

Hrob 68/56. Hrobová jama v hĺbke 60 cm mala nepravidelný elipsovité pôdorys; do piesočnatého podkladu bola zapustená 20 cm. V strede jamy sa nachádzali nádoby; ľudské spálené kosti údajne neobsahovala ani jedna z nich a nenašli sa ani mimo keramických milodarov (tab. I: 5). Nálezy:

1. *Vysoká dvojkónická amfóra* čiernej farby so zaobleným lomom, bez vyznačenia hrdla, s okrajom nahor vyťahnutým. Na najväčšom vydutí sú 4 protiľahlé masívne výčnelky. Rozmery: v 35 cm, Ø ú 17 cm, Ø d 14 cm (tab. II: 1).

2. *Malá bezuchá amfóra* šedočierneho povrchu, na rozhraní hrdla a tela so štyrmi výčnelkami, ktoré sú na vydutí ohraničené plytkými trojitými žliabkami trojuholníkovite usporiadanými. Rozmery: zachov. v 17 cm, Ø ú?, Ø d 8,5 cm (tab. II: 2).

3. *Vysoký štíhly hrniec* s rovne zrezaným okra-

jom, hnedej farby a drsného povrchu. Rozmery: v 19,7 cm, Ø ú 16 cm, Ø d 10 cm (tab. II: 3).

4. *Malá miska* s dovnútra zahnutým okrajom hnedej farby. Rozmery: v 5,5 cm, Ø ú 14,5 cm, Ø d 5 cm.

5. *Pologulatá šálka* farby hnedej (uško odlupnuté). Rozmery: v 4 cm, Ø ú 11 cm, Ø d 5 cm (tab. II: 7).

6. *Malá kónická miska* s okrajom tanierovite roztvoreným, tmavohnedej farby. Rozmery: v 3,5 cm, Ø ú 12 cm, Ø d 4,5 cm (tab. II: 6).

7. *Malá amfóra* s voľným prechodom hrdla do tela, s okrajom šikmo von vyťahnutým. Farba tmavožltá, miestami hnedá. Rozmery: v 7,5 cm, Ø ú 6 cm, Ø d 4 cm (tab. II: 5).

8. *Miniaturna dvojkónická nádoba* tmavošedej farby so stopami po druhotnom ohni. Rozmery: v 6 cm, Ø ú 3 cm, Ø d 2,2 cm (tab. II: 4).

Medzi nádobami a vo výplni našli sa aj črepy z iných, tvarove nerekonštruovateľných nádob, so stopami sekundárneho ohňa.

Hrob 74/56. Na dne hrobovej jamy, ktorá nedosahovala piesočnatý podklad (rozmery neurčiteľné) sa našli iba črepy z niekoľkých nádob. Z nich sa dali rekonštruovať 3 nádoby:

1. *Dvojkónická nádoba* so zaobleným lomom a okrajom mierne von vyťahnutým. Farba tmavohnedá (stopy po sekundárnom vypálení?). Rozmery: v 28,5 cm, Ø ú 19 cm, Ø d 11 cm (tab. II: 8).

2. *Nízky masívny hrniec* s nahor vyťahnutým okrajom, drsného povrchu. Pod náznakovitým hrdlom má 3 vodorovne nalepené, trikrát pretlačované výčnelky. Rozmery: v 12,5 cm, Ø ú 11,5 cm, Ø d 10 cm.

3. *Menší hrniec* s rovnozrezaným, šikmo presekávaným okrajom, šedo- až tmavohnedej farby. Niektoré úlomky sú výrazne dvakrát vypálené (troskovitý charakter), iné, ku nim priliehajúce, sú bez stôp druhotného ohňa. Rozmery: v 18 cm, Ø ú 18 cm, Ø d 11 cm, (tab. II: 9).

Okrem zrekonštruovaných nádob v hrobovej ja-

me našli sa črepy z veľkej misky žltohnedej farby, na vydutí so širokými plytkými žliabkami (tvarove bola pravdepodobne podobná nádobe z mohyly 1/57; tab. III: 4). Niektoré ďalšie úlomky (črepy z misky s dovnútra zahnutým okrajom) majú stopy po druhotnom ohni (troskovitý charakter).

V mesiacoch máji a júni roku 1957 bol v „Pieskovisku“ v Hurbanove záchranný výskum. Okrem iných kultúrnych objektov boli objavené dva ďalšie halštatské hroby: mohyla 1/57 a hrob 2/57 (možno tiež menšia mohyla).

Mohyla 1/57. V južnom konci sondy A sa ukázal na piesočnatom podklade v hĺbke 50–60 cm (je to hrúbka ornice a černoze) tmavší flak, oblúkovite vbiehajúci západným smerom pod neodkrytú časť. Sledovaním okraja na oboch stranách sa zistilo, že ide o plytko vyhlbený jarok kruhového tvaru okolo hrobového celku, nachádzajúceho sa približne v jeho strede, a že priekopa predstavuje vlastne obvod menšej mohyly. Výkopom bola plošne odkrytá ca 1/2 mohyly (včítane strednej časti); západný tvar priekopy sa zistil sondou o šírke 80 cm (obr. 1; tab. I: 1). Šírka na odkrytých miestach sa pohybovala od 150 do 200 cm; najväčšiu hĺbku, 25 cm, mala pri kontrolnom bloku 3. Celkove predstavuje kruh o vonkajšom priemere ca 9 m, vnútornom ca 6 m. Pretože piesok z nej vyfažený použili zrejme na navŕšenie mohyly, jej vnútorný tvar možno považovať zároveň za obvod vlastnej mohyly. Smerom do stredu mohyly sa na všetkých zachytených miestach (kontrolné bloky 1–5) o niečo strmšie vyklinovala než smerom vonkajším. Vzhľadom na túto skutočnosť a aj na veľkosť priekopy je vylúčené, že by šlo iba o akýsi symbolický kruh okolo hrobu, i keď bola mohyla v dobe výskumu už úplne zrovnaná so zemou a nezistilo sa ani nijaké zvrstvenie, ktoré by nasvedčovalo pôvodnému navŕšovaniu.

Približne v strede kruhu sa našiel vlastný hrobový celok. Už v hĺbke 55 cm, v spodných častiach černoze, sa vyskytli črepy z halštatských nádob. Predstavovali nepravidelné zoskupenia voľne rozhádzaných črepov, hlavne juhovýchodným smerom od hrobovej jamy (tab. I: 2). Medzi nálezmi neboli zriedkavé ani úlomky stredovekej keramiky. Na tejto strane bol porušený piesočnatý podklad stredovekým zásahom. Plošné rozmery jamy sa ukázali až v hĺbke 80 cm od úrovne terénu. Z výplne pochádzajú ďalšie ojedinelé halštatské črepy, príp. menšie zoskupenia črepov z rôznych nádob a aj drobné nedohorené kostičky. V blízkosti dna

bol nájdený črep zo slovanskej nádoby, naznačujúci, že hrob bol otvorený už dávnejšie; plne to potvrdila aj situácia na dne hrobovej jamy (opis keramiky, ktorú bolo možno rekonštruovať z črepov mimo jamy, pozri nižšie pod č. 1–5).

Dno hrobovej jamy v hĺbke 125 cm od terénu bolo rovné. Predstavovalo nepravidelný obdĺžnik o rozmeroch 175×150 cm, orientovaný dlhšou osou v smere SV–JZ. Na celej ploche dna boli rozhádzané nedohorené ľudské kostičky a úlomkovité črepy z nádob. Približne v strede a vo východnom rohu boli do dna vyhlbené menšie jamy kruhového pôdorysu („a“, „b“), do ktorých boli pôvodne zapustené veľké nádoby. Zachovala sa len spodná časť veľkej amfory v jame „b“. Z nej pochádza aj bronzová perla, druhá sa našla v jej blízkosti (obr. 2: 1a, b). Z jamy „a“ bola však veľká nádoba vyzdvihnutá už vykradačmi hrobu a našli sa v nej iba črepy z dvoch menších misiek, zrejme v druhotnom uložení (opis č. 6, 7). V blízkosti severného rohu sa našli pokope črepy z veľkej miskovitej nádoby (opis č. 8). Sústreďovalo sa v nej aj značné množstvo nedohorených kostičiek, medzi ktorými boli ponechané vykradačmi hrobu ďalšie dve bronzové perly a železný zlomok z neznámeho predmetu (obr. 2: 1c, d, 2). Miska mala v hrobovom celku pravdepodobne funkciu urny. Nálezy:

1. *Malá kónická miska* s dovnútra klenutým dnom, vo vnútri s výzdobou zo striebisto tuhovaných pásikov. Rozmery: v 7,5 cm, Ø ú 14 cm, Ø d 5 cm (tab. III: 3).

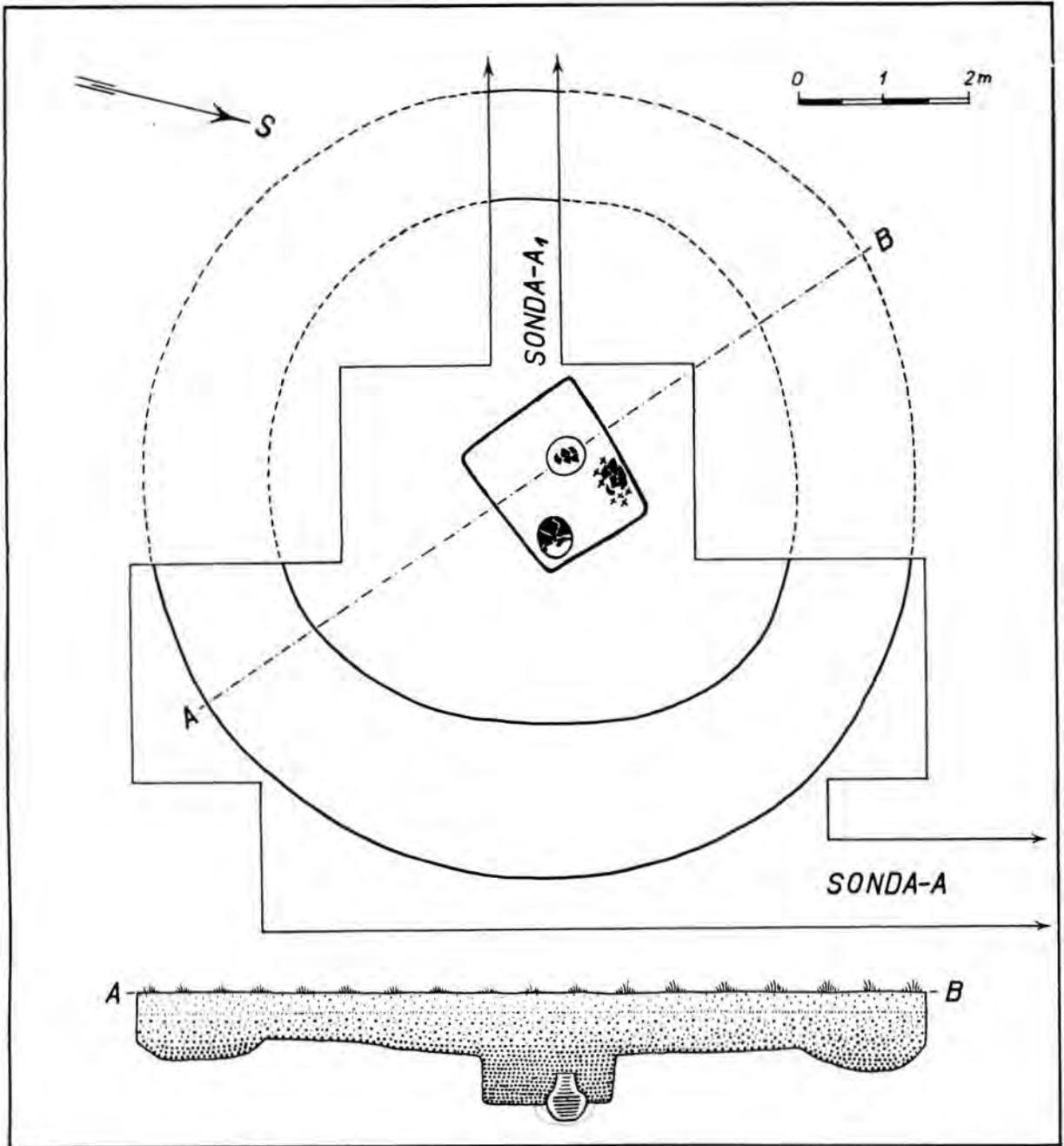
2. *Nízka pologulatá miska* s omfalickým dnom, na vonkajšej strane so stopami po striebristom tuhovaní. Rozmery: v 5,5 cm, Ø ú 13 cm, Ø d 2 cm (tab. III: 2).

3. *Veľká jednouchá miska* s naznačeným hrdlom a roztvoreným ústím. Na rozhraní hrdla a tela sú 3 menšie ostré výčnelky; vydutie je zvisle členené širokými plytkými žliabkami, z ktorých niektoré sú husto zvisle žliabkované (podobne ako aj odlupnuté páskové ucho). Povrch má striebristo tuhovaný. Rozmery: v 29,5 cm, Ø ú 26 cm, Ø d 11 cm (tab. III: 4).

4. *Neúplne zachovaný hrniec* s masívnymi stenami, tehlovohnedeého povrchu, so stopami druhotného vypálenia.

5. Podobný *masívny hrniec*, druhotným ohňom miestami výrazne dotknutý, hnedošedeého povrchu.

6. *Malá pologulatá miska*, druhotným ohňom čiastočne deformovaná. Rozmery: v 5 cm, Ø ú 12,5 cm, Ø d 1,5 cm (tab. III: 5).

Obr. 1. Hurbanovo, okr. Hurbanovo. Mohyla 1/57.

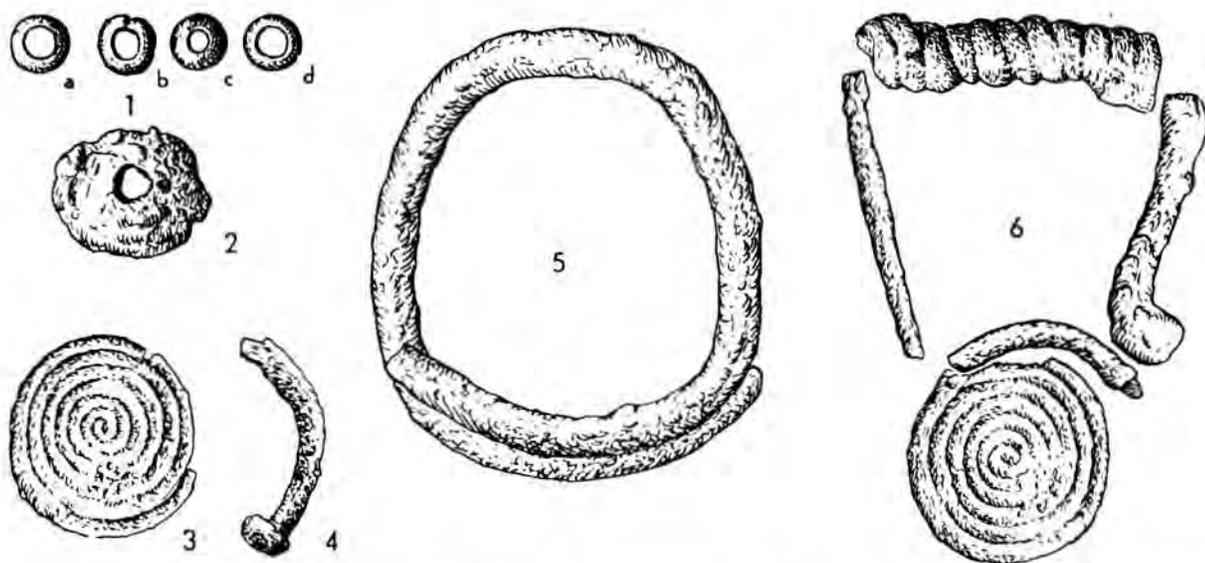
7. Masívna malá kónická miska s dovnútra stlačeným dnom, vyhroteným vo vnútri do výčnelku. Rozmery: v 6,2 cm, $\varnothing$ ú 12,5 cm, $\varnothing$ d 3,5 cm (tab. III: 1).

8. Vysoká kráterovitá miska s naznačeným hrdlom a páskovým uchom, spájajúcim maximálne vydutie s rozhraním hrdla a tela. Oproti uchu a na dvoch protifahlých stranách sú tri výčnelky, medzi nimi zväzky plytkých zvislých žliabkov. Stopy po striebristom tuhovaní. Rozmery: v 20,5 cm, $\varnothing$ ú 22,5 cm, $\varnothing$ d 10,5 cm (tab. III: 7).

9. Štyri bronzové perly nejednotnej hrúbky s otvormi nerovnakého priemeru. Približný priemer všetkých: 8 mm (obr. 2: 1a, b, c, d).

10. Zlomok z neznámeho železného predmetu v strede s otvorom. Rozmery: 2×1,8×1 cm (obr. 2: 2).

Okrem piatich nádob, ktoré bolo možno zrekonštruovať z črepov, vyhádzaných z mohyla 1/57 vykradačmi hrobov (opis 1 – 5), na iné tvary poukazujú ďalšie úlomky, vyzdvihnuté z tých istých polôh:

Obr. 2. Hurbanovo, okr. Hurbanovo. Železné a bronzové predmety z hrobov. 1a, b, c, d, 2 — z mohyly 1/57; 3—6 — zo žiarového hrobu 2/56. Všetko 1 : 1. Kreslil V. Mészáros.

a) Črepy z misky s tanierovite roztvoreným ústím, na okraji pravdepodobne so štyrmi protilahle umiestnenými lalokovitými výčnelkami (analogický tvar k miske vyobrazenej na tab. IV: 6, ale nie s dvojitými výčnelkami).

b) Črepy z misky s dovnútra zahnutým okrajom, na vonkajšej strane pod ústím so striebřisto tuhovanou páskou.

c) Črepy z pologulatej šálky s výraznými stopami po druhotnom vypálení.

d) Črepy z nižšej misky s dovnútra zahnutým okrajom, na vnútornej strane s tuhovanou geometrickou výzdobou (vetvovitý ornament).

e) Črepy z esovite profilovanej nižšej misky s vydutím zvisle členeným širokými plytkými žliabkami, striebřisto tuhovanej.

f) Črepy z väčšej azda pologulatej misky na vnútornej strane zdobenej oblúkovitým ornamentom, zhotoveným trojicami žliabkov.

g) Črepy z veľkej amfory s oddeleným, vysokým kuželovitým hrdlom, s okrajom šikmo nahor vytiahnutým, s povrchom striebřisto tuhovaným.

h) Črepy z podobnej, veľkej amfory s okrajom vodorovne von vytiahnutým.

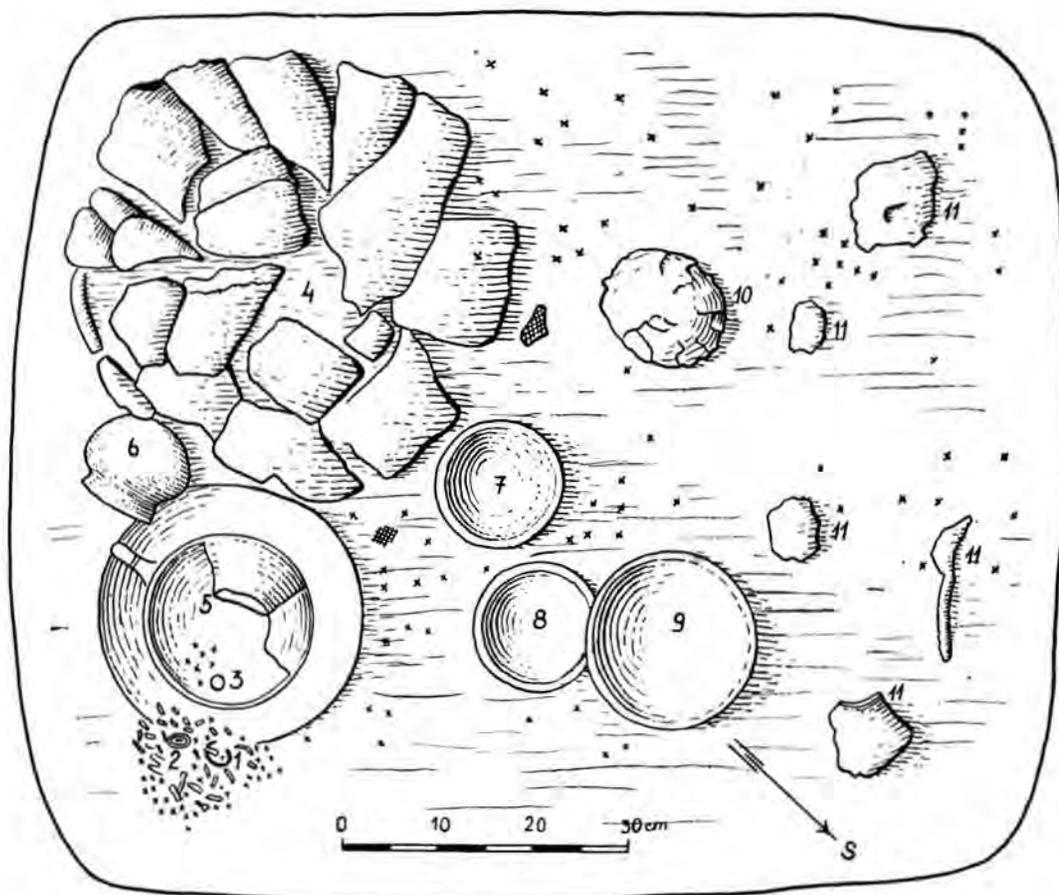
i) Črepy z menšej amfory (?) s okrajom šikmo nahor vytiahnutým a striebřisto tuhovaným povrchom.

Keramické zlomky ukazujú, že v mohyle 1/57 bolo pôvodne okolo 19 nádob.

Hrob 2/57. Asi 40 m ssz od mohyly 1/57 v sonde C bol pri okraji pieskoviska nájdený ďalší hrob, okolo ktorého však sme nezistili priekopu na-

svedčujúcu mohyle. Hrobová jama mala obdĺžnikový tvar so zaoblenými rohmi (110×87 cm), ktorý sa dal zistiť iba pri rovnom dne, pretože hrob bol čiastočne zapustený do piesočnatého podkladu (tab. I: 3). Orientácia bola opačná ako pri mohyle 1/57: SZ—JV. Z výplne hrobovej jamy pochádza množstvo väčších črepov-úlomkov, ktoré sa našli v nejednotných hĺbkach a smerom ku dnu boli početnejšie. Medzi nimi sa vyskytli aj drobné nedohorené kostičky. Z črepov z výplne sa podarilo zrekonštruovať 3 nádoby (opis č. 1—3); k niektorým sa našli kusy črepov aj medzi keramickými milodarmi na dne hrobovej jamy.

Hrob bol vybavený viacerými keramickými náležmi (čísla za nádobami znamenajú č. opisu). Najväčšia amforovitá nádoba sa našla v južnom rohu, tlakom zeme bola však úplne rozpadnutá a neobsahovala nijaké milodary (4). Vo východnom rohu bola dvojkónická miska (5); našli sa v nej nepatrné zvyšky nedohorených kostičiek a železné zlomky z neúplnej harfovitej spony, ohňom poškodené (obr. 2; 3—4). Miska bola prikrýta inou nádobou, ktorá v dobe výskumu už čiastočne bola vpadnutá do nádoby (dno z hrubšieho úžitkového hrnca v čepoch). Vedľa nej ležali na kôpke kostičky, bez popola a uhlíkov, husto vedľa seba, takže možno predpokladať, že kosti boli pôvodne vyberané z hranice a vložené do nejakého vrečka. Medzi kostičkami sa našli ďalšie ohňom poškodené železné milodary; zlomky harfovitej spony (obr. 2: 6) a náramok s koncami cez seba preloženými (obr. 2: 5). K predošlej miske bola šikmo

Obr. 3. Hurbanovo, okr. Hurbanovo. Žiarový hrob 2/57. 1—3 — železné zlomky; 4—11 — keramika, xxx — nedohorené kosti.

obrátená malá masívna šálka (6). Okrem týchto nálezov, vyplňujúcich juhovýchodnú polovicu hrobovej jamy, samostatne bola uložená trojica misiek (7—9) a ďalšia úplne rozpadnutá miska (10). V severozápadnej polovici hrobovej jamy sa našli iba skupiny črepov, ktoré sčastičky patrili k nádobám v črepech vo vyšších polohách (vo výplni). Väčšinou boli pôvodne vystavené intenzívnemu druhotnému žiaru a ako také mohli ich vhadzovať do jamy počas pochovávania. Patria sem aj črepy z hrnca, vyzdvihnuté z blízkosti západného rohu hrobovej jamy; pri rekonštrukcii hrnca boli doplnené črepmi z výplne (11). Nálezy:

1. *Kónická miska* s okrajom tanierovite roztvoreným a so zvisle odsadeným dnom. Na okraji má štyri protiahle umiestené dvojice ostrých výčnelkov. Stopy po druhotnom ohni. Rozmery: v 9,5 cm, Ø ú 29 cm, Ø d 9,5 cm (tab. IV: 5).

2. *Masívny hrniec* vajcovitého tvaru s rovno zrezaným okrajom a umele zdrsneným povrchom. Nad najväčším vydutím sú štyri protiahle masívne výčnelky. Niektoré zlomky črepov majú stopy

po druhotnom ohni. Rozmery: v 23 cm, Ø ú 19 cm, Ø d 11 cm (tab. IV: 9).

3. *Malá esovite profilovaná závesná nádoba* s príklopom. Na dvoch protiahlych stranách na hrdle je po dvoch vývrtoch; príklop má pri okrajoch tiež dve dvojice dierok. Zachovala sa iba ca ½ s výraznými stopami po sekundárnom vypálení. Rozmery: v 9,5 cm, Ø ú 9 cm, Ø d 4,5 cm (tab. IV: 8).

4. *Vysoká masívna dvojkónická nádoba* so zaobleným lomom a vyhnutým ústím, tmavopopulavá. Na jednej strane sa nachádzajú stopy po druhotnom ohni. Rozmery: v 36,5 cm, Ø ú 17 cm, Ø d 11 cm (tab. IV: 2).

5. *Dvojkónická masívna miska* tmavošedej farby so zaobleným lomom a páskovým uchom, umiesteným nad najväčším vydutím. Rozmery: v 18,5 cm, Ø ú 18 cm, Ø d 10,5 cm (tab. IV: 1).

6. *Masívna šálka* čiernej farby s veľkým páskovým uchom, zdobená na obvode vydutia piatimi výčnelkami. Rozmery: v 9,5 cm, Ø ú 9,5 cm, Ø d 4,5 cm (tab. IV: 3).

Obr. 4. Bajč, okr. Hurbanovo. Keramika zo žiarového hrobu.

7. *Nizka pologulatá miska* farby šedo- až tmavopoplavej s dovnútra pretlačeným dnom, na vnútornej strane výčnelkovite modelovaným. Rozmery: v 5 cm, Ø ú 13,5 cm, Ø d 4 cm (tab. IV: 4).

8. *Hrubo modelovaná miska* s dovnútra zahnutým okrajom, farby šedožltej. Na vonkajšej strane dna je prstami urobený kríž. Rozmery: v 7,5 cm, Ø ú 18,5 cm, Ø d 8 cm (tab. IV: 6).

9. *Črepy z pologulatej misky* čiernej farby.

10. *Črepy z jemnostennej, ostro profilovanej misky* napovrchu striebřisto tuhovanej a na vydutí zdobenej radom krátkych šikmých žliabkov. Rozmery: v ?, Ø ú ?, Ø d 50 cm.

11. *Vysoký štíhly hrniec* so zaobleným okrajom a štyrmi protilahlými výčnelkami, v strede pretlačenými. Do šedohneda zafarbený povrch je nerovnaký, drsný. Rozmery: v 30,5 cm, Ø ú 21 cm Ø d 12,5 cm (tab. V: 7).

Bajč, okr. Hurbanovo

Spolupracovník Archeologického ústavu SAV

J. Trnka zachránil v roku 1955 v polohe „Za stanicou“ v Bajči obsah jedného žiarového hrobu. Hrob sa našiel v hĺbke 50 cm. Nádoby boli položené vedľa seba, akoby na rovnom dne hrobovej jamy (na celok sa prišlo v černozezí). V hrobe bolo 6 nádob.

1. *Jednoduchá miska* (v hrobe mala funkciu urny) s nahor vytiahnutým hrdlom, voľne prechádzajúcim do tela. Oproti pásikovému uchu na vydutí a na dvoch opačných protilahlých stranách sú tri ostré výčnelky. Povrch je hnedastej farby (stopy po striebřisto tuhovaní). Rozmery: v 14 cm, Ø ú, 18 cm Ø d 7 cm (obr. 4: 1).

2. *Pologulatá miska* so slaboznačeným dnom. Povrch má hnedošedej farby; na vnútornej strane je výzdoba zo striebřisto tuhovaných pásikov. Na vonkajšej strane sú stopy po pritavenom železnom predmete. Rozmery: v 7 cm, Ø ú 19,5 cm, Ø d 5 cm (obr. 4: 6).

3. *Kónická miska* s tanierovite roztvoreným ústím hnedošedej farby. Rozmery: v 10 cm, Ø ú 18,5 cm, Ø d 5,5 cm (obr. 4: 2).

4. *Dvojkónická masívna nádoba* so zaobleným

Obr. 5. Malé Kosihy, okr. Štúrovo. Keramika zo žiarového hrobu.

lomom, s okrajom šikmo von vytiahnutým. Nad najväčším vydutím sú 4 protiahlé jazykovité výčnelky. Povrch je tmavohnedej farby; materiál obsahuje veľké % piesku. Rozmery: v 25,5 cm, Ø ú 19,5 cm, Ø d 12,5 cm (obr. 4: 5).

5. *Malá kónická miska* hrubo vypracovaná, vypálená na oboch stranách do odtieňov tmavošedej farby. Materiál je značne premiešaný s pieskom. Rozmery: v 5,5 cm, Ø ú 13,5 cm, Ø d 7 cm (obr. 4: 4).

6. *Malá pologulatá šálka* s odlupnutým uškom a omfalickým dnom. Zafarbenie je žltošedé, s tmavšími flakmi. Rozmery: v 5,5 cm, Ø ú 12 cm, Ø d 3 cm (obr. 4: 3).

tlačenými. Povrch má nerovnaký, tehlovočervený, so stopami druhotného ohňa. Rozmery: v 9 cm, Ø ú 11,5 cm, Ø d 8 cm (obr. 5: 4).

3. *Malá miska* s výrazne oddeleným hrdlom, farby tmavopopolavej. Výzdoba pod hrdlom: zväzky trojitých žliabkov klukato usporiadaných; nimi vymedzené horné trojuholníčky sú vyplnené vtlačenými jamkami. Rozmery: v 6 cm, Ø ú 6,5 cm, Ø d 6 cm (obr. 5: 2).

4. *Malá kónická šálka* s pásikovým uškom pri okraji, farby tmavopolavej. Rozmery: v 5 cm, Ø ú 9 cm, Ø d 4,5 cm (obr. 5: 3).

5. *Črep z misky* s dovnútra zahnutým okrajom tmavošedej farby.

Malé Kosihy, okr. Štúrovo

V lete r. 1956 zachránil J. Rajček hlbokou obrubou porušený hrobový celok v Malých Kosihách v polohe zv. „Felső rétek“ (Horné lúky). Hrob sa našiel v hĺbke 40 cm a boli v ňom tieto nádoby:

1. *Vysoká bezúchá amfóra* so slabo naznačeným prechodom kuželovitého hrdla do tela, farby čiernej. Pod hrdlom je výzdoba: lomenica z trojitých žliabkov, kombinovaná zvislými trojitými žliabkami, vychádzajúcimi z jamôk na rozhraní hrdla a tela. Rozmery: zachov. v 28,5 cm, zachov. Ø ú 14 cm, Ø d 11 cm (obr. 5: 1).

2. *Masívny malý hrniec* s rovno zrezaným okrajom a so štyrmi hrubými výčnelkami v strede pre-

Dolná Streda, okr. Sereď

V polohe „Vfšky“ v južnej časti novootvoreného hlinika v Dolnej Strede odkryla v jeseni roku 1957 D. Biáleková žiarový hrob (tab. I: 6).⁵ Hrobová jama mala v hĺbke 50 cm štvorcový tvar (ornicu a černozem odstránil už pred započatím výskumu scraper) o rozmeroch 170×170 cm a do piesočnatého podkladu bola zapustená 26 cm. V sz rohu sa našli na hromade nedohorené ľudské kosti. Táto polovica hrobovej jamy bola vyplnená sadzovomastnou pôdou, premiešanou značne uhlíkmi. Pri ľudských kostiach boli tu aj nedohorené zvieracie kostičky. Nálezové okolnosti poukazujú na to, že spolopnienie bolo urobené priamo

v mohyle a potom boli kostičky zhrnuté na kôpku. Ako jediný keramický milodar v juhozápadnom rohu našla sa menšia miska s dovnútra zahnutým okrajom tmavosivej až čiernej farby. Povrch mala pravdepodobne tuhovaný. Rozmery: v 5 cm, Ø ú 14,5 cm, Ø d 5 cm (obr. 6).

Obr. 6. Dolná Streda, okr. Sereď. Miska zo žiarového hrobu.

Malá nad Hronom, okr. Štúrovo

Pri kopaní základov pre hospodárske budovy JRD v Malej nad Hronom porušili robotníci praveké objekty viacerých kultúr. E. Rejholec zachránil odtiaľ dve skupiny črepov, pochádzajúcich z halštatských žiarových hrobov (na okolí roztrúsené nedohorené kostičky). V prvej skupine sa nachádzajú črepy, hlásiace sa k chotínskemu typu (kult. podolská): *črep z misky* s dovnútra zahnutým okrajom a *črep z pologulatej šálky* s lalokovite prevýšeným okrajom a s malým uškom. Výrazne mladohalštatské sú keramické zvyšky z druhého hrobu: *črepy z veľkej amfory* s voľným prechodom hrdla do tela, naznačeným plytkými žliabkami, pod ktorými bola veľká kľukatka, zhotovená z trojitých žliabkov. Vzhľadom na vzdialenosť oboch hrobov (ca 20 m) ide pravdepodobne o jedno pohrebisko. V blízkosti hrobov sa našla kopa kameňov na priestore ca 2×2 m, väčšinou plochých a siahajúcich do výšky ca 0,50 m (najnižšie kusy boli v hĺbke 50 cm pod úrovňou dnešného terénu). Stredná časť bola základmi budovy v dobe obhliadky už prerezaná. Ide pravdepodobne o zrútenú hrobovú komoru kamennej konštrukcie pravdepodobne kruhového tvaru.

V stredoveku vykradnutá mohyla 1/57 v Hurbanove mala v strede pravdepodobne štvoruholnú hrobovú komoru a hrob 2/57 (mohylka?) mal tiež štvoruholný pôdorys, ktorý sa ukázal až pri dne jamy. Naproti tomu na tej istej lokalite hrob 68/55 a pravdepodobne aj 74/55 mal pôdorys kruhový. Veľké mohyly v Reci s nákladne vybudovanými štvoruholnými hrobovými komorami z dreva⁶ mali

spálenisko pod násypom mohyly vedľa hrobovej komory.⁷ Po rituálnej stránke možno k nim priradiť aj žiarový hrob z Dolnej Stredy, kde bolo telo spopolnené priamo v hrobovej jame, tiež štvoruholného tvaru. O tvare hrobových jám v Bajči, Malých Kosihách a v Malej nad Hronom nemožno nič bližšie povedať. Uloženie keramiky v hrobe v Bajči azda poukazuje na väčšiu jamu, ktorá bezpečne nebola kotlovitého tvaru (nádoby sa nachádzali vedľa seba na rovnom dne).

Na staršom pohrebisku chotínského typu (kultúra podolská)⁸ v Chotíne vyskytli sa hrobové jamy iba kruhových alebo oválnych pôdorysov⁹ a tento tvar možno pozorovať s rozdielmi na vlastnom dne hrobových jám (rovné, kotlovité, s jamou pre urnu)¹⁰ za typický pre všetky typy podolskej kultúry (Vál, Stillfried, Chotín Dalj). Mohylový násyp nad hrobmi podolskej kultúry bol dokázaný na výskume v Gross-Enzersdorfe v Rakúsku, kde v troch prípadoch (hroby 1, 8, 13) sa okolo vlastného hrobu našli do podkladu vyhlbené plytké jarky kruhového tvaru.¹¹ Na základe podobného jarku, ale väčších rozmerov, bolo možné usudzovať aj na mohylový násyp nad hrobom 1/57 v Hurbanove. Väčšiu priekopu okolo veľkej mohyly v Táťike v Zadunajskej predpokladá aj J. Lázar na základe bujnějšího porastu kruhového tvaru¹² a priekopy zisťuje okolo niektorých mohýl na Burgstalle aj L. Bella.¹³ Oproti tomu B. Chropovský zdôrazňuje, že časť materiálu na navŕšenie mohyly v Reci (spras) bola dovážaná zo značnej vzdialenosti.¹⁴ Analogickú situáciu nachádzame aj pri niektorých mohylách na okolí Sághegy (Zadunajsko)¹⁵ a nebolo zistené ani miesto, kde sa dobývala hlína na navŕšenie mohyly v Pillischdorfe.¹⁶ Z nálezov kruhového obloženia hrobov kameňmi sa vo všeobecnosti tiež usudzuje na pôvodné menšie mohyly; tento spôsob sa uplatňoval v podolskej kultúre na Morave (Podolí, Klentnice)¹⁷ a v Maďarsku (Szentendre).¹⁸ Aj v prípadoch, keď nad hrobmi podolskej kultúry môžeme predpokladať mohyly, tvar vlastných hrobových jám zostáva vždy kruhový. Hrobové jamy štvorcového tvaru s viac-menej rovnými dnami (Hurbanovo – hrob 2/57, Dolná Streda, Bajč?) v mladšej dobe halštatskej vznikli pravdepodobne pod vplyvom veľkých, bohatých mohýl s hrobovými komorami, väčšinou štvorcového pôdorysu, aké boli na Slovensku zatiaľ bezpečne zistené v Reci s keramikou kalenderberskou. Sem sa hlási aj nález z mohyly 1/57 v Hurbanove, ktorá svojou keramickou náplňou sa však líši od západnejších mohýl (Reca, Burgstall, rakúske mohyly kalenderberské). Zničená mohyla

v Malej nad Hronom má svoju analógiu opäť v Zadunajsku na okolí Sághegyu (mohyla pri Sándorháze), kde sa našla kamenná hrobová komora kruhového tvaru so žiaroviskom v násype mohyly.¹⁹

S tvarom vlastnej hrovej jamy súvisí bezpochyby aj umiestenie keramiky. Na celom území podolskej kultúry stretávame sa so zjavom, ktorý by sme mohli nazvať centrálnym umiestením urny (vzhľadom na ostatné keramické milodary). Tento spôsob, i keď nie je jediný, je charakteristický na pohrebisku v Choťine II, najmä pre žiarové hroby Reineckeého stupňa HB.²⁰ Upozornila naň aj M. Novotná pri rozbere pohrebiska v Mužle.²¹ Umiestnenie keramiky v hurbanovských hrobch, v hrobe z Dolnej Strede a pravdepodobne aj z Bajču svedčia pre podstatne iný princíp pochovávania aj v prípadoch chudobnejších hrobov. Týmto nadobúda vzájomný vzťah veľkých mohýl a ostatných plochých hrobov zreteľnejšie formy a pokiaľ ide o hurbanovské hroby, zároveň vyniká aj užšia spätosť oboch spôsobov pochovávania. Najpodrobnejšie je publikované dobové súčasné pohrebisko v Középréaspuszta (župa Veszprém) v Zadunajsku, kde sa odkrylo 22 plochých žiarových hrobov.²² V ďalšom sa budeme opierať predovšetkým o toto nálezisko.

Tvary hrobových jám, podobne ako na spomínaných našich náleziskách, boli na tomto pohrebisku pravdepodobne tiež štvorhranné.²³ Mŕtvych spaľovali mimo hrobov a kostičky starostlivo vyberali z hranice (hroby neobsahovali zvyšky popola a uhlíkov; Hurbanovo — hrob 2/57, Bajč). Hrob v Dolnej Strede, v ktorom máme doložené spaľovanie v hrovej jame, územne plne nezapadá do oblasti, kam patrí väčšina uvedených hrobových nálezov (južná časť jz Slovenska). Z 24 veľkých amfor na pohrebisku v Középréaspuszta spálené kostičky sa našli iba v šiestich; v Hurbanove veľké amfory v mohyle 1/57 pravdepodobne tiež neobsahovali nedohorené zvyšky kostry a v dominantných nádobách-amforách v hrobch 2/57 a 68/55 na tom istom nálezisku neboli bezpečne nedohorené kostičky. Podobnú tendenciu zisťujeme v mladohalštatských kultúrach na väčšom území.²⁴ To je už spomínaný rozdiel v pohrebnom ríte medzi staršou podolskou kultúrou. Na jej pohrebiskách dá sa urna skoro vždy spozorovať aj s rozmermi. Ďalšiu zhodu medzi našimi a zadunajskými náleziskami nachádzame aj v samotnom tvare urien (v prípadoch, keď nejde o jamový hrob). To je typ nízkych baňatých misiek s oddeleným hrdlom a uchom, aký vždy majúvať popolnice (Hurbanovo—

hrob 2/57). Aj miska z hrobu v Bajči a pravdepodobne aj z mohyly 1/57 v Hurbanove boli tiež urnami.

Rozdiely medzi pohrebným rítom na uvedenom pohrebisku a našimi hrobmi nachádzame hlavne v tom, že kým v Középréaspuszte na keramike sa neobjavili ani v jednom prípade stopy po druhotnom ohni,²⁵ v hrobch v Hurbanove, v Malých Kosihách a Bajči bola keramika žiarom dotknutá a vhadzovali ju do hrobových jám pri zasypávaní. Výskyt nedohorených zvieracích kostí (hlavne z ošípaných), typických pre spomenuté zadunajské pohrebisko, v našich hrobch zatiaľ nie je doložený ako príznačný zjav; zvieracie kosti našli sa však v hrobe v Dolnej Strede, kde boli, podobne ako ľudské kosti, tiež spálené.

Porovnanie pohrebného rítu z uvedeného pohrebiska s našimi, i keď iba niekoľkými hrobmi, ukazuje, že medzi spôsobom pochovávania v južných častiach juhozápadného Slovenska a na opačnej strane Dunaja nielo podstatnejších rozdielov. Príbuznosť oboch oblastí ešte väčšmi vynikne, ak porovnáme aj doteraz známe keramické tvary (pozri nižšie). Inou otázkou sú ploché žiarové hroby v západnej časti juhozápadného Slovenska, ktoré svojou keramickou náplňou a čiastočne aj pohrebným rítom sa hlásia do užšej oblasti kalenderberskej. Tak isto najviac vzťahov s touto oblasťou vykazuje aj osada v Seredi.²⁶ V zmysle uvedeného vymedzenia k západnej časti možno priradiť aj plochý žiarový hrob z Dolnej Strede, ktorého odlišnosť po rituálnej stránke bola už zdôraznená. Za bezpečné urnové hroby možno považovať v tejto oblasti dva hroby zo Stupavy,²⁷ kde sa vyskytlo aj kamenné obloženie celkov. časté v rakúskych oblastiach. Veľké mohyly v Reci majú vedúce postavenie v západných častiach juhozápadného Slovenska a ich čiastočne odlišná náplň od keramiky v hurbanovskej mohyle 1/57 je dokladom o rôznosti vývoja v mladšej dobe halštatskej na juhozápadnom Slovensku. Nálezy mohýl v Reci a v Hurbanove si vyžadujú, aby sme si bližšie všimli otázku mohýl a s ňou súvisiace etnické problémy v mladšej dobe halštatskej.

Uplatnenie mohýl v staršej dobe železnej na strednom Podunají sa vysvetľuje nie veľmi jednotne. R. P i t t i o n i pripisuje vznik mohýl (typ Gemeinlebern) neustálym západným kultúrnym vplyvom, ktoré sa po prechodnej prestávke v dobe HB opäť zosilnili a v podstatnej miere prispeli k vytvoreniu mladohalštatskej mohylovej kultúry,²⁸ pričom typ Bernhardsthal vyrastá z podkladu podolskej kultúry (typ Stillfried).²⁹ Pri vzniku horákovskej mohylovej

kultúry na Morave zdôrazňuje M. Šolle staršiu miestnu velatickú zložku.³⁰ Oproti tomu J. Říhový zužuje styčné body iba na niekoľko keramických tvarov, ktoré sprostredkujú kultúrne horizonty v dobe HB (kultúra podolská).³¹ V Zadunajsku rozlišoval v staršej dobe halštatskej F. Tompa tri oblasti, z ktorých východná, sústredená pozdĺž Dunaja, siaha po Blatenské jazero.³² Považoval ju za lokálny prejav lužickej kultúry, pozmenený neskoro bronzovými kultúrami na Alfölde;³³ kompletnejšie vypublikovanie zadunajského materiálu E. Patkóvou ukázalo, že v tejto oblasti ide o miestnu skupinu podolskej kultúry.³⁴ Druhá oblasť sa rozprestiera od predošlej západným smerom až po jazero Nezdierské, pričom sa vyznačuje najmä mohylami mladšieho charakteru.³⁵ Tretiu oblasť predstavujú mohyly v župách Vas a Sopron s klasickým mohylníkom na Burgstalle.³⁶ Veľké mohylníky v uvedených dvoch posledných oblastiach sú v Zadunajsku sprevádzané, podobne ako v Rakúsku, menšími plochými pohrebiskami,³⁷ akým je v strednej oblasti Zadunajska už spomenuté pohrebisko v Répáspuszte (župa Veszprém). Oblasť východná (podolská kultúra) sa podľa F. Tompu dlho vyvíja a udržuje sa až do doby príchodu Keltov. Ako jeden z dokladov uvádza pritom nálezisko Gellérthegy, kde sa pod keltskými pamiatkami objavili starohalštatské.³⁸ Podobného názoru je aj E. Patková.³⁹ Za najvýchodnejšiu mladohalštatskú mohylu v Zadunajsku sa považuje mohyla pri Süttő (župa Esztergom).⁴⁰ Nálezy slovenských mohýl z oblasti dolného Váhu a Hronu nasvedčujú, že ešte pred vlastnou skýtskou expanziou musíme počítať s prevrstvením tejto oblasti mladohalštatskou kultúrou mohylovou, nadväzujúcou čiastočne na starší podolský základ (typ Chotín).⁴¹

Z doteraz odkrytých mohýl na juhozápadnom Slovensku možno považovať za mladohalštatskú podľa J. Eisnera mohylu 10 na mohylníku v Smoleniciach.⁴² Okrem mohýl odkrytých B. Chropovským v Reci a mohyly 1/57 v Hurbanove a pravdepodobne aj v Malej nad Hronom máme na našom území zistených niekoľko mohýl, ktoré najpravdepodobnejšie patria do mladšej halštatskej doby. Sú to mohyly v severozápadnej časti Žitného ostrova (mohyla v Nových Košariskách, okr. Šamorín, mohyla v Čukárskej Pake, obec Veľká Paka, okr. Šamorín, viac-menej zničené mohyly v Pustých Úľanoch, okr. Senec). Najsevernejšie sú doteraz objavené mohyly v blízkosti osady v Seredi, a to v Šintave (okr. Sereď). Z oblastí stredného toku Nitry patrí sem azda mohyla v Cabaji (okr.

Nitra) a južnejšie sa nachádzajúce veľké mohyly v Šuranoch a v Palárikove (okr. Nové Zámky). Z oblasti medzi dolným tokom Váhu a Hronu je okrem mohyly v Hurbanove aj mohylník vo Vojniciach (o. Štúrovo) a sem možno priradiť aj na druhej strane Hrona nízke ploché mohyly v Salke (okr. Štúrovo). I keď z mohýl, nachádzajúcich sa na juhozápadnom Slovensku, patria azda niektoré jednak stredodunajskej mohylovej kultúre (západné časti),⁴³ jednak vo východných častiach mladobronzovej mohylovej kultúre typu Čaka,⁴⁴ časove zhodnej s velaticko-baierdorfskou kultúrou na západe (s deliacou čiarou približne na rieke Váhu), ich podstatnú náplň bude tvoriť na základe doterajších objavov práve mladohalštatský kultúrny horizont. Ak v súvislosti s už uvedeným porovnáme zemepisné prostredie juhozápadného Slovenska s dolnorakúskymi a zadunajskými oblasťami, spozorujeme, že oblasť, na ktorej sa stretávame s náleziskami vymedzenými ako seredská skupina,⁴⁵ tvorí z väčšej časti rovinu a preto aj mohyly boli väčšmi vystavené účinkom intenzívneho poľnohospodárstva. V dnešnej dobe napr. sústavným rozorávaním ničia a sčiasťky už aj úplne zničili mohyly v Pustých Úľanoch.

Novšími výskumami mohýl sa ukazuje, že juhozápadné Slovensko celé patrilo do mohylovej oblasti východoalpškopanónskej a predstavovalo jej najseverovýchodnejšiu časť.⁴⁶ Hroby v Hurbanove, v Malej nad Hronom, v Bajči a Malých Kosihách javia úzke vzťahy k strednej zadunajskej oblasti aj v pohrebnom rite; mohyly v Reci patria keramickou náplňou do západnej oblasti.⁴⁷

Už pri rozборе keramického materiálu z osady v Seredi sa poukázalo, že náleziská na juhozápadnom Slovensku nie sú v rovnakej miere späté s rakúskymi a panónskymi centrami východoalštatskej mohylovej kultúry.⁴⁸ Novšie hrobové nálezy obohatili náplň našej mladohalštatskej kultúry aj po keramickej stránke. Za najmladšie vývojové tvary veľkých amfor typu HC možno považovať zásobnicové formy (tab. II: 1; tab. IV: 2). Sú to masívnejšie výrobky bez vyznačenia hrdla a tela. V mohyle 1/57 v Hurbanove vyskytli sa však aj zlomky z veľkých amfor, podobne členených, ako boli niektoré seredské tvary.⁴⁹ Súhlasný vývoj možno pozorovať aj na Morave v podolskej kultúre, ktorá patrí značnou časťou časove už do HC.⁵⁰ Hrcovitité tvary sú v hurbanovských hroboch masívnejšie, než sa vyskytly na osade v Seredi a majú vyššiu stavbu tela; ako spoločný znak sa ukazuje už zdôraznený nedostatok nalepenej, prstami pretlačovanej pásky pod okrajmi.⁵¹ Z hrobu 74/55

pochádza hrniec s presekávaným okrajom; je to výzdoba, napodobňujúca členenie okrajov prepletávaním.⁵² Výrazne východohalštatského charakteru sú veľké kráterové misky (tab. III: 4, 7), na povrchu striebrišto tuhované, vystupujúce v rakúskom mladohalštatskom materiáli a na Morave okrem vlastnej kalendberskej kultúry aj v kultúre horákovskej.⁵³ V mohyle 2 v Reci mali červeno maľovaný povrch a zdobené boli tuhovanou geometrickou výzdobou, ako sa to často vyskytuje aj v centrálnych oblastiach rakúskych. Vo všetkých týchto krajoch, včítane Zadunajska (Középrépáspuszta), hlásia sa do dvoch skupín. Ide jednak o nižšie alebo vyššie stavané miskovité nádoby s hrdlom dovnútra odsadeným, prípadne vyznačeným, s jedným uchom pod okrajom (tab. III: 7; obr. 4: 1), jednak o podobné kráterovité nádoby tiež do šírky stavané, s výrazne oddeleným hrdlom a ústím viac-menej lievikovite nasadeným (tab. III: 4). Mladšie tvary majú oproti uchu a na dvoch protihľahlých stranách na rozhraní hrdla a tela ostré výčnelky.⁵⁴ Zatiaľ ojedinelé sú čo do výzdoby v juhozápadnom mladohalštatskom materiáli misky s ústím tanierovite roztvoreným a so štyrmi protihľahlými dvojicami výčnelkov pri okraji (tab. IV: 5).⁵⁵ Podobné misky, ale bez dvojitých lalokov, poznáme z Gemeinlebarnu z mohyly III.⁵⁶ Bližšie analógie (dvojité laloky) nachádzame opäť na pohrebisku v Középrépáspuszte.⁵⁷ Tu sa stretávame aj s analógiami ku dvojkónickým nádobám, známym u nás už z osady Seredi⁵⁸ a najnovšie z Hurbanova (tab. II: 8) a z Bajču (obr. 4: 5). Dvojkónická nádoba z Bajču svojím hrubším opracovaním a celkovým pojatím je už predzvesťou blížiacej sa doby skýtsko-halštatskej. Do najmladšieho obdobia halštatského patrí tiež hrobový nález z Malých Kosih, kde masívny malý hrniec má presnú obdobu na pohrebisku v Répáspuszte.⁵⁹ Tak isto na druhej strane Dunaja nachádzame amfory, analogické k amfore z Malých Kosih (obr. 5).⁶⁰ Nálezy, čiastočne zhodnotené po keramickej stránke, a pohrebny rítus dovoľujú južné časti juhozápadného Slovenska a príslušné územie na opačnej strane Dunaja považovať v mladšej dobe halštatskej, zvlášť pokiaľ ide o najmladšie obdobie (HD), za jednotnú periférnu oblasť východohalštatských kultúrnych centier. Charakter pohrebiska v Középrépáspuszte, kde veľká časť kovových nálezov je už železná,⁶¹ spolu so železnými milodarmi z hurbanovského hrobu 2/57 (železný náramok s koncami cez seba preloženými, železná harfovité spona) naznačujú, že kultúrnu jednotnosť oboch oblastí máme zachytenú až v najmladšej dobe halštatskej

(Reinecke HD).⁶² Niektoré keramické formy poukazujú ešte na mladší stupeň a sú svedectvom veľmi blízkej, ak nie už sčiasťky súbežnej skýtsko-halštatskej kultúry.

Vo svetle týchto poznatkov možno sa vrátiť znovu k podolskej kultúre na našom území (typ Chotín). Na pohrebisku v Chotíne II sú zachytené niektoré hrobové celky, ktoré v zmysle doterajšej náplne stupňa HC (Reinecke) patria už do mladšej doby halštatskej.⁶³ Výskyt železa je však v Chotíne ojedinelý (na celom pohrebisku iba v jednom hrobe). Hroby s ohlasmami kalenderberskej kultúry z tohto pohrebiska líšia sa však aj po rituálnej stránke a tiež čiastočne keramicou náplňou od výrazne mladohalštatských hrobov, bezpečne spravidzaných v južnej časti juhozápadného Slovenska aj mohylami (Hurbanovo). Medzi keramikou nachádzame však niektoré tvary, ktorých predlohy sú už aj v chotínskom type.⁶⁴ Určité vzťahy vykazuje aj pohrebny rítus (črepy vhadzované do hrobovej jamy z nádob druhotne poškodených ohňom). Skutočnosť, že podolská kultúra dožila sa aj v niektorých typických prejavoch priamej skýtskej expanzie, dokazuje inventár keramických foriem skýtsko-halštatského horizontu na juhozápadnom Slovensku, pričom predbežne ani naše územie (typ Chotín) nemožno vylúčiť zo sféry vzájomných stykov.⁶⁵ Na veľkom pohrebisku Chotín II sa však pravdepodobne prestalo pochovávať už pred príchodom Skýtov) alebo nositeľov skýtsko-halštatskej kultúry).

Záverom považujeme za potrebné zhrnúť význam novších hrobových nálezov pre celkový vývoj v mladšej dobe halštatskej, najmä pokiaľ ide o periférnu oblasť mohylovej kultúry v Karpatskej kotline. V Zadunajske sa vo všeobecnosti počíta s postupným etnickým prevrstvením staršieho velaticko-baierdorfského základu novou mohylovou zložkou, pričom v najzápadnejších častiach (Burgstall) M. Šolle predpokladá priamy vývoj zo starších velatických tradícií.⁶⁶ Ak nedostatok čistého kultúrneho horizontu stupňa HB (kultúra podolská) v západných častiach juhozápadného Slovenska (najmä širšia oblasť Bratislavy) nie je zapríčinený iba nedostatočným výskumom, podobne ako v Zadunajske, aj u nás možno azda opodstatnene predpokladať užší vzťah medzi starším velaticko-baierdorfským základom (zvisle žliabkovaná keramika a mohylami s náplňou HC). Takémuto vývoju azda nasvedčujú aj niektoré nové náleziská u nás,⁶⁷ i v Zadunajske.⁶⁸

Riešenie otázky si však vyžaduje predovšetkým rozbor náplne mohýl na jednotlivých náleziskách

všetkých východohalštatských kultúr, ako to na mohylníku v Burgstalle urobil už S. Gallus⁶⁹ a v širšom kultúrnom rámci na Morave M. Šolle.⁷⁰ Z tohto hľadiska možno aj hrobové celky z južných častí juhozápadného Slovenska považovať za mladšie, ako sú naše západnejšie odkryté mohyly (Reca). Výnimku by tvorila azda mohyla 1/57 v Hurbanove. Na základe rozboru ich kladieme do Reineckovho stupňa HD. Z už uvedeného vyplýva, že v tomto stupni alebo nie veľmi hlboko

v HC možno v zhode s terajším stavom bádania hľadať zároveň aj počiatky mladohalštatskej mohylovej kultúry v oblasti dolného toku Váhu a Hrona. V Zadunajsku, v oblasti toho istého kultúrneho základu (typ Vál), bol vývoj skôr ovplyvňovaný skýtskymi zásahmi, takže stav, ktorý nachádzame v najmladšej dobe halštatskej na našom území, plne sa mohol rozvinúť azda iba v tých častiach Zadunajska, ktoré boli vzdialenejšie od prvých skýtskych nárazov.

Poznámky a literatúra

¹ Akad. J. Eisner prvý spomína „kalenderberskú“ keramikú v súvislosti s nálezmi z Ciferu (J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 161) a východoalpskú príslušnosť našich nálezov výraznejšie podčiarkuje v článku *Nové nálezy z prvej doby železnej na Slovensku* (Bratislava VII, 1933, 235–39). M. Buchvaldek pri uverejnení prvých zemnic zo Sereďi (Mačianske vršky) poukazuje na vzťahy k rakúskemu bernhardsthalskému typu (M. Buchvaldek, *Halštatské sídlisko v Sereďi na Slovensku*, AR VI, 1954, 462), naproti tomu južné, zadunajské prvky boli zdôraznené pri predbežnom publikovaní materiálu z ďalších chat v Sereďi (J. Paulík, *Výskum halštatskej a halštatsko-laténskej osady v Sereďi*, AR VI, 1954, 310). B. Chropovský v súvislosti s mohylami v Reci poukazuje na centrálnu oblasť rakúske a zadunajské (B. Chropovský, *Výskum halštatskej mohyly v Reci*, AR VII, 1955, 772).

² Pri hodnotení nálezov z mladohalštatskej osady v Sereďi na Mačianskych vrškoch sme dospeli k názoru, že kultúrny horizont na juhozápadnom Slovensku v mladšej dobe halštatskej môže byť podkladom pre svoj čiastočne odlišný charakter pre vymedzenie okrajovej, sereďskej skupiny, pričom sa zistila aj nejednotnosť našich nálezísk vo vzťahoch k rakúskym a panónskym centrálnym (J. Paulík, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA. IV–2, 1956, 192). Označenie „sereďská skupina“, pri ktorú vznikla sa zdôraznilo predovšetkým susedstvo „najmladších lužických popolnicových polí“, považujeme za vystihujúce najmä pre okrajovú oblasť juhozápadného Slovenska, kde keramický inventár nálezísk nasvedčuje zmiešanej kultúre (Sereď, Ratkovce, Stráže, obec Krakovany, Topoľčany). Pozri k tomu záver tohto článku.

³ Filip J., AR IX, 1957, 125–6.

⁴ Číslo hrobov nadväzujú na číslovanie slovanských kostrových hrobov.

⁵ Za láskave umožnenie publikovania nálezu ďakujem D. Bialekovej.

⁶ B. Chropovský, l. c., 770.

⁷ Ústne oznámenie dr. B. Chropovského.

⁸ Označenie „podolská kultúra“ považujeme v zhode s archeologickými zvyklosťami pri pomenovávaní kultúr za jedine správny termín, ktorý zahŕňa všetky typy (Vál, Stillfried, Chotín, Dalj). Pozri k tomu najnovšie používanie termínu „podolská kultúra“ aj v Maďarsku: F. Kőszegi, *A pilisecsbai koravaskori urnatemető*, Folia Archeologica VIII, 1956, 47.

⁹ Dušek M., *Halštatská kultura chotinskej skupiny*, SIA V-1, 1957, 79.

¹⁰ Hrobové jamy s menšou jamkou na dne pre urnu boli rozpoznané na pohrebisku v Klentniciach (J. Říhovský, *K datování anténového meče s jazykovitou rukojetí*, PA XLVII, 1956, 282). Podobný spôsob umiestnenia urien sa vyskytol aj na pohrebisku v Chotíne II (výskum 1956).

¹¹ Hetzer K. und Willvonseder K., *Das Urnenfeld von Gross-Enzersdorf*, Archeologia Austriaca 9, 1952, 52–76, obr. 2: 3.

¹² Lázár J., *Hallstattkori tumulusok a Ság-hegy távolabbi környékéről*, AÉ 82, 1955, 209.

¹³ Bella L., *Ujabb soproni őseletekről*, AÉ IX, 1889, 359.

¹⁴ Chropovský B., l. c., 770.

¹⁵ Lázár J., l. c., 209.

¹⁶ Heger F., *Der Tumulus bei Pilisichdorf in Niederösterreich*, MAGW IX, 1879, 239.

¹⁷ Najnovšie v Klentniciach na Morave (J. Říhovský, l. c.).

¹⁸ Tompa F., *Budapest az ókorban*, Budapest története I, Budapest 1942, tab. XV: 1.

¹⁹ Lázár J., *A sághegy környéki hallstattkori tumulus sírokról*, AÉ 78, 1951, 40, tab. XXII, 2.

²⁰ Výskumy v rokoch 1956–57. Najčastejší spôsob pochovávania je, že okrem urny sú v hrobe ešte dva keramické milodary.

²¹ Novotná M., *Halštatské žiarové pohrebisko v Mužle*, SIA. IV-2, 1956, 220.

²² Nagy L., *A középrépáspusztai (Veszprém megye) kora-vaskori urnatemető*, Folia Archeologica I–II, 1939, 39–53.

²³ Hroby boli plytko uložené, a preto obrysy jám sa nezistili, ale umiestnenie keramiky aj na tomto pohrebisku vymedzuje štvohranný priestor. Azda preto sú hroby aj na plánku vyznačené ako štvorhranné plošky (L. Nagy, l. c., 41, obr. 3).

²⁴ Böhm J., *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 345, 367.

²⁵ K tomuto a aj ku predchádzajúcej stručnej charakteristike pohrebného ritu na pohrebisku v Középrépáspuszte porov. rozbor keramiky a pohrebného ritu L. Nagya, l. c., 43–53.

²⁶ Paulík, J., l. c., 191.

²⁷ Kristoffy J., *Archeologické nálezy v Stupave*, PA XXXIX, 1933, 69. Porov. tiež J. Paulík, l. c., 188.

²⁸ Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viedeň 1954, 572.

²⁹ Pittioni R., l. c., 572.

³⁰ Šolle M., *Jižní Morava v době halštatské*, PA XLVI, 1955.

³¹ Říhovský J., *Príspevek k problematice staršieho halštatského obdobi na jižní Moravě*, AR VIII, 1956, 844–45.

³² Tompa F., l. c., 93.

³³ Tompa F., l. c., 93 a nasl.

³⁴ Už E. Pateková poukázala, že zadunajský materiál, označený ako typ Vál, je nejednotný a že staršie tvary keramiky odzrkadľujú styk s velatickou kultúrou a mladšie s podolskou (E. Patek, *Koravaskorkutatásunk nehány problémája*, AÉ 82, 1955),

³⁵ Tompa F., l. c., 93.

³⁶ Tompa F., l. c., 94.

³⁷ Lázár J. hovorí o nich ako lužických. Porov. k tomuto a k rozdeleniu zadunajského halštatu F. Tompom ešte M. Šolle, *K vývoji halštatských kultúr na území dnešního Maďarska*, AR IX, 1957, 235–250.

³⁸ Tompa F., l. c., 100.

³⁹ Ústné oznámenie E. Patekovej.

⁴⁰ Tompa F., *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912–1936*, Bericht der RGK, 1934/35, tab. 48, 3. F. Tompa, l. c. 103.

⁴¹ V práci *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej* (SIA IV–2, 1956, 192) bolo poukázane, že mladohalštatská kultúra v oblasti Komárna vyrastá z podolského podkladu. K tomuto pozri závery článku v texte.

⁴² Eisner J., l. c., 161, pozn. 132.

⁴³ Pre túto časť juhozápadného Slovenska pripúšťa súvislejšie osídlenie stredodunajskou mohylovou kultúrou najnovšie dr. A. Točík (A. Točík, *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku*, Referáty... Liblic 1955, časť II, 25).

⁴⁴ Knorr A., *Halštatská mohyla v Čace u Želiezovcu*, AR IV, 1952, 388–395; J. Paulík, l. c., 192, pozn. 14.

⁴⁵ Paulík J., l. c., 192.

⁴⁶ V tomto zmysle treba pozmeniť názor na pomerne slabé zastúpenie mohýl v mladšej dobe halštatskej na juhozápadnom Slovensku (J. Paulík, l. c., 191).

⁴⁷ Najužšie vzťahy vykazujú s nimi mohyly typu Gemeinlebern. Pozri napr. J. Szombathy, *Die Tumuli im Feichtenboden bei Fisahau am Steinfeld*, MAGW LIV, 163–210, tab. I–XI.

⁴⁸ Paulík, l. c., 192.

⁴⁹ Paulík J., l. c., tab. XX: 15, 20.

⁵⁰ Šolle M. datuje 30% podolského materiálu na Morave už do HC (Šolle M., PA XLVI, 1955, 164). Veľké

zásobnicové amfory bez výrazného vyznačenia hrdla a tela boli aj na pohrebisku v Podolí (Mor. zem. múzeum, inv. č. 59 806, 59 798).

⁵¹ Paulík J., l. c., 180.

⁵² Paulík J., l. c., 181, tab. VI, 14. Šikmé presekanie okrajov na nádobách sa uplatňuje aj v skýtsko-halštatskej polozemnici v Dvoroch nad Žitavou (Paulík J., *Skýtsko-halštatská chata v Dvoroch nad Žitavou*, Janšákov sborník, v tlači).

⁵³ Šolle M., PA XLVI, 1955, 112, obr. 5, 1, 5, 6.

⁵⁴ Zlomky úplne totožných tvarov sa vyskytli aj v osade na Mačianskych vrškoch v Seredi (okrajová chata I). Nádobu s viac-menej zhodným členením pozri tiež Paulík J., l. c., tab. X; 10, 22, 23.

⁵⁵ Typické sú pre kuštanovickú kultúru na východnom Slovensku a v susedných oblastiach. Böhm J., Jankovich J., *Skythové na Podkarpatské Rusi*, Praha 1936.

⁵⁶ Szombathy J., *Die Tumuli von Gemeinlebern*, Mitteilungen der prähistorischen Kommission 1890, obr. 69, 70.

⁵⁷ Nagy L., l. c., obr. 4, 12–12a.

⁵⁸ Paulík J., l. c., tab. I; 6, 7, tab. IV: 4.

⁵⁹ Nagy L., l. c., tab. III, hrob 12, 8.

⁶⁰ Tompa F., *Bericht der RGK, 1934/35*, tab. 48: 3.

⁶¹ Nagy L., l. c., 53.

⁶² Akad. J. Filip uvádza harfovité sponu ako typickú pre tretí sliezskoplátnický stupeň, kde sa vyskytuje z bronzou a tiež aj zo železa (Filip J., *Popelnicová pole a počátky železnej doby v Čechách*, Praha 1936–37, 123).

⁶³ Dušek M., l. c., 96.

⁶⁴ Sú to okrem výrazných kalenderberských tvarov napr. aj masívne dvojkónické nádoby (Dušek M., l. c., tab. XXI; 6), ktoré sa v mladohalštatskom horizonte výraznejšie uplatňujú.

⁶⁵ Pripúšťajú to pre oblasť typu Vál maďarskí archeológovia. Pozri pozn. 38 a 39.

⁶⁶ Šolle M., AR IX, 1957, 247.

⁶⁷ Je to napr. zemnica v Bučanoch, okr. Hlohovec (výskum A. Michalíka 1956), kde sa vyskytuje na nádobách husté zvislé žliabkovanie vo vyhotovení typickom pre podolskú kultúru spolu s veľkými urnami typu HC s okrajmi vodorovne von vyťahnutými a hranenými.

⁶⁸ Storno M., *Leletek a harkai „Pfenningwaldból“ (Sopron megye)*, AÉ 55, 1942, 144, tab. XIV; 1, 3, 4 (spoločný výskyt amfor podolského charakteru s mesiakovitými, idolmi, vyrobenými s vyvinutou mladohalštatskou technikou).

⁶⁹ Gallus S., *A soproni Burgstall alakos urnái*, Archaeologia Hungarica XIII, 1934.

⁷⁰ Šolle M., PA XLVI, 1955, 109–124.

Neue Grabfunde aus der jüngeren Hallstattzeit in der Südwestslowakei

Josef Paulík

Durch neue, grösstenteils Rettungsgrabungen wurden einige junghallstattzeitliche Gräber auf dem Gebiet der Südwestslowakei abgedeckt. Der Grössteil der Gräber befindet sich im Gebiet des Waag- (Váh) und Gran- (Hron) Unterlaufes, nur das Grab in Dolná Streda gehört nicht geographisch näher hierher. In der Arbeit sind die einzelnen Fundstellen dem Grad ihrer Bedeutung nach beschrieben: Hurbanovo, Bez. Hurbanovo — Brandgrab 68/55 (Taf. I: Nr. 5; Taf. II: Nr. 1—7); Brandgrab 74/55 (Taf. II: Nr. 8, 9); Hügelgrab 1/57 (Taf. I: Nr. 1, 2; Abb. 1; Taf. III: Nr. 1—8, Abb. 2: Nr. 1—2); Brandgrab 2/57 (Taf. I: Nr. 3, 4; Abb. 3; Taf. IV: Nr. 1—8; Abb. 2: Nr. 3—6). Bajč, Bez. Hurbanovo — Brandgrab (Abb. 4: Nr. 1—6). Malé Kosihy, Bez. Štúrovo — Brandgrab (Abb. 5: Nr. 1—4). Dolná Streda, Bez. Sereď — Brandgrab (Taf. I: Nr. 6; Abb. 6). Malá nad Hronom, Bez. Štúrovo — zwei gestörte Brandgräber und ein vernichtetes Hügelgrab mit einer Grabkonstruktion aus Stein.

Die Grabfunde befinden sich im ehemaligen Gebiet der Podoler Kultur (Typus Chotín). Zum Unterschied von der Grabgrubenform in der Podoler Kultur, die wir auf dem ganzen Gebiet ihrer Ausbreitung vorfinden (ovaler oder kreisförmiger Grundriss) haben die junghallstattzeitlichen Gräber manchmal eine viereckige Grabgrube (Hurbanovo — Grab 2/57, Bajč?), und zwar auch in Fällen mit ärmerer Grabausstattung (Dolná Streda). Darin ist möglicherweise der Einfluss der grossen Hügelgräber mit viereckigen Grabkammern zu sehen, die in der Südwestslowakei auch in Réca (Bez. Senec) mit keramischer Füllung gefunden wurden, die sich markant zur österreichischen Kalenderberg-Kultur (Typus Gemeinlebarn) meldet. Hierher gehört auch der Fund des Hügelgrabes 1/57 in Hurbanovo, das sich jedoch mit seiner Keramik von den westlicheren Hügelgräbern unterscheidet, und ähnlich, wie auch die übrigen Gräber dieses Gebietes hat es seine Analogien der keramischen Formen im Gebiet jenseits der Donau, namentlich auf dem flachen Brandgräberfeld in Középrépaspuszta (Gau Veszprém).^{1—22} Auch der Vergleich des Bestattungsbrauches auf dem Gräberfeld in Középrépaspuszta mit unseren Gräbern zeigt, dass zwischen der Bestattungsart in der süd-

lichen Teilen der Südwestslowakei und der anderen Donauseite (das mittlere Gebiet der Hügelgräber jenseits der Donau nach F. Tompa) keine wesentlichen Unterschiede herrschen. Eine andere Frage sind die flachen Brandgräberfelder im westlichen Teil der Südwestslowakei, die mit ihrer keramischen Füllung und auch dem Bestattungsritus in den engeren Bereich der Kalenderberg-Kultur gehören (Steinkranz der Gräber — Stupava, Bez. Bratislava — Umgebung), ähnlich wie auch die meisten Beziehungen zu diesem Gebiet die Siedlung in Sereď aufweist. Zum westlichen Teil kann auch das flache Brandgrab aus Dolná Streda mit dem abweichenden Bestattungsritus gereiht werden (Einäscherung direkt in der Grabgrube).^{23—28}

Im weiteren Teil bringen wir eine Übersicht über die Hügelgräber in der Südwestslowakei, die grösstenteils wahrscheinlich in die jüngere Hallstattzeit zu stellen sind.^{29—47} Neuere Ausgrabungen bestätigten, dass die Südwestslowakei ganz in das ostalpine pannonische Hügelgräbergebiet gehörte und seinen nordöstlichsten Teil vorstellte. Auf die Uneinheitlichkeit der Entwicklung in unserem Gebiet und auf die Tatsache, dass unsere Fundstellen nicht in gleichem Mass mit den österreichischen und pannonischen Zentren der osthallstattzeitlichen Hügelgräberkultur verknüpft sind, haben wir bereits bei der Analyse des keramischen Materials aus der Siedlung in Sereď hingewiesen.⁴⁸ Die neueren Grabfunde bereicherten den Inhalt der junghallstattzeitlichen Kultur auch hinsichtlich der Keramik. Als die jüngsten Entwicklungsformen der grossen Amphoren von der Type HC (Reinecke) können die Formen der Vorratsgefässe betrachtet werden (Taf. II: 1; Taf. IV: 2). Es sind massivere Erzeugnisse ohne Andeutung von Hals und Gefässkörper. Eine übereinstimmende Entwicklung kann etwa auch in Mähren in der Podoler Kultur beobachtet werden. Die Topfformen sind in den Gräbern von Hurbanovo massiv und haben einen höheren Körperbau: der Mangel an aufgeklebter Fingertupfenleiste unter den Rändern hat in der Südwestslowakei in der jüngeren Hallstattzeit eine breitere Gültigkeit. Ausgeprägt hallstattzeitlichen Charakter haben grosse kraterförmige Schüsseln (Taf. II: 4, 7) mit silbrig graphitierter Oberfläche und lokalen Abweichungen in der Verzierung. Vorderhand sind im westslow. junghallstattzeitlichen Mate-

rial mit ihrer Verzierung die Schüsseln mit tellerförmig geöffneter Mündung, mit vier gegenständigen Doppelzipfeln am Rande (Taf. IV: 5) vereinzelt, ähnliche finden wir in Österreich (Hügelgrab III in Gemeinlebarn) und im Gebiet jenseits der Donau (Középrépuszta), wo wir auch Analogien zu doppelkonischen Gefässen antreffen. Das doppelkonische Gefäss aus Bajč (Abb. 4: Nr. 5) ist mit seiner gröberen Bearbeitung und der Gesamtauffassung nach bereits ein Vorbote der sich nahenden skythisch-hallstättischen Zeit. Der eiserne Armring mit übereinandergreifenden Enden, die eiserne Harfenfibel aus dem Grab 2/57 in Hurbanovo deuten ebenfalls an, dass wir die kulturelle Einheitlichkeit beider Gebiete bis in die jüngste Hallstattzeit erfasst haben. Im Zusammenhang mit dem Angeführten äussert sich die Frage der Podoler Kultur (Typus Chotín) auf unserem Gebiet folgend: auf dem Gräberfeld in Chotín II sind auch Grabkomplexe erfasst, die im Sinne der Kulturfüllung der Stufe HC bereits in die jüngere Hallstattzeit gehören. Das Vorkommen des Eisens ist hier jedoch vereinzelt (auf dem ganzen Gräberfeld nur in einem Grabe). Gräber mit Anklängen an die Kalenderberg-Kultur unterscheiden sich aber dem Ritus und teilweise auch der Keramik nach von den ausgeprägt junghallstattzeitlichen Gräbern, die wir in der Arbeit beschreiben und die mit Sicherheit auch im südlichen Teil unseres Gebietes von Hügelgräbern begleitet sind (Hurbanovo). Die Tatsache, dass die Podoler Kultur auch in manchen typischen Äusserungen die direkte sky-

thische Expansion erlebte, beweist das keramische Formeninventar des skythisch-hallstättischen Horizontes in der Südwestslowakei, wobei auch vorläufig unser Gebiet (das Gebiet vom Typus Chotín) nicht aus der Sphäre der gegenseitigen Beziehungen ausgeschieden werden kann.⁴⁹⁻⁶⁷ Entschieden müssen wir jedoch noch vor der skythischen Expansion auch mit der junghallstattzeitlichen Besiedlung unseres Gebietes rechnen, das kulturell in den breiteren Rahmen der Kalenderberg-Kultur gehört. Die in der Arbeit erwähnten Grabkomplexe können für jünger gehalten werden als unsere westlicher abgedeckten Hügelgräber (Reca) und auf Grund der Analyse stellen wir sie in Reineckes Stufe HD. Es scheint jedoch, dass in diesser Stufe oder nicht sehr tief in HC in Übereinstimmung mit dem bisherigen Forschungsstand zugleich auch die Anfänge der junghallstattzeitlichen Hügelgräberkultur vom Unterlauf der Waag und Gran zu suchen sind. Eine ähnliche Entwicklung kann trotz des Mangels an Ausgrabungen auch jenseits der Donau, im Gebiet mit gleicher älterer Kulturgrundlage (Typus Vál) vorausgesetzt werden, obwohl dort die Entwicklung frühzeitiger durch skythische Eingriffe beeinflusst war, sodass sich der Stand, den wir in der jüngsten Hallstattzeit auf unserem Gebiet vorfinden, nur in den mittleren Gebietsteilen südlich der Donau vollauf entwickeln konnte, wie darauf bereits bei der Betonung der kulturellen Einheitlichkeit zwischen beiden Gebieten hingewiesen worden ist.⁶⁸⁻⁷⁰

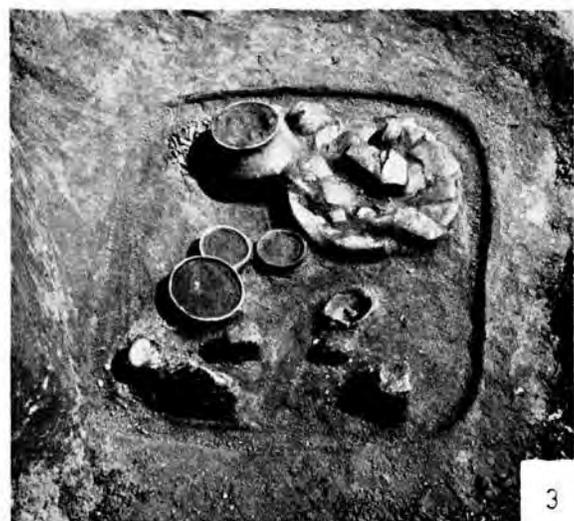
Übersetzt von B. Nieburová

1

2

3

4

5

6

Tabuľka I. Hrobové nálezy mladohalštatské. 1—2 — Hurbanovo, okr. Hurbanovo, mohyla 1/57; 3—4 — Hurbanovo, žiarový hrob 2/57; 5 — Hurbanovo, žiarový hrob 68/56; 6 — Dolná Streda, okr. Sereď, žiarový hrob.

Tabuľka II, Hurbanovo, okr. Hurbanovo, 1—7 — keramika z hrobu 68/56; 8—9 — keramika z hrobu 74/56.

1

2

4

3

5

7

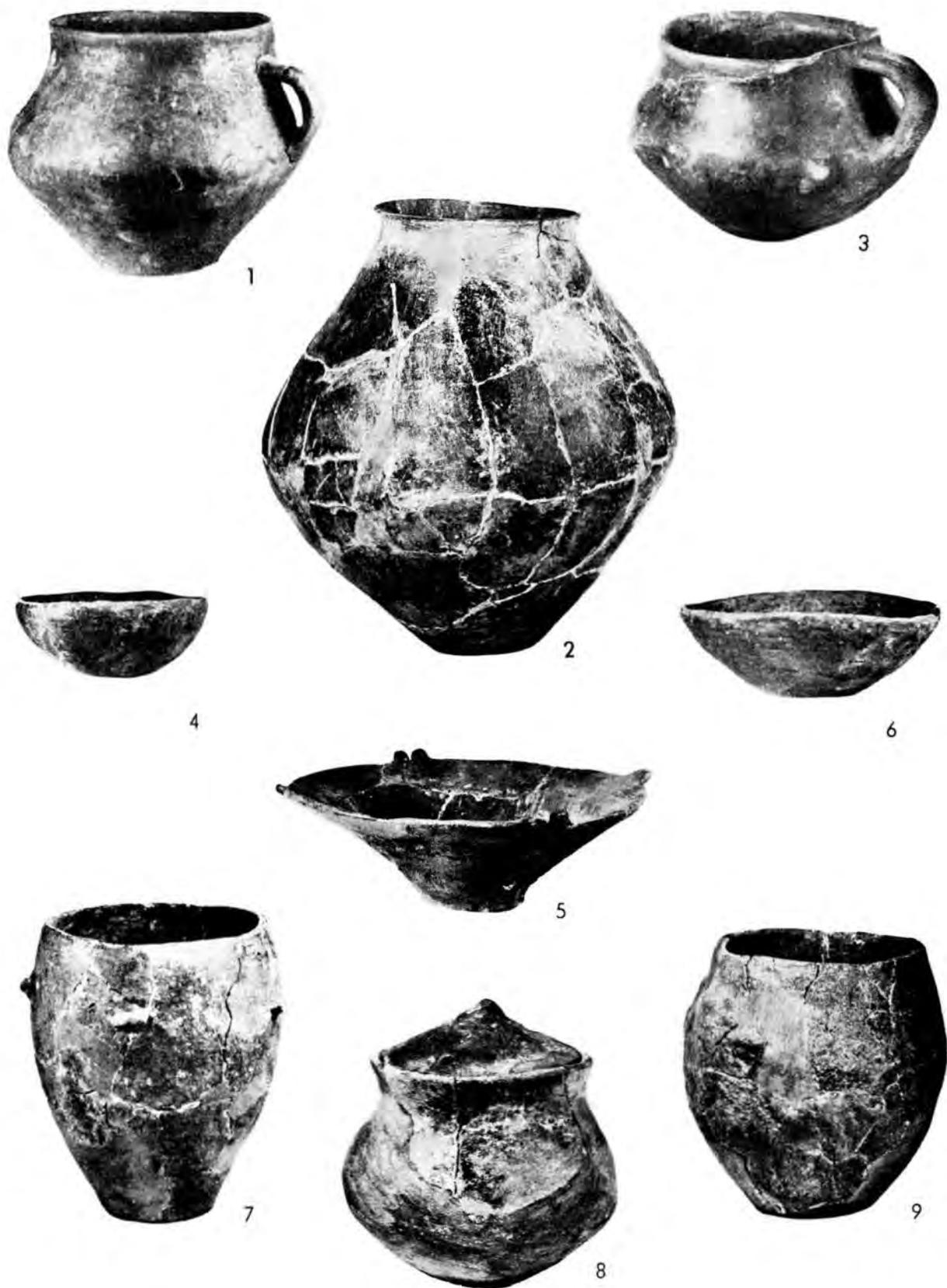

6

8

Tabuľka III. Hurbanovo, okr. Hurbanovo. Keramika z mohyly 1/57.

Tabuľka IV. Hurbanovo, okr. Hurbanovo. Keramika zo žiarového hrobu 2/57.

Nové ojedinelé nálezy spôn z doby rímskej a sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku

TÍTUS KOLNÍK

Zintenzívnenie terénneho prieskumu na Slovensku prejavilo sa aj v rozmnožení ojedinelých nálezov spôn. I keď tieto nálezy nemajú nijaký zásadný význam pre riešenie problematiky doby rímskej, niektoré z nich sú dôležitým prínosom pre poznanie územného rozšírenia jednotlivých typov. Z tohto dôvodu pokladáme za účelné informovať o nich prv, ako by boli prijaté do špeciálnych štúdií.

Celkove sme za posledné roky získali spony z deviatich nálezísk. Našli ich buď pracovníci Archeologického ústavu pri terénnom prieskume, alebo pochádzajú zo sberov externých spolupracovníkov.¹ Pretože takmer všetky spony patria k rozdielnym typom, nepostupujeme pri ich opise chronologicky podľa skupín, ale uvádzame ich podľa jednotlivých nálezísk.

B o h a t á, okr. Hurbanovo

Bronzová spona (inv. č. 189a/56 — obr. I: 5; tab. I: 6, 6ab) nájdená J. T u r b a č o m, zamestnancom AÚ SAV, r. 1952 pri povrchovom prieskume v polohe „Púchod“ na pravom brehu rieky Žitavy, je dodatočne poškodená. Ihla s časťou vinutia (3 závit) odlomená. Z účelového zariadenia sa zachovala iba časť pridržnej platničky. Doštičkovitá hlavica tvaru rovnostranného trojuholníka má štvoruholníkovité postranné výrezy. Krátky, súmerne polkruhovite klenutý lučik je strechovite hranený. Oba konce má odsadené a bohatšie hranené. Podobne je vytvorený i začiatok obdĺžnikovej nôžky. Koniec strechovite hranenej nôžky je rovne zrezaný. Od polovice je nôžka zdobená šikmým klinovitým rezom. Zachycovač v porovnaní s nôžkou je kratší viac ako o polovicu. Je mierne šikmý (dnu) a na vnútornej strane je v ňom klinovitý zárez pre vsúvanie ihly. Dĺžka spony 49 mm.

Dominantné zložky tela tvorí teda doštičkovitá hlavica a nôžka. Na nich sa uplatňuje i výzdoba, ktorú tvorí vlastne iba striedanie hladkých plošiek

postavených pod rôznym uhlom. Ako ukazuje stavba tela spony z Bohatej (vzhľadom na formu a pomer jednotlivých častí), možno dať túto sponu do súvisu so sponami z doby sťahovania národov, pri ktorých doštičkovitá hlavica, súmerne klenutý krátky lučik a dlhá nôžka sú pravidlom. *Trojuholníkovitá doštičkovitá hlavica* je zriedkavá a ak sa aj vyskytne, je obyčajne zdobená vruborezom a na hrotach má gombíčkovité výčnelky.² Napriek tomu, že k našej sponě nenachádzame v prístupnej literatúre analógiu, pokladáme jej zaradenie do *doby sťahovania národov* za jednoznačné.

Na najvyššom mieste dunovitého návršia „Púchod“ v Bohatej sme zistili r. 1955 pri povrchovom prieskume aj niekoľko rozrušených kostrových hrobov.³ Pokladáme za pravdepodobné, že ide o *hroby* z doby sťahovania národov.

H u r b a n o v o, okr. Hurbanovo

Pri povrchovom prieskume medzi Bacherovým majerom a Sesílešom našli r. 1952 doc. dr. B. N o v o t n ý a P. Č a p l o v i č *neskororímsku ramienkovitú cibulkovitú sponu* (inv. č. 189b/56 — obr. I: 1; tab. I: 9, 9a).⁴

Spona je neúplná. Zachoval sa iba súmerný, polkruhovito klenutý, zvislo hranený lučik a dlhá obdĺžniková nôžka. Lučik je na úzkej hornej ploške zdobený pozdĺžnymi ryhami, z ktorých stredná bola priečne presekávaná. Dolná časť je od vývalkovitého zhrubnutia rozšírená a mierne zaoblená. Nôžka má ohnutý, o niečo kratší zachycovač so štrbinovitou západkou. Horná široká plocha nôžky má hlavnú výzdobu spony. Je rozdelená stredovými pozdĺžnymi ryhami na dve súmerné polovice, v ktorých sa striedajú smerom od lučika dva vbíjané krúžky so stredovou bodkou, šikmý výrez a tri krúžky s bodkou. V krúžkoch a v ryhách na nôžke i lučiku vidno stopy čierneho niella. Dĺžka spony 72 mm.

Spona patrí do *skupiny ramienkovitých cibulkov-*

vitých spŇn. MasovŇ vŷskyt tŷchto spŇn v provinciách presvedĉivo ukazuje, ŷe ide o *typ provinciálny*.⁵ V Barbariku sa vyskytujú predovšetkým v blízkosti limitnej ĉiary. na Slovensku napr. v Stupave, Komárne, na Leányvári, v Leviciach a v Ludaniaciach.⁶

Ako ukazujú datovateľné nálezy tŷchto spŇn, v provinciách i v Barbariku ich najĉastejši vŷskyt spadá do IV. stor. Prechádzajú vŷak hlboko i do doby sfahovania národov.⁷ I. Kovrigová uvádza z Intercisy (z hrobu 39) ŷplne zhodnú analógiu k sponu z Hurbanova, datovanú mincami Ioviana, Valentiniana I., Valenta a mincou s Gloria Romanorum na reverze do 2. pol. IV. stor.⁸

Chotín, okr. Hurbanovo

Dr. M. Dušek našiel r. 1953 pri vŷkume skŷtskohalštatského pohrebiska v polohe DisznŇgelŇ bronzovŷ sponu (inv. ĉ. 572/54, obr. 1: 4, 4a; tab. I: 1, 1ab) zo staršej doby rŷmskej.

Patrŷ do skupiny tzv. vŷrazne ĉlenených spŇn, pre ktoré sa u nás vŷil termŷn *spony norickŷ*.⁹ Luĉík spony v hornej ĉasti sŷmerne zosilnenŷ a ohnutŷ v zrŷznom oblŷku je ukonĉenŷ ochrannými krŷdelkami vinutia. Trojdielny uzlŷk oddeľuje krŷtku dolnú ĉasť luĉŷka, ktorŷ mierne prechádza do nŇzky a je ukonĉenŷ gombiĉkovitou pŷtkou. 21 mm dlhŷ zachycovaĉ je ozdobne prelamovanŷ jedným kruhovitŷm a dvoma nepravidelnŷmi ŷtvoruholnikovŷmi otvormi. Osemzŷvitovŷ vinutie s hornou tetivou je pridrŷzovanŷ tyĉinkovitŷm hŷĉkom. Ihla je ulomenŷ, lŇzko ihly nepatrne poŷkodenŷ. Dŷlka spony 59 mm.

Naŷu sponu moŷno priradiť k tvaru E. Patekovej¹⁰ IV: 10, ktorŷ je charakteristickŷ trojnŷsobnŷm kruhovitŷm alebo ŷtvoruholnikovitŷm prelamanŷm zachycovaĉa. Takŷto prelamovanie zachycovaĉa sa pokladŷ v rŷmci vŷvoja starŷich vŷrazne ĉlenených spŇn za mladŷie ako stupŷnŷvitŷ prelamovanie. Na Slovensku, a to v oblasti pŷchovskej kultŷry (Vyŷnŷ Kubŷn — obr. 1: 7)¹¹ máme doloŷenŷ aj tento prvŷ vŷvojovŷ stupeŷ norickŷch spŇn so stupŷnŷvite prelamanŷm zachycovaĉom, vychádzajŷcim eŷte z neskorolatŷnskej schŷmy. Forma IV: 10 podla E. Patekovej bola oblŷbenŷ v Itŷlii, v PanŇnii a v Noricu.¹² Streťavame ju vŷak hojne importovanŷ i v Barbariku, kde je mimoriadne ĉasť ŷtvoruholnikovitŷ prelamovanie zachycovaĉa. Na Slovensku máme spony tohto typu doloŷenŷ napr. v Lŷbe,¹³ na Devŷne,¹⁴ v Pŷchove.¹⁵ Sŷ typickŷ hlavne pre I. stor., no v hojnej miere preŷivajŷ i do II. stor. Ich vŷskyt

v Barbariku sa pokladŷ za dŇkaz ĉulŷch obchodnŷch stykov s rŷmskym impŷriom.¹⁶

J. Paulík zistil r. 1956 pri poverchom prieskume v Chotŷne v polohe „AlsŇ kenderfŇld“ i pozoruhodnŷ *sŷdliskovŷ nálezy* zo staršej doby rŷmskej. Okrem ĉrepu zdobenŷho ozubenŷm koleĉkom našiel i ĉrepy zvisle ryhovanej tuhovej keramiky. Podobnŷ nálezy zŷskal aj v polohe „Sunnyogo“. Okrem ĉrepovŷho materiŷlu (hrebeŷovitŷ oblŷĉky, bradavky, prstom vtlaĉenŷ jamky) našiel tu i atypickŷ *zlomky rŷmskŷch tehŷl*, ktorŷ by mohli ukazovať na vŷskyt rŷmskej stavby v blŷzkom okolí.

Komoĉa, okr. Novŷ Zŷmky

I. Jŷrek z Okresnŷho vlastivednŷho mŷzea v Novŷch Zŷarikoch zŷskal bez blŷŷich nŷlezovŷch okolnosti neŷplnŷ bronzovŷ sponu z Komoĉe (obr. 1: 6; tab. I: 5, 5a). Je dvojdielna, vŷrazne ĉlenenŷ, s vysokŷm, takmer pravouhle ohnutŷm, strechovite hranenŷm luĉŷkom v strede rozdelenŷm jednoduchŷm tenkŷm uzlŷkom. Z hornej ĉasti luĉŷka v pravouhlo m odsadenŷ vychádza pridrŷznŷ doŷtiĉka. Stredovŷm otvorom v nej prechádza os osemzŷvitovŷho vinutia s hornou tetivou, zachytenou v hŷĉkovitom vŷreze doŷtiĉky. Dŷlka zachovanej ĉasti spony je 40 mm.

Spona patŷ podla triedenia I. Kovrigovej¹⁷ do jej VIII. skupiny (tvar 56). Mohli by sme v nej vidieť *prechodnŷ formu* medzi norickŷmi a klasickejšími vŷrazne ĉlenenŷmi sponami. Ąasove sa tento typ vyskytuje v I. i v II. storoĉi. Naŷ exemplŷr patŷ moŷno do 1. pol. II. stor.

Kriŷovany nad Dudvŷhom (prv Kerestŷr), okr. Sereď

Inŷ. D. Tomeĉek, riaditeľ Zŷpadoslovenskŷho liehovŷho priemyslu, n. p. v Leopoldove, mŷ vo svojej zbierke *bronzovŷ sponu* (tab. I: 2, 2ab), ktorŷ našiel r. 1950 vo vinohrade P. Bernadŷĉa v Kriŷovanoch nad Dudvŷhom (35°18,75' v dŷl., 48°19,83' s. ŷ. — podla zamerania inŷ. Tomeĉka).

Spona sa zaraďuje svojim tvarom medzi tzv. *spony vendickŷ* (nem. Wendenspangen alebo Fibeln mit zweilappiger Rollenkappe). Mŷ pomerne nŷzko klenutŷ ŷirŷi luĉŷk, zvyraznenŷ pozdŷlnŷmi ryhami. Uzlŷk tvorŷ polkruhovitŷ, ostrohrannŷ profilovanŷ rebierko, odsadenŷ i zo spodu. ŷestnŷsŷzŷvitovŷ vinutie s hornou tetivou je krytŷ krŷdlovitŷm, takmer valcovitŷm plŷŷtom, zdobenŷm prieĉnymi hustŷmi ryhami. NŇzka je nŷzko strechovite hranenŷ, na konci rovno zrezanŷ, zdobenŷ dvojicami prieĉnych rŷh.

Podľa územného rozšírenia vendické spony považujú sa za doklady priamych stykov so severským, nemeckopolským prostredím v staršej dobe rímskej.¹⁸ Skutočnosť, že v Panónii sa spony tohto druhu nevyskytujú, ako i to, že nález v Križovaniach nad Dudváhom je prvým svojho druhu na Slovensku, názor o vzťahoch k severnej oblasti plne podporuje. Keďže uvedená spona sa našla na tom istom mieste ako už dávnejšie známe nálezy zo žiarového a popolnicového hrobu z včasnej doby rímskej,¹⁹ možno predpokladať, že pochádza z rozrušeného germánskeho hrobu z 2. pol. I. alebo zač. II. storočia.

R. 1957 dr. J. Bárt a V. Královič zistili pri obhliadke stavby kravínov JRD v Križovaniach nad Dudváhom i črepy sídliskovej barbarскеj keramiky zo staršej i mladšej doby rímskej, zdobené oblúkovitými, sústredenými, hrebeňom rytými ryhami, ozubeným kolečkom, vtláčenými jamkami a črepy na kruhu točenej jemnej sivočiernej keramiky.

Krásno, okr. Partizánske

Externý spolupracovník AÚ SAV v Nitre O. Krupica našiel r. 1953 pri obhliadke výkopových prác na stavbe bytových jednotiek JRD v polohe „Pri rybníku“ bronzovú kolienkovitú sponu (inv. č. 569/54 — obr. 1: 3; tab. I: 7, 7ab) a črepy rímskobarbarskej, pravdepodobne sídliskovej keramiky.

Spona je dvojdielna. Masívny liaty lučik má polkruhovitý prierez a lomí sa v pravom uhle. Hlavica (kolienko) je plasticky vyčlenená a zdobená dvoma vrúbkovanými úzkymi rebierkami. Základňa hlavice je oddelená širším žliabkom a v pravouhлом odsadení vychádza z nej pridrzná doštička. Otvorom v jej strede prechádza os dlhého pätnásťzávitového vinutia (šírka 24 mm). Horná tetiva je vedená háčkovitým výrezom vo vrchnej časti pridržnej doštičky. Lučik rovno prechádza do nôžky, odčlenenej iba dvojicami nízkych vrúbkovaných rebierok. Široký zachycovač vychádza z nôžky pod pravým uhlom a dĺžkou dvojnásobne presahuje výšku kolienka. Je pomerne masívny a vidno na ňom stopy pilovania. Dĺžka spony 43 mm.

Uvedená spona patrí k skupine kolienkovitých spôn so špirálovým zapínacím zariadením, označovanej za severoeurópsku, naproti typu so šarnierovým zariadením, špecifickému pre provincie E. Patekov²⁰ uvádza z Panónie iba jeden exemplár podobnej pravouhlej kolienkovitej spony s profiláciou hlavice a poukazuje na súvislosť s Almgre-

novým tvarom 137, typickým hlavne pre Prusko. O. Almgren časove zaraďuje túto formu do prechodu medzi staršou a mladšou dobou rímskou.²¹ Keď berieme do úvahy, že naša spona je na okraji územného výskytu týchto spôn, musíme počítať s určitou retardáciou. Nazdávame sa, že pokročilý tvar našej spony možno u nás datovať na koniec alebo do 1. pol. III. stor.

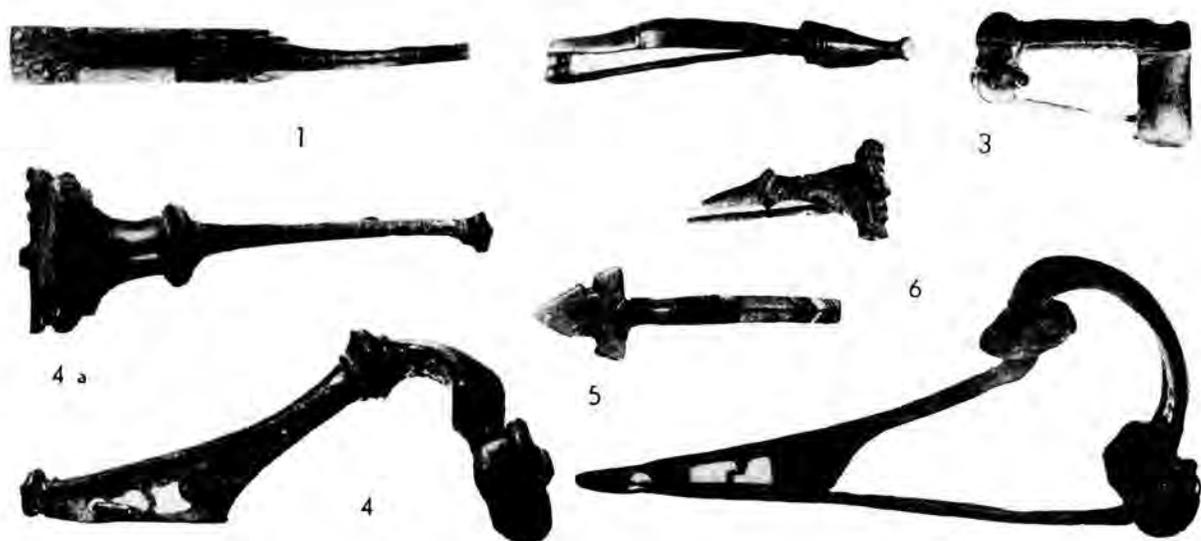
Okrem uvedeného náleziska v katastri obce Krásno zistili ešte ďalšie keramické nálezy (inv. č. 62/56) z doby rímskej. Pri výkopových prácach v polohe „Chríb“ (Petrašova novostavba) zistil O. Krupica črepy z keramiky v ruke zhotovenej, zdobené klinovitými vtláčenými tvarmi, hrebeňom rytými sústredenými oblúčkami, včolkovanými krúžkami, ďalej okrajové črepy z kónických misiek s dovnútra zahnutým okrajom.

Šurany, okr. Šurany

Pri obhliadke výkopu spojovacieho kanála Nitra—Žitava v polohe „Hoštácky vršok“ našiel pracovník AÚ SAV L. Kečkéš zlomok bronzovej spony (inv. č. 2/57 — tab. I: 4). Fragment predstavuje dolnú časť lučika s trojdielnym uzlíkom a časťou zachycovača. Dĺžka zlomku 2,4 cm. Ide nepochybne o zlomok tzv. norickej spony zo staršej doby rímskej, podobnej už uvedenému nálezu z Chotína.

Šúrovce, okr. Sereď

Pri povrchovom zbere v polohe „Šic“ v bývalom Valtovom Šúre našiel F. Privozník (Šúrovce, 348) v decembri 1954 okrem rôznorodého črepového materiálu (i rímskobarbarského — inv. č. 78/55) bronzovú jednodielnu sponu nezvyčajnej formy (obr. 1: 2; tab. I: 8, 8a). Spona bola mierne deformovaná, mala ohnutú ihlu a dodatočne bola v lučiku zlomená. Plný, nízko strechovite hranený lučik je nepravidelne, slabo, mierne prehnutý. Po nepatrnom odčlenení priečnym rebierkom nadväzuje na záhlavnú súmerne sa znižujúcu časť, ktorá priamo prechádza do trojzávitového vinutia a ihly. Obojstranne pravouhle odsadená, klinovite sa zužujúca nôžka je nízko strechovite hranená a je ukončená kruhovitou plochou pätkou. Horná plocha zachycovača je zdobená na oboch koncoch štyrmi priečnymi ryhami. Prehnutý lichobežníkový zachycovač je kratší ako nôžka. Dĺžka spony je 60 mm. Po technickej stránke je zaujímavé, že zachycovač je ohnutý doprava (ak orientujeme sponu vinutím k sebe). Pravidlom je ohnutie dolava, čo

Obr. 1. Novšie ojedinelé nálezy spõny. 1 — Hurbanovo, okr. detto; 2 — Šúrovce, okr. Sereď; 3 — Krásno, okr. Partizánske; 4, 4a — Chotín, okr. Hurbanovo; 5 — Bohatá, okr. Hurbanovo; 6 — Komoča, okr. Nové Zámky; 7 — Vyšný Kubín, okr. Dolný Kubín. (Foto K. Blaško).

súvisí s praktickou stránkou (odopínanie) nosenia spõny, nôžkou smerom hore.²² Ide tu o pomerne zriedkavú výnimku, súvisiacu buď s odlišným spôsobom použitia spõny alebo spôsobenú technickým nedopatrením pri výrobe.

Sponu zo Šúroviec nemožno ani po technickej stránke, ani na základe tvaru bezpečne priradiť k niektorej obecné známej skupine spõny doby rímskej. Konštrukčné a výzdobné detaily dovoľujú nám však aspoň rámcové zaradenie a datovanie. Členenie tela spony, výrazne oddelená nôžka s kruhovitou pätkou, zdobenie priečnymi ryhami, forma zachycovača zreteľne ukazujú na mladšiu dobu rímsku. Opierajúc sa o triedenie O. Almgrena, mohli by sme náš nález začleniť do jeho skupiny VI, 2, medzi typy, ktoré vznikli pod vplyvom spony s podviazanou nôžkou.²³ B. Svoboda²⁴ pri rozbere vývoja spõny z neskorkej doby rímskej výstižne poukázal na jednostrannosť výkladu u O. Almgrena, zdôraznil v tomto zložitom procese podiel provincií. Nedostatok analogických nálezov zatiaľ neumožňuje typové začleniť našu sponu. Nazdávame sa, že patrí k prechodným formám z mladšej doby rímskej.

Črepové keramické nálezy, nájdené na tej istej lokalite, ukazujú však skôr na staršiu alebo strednú dobu rímsku (napr. vejárovité poloblúčky, prstotočivá lačená jamka).

Veselé, okr. Piešťany

Pri kopaní zemiakov v záhrade P. Papaja v polohe „Dielce“ (asi 500 m južne od maďarovského

hradiska) našiel V. Goldberger r. 1957 neúplnú bronzovú sponu (tab. I: 3, 3a). Vinutie spony je roztiahnuté a motykou preseknuté. Časť ihly bola odlomená už prv. Nepochybne ide o sponu jednodielnu s krátkym, štvorzávitovým vinutím a hornou tetivou. Mierne deformovaný (stlačený) lučik je nezdobený a zo spodu (v priereze) vykľutý. Nezvyčajne dlhá, úzka, do hrotu vybiehajúca nôžka je ukončená gombičkovitou, dvojite odčlenenou pätkou. Prehnutý zachycovač ide po celej dĺžke nôžky a na konci je uzavretý. Horná plocha nôžky je zdobená priečnymi ryhami a žliabkami. Dĺžka spony 50 mm.

V piatich ryhách na koreni lučika možno vidieť reminiscencie na podviazanie nôžky. Pri hodnotení podobných spõny zo Stráží priraduje V. Ondrouch²⁵ tento druh k neskororímskemu prechodnému typu, ktorého vznik bol podmienený hlavne syntézou podviazaných a mladších vojenských spõny v barbarskom polabskom prostredí. Podľa nášho názoru ide o samostatný pokročilý derivát stredo-európskeho vývoja jednoduchých spõny s podviazanou nôžkou, charakteristický jednodielnou konštrukciou so štvorzávitovým vinutím s hornou tetivou a do hrotu sa zužujúcou pomerne dlhou nôžkou. Výskyt tohto typu, ako na to správne poukázal J. Zeman,²⁶ sa sústreďuje predovšetkým na Morave, ale najmä na juhozápadnom Slovensku. Spony s nôžkou do hrotu vybiehajúcou sú časté nielen v starších nálezoch (Abrahám, okr. Sereď; Devínske Jazero, obec Devínska Nová Ves, okr. Bratislava; Dolné Lovčice, okr. Trnava; Horné Lefantovce, okr. Nitra; Ivánka pri Dunaji, okr. Brati-

Obr. 2. Novšie ojedinelé nálezy spôn na juhozápadnom Slovensku (+).

slava-okolie; Láb, okr. Malacky; Levice, okr. Levice; Nitrianska Blatnica (prv Šarfia), okr. Nitra; Očkov, okr. Nové Mesto nad Váhom; Stráže, obec Krakovany, okr. Piešťany; Stupava, okr. Bratislava-okolie,²⁷ ale sú hojné aj v najnovších nálezoch (Bešeňov, okr. Šurany; Očkov, okr. Nové Mesto nad Váhom; Šárovce, okr. Želiezovce; Štrkovec, obec Šoporňa, okr. Sereď).²⁸ Ukazuje sa, že pre štúdium mladšej doby rímskej na Slovensku je potreba ich dôkladného spracovania veľmi naliehavá.

R. 1950 našiel V. Goldberger vo Veselom v tej istej polohe *bohato zdobenú bronzovú sponu s podviazanou nôžkou*. Odovzdal ju do Slovenského múzea v Bratislave prof. dr. V. Ondrouchovi.²⁹ Na jar 1958 pri kopaní záhrady P. Pa-

paja na tomto istom nálezisku našla sa ďalšia *bronzová jednodielna spona*, typovo blízka prvej spony z Veselého. Horná plocha nôžky spony je však širšia, obdĺžnikovitá, zdobená metopovitými vzormi. Plášť zachycovača je na pätky pritepaný k hornej časti, takže spredu pôsobí dojemom spony s hrotitou nôžkou. Pásikový lučiek je zdobený vbi-
janým esovitým motívom. Dĺžka spony 60 mm. Pri povrchovom prieskume terasy na pravom brehu Dudváhu (vo Veselom nad potokom Holeška) na pozemku E. P a p a j a zistili sme spolu s J. P a u l í k o m r. 1955 keramický *črepový materiál rímskobarbarský a rímskoprovinciálny*.

Uvedené ojedinelé nálezy spôn možno podľa pôvodu v podstate rozdeliť na tri skupiny:

a) Spony *provinciálne* alebo spony vzniknuté pod ich vplyvom sú zastúpené norickou sponou z Chotína, zlomkom podobnej spony zo Šurian a sponou z Komocne. Všetky sú zo staršej doby rímskej. Ramienkovitá cibulkovitá spona z Hurbanova je výrobkom z neskoršej doby rímskej.

b) Vendická spona z Krížovian nad Dudváhom a kolienkovitá spona z Krásna sú *typmi severnými*, pôvod ktorých treba hľadať v oblasti nemeckopoľskej. Sú výrazným dokladom prenikania germánskeho vkusu k strednému Dunaju v staršej a v strednej dobe rímskej.³⁰

c) Spona z Veselého reprezentuje *domácu lokálnu skupinu* jednodielnych spôn s hrotitou nôžkou, vzniknutú pod vplyvom vývoja spôn s podviazanou nôžkou. V blízkom vzťahu k tejto skupine bude pravdepodobne i nález nezvyčajnej spony zo Šúroviec.

Osobitné postavenie zaujíma nález spony s trojuholníkovitou záhlavnou doštičkou z Bohatej. Ukazuje na samostatnú, dosiaľ nevypracovanú skupinu spôn z doby sťahovania národov.

Záverom treba povedať, že i naše nálezy opätovne zdôrazňujú potrebu urýchlene súborne spracovať spony z doby rímskej na Slovensku.

Poznámky a literatúra

¹ Za láskavé poskytnutie nálezov k publikácii vyslovujem všetkým pracovníkom veľkú vďaka.

² Spony podobnej kompozície tela (trojuholníkovitá doštičkovitá hlavica, krátky súmerný lučiek, dlhá nôžka s krátkym zachycovačom), avšak odlišné výzdobou a tvarom nôžky máme z Levíc (Lehoczyk T., AÉ 28, 1908, 422–424, obr. 2; Werner J., *Beiträge zur Archäologie des Attila Reiches*, München 1956, B. Tafelteil, tab. 49: 5), Košice (Beninger E., *Die germanischen Bodenfunde in*

der Slowakei, Liberec 1937, 57, 159), z hrobu č. 27 z Prše (Točík A. — Drenko J., AR II, 1950, 165, 166, obr. 99) a z Lužianok (nepublikované — fotoarchív AÚ SAV, č. neg. P-491), ako i z okolia Nových Zámkov bez bližších nálezových okolností (Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, SMSS XXIX (1935, tab. VI: 2). E. Beninger (c. d., 159) predpokladá, že tieto spony vystupujúce v 2. pol. V. stor. sú výrobkami z provincií. Vzdialenejšiu tvarovú podobnosť by sme mohli vidieť i v spony z Dombro-

váru (Kom. Tolna) z Maďarska, ktorú H. Kühn (*Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*, Bonn 1940, Textband, 101–106, obr. 12: 5) zaraďuje ku gótskym vruborezom zdobeným sponám z doby okolo r. 500. U O. Almgrena (*Studien über nordeuropäische Fibelformen*, 2. vydanie, Lipsko 1823, 88–89, tab. VIII: 188) je spona s podobným lučikom i nôžkou (so záhlavnou doštičkou pravdopodobne elipsovitého tvaru) nesprávne priradená k provinciálnej forme č. 187. Tvarove značne blízku sponu z náleziska Voltago (prov. Belluno, Taliansko) uvádza N. Åberg (*Die Goten und Langobarden in Italien*, Upsala 1923, 26, obr. 51). Spomína ju medzi ľažko určiteľnými a datovateľnými jednoduchými typmi.

³ Kolník T., *Prieskum na dunách severne od obce Bohatá*. Štúdiijné zvesti AÚ SAV — Janšákov zborník. V tlači.

⁴ Novotný B., AR V, 1953, 730.

⁵ Patek E., *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*. Diss. Pannon. ser. II, No. 19, Budapest 1942, 148.

⁶ Ondrouch V., *Limes Romanus na Slovensku*, Bratislava 1938, 84, 85, 88. Náleziská ďalších cibulkovitých spŇn uložených v múzeu v Poprade (kúpené údajne z Trenčína, Liptovského Sv. Jána, Liptovského Sv. Mikuláša a Veľkého Šariša), Komárne, Martine (z Kláštora pod Znievom?), Bojniciach (z Nitry?) a Košiciach sú neisté; a pri hodnotení výskytu týchto spŇn sa nemožno o ne opierať.

⁷ Patek E., l. c., 149–150.

⁸ Kovrig I., *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*. Diss. Pannon. ser. II, No. 4, Budapest 1937, 128, tab. XXXVI: 3.

⁹ V nemeckej literatúre kräftig profilierte Fibeln. U E. Beninger (c. d.) a H. Preidela (*Die germanischen Kulturen und ihre Träger*, Kassel 1930, 29 a n.) Stützplattenfibeln.

¹⁰ Patek E., c. d., 92, tab. IV: 10.

¹¹ Spona je dnes uložená v múzeu v Oravskom Podzámku. Publikoval ju J. Eisner (*Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 219), avšak bez obr. Spony so stupňovite prelamaným zachycovačom máme doložené aj z Abrahámu (Budaváry V., *Časopis MSS XXIX*, 1938, č. 3–4, 12–13, obr. 4: 1, 2).

¹² Patek E., l. c., 92.

¹³ Ondrouch V., l. c., 84, obr. 8: 3, 4.

¹⁴ Ondrouch V., l. c., 80, obr. 8: 7.

¹⁵ Beninger E., c. d., 87–88, tab. XVI: 149.

¹⁶ Patek E., l. c., 95, 96.

¹⁷ Kovrig I., l. c., 116 a n., tab. VI: 56.

¹⁸ Svoboda B., *Čechy a římské impérium*, Praha 1948, 50.

¹⁹ Eisner J., Bratislava X, 1936, 479–482; Tenže,

Sborník Matice Slovenskej XV, 203–212. Z tohto náleziska sú i zaujímavé nálezy neskorolaténske. Kraskovská L., *Sborník Slov. Nár. Múzea XXXIII–XXXIV*, 1942–43, 227–235.

²⁰ Patek E., l. c., 133, 134, tab. XXII, 16. Rovnako pri forme XXIII: 9, v ktorej by sme mohli tiež vidieť určité podobnosti k našej sponě, usudzuje E. Pateková na vplyvy z oblasti severných Germánov. Príbuznú kolienkovitú sponu uvádza B. Svoboda (l. c., 78–80, obr. 8: 2, tab. III: 4) z Čiech — z Třebusic. Analógie k nej nachádza v Povelí.

²¹ Almgren O., *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, 2. vydanie, Lipsko 1923, 69, 70, 186; Var. 132–137.

²² Svoboda B., c. d., 37, pozn. 11.

²³ Almgren O., l. c., 85 a n.

²⁴ Svoboda B., l. c., 168–173.

²⁵ Ondrouch V., *Bohaté hroby z doby římskej na Slovensku*. Novšie nálezy. Bratislava 1957, 87–92, 120–122, tab. 17: 1, 3, 4ab.

²⁶ Zeman J., *Datování mladořímského pohřebiště v Kostelci na Haně podle spon*. Referáty o pracovných výsledcích československých archeológů za rok 1955. Část I, 127; tenže, *Referáty za r. 1957, část I*, 117.

²⁷ Abrahám — Budaváry V., *ČMSS* 29, 1938, č. 3–4, 14, obr. 4: 3; Devínske Jazro — Eisner J., *Slovensko* 219, tab. 70: 9; Ondrouch V., *Limes* 82, obr. 9: 1. Dolné Lovčice — Beninger E., c. d., 103–104, tab. 18: 185, 186. Horné Lefantovce — Beninger E., c. d., 40. Ivánka pri Dunaji — Ondrouch V., *Limes*, 82, obr. 9: 10. Láb — Eisner J., *Slovensko*, 219, tab. 70: 10; Ondrouch V., *Limes*, 84, obr. 9: 2. Levica — Beninger E., l. c., 43, 115. Nitrianska Blatnica (prv Šarfa) — Beninger E., c. d., 115, tab. 22: 218. Očkov — Kriegler K., *Sudeta* V, 1929, 132, obr. 28, 29. Stráže — Ondrouch V., *Bohaté hroby*, 87–88, tab. 17: 1, 3, 4ab. Stupava — Ondrouch V., *Římska stanica v Stupave a římske stavebné stopy v Pajštúne*, *Historica Slovaca* I–II, 1940–1941, 89, obr. XI. Z Bratislavy je podobná spona so zahrotenou nôžkou, ale dvojdielna (Kraskovská L., AR VII, 1955, 487, obr. 369).

²⁸ Bešeňov — z pohrebiska; na publ. pripravuje T. Kolník. Očkov — Kolník T., *Slovenská archeológia*, IV–2, 1956, 260, obr. 9: 2, 5, 8, 12. Šarovce — na publ. pripravuje doc. dr. B. Novotný. Štrkovec — na publ. pripravuje prof. dr. V. Ondrouch.

²⁹ Ondrouch V., *Bohaté hroby*, 89. Uložená v SM Bratislava, inv. č. 11585.

³⁰ V tejto súvislosti treba spomenúť i pozoruhodný nález spŇn s očkami z Abrahámu — Kolník T., AR X, 1958, 535 a n., obr. 201: 1, 2; obr. 210: 3.

Neue Einzelfunde von Fibeln aus der römischen und Völkerwanderungszeit in der Südwestslowakei

Títus Kolník

Während der letzten Jahre gewann das Kollektiv des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra einige beachtenswerte Einzelfunde von Fibeln:

B o h a t á (Bez. Hurbanovo) — Bronzefibel mit dreieckiger Kopfplatte und langer Nadelrast (Abb. 1: 5; Taf. I: 6, 6ab) aus der Völkerwanderungszeit.²⁻³

H u r b a n o v o (Bez. Hurbanovo) — spätrömische unvollständige Zwiebelkopffibel (Abb. 1: 1; Taf. I: 9, 9a).⁴⁻⁸

C h o t í n (Bez. Hurbanovo) — eingliedrige unvollständige Stützplattenfibel aus Bronze (Abb. 1: 4, 4a; Taf. I: 1, 1ab).⁹⁻¹⁰

K o m o č a (Bez. Nové Zámky) — kräftig profilierte unvollständige Bronzefibel (Abb. 1: 6; Taf. I: 5, 5a).¹⁷

K r á s n o (Bez. Partizánske) — zweigliedrige Bronzekniefibel (Abb. 1: 3; Taf. I: 7, 7ab).²⁰⁻²¹

K r i ž o v a n y n a d D u d v á h o m (früher Kerestúr, Bez. Sereď) — Rollenkapfenfibel aus Bronze (Taf. I: 2, 2ab).¹⁸⁻¹⁹

Š u r a n y (Bez. Šurany) — Fragment einer Stützplattenfibel (Taf. I: 4).

Š ú r o v c e (Bez. Sereď) — eingliedrige Bronzefibel von ungewöhnlicher Form (Abb. 1: 2; Taf. 8, 8a).²²⁻²⁴

V e s e l é (Bez. Piešťany) beschädigte eingliedrige Bronzefibel mit spitzem Fuss und dreieckigem Nadelhalter (Taf. I: 3, 3a).²⁵⁻²⁹

Die angeführten Fibelexemplare können dem Ursprung nach im wesentlichen in drei Gruppen gegliedert werden:

a) *Provinzialfibeln*, oder unter ihrem Einfluss entstandene Fibeln sind durch eine Stützplattenfibel aus Chotín vertreten, durch ein Bruchstück einer ähnlichen Fibel aus Šurany und der Fibel aus Komoča; alle aus der älteren römischen Zeit. Die Zwiebelkopffibel aus Hurbanovo ist ein Erzeugnis der spätrömischen Zeit.

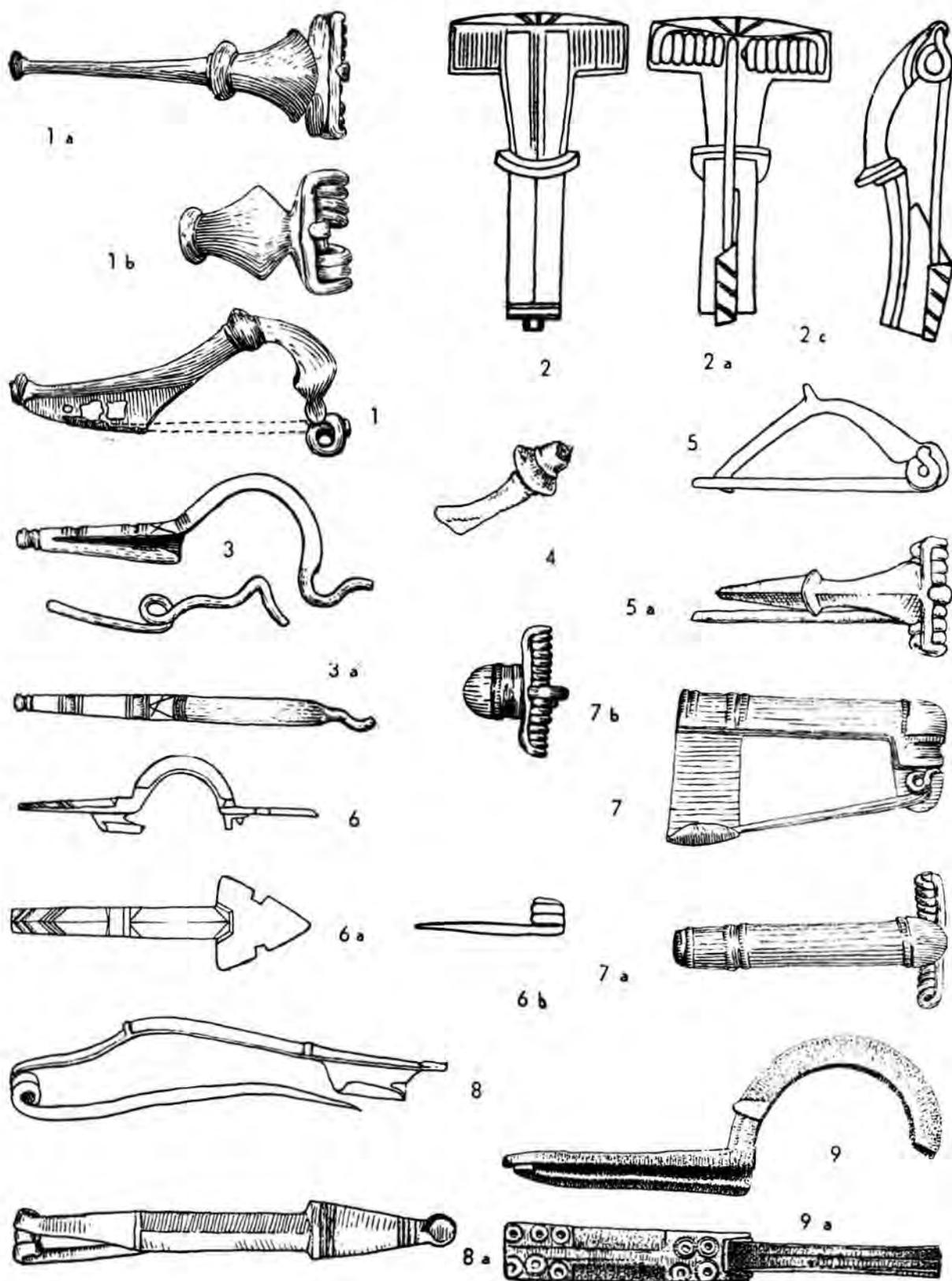
b) Die *Rollenkapfenfibel* aus Križovany nad Dudváhom und die Kniefibel aus Krásno sind nordische Typen, deren Ursprung im deutschpolnischen Gebiet zu suchen ist. Sie sind markante Belege für die Durchdringung des germanischen Geschmackes bis zur mittleren Donau in der alt- und mittelrömischen Zeit.³⁰

c) Die Fibel aus Veselé repräsentiert die mitteleuropäische Gruppe *der eingliedrigen Fibeln* mit spitzem Fuss und dreieckigem Nadelhalter, die aus den Fibeln mit umgeschlagenem Fuss entstanden ist. In enger Beziehung zu dieser Gruppe wird wahrscheinlich auch der Fund der ungewöhnlichen Fibel aus Šúrovce stehen.

Eine besondere Stellung nimmt auch der Fund der Fibel mit dreieckiger Kopfplatte aus Bohatá ein. Er weist auf eine selbständige, bisher nicht bearbeitete Fibelgruppe aus der Völkerwanderungszeit hin.

Zum Abschluss muss gesagt werden, dass unsere Funde wiederholt die dringende Notwendigkeit einer kompletten Bearbeitung der römerzeitlichen Fibeln in der Slowakei als eine Basis für die synthetische Arbeit über diesen Zeitabschnitt bringen und betonen.

Übersetzt von B. Nieburová

Tabuľka I. Novšie ojedinelé nálezy spŇn na juhozápadnom Slovensku, 1, 1ab — Chotín (Hurbanovo); 2, 2ab — Križovany nad Dudváhom (Sereď); 3, 3a — Veselé (Piešťany); 4 — Šurany (Šurany); 5, 5a — Komoča (Nové Zámky); 6, 6ab — Bohatá (Hurbanovo); 7, 7ab — Krásno (Partizánske); 8, 8a — Šúrovce (Sereď); 9, 9a — Hurbanovo (Hurbanovo); 1—9 — 1 : 1, bronz. Kresba P. Stankovičová a V. Mészáros.

Záchranný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove, okr. Šurany

DARINA BIALEKOVÁ

Výskum slovanských hradísk a sídlisk na Slovensku je len v počiatkoch, pretože v minulých rokoch pozornosť sústreďovala sa najmä na ohrozené pohrebiská. Povrchový prieskum a zameranie slovanských sídlisk a hradísk Š. Janšák¹ je veľkým prínosom pre slovenskú archeológiu, aj keď ku riešeniu sídliskovej problematiky je nevyhnutný výskum. Už J. Eisner v Devínskej Novej Vsi, v polohe zvanej Ďalšie Topolité² preskúmal spodné časti slovanských príbytkov aj s ohniskami. Výskumy posledných rokov stavajú do nového svetla otázku osídlenia Slovenska v prvom a na začiatku druhého tisícročia. Nález slovanskej osady z IX. storočia vo Svätom Michale v Liptove a Zvolene v polohe Krivá púť a gymnázium³, s pozostatkami osád z VIII. a X. storočia, je dôkazom osídlenia severného a stredného Slovenska v dobe hradištnej.⁴ V posledných rokoch zvýšená pozornosť venuje sa východnému Slovensku, kde boli objavené sídliskové objekty z VIII. a X. storočia. Nález staroslovanských príbytkov v Somotore⁵ a zemnice v Prešove⁶ rozširuje naše predstavy o osídlení východného Slovenska starými Slovanmi. Najviac výskumov bolo na južnom a juhozápadnom Slovensku, najmä v povodí dolného toku Váhu, Nitry, Žitavy, Hrona a Ipľa, čo značne súviselo s vodnými stavbami a reguláciami tokov. Slovanské príbytky sa našli v Čataji⁷, systematickým výskumom Devína zistili sa polozemnice z X. storočia.⁸ Polozemnicu štvorcového tvaru poznáme z Prše,⁹ tiež z Nitrianskeho Hrádku a Bešeňova. Aj na území Nitry musíme predpokladať niekoľko osád s rôznou funkciou, o čom svedčí niekoľko pohrebísk rôzneho charakteru.¹⁰ Ojedinelé nálezy stávajú sa takto veľmi cenným prínosom, ale ku konklúziám o slovanských sídliskách budeme môcť dospieť len po preskúmaní viacerých a kompletných lokalít.

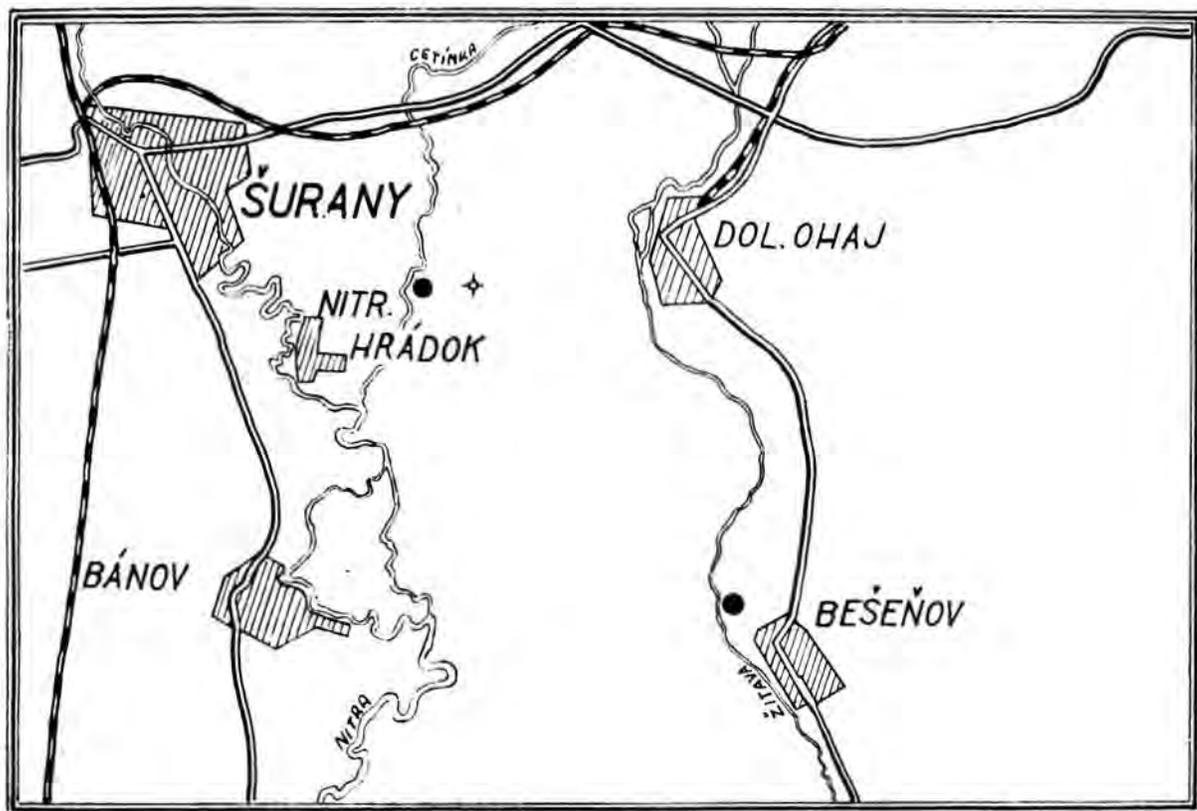
Väčšia sídlisková plocha bola preskúmaná v Nitr. Hrádku, okres Šurany, v polohe zvanej Vysoký breh a v Bešeňove, okres Šurany, v polohe

zvanej Malomgát (obr. 1). AÚ SAV v Nitre urobil záchranný výskum oboch ohrozených lokalít za veľmi sťažených podmienok vyplývajúcich z rýchleho postupu stavebných prác ochrannej hrádze a regulácie Cetinky a Žitavy, čomu možno pripísať niektoré nedopatrenia v dokumentačnom spracovaní oboch lokalít. Lokalitu v Nitr. Hrádku zamerail inž. dr. Š. Janšák. Osteologický materiál oboch lokalít spracoval C. Ambros.

Pri tejto príležitosti ďakujem riaditeľovi AÚ SAV dr. A. Točíkovi za sprístupnenie archeologického a dokumentačného materiálu z oboch lokalít a tiež za cenné pripomienky pri jeho spracovaní.

Nitriansky Hrádok, poloha zv. Vysoký breh¹¹ (Výskum z r. 1953)

Povodie rieky Nitry a Cetinky bolo v praveku bohato osídľované pre výhodnú polohu a ideálne podmienky pre roľnícko-pastiersky život. Z Nitr. Hrádku poznáme viac polôh s intenzívnym osídlením v niekoľkých kultúrnych fázach. Zmienku o lokalite nájdeme u Š. Janšáka,¹² tiež J. Poulika,¹³ Pitterovej¹⁴ a J. Paulíka.¹⁵ Na základe vtedajšieho stavu výskumu príbytky z polohy Vysoký breh predbežne charakterizoval A. Točík.¹⁶ Archeologický ústav SAV vykonal výskum na ploche ca 80×30 m (tab. I: 2, 3). Za základ merania bola použitá katastrálna mapa N. Hrádku v mierke 1: 2880, výškové nivelačné práce nadväzujú na neďalekú kotu Zámečka (126,20 m). Lokalita nachádza sa na sprášovom náveji ľavého brehu rieky Cetinky, ktorá ju zo severozápadnej strany obmýva (tab. I: 1). Osídlenie siahlo až ku korytu rieky. V jeho profile bolo vidieť odmyvané sídliskové objekty. Na severovýchodnej a juhovýchodnej strane sa terén znižuje a pozvoľne prechádza do roviny. Najintenzívnejšie osídlenie predpokladáme práve na tejto strane. Už pred započatím stavby ochrannej hrádze mnoho objektov bolo zničených

Obz. 1. Výsek z toposekcie. Vyhotovil T. Rosinský.

● Miesta výskumu.

alebo poškodených otvorením hlinika, ktorý zasiahol stred skúmanej plochy. Pred započatím výskumu scraperom bola zavlečená vrchná vrstva humusu, hrubá asi 30–40 cm. Sídlikové objekty boli viac-menej zahĺbené do sprašového podložia (tab. I: 4–6) a pochádzajú z viacerých kultúrnych období. Z odkrytých 9 polozemnic štvorcového tvaru výplň niektorých tvoril starší materiál.

Príbytky

P – 1/5 3. Príbytok štvorcového tvaru o rozmeroch 400×420 cm, hlboký 29 cm, mal nerovnú, ale dobre udupanú podlahu a kolmé steny. V severovýchodnom rohu bolo ohnisko obložené kameňmi. Pred ohniskom nachádzala sa menšia jama Ø 40 cm, hĺbka asi 20 cm. V objekte našlo sa niekoľko črepov a kosti väčších a menších zvierat (obr. 3: 1).

Črepový materiál bez výzdoby, z jemnozrnného materiálu, hrúbky ca 7 mm, dobre vypálený, na lome čierny, povrch aj vnútro hnedé alebo tmavosivé. Kosené šidlo, dĺžka 8,5 cm a kosené šidlo, dĺžka 7,5 cm (tab. IV: 1).

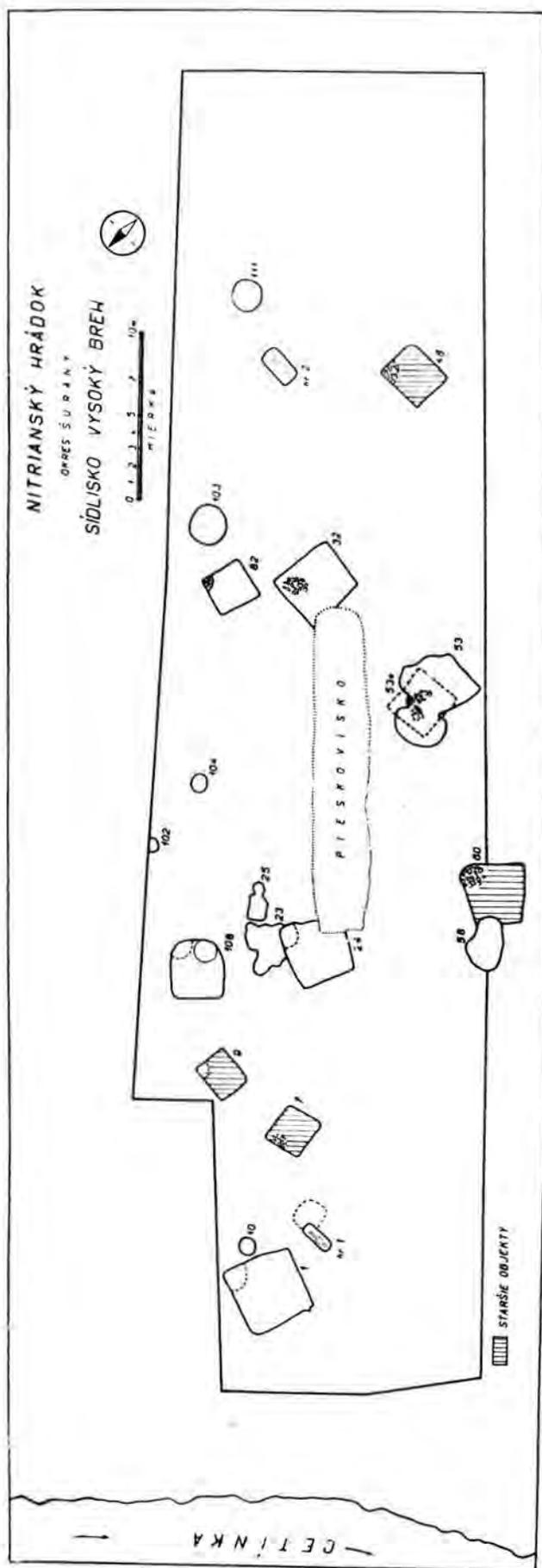
P – 7/5 3. Polozemnica štvorcového tvaru, roz-

mery stien 250×230 cm, hĺbka na juhovýchodnej strane 20 cm, na severozápadnej 14 cm. V severovýchodnom rohu bolo ohnisko, obložené kameňmi, ktoré sa zachovalo do výšky 15 cm. Okrem kameňov v severovýchodnom rohu bola mazanica, ktorá pravdepodobne pochádza z vnútra pece. Menšia jama pred ohniskom má priemer 30 cm, hĺbka 15 cm. Dno chaty udupané a rovné, steny kolmé. V zásype príbytku našla sa mazanica z ohniska, kameň a niekoľko črepov staršieho charakteru (obr. 3: 2).

Črepový materiál. 1. Okrajový črep z jemnej hliny s prídavkom drobnej sludy, vyrobený ručne, hrúbka 5 mm. Farba lomu, povrchu a vnútra čieranosivá, okraj slabo vytiahnutý a ručne formovaný. Výzdoba pozostáva z dvoch vodorovných rýh, pod ktorými je štvornásobná vlnovka mierne sklonená vpravo. Vlnovku vystrieda dvojica vodorovných rýh, potom sa výzdoba opakuje (tab. V, 1, 2).

2. Fragment masívneho dna z jemnej hliny, vyrobený ručne, hrúbka dna 1,5 cm, hrúbka na lome 2,2 cm, hrúbka stien 1 cm. Farba dna aj lomu hnedočierna.

Ostatné črepy, asi 10 ks, sú bez výzdoby, výrobou aj materiálom zhodné s opísanými.

P — 9/5 3. Steny štvorcového príbytku sú 200×250 cm, hl. 30 cm. Ohnisko bolo pravdepodobne v severovýchodnom rohu, kde sa nachádzala prepálená zem. Polozemnica mala steny kolmé, podlahu rovnú a udupanú. V zásype našlo sa niekoľko črepov a fragment „pekáča“. Zvieracie kosti sa ne našli.

Črepový materiál. Niekoľko črepov starobylejšieho charakteru je bez výzdoby, okrajové črepy neboli zistené. Fragment hlineného „pekáča“ a črepy sú vyrobené ručne. Materiál jemne plavený. Prevláda hnedastý odtieň, lom čierny. Hrúbka črepov 7 mm.

P — 2 4/5 3. Polozemnica štvorcového tvaru o rozmeroch 400×400 cm, hlboká 70 cm. Juho-východná stena bola poškodená pri vyberaní hliny. Prepálená hlina v severovýchodnom rohu je pravdepodobne pozostatkom ohniska. Steny príbytku kolmé, dno udupané a skoro rovnomerne vyhladené. V zásype našlo sa málo črepov a niekoľko zvieracích kostí (obr. 4: 2).

Črepový materiál. 1. Okrajový črep z jemne plaveného materiálu má šikmo nasadené hrdlo. Jeho okraj je tiež šikmo zrezaný. Farba hnedočierna na povrchu aj vo vnútri. Hrebienkovým rydlom dolava vyhotovená niekoľkonásobná vlnovka nachádza sa tesne pod hrdlom, pod ňou je rad opäť niekoľkonásobnej, ale rozťahnutej vlnovky. Črep je dobre vypálený a pochádza z nádoby obtočenej na kruhu. Hrúbka 6 mm.

2. Črep vytočený na kruhu je dobre vypálený, hrúbka 6 mm, lom čierny. Farba povrchu aj vnútra tmavohnedá až čierna. Výzdobu tvoria samostatné nepravidelné a vodorovné ryhy.

3. Okrajový črep s vodorovne vytiahnutým hrdlom, zvisle zrezaným, z jemnozrnného, dobre vypáleného materiálu. Črep pochádza z nádoby vytočenej na kruhu. Hrúbka 7 mm, farba lomu čierna, povrch aj vnútro hnedastočierny. Pod hrdlom je šikmá vlnovka dolava vystriedaná vodorovnými rýhami.

4. Okrajový črep z jemnozrnného materiálu, hrdlo šikmo vytiahnuté a zaoblené. Farba čiernohnedá, lom čierny. Črep dobre vypálený, vytočený na kruhu. Výzdobu tvorí malá, nízka a hustá hrubá vlnovka, pod ktorou sú rady vodorovných rýh. Hrúbka 7 mm.

5. Črep zo zrnitého materiálu, dobre vypálený, vyrobený na kruhu, s výzdobou vodorovných rýh,

Obr. 2. Nitr. Hrádok. Situačný plán výskumu za r. 1953. Zamerl inž. dr. Š. Janšák.

presekávaný ojedinelými vyššími vlnkami, sklonenými doľava. Hrúbka 6 mm.

6. Črep z jemnoplavenej hliny s prídavkom drobného piesku a drobnej sludy, dobre vypálený, obľáčaný na kruhu. Farba hnedastá, lom čierny. Hrúbka 5 mm. Výzdoba pozostáva z pásu niekoľkonásobných vodorovných rýh, pod ktorými je hrebienkom vrytá štvornásobná vlnovka doľava.

Ďalší črepový materiál (asi 20 ks) je buď bez výzdoby, alebo s malými variantmi. Základným prvkom výzdoby sú vodorovné ryhy, nad ktorými je jedna alebo viac vlnoviek. Niekedy celý povrch je zdobený len vodorovnými ryhami.

P — 3 2/5 3. Polozemnica pravidelného štvorcového tvaru o rozmeroch 400×400 cm a hl. 60 cm, s ohniskom v severovýchodnom rohu. Kameň, ktorými bolo obložené, siahali až do polovice príbytku. V okolí ohniska našlo sa niekoľko kostí z domácich zvierat. Neďaleko stredu južnej steny bola kolová jamka $\varnothing$ 22 cm, hĺbka 50 cm. Steny príbytku kolmé, dno rovné a udupané (obr. 4: 1).

Črepový materiál. 1. Tenkostenný okrajový črep zo súdkovitej nádoby s nízkym hrdlom, ktorého okraj je zvisle zrezaný. Hrúbka 5 mm, farba tmavosivá až čierna, lom čierny, vyrobený na kruhu, z jemnozrnitého materiálu. Výzdobu tvoria vodorovné ryhy. Začínajú pod hrdlom.

Ďalších asi 10 črepov je podobne vypálených, z podobného materiálu, len vo výzdobe sú menšie variácie. Niektoré majú nad radom vodorovných rýh jednu alebo dve vlnovky, sklonené doľava.

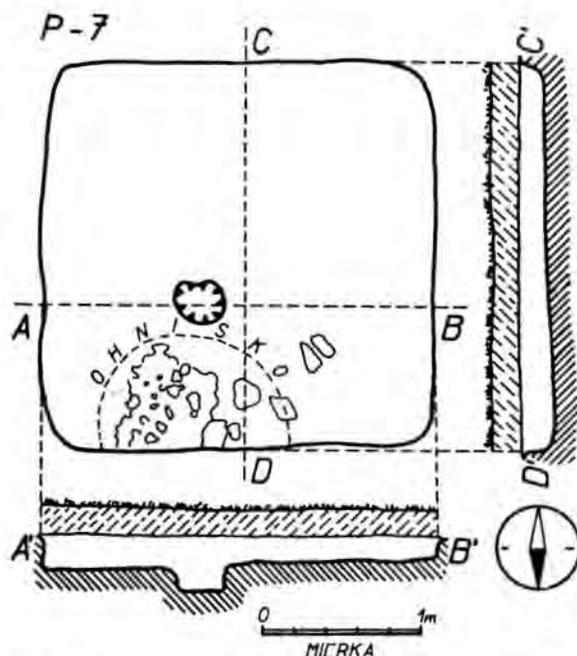
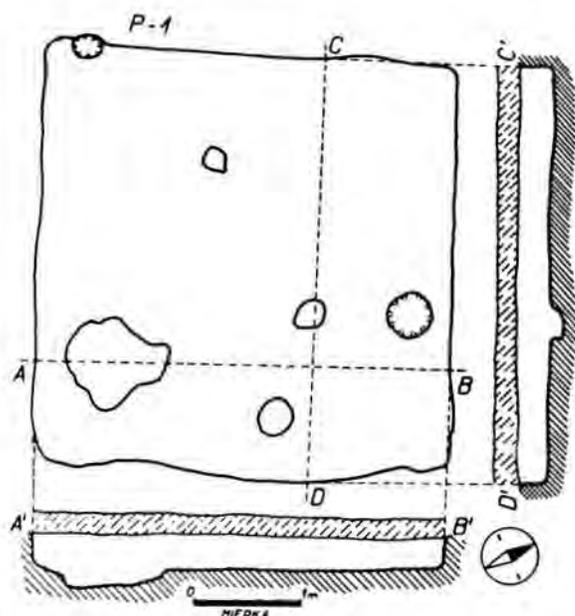
P — 4 8/5 3. Polozemnica približne štvorcového tvaru, rozmery 300×250 cm, hl. 55 cm. V severovýchodnom rohu kameňmi obložené ohnisko. Steny príbytku rovné, podlaha rovná a udupaná.

Črepový materiál. Výplň príbytku tvorilo niekoľko črepov starobylého charakteru, vyrobených ručne. Črepy sú vyrobené z hliny s prídavkom jemnozrnitého piesku a pripomínajú črepy z príbytku P—60/53.

P — 5 3/5 3. Rozrušený príbytok pravdepodobne štvorcového tvaru, ktorého hĺbka nedala sa zistiť. Našli sa len kamene z ohniska. Črepový materiál sa nezachoval.

P — 8 2/5 3. Príbytok o rozmeroch 250×250 cm, hĺbka ca 50 cm, ohnisko v severovýchodnom rohu, obložené kameňmi. Podlaha rovná a udupaná, steny kolmé (obr. 5: 1).

Črepový materiál. 1. Črep z jemnozrnitého materiálu, dobre vypálený, vyrobený na kruhu, na povrchu a vo vnútri hnedastý s čiernym lomom. Lom po okrajoch má tenkú vrstvičku tejže farby ako povrch a vnútro nádoby. Hrúbka 8 mm. Vy-

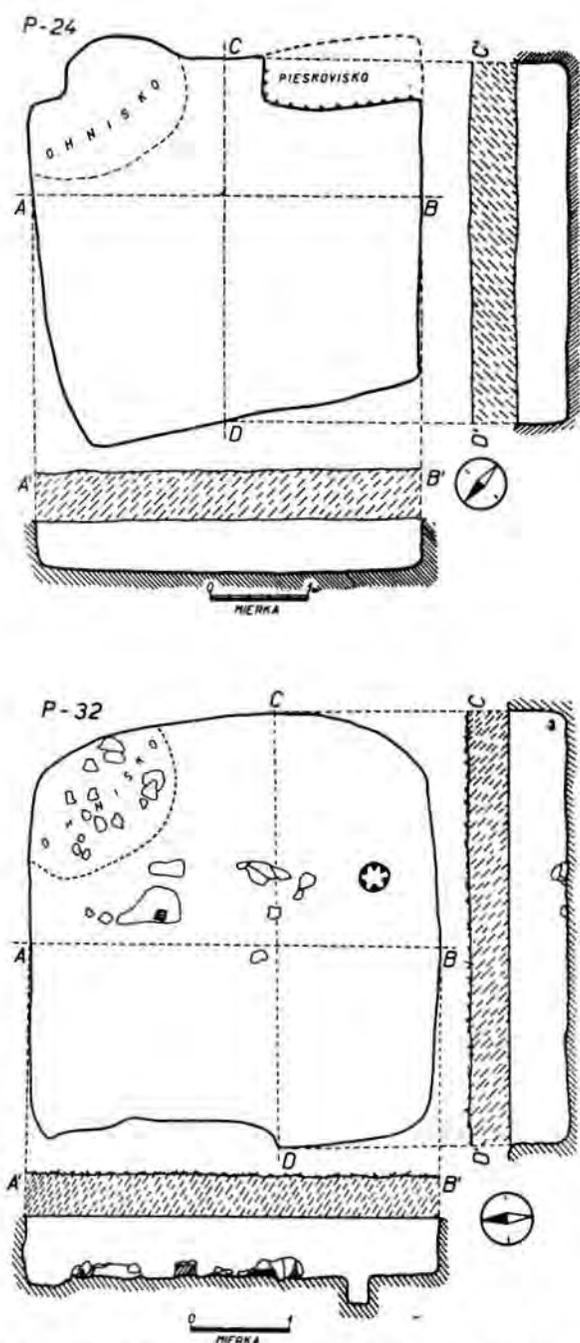

Obr. 3. Nitr. Hrádok. 1 — chata 1/53; 2 — chata 7/53.

zdobený je tromi radmi samostatných nepravidelných vlnoviek, pod ktorými je jedna hrubá ryha. V hline badať prídavok sludy.

2. Črep z okraja nádoby, so šikmo vytiahnutým hrdlom a kolmo zrezaným okrajom, hrubý 6 mm. Hlina jemno plavená. Farba čiernosivá zvonka aj znútra nádoby. Lom čierny. Črep zdobí niekoľkonásobná pravidelná a rozťahnutá vlnovka. Na vnútornej strane stopy po výrobe na kruhu.

3. Ručne vyhotovený črep z jemne plaveného

Obr. 4. Nitr. Hrádok. 1 — chata 24/53; 2 — chata 32/53.

materiálu, s prídavkom zrnitého piesku, čiernej farby na povrchu aj na lome. Výzdobu tvoria zväzky kolmých a vodorovných rýh. Hrúbka 5 mm.

Ostatný črepový materiál (asi 25 kusov) podobá sa vypálením a farbou prvému črepu, ale bez výzdoby.

P — 1 0 8/5 3. Rozmery štvorcovej polozemnice 300×300 cm, hĺbka 45 cm. V južnom rohu bola kruhová jama, ktorej črepový materiál je zhodný s črepmi z príbytku. Dno polozemnice udúpané a rovné, steny kolmé. Prepálená hlina vo východnom rohu je pravdepodobne pozostatkom oh-

niska obloženého kameňmi, ktoré sa nachádzali roztrúsené po celom príbytku. V zásype črepy a zvieracie kosti z hovädzieho dobytku, prasiátka a malých prežúvavcov.

Črepový materiál. 1. Črep zo spodnej časti nádoby s polovicou dna, $\varnothing$ dna 10 cm. Črep vyrobený z jemne plaveného materiálu s prídavkom drobného piesku, vyhotovený na kruhu. Hrúbka 8 mm. Vonkajšia farba svetlohnedá, vnútorná čierosivá, lom vrstevnatý s čiernym stredom a okrajmi farby nádoby. Dno rovné bez značky, na vnútornej strane kotlíkovite vymodelované. Výzdoba, siahajúca do spodnej tretiny nádoby, pozostáva z radov samostatných, drobných, nízkych a nepravidelných vlnoviek. Na vnútornej strane tohto dobre vypáleného črepu našli sa zvyšky potravy.

2. Okrajový črep z jemne plaveného materiálu s prídavkom drobného piesku, hrúbka 7 mm, hrdlo šikmo vytiahnuté, okraj zrezaný, s náznakom profilácie, dobre vypálený, vytočený na kruhu. Farba zvonku hnedastá, znútra sivá, lom čierny. Vodorovné, samostatné, dosť hlboké ryhy vyzdobujú črep od hrdla až do spodnej tretiny nádoby.

3. Črep z jemne plaveného materiálu s prídavkom piesku, vyrobený na kruhu, dobre vypálený, vyzdobený malými niekoľkonásobnými, ostrými vlnovkami, pod ktorými je pás opäť niekoľkonásobných, ale zvislých a väčších vlnoviek. Hrúbka 5 mm, farba hnedastá, lom čierny.

4. Okrajový črep s vodorovne vytiahnutým hrdlom a šikmo zrezaným okrajom, vyrobený na kruhu, dobre vypálený, farby tmavosivej, s čiernym lomom. Výzdobu tvoria jednoduché, samostatné vodorovné ryhy. Materiál je jemnozrnný, hrúbka 6 mm.

Ostatný črepový materiál (asi 30 kusov) je podobný vypálením, výrobou, materiálom a výzdobou. Niektoré okrajové črepy majú náznaky profilácie.

Jamy

J — 1 0/5 3. Jama kruhového tvaru so zúženým dnom, $\varnothing$ ústia 110 cm, $\varnothing$ dna 60 cm, hĺbka 90 cm (obr. 6: 1).

J — 1 0 3/5 3. Jama kruhového tvaru so zúženým dnom, $\varnothing$ ústia 232 cm, $\varnothing$ dna 90 cm, hĺbka 132 cm (obr. 6: 2).

J — 1 0 4/5 3. Pomerne plytká kruhová jama, $\varnothing$ ústia 110 cm, $\varnothing$ dna 75 cm, hĺbka 53 cm (obr. 7: 1).

J — 1 1 1/5 3. Jama kruhového tvaru, ku dnu nepravidelne zúžená, $\varnothing$ ústia 160 cm, $\varnothing$ dna 108 cm, hĺbka 94 cm (obr. 7: 2).

Výplň tvoril črepový materiál, výrobou, materiálom, výzdobou a vypálením zhodný s črepmi z polozemnic, a zvieracie kosti.

Hroby z IX. storočia

Hrob 1/5 3. Orientácia hrobu Z—V, dĺžka 210 cm, šírka 58 cm, hĺbka 45 cm (obr. 8, 9). Hrob bol zapustený do sprašového podložja, pričom časť hrobu zachytila objekt 2/53. Mŕtvy ležal v natiahnutej polohe, s rukami zloženými vedľa tela, vedľa pravej nohy bola položená nádoba, v panvovej časti železný nožík (pri vyzdvihnutí sa rozpadol) a železná bradatica, tiež veľmi poškodená (obr. 10).

Nádoba vytočená na kruhu tvarom pripomína blučinský typ. Je dobre vypálená, farby hnedej až sivej, s hrdlom vodorovne vyťahnutým a zvisle zrezaným, vyzdobená niekoľkonásobnou vlnovkou, vystriedaná pásmi vodorovných rýh. Tento výzdobný prvok opakuje sa trikrát. Materiál je jemnozrný. Výška 15,5 cm, $\varnothing$ ústia 11 cm, $\varnothing$ dna 7,5 cm, max. šírka 13 cm.

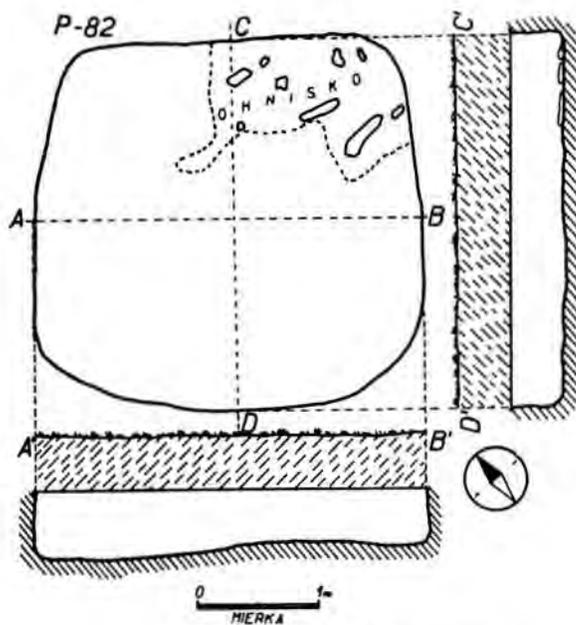
Hrob 2/5 3. Orientácia Z—V, dĺžka 235 cm, šírka 160 cm, hĺbka 70 cm. Hrob bol zapustený do sprašového podložja, pochovaný ležal v natiahnutej polohe na chrbte. Milodary sa nezachovali.

Bešeňov, poloha zv. Malomgát (r. 1956)

Severozápadne od obce Bešeňov, v polohe zv. Malomgát, pri stavbe ochrannej hrádze boli objavené polozemnice z X. storočia a eneolitické objekty. Archeologický ústav SAV urobil výskum na úseku dlhom 3 km a širokom v rozsahu stavby ochrannej hrádze. Príbytky sa nachádzali na ľavom brehu starého korytia rieky Žitavy. Päť polozemnic koncentrovalo sa na jednom mieste, šiesta polozemnica bola objavená asi 1 km od spomenutých. Situačný plán výskumu vyhotovil J. Žukolský. Lokalitu spomína Š. Janšák vo svojom *Starom osídlení*.¹⁷ Okolie Bešeňova je bohaté na nálezy sídliskového a pohrebiskového charakteru od VII. do XIII. storočia¹⁸ (tab. III, obr. 12).

Príbytky

P — 1/5 6. Polozemnica nachádzala sa na mierne zvaženom ľavom brehu starého korytia rieky Žitavy, 42 cm zahĺbená do sprašového podkladu, nad ktorým bola 30 cm vrstva humusu. Príbytok skoro pravidelného štvorcového tvaru, rozmery stien 360×340 cm. V severovýchodnom rohu prepálená hlina je pozostatkom ohniska, pred ktorým bola

Obr. 5. Nitr. Hrádok. Chata 82/53.

menšia a plytká jamka. Podlaha dobre udúpaná, steny kolmé. Na severozápadnej strane príbytku boli tri kolové jamky, na juhovýchodnej dve. Max. hĺbka kolových jám 58 cm, minimálna 34 cm.

Črepový materiál. 1. Črep z jemne plavenej hliny, s prídavkom drobného piesku a sludy, dobre vypálený, vytočený na kruhu. Farba na vonkajšej strane čiernosivá, na vnútornej sivá, lom čiernosivý. Hrúbka 8 mm. Výzdoba pozostáva z vodorovných hrubých rýh, nad ktorými je hrubá vlnovka sklonená doľava.

2. Črep z jemnozrnitého materiálu, farby sivej až čiernosivej, lom čierny. Dobre vypálený, vyrobený na kruhu, hrúbka 7 mm. Výzdobu tvoria dva rady vodorovných rýh, v hornej polovici nádoby sú jednotlivé veľké a rozťahnuté vlnovky.

3. Črep z jemného materiálu, na lome čiernosivej farby, vytočenej na kruhu, dobre vypálený, hrúbka 5 mm, na povrchu tmavohnedý až čierny, vo vnútri čierny až čiernosivý. Výzdoba pozostáva z troch vodorovných rýh, tvoriacich pás 1 cm široký, pod okrajom trojnásobná vlnovka doľava a opäť výzdoba z troch vodorovných rýh.

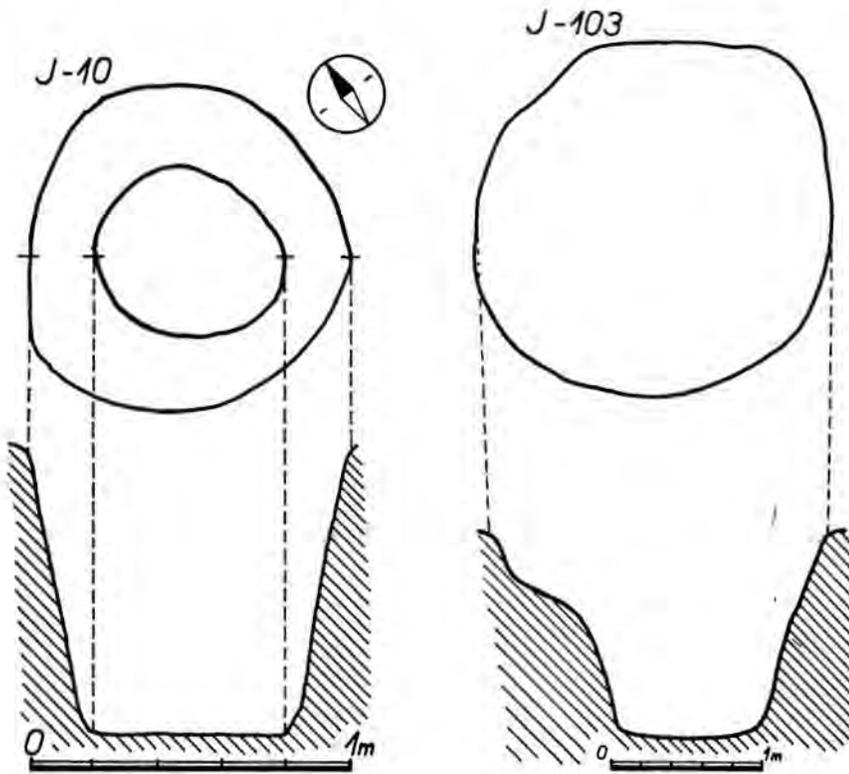
4. Dno z nádoby, točenej na kruhu, z jemnej hliny, hrúbka 1 cm, $\varnothing$ dna 7,5 cm. Konkávne dno na vnútornej strane čiernosivé, na vonkajšej svetlosivé.

5. Rovné dno z nádoby z jemnej hliny s prídavkom zrnitého piesku, farby svetlohnedej až tmavosivej, dobre vypálené, na vnútornej strane stopy nepravidelného vyhladenia. Hrúbka stien aj dna 8 mm. Z vnútornej strany dno je rovné.

6. Tenkostenný črep z jemného materiálu, vytočený na kruhu, dobre vypálený, sivočiernej a červenavohnedej farby, lom má vrstevnatý. Hrubá nepravidelná vlnovka je ohraničená dvoma ryhami, pod touto výzdobou ešte jedna vodorovná ryha.

Železný nôž, dĺžka 13,5 cm, max. šírka 2 cm, hrot zlomený, silne korodovaný.

Ostatný črepový materiál, asi 25 kusov, podobného vypálenia, výzdoby a výroby, niekedy s prídavkom sludy a piesku. Okrem noža a črepov

Obr. 6. Nitr. Hrádok. 1 — jama 10/53; 2 — jama 103/53.

7. Okrajový črep s vodorovne vyhnutým hrdlom, na koncoch zúžený, z jemnozrnitého materiálu, dobre vypálený, vyrobený na kruhu, farby tmavosivej až čiernej, hrúbka 9 mm.

8. Okrajový črep s náznakom profilácie z jemného materiálu, vyrobený na kruhu, hrúbka 7 mm. Povrch aj vnútro červenavohnedé, lom čierny. Po jeho okrajoch vidieť dve tenké vrstvičky farby nádoby, dobre vypálený. Hrubá vlnovka doľava nachádza sa tesne pod okrajom, pod ňou sú vodorovné ryhy.

9. Okrajový črep z jemnozrnitého materiálu, dobre vypálený a vytočený na kruhu. Farba povrchu aj vnútra sivá až sivočierna, miestami čierna. Pod hrdlom sú dva rady nepravidelnej šikmej vlnovky doľava, hrúbka 7 mm.

10. Profilovaný okrajový črep z jemného materiálu, dobre vypálený, vytočený na kruhu, hrúbka 7 mm, povrch aj vnútro sivej až čiernosivej farby, lom čiernosivý.

v príbytku našli, sa aj zvieracie kosti prevažne z malých prežúvavcov (obr. 13: 1, tab. III: 3).

P — 2/5 6. Príbytok 36 cm zapustený do sprášového podložia, rozmery 380×360 cm, hĺbka kolových jám 48 a 36 cm, na západnej strane hĺbka objektu sa znižuje asi o 15 cm. Kamene, nájdené po celom príbytku, sú pravdepodobne z ohniska. V severozápadnom uhle našiel sa veľký lomový kameň. V strede južnej steny na rovnom kameni boli dve neúplné nádoby, pod kameňom kostené šidlo. V zásype južnej časti príbytku našli sa tri ďalšie hrubé šidlá. Podlaha nerovná a udupaná, steny kolmé. V severovýchodnom rohu najpriestranejšia a najhlbšia kolová jamka, na severnej a južnej stene po jednej jamke, v severovýchodnom rohu ešte niekoľko menších, pravdepodobne tiež kolových jamiek.

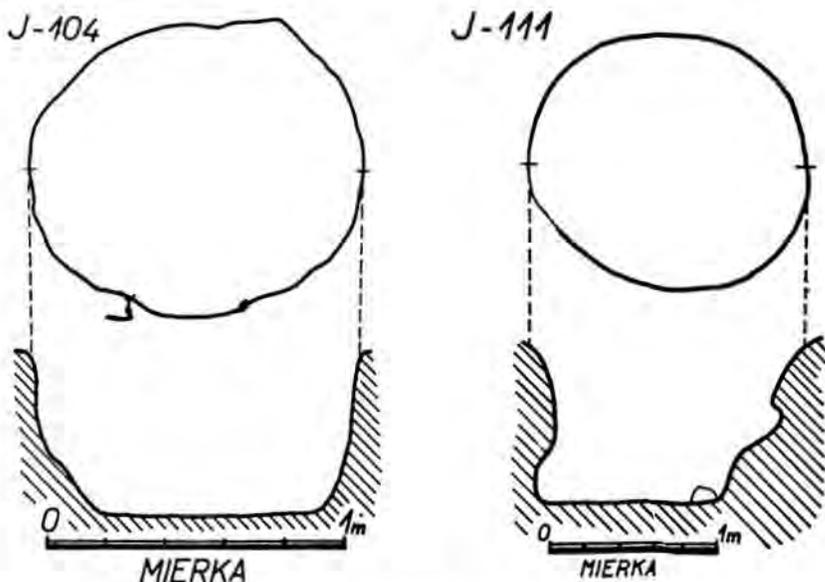
Praslen, výška 2 cm, šírka 3 cm, otvor prasleny 8 mm. Je z jemne plavenej hliny tmavosivej farby, dvojkónického tvaru.

Opracovaný lomový kameň, pravdepodobne brúsik približne obdĺžnikového tvaru ($8,5 \times 6$ cm), výška rohov 2 cm, v strede hrubý 7 mm. Dlhšia strana je neopracovaná.

Pieskovcový ihlanovitý brúsik s dolnou bázou

Črep vyhotovený na kruhu, dobre vypálený, výzdoba pozostáva z vodorovných rýh asi 2 cm pod hrdlom. Ryhy sú husto vedľa seba.

4. Veľký črep s okrajom a dnom, z jemného materiálu, hrúbky 5 mm, $\varnothing$ dna 8 cm. Povrch a lom

Obr. 7. Nitr, Hrádok, 1 — jama 104/53; 2 — jama 111/53.

približne štvorcovou $4,5 \times 4,3$ cm, dĺžka 12,5 cm, hrot a okraje zaoblené.

Kostené šidlo z holennej kosti malých prežúvavcov, dĺžka 7,3 cm, koniec hrubo opracovaný.

Kostené šidlo z holennej kosti, dĺžka 6 cm.

Kostené šidlo zo štiepanej kosti, dĺžka 8,5 cm, s hrotom plocho zaobleným a vyhladeným, hladidlo v priereze trojuholníkového charakteru, dĺžka 9,5 cm, výška 2 cm, úlomok väčšej zvieracej kosti, dĺžka 9 cm, na povrchu 5 zárezov, (tab. IV: 2).

Črepový materiál. 1. Črep z jemného materiálu, hrúbka 5 mm, vytočený na kruhu, dobre vypálený, tmavosivo až čierne sfarbený na vnútornej aj vonkajšej strane, lom čierny. Črep zdobia vodorovné ryhy, ryté tesne vedľa seba.

2. Okrajový črep, hrúbka 8 mm, jemný materiál, dobre vypálený, lom vrstevnatý, povrch a vnútro červenavohnedé, stred lomu čierny. Vodorovne vyhnuté hrdlo, na okraji šikmo zrezané. Výzdobu tvoria ostro zošikmené vlnovky doľava. Výzdoba začína tesne pod okrajom, v niekoľkých radoch pod sebou.

3. Okrajový črep s malým hrdlom a zaobleným a stenčným okrajom, hrúbka 5 mm, jemnozrný, červenavohnedý, lom vrstevnatý s čiernym stredom.

čierny, vnútorná strana svetlejšia. Okraj málo vytiahnutý von a šikmo zrezaný. Výzdoba pozostáva z nepravidelnej vlnovky doľava, pod ňou vodorovné ryhy ryté husto vedľa seba, ktoré tvoria výzdobu jednej tretiny nádoby. Vytočený na kruhu, dobre vypálený.

5. Dno nádoby, $\varnothing$ 12 cm, s konkávnou značkou na dne. Značka má $\varnothing$ 2 cm, zahĺbená $\frac{1}{2}$ mm. Na vnútornej strane dno kotlíkovite vymodelované. Materiál jemnozrný, dobre vypálený, tmavohnedej až čiernej farby, vnútro tmavosivé až čierne, lom čierny. Hrúbka 7–8 mm.

Ostatný materiál, asi 25 kusov, je podobne vypálený z podobného materiálu, malé varianty len vo výzdobe, kde prevládajú vodorovné, samostatné ryhy ryté trojhranným rydlom, okraje vodorovne alebo šikmo vytiahnuté a zaoblené alebo zrezané.

Výplň objektu tvorili črepy a kosti z malých domácich zvierat, len ojedinele z koňa (obr. 13: 2, tab. III: 4).

P — 3/5 6. Hĺbka príbytku 25 cm, rozmery 360×400 cm, dno rovné a udupané, steny kolmé. V polovici východnej steny ohnisko obložené kameňmi, ktoré sa nachádzali v juhovýchodnom rohu a strede príbytku. Na severnej strane polozemnice

Obr. 8. Nitr. Hrádok. Hrob 1/53. Foto J. Rajček.

malý výklenok. V príbytku našiel sa pieskovec kameň so stopami po obrusovaní kostných nástrojov, v severozápadnom rohu fragment nádoby (tab. III: 5).

Kostené rydlo z holennej kosti, dĺžka 7,5 cm, a kostené rydlo, dĺžka 8 cm, hrot poškodený.

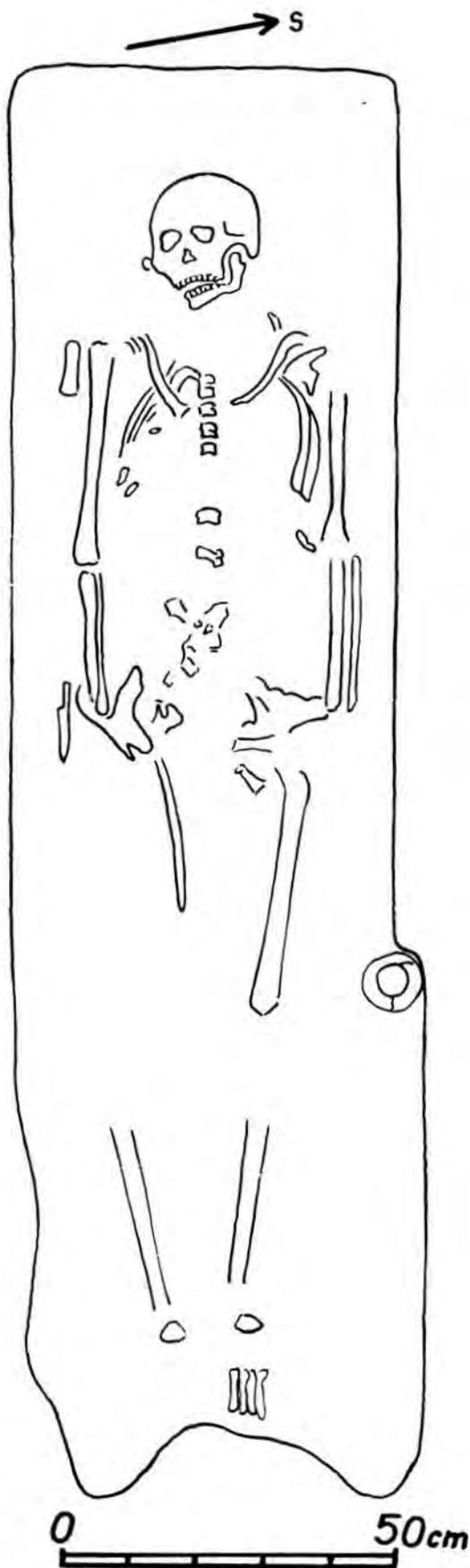
Črepový materiál. 1. Črep z jemnej hliny, dobre vypálený, vyrobený na kruhu, tmavohnedej a tmavosivej farby na povrchu aj vo vnútri, lom čierny, hrúbka 7 mm. Výzdobu tvorí trojnásobná vlnovka, ohraničená z oboch strán štvornásobnými ryhami, rytými husto vedľa seba.

2. Dno nádoby, $\varnothing$ 10 cm, jemnozrnitý materiál, hrúbka 7 mm, vytočený na kruhu, dobre vypálený, hnedosivej farby na povrchu aj vo vnútri, lom čierny, dno rovné.

Ostatný črepový materiál, asi 30 kusov, podobného vypálenia, výroby a materiálu ako pri opísaných, malé varianty len vo výzdobe. Prevláda niekoľkonásobná vlnovka, striedajúca sa s niekoľkonásobnými pásmi vodorovných rýh. Dva okrajové črepy majú vodorovne vyťahnuté hrdlo, koniec zaoblený alebo zrezaný.

Kameň na obrusovanie kostných nástrojov je z červeného pieskovca, po okrajoch niekoľko jarčekov na obrusovanie šidiel.

P – 4/5 6. Polozemnica nepravidelného tvaru, rozmery 440×520 cm, hĺbka 54 cm, dno rovné a dobre udupané, steny zošikmené. V severozápadnom rohu lomovými kameňmi obkladené ohnisko. V se-

Obr. 9. Nitr. Hrádok. Hrob 1/53.

verovýchodnom rohu malý výklenok, končiaci kolovou jamkou. Vo východnej a západnej stene príbytku kolové jamy (obr. 14, tab. III: 6).

Dvojkónická hlinená perla, výška 2 cm, šírka 3 cm, tmavosivej farby, z jemne plavenej hliny.

Kostené rydlo, dĺžka 10,5 cm, kostené rydlo, dĺžka 9,5 cm, kostené rydlo dĺžka 9 cm a kostené rydlo dĺžka 9,2 cm (tab. IV: 4).

Črepový materiál. 1. Črep z jemnozrnitého materiálu, hrúbka 5 mm, dobre vypálený, čiernosivej farby na povrchu a vo vnútri, lom čierny, vytočený na kruhu. Výzdobu tvorí trojica vertikálnych vpichov.

2. Okrajový črep dobre vypálený, na kruhu točený, hrdlo nepatrne vyťahnuté, zvisle zrezané z jemnozrnitého materiálu, farba sivočierna až čierna, lom čierny. Hrúbka 8 mm. Pod hrdlom sú dve jednoduché samostatné ryhy, pod nimi dva rady samotných nerovnomerných a nepravidelných vlnoviek. Na jednom mieste viditeľný začiatok a koniec vrytej vlnovky. Pod vlnovkami vryté sú tri rady vodorovných rýh.

3. Črep z jemnozrnitého materiálu, dobre vypálený, vyrobený na kruhu, hrubý 5 mm, červenavo-hnedý až hnedočierny, lom čierny. Pod hrdlom jednoduchá vlnovka doľava, pod ňou rad niekoľkonásobných horizontálnych rýh, opäť jednoduchá, rozťahnutá vlnovka a tri horizontálne ryhy s väčšími medzerami medzi sebou. Začiatok a koniec vlnovky viditeľný aj na tomto črepe.

4. Dno nádoby, $\varnothing$ 8 cm, v hline prídavok piesku a sludy, hrúbka 5 mm na okrajoch dna, v strede 1 cm. Farba sivočierna, lom čierny, dobre vypálený, vyrobený na kruhu.

Ostatný črepový materiál, asi 30 kusov, podobne vypálený, z jemnozrnitého materiálu, vyrobený na kruhu, dobre vypálený, vo výzdobe badať nebanalnosť. Prevládajú vodorovné ryhy a nepravidelné vlnovky. Okraje málo vyťahnuté a zvislo alebo šikmo zrezané.

P – 5/56. Stavebnými prácami úplne zničená

Obr. 10. Nitr. Hrádok. Nádoba a sekerka z hrobu 1/53.
Foto K. Blaško.

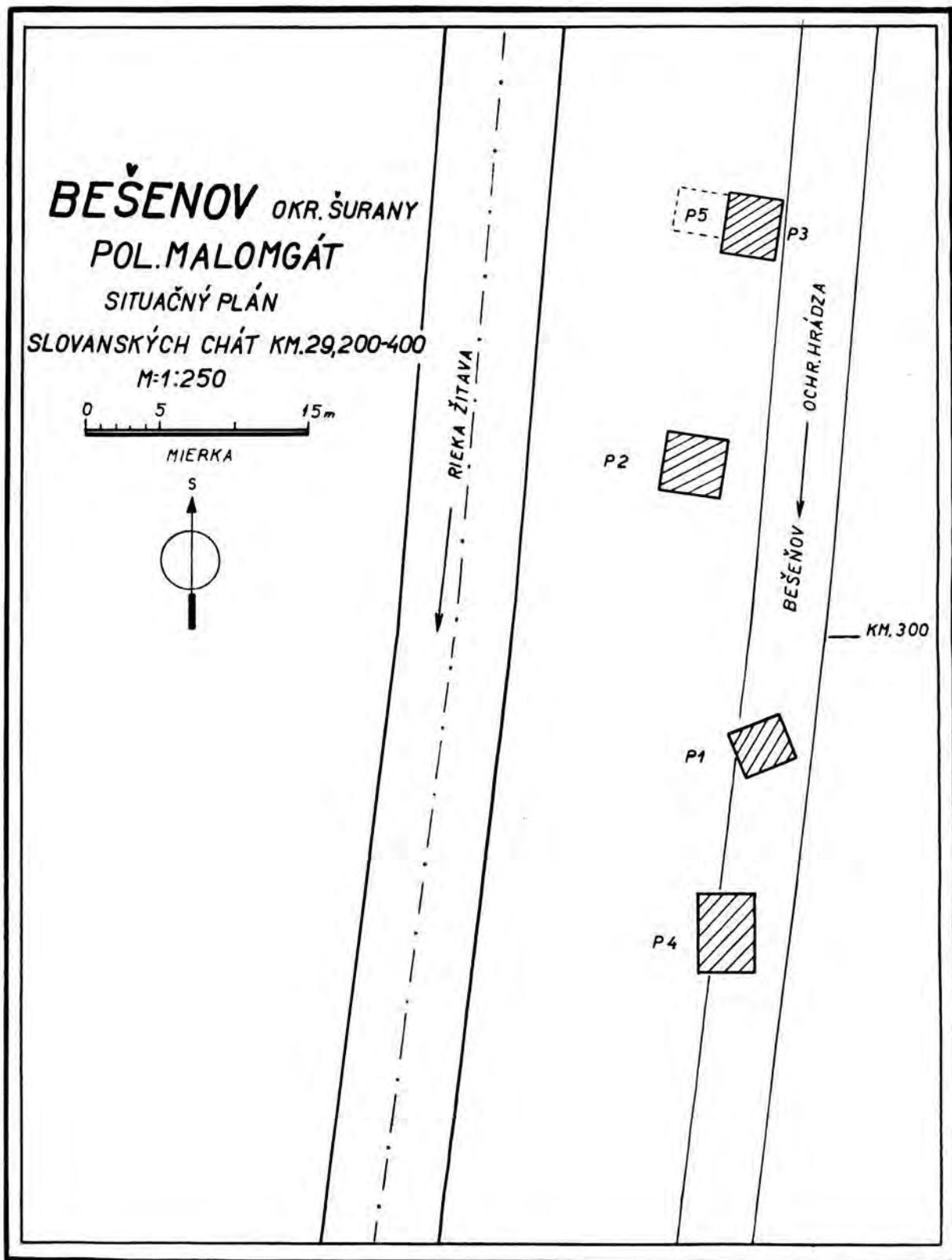
polozemnica nachádzala sa vedľa príbytku P – 3/56. Lomové kamene a vypálené miesto s niekoľkými črepmi s pozostatkom ohníska.

Črepový materiál. 1. Okrajový črep s vodorovným vyhrnutým hrdlom a okrajom ostro zrezaným, z jemnozrnitého materiálu, vytočený na kruhu, tmavosivej farby, na lome čierny, dobre vypálený. Hrúbka 5–8 mm. Výzdobu tvoria nepravidelné, dosť hlboké jednotlivé ryhy vryté husto vedľa seba.

2. Dno nádoby, $\varnothing$ 8 cm, v hline prídavok piesku a sludy, hrúbka 1 cm, farba čiernosivá až čierna, lom čierny, dobre vypálený, vyrobený na kruhu.

Obr. 11. Nitr. Hrádok. Profily keramiky.

Obr. 12. Bešeňov. Situačný plán výskumu. Zameran J. Žuk Olszewski.

Niekoľko črepov bez výzdoby je podobného vypálenia, výroby a materiálu. Zvieracie kosti sú z malých prežúvavcov, ošipanej a hovädzieho dobytká.

P — 6/5 6. Rozrušená polozemnica, z ktorej sa zachovalo len ohnisko o rozmeroch 150×120 cm, trikrát prestavované, obložené lomovými kameňmi. Neďaleko ohniska prepálená hlina. Hĺbka príbytku na severovýchodnej strane 60, na juhozápadnej 100 cm.

Črepový materiál sa koncentroval v okolí ohniska, zvieracie kosti sa nenašli.

Črepový materiál. 1. Črep z jemnozrnitého materiálu, dobre vypálený, vyrobený na kruhu, hrúbka 7 mm, farba hnedá, lom čierny. Výzdobu tvoria dve samostatné vlnovky sklonené doľava.

2. Dno nádoby z hliny s prídavkom piesku, hrúbka 1 cm, lom vrstevnatý, povrch hnedý, vnútro sivočierna. Niekoľkonásobná pravidelná vlnovka siaha až do spodnej tretiny nádoby. Črep vytočený na kruhu, dobre vypálený.

3. Okrajový črep s vodorovne vyhnutým hrdlom, pri okraji zaoblený, vyrobený z jemnej hliny, s prídavkom sludy, hrúbka 8 mm, farba svetlohnedá a sivočierna, lom čierny, dobre vypálený a vyrobený na kruhu. Pod hrdlom sú jednotlivé vodorovné rýhy.

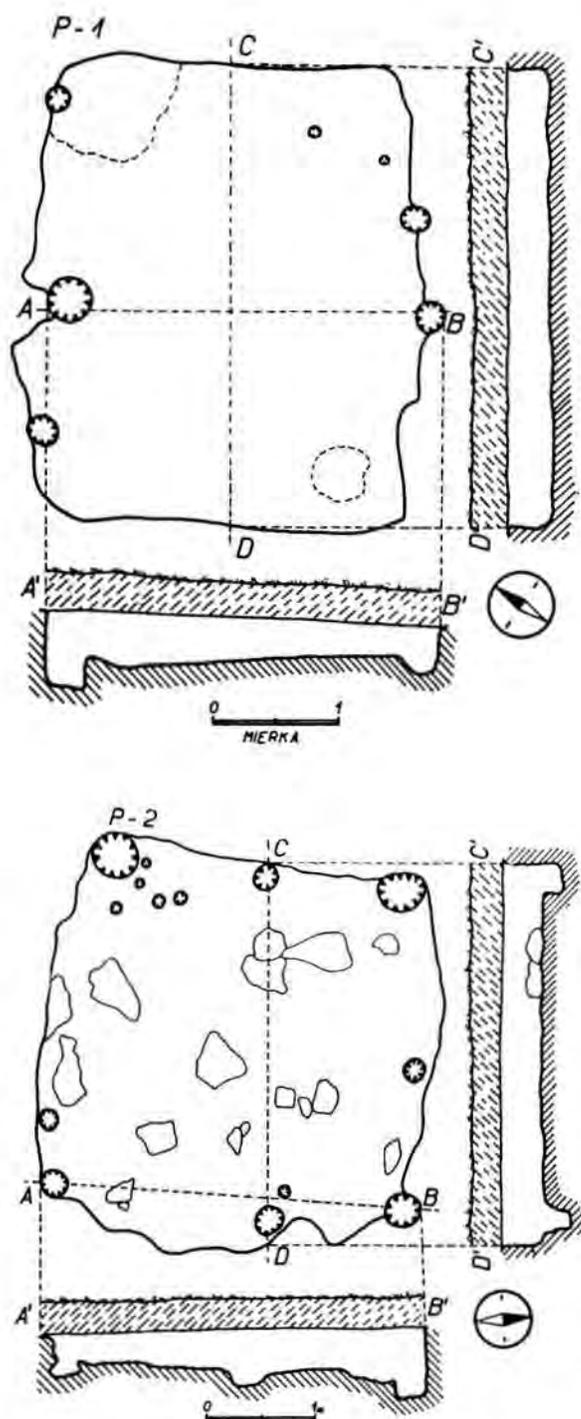
4. Dno väčšej nádoby vyrobenej na kruhu, z jemnej hliny, s prídavkom strednozrnitého piesku, hrúbka 1,5–1,8 cm, dno rovné. Farba povrchu hnedastá, znútra tmavosivá, lom čierny, dobre vypálený.

Ostatný črepový materiál, asi 25 kusov, dobre vypálený, vytočený na kruhu, na lome vrstevnatý, s výzdobou vodorovných rýh alebo viacnásobnej vlnovky. V hline prídavok piesku a sludy. Okraje vodorovne vyťahnuté, niekedy jemne profilované, kolmo a šikmo zrezané.

J a m y

J — 1/5 6. Jama kruhovitého tvaru, $\varnothing$ ústia 105 cm, hĺbka 160 cm, ku dnu sa zužuje. Výplň tvorilo niekoľko črepov dobre vypálených, z jemnozrnitého materiálu, s prídavkom piesku alebo sludy. Jeden črep je vyrobený ručne. Zvieracie kosti sa nenašli (obr. 13: 1).

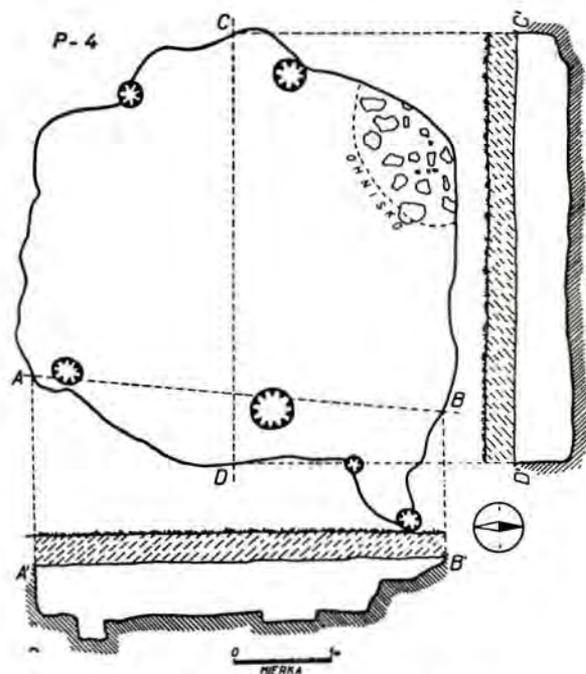
J — 2/5 6. Jama kruhového tvaru s rozšíreným dnom, $\varnothing$ ústia 110 cm, $\varnothing$ dna 140 cm, hĺbka 150 cm. Výplň tvorili kamene, asi 15 črepov bez výzdoby, dobre vypálených. Dva okrajové črepy sú staršieho charakteru, vyrobené ručne bez výzdoby (obr. 13: 2).

Obr. 13. Bešeňov. 1 — chata 1/56; 2 — chata 2/56.

J — 3/5 6. Jama kruhového tvaru, $\varnothing$ ústia 110 cm, $\varnothing$ dna 117 cm, hĺbka 105 cm. Črepový materiál sa nenašiel. Medzi zvieracími kosťami našla sa panva mačky a zlomky ľudskej lebky.

J — 4/5 6. Hlboká 55 cm, ku dnu sa zužujúca, obsahovala zlomky ľudskej lebky a zvieracie kosti z celých mladých jedincov, ktoré sú charakteristické pre slovanské obdobie (mačka, sliepka a iné). Črepový materiál sa nenašiel (obr. 16).

Obr. 14. Bešeňov. Chata 4/56.

Vyhodnotenie nálezov

Záchranným výskumom v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove boli zistené polozemnice štvorcového tvaru viac-menej zahĺbené do sprasového podlažia s kamennými ohniskami v jednom rohu. V Nitr. Hrádku skoro všetky príbytky mali ohnisko v severovýchodnom rohu. V bešeňovských polozemniciach ohnisko je síce umiestené v rohu miestnosti, ale o nejakej jednotnosti umiestenia pri všetkých príbytkoch nemôžeme hovoriť. Kamenné ohnisko s jamou pred alebo vedľa neho je bežné v slovanských polozemniciach z VIII. až X. storočia. Bolo zistené pri veľkých systematických výskumoch borševského hradiska,¹⁹ Monastirišta²⁰ a v niektorých slovanských sídliskách z Rumunska, ako Garvň,²¹ Camena,²² Morești,²³ Niculițel,²⁴ Isaccea²⁵ a iných. Zvyšky kamenného ohniska našli sa v zemnici z Prešova²⁶ a Somotoru.²⁷ V slovanskom príbytku na klučovskom hradisku²⁸ pec mala kupolovitý tvar. V Bešeňove pred ohniskom zachovali sa plyššie menšie jamy, aké sú bežné v romensko-borševskom type príbytku, pravdepodobne s podobnou funkciou ako v spomínanom type. V Nitr. Hrádku nenachádzame stopy po takýchto jamách spred ohniska, len v príbytku 108/53 v južnom rohu bola väčšia jama, ktorá mohla byť práve tak odpadovou jamou ako aj obilnicou. Vo východnom rohu našli sa pozostatky ohniska, s ktorým jama mohla súvisieť.

Podlaha polozemnic z Nitr. Hrádku a Bešeňova bola rovná a dobre udupaná, vyloženie podlahy drevenými trámami alebo doskami, s ktorými sa stretáme na niektorých zahraničných lokalitách,²⁹ nebolo zistené. Taktiež ani kolmé steny nemajú stopy prúteného alebo dreveného obkladania. Nad zahĺbenou časťou príbytku bola asi zrubová konštrukcia so sedlovitou strechou, podpieraná kolmi v rohoch alebo stenách príbytkov. Kolové jamky zachovali sa obzvlášť v bešeňovských príbytkoch. Polozemnica alebo zemnica so zrubovou konštrukciou a sedlovitou strechou je bežná na celom slovanskom území.

Veľkosť príbytkov z Nitr. Hrádku a Bešeňova je 250×250 cm, 300×300 cm, 400×400 cm. Podobné príbytky boli objavené na slovanských hradiskách a sídliskách od VIII. do X. storočia a v niektorých prípadoch idú spolu s vyspelejšími stavbami u nás, napr. v Levém Hradci³⁰ a na kouřimskom hradisku.³¹ V posledných rokoch boli objavené polozemnice v Mikulčiciach,³² a to v najposlednejšej vrstve osídlenia na hradisku. S týmito príbytkami korešponduje sídlisko z Poštornej³³ a tiež príbytky z Příkladu,³⁴ ktoré sú súčasné s neďalekým žiarovým pohrebiskom. Najbližšie analógie k Nitr. Hrádku budú pravdepodobne zo Starých Zámkov u Líšne,³⁵ kde boli objavené polozemnice štvorcového tvaru s kamennými ohniskami, s keramikou z konca IX. a polovice X. storočia. Polozemnice so zrubovou konštrukciou našli sa aj pri výskume niektorých slovanských hradísk v Čechách, ako napr. vo Vlastislavi,³⁶ v Biline,³⁷ Hradci u Hudčic,³⁸ Starém Lokti,³⁹ Klučove⁴⁰ a inde. Poznatky získané z našich a zahraničných výskumov predstavujú zahĺbené príbytky ako veľmi zaužívaný a obvyklý typ v nížinných, stepných a lesostepných oblastiach v VIII. až X. storočí, a teda nie sú primitívnejším a starším typom slovanského príbytku, ako sa domnieval L. Niederle.⁴¹ Ich výskyt viaže sa na pôdne podmienky a funkciu.

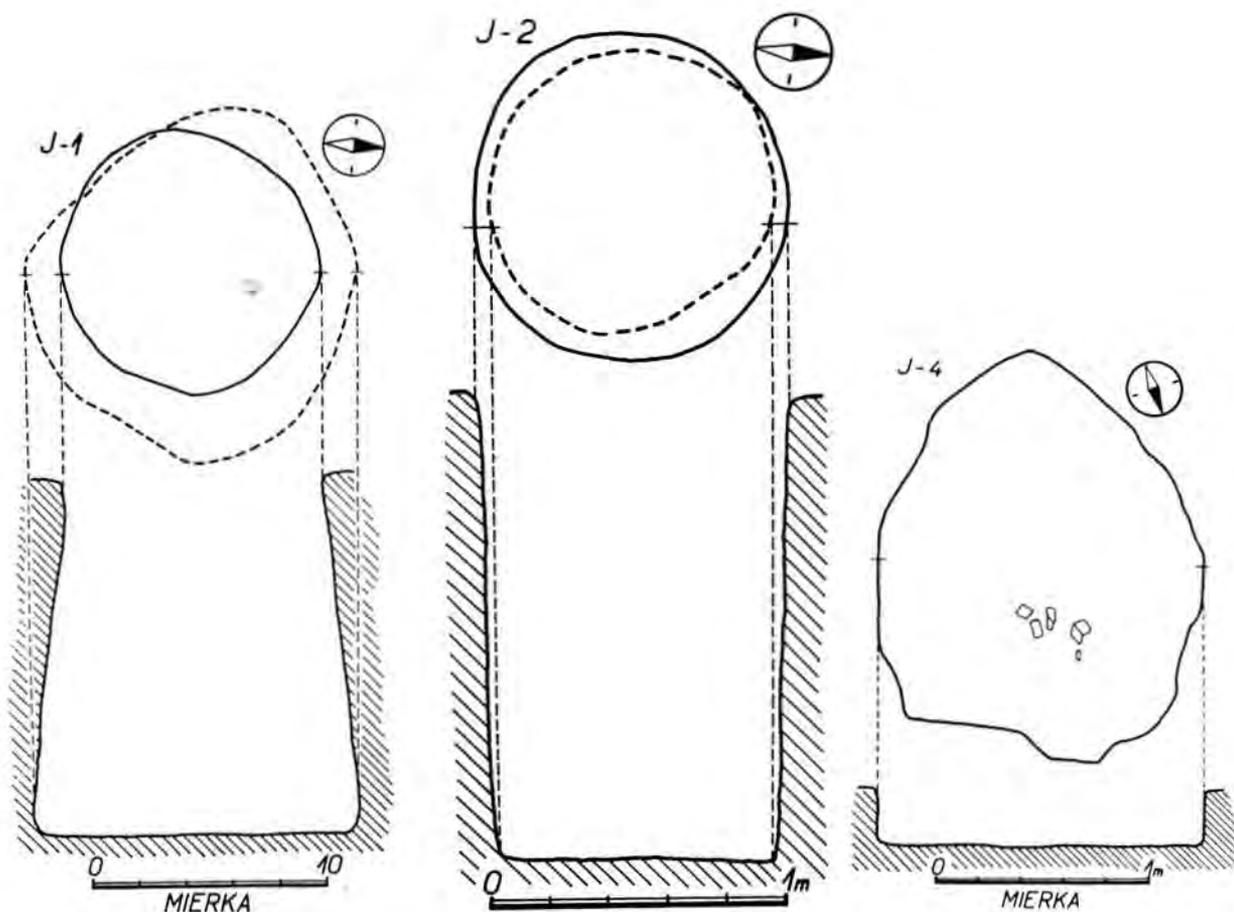
Nález chát v Chotíne,⁴² Hurbanove,⁴³ Tiszalöku,⁴⁴ Morești⁴⁵ a inde je dôkazom, že zaužívaný typ zemnice alebo polozemnice udržuje sa ešte v XI. až XIII. storočí. V Kijeve vyskytuje sa spolu s povrchovými zrubovými stavbami tiež v XI. až XIII. storočí. V Bulharsku používal sa dokonca ešte v XIX. storočí.⁴⁶

Podľa črepového materiálu na sídlisku v Nitr. Hrádku predpokladáme dve fázy osídlenia z VIII. – X. storočia, ktoré v IX. storočí bolo prerušené a v polohe Vysoký breh začalo sa pochovávať. Ručne vyrobená keramika, s výzdobou pripomínajúcou koniec VIII. storočia,⁴⁷ zastúpená aj staršími

tvarmi, pochádza z objektov 7, 9, 48 a 60. Sídliisko bolo pravdepodobne dobrovoľne opustené, pretože stopy po devastovaní v spomínaných príbytkoch neboli zistené (tab. V: 2, 3, 7).

z Prešova, ktorú prof. V. Krička kladie do X. storočia. Predpokladá, že v polohe Vysoký breh ide o dve fázy osídlenia, a to z VIII. a X. storočia, potvrdzuje nielen zásah veľkomoravského

Obr. 15. Bešeňov. 1 — jama 1/56; 2 — jama 2/56.

Obr. 16. Bešeňov. Jama 4/56.

Z IX. storočia sú dva hroby, z ktorých hrob 1/53 bol čiastočne zapustený do staršieho objektu s atypickou ručnou keramikou. Milodary pochovaného, železný nožík, bradatica⁴⁸ a nádoba, upomínajúca na blučinský typ,⁴⁹ datujú hrob do IX. storočia, z ktorého sídliskové pozostatky neboli zachytené výskumom. Osídlenie bolo obnovené v X. až XII. st. V keramickom materiáli stretávame sa však aj s prvkami z konca IX. storočia, ale len v nepomerne malom počte ku keramike z X. storočia. Charakteristický je jemnozrnný materiál, dobre vypálený, vyrobený na kruhu, s prídavkom piesku alebo sludy, s výzdobou jednoduchých alebo niekoľkonásobných vlnoviek a vodorovných rýh, ktoré vytvárajú niekoľko variantov. Okraje sú vodorovné alebo šikmo vyťahnuté a zrezané. Podobný črepový materiál bol získaný z výplne zemnice

hrobu 1/53 do staršieho objektu, ale aj zásah objektu 58/53 s keramikou z X. storočia do príbytku 60/53, z ktorého keramika má starobylý charakter.

Lokalitu z Bešeňova môžeme podľa keramického materiálu pokladať za mladšiu ako z Nitrianskeho Hrádku, teda X.—XI. st. Bola vyrábaná na kruhu, dobre vypálená z hlíny s prídavkom piesku, sivočiernej alebo hnedej farby, niekedy s vrstevnatým lomom. Na dne jedného veľkého črepu je plytká konkávna značka v podobe plytkého krúžku. Táto značka vyskytovala sa na keramike v avarsko-slovanských hroboch, tiež v hroboch z doby veľkomoravskej.⁵⁰ Považujeme ju za odtlačok kruhu.

V Nitrianskom Hrádku a Bešeňove okrem príbytkoch boli zistené kruhové jamy zo zúženým dnom. Podobného tvaru sú obilnice z klučovského hradiska.⁵¹ Výplň jam tvorili zvieracie kosti, málo

čreпов, zväčša atypických, mazanica nebola zistená. Možno predpokladať, že spomínané jamy boli tiež na uskladnenie obilia, tým viac, ak predpokladáme, že ide o roľnícko-pastiersku osadu. V Be-

v prípade nebezpečia záplav bola dobrým útočišťom. Na preskúmaných sídliskách v Nitr. Hrádku a Bešeňove neboli na odkrytej ploche zistené hrnčiarске pece alebo výrobné dielne. Príbytok týchto

Obr. 17. Bešeňov. Profily kerzniky.

šeňove jama 4/56 obsahovala kosti z celých mladých jedincov a niekoľko fragmentov z ľudskej lebky. L. Niederle spomína v ŽSS výskyt ľudských kostí v jamách na území Sliezska.⁵² Zvieracie kosti sú prevažne z malých prežúvavcov, domácich zvierat, menej z hovädzieho dobyka a lovej zveriny. Našli sa aj kosti z rýb, čo by svedčilo o rybolove obyvateľov osady.

Z á v e r

Záchranným výskumom v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove bola preskúmaná len určitá časť predpokladaných väčších sídlisk. Na základe analógií v SSSR a Rumunsku môžeme predpokladať, že to boli osady pastiersko-roľníckeho charakteru. Výhodná poloha zodpovedala zamestnaniu a tiež

otvorených osád v VIII.—X. storočí sa v podstate nemení. Osídlenie na jednom mieste trvalo len určitú dobu, potom bolo opustené dobrovoľne, aby sa vyhľadalo vhodnejšie prostredie pre pastiersko-roľnícky život. Práve tak ako v rumunských sídliskách roľnícko-pastierskeho charakteru, nestretáme sa ani tu so stopami devastovania, teda ani v Nitrianskom Hrádku, ani v Bešeňove.

Príspevok o záchrannom výskume v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove má zatiaľ len informatívny charakter. Sídliskovú a chronologickú problematiku oboch lokalít, najmä však Nitrianskeho Hrádku, budeme môcť riešiť po kompletnej uverejnení výsledkov systematického archeologického výskumu v Nitrianskom Hrádku, poloha Vysoký breh, konaného v rokoch 1954—55.

Poznámky a literatúra

¹ Janšák Š., *Staré osídlenie Slovenska*, SMSS XXV, 1931.

² Eisner J., *Sídliská ze starší doby hradištní v Slovenském Pomoraví*, PA XLII, 1939—46, 94—105; *Devínska Nová Ves*, Bratislava, 1952, 341—342.

³ Točík A., *Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše*, HČ III, 1955, 410—421.

⁴ Nález z severného a stredného Slovenska teóriu prof. Chaloupeckého neopodstatňujú.

⁵ Pastor J., *Slovanské zemnice v Somotore*, AR IX, 1957, 827—832, 837, 841—843.

⁶ Krička V., *Nález staroslovanskej zemnice v Prešove*, AR VII, 1955, 494—509.

⁷ Chropovský B., *Staroslovanské nálezy z Čataja*, AR VI, 1954, 626—627.

⁸ Točík A., *Význam*, 418.

⁹ Točík A., *Význam* 414; Točík A., — Drenko J., *Výskum v Prši na Slovensku*, AR II, 1950, 159—174.

¹⁰ Čaplovič P., *Slovanské pohrebisko v Nitre pod Zoborom*, SIA II, 1954, 5—50.

¹¹ Príbytky z Nitr. Hrádku a Bešeňova označujeme písmenom P lomené rokom výskumu, podobne označujeme aj jamy. Uvedené hĺbky predstavujú zahĺbenie príbytkov do sprášového podložia.

¹² Janšák Š., l. c., 34.

¹³ Poulik J., *Nové slovanské výskumy na Moravě*, Vznik a počátku Slovanů, I. Praha, 1956, 243.

¹⁴ Pitterová A., *K některým problémům slovanského domu a vesnice*, Vznik a počátky, 158—168.

¹⁵ Paulík J., v pripravovanom článku o stredovekých chatách z Chotína, pozri poznámku 18.

¹⁶ Točík A., *Význam*, 417.

¹⁷ Janšák Š., l. c., 31.

- ¹⁶ Szöke B., — Nemeskeri, SIA II, 1954; Kras-kovská L., AR II, 1950, 186; Vlček E., AR V, 1953, 199, 459; Váňa Z., SIA II, 1954, 61, 88; Točík A., AR III, 151, 307.
- ¹⁹ Jefimenko P. P. a Treťjakov P. N., *Drevnerusskije poselenija na Donu*, MIA, nom. 8, 1948.
- ²⁰ Ljapuškín J. I., *Rannelslavjanskije poselenija Dneprovskovo lesostepno levobřežija*, Sov. arch. XVI, 1952, 70 a 41. Ten istý autor, *O žiliščach vostočnych Slavjan Dneprovskovo Levoberežija*, Vostočnoslavjanskij etnografičeskij sbornik, Moskva, 1956, 12; Jefimenko P. P., *Rannelslavjanskije poselenija na srednjem Donu*, Soob. GAIMK II, 1951.
- ²¹ Barnea I., *Relațiile dintre așezarea dela Bisericuța — Garván și Bizanț în secollele X—VII*, SCIV IV, 1953, 3—4, 641—671.
- ²² SCIV V, 1954, 108—110.
- ²³ Morești, SCIV V, 1954, 199—233.
- ²⁴ SCIV V, 1954, 175—182.
- ²⁵ SCIV V, 1954, 175.
- ²⁶ Krička V., l. c., 505.
- ²⁷ Pastor J., l. c., 828.
- ²⁸ Kudrnáč J., *Rekonstrukce slovanské chaty z Klučova*, AR IX, 1957, 175—176, 193—196.
- ²⁹ Kostrzewski J., *Kultura prapolska* (Budownictwo, 115—140), Poznań 1947; Hensel, *Ślowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Poznań 1952; Brackmann—Unverzagt, *Zantoch*, Lipsko 1936.
- ³⁰ Borkovský I., *Staročeský dvorec na Levém Hradci*, AR V, 1953, 621—624, 641—646. Ten istý autor, *Obytné stavby slovanské v nových archeologických objevech*, ČL 41, 1954, 59—71.
- ³¹ Šolle M., *Stará Kouřim po nových objevech v roku 1949*, AR II, 1950, 87—93. Ten istý, *Výzkum na kouřimské akropoli*, AR IV, 1952, 282—289.
- ³² Poulik J., *Výsledky výskumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic I*, Zpráva za rok 1954—56, PA, XLVIII, 1957.
- ³³ Novotný B., *Slovanské sídliště u Poštorné*, AR VIII, 1956, 168—171.
- ³⁴ Poulik J., *Nové slovanské výzkumy na Moravě, Vznik a počátky*, 242.
- ³⁵ Poulik J., l. c., 243.
- ³⁶ Váňa Z., *Výzkum Vlastislavi v r. 1954*, AR VIII, 1956, 53—58.
- ³⁷ Váňa Z., *Přemyslovská Bilina*, AR V, 1953, 481.
- ³⁸ Dubský J., *Hradec u Hudčic na Březnicku*, AR VII, 1955, 644—648.
- ³⁹ Prošek F., *Zbytky slovanského srubu na Starém Lokti u Jenišova—Tašovic*, AR IV, 1952, 452—53, 426.
- ⁴⁰ Kudrnáč J., *Slovanská obydlí na hradišti v Klučově*, AR VII, 1955, 48, 61—67, 73—75. Borkovský I., l. c.
- ⁴¹ Niederle L., *Rukověť slovanské archeologie*, Praha 1931, 94. Ten istý, *ŽSS I/2*, 84.
- ⁴² Paulík J., *Středověké chaty z Chotína* (připravený článek).
- ⁴³ Paulík J., l. c.
- ⁴⁴ Méri, *Beszámoló a Tiszalök-Ráompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről I*, AE 1952, 52.
- ⁴⁵ SCIV IV, 1953, 304, SCIV V, 1954, 218, plánok II—III.
- ⁴⁶ Treťjakov P. N., *Vostočno slovjanskije čerty v byte pri dunajských bolgar*, Sov. etn., 1948, 170—183.
- ⁴⁷ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 152.
- ⁴⁸ Podobné bradatice našli sa v mohylníku vo Veľkých Hostiach; Porubský J., *Slovanský mohylník vo Veľkých Hostiach*, SIA III, 1955, 110—122, v Dvorci, Eisner J., SA I, 1948, 393, a na kostrovom velkomoravskom pohrebisku vo Veľkom Grobe, Chropovský B., *Slovanské pohrebisko z IX. storočia vo Veľkom Grobe*, SIA V, 1955, 174—240.
- ⁴⁹ Poulik J., *Staroslovanská Morava*, Brno.
- ⁵⁰ Kudrnáč J., *Slovanské obilnice z Klučova*, AR II, 1951, 76—79.
- ⁵¹ Niederle L., *ŽSS*, 99.

Rettungsgrabung von slawischer Siedlung in Nitriansky Hrádok und Bešeňov, Bez. Šurany

Darina Bialeková

Nach dem zweitem Weltkrieg ist ein erhöhtes Interesse an der slawischen Problematik nicht nur bei den slawischen Völkern zu beobachten, sondern auch bei den nichtslawischen Nachbarn, wovon die neuen Erkenntnisse über die altslawische Gesellschaft zeugen, die aus systematischen und auch Rettungsgrabungen auf slawischen Burgwällen, Gräberfeldern und Siedlungen zeugen.

Die archäologische Ausgrabung in der Slowakei hat vor allem Rettungscharakter und ist durch die rege Bautätigkeit und die grossen sozialistischen

Bauten erzwungen. Bei diesen Rettungsgrabungen hat sich die Aufmerksamkeit besonders auf gefährdete Gräberfelder konzentriert, auf Grund dessen wir mit der Ausgrabung von Burgwällen und Siedlungen nur in den Anfängen stecken. Die Wohnungseinzelfunde aus Prešov, Somotor, Zvolen, Devín und der Südwestslowakei sind zwar wertvolle Beiträge, doch werden wir zu Konklusionen über die slawischen Siedlungen erst nach Durchforschung mehrerer kompletten Lokalitäten gelangen können.

Eine grössere Siedlungsfläche ist in Nitriansky Hrádok, Bez. Šurany, auf der sog. Flur „Vysoký breh“ durchforscht worden und ebenfalls in Bešeňov, Bez. Šurany, Flur gen. Malomgát. Das Archäologische Institut der SAV in Nitra hat die Rettungsgrabung beider gefährdeten Lokalitäten unter erschwerten Bedingungen durchgeführt, die aus dem raschen Fortschritt der Bauarbeiten am Schutzdamm und der Regulierung der Flüsse Nitra und Žitava hervorgingen. Die Lokalitäten befinden sich auf Lössdünen längs der Flüsse im Inundationsgebiet.

Nitriansky Hrádok, Flur Vysoký breh

Auf einer Fläche ca 100×30 m befinden sich Siedlungen mehrerer Kulturen und etwa der Rand eines Gräberfeldes aus dem IX. Jahrhundert. Die Lössdüne ist auf der Nordwestseite von der Cetínka umspült, auf der Südost- und Nordostseite geht sie allmählich in die Ebene über. Auf diesen sanften und sonnigen Hängen setzen wir die intensivste Besiedlung voraus.

Der Wohnungstyp des IX.-X. Jh. ist auf dieser Lokalität das Halbgrubenhaus, das etwa 20–80 cm in die Lössunterlage eingetieft ist. Die Ausmasse der fast regelmässig quadratischen Halbgrubenhäuser betragen beiläufig 250×250 , 300×300 , 400×400 cm. Die Herdstelle mit Steinumfassung liegt in der Nordostecke der Wohnung. Der Eingang war wahrscheinlich auf der Südseite. Die Wände der Halbgrubenhäuser stehen senkrecht auf der geraden und gut gestampften Sohle. Über der Wohnung war wahrscheinlich ein von Pfosten gestütztes Satteldach. Devastationsspuren sind nicht zu beobachten und deswegen können wir vermuten, dass die Siedlung freiwillig verlassen worden ist. Es wurde eine verhältnismässig geringe Menge von Scherbenmaterial zusammen mit Tierknochen in den Wohnungen oder Abfallgruben gefunden, die etwa 100–130 cm tief und bei der Sohle schmaler sind. Die Tierknochen stammen vor allem von kleinen Wiederkäuern, Haustieren, Fischen und vereinzelt auch von Jagdwild.

Das Scherbenmaterial stammt von gut gebrannten, scheidengedrehten Gefässen, ist aus fein geschlammtem, manchmal mit körnigem Sand und feinem Glimmer gemagertem Ton gefertigt. Die Farbe ist überwiegend grauschwarz, und zwar innen und auch aussen, der Bruch ist dunkelgrau bis schwarz. Bei den Scherben mit Anzeichen zur Trichterhalsbildung ist der Bruch geschichtet, als

Folge der rotbräunlichen Verfärbung und Brennung der Oberfläche auch von innen. Die Verzierung besteht aus mehrfachen feinen linkswendigen Wellenlinien, die in Kammstrichtechnik ausgeführt sind, ein anderes Mal wechseln mehrfache Wellenlinien mit waagrechten Rillen ab, oder verzieren selbständige unregelmässige Wellenlinien das Gefäss bis in das untere Drittel. Einige Scherben kleiner Gefässe von altertümlicher Prägung sind mit schwach profiliertem Rand in der Hand gefertigt, ihre Verzierung besteht aus horizontalen Rillen und rechtsgeneigten Wellenlinien, die einander in mehreren Reihen abwechseln. Die Ränder sind bei den altertümlichen Scherben nur schwach ausgezogen und gerundet. Zur überwiegenden Mehrheit des Materials gehören waagrecht und schräg ausgezogene Ränder, die entweder gerade oder schräg abgestrichen sind, eventuell zu Trichterrändern neigen. Auf einer groben Bodenscherbe ist das Zeichen eines einfachen Kreuzes, auf einer weiteren Scherbe wurde ein Stückchen einer plastischen kreisförmigen Bodenmarke erfasst. Zwei Scherben stammten von sehr flachen „Tontellern“ grösserer Ausmasse.

Die Knochengerte waren aus Schienbeinen von kleinen Wiederkäuern gefertigt.

Die Gräber, die im Raum der Ausgrabung gefunden wurden, stammen aus dem IX. Jh. Eines war durcheinandergeworfen, beim anderen fand sich eine slawische Bartaxt, ein Eisenmesser und Gefäss, das an den Blučiner Typus erinnert. Die Orientation der Gräber ist von W – O.

Bešeňov, Flur Malomgát

Bei der Regulierung des linken Žitava-Ufers ist eine Rettungsgrabung in der Länge von 3 km und der Breite des regulierten Flusses durchgeführt worden. Fünf Halbgrubenhäuser und einige Kulturgruben waren zusammen mit äneolithischen Objekten an einer Stelle konzentriert. Die sechste Halbgrubenwohnung wurde 1 km in nördlicher Richtung von den anderen entdeckt. Auch auf dieser Lokalität ist die charakteristische Wohnung das Halbgrubenhaus von quadratischer Form mit den Ausmassen von ca 400×400 cm und der Herdstelle in einer Ecke. Der Eingang war wahrscheinlich von der Ost- oder Südseite. Die Tiefe der Halbgrubenhäuser beträgt ungefähr 30–40 cm, die Wände der Wohnung stehen senkrecht auf der geraden und sorgfältig gestampften Sohle. In den Ecken und auch an den Seiten der Wohnungen sind Spuren von Pfostenlöchern, die wahrscheinlich

das Satteldach gestützt haben. Die Bruchsteine die sich in den Wohnungen vorfinden, stammen etwa von der Herdstelle. Die Wohnungen P — 5 — 6/56 waren durch die Regulationsarbeiten sehr gestört.

Das Scherbenmaterial ist verhältnismässig fein, nur manchmal mit Sand- und feinem Glimmerzusatz. Die Scherben stammen von scheibengedrehten, gut gebrannten Gefässen, die mit waagrechten Rillen, mehrfachen Wellenlinien verziert sind, (die mit mehrfachen Rillen abwechseln), oder auch mit zwei Reihen einer unregelmässigen selbständigen Wellenlinie. Die Farbe ist schwärzlichgrau oder rötlichbraun, bei einigen Scherben ist eine unterschiedliche Färbung der inneren und äusseren Gefässoberfläche zu beobachten. In diesem Falle ist der Bruch geschichtet. Die Mündungsränder sind schräg oder waagrecht ausgezogen, schräg oder gerade abgestrichen, manchmal fein profiliert. Aus einer Abfallgrube wurden zwei Scherben von altertümlicher Prägung gewonnen. Ein Bodenzeichen kam in einem Falle in der Gestalt eines 1 mm tief eingedrückten Ringes in der Bodenmitte vor. Die Knochengерäte sind aus Schienbeinen von kleinen Wiederkäuern hergestellt. Eine doppelkonische Toperle aus feinem Ton ist dunkelgrau gefärbt. Ein Wetzstein aus Bruchstein, ein Eisenmesser und grosse Sandsteine mit Schleif- und Glättungsspuren von Knochengерäten bildeten zusammen mit Scherben- und tierischem Material den Inhalt der Wohnungen und Abfallgruben. Interessant ist die Grube 4/56, in welcher zwar kein Scherbenmaterial gefunden wurde, doch sind

die Knochen der jungen ganzen Individuen für den slawischen Zeitabschnitt charakteristisch. In dieser Grube fanden sich auch Bruchstücke eines menschlichen Schädels.

Der Typus der beschriebenen Wohnungen beider Lokalitäten war in den Niederungen und Steppengebieten in allen von Slawen bewohnten Ländern sehr gebräuchlich. Analogien treffen wir sowohl in der UdSSR, Polen, bei uns, als auch bei den Südslawen an. Die untere Grenze für die Datierung der Siedlung in Nitriansky Hrádok ist der Fund der Gräber aus dem IX. Jh., die nicht mit der Siedlung zeitgleich sind, und die charakteristische Keramik aus dem Ende des IX. und dem Anfang des X. Jh., ausser wenigen Scherben der älteren Prägung, ist entscheidend. Zum Unterschied von Nitriansky Hrádok ist das keramische Material aus Bešeňov charakteristisch für das X. Jh. Nach den bis jetzt gewonnenen Erkenntnissen können wir in beiden Fällen von einer Siedlung mit bäuerlich-weidewirtschaftlichem Charakter sprechen, die nach bestimmter Zeit freiwillig verlassen worden ist. Durch die Rettungsgrabung ist in beiden Fällen nur ein bestimmter Teil der Siedlung erforscht worden, deshalb können wir über die Ausdehnung und den Besiedlungstyp keine bestimmten Folgerungen machen. Durch die bisherige Ausgrabung sind weder Töpferöfen noch Werkstätten abgedeckt worden, und deswegen können wir voraussetzen, dass die Keramik und die Metallgeräte wahrscheinlich durch Handel aus Erzeugungszentren gewonnen wurden.

Übersetzt von B. Nieburová

1

2

3

4

5

6

Tabuľka I. Nitr. Hrádok. 1 — pohľad na lokalitu; 2—6 — zábery z výskumu. Foto M. Rényi.

Tabuľka II. Nitr, Hrádok. Zábery z objektov. Foto M. Rényi.

1

2

3

4

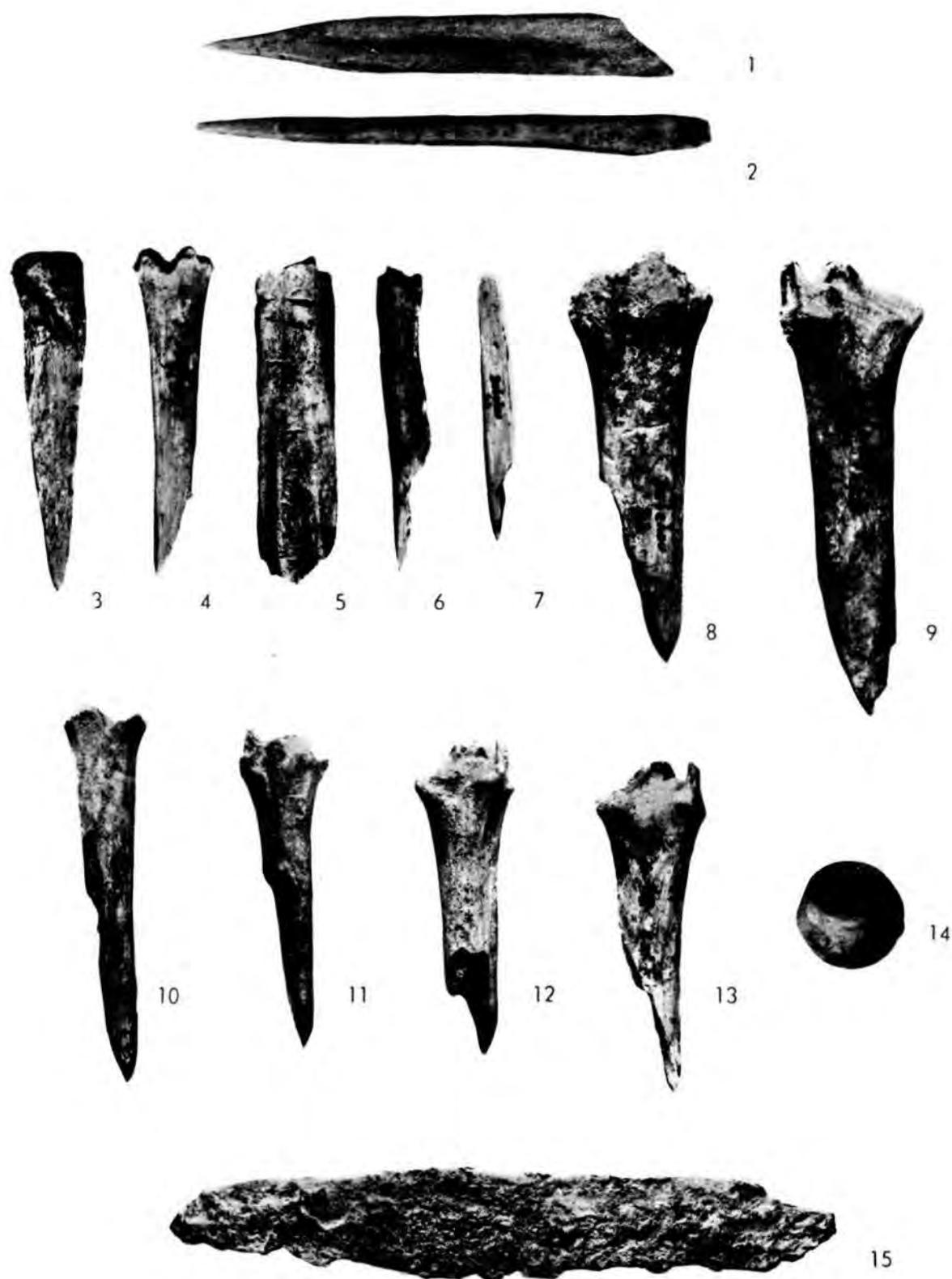

5

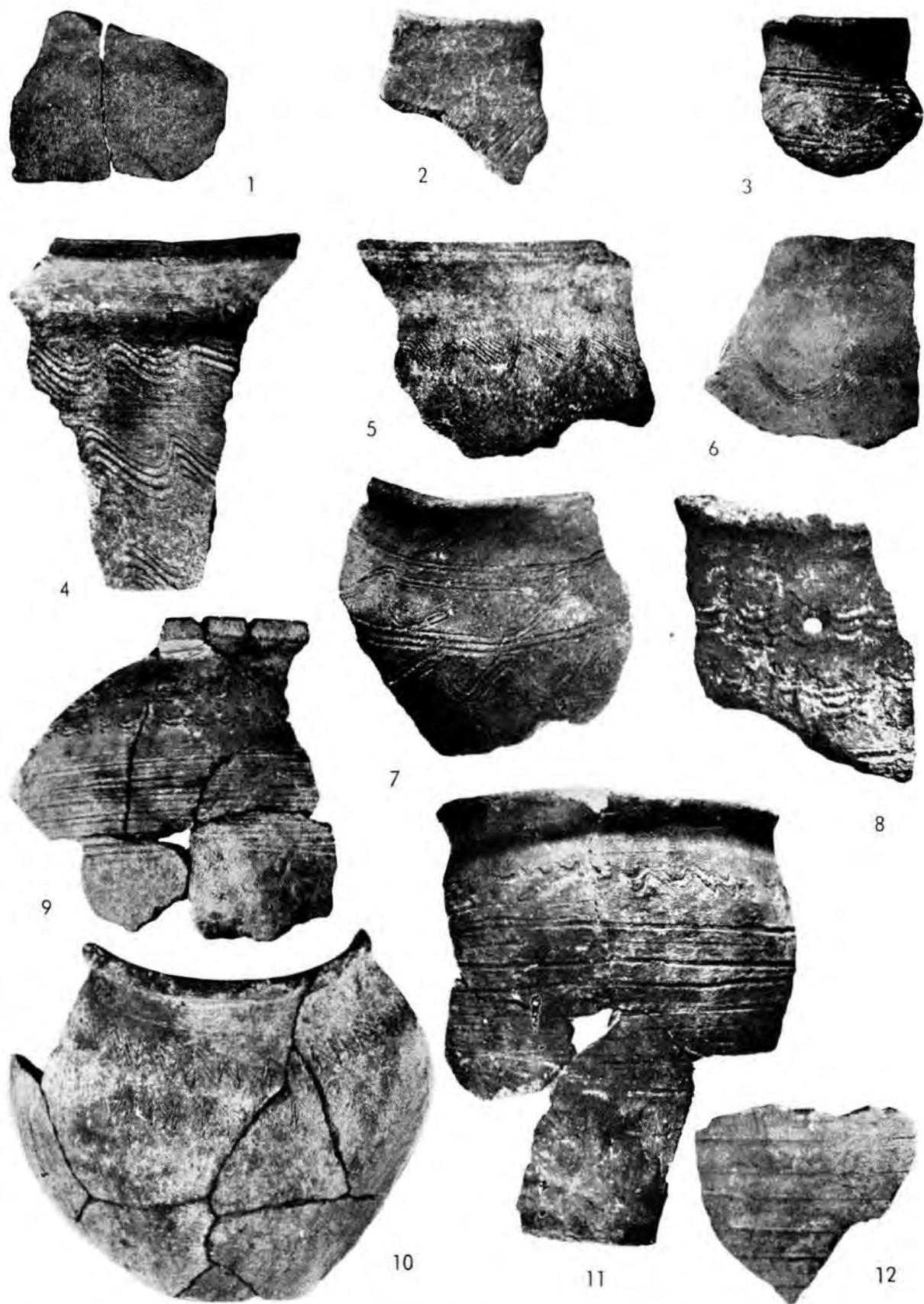

6

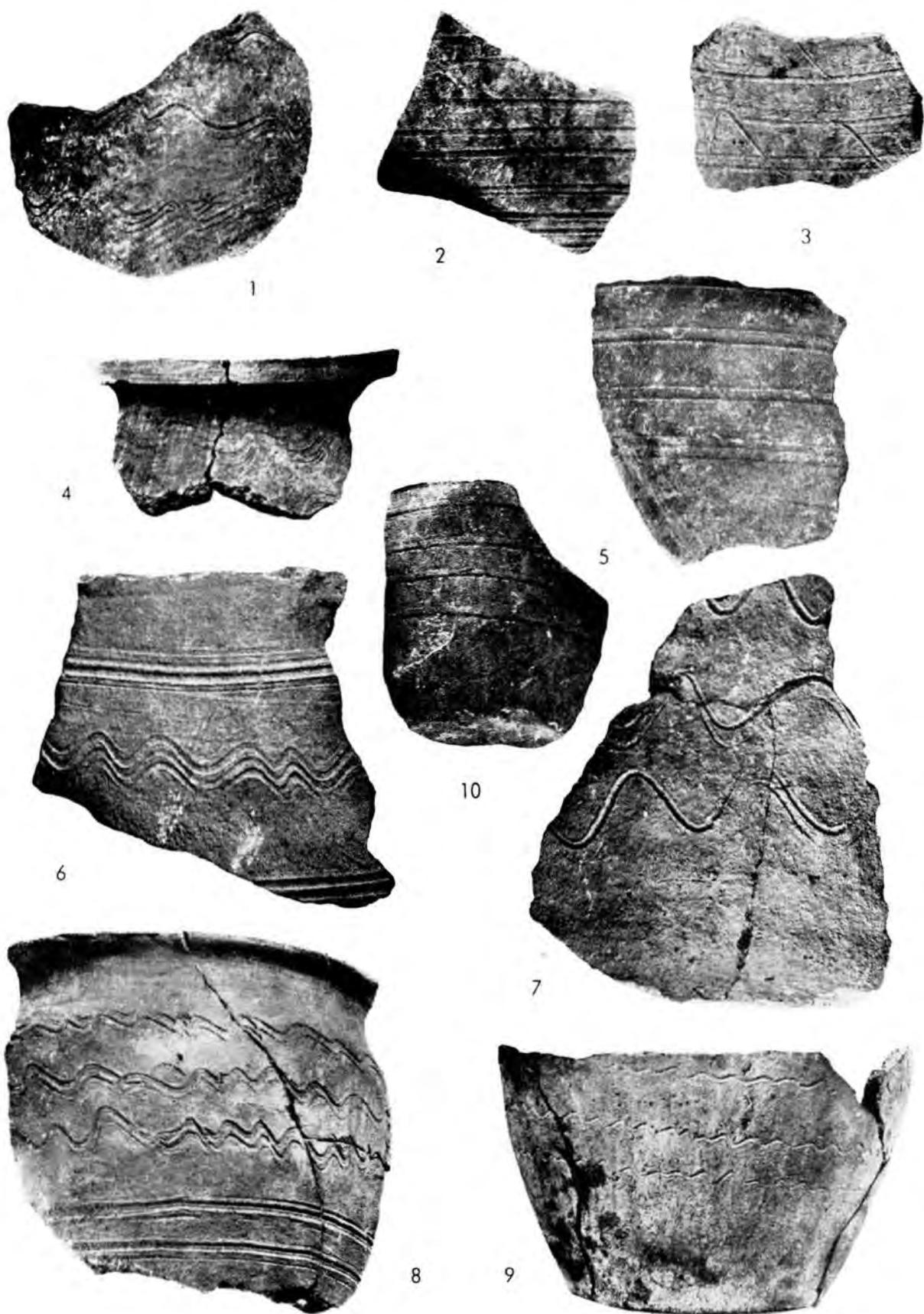
Tabuľka III. Bešeňov. 1—2 — pohľad na lokalitu; 3 — chata 1/56; 4 — chata 2/56; 5 — chata 3/56; 6 — chata 4/56. Foto J. Rajček.

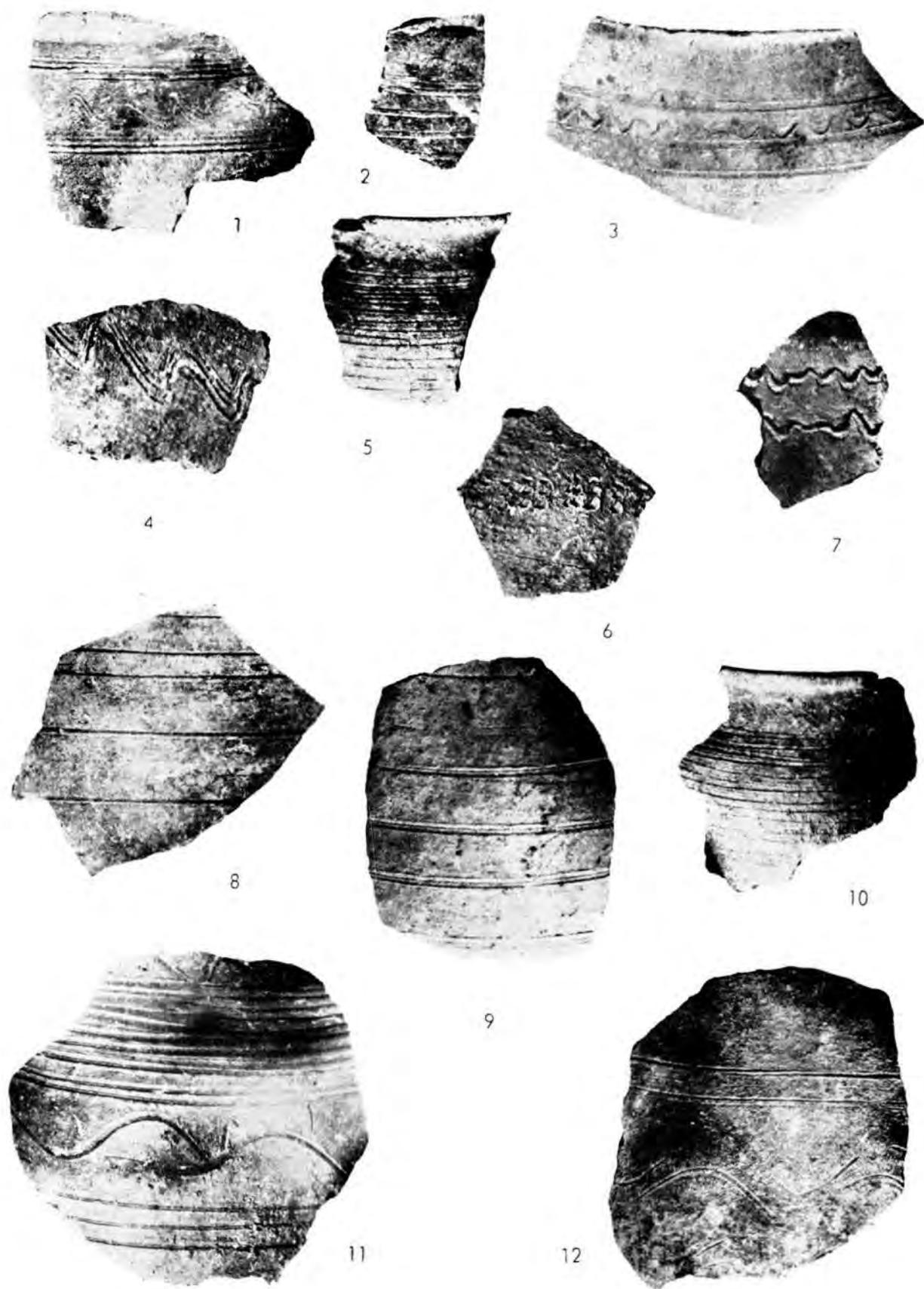
Tabuľka IV. Kostené nástroje. Nitr, Hrádok. 1—2 — Bešeňov; 3—7 — z chaty 2/56; 8—9 — z chaty 3/56; 10—13 — z chaty 4/56; 14 — hlinená perla z chaty 4/56; 15 — železný nožík z chaty 1/56. Foto K. Blaško.

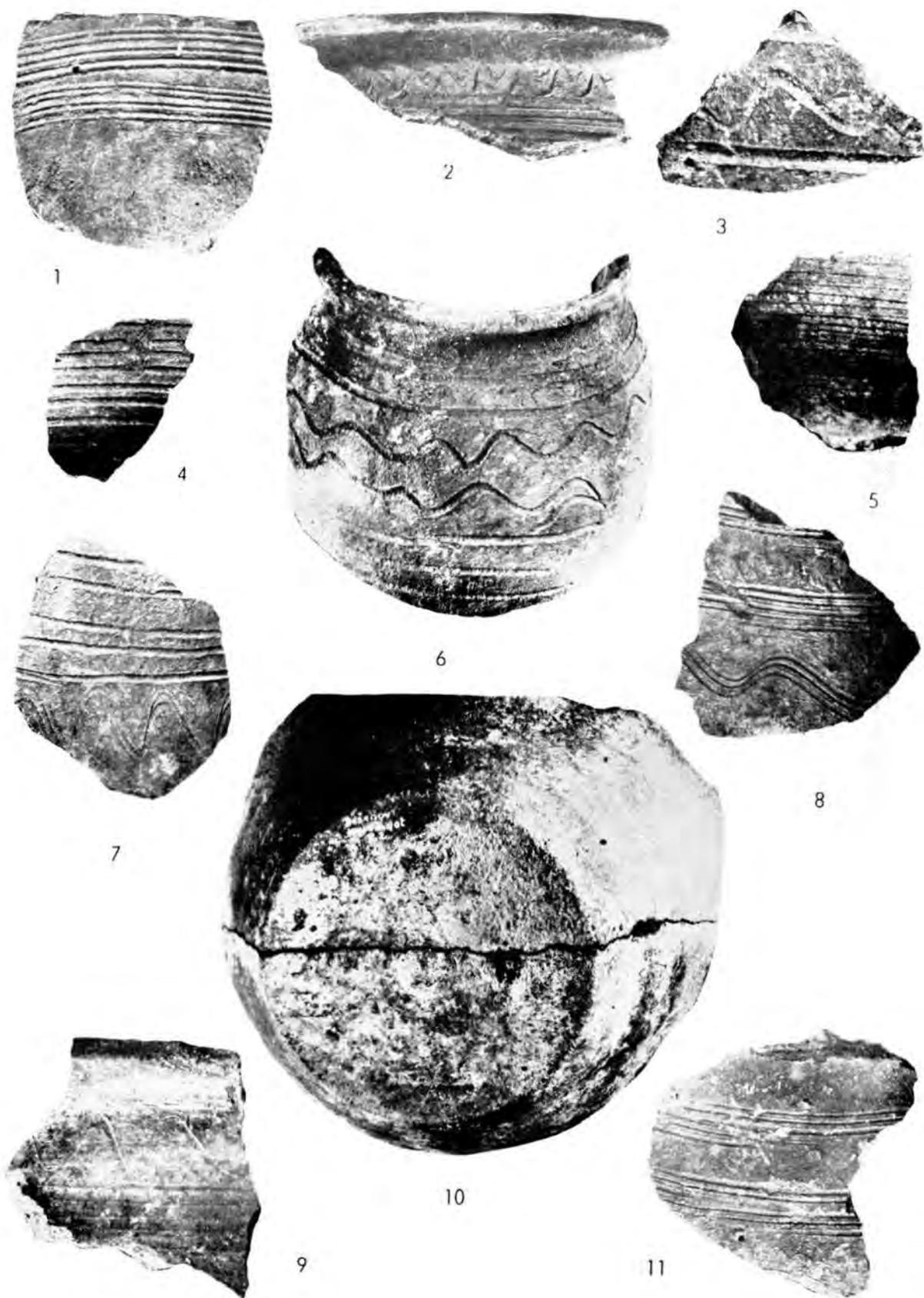
Tabuľka V. Nitr. Hrádok. Črepový materiál. 1, 6, 8, 10, 12 — z jamy 104/53; 2, 3, 7 — z chaty 7/53; 4, 5, 9, 11 — z chaty 32/53. Foto K. Blaško.

Tabuľka VI. Nitr, Hrádok, Črepový materiál. 2—9 — z chaty 24/53; 1, 10, 9 — z chaty 108/53. Foto K. Blaško.

Tabuľka VII. Bešeňov. Črepový materiál, 1, 3, 12 — z chaty 1/56; 2, 8—10 — z chaty 2/56; 7 — z chaty 3/56; 4, 6, 11 — z chaty 4/56. Foto K. Blaško.

Tabuľka VIII. Bešeňov. Črepový materiál. 2, 7 — z chaty 1/56; 5, 7, 10 — z chaty 2/56; 1, 8, 9, 11 — z chaty 3/56; 6 — z chaty 4/56. Foto K. Blaško.

Zvieracie zvyšky z Bešeňova a Nitrianskeho Hrádku, okr. Šurany

CYRIL AMBROS

Pri výskume slovanských objektov v Bešeňove a v Nitr. Hrádku, okr. Šurany, sa našli ako súčasť inventára tiež zvieracie kosti. Skúmané objekty boli obytné a odpadové jamy. Kosti z oboch lokalít predstavujú zvyšky mäsitej potravy. Sú totiž zväčša roztlčené, na mnohých sú stopy po sekaní, niektoré sú ohorené alebo obhryzené od psov. Z týchto dôvodov je aj značná časť materiálu len ako neurčiteľné úlomky. Štúdium zvieracích zvyškov z oboch lokalít prinieslo teda aspoň čiastočný pohľad na hospodárstvo v 9. — 10. storočí n. l.

Zvieracie kosti z Bešeňova sa našli v obytných objektoch, označených P 1 — P 5, a v 3 odpadových jamách (v km 29, 515, 40: 29, 518, 40: 29, 266, 27). V jednej z jam sa našli atypické črepy. Hoci na lokalite sa zistilo tiež osídlenie eneolitické, osteologický materiál ukazuje jasne, že jama vznikla až v období mladšom, slovanskom. Sú v nej totiž kosti mačky domácej a kura domáceho, o ktorých vieme, že sa nevyskytovali v eneolite. Obsah obytných objektov nebol bohatý na zvieracie kosti. Dovedna sa získalo 231 kostí, z ktorých približne $\frac{1}{5}$ sa nedala určiť. Niektoré kosti boli opracované a používané ako nástroje. Tak napríklad v objekte P 4 sa našli len kostené nástroje. Zhotovili ich z anatomicky rovnakých kostí, a to z holenných kostí malých prežúvavcov (koza, ovca, srnec). Ďalšie nástroje, nájdené v objekte P 2, boli opracovaním a používaním natoľko poškodené, že sa nedalo zistiť, z ktorých zvierat pochádzajú. V objekte P 3 boli dva nástroje taktiež z holenných kostí malých prežúvavcov. Vidno teda, že na výrobu nástrojov nevyberali kosti len nahodile, ale na určitý druh nástroja používali vždy tie isté druhy kostí. Predpokladalo to určité anatomické vedomosti a skúsenosti. Nebolo by preto bez zaujímavosti venovať pozornosť kostenej industrii zo všetkých období praveku a časnej histórie i po stránke anatomickej a zoologickej. V každom prípade treba zahrnúť aj tieto nástroje medzi ostatný zvierací materiál.

Zvláštneho charakteru bola jama v km 29, 266, 27. Našli sa v nej zväčša kosti z mladých zvierat,

a to z troch jedincov malých prežúvavcov (koza alebo ovca), veľmi mladého, približne dvojmesačného teľaťa, polročného prasiatka, ďalej kostra mladšej mačky a kosti z troch jedincov kura domáceho. Vidno, že do jamy vhodili celé telá, pretože z jednotlivých kostier chýbajú zvyčajne len také kosti, pri ktorých možno predpokladať, že ich strávil pôda. Pretože spolu s týmito kosťami boli v jame aj zvyšky ľudskej lebky, možno, že ide o akúsi rituálnu či obetnú záležitosť. Bližšie osvetlenie by bolo možné, ak by sa našli podobné analógie.

Áké domáce zvieratá najviac chovali obyvatelia v Bešeňove? Bol to *hovädzi dobytok, malé prežúvavce a ošipané*. Na prvom mieste boli malé prežúvavce, koza a ovca. Bezpečný dôkaz o chove kôz sa nenašiel. Z ovce sa zachovali časti dvoch lebiek. Jedna z nich má len veľmi slabé rohové výbežky a patrila bahnici. Druhá má väčšie rohy a patrila pravdepodobne škopovi alebo baranovi. Boli to ovce malého veku.

Ďalším zdrojom výživy bol *hovädzi dobytok a ošipané*, ktoré boli tiež malého veku. Výšku hovädzieho dobytku, ktorá sa dá s určitou presnosťou vypočítať, sme nemohli rekonštruovať, pretože sme nemali ani jednu z dlhých končatinových kostí v celosti. Všetky nájdené kosti však svedčia o veľmi malej výške týchto zvierat. Malý počet kostí hovädzieho dobytku patrili mladým zvieratám, pravda, okrem spomenutých jedincov z jednej jamy. Porážali teda väčšinou už dospelé kusy.

Okrem týchto hlavných zdrojov mäsitej výživy chovali koňa, ktorý pravdepodobne len výnimočne poskytoval potravu, pretože jeho zvyškov sa našlo veľmi málo. Používali ho azda len ako ťažné zviera. Ani pri koňovi sa nedá usudzovať na veľkosť a formu.

Z hospodársky menej dôležitých zvierat chovali psa a mačku. Relatívne vysoký počet kostí mačky je oslabený tým, že všetky tieto kosti pochádzajú len z jedného jedinca. Z hydiny chovali kura domáceho.

Lovná zver je oproti domácim zvieratám za-

stúpená len veľmi malým počtom kostí jeleňa, srnca a zajaca. Lov teda bol málo dôležitý pre výživu obyvateľov, ako je to všeobecné v tejto dobe.

Zvieracie kosti z Nitrianskeho Hrádku pochádzajú, podobne ako kosti z Bešeňova, zo 6 obytných objektov a z 8 jám. Na rozdiel od prvej lokality možno konštatovať, že sídelné objekty boli bohatšie na zvierací materiál. Bol však vyšší počet neurčiteľných úlomkov, ktoré tvorili vyše $\frac{1}{3}$ nájdených kostí. Nenašli sa žiadne opracované kosti.

Z domácich zvierat bol na prvom mieste hovädzí dobytok, ďalej ošípaná a až na treťom mieste malé prežúvavce. Hovädzí dobytok bol, rovnako ako v Bešeňove, malého veku. Z malých prežúvavcov je bezpečný dôkaz len o chove ovce. To však nevylučuje, že by nepoznali tiež chov kozy. Naopak je isté, že aj koza patrila k stádam domáceho dobytku. Obyvatelia v Hrádku chovali tiež mačku domácu, chýbajú však kosti psa. Túto skutočnosť možno pričítať len náhode, pretože pes bol zaiste i v tomto období spoločníkom človeka. Z hydiny poznali kura domáceho a pravdepodobne tiež hus domácu. Jediný nájdený metakarpus nedovoľuje bezpečne rozhodnúť, či patril divej alebo domácej husi.

Z lovnej zveri sa našlo najviac pozostatkov z jeleňa a zajaca, zatiaľ čo proti Bešeňovu chýbajú kosti srnca. Niekoľko rybacích kostičiek je dôkazom toho, že i rybolov v blízkej rieke dopĺňal výživu. K vzácnej koristi patril vlk. Našla sa len jeho distálna časť ramennej kosti. Jej veľkosť však nepripúšťa zámenu so psom (distálna šírka je 46 mm). Možno, že jeho zastrelením sa zbavili nepríjemného a nežiadúceho príživníka, ktorý ohrozoval stáda pasúceho sa dobytku.

Ako už bolo spomenuté, na oboch lokalitách sa našlo len pomerne málo zvieracích kostí. Touto skutočnosťou si môžeme vysvetliť i rozdielne zastúpenie jednotlivých domácich zvierat. Nemožno hovoriť o vplyve prostredia, pretože obidve sídliská boli vzdialené od seba len približne 5 km a boli položené na rovine. Výskum nebol tiež kompletný, takže opísaný materiál je len menšou časťou a predstavuje teda čiastočný pohľad na vtedajšiu hospodársku situáciu. Ďalšie výskumy z tohto obdobia

	Bešeňov		Nitr. Hrádok	
	Počet kostí Anzahl d. Knochen	V % z celk. počtu určiteľných In % der bestimb.	Počet kostí Anzahl d. Knochen	V % z celk. počtu určiteľných In % der bestimb.
Kôň (<i>Equus caballus</i>)	3	1,68	22	6,18
Hov. dobytok (<i>Bos taurus</i>)	42	23,06	174	48,59
Koza — ovca (<i>Capra — Ovis</i>) z toho najmenej ovca (<i>Ovis</i>)	55 (2)	30,89	30 (2)	8,42
Ošípaná (<i>Sus scrofa</i>)	21	11,79	96	26,96
Pes (<i>Canis familiaris</i>)	6	3,37	—	—
Mačka dom. (<i>Felis dom.</i>)	26	14,60	1	0,28
Jeleň (<i>Cervus elaphus</i>)	1	0,56	7	1,96
Srniec (<i>Capreolus capreolus</i>)	2	1,12	—	—
Vlk (<i>Canis lupus</i>)	—	—	1	0,28
Zajac (<i>Lepus europaeus</i>)	3	1,68	2	0,56
Vtáky (<i>Aves</i>)	19	10,67	19	5,33
z toho: kur dom. (<i>Gallus dom.</i>)	(15)	(8,42)	(12)	(3,37)
hus (<i>Anser sp.</i>)	—	—	(1)	(0,28)
Ryby (<i>Teleostei</i>)	—	—	4	1,12
Určiteľné spolu Bestimmbare zusammen	178		356	
z toho davon				
domáce bezpeč. Haustiere sicher	168	94,32	335	94,10
dive bezpeč. Wildtiere sicher	6	3,37	14	3,95
Ludské kosti (<i>Homo</i>)	5		4	
Neurčiteľné Unbestimmbare	48	20,77	238	39,80
Summa	231		598	

nám azda prinesú hlbšie a širšie doklady o spoločnú kultúru sice čiastočne už poznáme, ale naše vedomosti o ich materiálnej základni, o chove dobytku, spôsobe výživy a love sú zatiaľ veľmi sporé. Sobě života Slovanov na našom území. Ich mate-

Tierreste aus Bešeňov und Nitriansky Hrádok, Bez. Šurany

Cyril Ambros

Bei den Ausgrabungen der slawischen Objekte in Bešeňov und Nitr. Hrádok (Bez. Šurany) fanden sich als Bestandteil des Inventars der erwähnten Objekte auch Tierknochen. Die erforschten

Objekte waren sowohl Wohn- als auch Abfallgruben. Die Knochen von beiden Lokalitäten stellen Reste von Fleischnahrung dar. Das Studium der Tierreste auf beiden Lokalitäten brachte we-

nigstens teilweise einen Einblick in die Wirtschaft des 9. — 10. Jahrh. u. Z.

Die Tierknochen von Bešeňov fanden sich in Wohnobjekten, die mit P 1 — P 5 bezeichnet waren, und in drei Abfallgruben (im km = 29, 515, 40; 29, 518, 40; 29, 266, 27). Insgesamt wurden 231 Knochen erworben, von denen etwa 1/5 unbestimmbar war. Einige Knochen waren bearbeitet und sind als Geräte benützt worden. Zur Herstellung dieser Geräte wurden die Knochen nicht zufällig ausgewählt, sondern für eine gewisse Gerät-Art wurden dieselben Knochen genommen. In unserem Falle wurden immer die Schienbeine von kleinen Wiederkäuern (Ziege, Schaf, Reh) benützt. Dies setzte gewisse anatomische Kenntnisse und Erfahrungen voraus. Es wäre daher nicht uninteressant, der Knochenindustrie aus sämtlichen Perioden der Vor- und Frühgeschichte auch vom zoologischen und anatomischen Standpunkt, Aufmerksamkeit zu widmen.

Von besonderem Charakter war die Grube im km = 29, 266, 27. In dieser Grube fanden sich meist Knochen von jungen Tieren, und zwar von drei Individuen kleiner Wiederkäuer (Ziege, oder Schaf), eines sehr jungen, etwa zwei Monate alten Kalbes, eines halbjährigen Ferkels, ferner das Skelett einer unerwachsenen Katze und Knochen von drei Individuen des Haushuhns. Offensichtlich ist, dass in die Grube die ganzen Körper geworfen wurden, da von einzelnen Skeletten gewöhnlich nur jene Knochen fehlen, bei denen die Möglichkeit besteht, dass sie in der Erde vermodert sind. Nachdem in der Grube, zusammen mit diesen Knochen auch Reste eines Menschenschädels waren, ist es möglich, dass es sich hier um irgendeine rituelle oder Opfer—Angelegenheit handelt.

Eine weitere Ernährungsquelle stellt das Rind und Hausschwein dar, die ebenfalls kleinwüchsig waren. Die Widerristhöhe der Hausrinder liess sich nicht wiederherstellen, nachdem kein einziger Rückenknöchel im Ganzen erhalten blieb. Sämtliche gefundenen Knochen zeugen aber von der Kleinwüchsigkeit dieser Tiere. Es handelt sich meist um erwachsene Individuen.

Ausser diesen Hauptquellen der Fleischnahrung wurde das Pferd gezüchtet, welches wahrscheinlich nur selten als Nahrung diente. Es wurde wohl nur als Zuchtier verwendet. Nicht einmal bei dem Pferd konnte man die Grösse und Form beurteilen.

Von den wirtschaftlich weniger wichtigen Tieren wurde Katze und Hund gezüchtet. Die relativ grosse Zahl der Katzenknochen ist dadurch

vermindert, dass alle diese Knochen von einem Individuum stammen. Vom Geflügel wurde das Huhn gezüchtet.

Das Jagdwild ist gegenüber den Haustieren nur durch eine sehr geringe Zahl von Hirsch-, Reh-, und Hasenknochen vertreten. Die Jagd ist in den Hintergrund getreten, wie es in dieser Zeit allgemein war.

Die Tierknochen aus Nitr. Hrádok stammen, ähnlich wie die Knochen aus Bešeňov aus 6 Wohnobjekten (1/53, 32/53, 53/53, 60/53, 82/54, 108/54) und 8 Abfallgruben (5/53, 8/53, 35/53, 59/53, 102/54, 103/54, 110/54, 111/54). Die Siedlungsobjekte besaßen hier aber reicheres Tiermaterial. Über 1/3 bestand aus unbestimmbaren Bruchstücken. Knochengeräte wurden keine gefunden.

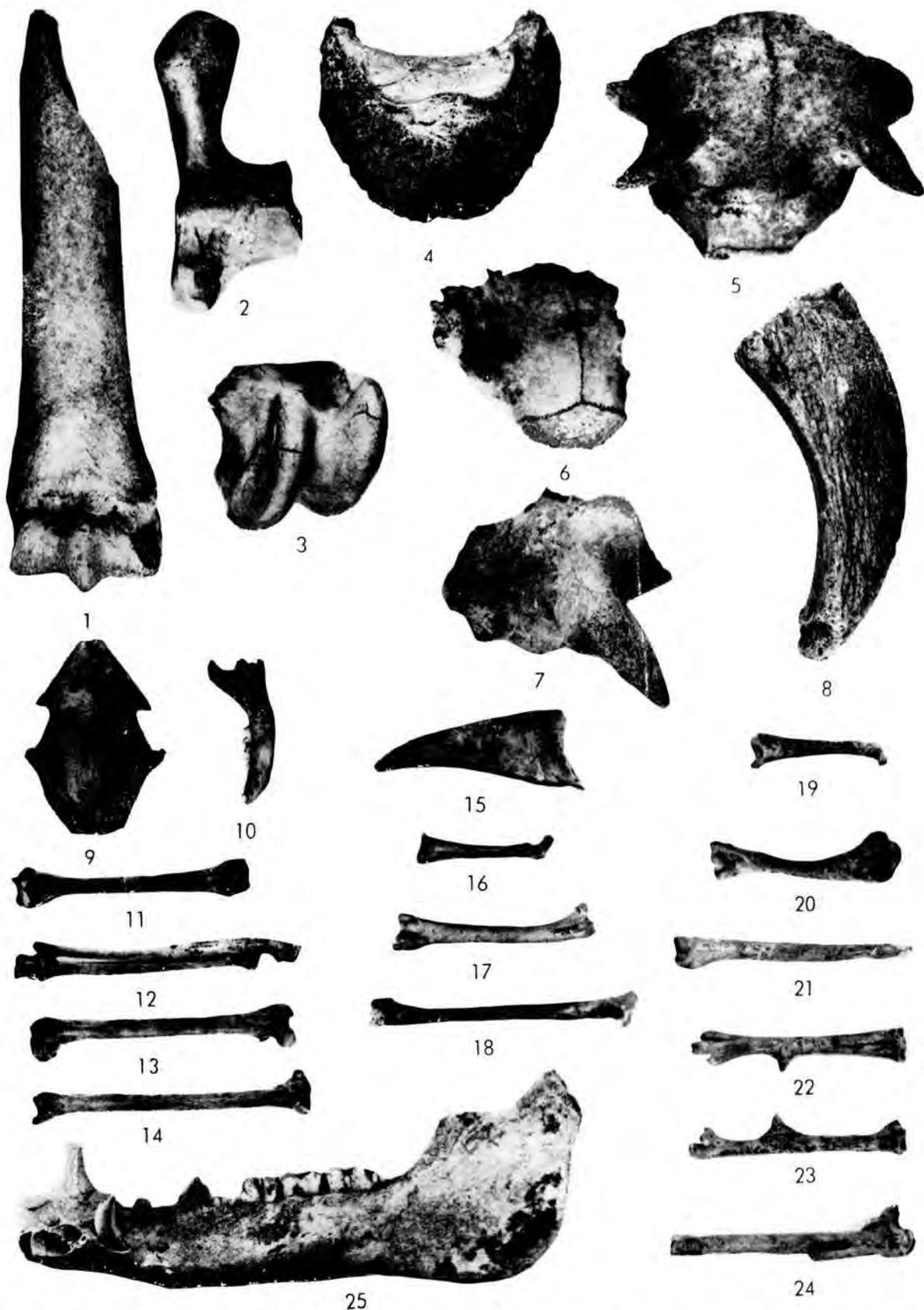
Von den Haustieren war das Rind an erster Stelle, ferner das Hausschwein und erst an dritter Stelle kleine Hauswiederkäuer. Das Rind war, ebenso wie in Bešeňov, kleinwüchsig. Von den kleinen Hauswiederkäuern ist nur die Schafzucht mit Bestimmtheit belegt. Es ist aber nicht ausgeschlossen, dass auch die Ziege gezüchtet wurde. Die Hauskatze wurde von den Bewohnern von Hrádok ebenfalls gezüchtet, es fehlen aber Haushundknochen. Diese Tatsache ist nur einem Zufall zuzuschreiben, ähnlicherweise wie der Mangel an Belegen über die Ziegenzucht. Der einzige *Metacarpus* lässt nicht mit Bestimmtheit entscheiden, ob er einer Wild- oder Hausgans gehört hat.

Vom Jagdwild wurden Hirsch- und Hasenreste gefunden, gegenüber Bešeňov fehlen in Nitr. Hrádok Rehknochen. Einige Fischknochen zeugen darüber, dass auch der Fischfang die Ernährung ergänzte. Als seltene Beute galt der Wolf. Es fand sich nur der *Distalteil vom Humerus*, seine Grösse lässt aber keine Verwechslung mit dem Hunde zu (die *Distalbreite* beträgt 46 mm).

Wie schon erwähnt wurde, fanden sich auf beiden Lokalitäten verhältnismässig wenige Tierknochen. Durch diese Tatsache können wir auch die verschiedene Vertretung einzelner Haustiere erklären. Man kann hier von keinem Einfluss der Landschaft reden, da beide Siedlungen nur ungefähr 5 km voneinander entfernt waren und auf einer Ebene lagen. Die Ausgrabungen waren auch nicht komplett, so dass das hier beschriebene Material nur ein kleiner Teil ist und daher nur einen unvollkommenen Einblick in die damalige wirtschaftliche Lage bietet. Weitere Ausgrabungen aus dieser Periode werden vielleicht tiefere und weitere Zeugnisse über das Leben der Slawen in unserem Gebiete bringen.

Tabuľka I. 1—7: *Bos taurus* L. 1 — Nitr. Hrádok, obj. 35/53; 2 — Nitr. Hrádok, obj. 82/54; 3 — Bešeňov, obj. v km = 29, 518, 40; 4 — Nitr. Hrádok, obj. 60/53; 5 — Nitr. Hrádok, obj. 60/53; 6 — Nitr. Hrádok, obj. 108/54; 7 — Bešeňov, obj. P—1. Foto K. Blaško. 1 : 2.

Tabuľka II. 1—4: *Equus caballus* L. 1 — Nitr. Hrádok, obj. 60/53; 2 — Nitr. Hrádok, obj. 5/53; 3 — Nitr. Hrádok, obj. 5/53; 4 — Nitr. Hrádok, obj. 82/54; 5—8: *Ovis aries* L. 5 — Bešeňov, obj. P—1; 6 — Bešeňov, obj. P—1; 7 — Nitr. Hrádok, obj. 1/53; 8 — Nitr. Hrádok, obj. 53/53; 9—14: *Felis domestica* Schr., Bešeňov, obj. v km = 29, 266, 27; 15—18: *Gallus dom.*, Bešeňov, obj. v km = 29, 266, 27; 19—23: *Gallus dom.*, Nitr. Hrádok, obj. 59/53; 24 — *Anser* sp., Nitr. Hrádok, obj. 59/53; 25: *Sus scrofa dom.* L., Nitr. Hrádok, obj. 1/53.
Foto K. Blaško, 1 : 2.

Výskum v Bešeňove roku 1950

EUDMILA KRASKOVSKÁ

Roku 1950 pokračoval výskum v Bešeňove, okr. Šurany, na pozemkoch kolónie „Oncsa“, ktorý trval od 11. apríla do 20. mája. Výskum bol robený na parcelách Eugena Rečku, Štefana Feketeho Dezidera Ivana a na prilahlej obecnej roli. V záhradách E. Rečku a Š. Feketeho boli vykopané sondy široké 1 m rozličnej dĺžky a hĺbky, ktoré šli v smere S—J. Vzdialenosť medzi sondami bola od 1 m do 3 m, pretože sondy boli vedené tak, aby nepoškodili ovocné stromy. Na parcele E. Rečku boli vykopané tieto sondy: sonda 21 (kde boli odokryté hroby č. 65, 66, 68, 69, 70, 73), sonda 22 (hrob 74, 75, 76, 77), sonda 26 (hrob 81, 82, 83, 84), sonda 27 (hrob 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92). Pri pokračovaní sondy 10 z roku 1949 bol nájdený hrob 64. Na pozemku Š. Feketeho boli urobené tieto sondy: sonda 19, 23 a 24 (bez nálezov), sonda 20 (hrob 67, 71, 72), sonda 25 (hrob 78, 79, 80). Na parcele D. Ivana vykopali sme 4 menšie sondy: sonda 28 (hrob 85), 29, 30 a 31 (bez nálezov). Plocha obecnej role v šírke 54 m a na dĺžku 48,80 m bola prekopaná celá. Na tejto ploche sme našli 9 popolnic a kostrové hroby 93 až 150. Napokon sme vykopali jednu dlhú sondu pozdĺž poľnej cesty, kde neboli zistené žiadne hroby.

Na pozemku E. Rečku sa rozprestieralo sídlisko s keramikou železovského typu. V kultúrnej vrstve sa tu našli črepy tenkostennej keramiky, zdobenej rytým ornamentom a črepy väčších nádob s plastickou výzdobou, napr. črep z okraja nádoby žltosivej farby, zdobený vpichmi urobenými nechtami, črep veľkej nádoby žltočervenej farby okrášlený vypuklinou a jamkami, spodok nádoby tmavosivej farby s malým pupákom. Ďalej boli nájdené 3 kusy kamenných nástrojov, 2 odštepky z obsidiánu a nukleus z jaspisu.

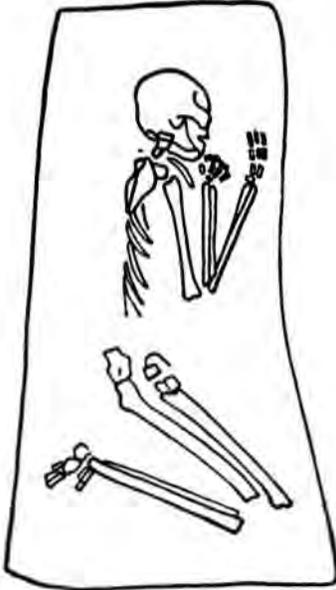
Ploská kamenná sekerka tmavozelenej farby (amfibolit) s obojstranne zbrúseným ostrím: dĺžka 7 cm, šírka 3,4 cm (tab. III: 3). Ploská kamenná sekerka tmavozelenej farby má ostrie zbrúsené na jednej strane: dĺžka 3,5 cm, šírka 2,7 cm, (tab. III: 2). Úlomok ploskej sekerky z kameňa sivo-

zelenej farby (bridlica), ostrie je odrazené; dĺžka 3,5 cm (tab. III: 1). Úlomok noža z obsidiánu: dĺžka 1,5 cm. Odštepok z obsidiánu; šírka 1,5 cm. Nukleus z červeného jaspisu: veľkosť 3,3: 2,8 cm. Taktiež sa našiel úlomok paroha jeleňa so stopami po opracovaní (zárezy).

Na parcele Š. Feketeho bola čiastočne odokrytá kultúrna jama s črepmi železovskej keramiky. Vykopali sme iba polovicu jamy, pretože nad ňou rástol ovocný strom. V jame bola nápadne čierna zem a pár menších kameňov. Nájdené črepy pochádzajú z tenkostenných bombovitých nádob, zdobených rytým ornamentom, a z hrubších nádob. Fragment bombovitej nádoby sivej farby, zdobený rytou kľukatkou a vpichmi: výška 4 cm (tab. II: 15). Črep nádoby sivej farby zdobený šrafovaním, ryhami a jamkami (tab. II: 16). Črep z okraja nádoby žltej farby, zdobený vodorovnými ryhami a jamkami (tab. II: 18). Črep bombovitej nádoby žltosivej farby, zdobený rytými volútami a jamkami. Podobný črep s rytou volútou. Ďalšie črepy patrili k väčším hrubostenným nádobám. Črep z okraja nádoby žltej farby, zdobený šikmo umiestnenými vpichmi, urobenými nechtami (tab. II: 17). Črep z brucha nádoby hnedej farby, zdobený okrúhlym pupákom (tab. II: 13). Črep žltej farby s polkruhovým vodorovne prevítaným uškom (tab. II: 14). Fragment nádoby, časť rovného hrdla a steny. Povrch črepa bol žltý, ale na lome uprostred materiál bol čierny, v hline boli primiešané plevy (tab. II: 19). Podobne vyhotovený črep s oválnym pupákom. Úlomok ploského trecieho kameňa sivozelenej farby (porfyroid); šírka 10 cm (tab. II: 12).

Hrob 72. Pod kultúrnou jamou sme objavili hrob skrčenca. Hrob neprerezal jamu, ale sa nachádzal pod ňou. Ornica bola hrubá 35 cm, pod ňou bola čierna výplň jamy, hrubá 30 cm, nižšie bol žltý piesok. V ňom v hĺbke 95 cm ležala úplne zachovaná kostra dospelého človeka, dlhá 113 cm. Ležala vo smere V—Z (80°—260°) v skrčenej polohe na ľavom boku. Tvár bola obrátená dolu. Ruky

ohnuté v laktoch boli položené pri hlave, ľavá dľaň bola otvorená, pravá ruka bola zavretá v päst. Nohy boli v kolenách pokrčené v ostrom uhle, pravá noha ležala na ľavej (obr. 1). Hoci pri kostre neboli nájdené nijaké milodary, hrob bol datovaný svojou polohou pod kultúrnou jamou so železovskou keramikou. Patrí do doby neolitickéj.

Obr. 1. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, neolitický hrob 72.

Neolitické sídlisko siahalo až na plochu obecnej role. V jej južnej časti bola vykopaná kultúrna jama so železovskou keramikou. V jame zachoval sa v hĺbke 78 cm spodok ohniska z hlíny, do červena vypálený. Ohnisko nepravidelnej podlhovastej formy malo rozmery 100×76 cm. Uhlíky a popol v jame neboli, našli sa len črepy jemnej zdobenej keramiky a hrubých nádob: črep z okraja bombovitej nádoby žltej farby, zdobený rytou volútuou a jamkami; črep žltosivej nádoby s rytou volútuou; tri malé črepy sivej a žltosivej farby, zdobené ryhami a jamkami, a črep zdobený dvojíťmi ryhami. Väčšiu časť tvorila hrubostenná keramika, často vyrobená z hlíny pomiešanej s plevami. Črep žltočervenej farby, zdobený okrúhlym pupákom a vpichmi urobenými nechtami. Črep z okraja bombovitej nádoby, zdobený pupákom s 2 vtláčenými jamkami a vpichmi urobenými nechtami (tab. II: 5). Ďalšie 2 črepy mali pupáky s vtláčenou jamkou. Fragment spodku nádoby žltej farby, zdobený trojdíelnym pupákom a jamkami (tab. II: 6). Črep žltohnedej farby, okráslený plastickým pásikom s vtláčenými jamkami. Črep z okraja bombo-

vitej nádoby červenožltej farby, zdobený jamkami v 2 vodorovných radoch (tab. II: 2). Črep z okraja bombovitej nádoby žltočervenej farby, zdobený 3 guľatými pupákmi (tab. II: 1). Podobný črep hnedej farby. Črep z brucha nádoby sivej farby s polkruhovým vodorovne prevrtaným uškom (tab. II: 7). Ďalšie črepy z väčších nádob boli nezdobené. Spolu s črepmi v jame sa našiel nožík z červeného jaspisu (dĺžka 4,3 cm, šírka 2 cm) a odštepok z červeného jaspisu: dlhý 4 cm (tab. II: 8 a 9).

Na obecnej roli našli sa aj *ojedinelé črepy* keramiky tohto typu: črep sivej farby s trochu vyhnutým okrajom, zdobený šrafovaním (tab. II: 20); črepy z okraja nádoby hnedosivej farby (jeden z nich mal guľatý pupák; tab. II: 11); črepy veľkej nádoby žltohnedej farby (dva z nich boli okráslené guľatými pupákmi; tab. II: 10). Podľa intenzity nálezov možno usudzovať, že neolitické sídlisko bolo najmä na Rečkovej a Kukanovej parcele, ale siahalo i na susedné pozemky Feketeho a obecnu roľu. Ojedinelé črepy na obecnej roli pravdepodobne boli rozvláčené orbou.

Pri výskume r. 1949 našlo sa *viac hrobov zo staršej doby bronzovej*, ale z roku 1950 iba hrob 67 možno zaradiť do tejto doby. Rozmery hrobu neboli zistené, horná časť kostry, ležiacej v hĺbke 50 cm, bola celá rozhádzaná. In situ zostali iba pokrčené dolné končatiny, ktoré svedčia, že táto kostra dospelé osoby ležala pôvodne v skrčenej polohe. Pri kostre sa našli úlomky nádoby sivej farby. Bola to šálka, zdobená 2 malými hrboľčkami. Na obecnej roli na severnom konci pohrebiska bol nájdený v sonde krčiaztek hnedej farby s baňatým spodkom a trochu rozšíreným hrdlom; ucho bolo odlomené; výška 8 cm, Ø okraja 6,8 cm (tab. III: 4). Nádobka, ktorá ležala v hĺbke 50 cm, patrila ku kultúre unéctickej. Pravdepodobne k tejto kultúre patrila aj fragment šálky, nájdený v ornici, časť hrdla s oblým uškom, hnedej farby (tab. III: 5).

V sonde pozdĺž poľnej cesty bola kultúrna vrstva, miestami hrubá až 2 m. Našli sa v nej jednotlivé črepy, z nich 2 črepy boli tuhované. Pravdepodobne boli to pozostatky osídlenia kultúry halštatskej. Z doby laténskej našiel sa jediný črep z nádoby na kruhu vytočenej (zvonka bola tmavosivej, vnútri žltočervenej farby). Pravdepodobne bola to profilovaná miska.

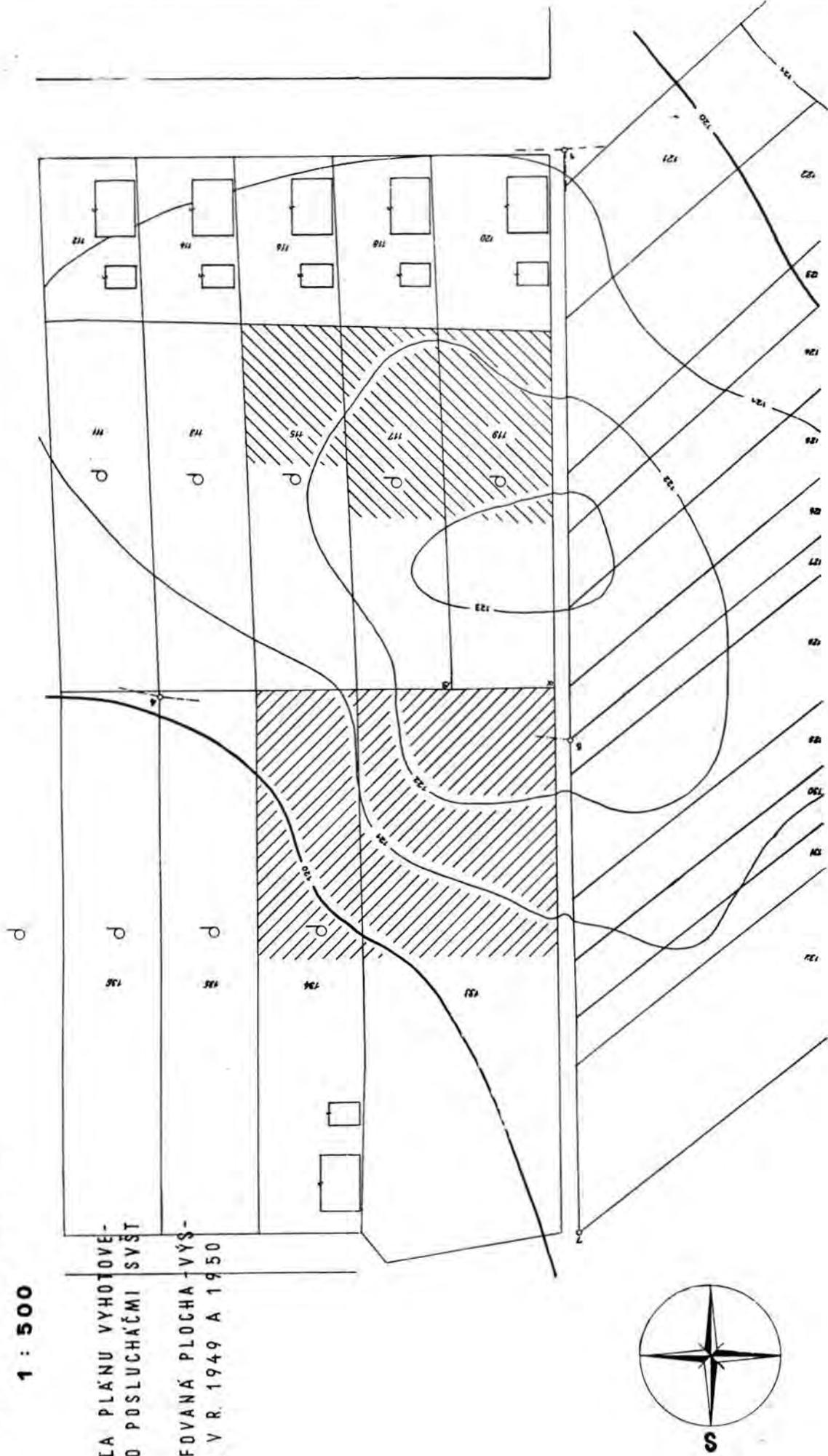
Hlavná časť nálezov pochádza z doby slovanskej, pričom boli zastúpené nálezy z rozličných období kultúry hradištnej, začínajúc od starobylých popolnic a končiac radovým pohrebiskom z XII. stor. Popolnice, vcelku 9 kusov, boli nájdené na obecnej

BEŠEŇOV, okr. ŠURANY
SITUÁCIA » PAPPÖLD «

1 : 500

PODĽA PLÁNU VYHOTOVENEHO POSLUCHAČMI SVŠT

ŠRAFOVANÁ PLOCHA - VÝŠKUM V R. 1949 A 1950

roli. Väčšina ich bola sústredená v juhovýchodnej časti pohrebiska, kde sa našli aj neporušené popolnice in situ.

Popolnica D zachovala sa v črepech, pretože bola plytko pod povrchom. Stála v hĺbke 40 cm a obsahovala prepálené kosti. Je to spodná časť mierne baňatej nádoby sivožltej farby, zdobená temer po celom povrchu. Zostali iba 2 pásiky vlnovky a pásik vodorovných rýh. Nádoba bola vytočená na kruhu z jemne plavenej hlíny a dobre vypálená: v 12 cm, Ø dna 9,3 cm (tab. IV: 5).

Popolnica E sa nachádza v hĺbke 60 cm a bola do polovice naplnená spálenými kosťami. Je vajcovitej formy sivožltej farby, lievikovite rozšírený okraj je rovno zrezaný, je zdobená 2 pásikmi vlnovky medzi 4 pásikmi vodorovných rýh. Bola vyhotovená na ručnom kruhu z hlíny pomiešanej s pieskom. Na dne je prehĺbenie, vo vnútri je čierna, začadená: v 19 cm, ø dna 8,5 cm, (tab. IV: 1).

Popolnica F stála v hĺbke 65 cm a bola do jednej tretiny naplnená spálenými kosťami. Je to veľká nezdobená nádoba hnedej farby s maximálnou baňatosťou v hornej tretine, s kónickým spodkom a zúženým hrdlom. Okraj je odrazený. Popolnica bola lepená v ruke z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom a dosť dobre vypálená. Vo vnútri je začadená do $\frac{3}{4}$ výšky, zvonka v hornej časti sú tmavšie škvrny: v 25 cm, Ø dna 10,5 cm (tab. IV: 2).

Popolnica I bola nájdená v hĺbke 40 cm. Preto zostal len spodok nádoby, horná časť bola odoraná. Nádoba žltej farby bola asi zdobená temer po celej ploche. Zachoval sa však iba pásik vlnovky a pásik vodorovných rýh. Vytočená na kruhu z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom a veľmi dobre vypálená: v 11 cm, Ø dna 10 cm. (tab. IV: 6).

Popolnica J, naplnená do $\frac{1}{4}$ spálenými kosťami, sa našla v hĺbke 60 cm, preto sa zachovala temer celá. Nezdobená nádoba hnedej farby a temer guľatej formy mala nepatrne vyhnutý rovný okraj. Bola lepená v ruke z hlíny pomiešanej s pieskom. Na povrchu boli čierne začadené škvrny: v 21 cm, Ø dna 9,5 cm (tab. IV: 4).

Popolnica K. V hĺbke 45 cm sa našiel spodok a črepy rozbitkej odoranej nádoby žltocerenej farby so spálenými kosťami. Nádoba bola lepená v ruke z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom a dobre vypálená Ø dna 9,5 cm.

Popolnica L sa našla rozbitá v hĺbke 30 cm. Zostal nezdobený spodok nádoby žltosivej farby a temer valcovitej formy so spálenými kosťami. Nádoba bola lepená v ruke z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom a veľmi dobre vypálená: v 13 cm, Ø dna 8,5 cm (tab. III: 10).

Popolnica M stála najhlbšie, v 75 cm, naplnená do $\frac{3}{4}$ spálenými kosťami, pod ňou bolo pár kostičiek. Mierne baňatá, nezdobená nádoba s rovným, miestami nepatrne vyhnutým okrajom, hnedosivej farby. Popolnica bola lepená v ruke z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom: v 23,5 cm, Ø dna 9 cm (tab. IV: 3).

Popolnica N bola nájdená v hĺbke iba 25 cm, preto horná časť nádoby bola odrazená. Spodok širokej nádoby hnedočiernej farby bol plný spálených kostí. Nádoba bola asi zdobená temer po celom povrchu, zachovali sa však iba 2 široké pásiky plytkej vlnovky. Bola vyhotovená z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom na ručnom kruhu, o čom svedčí okrúhla jamka na dne: v 10 cm, Ø dna 9 cm (tab. III: 11).

V ornici boli nájdené jednotlivé fragmenty slovanských nádob. Pravdepodobne ako popolnica slúžila väčšia mierne baňatá nádoba hnedej farby, z ktorej sa zachoval spodok s pásikom vlnovky a vodorovných rýh. Bola akiste robená v ruke z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom a dobre vypálená, vo vnútri steny boli začadené: v 11 cm, Ø dna 8,6 cm (tab. III: 9). Druhá menšia nádoba mohla pochádzať z kostrového hrobu. Bola to časť baňateho hrnca okrovej farby s vyhnutým okrajom. Na okraji vo vnútri boli vyryté 3 plytké vlnovky. Na baňatosti bol pásik vlnovky medzi 2 pásikmi vodorovných rýh. Nádoba pravdepodobne bola vyhotovená na kruhu z hlíny pomiešanej s pieskom a dobre vypálená: v 12 cm, Ø hrdla 9 cm (tab. III: 6). Ďalej sa zachovalo niekoľko slovanských črepov s rytou výzdobou, zväčša z dobre vypálených nádob (tab. III: 7 a 8).

Popolnice z pohrebiska v Bešeňove možno rozdeliť na 2 výrazné skupiny. Po prvé sú to *nezdobené nádoby*, vyhotovené vo voľnej ruke (popolnica M, J, F, L, K). Medzi nimi popolnica M predstavuje pražský typ. Pravdepodobne aj popolnica F patrila k pražskému typu, hoci nevieme, ako bol formovaný jej okraj. Popolnica J svojou guľatejšou formou a trochu vyhnutým okrajom pripomína ešte formy keramiky rímskoprovinciálnej. *Druhá skupina* sa skladá z nádob vyrobených na ručnom kruhu a zdobených rytým ornamentom — vlnovky a vodorovné ryhy (popolnica E, D, I, N). Jediná celá zachovaná popolnica E má výraznú formu podunajského typu. Ostatné nádoby sú tak kusé, že ich forma nedá sa presnejšie určiť.

Slovanské popolnice sa našli na Nitriansku

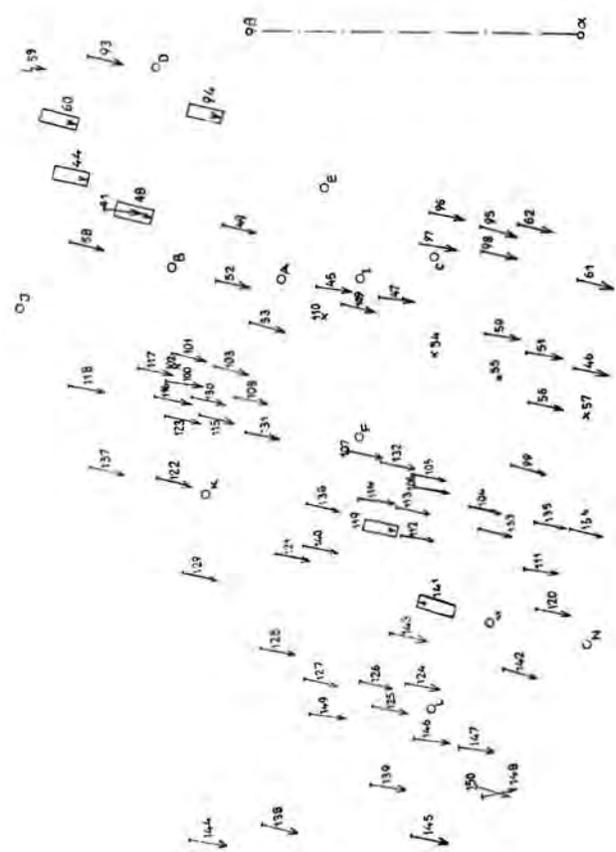
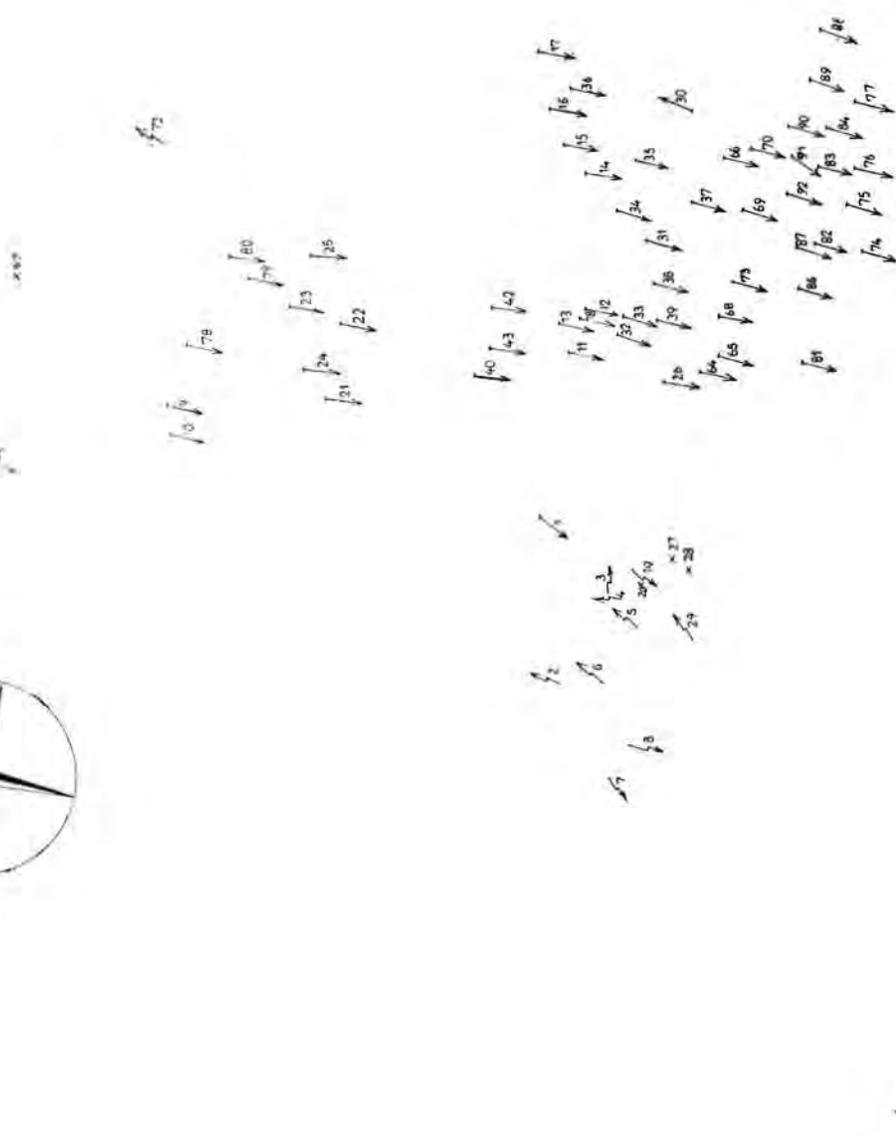
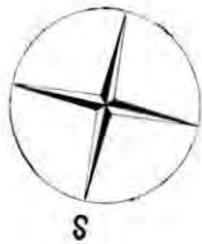
PLÁN POHREBISKA V BEŠEŇOVE

VÝSKUM Z ROKU 1949 - 1950

LEGENDA:

- hrob so skrčenou kastroú
- slovanská popolnica
- stredná doba slovanská
- mladšia doba slovanská
- rozrušený hrob

1 : 200

v Dolných Krškanoch a vo Výčapoch-Opatovciach. V Dolných Krškanoch boli zastúpené obidve skupiny: nezdobené a zdobené nádoby.¹ Vo Výčapoch-Opatovciach V. Budinský-Kričká objavil pri výskume popolnicové hroby slovenské a tiež rozdelil všetky popolnice na 2 skupiny. O nezdobených nádobách píše, že patrili ku keramike pražského typu. Zdobené popolnice porovnáva s keramikou zo slovenského Pomoravia a s moravskými nálezmi.² Nielsen na Nitriansku, ale aj v slovenskom Pomoraví popolnice oboch skupín sa vyskytujú spolu na jednom pohrebisku (Devínska Nová Ves, Moravský Ján-Borová.³ Pri porovnaní popolníc z Bešeňova a z pohrebiska vo Výčapoch-Opatovciach nájdeme blízke analógie; napr. popolnica C má podobnú formu ako nádoba z hrobu VII vo Výčapoch-Opatovciach. Popolnica J sa zhoduje tvarom s nádobou z hrobu XI. Napokon zdobená popolnica E formou a ornamentom podobá sa nádobe z hrobu B.⁴ Popolnica N má ornament podobného charakteru — široký pás vlnovky — ako popolnica v Dolných Krškanoch.⁵ Na základe analógií s pohrebiskom vo Výčapoch-Opatovciach popolnicové hroby v Bešeňove možno datovať do staršej doby hradištnej, presnejšie do VII. a na začiatok VIII. stor.

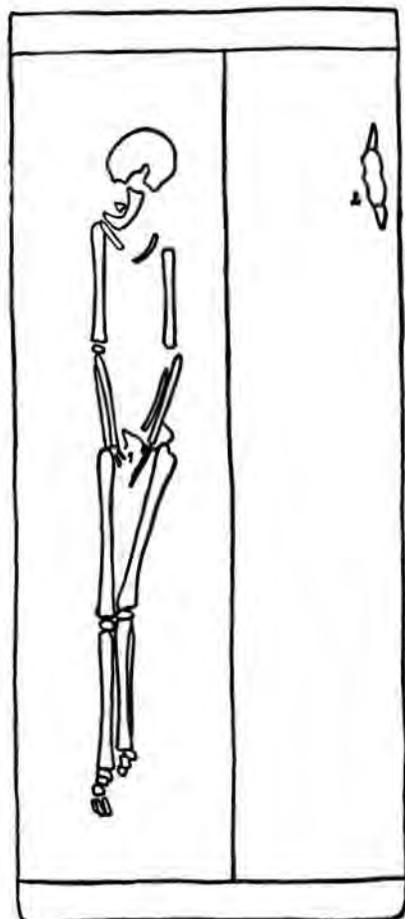
Na obecnej roli boli zistené 3 hlboké hroby, ktoré podľa úpravy hrobovej jamy a milodarov patrili ku strednej dobe hradištnej.

Hrob 94: d 195 cm, š pri hlave 75 cm, pri nohách 55 cm, hĺbka 165 cm. Kostra dospeljej osoby, dlhá 155 cm, ležala v natiahnutej polohe so smere Z—V (280° — 100°) v pravej polovici hrobu. Pravá ruka pravdepodobne ležala v lone. Kostra nebola celá zachovaná, obličajové kosti boli roztláčené.

Nálezy: pod lebkou na hrdle sa našli sklenené korálky, niektoré z nich boli o 4 cm hlbšie ako kosti, 3 korálky boli nájdené vo výške lakťa, kam asi spadli. Pod lebkou ležal kovový krúžok, v lebke sa našiel druh krúžok (tab. I: 3). Náhrdelník sa skladal zo sklenených korálok sivej farby (korálky stratili pôvodnú farbu). Korálky guľatej formy boli spojené po niekoľko kusov: štvordielne (3), trojité (5), dvojité (2), guľaté (1), (tab. VI: 1). Otvorený krúžok z veľmi tenkého bronzového drôťka $\varnothing$ 1,5 cm; druhý krúžok bol podobný (tab. VI: 2, 3).

Hrob 119: d 240 cm, š 100 cm, hĺbka 180 cm. Na dne hrobovej jamy bol na každej úzkej strane schodok široký 10 cm a vysoký 20 cm. Telo ležalo v ľavej časti hrobu v prehĺbení hlbokom 5 cm o rozmeroch 220×55 cm. Kostra dlhá 177

cm bola orientovaná v smere SZ—JV (300° — 120°). Dospelá osoba ležala v natiahnutej polohe asi na pravom boku, pretože dlhé kosti rúk boli veľmi blízko a dlhé kosti nôh ležali vedľa seba. Ruky boli položené v lone. Kostra nebola celá zachovaná, obličajové kosti boli zničené (obr. 2).

Obr. 2. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 119. 1 — nôž; 2 — lebka býčka.

Nálezy: konča predlaketnej kosti ľavej ruky ležali úlomky železného noža. Pri pravej stene vo výške hlavy ležala časť lebky býčka. Nôž železný, rovná čepeľ s trňom, na ktorom sú pozostatky dreva z rúčky, dĺžka 19 cm (tab. V: 11). Časť lebky s rohovými výbežkami (*Bos taurus L. brachyceros R.* — podľa určenia C. A m b r o s a). Dobytok bol malej výšky.

Hrob 141: d 140 cm, š 50 cm, hĺbka 95 cm. Kostra bola orientovaná v smere JV—SZ (120° — 300°), t. zn. opačne ako ostatné kostry. Kostra mladšej osoby, čiastočne zachovaná, bola dlhá 115 cm a ležala v ľavej polovici hrobu.

Nálezy: Vpravo pri lebke vo výške 6 cm odo dna stála nádoba (tab. I: 4). Hrnec temer valcovitej

formy, ústie roztvorené, okraj šikmo zrezaný. Nádobu hnedej farby bola zdobená 3 páskami vodorovných rýh. V ruke lepená z hlíny pomiešanej s hrubým pieskom a slabo vypálená: v 13,5 cm, Ø okraja 10 cm, Ø dna 7 cm (tab. V: 1).

Štvrtý hrob z tohto obdobia bol odokrytý na susednej parcele D. Ivana.

Hrob 85: d 210 cm, š 80 cm, hĺbka 240 cm. Na dne bola vyhlbená na 10 cm jama o veľkosti 190×40 cm. Vo výške 15 cm odo dna hrobu bola zistená vrstva tmavej zeme, premiešaná s drobnými uhlíkmi, ktorá mala také isté rozmery ako prehĺbenie, takže mŕtvy bol asi prikrytý doskou. Kostera dlhá 150 cm, orientovaná v smere SZ—JV v natiahnutej polohe, značne poškodená.

Nálezy: pri hlave sa našli zvieracie kosti a vo výške 15 cm boli 2 zvieracie zuby. Pri ľavej stehennej kosti ležal nožík hrotom dole, blízko neho boli nájdené ďalšie zvieracie kosti. Konča nôh ležala nádoba obrátená ústím na J. V severnom kúte hrobu vedľa nádoby stálo vedierko. In situ spodná obruč bola trochu vtlačená do steny hrobu. Nad predkolennými kosťami ležala druhá obruč a nad ňou sa našlo držadlo. Keď drevená časť vedierka zhnila, zrútila sa pravdepodobne zem, odsunula hornú obruč s držadlom a roztláčila nádobu (obr. 3).

Nôž železný, rovná čepeľ s tŕňom, na ktorom sú pozostatky dreva: d 16,5 cm (tab. V: 10).

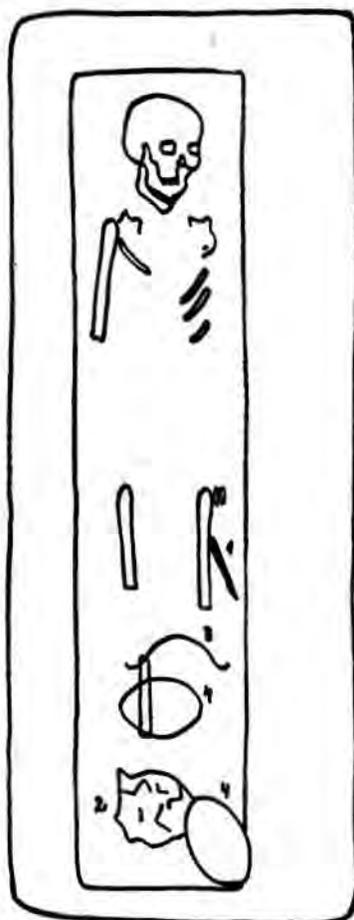
Vedierko bolo oválnej formy. Železná spodná obruč mala priemer 24: 15 cm, horná obruč 20: 14 cm, mierne ohnuté držadlo bolo zakončené 2 kovaniami vo forme lastovičích chvostov: dĺžka držadla 24 cm (tab. V: 3—9).

Hrnec vajcovitej formy, okraj vyhnutý a vodorovne zrezaný, sivej farby. Výzdoba pokrýva ¾ plochy, špirálovite obieha hlboká ryha, ktorá v polovici výšky nádoby tvorí širší pásik. Vyhotovená na ručnom kruhu z hlíny pomiešanej s pieskom a dosť dobre vypálená: v 16,5 cm, Ø okraja 11,5 cm, Ø dna 7 cm (tab. V: 2).

Zvieracie kosti (podľa určenia C. A m b r o s a ide o kozu alebo ovcu): dolná stolička neprerezaná, dolná stolička mliečna, metacarpus, obidva metatarsy, ľavý calcaneus, 3 phalanges I. Podľa zachovaných kostí do hrobu dali dolné časti predných a zadných končatín a časť lebky.

Hrob 141 bol umiestený v časti pohrebiska z mladšej doby slovanskej. Aj jeho rozmery sa zhodovali s priemernou veľkosťou hrovej jamy z mladšieho obdobia. Opačná orientácia kostry a nález nádoby dovoľujú však zaradiť tento hrob ešte do strednej doby. Treba mať na zreteli, že

v blízkosti hrobu 141 objavili sme in situ celú popolnicu M, takže staršie pohrebisko zaujímalo aj túto plochu. Podľa milodarov hrob 85 možno určiť ako hrob muža a hrob 94, kde boli okrasy, považovať za ženskú. Dva ďalšie hroby, kde sa našli len nôž a nádoba, nedajú sa bližšie určiť.

Obr. 3. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 85. 1 — nôž; 2 — nádoba; 3 — držadlo vedierka; 4 — obruče z vedierka.

Pri rozbere pamiatok z týchto hrobov v prvom rade prichádza do úvahy *keramika*. Obidve nájdené nádoby boli zdobené rytým ornamentom (ryhy): jedna bola vyhotovená vo voľnej rúke a druhá na kruhu čiastočne obtáčaná. Podľa formy a ornamentu boli to bežné hrnce zo strednej doby hradištnej. Nájdené železné nože majú obvyklú formu. Ani vedierko z hrobu 85 neumožňuje datovanie, pretože táto forma sa vyskytuje i v staršej i v strednej dobe hradištnej. Aj jednoduché krúžky do vlasov používali sa od staršej doby hradištnej; podobné krúžky z veľmi tenkého drôtu boli nájdené v Žitavskej Tôni.⁶ Guľatý tvar sklenených perál po-

ukazuje na stredné obdobie. Keď prihliadneme k okolnosti, že keramika bola ešte primitívne vyhotovená a v dvoch hroboch boli nájdené pozostatky mäsitej potravy, čo ukazuje na silné pohanské tradície, možno datovať tieto hroby do 1. polovice IX. stor.

Ďalšie hroby, nájdené pri výskume, patrili ku mladšej dobe hradištnej a boli rozmiestnené na jednotlivých parcelách. Hroby na parcele E. Rečku tvorili ďalšiu časť pohrebiska, preskúmaného r. 1949. Kostry obvykle ležali v natiahnutej polohe, ruky zväčša boli položené pozdĺž tela.

H r o b 6 4: rozmery nezistené, hĺbka 50 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra mladšej osoby, dlhá 110 cm. Na pravej stehennej kosti ležal pravý črep, zrejme zo zásypu.

H r o b 6 5: d 165 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 40 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dlhá 142 cm, ľavá ruka leží rovno, pravá bola v lone. Vpravo od lebky vo vzdialenosti 7 cm sa našiel krúžok, použitý ako okrasa do vlasov. Otvorený bronzový krúžok nepravidelnej formy: $\varnothing$ 2 cm (tab. VI: 5).

H r o b 6 6: bol ešte v tmavej kultúrnej vrstve. Detská kostra ležala v hĺbke 85 cm hlavou na Z. Pri lebke ležal úlomok železného kosáka: časť ostria a dlhý trň dĺžky 19,5 cm (tab. VII: 27).

H r o b 6 8: d 175 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 85 cm, smer ZZJ—VVS (240° — 60°). Kostra dospelaj osoby, dlhá 160 cm. Na ľavej panve ležali 2 zlepené železné úlomky, odštepok pazúrka a úlomok drôtu. Pravdepodobne tieto predmety sa nachádzali v nejakom vrecku. Železné úlomky: d 4,8 a 3 cm. Pazúrik dlhý 1,5 cm, úlomok tenkého bronzového drôtu bol z nejakej sponky (tab. VII: 21—23).

H r o b 6 9: d 170 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 30 cm, hĺbka 150 cm, smer Z—V (260° — 80°). Hrob mal formu podobnú truhle, hoci pozostatky dreva neboli zistené. Kostra dospelaj osoby, dlhá 150 cm, temer celá zachovaná, pravá ruka ležala rovno a ľavá v lone. Bez milodarov.

H r o b 7 0: d 165 cm, š pri hlave 70 cm, pri nohách 55 cm, hĺbka 135 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dospelaj osoby, dlhá 155 cm, ľavá ruka ležala rovno a pravá v lone. Opäť bez milodarov.

H r o b 7 3: d 190 cm, š pri hlave 65 cm, pri nohách 55 cm, dno nebolo rovné, hĺbka pri hlave 105 cm, v páse 113 cm, pri nohách 110 cm, smer Z—V. Kostra dospelaj osoby, dlhá 150 cm, ruky boli v laktoch trochu ohnuté. Pri lakte pravej ruky ležal úlomok čepele.

Širšia železná čepeľ na konci zaoblená je ohnutá. Na konci čepele je odtlačok látky (jemné plátno): d 12,5 cm, š 3 cm (tab. V: 12, 13).

H r o b 7 4: d 150 cm, š pri hlave 35 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 95 cm, smer Z—V (260° — 80°). Hrob mal formu truhly, ale pozostatky dreva sa nenašli. Kostra mladšej osoby dlhá 130 cm. Bez milodarov.

H r o b 7 5: d 175 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 110 cm, smer Z—V. Kostra dospelaj osoby, dlhá 160 cm. Vpravo pri hlave sa našli drobné úlomky okrasy z cínu, azda záušnice.

H r o b 7 6: d 170 cm, š pri hlave 35 cm, pri laktoch 55 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 110 cm, smer ZZJ—VVS (240° — 60°). Hrobová jama bola rozšírená pri ohnutých laktoch, takže hrob vykopali podľa polohy tela. Kostra dlhá 160 cm zväčša bola zachovaná, ruky ohnuté v laktoch ležali v lone. Pri chrbtovej kosti ležal malý odštepok kremeňa, pravdepodobne zo zásypu.

H r o b 7 7: d 180 cm, š pri hlave 45 cm, pri nohách 30 cm, hĺbka 115 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dospelaj osoby dlhá 168 cm. V páse medzi kosťami panvy sa našla pracka. Zostal z nej plošký železný krúžok: $\varnothing$ 3,3 cm (tab. VI: 23).

H r o b 8 1: d 180 cm, š pri hlave 60 cm, pri nohách 30 cm, hĺbka 135 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dospelaj osoby dlhá 155 cm. Bez milodarov.

H r o b 8 2: d 170 cm, š pri hlave 35 cm, pri nohách 50 cm, hĺbka 100 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra celá zachovaná bola dlhá 160 cm. Bez milodarov.

H r o b 8 3: d 170 cm, š pri hlave 40 cm, pri nohách 30 cm, hĺbka 120 cm, smer Z—V (280° — 100°). Kostra dlhá 147 cm bola čiastočne zachovaná. Bez milodarov.

H r o b 8 4: d 155 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 45 cm, hĺbka 120 cm, smer Z—V (280° — 100°). Kostra dlhá 135 cm, pravá ruka ležala rovno, ľavá bola položená v páse, nohy boli v kolienách pokrčené. Bez milodarov.

H r o b 8 6: Pozostatky detskej kostry ležali vo smere Z—V (260° — 80°) v hĺbke 50 cm. Kostra bola preto rozrušená. Bez milodarov.

H r o b 8 7: d 170 cm š pri hlave 55 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 110 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dlhá 104 cm. Bez milodarov. V ste- ne hrobu blízko pravej ramennej kosti bol kus ma- zanicie z kultúrnej vrstvy.

H r o b 8 8: d 165 cm, š pri hlave 40 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 100 cm, smer Z—V (280° —

100°). Kostra dlhá 140 cm, zväčša zničená. Lavá ruka ležala v páse. Bez milodarov.

Hrob 89: d 175 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 115 cm, smer Z—V (260°—80°). Kostra dospeljej osoby, dlhá 170 cm, lavá ruka ležala rovno a pravá bola položená v lone. Bez milodarov.

Hrob 90: d 170 cm, š pri hlave 40 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 135 cm, smer ZZJ—VVS (240°—60°). Kostra, dlhá bez lebky 145 cm, bola veľmi zničená. Bez milodarov.

Hrob 91: d 155 cm, š pri hlave 35 cm, pri nohách 30 cm, hĺbka 125 cm, smer SZ—JV. Kostra dlhá 135 cm, ruky boli v laktoch rozťahnuté, lavá ležala v lone. Bez milodarov.

Hrob 92: d 180 cm, š 40 cm, hĺbka 100 cm, smer ZZJ—VVS (240°—60°). Kostra dlhá 150 cm, pravá ruka ležala rovno a lavá v lone. Pri prstoch pravej ruky ležal malý železný úlomok (tŕň z noža) d 1, 8 cm.

Na parcele Š. Feketého bolo niekoľko hrobov z radového pohrebiska.

Hrob 71: d 130 cm, š pri hlave 60 cm, pri nohách 30 cm, hĺbka 75 cm, smer Z—V. Detská kostra dlhá 104 cm, lavá ruka ležala v páse. Bez milodarov.

Hrob 78: d 170 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 90 cm, smer SZ—JV (300°—120°). Kostra dlhá 148 cm, pravá ruka ležala rovno a lavá v lone. Bez milodarov. (obr. 4).

Hrob 79: d 200 cm, š pri hlave 60 cm, pri nohách 50 cm, hĺbka 100 cm, smer Z—V (260°—80°). Kostra dlhá 160 cm, ruky boli zopnuté pod bradou, nohy ležali šikmo v pravej časti hrobu. Pri prstoch rúk bol malý odštepok pazúrka, pravdepodobne zo zásypu: d 1,2 cm.

Hrob 80: d 170 cm, š 40 cm, hĺbka 120 cm, smer Z—V. Kostra dlhá 152 cm.

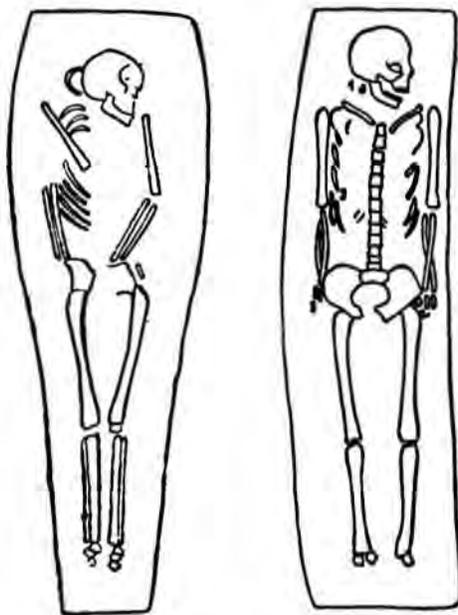
Nálezy: Pod spodnou čelustou vľavo bola záušnica, ktorá patrila na pravé sluchy, pod lebku sa našli dve záušnice, ktoré patrili na lavú stranu hlavy. Pri lakte pravej ruky ležal úlomok kosáka. Pri prstoch ľavej ruky sa našla pracka (obr. 5).

Esovitá záušnica z tordovaného strieborného drôtu: $\varnothing$ 1,6 cm (tab. VI: 9). Esovitá záušnica z tenkého bronzového drôtu: $\varnothing$ 1,5 cm. Podobná záušnica s odlomenou kľučkou: $\varnothing$ 1,5 cm (tab. VI: 8, 10). Železný kosák, časť ostria a dlhý tŕň: d 11 cm, (tab. VI: 12). Pracka, plošký železný krúžok oválnej formy: $\varnothing$ 2,6 : 2,1 cm (tab. VI: 11).

Väčšia časť hrobov z mladšej doby hradištnej bola objavená na obecnej roli, kde vcelku vykopali 56 kostier.

Hrob 93: d 175 cm, š 40 cm, hĺbka 50 cm, smer Z—V. Kostra, dlhá 170 cm, bola takmer celá zachovaná. Bez milodarov.

Hrob 95: d 170 cm, š 75 cm, hĺbka 65 cm, smer hrobu a kostry Z—V (260°—80°). Kostra bola zachovaná len sčasti v dĺžke 137 cm (rozbitá lebka, pravá ruka a dlhé kosti nôh).

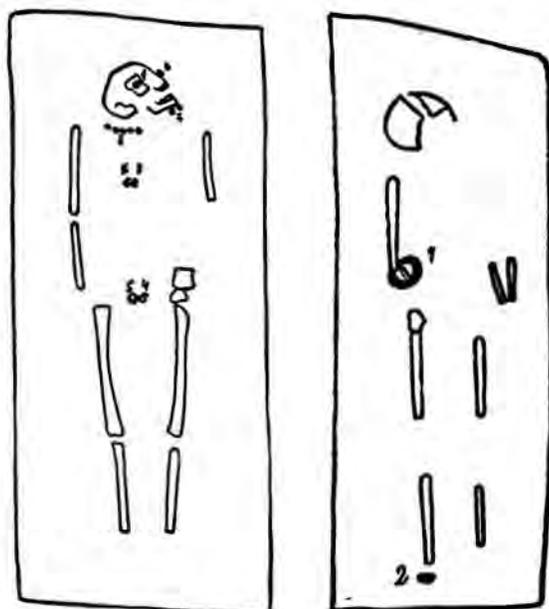

Obr. 4. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 78.
Obr. 5. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 80.
1 — záušnica; 2 — železná pracka; 3 — úlomok kosáka.

Nálezy: Na lebke na pravých sluchách ležala záušnica, na prsiach ležali 2 esovité záušnice. Medzi kosťami panvy 6 cm nad dnom hrobu sa našla štvrtá záušnica, pri nej na dne ležal prsteň, ktorý pravdepodobne bol na ľavej ruke, položenaj v lone. Možno, že dva posledné predmety ležali v nejakom vrecku šiat. Na hrdle pod lebku našli sa korálky z náhrdelníka, 2 korálky boli pri brade a jeden blízko hornej čeluste vo výške 6 cm nad dnom hrobu (obr. 6).

Esovitá záušnica zo striebra so široko roztepanou kľučkou: $\varnothing$ 1,3 cm (tab. VI: 16). Esovitá záušnica z bronzu s odlomenou kľučkou: $\varnothing$ 1,3 cm (tab. VI: 17). Bronzová esovitá záušnica: $\varnothing$ 1,3 cm (tab. VI: 18). Strieborná esovitá záušnica s odlomenou kľučkou: $\varnothing$ 1,2 cm (tab. VI: 15). Rozlomená záušnica (zostali len úlomky bronzového drôtu). Prsteň, otvorený pásik zo striebra: $\varnothing$ 2 cm (tab. VI: 13). Náhrdelník, vcelku sa zachovalo 10 korálok: drobné guľaté korálky z bie-

leho skla (3), guľatý korál zo žltého skla (1), krúžkový korál z bieleho skla (1), guľatý korál zo sklenej pasty (1), rozlomené pastové perly (4) (tab. VI: 14). Nad kostrou v zásype bolo niekoľko slovanských črepov. Pravdepodobne pri kopaní jamy porušili popolnicu.

Obr. 6. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 95.
1—4 — bronzové záušnice; 5 — prsteň; 6—8 — perly z náhrdelníka.

Obr. 7. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 100.
1 — náramnica; 2 — kostená perla.

Hrob 96: d 160 cm, š pri hlave 35 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 55 cm, smer Z—V. Kostra, dlhá 145 cm, nebola celá zachovaná. Ruky ohnuté v lakťoch boli skrížené v páse. Bez milodarov.

Hrob 97: d 125 cm, š 60 cm, hĺbka 60 cm, smer Z—V. Detská kostra, dlhá 80 cm, nebola celá zachovaná. Bez milodarov.

Hrob 98: d 165 cm, š pri hlave 55 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V. Kostra, dlhá 155 cm, bola sčasti zničená. Bez milodarov.

Hrob 99: d 105 cm, š 40 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V (280° — 100°). Detská kostra čiastočne zničená, dlhá 92 cm, ležala vo vrstve tmavej zeme. Bez milodarov.

Hrob 100: d 110 a 100 cm, š 40 cm, hĺbka 50 cm, smer Z—V (280° — 100°). Detská kostra dlhá 90 cm.

Nález: Na predlaketnej kosti pravej ruky bol navlečený náramok, konča pravej nohy ležala perla (obr. 7). Náramok bronzový z hranatej tyčinky s preloženými zúženými koncami: $\varnothing$ 6,5 cm

(tab. VI: 20). Facetovaná perla z kosti: d 1,6 cm (tab. VI: 21).

Hrob 101: d 175 cm, š 50 cm, hĺbka 40 cm, smer SZ—JV (300° — 120°). Kostra, dlhá 45 cm, bola veľmi porušená, pretože ležala plytko pod povrchom. Pravá ruka azda ležala v páse. Bez milodarov.

Hrob 102: detská kostra. Zachovala sa len časť lebky v hĺbke 45 cm.

Hrob 103: d 180 cm, š 60 cm, hĺbka 75 cm, smer Z—V. Kostra dlhá 150 cm, pravá ruka leží rovno, ľavá je vyvrátená. Bez milodarov.

Hrob 104: d 190 cm, š 55 cm, hĺbka 70 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dospelaj osoby, dlhá 163 cm, pravá ruka ležala v lone, ľavá rovno položená. Na ľavej ruke bol prsteň, z ktorého zostala zelená patina na ľavej stehennej kosti. Prsteň bronzový, špiralovite stočený, zo splošteného drôtu: $\varnothing$ 2,1 cm (tab. VI: 19).

Hrob 105: d 135 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 70 cm, hĺbka 85 cm, smer Z—V. Detská kostra, dlhá 95 cm, zachovala sa iba lebka a niektoré dlhé kosti.

Nález: Vpravo od lebky ležala záušnica, pri lebke dolu boli sklené perly, vľavo od lebky ležali 3 ďalšie perly, konča ľavej ramennej kosti bola nájdená modrá perla. Esovitá záušnica zo striebra: $\varnothing$ 1,4 cm (tab. VI: 24). Náhrdelník sa skladal z 9 perál: guľaté sklené perly bielej (3) a žltej farby (3), valcovitá perla s rytou špirálou z modrého skla (1) a valcovitá perla žliabkovaná z pasty sivej farby (1), úlomky krúžkovej perly z pasty (1); (tab. VI: 25, 26).

Hrob 106: d 185 cm, š pri hlave 50 cm, pri nohách 40 cm, hĺbka 55 cm, smer Z—V (280° — 100°). Kostra, dlhá 145 cm, bola len sčasti zachovaná. Na ľavej ruke bol otvorený prsteň, z obľej bronzovej tyčinky so zúženými koncami: $\varnothing$ 2,4 cm (tab. VI: 7).

Hrob 107: d 180 cm, š 60 cm, hĺbka 70 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra, dlhá 152 cm, bola čiastočne zachovaná, pravá ruka ležala rovno, ľavá od lakťa bola ohnutá. Bez milodarov.

Hrob 108: d 180 cm, š 65 cm, hĺbka 70 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dlhá 153 cm, sčasti zachovaná. Bez milodarov.

Hrob 109: d 180 cm, š 45 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V (260° — 80°). Kostra dospelaj osoby, dlhá 165 cm, čiastočne zachovaná.

Nález: Na hornej čelusti ležala minca, vpravo pri čelusti sa našla záušnica. Minca, uhorský denár Kolomana (1095—1114), Réthy CNH č. 43 (tab. VII: 20). Esovitá záušnica z hranatého bron-

zového drôtu, kľučka zdobená 5 ryhami: Ø 2,8 cm (tab. VII: 19).

Hrob 110: detská kostra zničená. Zostala len lebka v hĺbke 75 cm. Bez milodarov.

Hrob 111: d 200 cm, š 65 cm, hĺbka 85 cm, smer Z—V. Kostra dlhá 155 cm, zväčša zachovaná, ruky v laktoch rozťahnuté. Bez milodarov.

Hrob 112: d 165 cm, š 50 cm, hĺbka 60 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra mladšej osoby zväčša zničená, dlhá 125 cm. Na rozbitej lebke sa našla záušnica.

Esovitá záušnica zo striebra so široko roztepanou kľučkou: Ø 1,3 cm (tab. VI: 6).

Hrob 113: d 210 cm, š 65 cm, hĺbka 90 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra dospeljej osoby, z väčšej časti zachovaná, bola dlhá 162 cm, pravá ruka ležala rovno a ľavá v lone.

Nález: Pri hlave vpravo ležal krúžok do vlasov, na ľavej ruke bol prsteň, pri predkolennej kosti pravej nohy sa našiel druhý krúžok (tab. I: 5).

Bronzový prsteň zo širokého pásika s preloženými koncami: Ø 1,8 cm (tab. VI: 27). Otvorený krúžok z bronzového drôtu: Ø 2,8 cm. Podobný nepravidelný krúžok, Ø 3 cm (tab. VI: 28, 29).

Hrob 114: d 150 cm, š pri hlave 30 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 90 cm, smer Z—V. Detská kostra, dlhá 115 cm, nebola celá zachovaná, pravá ruka ležala rovno, ľavá predlaketná kosť chýbala. Úzka hrobová jama bola vykopaná podľa veľkosti tela. Bez milodarov.

Hrob 115: zničená kostra (zachovaná časť dlhá 130 cm) ležala v hĺbke 60 cm v smere Z—V (280°—100°). Rozmery hrobu nebolo možno zistiť. Bez milodarov.

Hrob 116: d 175 cm, š pri hlave 55 cm, pri nohách 25 cm, hĺbka 60 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra bola dlhá 150 cm. Pri vyberaní kostry našiel sa krúžok zo strieborného drôtu: ø 1,9 cm (tab. VI: 4).

Hrob 117: d 195 cm, š 70 cm, hĺbka 60 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra, dlhá 165 cm, bola veľmi zničená, lebka bola vyvrátená, ľavá noha bola v kolene ohnutá. Bez milodarov.

Hrob 118: d 190 cm, š 75 cm, hĺbka 60 cm, smer Z—V (260°—80°). Kostra, dlhá 155 cm, bola sčasti zachovaná, ľavá ruka ležala rovno, pravá chýbala. Bez milodarov.

Hrob 120: d 120 cm, š 55 cm, hĺbka 105 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra mladšej osoby, dlhá 100 cm, sčasti zachovaná, ležala na pravom boku. Nohy boli v kolnách pokrčené a ľavá noha ležala na pravej. Zdvihnuté kolená sa opie-

rali o stenu hrobu, ľavá ruka ohnutá v lakti, ležala pri hlave. Bez milodarov.

Hrob 121: d 170 cm, š pri hlave 40 cm, pri kolenách 65 cm, pri päťach 55 cm, hĺbka 75 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra, dlhá 153 cm, bola čiastočne zachovaná. Nohy boli v kolenách rozťahnuté, takže hrob vykopali podľa polohy tela. Bez milodarov.

Hrob 122: d 225 cm, š pri hlave 80 cm, pri nohách 60 cm, hĺbka 70 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra, dlhá 160 cm, sčasti zachovaná, ležala v ľavej časti hrobu. Pravá ruka ležala v lone a ľavá bola rovno položená, pravá noha bola v kolene ohnutá. Bez milodarov.

Hrob 123: d 190 cm, š pri hlave 80 cm, pri nohách 65 cm, hĺbka 90 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra, čiastočne zachovaná, bola dlhá 148 cm. Medzi predkolennými kosťami ležal pásikový otvorený prsteň zo striebra: Ø 2 cm (tab. VI: 22).

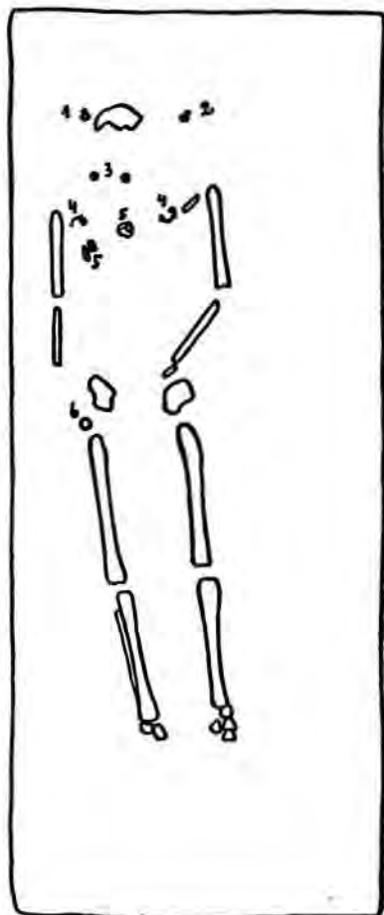
Hrob 124: d 140 cm, š 60 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V (260°—80°). Detská kostra, dlhá 95 cm, zväčša bola zničená. Nad lebku sa našla záušnica. Esovitá záušnica z tenkého bronzového drôtu s odlomenou kľučkou: Ø 2 cm (tab. VII: 18).

Hrob 125: d 220 cm, š 90 cm, hĺbka 75 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra, dlhá 150 cm, bola len sčasti zachovaná (úlomok lebky a dlhé kosti), pravá ruka ležala rovno, ľavá bola v lone.

Nález: V násype sa našla pri hlave záušnica. V hrobe po stranách lebky ležali 2 ďalšie záušnice, na hrdle sa našli 2 perly. Na prsiach ležali zvyšky strieborných okrás, po stranách boli úlomky krúžkov a uprostred ležal fragment nejakej okrúhlejšej ozdoby. Na pravej ruke bol prsteň (obr. 8).

Esovitá záušnica bronzová z pomerne hrubého drôtu: Ø 1,5 cm (tab. VII: 6). Esovitá záušnica strieborná so široko roztepanou kľučkou: Ø 1,6 cm. Podobná esovitá záušnica: Ø 1,4 cm (tab. VII: 7, 8). Strieborný prsteň, široký otvorený pásik: Ø 1,9 cm (tab. VII: 9). Zo strieborných okrás sa zachovalo niekoľko úlomkov. Polovica krúžka z tenkého drôtu so 4 uzlíkmi, zakončená slučkou: Ø 2 cm. Rozlomený krúžok s jedným uzlíkom zakončený slučkou: Ø 2,2 cm (tab. VII: 4, 5). Ďalšie úlomky pravdepodobne patrili k nejakému závesku okrúhlejšej formy, vyhotovenému z tenkého plechu. Zachoval sa fragment strednej časti ozdoby, kde uprostred bol otvor, okolo neho pôvodne boli 4 oválne vypukliny lemované filigránom. Dva úlomky okrajovej časti ukazujú prehnutý profilovaný okraj (tab. VII: 3). Dvojkónická a valcovitá perla z bieleho skla zlatom fóliovaného.

Hrob 126: d 190 cm, š 65 cm, hĺbka 85 cm, smer Z—V. Kostra dlhá 150 cm, telo bolo trochu prehnuté, takže nohy ležali šikmo, pravá ruka ležala v lone. Nad kostrou sa našli 2 záušnice.

Obr. 8. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 125. 1—2 — záušnice; 3 — dve perly; 4 — strieborné krúžky; 5 — úlomky striebornej okrasy; 6 — prsteň.

Esovitá záušnica zo striebra s roztepanou kľučkou: Ø 1,4 cm. Druhá je podobná záušnica: Ø 1,6 cm (tab. VII: 1,2).

Hrob 127: d 165 cm, š 60 cm, hĺbka 50 cm, smer Z—V. Detská kostra, dlhá 130 cm, bola len sčasti zachovaná, ľavá ruka ležala rovno, pravá chýbala. Pod spodnou čelustou sa našla malá esoovitá záušnica z bronzu s odlomenou kľučkou: Ø 1,2 cm (tab. VII: 17).

Hrob 128: d 200 cm, š 50 cm, hĺbka 90 cm, smer Z—V. Kostra bola dlhá 167 cm, pravá ruka ležala v lone a ľavá bola položená na bruchu. Bez milodarov.

Hrob 129: d 190 cm, š 80 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V. Kostra dospeljej osoby, dlhá 165 cm,

bola čiastočne zachovaná. Na prsiach ležal úlomok bronzovej spony-tetivy a ihla, dlhý 4 cm (tab. VII: 24).

Hrob 130: d 170 cm, š pri hlave 55 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 60 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra, temer celá zachovaná, bola dlhá 150 cm, pravá ruka ležala v lone a ľavá rovno. Bez milodarov.

Hrob 131: d 180 cm, š pri hlave 75 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V (260°—80°). Kostra, dlhá 155 cm, bola rozhádzaná, ramenná kosť ľavej ruky ležala v kúte hrobu, rebrá boli porušené, ruky ležali v lone. Bez milodarov.

Hrob 132: d 190 cm, š 60 cm, hĺbka 90 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra dlhá 150 cm, ležala v ľavej polovici hrobu.

Nálezy: Na pravej ruke bol prsteň so štítkom, na predlaketnej kosti ľavej ruky bol navlečený náramok a na prste tejto ruky bol pásikový prsteň. Vpravo od stehennej kosti ľavej nohy ležal rozlomený ďalší prsteň. Pod lebkou vpravo sa našiel hrubší krúžok, vľavo ležal tenký krúžok (obr. 9).

Bronzový prsteň, zatvorený úzky pásik a masívny trojdielny štítok zdobený bodkovaným ornamentom: Ø 2,1 cm (tab. VII: 11). Bronzový prsteň, otvorený pásik nepravidelnej formy: Ø 2,3 cm (tab. VII: 12). Bronzový prsteň, otvorený profilovaný pásik, bol rozlomený (tab. VII: 13). Bronzový náramok otvorený, vyhotovený z obľej tyčinky so zúženými koncami: Ø 5,8 : 6,4 cm (tab. VII: 14). Otvorený krúžok z tenkého bronzového drôtu: Ø 2,5 cm (tab. VII: 16). Zatvorený krúžok z hrubšieho bronzového drôtu na jednej strane ovinutý niťou: ø 3,1 cm (tab. VII: 15).

Hrob 133: d 175 cm, š pri hlave 70 cm, pri nohách 50 cm, hĺbka 50 cm, hĺbka 105 cm, smer Z—V (280°—100°). Kostra mladšej osoby, dlhá 135 cm, ležala v ľavej polovici hrobu. Na prsiach ležala záušnica. Blízo predkolennej kosti pravej nohy bolo niekoľko zvieracích kostí.

Esovitá záušnica z tenkého bronzového drôtu: Ø 1,2 cm. (tab. VII: 10).

Hrob 134: d 130 cm, š pri nohách 60 cm, hĺbka 70 cm, smer Z—V. Zničená kostra malého decka, len úlomky lebky a 2 dlhé kosti nôh. Bez milodarov.

Hrob 135: d 155 cm, š pri hlave 60 cm, pri nohách 20 cm, hĺbka 80 cm, smer Z—V. Kostra mladšej osoby, dlhá 135 cm, bola zväčša zničená. Bez milodarov.

Hrob 136: d 175 cm, š 60 cm, hĺbka 110 cm, smer Z—V (260°—80°). Kostra, dlhá 150

cm, bola sčasti zachovaná, hlava bola položená vyššie o 10 cm, ľavá ruka ležala v lone, pravá bola porušená. Bez milodarov.

Hrob 137: d 200 cm, š pri hlave 70 cm, pri nohách 60 cm, hĺbka 40 cm, smer Z-V ($280^{\circ}-100^{\circ}$). Kostra, dlhá 170 cm, bola čiastočne zachovaná, pravá ruka ležala v lone a ľavá bola rovno položená. Bez milodarov.

Hrob 138: d 200 cm, š 45 cm, hĺbka 60 cm, smer Z-V ($280^{\circ}-100^{\circ}$). Kostra, dlhá 165 cm, bola zväčša zachovaná, pravá ruka ležala v lone a ľavá rovno. Bez milodarov.

Hrob 139: d 190 cm, š pri hlave 45 cm, pri nohách 35 cm, hĺbka 75 cm, smer Z-V ($260^{\circ}-80^{\circ}$). Kostra, dlhá 160 cm, bola čiastočne zachovaná. Medzi stehennými kosťami ležal úlomok kosáka (obr. 10).

Železný kosák, oblúkovite ohnuté ostrie, trň je odlomený, rozpätie ostria 20,5 cm (tab. VII: 25).

Hrob 140: d 120 cm, š 60 cm, hĺbka 60 cm, smer Z-V ($240^{\circ}-60^{\circ}$). Kostra malého dieťaťa dlhá 70 cm, zväčša zničená. Bez milodarov.

Hrob 142: d 120 cm, š 45 cm, hĺbka 85 cm, smer Z-V ($280^{\circ}-100^{\circ}$). Detská kostra dlhá 100 cm. Bez milodarov.

Hrob 143: d 200 cm, š 75 cm, hĺbka 85 cm, smer Z-V ($280^{\circ}-100^{\circ}$). Kostra dospeljej osoby dlhá 170 cm. Pri ľavej ramennej kosti ležali 2 črepy. Prvý črep: dno nádoby žltosivej farby s vytočenou jamkou, hrubá slovanská keramika; druhý črep zo dna červenkastej farby. Možno, že ide o pozostatky popolnic.

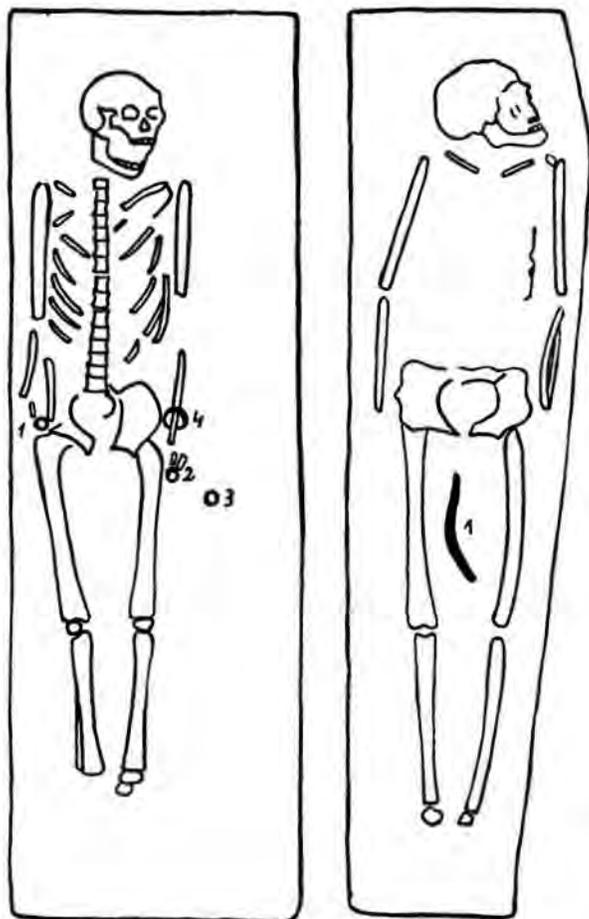
Hrob 144: d 185 cm, š pri hlave 80 cm, pri nohách 50 cm, hĺbka 85 cm, smer Z-V. Kostra, dlhá 155 cm, bola zväčša zničená. Bez milodarov.

Hrob 145: d 145 cm, š pri hlave 45 cm, pri nohách 30 cm, hĺbka 70 cm, smer Z-V ($260^{\circ}-80^{\circ}$). Detská kostra, dlhá 110 cm, bola zväčša zničená. Bez milodarov.

Hrob 146: d 185 cm, š 70 cm, hĺbka 60 cm, smer Z-V. Kostra, dlhá 155 cm, bola sčasti zachovaná. Na okraji hrobu vo výške 7 cm nad dnom bol položený súbežne s pravou stehennou kosťou úlomok zvieracej kosti. Podľa určenia C. Ambrosa je to *Bos taurus* L. Proximálna časť predkolennej kosti mladého jedinca. Pravdepodobne mäso položili ako milodar.

Hrob 147: d 200 cm, š pri hlave 90 cm, pri nohách 70 cm, hĺbka 80 cm, smer Z-V. Rohy hrovej jamy pri hlave boli zaoblené. Kostra dlhá 162 cm, ľavá ruka ležala rovno, pravá bola od tela odtiahnutá. Bez milodarov.

Hrob 148: d 200 cm, š pri hlave 65 cm, pri nohách 55 cm, hĺbka 90 cm, smer Z-V. Kostra, dlhá 160 cm, bola sčasti zachovaná, pravá ruka ležala v lone, ľavá bola porušená. Pod ľavou panvovou kosťou ležal úlomok pracky (tab. I: 6).

Obr. 9. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 132.

1 — prsteň so štítkom; 2 — pásikový prsteň;

3 — rozlomený prsteň; 4 — náramok.

Obr. 10. Bešeňov, okr. Šurany, 1950, hrob 139.

1 — železný kosák.

Železná pracka mala štvorcovú formu: d 4,5 cm. Na nej sa zachoval odtlačok látky, husto tkané plátno (tab. VII: 26).

Hrob 149: d 200 cm, š 70 cm, hĺbka 70 cm, smer Z-V ($280^{\circ}-100^{\circ}$). Kostra, dlhá 165 cm, bola čiastočne zachovaná, pravá ruka ležala na prsiach, ľavá bola položená na páse. Bez milodarov.

Hrob 150: bol zničený hrobom 148. Zostali len dolné končatiny a pravá ruka. Kostra ležala v hĺbke 60 cm vo smere Z-V ($260^{\circ}-80^{\circ}$). Pri ruke ležal úlomok železnej čepele noža, dlhý 4,5 cm, a s druhej strany ruky bol malý črep (tab.

VII: 28). Črep slovanskej nádoby hnedej farby zdobený 2 ryhami.

Pri výskumoch r. 1949 a 1950 sme zistili hranicu pohrebiska z mladšej doby slovanskej na severnej strane, kde sme prekopali na obecnej roli 2 sondy bez nejakých nálezov. Tak isto bola stanovená hranica pohrebiska na západnej strane, kde za poľnou cestou bol len jeden hrob. Na južnej strane sú domy a dvory E. Rečku, O. Kukana a Š. Feketeho. Preto tu plocha pohrebiska nebola prekopaná. Na východnej strane na parcele Feketeho v 3 sondách neboli nálezy, v poslednej sonde smerom na východ bol hrob neolitický, hrob zo staršej doby bronzovej, a detský hrob bez milodarov, ktorý nemožno presne datovať. Pravdepodobne tu bola tiež hranica pohrebiska. Ďalej na parcele D. Ivana našli sme len hrob zo strednej doby hradištnej, takže i tu sme zistili koniec pohrebiska.

Pohrebny rítus

V skupine hrobov z mladšej doby slovanskej pohrebny rítus bol jednotný. Ani v úprave hrobovej jamy, ani v orientácii kostry nenachádzame väčšie odchýlky. Pri porovnaní s hrobmi strednej doby tieto mladšie hroby boli *úzke a plytké*. Rozličné rozmery hrobovej jamy boli závislé iba od výšky pochovaných osôb. Z celkového počtu 81 hrobov bolo 46 hrobov dospelých, 18 hrobov mladších osôb a 17 hrobov detských. Malý počet detských hrobov možno vysvetliť tak, že tieto hroby boli položené pomerne plytko pod povrchom a preto mohli byť zničené pri poľných prácach. Pri hroboch dospelých priemerná dĺžka hrobovej jamy bola 170–200 cm, šírka 50–70 cm, hĺbka sa menila od 60 do 120 cm. Hroby mladších osôb mali dĺžku 155–170 cm, šírku 40–55 cm a rovnakú hĺbku 60–120 cm. Detské hroby sa líšili nielen dĺžkou 120–140 cm, pri šírke 40–60 cm, ale aj menšou hĺbkou 60–85 cm. Veľká časť hrobov bola rozšírená pri hlave mŕtveho. Rozdiel v šírke jamy pri hlave a pri nohách bol od 5 do 40 cm, zväčša 10–20 cm. Taká forma hrobovej jamy sa vyskytuje v polovici hrobov dospelých (50%), pri hroboch mladších osôb toto percento bolo ešte vyššie (75%). Ale detské hroby boli obvykle rovné, takže rozšírenie pri hlave bolo zistené len v 18%. Iba v jednom prípade detský hrob bol širší pri nohách ako pri hlave. Niektoré hroby boli také úzke, že pripomínali tvar truhly, ale pozostatky dreva sa nenašli. V týchto hroboch šírka pri nohách sa zmenšila na 25–30 cm. Väčšina

hrobových jám bola vykopaná takým spôsobom, že nemala pravidelnú formu: steny boli nerovné, rohy boli zaoblené. Niektoré hrobové jamy boli prispôbené polohe tela, napr. v hrobe 76 jama bola rozšírená pri rozťahnutých rukách a v hrobe 121 bola širšia pri pokrčených kolenách. Hrob 73 sa líšil tým, že mal nerovné dno, najhlbšie v strede jamy. Aj nohy boli nižšie položené ako hlava.

Smer hrobu a kostry bol vždy *rovňaký*. Orientácia kostry bola spravidla hlavou na západ s odchýlkami do 30°: Z–V 22 hrobov, ZZS–VVJ (280°–100°) 24 hrobov, ZZJ–VVS (260°–80°) 24 hrobov, JZ–SV (240°–60°) 5 hrobov, SZ–JV (300°–120°) 3 hroby a 3 hroby bližšie neurčené. Kostry ležali v natiahnutej polohe. Ruky boli položené pozdĺž tela alebo jedna ruka ležala v lone. Nachádzame len ojedinelé výnimky z týchto ustálených zvykov. Kostry 76 a 91 mali ruky ohnuté v laktoch, pri kostre 149 ruky boli položené na prsiach a pri kostre 79 ruky boli zopnuté pod bradou. V niektorých prípadoch bola zmenená poloha nôh: kostra 117 mala ohnutú ľavú nohu, kostra 122 pravú nohu a kostra 121 mala nohy rozťahnuté. Kostra 84 mala nohy pokrčené v kolenách. Obe nohy ležali vedľa seba. V hrobe 120 celá kostra ležala v skrčenej polohe na pravom boku s rukami pri hlave.

Nájdene pamiatky možno rozdeliť na dve skupiny: súčiastky odevu i okrasy a skutočné milodary, ku ktorým počítame železné predmety a mincu. Okrasy sa našli v blízkosti miesta, kde ich nosili za živa alebo spadli o niečo ďalej. Pracky boli nájdene v páse mŕtveho (hrob 77 a 148) alebo v jeho susedstve (hrob 80). V hrobe 68 železné úlomky, pazúrik a úlomok bronzú sa našli spolu na panve, možno boli pôvodne uložené vo vrecku. Tieto predmety patrili skôr k odevu ako medzi milodary. Uloženie milodarov bolo rozličné. Úlomok kosáka v detskom hrobe 66 ležal pri lebke. V hrobe 73 úlomok železnej čepele ležal pri lakti pravej ruky. Pri lakti pravej ruky našiel sa aj úlomok kosáka v hrobe 80. V hrobe 92 pri prstoch pravej ruky bol železný úlomok. V hrobe 139 kosák bol položený medzi stehennými kosťami. Napokon v hrobe 150 úlomky noža sa našli pri pravej ruke. K milodarom treba počítať mincu z hrobu 109, ktorá sa našla na hornej čeľusti. Bola teda v ústach mŕtveho. V hrobách sa našli zväčša len úlomky železných predmetov (kosák, nôž, čepeľ), preto prichádzame k záveru, že do hrobov dávali už rozlomené predmety, ktoré mali len symbolický význam. Závažné boli nálezy zvieracích kostí. V hrobe 133 sa našlo niekoľko kostí pri pravej

nohe. V hrobe 146 kosť bola položená blízko pravej nohy. V oboch prípadoch zvieracie kosti boli tesne v stene hrobu. V hrobách z mladšej doby slovanskej sa obvykle nevyskytujú nálezy potravy. Na pohrebisku v Nitre-Zobor sa našli síce nádoby, ktoré akiste obsahovali nápoj, ale nebol zistený ani jediný prípad, že by sa bola vyskytla mäsitá potravina.

Rozbor pamiatok

V najväčšom počte boli v hrobách zastúpené *okrasy*, ktoré používali na výzdobu hlavy. Ako prosiť okrasa vlasov slúžili otvorené krúžky z bronzového alebo strieborného drôtu, ktoré mali priemer 2–3 cm, a zväčša sa vyskytovali v pároch. V hrobe 113 boli 2 bronzové krúžky, pôvodne asi rovnakej formy. V hrobe 132 jeden krúžok bol menší. Je zaujímavé, že na väčšom krúžku sa zachovali stopy po omotanej niti. V hrobe 65 sa našiel len jeden bronzový krúžok. Pravdepodobne na okrášľovanie vlasov slúžil strieborný krúžok, nájdený v zásype nad hrobom 116. Podobné krúžky do vlasov našli sa aj na pohrebisku z mladšej doby slovanskej v Nitre-Zobor, kde v niektorých prípadoch krúžky boli zavesené v záušniciach.⁷

Okrem týchto jednoduchých okrás častejšie boli *esovité záušnice* s rozlične upravenou kľučkou. Záušnice boli vyhotovené zo strieborného alebo bronzového drôtu. V 3 hrobách našli sa esovité záušnice so široko roztepanou kľučkou tzv. nitrianskeho typu. Záušnice tohto typu boli pomerne malé (1,3–1,6 cm) a ich kľučka bola hladká. V hrobe 125 boli 2 strieborné záušnice nitrianskeho typu. V hrobe 112 bola jedna taká strieborná záušnica a v hrobe 95 sa tiež našla jedna záušnica zo striebra. Okrem Bešeňova najviac záušnic so široko roztepanou kľučkou našlo sa už na spomenutom pohrebisku v Nitre-Zobor a niekoľko kusov sa ich našlo v hrobe na Devíne.⁸

Ďalšie esovité záušnice, prevažne vyrobené z bronz, mali obyčajne úzku kľučku. Aj tieto záušnice boli drobných rozmerov Ø 1,2–1,6 cm. Najmenšie záušničky, ktoré mali v priemere 1,2 cm, nachádzali sa obvykle pri detských kostrách (hrob 124 jedna záušnička, hrob 127 záušnička, hrob 133 jeden kus). V spomenutom hrobe 95 okrem záušnice s roztepanou kľučkou bola nájdená malá strieborná záušnica a 2 bronzové záušničky. Esovitá záušnica v hrobe 105 bola vyhotovená z tenkého drôtu podobne ako 2 bronzové záušnice v hrobe 80. Ďalšia strieborná záušnica z posled-

ného hrobu mala akoby ryhovaný krúžok. Strieborné záušnice z hrobu 126 boli vyhotovené z hrubšieho drôtu, takže formou sa približujú záušnicam tzv. devínskemu typu. Napokon esovitá záušnica z hrobu 109, datovaná uhorskou mincou do 1. pol. XII. stor., mala omnoho väčšie rozmery (Ø 2,8 cm). Jej roztepaná kľučka bola zdobená prúžkami. Táto záušnica výrazne sa odlišuje od ostatných kusov veľkosťou a úpravou kľučky. Esovité záušnice s obvyklou úzkou kľučkou sa vyskytovali na všetkých pohrebiskách mladšej doby slovanskej: Nitra-Zobor, Devín, Devínska Nová Ves, Boleráz, Skalská Nová Ves, Veľké Lovce, Dolný Jatov, Trnovec.⁹ Väčšia záušnica z hrobu 109 má analógie na pohrebisku v Martine, datovanom od polovice XI. stor. do začiatku XIII. stor.¹⁰

Ďalšiu skupinu predstavujú okrasy rúk, *prstene a náramky*. Prstene, vyrobené z bronz alebo zo striebra, mali priemer od 1,8 do 2,4 cm (zväčša 2 cm) a patria k niekoľkým typom. Najčastejšie sa vyskytovali jednoduché prstene, stočené z bronzového alebo strieborného pásika rozličnej šírky (hrob 95, 123 a 125 zo striebra, hrob 113 a 132 z bronz). Druhý pásikový prsteň z hrobu 132 bol na vonkajšej strane profilovaný. Podobne pásikové prstene boli zastúpené v hrobách v Nitre-Zobor a na Devíne.¹¹ Druhým typom bol prsteň so zahrotenými koncami, vyrobený z oblého drôtu (hrob 106). Aj prstene tohto typu sa našli na oboch spomenutých pohrebiskách.¹² Zvláštnu, zriedkavú formu mal prsteň z hrobu 104. Bol špirálovite stočený z bronzového pásika. Z. V á ň a uvádza špirálovite stočený prsteň len z pohrebiska v Tolna Szántó v Maďarsku.¹³ Najbohatšiu formu mal tretí prsteň z hrobu 132. Prsteň bol vyhotovený zo zatvoreného bronzového pásika, ale vpredu mal trojdielny masívny štítok, zdobený bodkovaným ornamentom. Taký istý prsteň našli v Bešeňove pri výskume B. S z ó k e h o ako nahodilý nález. Prsteň s podobne deleným štítkom, ale v hrubšom vyhotovení našiel P. Č a p l o v i č v Nitre-Zobor. Prsteň rovnakého typu opisuje Z. V á ň a a spomína jeho nálezy v Maďarsku. Úplne zhodný prsteň s trojdielnym štítkom objavil G. T ö r ö k na pohrebisku v Halimba-Czeres v Maďarsku.¹⁴ Prstene sa našli na pravej i na ľavej ruke. V hrobe 132 mŕtvy mal na ľavej ruke dva prstene.

Podobne i náramky nosili na pravej alebo na ľavej ruke na predlaketnej kosti. Dva zachované náramky mali trochu odlišnú formu, ale rovnaký priemer (6,5 a 6,4 cm). Náramok z hrobu 132 bol vyhotovený z oblého drôtu a zakončený hrotitými koncami. Náramok z hrobu 100, stočený z hrana-

tej tyčinky, mal preložené zahrotené konce. Náramky sa vyskytujú výhradne v staršom období mladšej doby slovanskej v 2. pol. X. stor. Náramky podobnej formy so zahrotenými koncami boli v hroboch v Nitre—Zobor. Náramok z hranatej tyčinky sa zachoval z hrobu vo Veľkých Lovciach. Tento typ Z. V a ň a považuje za vyslovene domáci tvar a vyvodzuje ho z keszhelyských vzorov.¹⁵

Osobitné miesto zaujímajú strieborné okrasy z hrobu 125. Na základe rozboru úlomkov možno usudzovať, že tam boli 2 náušnice. Ich krúžky boli zdobené uzlíkmi a zakončené slučkami. Z ich príveskov sa nič nezachovalo. Tretia okrasa bol akiste okrúhly závesok s prehnutým okrajom a otvorom uprostred, zdobený vypuklinami a filigránom. Okrúhle okrasy z tenkého plechu s tlačným ornamentom sa vyskytujú v inventári belobrdskej kultúry. Ale analógie k týmto kusom z Bešeňova treba skôr hľadať medzi okrasami kyjevského typu. Kruhová ozdoba mohla mať podobnú formu ako závesok z pokladu v obci Denis na Ukrajine, datovaný mincami na začiatok XI. stor. V tomto poklade boli aj náušnice s krúžkami, zdobenými členenými uzlíkmi.¹⁶

K okrasám patrili sklené perly zo ženských a prevažne detských hrobov. Len v 2 hroboch boli menšie náhrdelníky z drobných perál. Náhrdelník v hrobe 95 sa skladal z malých perál nepravidelnej formy zo žltého a bieleho skla (5) a guľatých perál z pasty (5). Podobné malé perly zo žltého a bieleho skla tvorili náhrdelník v detskom hrobe 105 (6 kusov), kde k nim boli pripojené 2 väčšie kusy, valcovitý korál z modrého skla a žliabkovaná pastová perla sivej farby. Dve guľaté perly zo skla sa našli v hrobe 125. Ojedinelý nález predstavuje kostená facetovaná perla z detského hrobu 100. Podľa tvaru táto perla napodobňuje korály z polodrahokamov. Z. V a ň a uvádza kostené perly ako súčiastky náhrdelníkov kultúry belobrdskej.¹⁷

Pravdepodobne ako spínadlo šiat použili úlomok bronzovej laténskej spony v hrobe 129 alebo ho dali do hrobu ako raritu. K odevu patrili železné prac-ky z opaskov spravidla okrúhlej formy (hrob 80 a 77), ale pracka v hrobe 148 mala pôvodne štvorcový tvar.

Bolo spomenuté, že ako milodary dávali do hrobov železné predmety. Z nožov sa zachovali len nepatrné úlomky v hroboch 92 a 150. Úlomok čepele v hrobe 73 nepatrila podľa veľkosti obyčajnému nožu, ale k nejakej zbrani. Na meč je táto čepeľ príliš úzka. Z kosákov sa našli len úlomky, ktoré však umožňujú rekonštrukciu tohto nástroja. V hrobe 139 sa zachovalo ostrie kosáka, mierne ohnuté, dlž-

ka 20,5 cm a v hrobe 66 zostal trň dlhý 12,5 cm. Trň kosáka v hrobe 80 bol menší, dlhý iba 8 cm. Kosáky z Bešeňova mali mierne ohnuté ostrie a dlhý trň.

Ako milodar dali do hrobu 109 uhorskú mincu, denár Kolomana I. z 1. pol. XII. stor. Zvyk dávať mince do hrobov zdomácnel až v 2. pol. XI. stor. V 1. pol. XI. stor. vyskytujú sa v hroboch len ojedinelé mince, uhorské denáre Štefana I. (1000—1038), nájdené vo Veľkých Lovciach (1) a v Mlynárčiaciach (1). Mince Andreja I., ktoré boli razené v rokoch 1046—1061, zväčša už patrili do 2. pol. XI. stor.: Devín (3), Prša (1), Mlynárce (1). Z 2. pol. XI. stor. pochádzajú mince viacerých panovníkov: mince Bela I. ako kniežata (1048—1060) v Devíne (1) a v Mlynárčiaciach (1), toho istého panovníka ako kráľa (1060—1063) v Devíne (1); denáre Šalamúna (1063—1074) v Holiaroch (1), Hornom Jatove (1), Somotore (1); denáre Ladislava I. (1077—1095) boli zastúpené vo väčšom počte v Prši (3), Bešeňove (1), Somotore (1). V najväčšom počte boli nájdené na rozličných pohrebiskách mince Kolomana I. (1095—1114), ktoré môžeme zhruba zaradiť na začiatok XII. stor: Bešeňov (1), Košúty (1), Krásno, Martin (1), Hurbanovo (1), Starý Tekov (1). Mince jeho nástupcu Štefana II. (1114—1131) sa našli dosiaľ len na pohrebisku v Krásne. Z 1. pol. XII. stor. pochádzajú aj mince Bela II. (1131—1141): Devín (1), Bešeňov (1), Krásno. Na pohrebiskách boli zastúpené aj mince z 2. pol. XII. stor. a zo stor. XIII. a predstavujú ražby uhorských panovníkov v temer nepretržitom rade. Z prehľadu nálezov mincí vidno, že zvyk dávať mince do hrobov bol rozšírený na pohrebiskách XI.—XIII. storočia.¹⁸

Datovanie pohrebiska

Pri datovaní pohrebiska na obecnej roli z mladšej doby hradištnej treba sa všimnúť niektorých okolností, ako sú prvky pohanského pohrebneho ritu: *nálezy železných predmetov a mäsitej potraviny*. Tieto hroby vystupujú ako pokračovanie hrobov zo strednej doby, ale ukazujú na ďalší stupeň vývoja, pretože úlomky železných predmetov majú tu len symbolický význam. V 2. pol. X. stor. v hroboch sa vyskytovali železné nože, napr. na pohrebisku v Nitre—Zobor. Ale od XI. stor. na iných pohrebiskách železné predmety zmizli z hrobov a zostali len okrasy (pohrebisko na Devíne, Veľké Lovce, Dražovce). Nálezy prostých krúžkov do vlasov tiež ukazujú na určitú starobylosť hrobov. Spolu s nimi boli nájdené ná-

ramky a záušnice tzv. nitrianskeho typu. Posledné okrasy podľa analógií z Nitry—Zobor patria do 2. pol. X. stor.

Na základe týchto nálezov časť pohrebiska na obecnej roli možno zhruba datovať do 2. pol. X. stor. Ďalšia časť hrobov, kde boli záušnice s obvyklou úzkou kľučkou, jednoduché a pletené prstene a hrob 125 so striebornými okrasami pravdepodobne patrí do stor. XI. Vyskytujú sa ojedinele i mladšie hroby, napr. hrob 109 datovaný mincou do 1. pol. XII. stor., ale i jeho odlišný inventár ukazuje, že to bola výnimka.

Z á v e r y

Výskum v Bešeňove na pozemkoch kolónie „Onca“ bol uskutočnený v troch etapách: výskum B. S z ō k e h o r. 1942 a výskum Slovenského múzea r. 1949 a 1950. Keď zhrnieme výsledky všetkých výskumov, dospejeme k týmto záverom:

Najstaršie pamiatky patrili do mladšej doby kamennej, keď sa tu rozprestieralo sídlisko ľudu s keramikou železovského typu. Jednu odpadovú jamu zistil B. S z ō k e. R. 1950 boli vykopané 2 kultúrne jamy; v jednej z nich bolo ohnisko. Na sídlisku našli sa aj úlomky tehloviny z pecí alebo zo stien.¹⁹

Nájdenú keramikou možno rozdeliť na 3 skupiny:

1. *Jemná keramika*, vyrobená z vyplavenej hliny, farby sivej alebo žltosivej. Nádoby mali bombovitú formu, medzi nimi boli malé tenkostenné šálky a väčšie nádoby. B. S z ō k e našiel 2 celé bombovité nádoby. Pri ďalších výskumoch sa našli početné črepy. Keramika tejto skupiny bola zdobená rytým ornamentom, najčastejšie dvojitémi ryhami, prerušovanými jamkami, pod okrajom išli vodorovne ryhy, nižšie boli volúty alebo klukatka. Na dvoch nádobách B. S z ō k e zistil stopy po červenom maľovaní. Niektoré nádoby mali ušká; našla sa aj plastická ozdoba vo forme zvieracej hlavičky.

2. *Hrubšia keramika*: väčšie nádoby žltej, červenkastej a hnedej farby, obyčajne slabo vypálené. V niektorých prípadoch povrch bol žltý a na lome uprostred bolo vidieť čiernu alebo tmavosivú hlinu. Menšie nádoby tohto typu mali v hline často pomiešané plevy. Prevládajú bombovité formy, ale vyskytujú sa už nádoby s hrdlom. Keramika tejto skupiny mala plastickú ozdobu: guľaté pupáky, okrúhle pupáky s vtláčenou jamkou, dvojité pupáky s jamkami, trojdielne pupáky a pupáky oválneho tvaru. Vtláčenú ozdobu tvorili jamky od prstov a vpichy nechťom. Nádoby mali polkruhové ušká, často vodorovne položené a malé pre-

vrtané ušká. Celú bombovitú nádobu objavil B. S z ō k e, ostatné nálezy obsahujú len črepový materiál. Našli sa aj črepy veľkých nádob, akiste zásobnice.

3. Poslednú skupinu predstavujú *nádoby s nôžkou*. Kalichovitá nádoba s nôžkou pochádza z výskumu B. S z ō k e h o. Fragment podobnej nádoby sa našiel r. 1949 a r. 1950 našli sa úlomky nôžky. B. S z ō k e považuje túto nádobu s nôžkou za lengyelskú keramickú formu. Lengyelskej keramike podobajú sa technikou výroby a formou aj niektoré hrubostenné nádoby, napr. baňaté nádoby s polkruhovými uškami. Na črepech, zdobených šrafovaním, prejavujú sa ornamentálne prvky bukovohorskej keramiky.

Okrem keramiky sa našli *hladené kamenné nástroje*: kopytovitá sekerka a 3 ploché sekerky a štiepané nástroje (nože z jaspisu a obsidiánu). Napokon treba spomenúť nálezy trecích kameňov. Z kostených výrobkov sa našlo šidlo.

Nálezy na sídlisku predstavujú obvyklý inventár neolitickej osady. Ale omnoho dôležitejšie sú objavy hrobov železovského typu. Kostrový hrob s milodarmi našiel B. S z ō k e, ktorý zistil aj symbolický hrob so skupinou nádob. R. 1950 objavili skrčenca bez milodarov. Umiestenie hrobov ukazuje, že mŕtvi boli pochovaní na ploche sídliska a nie na osobitných pohrebiskách.

Z doby eneolitickej bol objavený jeden hrob so skrčenou kostrou, datovaný kamennými strelkami. Úpravou hrovej jamy a orientáciou sa lišil od ďalších hrobov staršej doby bronzovej. Možno, že k eneolitu patrila aj rozrušený hrob s kamenným nožikom. Na západnom svahu vyvýšeniny sa nachádzalo pohrebisko zo staršej doby bronzovej, kde vcelku bolo prekopané 19 hrobov. Všetky hroby s kostrami v skrčenej polohe boli rozrušené, pričom bola rozhádzaná horná časť kostry po pás. Častý výskyt zelenej patiny na kostiach svedčí, že hroby boli bohato vybavené bronzovými predmetmi, ktoré zväčša odcudzili pri rabovaní. Z bronzových okrás sa zachovala cyperská ihlica, úlomok náramku z plechu, úlomky špirálových trubičiek, 2 krúžky a početné drobné neurčené úlomky. Najčastejšie sa vyskytovali korálky z dentálií (v 6 hroboch), okrem toho ako závesok v náhrdelníku použili rozpoltený kel diviaka a prevrtaný zvierač zub. Z keramiky B. S z ō k e uvádza malé únětické šálky (3) a črepy podobných šálok (tiež v 3 prípadoch). Pri ďalších výskumoch boli nájdené rozličné keramické formy: široká šálka, kónická šálka, malý krčiaztek a črepy z 2 šálok. *Nádoby z pohrebiska v Bešeňove podľa tvarov patrili ku keramike úně-*

tickej. Tak isto ostatné pamiatky-okrasy súhlasili s únětickým hrobovým inventárom. Podľa kostrového pohrebneho rítu a milodarov pohrebisko zo staršej doby bronzovej možno zaradiť do okruhu moravsko-slovenskej únětickej kultúry.

B. S z ō k e zistil na pohrebisku aj hroby laténske. Ako nesporné uvádza 2 hroby. V jednom z nich (č. 1a) bol iba črep z laténskej nádoby. Druhý hrob (č. 61), ktorý obsahoval misu a nádobu, bol datovaný železnou sponou do La Tène B-C. O treťom hrobe, kde boli 2 črepy, B. S z ō k e vyjadril pochybnosť, či tento patrilo skutočne do doby laténskej (č. 9). R. 1950 bol nájdený len jediný laténsky črep z mísy. Pohrebisko zo strednej doby laténskej bolo teda celkom malé.

Na pohrebisku v Bešeňove spočívalo ťažisko náleзов v dobe slovanskej. Treba zdôrazniť dôležitú okolnosť, že sa tu našli najstaršie slovanské pamiatky, a to popolnicové hroby pražského typu. Vcelku sa našlo 24 slovanských popolníc, celé nádoby a fragmenty. Popolnice z roku 1949 a 1950 rozdelili sme na 2 skupiny: nezdobené, v ruke lepené nádoby, zväčša pražského typu, a ornamentované, na kruhu robené popolnice podunajského typu.

Aj B. S z ō k e rozdelil nájdené popolnice na 2 skupiny. Zhoduje sa aj datovanie popolníc, získaných pri všetkých výskumoch, a to do prelomu VII.—VIII. storočia.

B. S z ō k e nenarazil pri svojom výskume na hroby zo strednej doby hradištnej, pretože tieto hroby boli sústredené na obecnej roli a v jej bezprostrednom susedstve, kam až nesiahali sondy z r. 1942. R. 1949 tu boli zistené 2 hroby a r. 1950 ďalšie 4 hroby, ktoré podľa úpravy hrobovej jamy a milodarov, predovšetkým keramiky, možno datovať do strednej doby hradištnej. Väčšina týchto hrobov bola rozmiestaná v tej istej časti pohrebiska, kde sa našli popolnice a jazdecký hrob. Sem zasahovali aj jednotlivé hroby z pohrebiska mladšieho obdobia. Zvlášť dôležité bolo zistenie, že nad hrobom 48 bol vykopaný mladší hrob 41. Hroby 119 a 141 boli umiestené medzi hrobmi mladšej doby hradištnej, ale neboli nimi porušené. Hroby zo strednej doby slovanskej vyznačovali sa značnými rozmermi (priemerná dĺžka 210 cm pri šírke 80 cm) a najmä hĺbkou (priemer 180 cm), čím sa jasne odlišovali od plytkých a úzkych hrobov mladšej doby. Orientácia kostry v oboch obdobiach bola rovnaká. Všetky kostry boli uložené hlavou na západ. Hroby strednej doby odlišovali sa však aj nálezmi. Okrem okrás boli v nich vyslovené milodary: nádoby, vedierko na nápoje a pozostatky mäsitej

potrav. Mŕtvych vybavili teda na poslednú cestu podľa pohrebneho rítu, obvyklého pre strednú dobu slovanskú.

Na základe rozličných úvah datovali sme hroby z výskumu v r. 1950 do I. pol. IX. stor. a toto datovanie možno rozšíriť na všetky hroby zo strednej doby hradištnej, hoci nie je vylúčená možnosť, že niektorý hrob mohol pochádzať ešte z konca VIII. stor. Podľa umiestenia, pohrebneho rítu a pamiatok tieto hroby priamo nadväzujú na hroby zo staršej doby slovanskej VII.—VIII. stor., takže žiarové hroby, jazdecký hrob a uvedené kostrové hroby tvorili na pohrebisku v Bešeňove jednu skupinu.

Najväčšia časť pohrebiska v Bešeňove patrila do mladšej doby hradištnej. Vcelku bolo na pohrebisku preskúmaných 201 kostrových hrobov. Z toho 72 hrobov vykopal B. S z ō k e, 48 hrobov bolo odokrytých r. 1949 a 81 hrobov našlo sa r. 1950. Medzi nimi v 62 hrobách boli nálezy, okrasy a milodary, takže zhruba 30% hrobov malo inventár. Najmenšie percento hrobov s nálezmi bolo z výskumu v r. 1949. O pohrebnom ríte mladšej doby slovanskej bolo podrobnejšie hovorené pri rozbere hrobov z r. 1950. Preto tu uvádzame len hlavné pozorovania. Orientácia kostry bola všade rovnaká, hlavou na západ. Aj poloha kostry okrem malých výnimiek bola jednaká: telo ležalo natiahnuté, ruky boli položené pozdĺž tela alebo jedna z nich ležala v lone. Ako zvláštnosť B. S z ō k e uvádza, že v 2 hrobách hlava mŕtveho bola položená na neoliticom črepe. Zistil tiež pri výskume v hrobách 11 a 28 trepanáciu lebky. Trepanované lebky nachádzame v staromaďarských hrobách. Trepanácia je teda svedectvom, že aj v Bešeňove bolo staromaďarské etnikum.

B. S z ō k e spomína v 2 prípadoch (hrob 35 a 44) nálezy železných kincov, ale upozorňuje, že stopy po dreve z truhly sa nenašli. Ani pri ďalších výskumoch nenašli sa pozostatky dreva. Je zaujímavé, že časť hrobových jám na obecnej roli mala formu truhly. Jamy boli pri hlave širšie, rohy mali často zaoblené. Táto forma hrobovej jamy bola zistená aj v Zalavári na t. zv. „obecnom“ cintoríne, datovanom od konca X. do konca XI. stor. a tamže na pohrebisku pri hradnej kaplnke, ktoré A. S ō s o v á datovala do XI. až do 2. pol. XII. stor.²⁰

Pamiatky, nájdené v hrobách z mladšej doby slovanskej, tvoria určité skupiny, ktoré súvisia s dobou pochovávaní na jednotlivých úsekoch pohrebiska. Jeden taký úsek predstavuje plocha, ktorú prekopal B. S z ō k e. Boli tam okrasy typické pre kultúru belobrdskú. V dvoch hrobách boli nájdené

hrivny, pletené z bronzového drôtu. Z. V á ñ a uvádza také hrivny ako oblubenú formu okrasy pre koniec X. a 1. pol. XI. stor.²¹ Ďalej našli sa náramky z bronzovej tyčinky, ktoré sú tiež typické pre kultúru belobrdsčú (2 kusy v jednom hrobe). Častejšie sa vyskytovali prstene, zachované v 6 hrobch. Jednoduché prstene boli ryhované. Jeden prsteň bol urobený z profilovaného pásika, druhý pásový prsteň bol zdobený krúžkami. Ojedinele našiel sa aj prsteň s trojdielnym bodkovaným štítkom. Prosté bronzové krúžky na ozdobu vlasov boli v 3 hrobch. Najčastejšie boli esovité záušnice z tenkého drôtu, ktoré sa zachovali v 6 hrobch, obyčajne v pároch. Medzi nimi v 2 hrobch boli záušnice so zdobenými kľučkami, čo svedčí o ich pomerne mladej forme. Na neskoršie obdobie ukazuje aj veľká, náhodile nájdená záušnica, majúca asi 3 cm v priemere. Okrem týchto obvyklých okrás B. S z ó k e našiel v 2 hrobch dvojdielne srdcovité závesky. Z. V á ñ a píše, že tieto srdcovité závesky sa vyskytovali i v staromaďarskom inventári, i v kultúre belobrdskej. Závesky z Bešeňova patria podľa delenia Z. V á ñ u do druhej skupiny. Z. V á ñ a ich datuje do 2. pol. X. stor. a do prvých desaťročí XI. stor.²² Okrem okrás B. S z ó k e našiel v 3 hrobch železné strely rombickej formy, ktorá je typická pre staromaďarskú zbraň. V dvoch prípadoch poloha striel ukazovala, že boli vystrelené do hrobov.²³

B. S z ó k e datuje preskúmanú časť pohrebiska od 1. pol. XI. do polovice XII. storočia. Ako vplyv staromaďarského etnika uvádza trepanáciu lebky, závesky, náramky a železné strely. V ďalších častiach pohrebiska nenašli sa tieto staromaďarské pamiatky okrem náramku. Preto zvlášť oddeľujeme plochu, na ktorej robil výskumy B. S z ó k e.

Za ďalší úsek možno považovať časť pohrebiska na obecnej roli. Inventár týchto hrobov je charakterizovaný typickými belobrdskými nálezmi, ako sú: krúžky do vlasov (6 hrobov), esovité záušnice a zvlášť záušnice s roztepanou kľučkou t. zv. nitrianskeho typu (v 5 hrobch), náramky (2 kusy) a prstene rozličnej formy (13 kusov). Medzi poslednými sa našli aj zriedkavé tvary, ako prsteň s trojdielnym štítkom, špirálovite stočený prsteň a ťažký prsteň z cínu. S pohrebným rítom súviseli nálezy úlomkov železných predmetov (v 8 hrobch) a zvieracích kostí (2 hroby). Na základe zistených pohanských prvkov pohrebného rítu a tvarov nájdených okrás možno datovať časť pohrebiska na obecnej roli do 2. pol. X. a do XI. storočia, pričom ojedinelé hroby patrili až do 1. pol. XII. stor. (hrob s Kolomanovou mincou).

Najmladšia časť pohrebiska sa rozprestierala v záhradách E. Rečku a A. Kukana. Hroby na týchto parcelách sú datované mincami Ladislava I. a Bela II. od poslednej štvrti XI. do pol. XII. stor. Spolu s mincami sa tu našli záušnice väčších rozmerov (do 3 cm v priemere) a perly z polodrahokamov. Treba zdôrazniť okolnosť, že aj v týchto najmladších hrobch sa vyskytovali železné predmety, čo nepoznáme na iných pohrebiskách z tejto doby. Hroby v Rečkových a Kukanových záhradách boli umiestené v radoch a husto vedľa seba, takže túto časť pohrebiska možno charakterizovať ako radový cintorín.

Pre datovanie pohrebiska v Bešeňove je dôležitý výskum v Halimbe-Cseres v Maďarsku.²⁴ Nález z tohto belobrdskeho pohrebiska rozdelil G. T ö r ö k na niekoľko skupín. Do 2. pol. X. stor. zaraďuje hroby, kde boli krúžky do vlasov, jednoduché esovité záušnice, náramky a nádoby. Hroby z 1. pol. XI. stor., datované ražbami Štefana I., obsahovali esovité záušnice s roztepanou kľučkou t. zv. nitrianskeho typu. Zo slovenských nálezov vidno, že záušnice nitrianskeho typu možno u nás datovať ešte do 2. pol. X. stor., pretože na pohrebisku v Nitre-Zobor ich našli spolu s nádobami a nožmi, ale nenašli nijaké mince. Hroby z 2. pol. XI. stor. v Halimbe-Cseres boli datované uhorskými mincami. Spolu s nimi sa vyskytovali esovité záušnice so zdobenou kľučkou a perly z polodrahokamov. Záušnice so zdobenou kľučkou našli sa u nás na pohrebisku v Devíne, datovanom zhruba do XI. stor., a na radovom cintoríne v Martine, datovanom od pol. XI. stor. do pol. XIII. stor.²⁵ Potom datovanie záušnic so zdobenou kľučkou G. T ö r ö k a od 2. pol. XI. stor. súhlasí so slovenskými nálezmi. Hroby z 1. pol. XII. stor. v Halimbe-Cseres obsahovali okrem mincí Kolomana a Bela II. aj rozmanité esovité záušnice. Medzi nimi boli hrubšie kusy so zdobenou kľučkou a záušnice väčších rozmerov. Ako vidno, vývoj okrás na pohrebisku v Halimbe-Cseres zväčša odpovedal datovaniu nálezov na súdobých slovenských pohrebiskách.

Pohrebisko z mladšej doby hradištnej v Bešeňove možno vcelku datovať od 2. pol. X. stor. do pol. XII. stor. Je teda medzi prvým obdobím slovanskeho osídlenia v Bešeňove, ktoré trvalo od konca VII. stor. do pol. IX. stor. a touto druhou fázou osídlenia od 2. pol. X. do pol. XII. stor. medzera 100—150 rokov. Doteraz nebolo zistené slovanské sídlisko, ktoré by patrilo tomuto pohrebisku. Podľa názoru B. S z ó k e h o pohrebisko súviselo so sídliskovými nálezmi v polohe „Gyács“ a „Malomgát“.

Literatúra

- ¹ Bárta J., *Pohrebíšte zo staršej doby hradištnej v Dol. Krškanoch pri Nitre*, AR V, 1953, 167—171.
- ² Budinský-Krička V., *Slovanské popolnicové pole z doby predhradištnej vo Východoch-Opatovciach, okr. Nitra*, Historica slovacica V, 1948, 140—144.
- ³ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 250—253; Kraskovská L., *Staroslovanské popolnicové pohrebíšte na „Borovej“ pri Moravskom Sv. Jáne*, Památky, XLIII, 1947/1948, 116—119.
- ⁴ Budinský-Krička V., op. cit., tab. II: 4; tab. II: 2; tab. IV: 1.
- ⁵ Bárta J. op. cit., obr. 90.
- ⁶ Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku*, Slovenská archeológia, Bratislava, VI, 1956, hrob 41, tab. XXXV: 6, 7, str. 37.
- ⁷ Čaplovič P., *Slovanské pohrebíšte v Nitre pod Zoborom*, Slovenská archeológia 1954, tab. XIII: 7, 8; tab. XIII: 1.
- ⁸ Čaplovič P., op. cit., tab. VIII: 5—10; tab. X: 8—13; tab. XI: 7, 8; tab. XII: 11, 12; tab. XIII: 10; tab. XIII: 12—15; tab. XIV: 4, 5; Kraskovská L., *Slovanské pohrebiská na Devíne*.
- ⁹ Čaplovič P., op. cit., tab. VIII: 11, 12; tab. XIII: 1, 2, 5, 6; tab. X: 14, 15; tab. XI: 6, 9; XIII: 9, 11, 16—19; Eisner J., *Slovensko v dobe kultúry hradištnej*, Slovenské dejiny, I. Bratislava 1947, tab. LIV: 14, 16, 23, 24, 25; Eisner J., *Devínska Nová Ves*, tab. 108: 4—8; Loubal A., *Kostolný radový slovenský cintár v Bolerázi*, Sborník MSS XXXII—XXXIII, 1938—1939, obr. 4: 1, 2; Budinský-Krička V., *Prvé staroslovanské radové pohrebíštia v Turci a v Liptove*, Martin 1944, 25; Kraskovská L., *Skvosty z doby hradištnej na Slovensku*, Slavia antiqua, Poznaň, obr. 3: 17, 4.
- ¹⁰ Budinský-Krička V., op. cit., tab. XII: 8, 9, str. 36.
- ¹¹ Čaplovič P., op. cit., tab. VIII: 2; tab. XI: 5, tab. XIV: 2; tab. VII: 1; Kraskovská L., op. cit., obr. 18, str. 546.
- ¹² Čaplovič P., op. cit., tab. VII: 8; Kraskovská L., op. cit., obr. 24.
- ¹³ Váňa Z., *Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.—XII. století*, Slovenská archeológia 1954, 66, tab. XIII: 11.
- ¹⁴ Szöke B. — Nemeskéri J., *Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch*, Slovenská archeológia 1954, tab. II; Čaplovič, op. cit., tab. VII: 15; Váňa, op. cit., 66, tab. III: 32; Török G., *Halimba Cseres X.—XII. századi temetője*, Folia Archaeologica 1954, tab. XXIV: 2.
- ¹⁵ Čaplovič, op. cit., tab. VIII: 4; Kraskovská, op. cit., obr. 30; Váňa, op. cit., 64, tab. II: 1.
- ¹⁶ Váňa, op. cit., 68; Korzuchina G., *Russkije klady*, Moskva 1954, tab. VIII: 7, 8, 9, 15, str. 85.
- ¹⁷ Váňa, op. cit., 58.
- ¹⁸ Kolníková E., *Súpis mincí uložených v archeologickom ústave SAV v Nitre*, Študijné zvesti AÜ—SAV, 1 1956, 65; Eisner J., *Výzkum na Děvině v letech 1933—1937*, Historica slovacica 1940/1941, 117; Kraskovská L., *Archeologický výskum v Bešeňove (okr. Šurany) r. 1949*, Sborník MSS XLIII—XLV, 1949—1951, 86.
- ¹⁹ Szöke B. — Nemeskéri J., *Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove*, op. cit., 105—117; Kraskovská, *Archeologický výskum v Bešeňove*, op. cit., 76—92.
- ²⁰ Mikes K. B., *Le cimetière dit „de la commune“ de Zalavár*, Acta Archaeologica, Budapest 1954, t. IV, 276; Sós Á. Cs., *Rapport préliminaire des fouilles exécutées au tour de la chapelle du château de Zalavár*, tamže 267.
- ²¹ Váňa, op. cit., 56, tab. I: 1.
- ²² Váňa, op. cit., 68, tab. VI.
- ²³ Váňa, op. cit., 76.
- ²⁴ Török Gy., op. cit., 95—105.
- ²⁵ Kraskovská L., *Slovanské pohrebiská na Devíne*; Budinský-Krička V., *Prvé staroslovanské radové pohrebíštia v Turci a v Liptove*, op. cit., 26, 37.

Ausgrabung in Bešeňov im J. 1950

Ludmila Kraskovská

Die Arbeit ist aus 2 Teilen zusammengesetzt: Bericht über die Ausgrabung in Bešeňov für das Jahr 1950 und Auswertung aller auf dieser Fundstelle durchgeführten Ausgrabungen. Im J. 1950 führten wir auf den Parzellen E. Rečkas, Š. Feketes, D. Ivans und auf Gemeindegrundstücken Schnitte durch.

Aus dem Neolithikum wurden hier Denkmäler der Želiezovce—Keramik gefunden. Ausser einzelnen Scherben und Steingeräten (Beile, Messer)

deckten wir eine Kulturgrube mit Herdstelle ab und unter einer zweiten Kulturgrube entdeckten wir eine Hockerbestattung dieser Kultur (Grab 72). Der älteren Bronzezeit gehörte ein Hockergrab (Nr. 67) und eine als Einzelfund gefundene Schale an.

Der Hauptteil der Funde stammte aus verschiedenen Zeitabschnitten der slawischen Kultur. Aus der älteren Burgwallzeit bargen wir 9 Urnen (D, E, F, I, J, K, L, M, N), ganze Gefässe und Fragmente. Es waren hier unverzierte, in der Hand ge-

fertigte Gefässe und verzierte scheibengedrehte Urnen vertreten. Auf Grund von Analogien aus dem Gräberfeld in Výchapy—Opatovce können die Urnen aus Bešeňov in das VII. und an den Anfang des VIII. Jh. datiert werden. In die mittlere slawische Zeit gehörten 4 tiefe Gräber von grossen Ausmassen: Frauengrab 94 mit Schmuck (Halsband und Ringe); Grab 119, das ein Messer und einen Rinderschädel enthielt; Grab 141 von einem Gefäss begleitet und schliesslich das männliche Grab 85 mit zahlreichen Liebesgaben (Gefäss, beschlagenes Eimerchen, Messer und Schafsknochen). Der Form der Beigaben und der Grabherrichtung nach sind diese Bestattungen in die 1. Hälfte des IX. Jh. datiert worden. Die übrigen Gräber, im ganzen 81, gehörten in die jüngere Burgwallzeit. Eine genaue Beschreibung der einzelnen Gräber ist gegeben worden: Grabgrubenausmasse, Orientierung des Skelettes, Lage der Funde. Bei der Ausgrabung ist der Ost-, Nord- und Westrand des Gräberfeldes festgestellt worden; der Südrand konnte nicht erfasst werden, weil Häuser und Höfe der Bewohner der Kolonie „Oncsa“ die weitere Grabung verhinderten.

Bestattungsritus

Der Bestattungsritus war auf dem Gräberfeld des jüngeren slawischen Zeitabschnittes einheitlich. Die Grubenausmasse hingen von der Körperlänge der Bestatteten ab. Auf dem Gräberfeld waren 46 Erwachsenengräber, 18 Gräber Jugendlicher und 17 Kindergräber. In der Herrichtung der Grabgruben ist zu beachten, dass sie verhältnismässig schmal und seicht waren. Einige Gräber erinnern an Sargform. Die Skelette waren in der Regel mit dem Kopfe nach Westen orientiert, mit Abweichungen bis 30°. Sie lagen in gestreckter Lage mit Armen längs des Körpers oder einem im Schosse. Die Anordnung der Denkmäler hängt mit ihrer Funktion zusammen. Die Funde können in zwei Gruppen gegliedert werden: Kleidungsbestandteile und Schmuck und tatsächliche Beigaben. Schmuck und Schnallen fanden sich in der Nähe jener Stelle, an der sie zu Lebzeiten getragen worden waren. Die Abstellung der Beigaben war verschiedenartig, oft bei der Hand. An Liebesgaben fanden sich in Gräbern Bruchstücke von Eisengegenständen (Messer, Sichel, Klängen), die symbolische Bedeutung gehabt haben dürften. In zwei Fällen wurden Tierknochen (Grab 133 und 146) als Reste von Fleischnahrung gefunden. Auch eine Münze — ein ungarischer Denar — wurde als Liebesgabe ins Grab gelegt (Grab 109).

Analyse der Funde

Überwiegend waren es als Kopfschmuck verwendete Gegenstände: Bronze- und Silberringe, S-förmige Schläfenringe aus demselben Metall, gewöhnlich klein mit schmaler oder ausgehämmerter Schleife (des sogenannten Nitra—Typus'). Ein Schläfenring grösseren Ausmasses wurde nach der ungarischen Münze in die 1. Hälfte des XII. Jh. datiert. Zum Handschmuck gehörten Fingerringe mehrerer Typen: Bandfingerringe, ovale mit spitzigen Enden, spiralförmige und schliesslich ein Fingerring mit dreiteiligem, verziertem Schildchen.

Zu allen diesen Schmuckformen fanden sich Analogien in der Slowakei auf Gräberfeldern der jüngeren slawischen Zeit. Die Silberschmuckbruchstücke aus dem Grabe 125 hatten eher Analogien im Kijewer Schmucktypus. Es wurden kleinere Halsbänder aus Glasperlen und eine Knochenperle gefunden. Zur Bekleidung gehörten Eisenschnallen. Als Beigaben wurde ein ungarischer Denar Kolomans aus der 1. Hälfte des XII. Jh. ins Grab gelegt.

Schlussfolgerungen

In den Schlussfolgerungen sind die Ergebnisse der Ausgrabungen auf den Grundstücken der Kolonie „Oncsa“ in Bešeňov zusammengefasst: die Ausgrabung B. Szökes aus dem J. 1942 und die Ausgrabungen des Slovenské múzeum (Slowakisches Museum) in den J. 1949 und 1950. In der jüngeren Steinzeit breitete sich hier eine Siedlung des Volkes mit Keramik des Želiezovce—Typus'. Es waren hier drei Kulturgruben eingetieft. Die Keramik kann in drei Gruppen gegliedert werden. 1. Feine Keramik aus geschlammtem Ton von gelber oder gelbgrauer Farbe. Bombenförmige Gefässe waren mit graviertem Ornament verziert (Doppellinien, Voluten, Grübchen). B. Szöke stellte Spuren roter Bemalung fest. 2. Gröbere Keramik, grössere Gefässe von bombenartiger Form. Gefässe mit Hals waren auch vertreten. Gefässe von gelber, rötlicher und brauner Farbe mit schwacher Brennung hatten plastische Verzierung (verschiedene Knubben), Henkel oder ein eingedrücktes Ornament. 3. Gefässe mit Fuss, die B. Szöke als Lengyel-Form betrachtet. Steinwerkzeuge waren durch einen Schuhleistenkeil und 3 Flachbeile und Geräte der Spaltindustrie vertreten. Wichtig sind Entdeckungen von Gräbern dieser Kultur: ein Skelettgrab mit Beigaben und ein symbolisches Grab mit Gefässen fand B. Szöke, im J. 1950 wurde eine

Bestattung ohne Beigaben gefunden. Die Toten waren in der Siedlung begraben worden und nicht auf einem besonderen Gräberfeld.

In das Äneolithikum gehörte ein durch Steinpfeile datiertes Hockergrab, vielleicht auch das gestörte Grab mit dem Steinmesserchen. Aus der älteren Bronzezeit ist ein kleineres Gräberfeld erhalten geblieben, wo 19 grösstenteils gestörte Gräber mit Hockerskeletten abgedeckt wurden. Nur einige Bronzeschmuckstücke sind erhalten geblieben: zypriische Nadeln, Bruchstück eines Armringes, Bruchstücke von Spiralrollen, Ringe, am zahlreichsten waren Perlen aus Dentalien. An Keramik wurden von B. Szöke Aunjetitzer Schalen gefunden, bei weiteren Ausgrabungen fanden sich Schalen verschiedener Form und ein kleiner Krug. Nach dem Bestattungsritus und den Beigaben kann das Gräberfeld in den Bereich der mährisch-slowakischen Aunjetitz-Kultur gereiht werden. B. Szöke stellte auf dem Gräberfeld auch 2 latènezeitliche Gräber fest. Ein Grab mit Keramik wurde durch die Eisenschnalle in die Latènestufe B—C datiert. Das dritte Grab war strittig.

Der Schwerpunkt der Funde des Gräberfeldes lag in der slawischen Zeit. Im ganzen wurden hier 24 slawische Urnen gefunden, darunter waren unverzierte Gefässe, grösstenteils solche vom Prager-Typus und ornamentierte Urnen vom donauländischen Typus. Übereinstimmend ist die Datierung der Urnen aller Ausgrabungen an die Wende des VII.—VIII. Jh. Aus der mittleren Burgwallzeit sind im ganzen 6 Gräber geborgen worden, die sich mit ihren Ausmassen und Funden von den jüngeren Gräbern unterscheiden. Es ist wichtig, dass oberhalb des Grabes 48 das aus der jüngeren Zeit stammende Grab 41 abgedeckt wurde. Die Gräber der mittleren Zeit können in die I. Hälfte des IX. Jh. datiert werden, obwohl es möglich ist, dass eines der Gräber noch vom Ende des VIII. Jh. stammen konnte. Die Urnengräber, ein Reitergrab und die angeführten Skelettgräber bildeten auf dem Gräberfeld eine Gruppe.

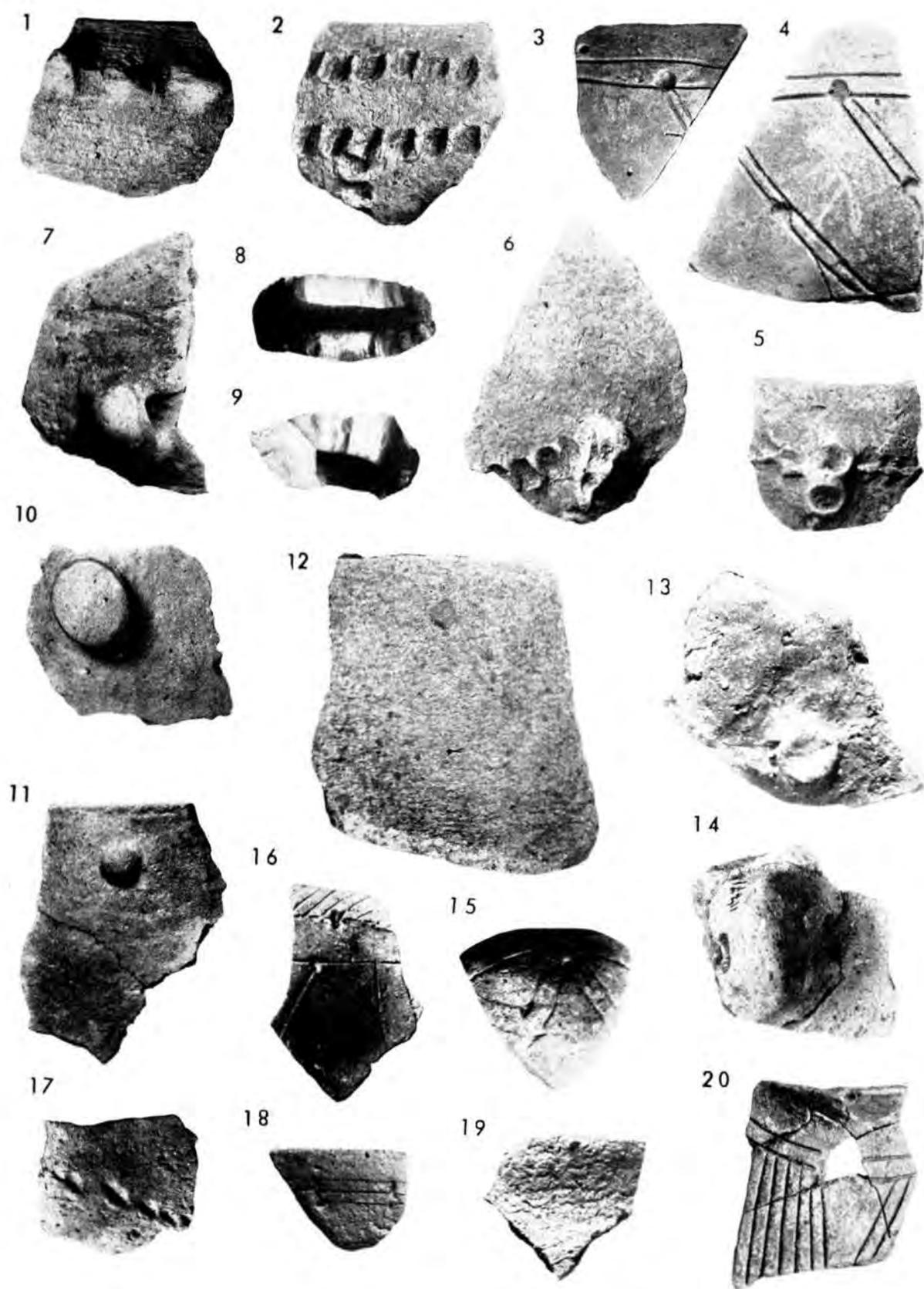
Aus der jüngeren slawischen Zeit wurden hier im ganzen 201 Skelettgräber durchforscht (72 Gräber deckte B. Szöke ab, 48 Gräber wurden im J. 1949 geborgen und 81 Gräber im J. 1950). Aus 62 Gräbern wurden Funde verzeichnet (Schmuck und Beigaben), sodass grob 30% ein Inventar hatte. Der Begräbnisritus ist im Bericht für das Jahr 1950 genauer behandelt worden, weswegen der Autor nur einige Details anführt. B. Szöke stellte in 2 Gräbern Trepanation des Schädels fest, was von der Gegenwart altmagyarischen Ethnikums

zeugt. Auf Grund der Denkmalanalysen können bestimmte Gruppen festgestellt werden, die mit der Zeit der Bestattung auf dem Gräberfelde zusammenhängen. Einen Abschnitt stellt die Fläche dar, die B. Szöke durchgrub. Es wurde hier Schmuck von der Belobrdó-Type festgestellt: geflochtene Barmen, Armringe, verschiedene Fingerringe. Bei einigen S-förmigen Schläfenringen war die Schleife verziert. B. Szöke fand hier ebenfalls herzförmige Anhängsel und von Waffen Eisenpfeilspitzen von rhombischer Form. B. Szöke datiert diesen Teil des Gräberfeldes von der I. Hälfte des XI. Jh. in die Mitte des XII. Jh. Die Schädelreparation, die Anhängsel und Eisenpfeilspitzen führt er als Einfluss des altmagyarischen Ethnikums an. Im weiteren Teil des Gräberfeldes treten diese Denkmäler nicht auf, deswegen sondere ich die Grabungsfläche B. Szökes als besonderen Abschnitt ab. Als zweiten Abschnitt kann der Teil des Gräberfeldes auf dem Gemeindegrundstück betrachtet werden. Hier fand sich in den Gräbern typischer Belobrdó-Schmuck: Haarringe, S-förmige Schläfenringe, Armringe und Fingerringe. Erhaltene Elemente heidnischen Bestattungsbrauches und Schmuckformen ermöglichen die Datierung dieses Gräberfeldabschnittes in die 2. Hälfte des X. Jh. und in das XI. Jh. Wie schon angeführt wurde, gehörten hier einige Gräber bis in die I. Hälfte des XII. Jh. Der jüngste Teil des Gräberfeldes breitete sich auf den Grundstücken E. Rečkas und A. Kukans aus, wo die Gräber durch Münzen Ladislavs I. und Bélas II. vom letzten Viertel des XI. Jh. in die Mitte des XII. Jh. datiert wurden. Zusammen mit den Münzen waren hier Schläfenringe grösserer Ausmasse und Perlen aus Halbedelsteinen. Ein schwerwiegender Umstand, dass auch in diesen jüngsten Gräbern Eisengegenstände auftraten. Die Gräber waren hier dicht nebeneinander angeordnet, sodass es sich um ein Reihengräberfeld handeln dürfte. Aus der Analyse der Funde des Gräberfeldes in Halimba Cseres in Ungarn ist zu ersehen, dass die dortige Entwicklung der Datierung der slowakischen Funde entsprach. Im Gesamten kann das Gräberfeld der jüngeren Burgwallzeit in Bešeňov von der 2. Hälfte des X. Jh. in die Mitte des XII. Jh. datiert werden, sodass zwischen der ersten Phase der slawischen Besiedlung in Bešeňov, die vom Ende des VII. bis in die Mitte des IX. Jh. gedauert hat, und der zweiten ein Zeitraum von 100—150 Jahren war. Nach Ansicht B. Szökes hing das Gräberfeld mit den Siedlungen auf der Flur „Gyacs“ und „Malomgát“ zusammen.

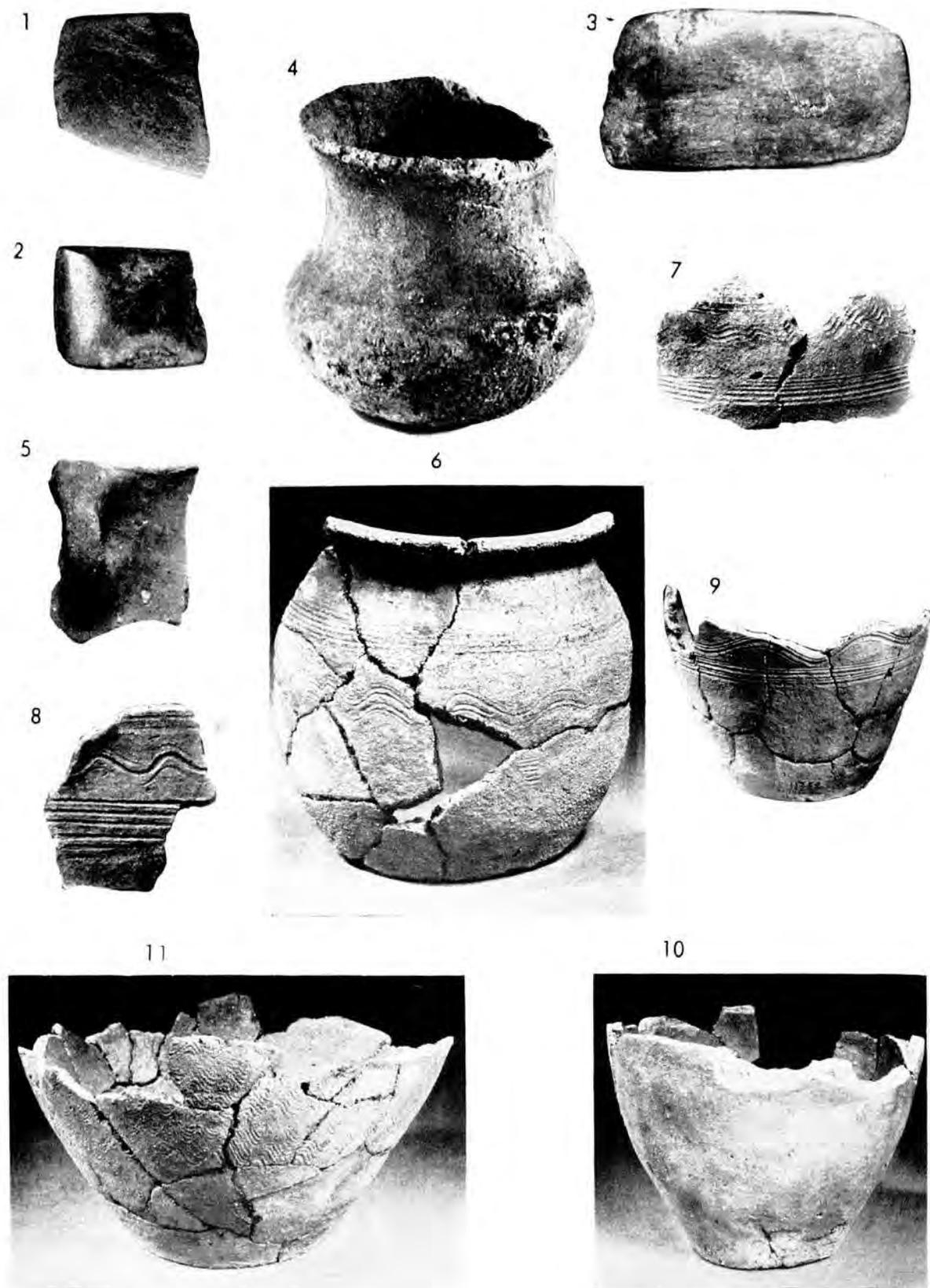
Übersetzt von B. Nieburová

Tabuľka I. Bešeňov, okr. Šurany: 1 — kolónia „Oncsa“; 2 — popolnica F; 3 — hrob 94; 4 — hrob 141; 5 — hroby 113 a 114; 6 — hroby 148 a 150.

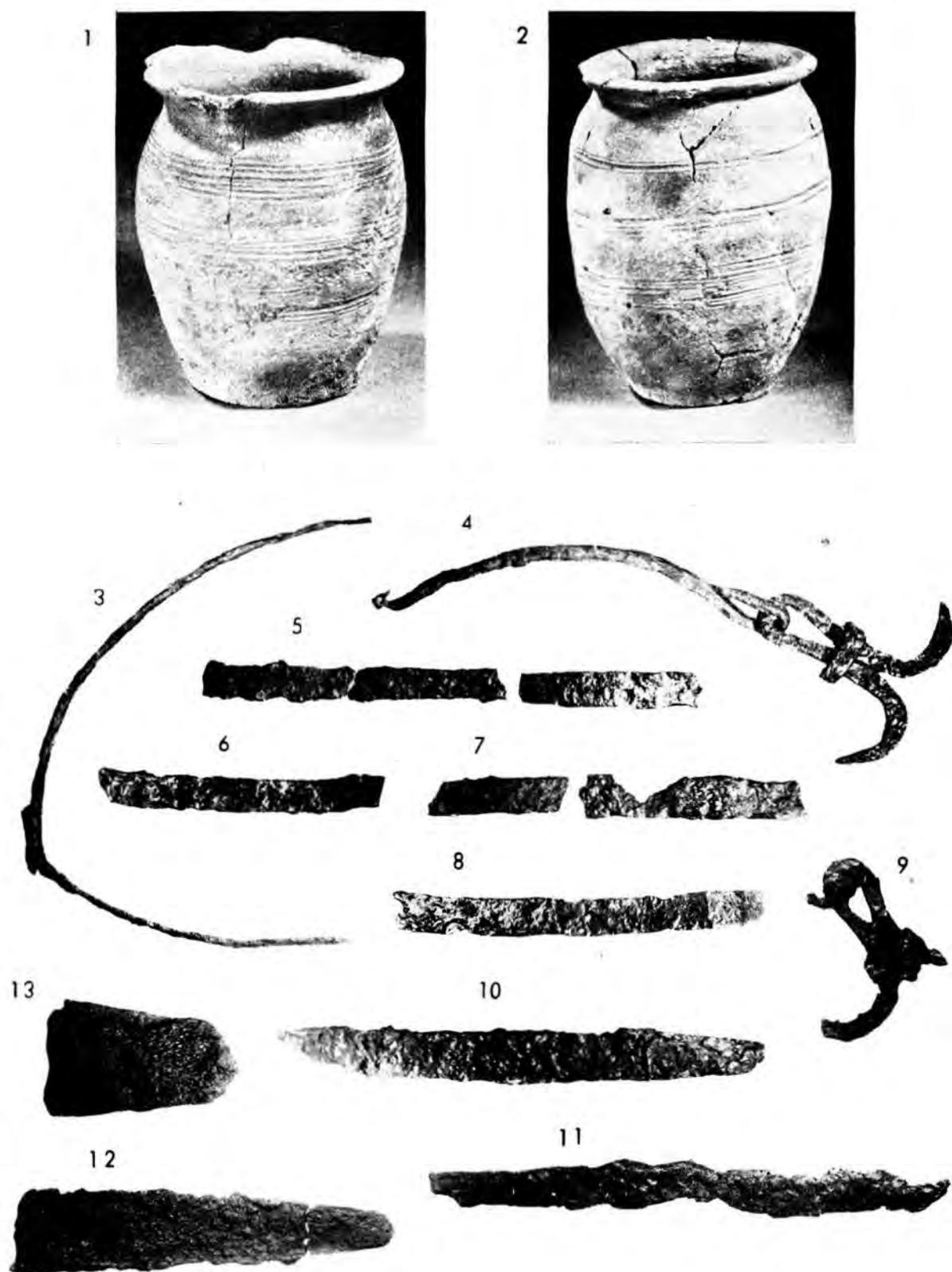
Tabuľka II. Bešeňov, okr. Šurany: 1–7 — neolitické črepy; 8, 9 — nástroje z jaspisu z jamy na obecnej roli; 10, 11, 20 — neolitické črepy, zber; 12 — trecí kameň a 13–19 — neolitické črepy z jamy nad hrobom 72.

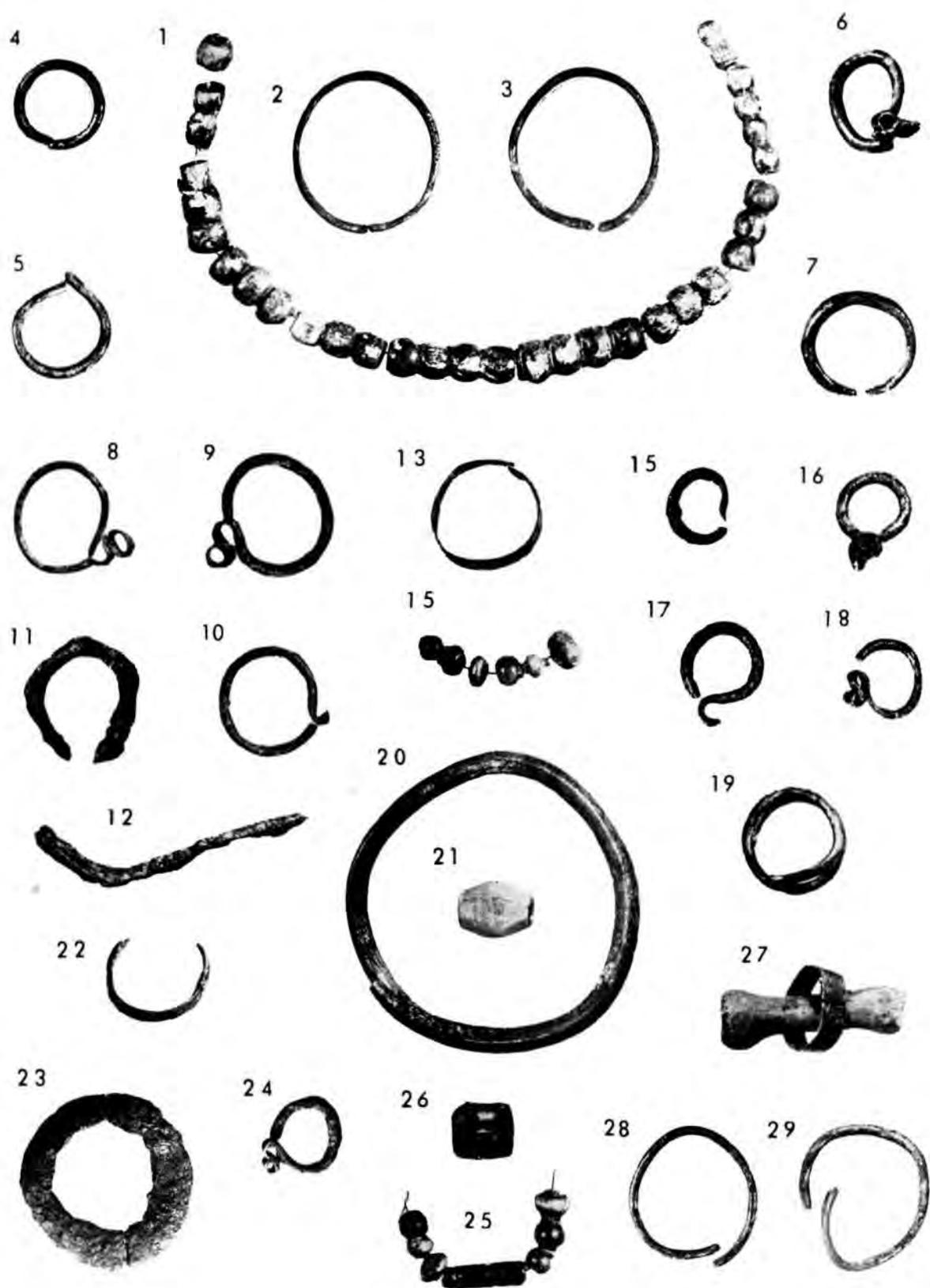
Tabuľka III. Bešeňov, okr. Šurany: 1, 2, 3 — kamenné sekerky, 4 — kúčažtek, 5 — črep z doby bronzovej; 6, 7, 8, 9 — slovanské črepy, zber; 10 — popolnica L; 11 — popolnica N.

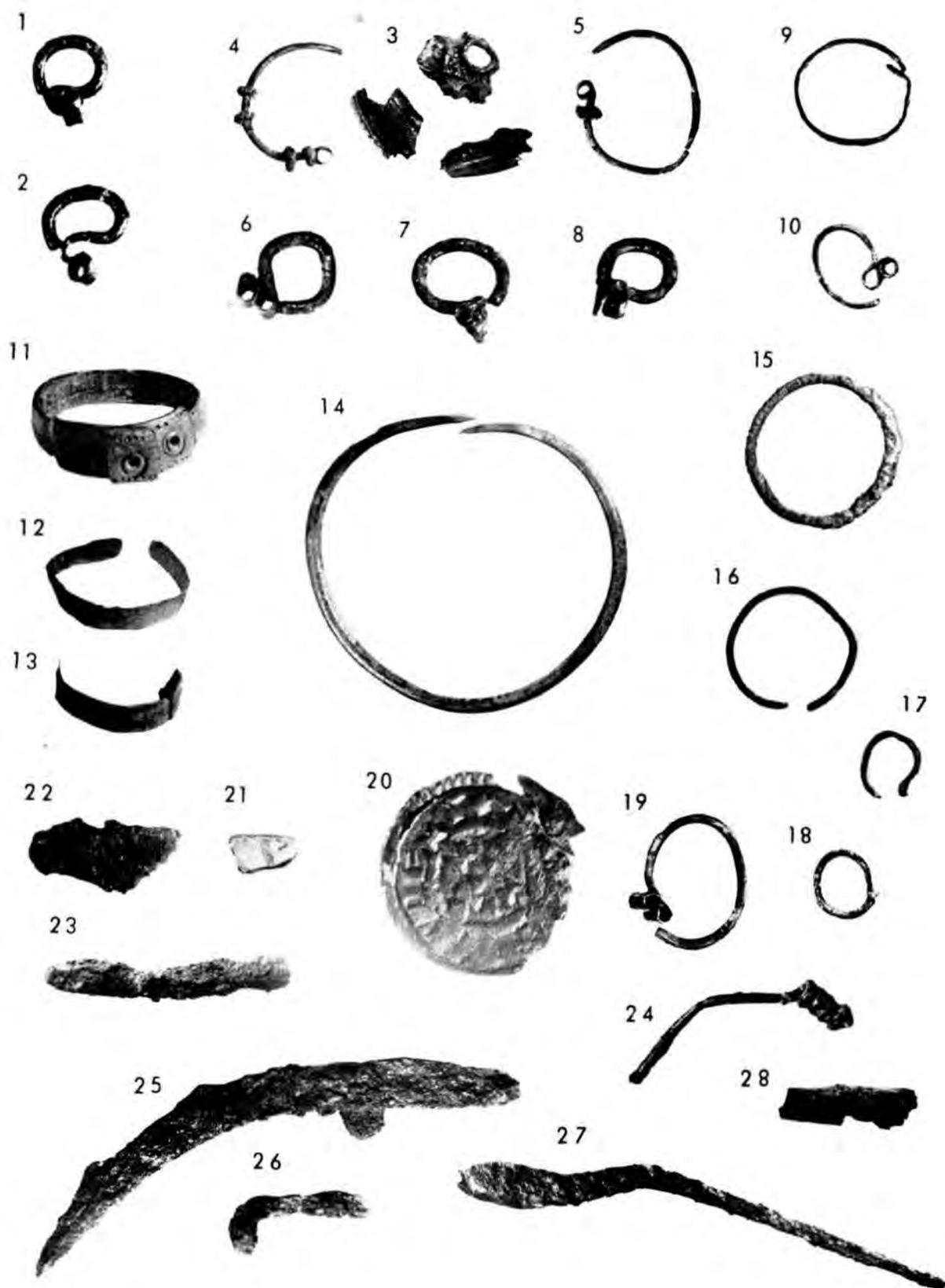
Tabuľka IV. Bešeňov, okr. Šurany: 1 — popolnica E; 2 — popolnica F; 3 — popolnica M; 4 — popolnica J;
5 — popolnica D; 6 — popolnica I.

Tabuľka V. Bešeňov, okr. Šurany; 1 — hrob 141; 2—10 — hrob 85; 11 — hrob 119; 12, 13 — hrob 73.

Tabuľka VI. Bešeňov, okr. Šurany: 1, 2, 3 — hrob 85; 4 — hrob 116; 5 — hrob 65; 6 — hrob 112; 7 — hrob 106; 8—12 — hrob 80; 13—18 — hrob 95; 19 — hrob 104; 20, 21 — hrob 100; 22 — hrob 123; 23 — hrob 77; 24, 25, 26 — hrob 105; 27, 28, 29 — hrob 113.

Tabuľka VII, Bešeňov, okr. Šurany: 1, 2 — hrob 126; 3—9 — hrob 125; 10 — hrob 133; 11—16 — hrob 132; 17 — hrob 127; 18 — hrob 124; 19, 20 — hrob 109; 21, 22, 23 — hrob 68; 24 — hrob 129; 25 — hrob 139; 26 — hrob 148; 27 — hrob 66; 28 — hrob 150.

Rímsky republikánsky portrét v Slovenskom múzeu v Bratislave

OLDŘICH PELIKÁN

V nedávnej dobe získalo Archeologické oddelenie Slovenského múzea v Bratislave z Hlohovca monumentálnu rímsku portrétnu hlavu. Ide o peknú prácu, o vzácny a unikátny kus v našich pomeroch. Hoci je to novodobý import, ktorý nepochádza z nášho územia, to nijako neumenšuje jeho význam. Aj keď južné a juhozápadné Slovensko bolo strategickým predpolím rímskeho dunajského limitu a patrilo teda do určitej miery do oblasti rímskej kultúry, hoci len okrajovej, provincionalnej, predsa sa tejto kultúre venuje u nás pomerne málo pozornosti. Preto každý nový prírastok vo verejných zbierkach, ktorý umožňuje poznať antickú materiálnu kultúru, najmä na úseku, kde máme dosiaľ medzery, nadobúda dvojnásobnú cenu.

Hlohovská hlava, pochádzajúca bez akejkoľvek pochyby z tamojšieho kaštieľa, je vytesaná z bieleho jemnozrnného mramoru, ktorý na miestach zlomu, kde sa uchoval pôvodný povrch, má typický žltavohnedý nádych. Poškodenie hlavy — chýba dolná časť pod spodnou perou a rovnako i koniec nosa — je už staré. Povrch bol nedávno čistený, zbytočne síce, ale celkom nenásilne, bez rušivých zmien, takže miestami sa zachoval i lesk pôvodného vyhladenia. Fragment je vysoký 24 cm, široký 22,5 cm a hlboký 25 cm. Hlava bola teda vytesaná v prirodzenej veľkosti, prípadne trochu zväčšená. Je individuálne portrétna. Zobrazuje zreleho muža, štyridsiatnika až päťdesiatnika, skôr však päťdesiatročného alebo trochu staršieho, ako nasvedčujú hlboké ryhy pri nose a na lícach. Portrét u Rimanov bol najobľúbenejším druhom voľnej plastiky ako na konci republiky, keď vzniká samostatné rímske umenie, tak i za doby cisárskej, pretože vyrástol z domácich tradícií a úzko súvisel s ich životom, ktorého je jedinečným dokumentom. Tento národ vojakov a štátnikov, ktorý imponoval svojou zdravou zemitosťou a nezdolnou húževnatosťou i Grékom, porov. napr. obdiv historika Polybia, staval svojim veľkým mužom čestné sochy. Ale i každý rod, každá urodzenejšia rodina boli hrdé na svojich predkov a ich plastické podobizne,

zhotovené z najrôznejšieho materiálu — od kameňa až po mäkký vosk — tzv. *imagines maiorum* boli v domácnostiach ctené a uchovávané. Tým si vysvetlíme veľkú potrebu portrétov, z ktorých mnoho, i keď nepatrný zlomok pôvodného stavu, máme až dodnes. Sú, pravda, väčšinou anonymné okrem niekoľkých chýrnych mien z doby republikánskej a členov panovníckych rodín doby cisárskej. Keď ide o dobu republikánsku, zaoberá sa nimi vedecké bádanie predovšetkým po stránke umelecko-historickej, oveľa menej po stránke ikonografickej (porov. klasickú knihu J. J. Bernoulliho *Römische Ikonographie I*, Stuttgart 1882 a B. Schweitzera *Die Bildniskunst der römischen Republik*, Leipzig-Weimar 1948; ďalej len Schweitzer). V publikovanom materiáli, pokiaľ mi bol prístupný, nemožno zistiť markantnú obdobu k hlave z Hlohovca, čo, pravda, nijako neprekvapuje. Vzdialenejšia podobnosť, najmä keď nášmu portrétu chýbajú dolné partie, nie je smerodajná a môže byť celkom náhodná. Hlava bola azda podobizňou z galérie predkov, pretože zadná strana uší nie je opracovaná a nie je odstránený kameň medzi ušami a hlavou. Bola teda určená pravdepodobne len pre pohľad spredu.

Pre jej časové zaradenie má okrem poňatia portrétu a formálneho podania zvláštny význam spôsob úpravy vlasov a ich zobrazenie. Tieto tri zložky sa vzájomne podporujú a umožňujú bezpečnú klasifikáciu diskutovanej podobizne. Účes, pevne zakotvený v domácej italicorímskej tradícii, má obdobu v niekoľkých portrétnych hlavách, ktoré sú datované približne do desaťročí okolo polovice I. stor. pr. n. l. (porov. najmä Cicerónove portréty, Schweitzer G 1, obr. 135, a hlavne obidva neskoršie typy, Schweitzer G 5, obr. 138 a Schweitzer G 8, obr. 142). Rovnako upravené stredné dlhé kučery sú kosákovite mierne zahnuté nad uchom vo dvoch vrstvách. Nad stredom čela silne vystupujúcu kučeru má napr. bostonská hlava (Schweitzer E 6, obr. 112) alebo tzv. *Domitius Ahenobarbus* vo Va-

tikánskom múzeu (Schweitzer G 9, obr. 144). Všetky paralely — a dalo by sa ich uviesť viac z Caesarovej doby — pochádzajú z 50. až 40. rokov 1. stor. pr. n. l. (Cicero zomrel r. 43 a jeho portrétné sochy máme dosvedčené už za jeho života (porov. Schweitzer, str. 93). Na polovicu 1. stor. ukazuje však i slohový rozbor. Nechajme najprv stranou zložitý problém všetkých neskororepublikánskych portrétov, originál alebo kópiu z doby cisárskej, a všimnime si základných slohových vrstiev. Z peňatia obsahu i z formálneho podania vyplýva celkom zreteľne, že hlava z Hlohovca vznikla na rozhraní helenistického a rímskeho umenia, v dobe, keď vzniká naozaj rímska plastika z plodného a tvorčieho vyrovnania cudzieho gréckeho prínosu s domácim životom, jeho potrebami i umeleckou tradíciou. Jednotlivé zložky v genéze rímskeho portrétna boli správne ocenené, predovšetkým ich vzájomný pomer, až v nedávnej dobe v knihe O. Vessberga, *Studien zur Kunstgeschichte der römischen Republik*, Lund 1941, a najmä v uvedenom už Schweitzerovom spise z r. 1948. Do nového svetla sa dostali hlavne *imagines maiorum* a domáca etruskoitalická tradícia, ktoré boli predtým často nesprávne chápané (napr. *imagines* od pradávna odliatky) a preceňované (porov. Q. Kaschnitz-Weinberg, *Studien zur etruskischen und frühromischen Porträtkunst*, Röm. Mitteilungen 41. 1926, 133 nn. a A. N. Zadocks-J. Jitta, *Ancestral Portraiture in Rome and the art of the last century of the Republic*, Amsterdam 1932). Teraz sa väčšinou uznáva, že rímsky portrét vyrástol zo spojenia helenistického realizmu s odlišne poňatým rímskym realizmom, t. j., že nielen grécka forma dala monumentálnu reč rímskemu obsahu, stvárnila „rímskeho ducha“, ale zmenila sa čiastočne i sama, nadobudla novú zložitost podľa rôznych funkcií. V 1. stor. pr. n. l., keď Rimania sú nielen pánmi sveta, ale i nositeľmi stredomorskej civilizácie a kultúry ako dedičia Grécka, boli položené základy pre ďalší vývoj umenia, v ktorom dozrel antický realizmus a sformoval sa neskorianticko-stredoveký supranaturalizmus. Vývin umenia na samom sklunku republiky a v dobe cisárskej prebiehal veľmi zložite v niekoľkých rovinách, ktoré idú súčasne vedľa seba i vzájomne sa prenikajú. Stále je živá grécka minulosť, ktorá vytvorila antickú kultúru, minulosť širokej výtvarnej stupnice od typizujúcej klasiky k voľnejším prúdom helenizmu, plným nových možností. S ňou súperí domáci ľudový sloh, ktorý sa síce tiež učil na helenizme, ale je bytostne iný. Zdôrazňuje obsah

Obr. 1. Slovenské múzeum, Bratislava. Rímsky republikánsky portrét.

a spája analyticko-opisný empirický realizmus, zostávajúci na povrchu tvaru s abstraktnou výrazovosťou, ktorá korení v sedliackom primitivizme. Najväčšiu vývojovú nosnosť nadobudol reprezentatívny oficiálny prúd, ktorý v dialekticky rozpornej syntéze ťažil z gréckej klasiky, z helenizmu, z etruskoitalických tradícií a aktuálnych rímskych tendencií. Portrétna hlava z hlohovského kaštieľa patrí do doby jeho zrodu. Jasne sa v nej rysujú tri slohové roviny, dynamickohelenistická, klasicistická a italskorímska, pri čom prvé dve určujú i základnú plastičnosť portrétna. Hlava sa organicky vyvíja z vnútra a má svoje vnútorné napätie. Je to organická štruktúra. Porovnajme len helenistickú dynamičnosť čela, mohutné nadočnicové oblúky v rámci silne plastických vlasov a vystupujúce líčne kosti, dávajúce charakteristický tvar celej tvári. Proti tomu však nemožno nebaďať čiastočné zvyšky zostávania na povrchu, odpisovania vonkajšej vrstvy, ako dobre poznáme napr. z chýrneho bronzového portrétna tzv. *Bruta*, ktorého dátovanie je tak sporné. Také sú kolmé ryhy v líčach, tuho nasadené pery a lineárne prvky vo vlasoch, inak plastických. Grécka plastickoorganická forma stretá sa tu s domácim primitívnym podaním a vytvára tak monumentálnu sochársku reč, vhodnú pre vyjadrenie veľkých osobností, ktoré stvorili rímsku svetovládu. Hlava z hlohovského kaštieľa je obrazom slohovej križovatky okolo polovice 1. stor. pr. n. l. Mieša sa v nej

plastickomaliarsky helenizmus, pôvodne plný vnútornej kypiacej sily, tuná už hasnúcej, s prenikajúcim klasicizmom, ktorý prevládol ako vedúci slohový prúd na začiatku principátu. Klasicistický vplyv prejavuje sa zreteľne v harmonickej umiernenosti portrétu, v jeho pokojnej monumentalite a dôstojnosti. Vnútorňý pátos hovorí ešte z vymodelovaného čela, dosť hlboko zasadených očí i čiastočne vpadnutých líc, ale výsledný dojem celku, rámovaného takmer symetrickými kučerami so sriedovou kučerou nad čelom, je pokojná sila, spútaná energia. V tvrdých vráskach pri nose a najmä v lícach ozýva sa zasa domáca výrazovosť, ktorá pri niektorých portrétoch Caesarovej doby, tzv. starorímskych, je dominujúca (porov. Schweitzerovu skupinu D). V hlohovskej hlave doznieva teda tzv. barokizujúci helenizmus a začína sa nový rímsky klasicizmus doby Augustovej. Ak ju porovnáme so Schweitzerovými skupinami neskororepublikánskych portrétov, patrí do skupiny G, Cicerónovej, vyznačujúcej sa klasicistickým plastickým slohom, viac-menej konkrétnym alebo typizujúcim (Schweitzerove odvetvia realistické a idealizujúce), datovanej ním azda do doby okolo r. 50 až okolo r. 30. Datovanie našej hlavy okolo r. 50 je objektívne zdôvodnené, pretože zodpovedá stretnutiu rôznych prúdov v dobe Caesarovej, ktoré nevytvorili ešte celkom jednoliatu syntézu a ležia dosť surovo vedľa seba.

Ďaleko menší význam má v našom prípade druhá otázka, ktorú si treba klásť pri každom republikánskom portréte, či je to naozaj originál alebo autentická kópia, ktoré boli vo veľkom množstvo potrebné pre rodinné galérie. Tento problém bol už prvšie dobre známy, porov. napr. Boehringerove Caesarove portréty (*Der Caesar von Acireale*, Stuttgart 1933) alebo početné štúdie Fred. Poulsena, ale často úzko chápaný, keď sa verilo v starobylosť krajne veristických diel. O zásadné stanovisko k nemu sa zaslúžil práve B. Schweitzer v už uvedenej knihe, najmä II. kap., 34 nn. Kopírovalo sa od 1. stor. pr. n. l. až do 2. stor. n. l., t. j. azda od doby Caesarovej až do doby Antoninov. Pretože cieľom bolo zachytiť verne podobu, individuálne rysy, mal kopista v ostatnom dosť voľnú ruku; porov. napr. bohaté účesy hadriánových kópií, Pompeia z Ny Carlsbergovej Glyptotéky (Schweitzer 117, 124), mnichovského tzv. Sullu (Schweitzer 168, 172), alebo slohové varianty od „klasicistických“ augustovských a trajánovských (tuná dôležitý i účes) k dynamickejšim a maliarskejšim za Klaudiovcov a Fláviov-

cov (porov. napr. Schweitzer, 140–142, 146; 135, 137; 121, 123; 144, 143, 147). Ak však triezvo pozeráme na formálne kritéria kópií, musíme priznať, že pri zložitej vrstevnatosti rímskeho umenia sú pomerne zriedkakedy jednoznačné a bezpečne datovateľné. Pre hlohovskú hlavu napr. má zásadný význam použitie vrtáku, jasne zreteľné i na profilových fotografiách, ktoré slúži len na plastické vypracovanie jednotlivých kučier a spojené je s neobyčajne jemnou prácou dlátom. Vedecké spracovanie rímskej práce vrtákom je však v začiatkoch a schématické protiklady plastických a maliarskych slohov nám mnoho nepomôžu. I Schweitzer často necháva otázku nerozhodnú napriek svojej tendencii k presnému časovému zaradeniu a rozlíšeniu kópií. Naš portrét môže byť práve tak dobre neskororepublikánsky originál ako rovnako kvalitná kópia včasnej doby cisárskej, najskôr julkoklaudiovskej (porov. plastickú určitost i miestami mäkké spracovanie).

Vo fragmentárnom portréte z hlohovského kaštieľa získalo Slovenské múzeum cenné doplnenie svojich zbierok. Neskororepublikánska hlava z prvého obdobia skutočne rímskeho umenia ukazuje presvedčivo zložky, z ktorých nové politické i kultúrne stredisko sveta budovalo vlastný monumentálny umelecký výraz. Každý taký prírastok znova upozorňuje na veľký dlh, ktorý má naša republika, a najmä Slovensko, splatiť stredomorskej gréckorímskej kultúre.

Význam antického umenia pre európsku kultúru niko nepopiera, pretože je to historická skutočnosť práve tak, ako rímske obdobie na prahu našich dejín. Komárno má nedocenené oblastné múzeum, ktorého širší dosah naznačuje už jeho názov *Podunajské múzeum*. Sú v ňom zhromaždené významné pamiatky rímskej provinciálnej civilizácie, rátajúc v to i sochárstvo, pochádzajúce z miestnych výkopov, hlavne naproti ležiacemu brehu Dunaja, kde bol kedysi tábor rímskej légie – Brigetio. Komárňanské múzeum je zbierka u nás unikátna, ale ukazuje len malý izolovaný výsek antiky, pokiaľ sa dotkol nášho územia a tým sa zapojil do našej histórie. Antika má však pre nás význam oveľa širší. Nie je to len malá časť slovenskej prehistórie, označovaná ako „klasický Rím“ na rozdiel od tzv. barbárskej zadunajskej civilizácie, ale živný zdroj celej našej kultúry, i terajšej, jeden zo základných stĺpov kultúrnej tradície. Poučiť sa však o nej nie je u nás možné. Stále viac sa pociťuje potreba vybudovať antické múzeum v Bratislave, v najväčšom kultúrnom stredisku Slovenska, sídle univerzity s katedrou kla-

sickej filológie a klasickej archeológie. Rímske oddelenie Slovenského múzea je pre tento cieľ dobrým začiatkom, aj keď jeho úlohy sú zatiaľ

príliš úzko zamerané. Bolo by treba plánovite ich rozšíriť a získať materiál zo Stredomoria výmenou za naše umenie, o ktoré je v cudzine záujem.

Ein republikanisch-römisches Porträt im Slovenské múzeum zu Bratislava

Oldřich Pelikán

Vor kurzer Zeit erwarb die archäologische Abteilung des Slovenské múzeum zu Bratislava (Pressburg) aus Hlohovec einen marmornen römischen Porträtkopf eines Mannes in natürlicher oder wenig übernatürlicher Grösse, leider ohne den Unterteil (ursprünglich wahrscheinlich im dortigen Schloss, ein neuzeitiger Import aus Italien). Der Bruch des 24 cm hohen Fragments ist schon alt. Der Kopf, vielleicht ein gentiles Porträt, *imago maiorum*, vgl. die hinten nicht bearbeiteten Ohren, stellt einen reifen unbekanntem Mann etwa im Alter von 50 Jahren dar, vgl. die senkrechten Wangenrillen. Den Ursprung in der spätrepublikanischen Zeit, etwa um die Mitte des 1. Jahrhunderts, bezeugt die Haartracht und ihre Behandlung, vgl. B. Schweitzer, *Die Bildniskunst der römischen Republik*, Leipzig-Weimar 1948, E 6 Abb. 112, G 1 Abb. 135, G 5 Abb. 138, G 8 Abb. 142, G 9 Abb. 144, wie auch die Stilanalyse. Der Porträtkopf von Hlohovec ist ein Abbild des Stil-

mische Monumentalporträt seine Grundlegung erfuhr, und gehört zur Cicero-Gruppe G bei Schweitzer. Er ist eine Mischung vom plastisch-malerischen Hellenismus, vgl. die Dynamik der Stirn, die tiefeingesetzten Augen, anwachsenden Klassizismus, vgl. die harmonische Mässigkeit und stille Würde des Ganzen, wie auch von der heimischen etruskoitalischen Tradition, vgl. die harten Furchen bei der Nase und besonders in den Wangen, starr angesetzten Lippen, die Reste von der Oberflächenbeschreibung. Der Kopf kann gerade so ein spätrepublikanisches Original sein wie eine qualitätsvolle Kopie der frühen Kaiserzeit, am ehesten der julisch-claudischen Zeit, vgl. die plastische Form mit der Benützung des Bohrers und die stellenweise weiche Bearbeitung. Der neue Zuwachs des Slovenské múzeum mahnt uns von neuem an die Notwendigkeit, in Bratislava die römisch-provinzielle Abteilung in eine breiter fundierte Sammlung der antiken Kunst umzubauen.

Tabuľka I. Slovenské múzeum, Bratislava. Rímsky republikánsky portrét.

Tabuľka II. Slovenské múzeum, Bratislava. Rímsky republikánsky portrét (obidva profily).

K problematike vzniku Starého Mesta a Banskej Štiavnice

BELO POLLA

Úvod

Banská Štiavnica, jedno z najstarších slovenských banských miest, nemá doteraz najstaršie dejiny ešte dostatočne osvetlené, lebo nateraz známe písomné zprávy nedávajú dosť materiálu, a často si i protirečia, aby sa na základe ich interpretácie mohla definitívne rozriešiť otázka vzniku Banskej Štiavnice a i otázka najstaršieho dolovania v jej okolí. Preto robili sa už viackrát v minulosti výkopávky na mieste, ktoré sa považuje za miesto prvotného osídlenia Banskej Štiavnice, na lokalite zvanej Staré Mesto. Výkopávky mali prispieť k riešeniu uvedených otázok.

Doterajšie výkopávky boli iba viac-menej amatérske a zberateľské pokusy, nemali konkrétne výsledky. Najstaršia známa zachovaná zpráva o archeologickom náleze na Starom Meste je zo začiatku XVIII. stor. a pochádza od J o z e f a R i c h t e r a z r. 1737.¹ V diele, známom iba v rukopise, R i c h t e r uvádza nález mincí. Jednu z nich vyobrazuje, opisuje a určuje ako mincu Theodata z roku okolo 534 (?).² Jeho zpravu preberá neskoršie aj M a t e j B e l a použil ju v *Notitiách* pri opise dejín Banskej Štiavnice. B e l situuje starú Štiavnicu na kopec oproti Scharffenbergu — dnešnej kalvárii, teda na Glanzenberg, kde, ako píše, vidieť ešte zrúcaniny hradu alebo pevnosti na miestach, na ktorých stála stará Štiavnica.³ Ďalšie archeologické nálezy uvádza K o r a b i n s k y v svojom geograficko-historickom lexikóne z r. 1786. Korabinsky uvádza krátku zpravu, že v blízkosti Glanzenbergu na susednom Šobove boli nájdené pohrebne urny zo starého pohrebiska.⁴

Z XIX. stor. nemáme zatiaľ zprávy o nijakých nálezoch. Až r. 1902—1903 bola zostavená na podnet štiavnického mestského archívára E d u a r d a R i c h t e r a 52 členná komisia, ktorá dohliadala na výkopávky robené na Starom Meste v letných mesiacoch r. 1902. Mestská rada uvoľnila na tieto výkopávky 250.—uhorských korún.

Podľa Richteroého hlásenia mestskej rade zo dňa 10. augusta 1902 boli objavené *základy murovanej kvadrátovej stavby* spolu s jednou studňou v skale. Oznamuje, že sú predpoklady najsť viacej stredovekých stavieb.⁵

Podrobnejšia je Richteroeva zpráva pre Nemezeti múzeum do Budapešti z toho istého roku. V nej odôvodňuje potrebu výskumu na lokalite Staré Mesto a poukazuje na jeho dôležitosť. Odvoláva sa v zpráve aj na archívne zprávy, podľa ktorých staré mesto Vannia-Schebnitz, t. j. Banská Štiavnica spočiatku bola vybudovaná nie na terajšom mieste, ale na mieste, ktoré sa nazýva Óváros (Altstadt) — Staré Mesto — na vrcholci Glanzenbergu.⁶ Jeho mienku podporujú vraj aj zvyšky po murovaných stavbách. Múry niektorých stavieb, ktoré sa im podarilo odkryť, boli až dva metre hrubé. R i c h t e r ďalej uvádza, že okrem kvadrátovej stavby so silnými múrmi našli sa zvyšky aj po inej pozdĺžnikovej stavbe, ktorú niektorí považujú za staroslovanský kostol.⁷ Okrem architektonických pamiatok našli sa tu podľa Richterovej zprávy aj rozličné úlomky železných predmetov, stredovekej keramiky, malty, kostí a pod. Nakoniec však poznamenáva, že nejaký význačnejší (!) nález sa však nenašiel. Pravdepodobne táto posledná skutočnosť bola príčinou, že Nemezeti múzeum v Budapešti po odbornom posudku staviteľa Aignera neodporúčalo pokračovať vo výskume a odporúčalo preliminované peniaze na výskum Starého Mesta použiť radšej na renováciu Starého hradu, čo sa aj stalo.

Škoda, že sa nám nezachovali plány a bližšie lokalizovanie sond z tohto výskumu a práve preto nemôžeme na základe len uvedených zprávy archívára Richtera určiť, ktoré zvyšky Aigner považoval za donjon a ktoré považovali za zvyšky po staroslovanskom kostole.

Odbornú archeologickú prehliadku lokality Staré Mesto previedli v jeseni r. 1931 prof. dr. J. E i s n e r, dr. V. M e n c l, dr. F i a l a, prof. V. B a c k e r, tamojší mestský archívár. Vtedy sa konšta-

tovalo, že osídlenie hradiska (t. j. lokality Staré Mesto) siaha až do stredoveku.⁸ Ale ani po tejto obhliadke sa nepristúpilo k archeologickému výskumu Starého Mesta. Myšlienka urobiť výskum na Starom Meste žila však a bol to práve prof. B a c k e r, ktorému sa podarilo v čase nezamestnanosti za prvej ČSR v r. 1934 získať niekoľkých nezamestnaných, ktorí boli ochotní „zadarmo urobiť kutacie práce v ruinách Starého Mesta“,⁹ keď sa prv dojednali s prof. B a c k e r o m, že im za to vymôže „žobračky“. Výkopy viedol B a c k e r a podľa tvrdenia doc. inž. dr. M e n c l a, ktorý Backerov výskum navštívil, B a c k e r mal k dispozícii pravdepodobne Richterove plány.¹⁰ Keď sa však Backerovi nepodarilo zadovážiť pre svojich robotníkov slúbené „žobračky“, zakončil výskum, o ktorom nám už ďalšie zprávy chýbajú a chýbajú aj pamiatky týmto „kutaním“ získané.

Ešte dnes žijúci robotníci, ktorí tam pracovali, tvrdia, že sa našlo jedno kamenné nadpražie s akýmsi latinským nápisom, spálená dlážka a keramický materiál. Nadpražie a keramický materiál bol údajne uložený v Starom zámku, ale, ako sme uviedli, pamiatky nie sú zachované.

Podľa udania robotníkov výskum sa robil na západnom svahu Glanzenbergu 10–15 m pod našou sondou S–II/e/56, čo by nasvedčovalo, že zprávy sú pravdivé, lebo na týchto miestach sa skutočne nachádzajú zvyšky po múroch a spomenuté nadpražie mohlo byť z portálu č. 2/56, ktorý sme odkryli a z ktorého nadpražie chýba.

Z doteraz získaných poznatkov dá sa usudzovať, že všetky doterajšie „kutacie práce“ sa robili na miestach, na ktorých boli a sú ešte i dnes zjavné zvyšky po murovaných stavbách (ako napr. na mieste, ktoré ľud nazýva „Kostol“, zameriavací bod č. 3, nadm. v. 774,03–773,69). Môžeme však tvrdiť, že miesto nášho zisťovacieho výskumu, ktoré sme nazvali pre jeho geografickú polohu akropolou, nebolo týmito výkopmi zasiahnuté a neboli narušené ani pamiatky ukryté pod povrchom, strácajúce sa nielen ľudskému oku, ale aj kutacím snahám predošlých výskumníkov.

Ako sme už povedali, tieto pokusy boli viac-menej amatérske a neprišlo sa nimi ku konkrétnym výsledkom. Preto po iniciatívnom zásahu riaditeľa tamojšieho okresného múzea E u g e n a K l e m e n t i s a Archeologický ústav SAV zaradil medzi svoje výskumy v r. 1956 aj zisťovací výskum na lokalite Staré Mesto, ktorý od 15. augusta do 15. októbra 1956 viedol píšateľ tejto zprávy.

K zisťovaciemu výskumu r. 1956 sme pristúpili za iných, neporovnateľne lepších podmienok. Pre-

dovšetkým treba uviesť, že lokalita Staré Mesto, ktorá leží v podstate na parcele 2 546 v katastri dnešnej Banskej Štiavnice v nadm. výške 780–790 m, bola zameraná a zakreslená na výškopisný plán.¹¹ Miesto výskumu určila odborná komisia po obhliadke terénu. Ďalej sa rozhodlo započat' so zisťovacím výskumom na Glanzenbergu, na mieste zvanom Staré Mesto – Óváros – Alteburg. Komisia konštatovala, že jadro lokality – akropola – je obohnané sústavou valov (val vonkajší, stredný a vnútorný). Určil sa približne smer a spôsob výskumu. Zároveň sa povedalo, že sa pri výskume má dbať na to, aby sa čo najmenej poškodil lesný porast.¹² A tak po tejto komisionálnej obhliadke pristúpilo sa k zisťovaciemu historicko-archeologickému výskumu na lokalite Staré Mesto. Jeho výsledky tu podávame.

Časť historická

Vznik a zánik osídlenia lokality Staré Mesto, ktoré leží v katastri Banskej Štiavnice na kopci zvanom Glanzenberg, ktorý bol iba pred osemdesiatimi rokmi zalesnený, nie je doteraz rozriešený, i keď sa o to pokúsilo už veľa historikov počnúc M a t e j o m B e l o m. Podľa nášho názoru začiatok osídlenia uvedenej lokality siaha až do čias prehistorických, i keď kontinuita osídlenia bola niekoľkokrát prerušená. Pôvodne vo včasnom stredoveku bol osídlený Glanzenberg, ktorý leží medzi dvoma rudonosnými žilami, a to medzi žilou zv. Špitáler a žilou zv. Bieber (tab. II: 2). Obidve rudonosné žily práve v týchto miestach vyúsťovali až na povrch. Žila Špitáler ústi na juhozápadnom svahu Glanzenbergu. Vynikala mohutnosťou lesku, čím sa stalo toto miesto nápadným a podľa čoho (lesku) dostal aj celý kopec svoje pomenovanie.

Väčšina historikov (najmä starších), ale i bývalých banských technikov (inž. B e r g f e s t) sú tej mienky, že v týchto miestach treba hľadať počiatky štiavnického baníctva, a to už v časoch, keď olovo sa tu dobývalo ešte povrchovou kutacou metódou. Pri ústí žily Špitáler sa pravdepodobne začalo s ťažbou, lebo, ako píše P é c h, z rúd, ktoré sa tu dobývali najprimitívnejším spôsobom, ľahko sa získavalo olovo, striebro, ba aj zlato tak, že i na susedných blízkych baniach ich výrobky boli spracovateľné len pomocou glanzenberských rúd.¹³ Tým rástol význam baní na Glanzenbergu a akiste bol priamou príčinou osídlenia Glanzenbergu, i keď jeho geografická poloha nebola práve najvýhodnejšia. Že stredoveké bane na Glanzenbergu boli významným hospodárskym činiteľom, vysvitá aj

zo zprávy z r. 1509, podľa ktorej bane na Glanzenbergu patrili k najvýznačnejším baniam v Banskej Štiavnici.¹⁴ Bolo akýmsi nepísaným zákonom, že baníci sa kedysi usadzovali v blízkosti kutacích miest a tam si zakladali osady. A isteže Glanzenberg nebol v tom výnimkou.

Zachované zprávy, či už v rukopisoch alebo vytlačené, svedčia, že Staré Mesto — pôvodná Banská Štiavnica — bolo na Glanzenbergu. Je to predovšetkým spomenuté rukopisné dielo Richterovo, v ktorom autor píše, že počiatok mesta Štiavnice je na vrchu, ktorý sa nazýva „alte Burg“.¹⁵ Aj tento jeho údaj, ako mnohé iné o dejinách Štiavnice, preberá aj Matej Bel v svojich *Notitiách*.¹⁶ A podobne opisuje miesto prvotného (rozumnej stredovekého) osídlenia Štiavnice v svojom rukopise z r. 1774 Marzsányi, kde nielen lokalizuje Staré Mesto, ale dokonca aj datuje počiatok jeho stredovekého osídlenia rokom 745.¹⁷ Ďalší starší vlastivedný pracovník J. Virozsil tiež v rukopisnom diele lokalizuje a datuje stredoveké osídlenie na Starom Meste ako predchádzajúci pracovník. Ide však ešte ďalej a pokúsil sa aj určiť jeho rozlohu a opisuje, aké stavby mohli tam stáť a aké podľa neho aj tam boli, ktorých ruiny sa dali vidieť ešte r. 1697. K tomuto stredovekému sídlisku podľa Virozsila patrí aj cintorín, ktorý kladie na susedný Šobov. Ďalším dôležitým Virozsilovým poznatkom je, že najväčší rozkvet Starého Mesta kladie na rozhranie X.—XI. stor., teda do čias Štefana I.¹⁸

Dnes na základe získaných poznatkov (čo i len veľmi skromných) na našom zisťovacom výskume môžeme aspoň čiastočne potvrdiť len správnosť lokalizácie Starého Mesta — počiatkovej Banskej Štiavnice — na Glanzenberg a jeho najbližšie okolie, no nemôžeme presne určiť počiatok jeho stredovekého osídlenia a ani to, že by stredoveké osídlenie Glanzenbergu priamo nadväzovalo na nejaké staršie osídlenie. Zprávy uvedených pracovníkov nepovažujeme nateraz za také, že by sme im mohli pripisovať vieryhodnosť v otázke začiatku stredovekého osídlenia.

Otázku lokalizácie potvrdzuje i náš zisťovací výskum, ktorý ukázal, že práve na akropole musela v stredoveku stáť nejaká vážnejšia stavba, ktorej čiastočný pôdorys sa nám podarilo odkryť. Sú to zvyšky po nejakej pozdĺžnikovej „hlásky“ alebo „pevnosti“, ktorú nachádzame zobrazenú i na Pixnerovej medirytine z Eratislavy v Maximiliánovom *Bergordnungu* z r. 1573 ako i na reprodukcii rytiny 160. listu talianskeho diela *Galeazzo di Leopoldo Cesare* a podobne aj na starých

banských mapách z r. 1762, kde sú zakreslené zvyšky po pevnosti s vežou (!), ktoré pravdepodobne opisuje Virozsil.¹⁹

Z povedaného vidieť, že ani doterajšie výsledky nášho výskumu na Starom Meste nedávajú toľko a takého materiálu, aby sa z neho bezpečne dal určiť vek a trvanie sídliska na Glanzenbergu, aby sme mohli dôjsť ku konkrétnym záverom o prvopočiatkových dejinách Starého Mesta. Podľa našej mienky treba však Staré Mesto považovať za predchodcu dnešnej Banskej Štiavnice a prvé písomné zprávy, v ktorých sa územie v katastri dnešnej Štiavnice spomína ako „Bana“, „Bania“, „terra banensium“ a pod., treba vzťahovať práve na Staré Mesto, ktoré už v XI., XII. a začiatkom XIII. stor. bolo dôležitým hospodárskym strediskom. Podľa niektorých historikov prvá písomná zpráva, vzťahujúca sa na Banskú Štiavnicu, resp. na jej územie, teda podľa nás na Staré Mesto, je listina z r. 1156, kde sa toto územie spomína ako „terra Banensium“.²⁰

Podľa doterajšieho nášho zistenia sa zdá, že počiatky intenzívneho osídlenia na Starom Meste a počiatkovú organizáciu včasofeudálneho mesta treba hľadať dávno pred XIII. storočím, ako na to správne poukázal Mencl.²¹ Mencl vychádzal z poznatku, že už na začiatku XIII. stor. vznikajú v dolnom meste, ako on nazýva dnešnú Banskú Štiavnicu, dva hlavné kostoly, od seba pomerne dosť vzdialené (ľarský kostol a „zámocký“ kostol), a preto vylučuje možnosť, že by v tých časoch alebo neskoršie bolo mohlo vzniknúť Staré Mesto, lebo by to znamenalo, že obidva tieto kostoly — na vtedajšiu dobu veľké — boli by vystavené vonku z fortifikácie a boli by vysunuté do neobývaných miest. Z toho ako logický záver vyplýva, že Staré Mesto musí byť o mnoho staršie. Mencl pripúšťa jeho najintenzívnejšie osídlenie, a teda i život na Starom Meste v XII. storočí, keď sa tu podľa jeho mienky začala intenzívne dolovať ruda, a že Staré Mesto si vystavali tamojší baníci, aby chránili svoje banské diela. Počiatky osídlenia na mieste terajšej Štiavnice, ktorá začala vznikáť na úpätí tamojších vrchov, teda na miestach vhodnejších na osídlenie, treba hľadať v časoch Ondreja II. (1205 — 1235). Podľa Mencla na jej vzniku v plnej miere participovali západní kolonisti, ktorých v Štiavnici usadzoval Ondrej II., lebo chcel povzniesť svoje zlé hospodárske polozenie. Veľkú nádej skladal práve do rudného bohatstva štiavnických strieborných baní.²² Podľa Mencla títo noví kolonisti-obyvatelia sa nezačali usadzovať na Starom Meste, lebo jeho geografická poloha von-

koncom nebola výhodná pre stavbu väčšieho mesta v duchu západnej civilizácie a západných zvyklostí, ale v údolí miestnych vrchov. Tým sa práve po prvýkrát pričínili o to, že Staré Mesto začína rapidne upadať, i keď podľa našej mienky písomná zpráva o štiavnických baniach v listine Ondreja II. z r. 1217, ktorou panovník zálohuje kráľovské príjmy štiavnických baní Alexandrovi z rodu Pázman za pôžičku tristo hrivien striebra,²³ sa vzťahuje ešte na bane Starého Mesta, lebo terajšia Banská Štiavnica — dolné mesto — bolo iba v počiatkoch. Priebehom XIII. storočia však dolné mesto prudko vzrástlo, čoho svedectvom sú obidva spomenuté kostoly z prvej polovice XIII. stor. a svojím významom začalo zatláčať do úzadia Staré Mesto. A tak písomné zprávy z neskorších rokov XIII. stor., v ktorých sa spomína „Bana“, „Banía“ a pod., sa už pravdepodobne vzťahujú na Banskú Štiavnicu — dolné mesto. Je veľmi pravdepodobné, že už zpráva z r. 1240 o štiavnickom farárovi Gerardovi (kostoly boli v dolnom meste!), ostrihomskom kanonikovi, ktorý ako prokurátor ostrihomskej diecézy navštívil Rím, ba aj pápeža,²⁴ vzťahuje sa už na dolné mesto, ako i zpráva z r. 1291, kde sa Banská Štiavnica uvádza pod menom „Bana“.²⁵

Tieto zprávy, ak je naša mienka správna, že sa vzťahujú na dolné mesto, sú dôkazom, že dolné mesto — dnešná Banská Štiavnica — rapidne vzrástlo na úkor horného Starého Mesta. Z toho ďalej vyplýva aj to, že v tých časoch žilo ešte aj Staré Mesto, inými slovami, že v tých časoch (XIII. stor.) existovali popri sebe už dve osady, horná (Staré Mesto) a dolná (dnešná Banská Štiavnica). Tento poznatok je dôležitý aj preto, že si môžeme vysvetliť, prečo dolná osada hneď od začiatku nebola fortifikovaná. Fortifikáciu dolné mesto jednoducho nepotrebovalo, lebo jeho obyvatelia počítali s tým, že v prípade nebezpečia uchýlia sa za hradby Starého Mesta,²⁶ a preto s jeho opevnením sa stretávame až vtedy, keď Staré Mesto bolo v ruinách. Vtedy sa Banská Štiavnica — dolné mesto — rýchlo fortifikovalo. Bolo to v časoch tureckého nebezpečia. Vtedy bol premenený a prestavaný aj tamojší „hradný“ kostol na hrad, ktorý sa dnes všeobecne volá Starý zámok.

Druhou citeľnou ranou pre Staré Mesto a impulzom pre rýchle dobudovanie nového mesta, tiež v XIII. stor., bol tatársky vpád v r. 1241—1242, ktorý ochromil výrobu i v štiavnických baniach. Po odchode tatárskych hord zo Slovenska, keď celé Uhorsko bolo hospodársky zbedačené, začína rásť aj dolné mesto Banská Štiavnica na jedno

z najdôležitejších banských miest Uhorska. Nie v malej miere sa o to pričínili Belo IV., ktorý sa snažil čo najskôr kolonizovať a osadiť tie miesta, ktoré mali národohospodársky význam. Je preto samozrejmé, že úsilím Belu IV. bolo aj čo najrýchlejšie osadiť Banskú Štiavnicu, z ktorej plynuli do kráľovskej pokladnice nie malé zisky už pred tatárskym vpádom.²⁷ Belo IV. i tu osadil nemeckých kolonistov. Dal nemeckým hosťom v banských oblastiach nielen právo kutácie, ale nový domov chcel kolonistom prispôbiť k ich materskému domovu. Z toho dôvodu dáva im aj mestské práva a celú mestskú organizáciu prispôbuje ich požiadavkám. A tak títo noví kolonisti nenadviazali na osídlenie v hornom meste, ale na kolonizáciu Ondreja II., teda na kolonizáciu v dolnom meste. Tým v podstate bol spečatený osud Starého Mesta, lebo celý hospodársky a kultúrny život koncentruje sa v dolnej osade, ktorá rýchlo rastie na mesto, panovník je prinútený kodifikovať tunajšie nepísané mestské právo a tak r. 1245 Belo IV. dáva Banskej Štiavnici, ktorej do správy patrilo nesporne i odumierajúce Staré Mesto, mestské privilégiium. Že Banská Štiavnica skoro sa spamätala po tatárskom plene a že skoro vyrástla na jedno z najdôležitejších banských miest so samostatným banským právom, svedectvom toho je aj to, že už r. 1255 štiavnické banské právo dostáva susedná Banská Bystrica a začiatkom XIV. stor. Gelnica, Brezno i Lubietová.²⁸

Čím sa viac vzrástalo dolné mesto, tým viac do zabudnutia upadalo horné Staré Mesto, až úplne zaniklo a prestal na ňom život. No presne určiť zánik Starého Mesta sa doteraz ešte nepodarilo historikom práve tak, ako sa nepodarilo presne určiť ani vznik Starého Mesta, ktoré dalo základy dnešnej Banskej Štiavnici. Všetci historikovia sa opierajú pre datovania zániku Starého Mesta o údaj Mateja Belu v jeho *Notitiách*. Bel uvedeňú zprávu preberá z mestského štiavnického protokolu. V mestskom protokole na prvej strane je záznam mestského pisára z r. 1550, ktorý uviedol zprávu k r. 1442 a k r. 1443 a datoval ju, akoby to bol zápis z r. 1501.²⁹ Pri podrobnejšom rozbere vidíme, že ani táto zpráva neobsahuje dáta, ktoré by sa priamo vzťahovali na Staré Mesto, ale na dnešnú Banskú Štiavnicu a názov Staré Mesto sa v tejto antidatovanej zpráve mestského pisára nevyskytuje.

V uvedenom zázname sa píše o napadnutí Banskej Štiavnice jágerským biskupom Šimonom Rozgoňom a o zemetrasení z r. 1443. Ani Matej Bel nevzťahuje túto zprávu na zánik Starého

Mesta,³⁰ robia to až historikovia, ktorí mechanicky preberajú zprávu Belovu a túto zprávu, pre ľahšie vysvetlenie, vzťahujú na zánik Starého Mesta na Glanzenbergu.

Po konfrontovaní písomných prameňov a literatúry a po porovnaní s výsledkami získanými na našom výskume (zistenie románskeho portálu na doteraz bližšie neurčenom stavebnom objekte, minca Václava II. — pražský groš —, keramický materiál — banické kahančeky s plastickou značkou na dne a pod.) prichádzame k pracovnej hypotéze, že v časoch, na ktoré sa vzťahuje záznam mestského pisára z r. 1550, už život na Starom Meste neexistoval a uvedené zprávy sa vzťahujú len na dolné mesto, teda na terajšiu Banskú Štiavnicu a zemetrasenie z r. 1443 sa len pričínilo o definitívne zrušenie starších opustených stavieb na Starom Meste, z ktorých najdlhšie odolávali všetkým nepohodám práve stavby na temene Glanzenbergu, ktoré máme vyobrazené na spomenutých rytinách a na banských mapách, kde sa stretávame i s oným pomenovaním Alte Burg (Óváros — Staré Mesto (!), ktoré, ako sme uviedli, po Richterovi do literatúry zaviedol až Matej Bel.

Považoval som za potrebné aspoň v skratke poukázať na problematiku vzniku a zániku Starého Mesta v nádeji, že nielen do tejto otázky a nejasnosti donesie nám viac svetla budúci systematický výskum celého areálu zvaného Staré Mesto, ale donesie nám aj viac poznatkov i k počiatočným dejinám nášho baníctva.

Časť archeologická

Historicko-archeologický výskum sme robili na Glanzenbergu na parcele 2 546 a miesto výskumu sme nazvali pre jeho geografickú polohu akropolou. Z juhovýchodnej strany bolo obkľúčené vnútorným valom (plán 1). Výskum bol dosť obťažný, lebo sa pri ňom nesmel porušiť vysoký lesný porast, ktorý pokrýva celú plochu lokality. Tiež bolo treba prekonávať pomerne veľké výškové rozdiely (tab. I: 1—2; III: 1). Plocha celej akropoly po odstránení humusu a ihličia bola pokrytá kameňom. Pre uvedené príčiny výskum nedal sa robiť plošne, ale iba sondovacou metódou. Jednotlivé sondy sme museli predlžovať nie priamočiare, ale stupňovite. Spolu sme odkryli štyri sondy (I—IV; plán str. 455). Z nich niektoré majú viac sektorov podľa toho, ako nám dovoľoval terén. Tento spôsob chválila aj komisia na počiatku výskumu, ktorej predsedal riaditeľ AÚ SAV dr. A. T o č í k. Tento spôsob vyhovoval pre náš zisťovací výskum,

lebo našou úlohou bolo zistiť, či na týchto miestach sú ozaj nejaké zvyšky po stredovekom osídlení a či tradícia, že Staré Mesto bolo v stredoveku osídlené, sa zakladá na pravde. Naš výskum dokázal, že lokalita Staré Mesto bola ozaj v stredoveku osídlená.

V tejto časti podávame opis prác pri zisťovacom výskume, opis jednotlivých sond, objektov i náleзов tak, ako sme ich zachytili na našom výkope.

Sonda S—I/56 bola vytýčená v smere jv—sz o šírke 1 metra, a to z vonkajšej strany vnútorného valu a smerovala do stredu akropoly približne v osi, ktorá spája zameriavací bod 4 a 5 (plán, str. 455 tab. III: 1). Body sú jasne viditeľné na výškopisnom pláne a fixované v teréne. Dĺžka sondy meria 40 m a pri odkrývaní bola predelená na dve časti: na sektor I/a a I/b. Sonda S—I/a od 0,00 m po 28 m a sonda S—I/b od 28 m po 40 m.

Prvú časť sondy sme odkrývali po celej dĺžke naraz. Po odstránení mačtinovitej vrstvy a tenkého porastu na severnej strane vnútorného valu (nadm. v. 778,93 m) muselo sa započať s hlbším výskumom, lebo medzi vnútorným valom a akropolou bola pomerne veľká priekopa, ktorá na severnej strane valu prudko klesala až po kamenné podložie a v zápätí na druhej strane akropoly prudko stúpala. Celý tento priestor bol vyplnený úlomkami z lomového kameňa, amfibolicko-biotitickým andenzitom a pyroxenickým andenzitom. Podľa odborného posudku prvý andenzit je tu dovezený buď z iného náleziska ako stavebný materiál, alebo z útrov zeme sa dostal na skúmanom mieste na povrch pri kutacích prácach a potom bol použitý na stavbu. Naše nálezisko leží totiž na pyroxenickom andezite. Pretože kamenný lomový materiál bol čistý, bez zvyškov po malte, zdalo sa, akoby materiál pochádzal z haldy susednej pingy. To však ďalší výskum vylúčil, lebo v ôsmom metri sondy S—I/a (nadm. v. 780) začínala sa už objavovať malta. Pretože však južný svah akropoly bol priprúdký, sonda S—I/a sa odkrývala stupňovite (tab. III: 2).

Proti halde hovorili aj nálezy, ktoré sa tu nachádzali, i keď veľmi torzovite a veľmi skromne. V metri 5—7 sme prekopali val až na kamenné podložie, ktoré sa začalo zjavovať už po 20—30 cm vrstve. Je pravdepodobné, že pre „opevnenie“ sa v týchto miestach využila prírodná konfigurácia terénu (pozri plán, str. 455).

Prvé zvyšky po stredovekej stavbe sme zistili v 26. metri sondy S—I/a, kde sa nám podarilo zachytiť južný falc kamenného múru, ktorý smeroval

smerom svv — jzz a zistil sa aj druhý jeho falc, čím sme určili hrúbku týchto zvyškov po murive. Hrúbka jeho je 1,50 m. Zvyšky po murive sme zistili už v hĺbke 0,90—1 m pod povrchom.

Po zistení tohto múru začalo sa s odkrývaním nielen sondy S—I/b, ale kolmo na sondu S—I bola vytýčená aj sonda S—II (v našom prípade S—II/a).

Pri odkrývaní sondy S—I/b v 34.—36. metri v hĺbke 100 cm pod povrchom sme prišli na ďalšie zvyšky po murive. Pomocnými menšími sondičkami, resp. rozšírením sondy S—I/b sa zistilo, že zvyšky po murive, ktoré vykazujú podobnú hrúbku, t. j. 1,50 m, sú paralelné so zvyškami po múre „A“ v 26. metri sondy S—I/a. V sonde S—I/b prišlo sa na zvyšky po murive v hĺbke 100 cm pod povrchom.

Ďalej sa zistilo, že zvyšky tohto múru, ktorý sme označili písmenom „B“, sú paralelné s múrom „A“. Južnú stranu tohto múru sme odkryli približne do dĺžky štyroch metrov. V týchto miestach sme zistili aj kamenný výstupok („sokel“) pozdĺž celého odokrytého múru, čo by nasvedčovalo, že tu bol koniec základov a začiatok vlastných múrov.

Najnejasnejšia situácia bola v sonde S—I/a, a to v metri 19—25, kde po presnejšom pozorovaní sa zistilo, že sonda S—I/a je vlastne v týchto miestach položená na zvyškoch muriva ktoré je k múru „A“ iba pristavané (medzi týmito dvoma múrmi je cezúra), a ktoré sa končí a vykazuje falc v 19. metri. Pre krátkosť času nemohli sme sa s otázkou bližšie zaoberať. Preto iba konštatujeme, že v metri 19—25 sú po dĺžke a šírke celej sondy zvyšky muriva.

Charakteristika muriva „A“ a „B“. Murivo bolo z lomového neopracovaného kameňa (prevažne miestny andezit), aký sa používal na stavbu i v neskorších časoch (pozri murivo na Himmelreichu na Starom zámku z XIII. stor. a murivo na Novom zámku z XV. stor.). Kameň bol kladený na maltu a zalievaný horúcim vápnom, špáry na múre boli vyplňované plochými menšími kameňmi. Murivo robí dojem neúhladnej stavby (tab. IV: 1).

Nález y sa nachádzali po celej ploche sondy v rozličných hĺbkach. Bola to najmä keramika, ktorá vykazuje znaky keramiky XIII.—XIV. stor., ale aj materiál kovový. Keramika pripomína najmä staršiu keramiku, akú poznáme napr. z výskumu zaniknutej stredovekej osady na Spiši, zo Zalužian. Podobá sa najmä technikou výroby a formou.

Pri opise nálezov uvádzame len nálezy charak-

teristickejšie a čísla uvedené za opisom jednotlivých nálezov sú vlastné nálezové čísla toho-ktorého nález, ako sme ho našli pri výskume.

1. *Úlomky z pomerne hrubostennej nádoby.* Na niektorých úlomkoch sú zvyšky po rude, ktorá sa v nich tavila (1, 13, 89, 113, 27).

2. *Úlomok ústia nádoby.* Ústie bolo lievikovite roztvorené a na vnútornej strane vykazuje žliabok pre pokrývku (2).

Obr. 1. Banská Štiavnica, Staré Mesto. Banické železko.

3. *Banické železné „dlátko“*, tzv. železko, o dĺ. 12 cm a šírke 3,5 cm, je zahrotené. Ním sa v prvopočiatočnom štádiu baníctva dolovala ruda (10; tab. IX: 12; obr. 1)

4. *Úlomok hlinenej pokrývky*, a to jej vrchná časť s hruboopracovaným plochým gombíkom. Povrch je drsný a farba svetlohnedá (19).

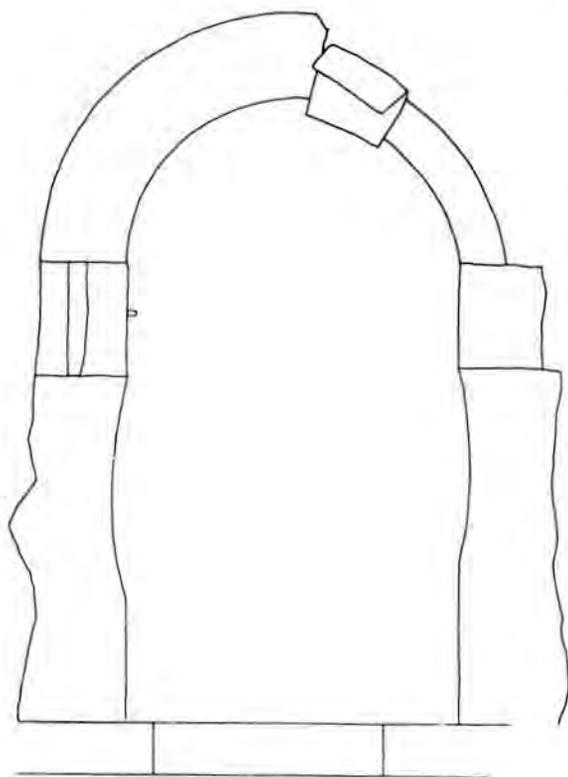
Sonda S—II/56 sa skladá z viacerých sektorov, lebo lesný porast nám nedovoľoval viesť ju priamo. Preto sme pomocne označovali jednotlivé sektory písmenami „a—h“. V podstate bola vedená kolmo na sondu S—I/56.

Sonda S—II/a bola vytýčená na východnej strane sondy S—I/a v 30. metri o šírke 4 metrov a dĺžke 8 m. V sonde S—II/a sme zachytili zvyšky po kamennom murive „A“. Múr v týchto miestach bol pomerne dobre zachovaný. Sonda bola prehĺbená ca 12—20 cm od povrchu, lebo zvyšky múru sa nachádzali hneď pod povrchom a hrúbka múru bola práve taká, akú sme uviedli pri murive v sonde S—I/a, t. j. 1,50 m. Okrem zvyškov po múre nenašli sa tu nijaké pamiatky hmotnej kultúry. Po severnej strane múru, kde sa zišlo do hĺbky približne 1,50 m pod povrchom, bola súvislejšia vrstva odpadnutej malty.

Chceli sme zistiť situáciu aj na západnej strane sondy S—I/a, a preto v jej 24.—26. metri bola vytýčená sonda S—II/b dva metre široká a štyri metre dlhá. V tomto sektore sondy S—II nielen že sme nenašli nijaké pamiatky hmotnej kultúry, ale tu sa nedala ani vyriešiť otázka múru „A“, lebo pre hrubý porast sa nedalo v tomto priestore pokračovať v práci. Práve preto sme severovýchodne od

sondy S-II/a vytýčili vo vzdialenosti jedného metra na sever ďalší sektor sondy S-II sektor c o šírke 1 m a dĺžke 7 metrov. Už v hĺbke 60 cm pod povrchom, v 4.–5. metri tohto sektoru, zistili sme zvyšky po múre, ktorý smeroval kolmo na múr „A“ a označili sme ho písmenom „C“. Juhovýchodný roh obidvoch múrov „AC“ bol veľmi deštruovaný a ich väzba sa zistila až v hĺbke 150 cm. Sektor sondy S-II/c sa potom predĺžil ďalej na východný svah akropoly. Na východ od múru „C“ sa nachádzali nielen nálezy, ale po spresnení výkopu v sonde S-II/a–c v hĺbke ca 100 cm pod povrchom zistili sme smetisko, ktoré bolo tesne pod východným múrom stavby a bolo priam preplnené nálezmi (úločkami keramiky). Nálezy opíšeme v stati Smetisko (str. 463).

Situáciu na západe od sondy S-I bolo treba zistiť, i keď sa nám to nepodarilo sektorom b sondy S-II, a preto na sektor b nadviazali sme sondu sektorom d o rozmeroch 1,50×8,50 m. V 2.–3. metri v hĺbke 100 cm pod povrchom prišli sme na kamennú klenbu — nadpražie portálu č. 1 (tab. IV: 2). Pod portálom, vo vzdialenosti približne 60 cm, zistili sme opracovaný mohutnejší kameň — kamennú platňu (tab. V: 1). V metri 8–8,50, v hĺbke 110–130 cm zistili

Obr. 2. Banská Štiavnica, Staré Mesto. Nárys portálu 1.

sme ďalšie opracované štyri väčšie kamene. Na južnej strane sektoru d v 3.–4. metri sme zistili zvyšky múru, ktorého šírka je 150 cm. Označili sme ho ako múr „D“. Múr „D“ oddeľuje portál 1 od portálu 2. O múr sa opierali železné ručne kované dvere z portálu 1 a pánty z portálu 2 (tab. V: 2). Múr „D“ vykazuje tie isté znaky ako ostatné múry z vrcholca akropoly. Bližší charakter a funkciu múru „D“ bude možno určiť až pri prípadnom systematickom výskume celého areálu. Predpokladáme však, že múr „D“ a tiež obidva portály nepatria k hornému objektu nateraz vymedzenému iba múrmi „A–B–C“.

Portál 1 nachádza sa v sektore sondy S-II/d. Pri jeho odkrývaní sa pokračovalo zvrchu ako aj zo západnej strany sondy S-II/d. Najprv sa nám ukázalo iba kamenné nadpražie, ktoré je ukončené oblúkom a skladalo sa z troch opracovaných kameňov. Pravá strana oblúku nadpražia bola porušená. Po celkovom odkrytí portálu 1 sa nám ukazuje, že portál je z nejakej vážnejšej stavby, najmä ak berieme do úvahy, že na portáli in situ sme zistili ešte na pántoch visiace železné ručne kované dvere (tab. VI: 1). Pravú polovicu nadpražia tvoril oblúk z jedného opracovaného kameňa. Spočíval na kamennom ostení, ktoré zasa bolo postavené na kamennom prahu (obr. 2). Vrchná časť ostenia pozostáva z 33 cm vysokého kvádríka, do ktorého z vnútornej strany bolo zaklinené „očko“ na visiaci zámok. Železné „očko“ je do ostenia akoby zaliate. Na stĺpiku z vonkajšej strany je po celej jeho dĺžke vysekaný akýsi ozub, do ktorého zapadali dvere. Ďalšiu časť pravého ostenia dvier tvoria dva opracované kamene, z ktorých prostredný z vnútornej strany dvier je vysekaný do mierného oblúku (jeho základňa je 62 cm a výška oblúka 12 cm). Na spodnom stĺpiku ostenia je z prednej strany vysekaný štvorcový otvor. Bližšie určiť sa nedala predná strana ostenia, lebo by to bolo znamenalo rozšíriť sondu smerom severným a terén to predbežne nedovoľoval.

Ľavá strana nadpražia sa skladá v podstate z dvoch opracovaných kameňov. Je však trochu porušená a tak deformuje tento oblúk. Podobne i táto ľavá strana nadpražia spečiva na kamennom ostení, ktoré je v prostriedku zhodne formované a vysekané ako pravé ostenie. Z prednej strany bolo však toto ostenie falcované do formy písmena „L“. Na ľavom ostení zistili sme háky, na ktorých viseli železné dvere na troch pántoch. Jeden hák z tretieho pántu chýbal a ostal po ňom iba do ostenia vysekaný otvor a pánt na dverách.

Na železných hákoch viseli železné dvere uko-

vané z viacerých železných platní. Z vnútornej strany boli zdobené a zosilnené žliabkovite ukovanými pásmi, ktoré vytvárajú ornament dvier (tab. VI: 1–2). Kované dvere sú z vnútornej strany zdobené železnými pásmi ukovanými do poloblúka, medzi ktorými sú dva symboly, a to symbol dňa — Slnko — a symbol noci — Mesiac —. Z týchto oblúkov idú kolmo dva a dva pásy, ktoré pridržiajú uhlopriečne idúce železné tyče, v prostriedku spojené väčším železným nitom, ktorý tvorí jadro ozdobnej ružice. Vytvárajú ju prostriedkom od vrchu pripevnený železný pás a dva stredom vodorovne idúce železné pásy. Pri ružici sa končia (tab VII: 1). Jadro dvier — plochu dvier — tvoria široké pásy z hrubého železného plechu, ktoré sú akoby vsadené do železného 10 cm širokého rámu. Železné dvere sú na spodnej strane (päta dvier) značne poškodené (obr. 3). Zistili sme, že dvere boli otvorené do pravého uhla a opierali sa o múr „D“ (tab. VI: 1), ktorý bol kolmo na portál 1. Železné dvere z tejto strany boli úplne hladké a bez ozdôb.

Celý portál (jedno i druhé ostenie) spočíval na pekne zachovanom 15 cm vysokom kamennom prahu, ktorý sa skladal z dvoch kusov. Prah zasahoval ďalej po stranách a pravdepodobne tvorí súčasť múrov. Prah z vonkajšej strany je 103 cm dlhý a 17 cm vysoký od predpražia a 30 cm široký. Pred prahom je jednometrové predpražie z kamenných kvádrov (tab. VI: 1).

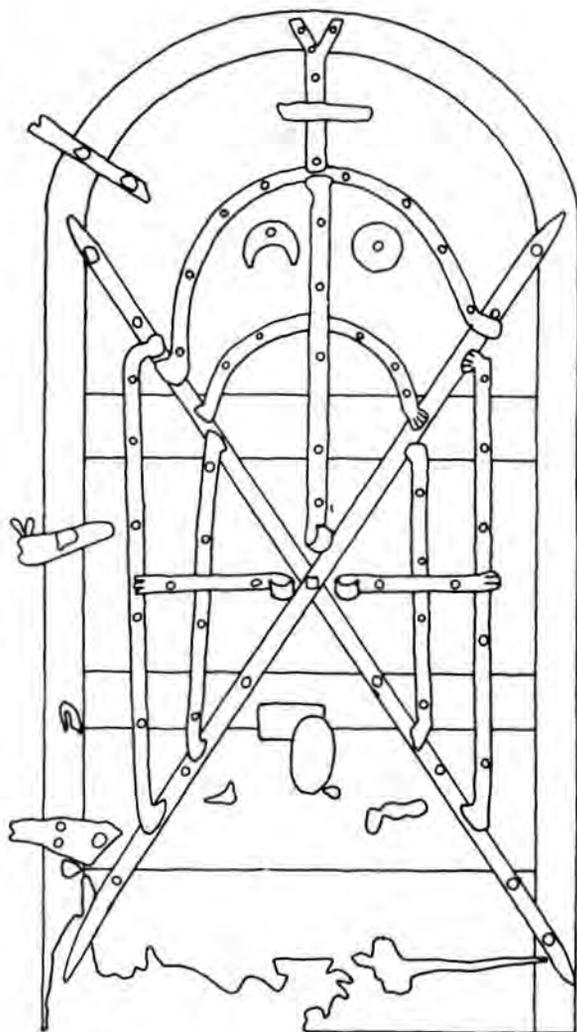
Vnútorne rozmery portálu 1: v 180 cm, š 96 cm, n. š (medzi oblúkmi) 100 cm, v ostenia 133 cm. Múr, o ktorý sa dvere opierali, bol 180 cm dlhý a 150 cm široký. Pozdĺž múru na jeho druhej strane sme zistili zvyšky portálu 2 (pozri nižšie).

Portál technikou i materiálom, z ktorého bol vypracovaný, vykazuje všetky znaky románskych portálov, i keď samotné dvere sú gotické.

V 5.–6. metri od sektoru d a kolmo na sektor d paralelne so sondou S—I/a-b viedli sme ďalší sektor sondy S—II, a to sektor e o rozmeroch 2×8,5 m. Hneď pod povrchom na jej severnom konci narazili sme na roh múrov. Zistili sme, že múr „E“ je 150 cm široký a paralelný s múrom „D“. Z múru „F“ sme zistili nateraz iba malý zvyšok. Situácia sa vyjasnila až po prebádaní tohto priestoru sektormi g-h (pozri tamže).

Nález y. Tento sektor bol pomerne chudobný na nálezy hmotnej kultúry a z nich treba predovšetkým uviesť:

1. úlomok železného nožika, ktorého rukoväť je ulomená: d 12cm, š. 2,2 cm (124; tab. X: 9).
2. úlomok hlineného banského kahančka Po

Obr. 3. Banská Štiavnica, Staré Mesto. Schematický náčrt železných dvier.

vrch drsný, farba špinavotehlová: v 2,3 cm (132).

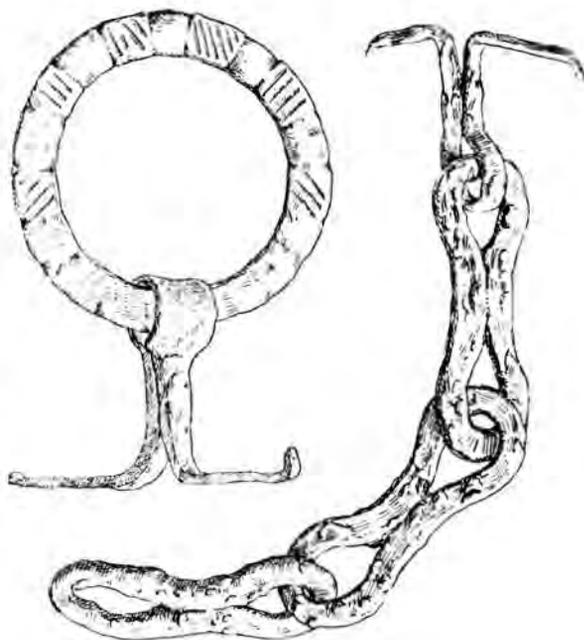
Sektor sondy S—II/g bol vytýčený kolmo na sondu S—II/e a zistili sme, že v tomto priestore je akási menšia murovaná šachtička, čo nás prinútilo otvoriť ďalší sektor sondy S—II, a to sektor h (tab. VII: 2). Múry šachtičky sa začali objavovať v hĺbke 100 cm pod povrchom. Je to vlastne šachtička do kanálu, ktorý smeroval dolu západným svahom. Šachta mala tvar nepravidelného štvoruholníka a bola v hĺbke 120 cm pod povrchom: rozmery 50×80×60 cm. Po vyčistení priestoru dostali sa až na kamenné (andezitové) podlažie v hĺbke 250 cm pod povrchom. Tu sa podlažie mierne skláňa smerom západným po svahu akropoly. Šachta je vymurovaná zo štyroch múrikov a jej juhovýchodný roh je zaoblený. Západný múrik šachty je iba 0,50 m široký a druhotne pri-

stavaný k južnému múru šachty, o čom svedčí cezúra. Siahla iba do hĺbky 200 cm, kde múr končí a vytvára otvor (ústie) do kanála, ktorý tvoria vlastne predĺžené múry (južný a severný) šachty smerom západným. Tieto múry sú preklenuté väčšími kamennými platňami, čím sa otvor vlastne vytvára. Dno kanálu je dláždené kameňom kladeným do malty. Ústie kanála má nepravidelný tvar o rozmeroch 50×80×60 cm. Predbežne zistená dĺžka kanálu je 8 metrov.

Nález y. V priestore vyššie opísanom našli sa nálezy keramické i kovové a z nich zvlášť upozorňujeme na

Obr. 4. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Bronzové nákončie.

Obr. 5. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Železná klopačka.
Obr. 6. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Železná retiazka.

1. *bronzové nákončie* (?), skladajúce sa vlastne z troch častí. Na vrchnej strane je štylizovaný drak — plastická ozdoba: d 7,3 cm, š 0,6 cm (153; obr. 4);

2. *úloмок dna väčšej nádoby* vytočenej na kruhu so zvyškami po značke, ktorá nevyplňovala celé dno. Farba z vonkajšej strany tmavošedá, z vnútornej svetlá. Povrch jemne drsný (146; tab. IX: 11);

3. *úloмок z tela hlinenej nádoby*. Telo bolo zdobené rytými, pomerne hlbokými žliabkami. Povrch drsný, farba čierna (149);

4. *tenkostenná mištička* z veľkej časti zrekonštruovaná s ústím ulomeným. Povrch jemne drsný, farba svetložltá: v 3,2 cm, Ø d 4,5 cm, Ø ú (?) 11 cm (155).

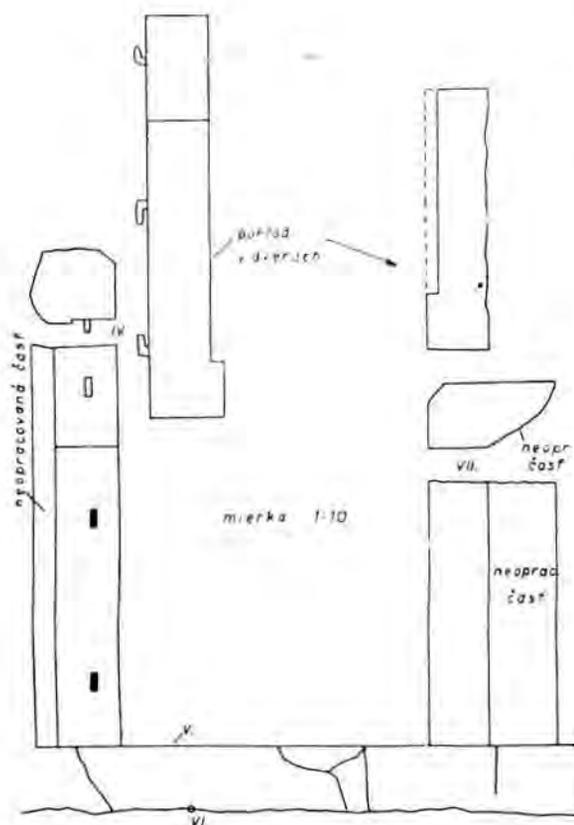
Zo sondy S—II/50 treba upozorniť ešte na sektor f, ktorý je paralelný so sektorom d. Sektor S—II/f má rozmery 150×350 cm. Severnú jeho stenu tvorí múr „D“. Pri ňom v hĺbke 140 cm od povrchu našli sme železnú klopačku z dvier (obr. 5), železnú trojuhnikovú retiazku (obr. 6) a viac opracovaných kameňov. Sektor je dôležitý najmä preto, lebo zachytáva druhý portál.

Portál 2 je v jednej rovine a v rovnakej hĺbke s portálom 1. Od seba sú oddelené iba múrom „D“ (tab. VIII: 1—2). Pri prehľbovaní sektoru f nachádzali sme zvyšky, ktoré pochádzajú z kovania dvier a z ostenia. Našli sa i pánty, ktoré

boli pozdĺž múru, teda „otvorené“, ďalej opracované kamene z ostenia dvier. Časť týchto kameňov sme zistili už iba v sekundárnej polohe a preto nateraz nemožno určiť ich funkciu. Niektoré z nich majú železné oká a pri oku sú silne opotrebované. Všetky tieto kamene akiste pochádzajú z portálu 2 (obr. 7) a boli opracované z troch strán. Okrem týchto nálezov boli nájdené aj zvyšky portálu 2 in situ. Na strane pri opornom múre „D“ zistili sme kamenné ostenie, ktoré má tri skoby na pánty. Pánt na prvej skobe bol in situ, z druhej skoby, ktorá bola obrátená dolu, pánt bol nižšie odpadnutý a zlomený. Na najnižšej skobe visel masívny železný krátky pánt so štyrmi otvormi pre klince. V dvoch otvoroch zistili sme železné klince so zvyškami po dreve. Treba poznamenať, že i tieto pánty boli pozdĺž múru „D“, teda tak, ako keby boli bývali dvere otvorené. Pravdepodobne na pántoch spočívali masívne drevené dvere.

Po odstránení zasypu zistili sme prah dvier, ktorý tvorí masívnejší kameň. Na ňom spočíva ostenie portálu. Pravá strana ostenia portálu je zachovaná do výšky 122 cm. Sú to v podstate na seba položené tri kamenné stĺpiky štvorcového pôdorysu a sú tiež opracované iba z troch strán. Na čelnej strane sú spomenuté skoby. Ľavá strana portálu bola porušenejšia a zachovala sa iba do výšky 80 cm. Vnútorňá strana stĺpikov, ktoré tvoria

ostenie, je zošíkmená do výšky asi 10 cm nad prahom (obr. 7). Múr, do ktorého je portál vsadený, pokračuje smerom južným. Situácia sa však nateraz nedá bližšie určiť.

Obr. 7. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Nárys portálu 2.

Stavebný materiál portálu je dvojaký. Ostenie, zistené in situ, je zo „zeleného kameňa“ — andezitu —, opracované kamene, nájdené v druhej polohe, sú zväčša z „červeného kameňa“ — riolitu. Pri portáli 2 zistili sme iba železné pánty, preto dá sa súdiť, že dvere boli drevené (pozri vyššie), lebo i klince, nájdené v tomto priestore, majú zvyšky po dreve.

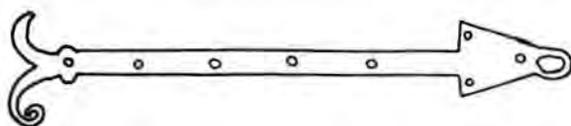
Nálezy. Aj pri tomto portáli našli sa pamiatky hmotnej kultúry, z ktorých uvedieme aspoň niektoré.

1. *Železná klopačka* na dvere, skladajúca sa z klinca a obrúčky, $\varnothing$ 13 cm, š 1,8 cm. Klopačka je ručne kovaná a krúžok z vrchnej strany bol zdobený zárezmi (134; obr. 5).

2. *Železná retiazka* z plochého železa s troma ohnívkami tvaru ležatej „8“: d 29 cm, háčik 6 cm (135; obr. 6).

3. *Železné ručne vykované pánty*, na konci zdobené lístkami: d 97 cm, š 4,5 cm (137, 138; obr. 8).

4. *Železný masívny krátky pánt* tvaru ležiaceho „V“: d 20 cm, š 9,5 cm (139).

Obr. 8. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Železný pánt.

Sonda S—III/56 bola otvorená na sever od sondy S—II/c: š 1 m a d 5 m. Táto sonda v 2.—3. metri zachytáva ďalšiu časť múru „C“ v hĺbke 140 cm pod povrchom a tým potvrdzuje našu mienku, že múr „C“ je kolmý na múr „A“. Našli sme v nej vrstvu popola a spálenú vrstvu, ktorú sme nazvali odpadovou jamou 1, aj keď je to skôr smetisko, lebo sme v nej nezistili takú formu odpadových jám, na akú sme zvyknutí z výskumov prehistorickej archeológie. Samotná sonda o rozmeroch vyššie uvedených nám situáciu na východnej strane skúmanej akropoly nevyriešila, a preto odkryli sme ďalšie sektory tejto sondy, a to sektor „b“ a „c“ a celý tento priestor sme prebádali plošne.

Odpadová jama 1 je v podstate smetiskom za východným múrom objektu, ohraničeného múrami „A—B—C“. Smetisko sa začalo rýsovať priemerne v 100 cm hĺbke pod povrchom ako nepravidelný útvar s popolovitou vrstvou preplnenou kostičkami, spálenou hlinou, keramickým (silne torzovitým) materiálom a tiež pamiatkami zo železa. V sektore „b“ v hĺbke 100 cm pod povrchom sme našli dokonca i strieborný groš Vác-

Obr. 9. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Strieborný pražský groš.

lava II (obr. 9). Smetisko je pre nás dôležitým miestom, lebo tu sme získali prevažnú väčšinu materiálu hmotnej kultúry. Uvádzame ho v takom poradí, ako sme ho našli.

Nálezy. 1. *Železné strelky* rozličnej veľkosti, ktoré však v podstate vykazujú rovnaký tvar, majú na priereze tvar kosouholníka. Dĺžka streliek sa

pohybuje od 5–12 cm. Na niektorých z nich sú zvyšky po dreve. Strelky sú poväčšine veľmi zhrdzavené (20, 45, 51, 55, 56, 64, 65, 66, 117, 121; tab. X: 10–18).

Obr. 10. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Železný kosák.

2. *Úlomky z ústia viacerých tenkostenných nádob.* Ich ústie bolo zošikmené a na vonkajšej strane vykazujú plastické prstence (24).

3. *Úlomok z banického kahančka s dierkou na držadlo.* Steny sú šikmé a pomerne nízke, povrch jemne drsný, farba hnedá. Výška 2,8 cm (28).

4. *Banický hlinený kahanček, z veľkej časti doplnený.* Je to v podstate nízkostenná mištička so šikmými stenami, výlevkou, v ktorej horel knot (29; obr. 12).

5. *Úlomky jemnej bielej keramiky so zvyškami po červenej farbe* (37; tab. IX: 8, 9).

6. *Úlomok (pravdepodobne) z vrchnej časti kahančka.* Zvyšky po plastickej ozdobe sú viditeľné. V kruhu kríž alebo mriežky. Ornament sa neďa bližšie určiť (38).

Obr. 11. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Maľovaná keramika. Foto J. Krátky.

7. *Kostené pásiky, zdobené vyrezávanou technikou* (39, 40, 76; tab. IX: 3–5).

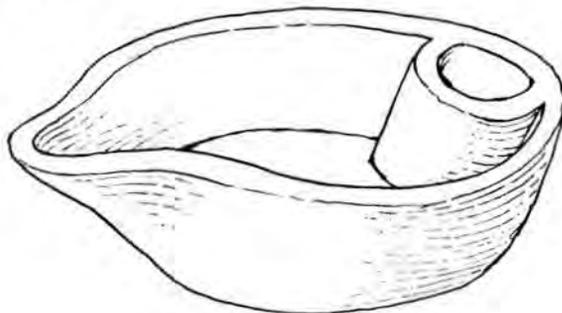
8. *Malá bronzová spona pozdĺžneho tvaru s miestom pre jazýček, ktorý chýba:* d 2,5 cm, š 1,5 cm (44; tab. X: 3).

9. *Malý železný hrotík s tulajkou:* d 4 cm, š 1 cm. (46; tab. X: 5).

10. *Bronzová ihlica okrúhleho prierezu, zohnutá, s očkom vytvoreným stočením jedného konca:* d 8 cm (50; tab. X: 1).

11. *Bronzový okrúhly pliešok s plasticou šesticípou hviezdíčkou a so štyrmi dierkami (ozdoba čelenky?* 58; tab. X: 4).

12. *Strieborný pražský groš Václava II. Av.: DEI GR(ATIA) REX BOE(MI)EWENCEZLAV(S) s korunkou uprostred. Rev.: v prostriedku česky lev s kolopisom GROS(SI) PRAGEN(SES)* (59; obr. 9).

Obr. 12. Banská Štiavnica, Staré Mesto.
Banický kahanček.

13. *Železný ručne kovaný nožík* o d 17,3 cm. Dĺžka ostria 12 cm, n. š 1,8 cm. Na bodcovitej rukoväti sú zvyšky po dreve (63).

14. *Črepy z pomalovanej hlinenej hrncovitej (?) nádoby, a to dno, úlomky z tela a z ústia nádoby.* Povrch črepov jemne drsný, farba biela s tehlovou pomalovkou (68; obr. 11).

15. *Úlomok dna z menšej hlinenej nádoby s plasticou značkou v kruhu.* Povrch drsný, farba tmavošedá (71).

16. *Malý železný nožík* o d 9 cm (73; tab. X: 9).

17. *Železný kosák s krátkym zvyškom po bodcovitej rukoväti so stopami po dreve.* Kosák je pretiahnutej formy s hladkým ostrím. Hrot je ulomený: d kosáka 26 cm, d ruk. 5 cm, š o. 1,5 cm (84; obr. 10).

18. *Železná britva s ulomenou rukoväťou:* d 12 cm. najv. š 1,5 cm (86; tab. X: 19).

19. *Kostný pásik* so zúbkom a dvoma dierkami: d 5,5 cm, š 1 cm (93).

20. *Úlomok dna* menšej hlinenej nádoby. Na dne zo spodnej strany je plastická značka vo forme kríža, lepšie povedané, zo stredu vychádzajú štyri lúče (91; tab. IX: 7).

21. *Železná ostrôžka* s malým ozubeným kolieskom; d ramienka 5,5 cm, š medzi ramienkami 4,5 cm (103; tab. X: 8).

22. *Kostený článok*, na ktorom je okrúhly otvor a dva zárezy (nedokončená píšťala?!; 103).

23. *Úlomok dna*. Dno bolo odsadené na spôsob nožičky a po stranách zaoblené. Zo spodnej strany je drsné a v prostriedku dna badať zvyšky po plastickom kríži, excentricky umiestenom (104, tab. IX: 6).

24. *Úlomok dna*, ktoré bolo podobne odsadené ako predošlé. Zo spodnej strany je drsné s plastickou značkou kríža uprostred. Po stranách na dne vidieť, že značka bola do dna vtlačená „kolkom“. Povrch drsný, farba hnedá až šedá (105; tab. IX: 10).

Z á v e r

Zisťovacím historicko-archeologickým výskumom na lokalite Staré Mesto sledovali sme predovšetkým dva ciele: 1. chceli sme zistiť, či na Glanzenbergu bolo nejaké stredoveké osídlenie a 2. dokázať, že tradícia osídlenia Glanzenbergu v časoch prvo počiatočného baníčenia na území dnešnej B. Štiavnice má svoje reálne opodstatnenie. Na vyriešenie tejto otázky poslúžia predovšetkým výsledky a nálezy hmotnej kultúry, ktoré sme získali a ktoré nám pomôžu riešiť otázky položené v titule našej zprávy.

Výsledky zistené historicko-archeologickým výskumom, ktoré sme uviedli, potvrdili správnosť oboch mienok a dávajú sľubné perspektívy, že prípadný systematický výskum areálu Staré Mesto dopomôže rozriešiť otázku počiatku B. Štiavnice a jej pomer k Starému Mestu. Správnosť nášho názoru potvrdzujú, i keď pomerne skromné výsledky, ktoré sme dosiahli minuloročným výskumom.

Treba predovšetkým poukázať na to, že na temeni Glanzenbergu boli zistené zvyšky po väčších murovaných objektoch, ktoré akiste hrali nemalú úlohu v živote stredovekého osídlenia na Glanzenbergu a pri počiatkoch štiavnického baníčenia. Zvyšky po stavbách (či už hornej stavby alebo dolnej) svedčia, že sú to zvyšky po väčších románskych stavbách,³¹ ktoré stáli a slúžili svojmu účelu ešte i v období gotiky. Zachované železné ručne kované dvere (obr. č. 3.), zdobené kovanými výzdobami a nájdené in situ na portáli I, sú svedec-

tvom života stavieb ešte v období gotiky (tab. VI: 1; obr.: 3). Ruiny týchto stavieb dlho odolávali zhubným výčinom okolia a máme ich zachované nielen na starých rytinách, ale i na „pláne“ B. Štiavnice slovenského geografa Samuela Mikoviniho z prvej polovice XVIII. stor. Podľa ruín, zachytených na pláne Mikoviniho, dá sa usudzovať, že to boli viacposchodové obývacie, skladovacie a akiste aj strážne objekty, ktoré slúžili na ochranu banskej prevádzky na Glanzenbergu (tab. II: 2). Strážna funkcia týchto stavebných objektov sa skrýva aj za pomenovaním Mikoviniho — *die Alte Burg — starý hrad* —, ktorý tam iste stál už v období, keď v dolnom meste nestáli v úvode a historickej časti uvedené monumentálne stavby — kostoly.³²

Murivo stavieb, ako sa dalo zo zvyškov zistiť, bolo z lomového kameňa, kladené na maltu a čiastočne zalievané horúcim vápnom. Veľké špáry boli vyplňované plochými kameňmi. Zdá sa, ako keby murivo na niektorých miestach zachovávalo riadkovanie — typické pre románske murivo. Vypracovanie portálu I a i stavebný materiál potvrdzujú našu mienku, že stavby pochádzajú spreď prvej polovice XIII. storočia a že časove zapadajú do nášho vročenia.³³

Okrem architektonických pamiatok sú to predovšetkým pamiatky hmotnej kultúry, ktoré tiež potvrdzujú našu mienku.

Keramika sa nachádzala vo veľmi drobných úlomkoch, z ktorých sa dali zrekonštruovať iba dva banické kahančeky a jedna malá biela mištička s lomeným profilom v spodnej časti, s ústím dovnútra stiahnutým ($\varnothing$ d 4,5 cm, v 3,6 cm), akú v AR uverejňuje aj Mašek.³⁴ Keramika na Starom Meste bola vyrábaná z piesočnatej hliny, čo vplývalo i na povrch nádob. Ich povrch bol poväčšine drsný. Keramický materiál bol bez polevy. Podľa úlomkov dien dá sa presne určiť, že keramika Starého Mesta bola formovaná na pomaly i rýchlo rotujúcim hrnčiarskom kruhu. Bola z neho odtrhovaná i odrezávaná, čo sa dá jasne sledovať práve na dnách. Kým na niektorých dnách sú jasne viditeľné stopy po tom, že výrobok bol po vyhotovení z kruhu zrezaný či už drôtikom (ako to dodnes robia hrnčiari) alebo niťou, zatiaľ na dnách iných nádob vidieť jasne stopy po popole alebo piesku, ktorým bol pred vyhotovením hlineného výrobku posypaný „tanier“ hrnčiarskeho kruhu a vyhotovený výrobok bol s kruhu odtrhnutý.³⁵ Všetky výrobky boli dobre do zvoniva vypálené. Farba výrobkov bola v prevažnej väčšine červená s tmavými škvrnami a šedá. Zvláštnu skupinu

tvoria črepy tzv. bielej keramiky, ktorej povrch bol zdobený hnedočervenými vodorovne idúcimi pásmi, širokými ca 1 cm (obr. 11). Podobná keramika sa v Nemecku vyskytuje už v XII. stor. a podobnú keramiku sme zistili aj na výskume zaniknutej stredovekej osady na Spiši r. 1957, a to v spodnom horizonte sondy S—X/57 (predtatársky horizont?!).³⁶ Podľa získaných úlomkov ústí dá sa súdiť, že ústia boli mierne roztvorené (tab. IX: 1), so zrezaným okrajom i s okrajom gambovite zosilneným. Niektoré nádoby boli z vonkajšej strany v podústí zdobené plastickým ostroprofilovaným i oblým okružím (prstencom). Na niektorých úlomkoch ústí na vnútornej strane sme zistili akýsi jemný i hlbší žliabok (IX: 2), do ktorého zapadal obvod hlinených pokrývok.³⁷ I keď podľa dr. Kraskovskej³⁸ pokrývky boli rozšírením druhom stredovekej keramiky, na tomto výskume podarilo sa nájsť iba úlomok vrchnej časti jednej pokrývky s plochým gombíkom.

Na základe úlomkov dá sa s určitou povedať, že väčšinu hlineného inventáru tvorili hrncovité bezuché nádoby (nenašli sme totižto ani úlomok po uchu) a banické kahančeky, ktoré sa vyvinuli z obyčajných mištičiek. Banické kahančeky slúžili na osvetľovanie štôlní a šachiet pri baníckej práci. Sú to v podstate nízke mištičky so stenami mierne šikmými, s ústím roztvoreným, ukončeným malou výlevkou. V nej horel knet. Banický kahanček líšil sa od obyčajného kahančeka, aké sme získali aj na výskume v Zalužanoch a aké z Posádky pri Gajaroch uverejňuje dr. Kraskovská,³⁹ tým, že vo vnútri kahančeka oproti výlevke je dutý valček, cez ktorý sa kahanček nastokol na palicu, aby si ho baník mohol niesť pred sebou. Pomerne veľa úlomkov z banských kahančekov tiež potvrdzuje našu mienku, že osídlenie Starého Mesta má úzky vzťah k prvopočiatočnému baníčeniu v B. Štiavici. Zvláštnu skupinu tvoria úlomky pomerne hrubých črepov (1,5 cm), ktoré pochádzajú z väčších nádob, ktoré sa pravdepodobne užívali na tavenie rudy.

Keramika Starého Mesta bola prevažne zdobená rytým ornamentom: rytými líniami, vlnicami i vpichmi. Táto rytá ozdoba bola v podstate veľmi jednoduchá.⁴⁰ Ryté vzorce ryli sa na hlinený výrobok končitým dreveným nástrojom pri pomalom otáčaní hrnciarskeho kruhu. Ornament sa sústreďoval vo vrchnej tretine nádob. Od keramiky zdobenej rytým ornamentom sa odlišuje spomínaná biela keramika, zdobená hnedočervenou farbou.⁴¹

Na niekoľkých dnách a ich úlomkoch zistili sme aj plastické značky, pomerne nejasne urobené, ktoré

podľa Kostrzewského prvýkrát sa začínajú objavovať až v XI. stor., ale ktoré časove siahajú do XIV. stor.,⁴² ba podľa Reichertovej v Čechách až do XV. storočia.⁴³ Niektoré značky na dne vyplňajú takmer celú jeho plochu (tab. IX: 6, 7, 10), iné iba stred dna (IX: 11). Prvý typ podľa Höllrigla je starší, druhý mladší.⁴⁴ Značky mohli byť na dnách umiestnené excentricky a centricky. Značky, zistené na dnách a na ich úlomkoch na Starom Meste, sú v podstate obmedzené na jeden motív. Je to v podstate krížik so zúžujúcimi sa ramenami a sú na dnách, ktorých povrch je drsný.

Doteraz sa nepodarilo zistiť ani funkciu značiek na dnách, ani spôsob ich výroby. Jedni ich považujú za značky vlastnícke,⁴⁵ iní za značky výrobcov⁴⁶ a niektorí v nich vidia prvok dekoratívny, najmä tie značky, ktoré vyplňajú plochu celého dna.⁴⁷ Ba niektorí bádatelia považovali značky na dnách za ochranné alebo cenové značky.⁴⁸ Zdá sa mi, že najbližšie stojí pravde mienka Höllriglova. Podľa neho značky, ktoré vyplňujú celú plochu dna, mali funkciu dekoratívnu a považuje ich za staršie. Malé značky, umiestnené či už centricky alebo excentricky, považuje Höllrigl za mladšie a považuje ich vlastne za značky výrobcov.⁴⁹

Práve tak ako pri vysvetľovaní funkcie značiek na dnách sa mienky rozchádzajú, tak sa rozchádzajú i pre techniku ich vyhotovovania. Kostrzewski⁵⁰ a po ňom najnovšie Rybakov⁵¹ sú tej mienky, že značky na dnách sa robili priamo na hrnciarskom kruhu pri formovaní výrobku. Podľa nich „tanier“ na kruhu mal negatív dotýčnej značky, ktorá sa pri formovaní nádoby odtlačila na jej dno. Za túto mienku sa stavajú aj iní bádatelia slovanskej a stredovekej keramiky.⁵² Höllrigl je však tej mienky, a jeho mienka je pravdepodobnejšia aj podľa nás, že nádoba dostala na dno značku až po svojom vyhotovení pred vypálením a že značky sa robili zvláštnym kolkom⁵³ práve tak, ako sa s nimi stretávame pri vyhotovovaní mladšej keramiky, ktorá je kolkovaná či už na ústí alebo dokonca na ušku.⁵⁴

Keramický inventár, ktorý sme získali na zisťovanom historicko-archeologickom výskume na Starom Meste r. 1956, je pomerne veľmi torzovitý a je ho, ako sme uviedli, pomerne málo na to, aby sme z jeho rozboru mohli ustáliť vývojovú líniu tunajšej stredovekej keramiky. No predsa na základe rozboru a opisu materiálu, ktorý sme uviedli, dá sa staromestská keramika časove (aspoň predbežne) zaradiť, i keď azda niektoré črepy budú staršie, iné zas mladšie, v jadre do XIII.—XIV. stor.

Okrem „železka“ zo železného inventáru treba predovšetkým uviesť ručne vykované kľince s hubkovitými hlavičkami i s priečne vykovanými do písmeny T v rozličných rozmeroch, pánty na dvere, poistné železné retiazky na dvere (obr. 6), železnú gotickú klopačku na dvere, ktorej krúžok na vonkajšej strane bol zdobený zárezmi (obr. 5), železné skoby a pod. Sú to však predmety úžitkové, ktoré samy o sebe nemôžu byť presnejšou datovacou pomôckou, lebo na týchto praktických a každodenných predmetoch len veľmi ťažko dajú sa upozorovať zmeny, ktorým cez storočia podliehajú, ba niektoré si podržujú tvar až do súčasna.⁵⁵ K týmto predmetom treba pripočítať i menšie-väčšie železné nožiky (tab. X: 9, 20) a nožik, ktorý svojou formou pripomína britvu (tab. X: 19), tiež jeden kosák s hladkým ostrím a ulomenou rúčkou (obr. 10), ktorý však pre datovanie tiež nemôže byť spoľahlivým kritériom.⁵⁶

Zvláštnu skupinu železných predmetov tvorí séria jedenástich streliek — hrotov na šipy —, ktoré patria medzi tzv. mechanické strelné zbrane a boli nimi ukončené hroty šípov do lukov a od konca XIV. storočia i šipy do kuší. Luky a kuše boli zbraňou loveckou i bojovou.⁵⁷ Strelky sú v podstate kúsky železa ručne vykované v ostrý hrot, ktorý sa v priereze javí ako štvorec, kosoštvorec, romboid a pod. a ich šírka sa pohybuje od 0,9 cm do 1,9 cm (tab. X: 6, 7, 10—18). Telo strelky je vykované v kužeľ, ktorý sa pri spodnej strane mierne rozširuje a je ukončený trňom alebo tuľajkou na pripevnenie na strelisko šípu (missile, fussorium). Pri tom nebude od veci, keď poukážeme, že otázkou časového zatriedenia streliek sa podrobne zaoberal P ř í h o d a už r. 1932. P ř í h o d a na základe asi dvesto kusov streliek, nájdených na rozličných náleziskách s pomerne dobrými nálezovými okolnosťami, pokúsil sa o ich chronológiu, ako aj o ich typologické rozlíšenie podľa niekoľkých hľadísk.⁵⁸

Podľa P ř í h o d u veľkosť streliek sa pohybuje od 5—12 cm a ich šírka na reze 1—2 cm. Časove ich zatrieďuje do XIII.—XV. stor., lebo podľa P ř í h o d u strelky týchto tvarov sa nevyskytli pred XIII. stor. a po XV. stor. zavedením výbušnej strelnej zbrane sa úplne strácajú. Keď prihlíadneme k jeho datovaniu, môžeme i staromestské strelky rozdeliť do dvoch skupín: 1. malé a pomerne štíhle a ľahšie strelky s prierezom poloromboickým a na spodnej strane ukončené trňom na pripevnenie (tab. X: 10, 11, 13); 2. na niektorých trň bol odlomený (tab. X: 6, 12, 15, 16). Časove kladieme ich podľa P ř í h o d u do XIII. stor.

Patria sem i svojou formou, i veľkosťou a váhou.⁵⁹

Keď na začiatku XIV. stor. zaviedol sa napínaní mechanizmus na kuše, i strelky menia svoju veľkosť a najmä váhu. Sú dlhšie a masívnejšie. Medzi tie zo staromestského nálezu patria štyri (tab. X: 7, 14, 17, 18). A tak ako prvé i tieto boli ukončené trňom. Jedna z nich má ulomený hrot (tab. X: 18).

K strelkám treba azda pripočítať i dva železné hroty s tuľajkou, ktoré však skôr pripomínajú hroty — bodce — ako vlastné strelky (tab. X: 2, 5).⁶⁰ K týmto nálezom patrí i nález malej železnej ostrôžky (tab. X: 8), ktorej krátky bodce bol rozpoltený a opatrený malým drobne ozubeným kolieskom a časove spadá do XIV. stor.⁶¹

Medzi kovové nálezky patria aj bronzové predmety, ktoré iste boli súčiastkou a či ozdobou šatu. Predovšetkým je to malá bronzová pracka (tab. X: 3), z ktorej chýba jazýček a malý okrúhly pliešok s plastickou ozdobou — na obvode jemne presekávaný prstenec a v jeho prostriedku šesťcípá hviezda, medzi jej lúčmi sú malé plastické vypuklinky a štyri dierky na pripevnenie ozdôbky na šaty (tab. X: 4). Pliešok pravdepodobne pochádza z čelenky.⁶² K nim sa druží malé bronzové nákončie, zdobené na jednej strane plasticky štylizovaným drakom, s akým sa stretávame i pri starších hradištných nálezoch.⁶³ Pre datovanie života na Starom Meste je iste dôležitý nález pražského strieborného groša Václava II (obr. 9), ktorý aspoň približne pomáha datovať i ostatný nálezový materiál, získaný na tomto zisťovacom výskume.

Pri hodnotení nálezov nemožno nespomenúť ešte nález drobných kostných predmetov, zdobených vyrezávacou technikou, ktoré mali dekoratívnu funkciu. Tieto predmety podľa hodnotenia V o r o n i n o v h o kladieme do XIII. storočia.⁶⁴

Už z doteraz získaného materiálu pamiatok hmotnej kultúry dá sa usudzovať, že život (zhodne s doteraz známymi písomnými prameňmi) po XIII. storočí na Starom Meste začal odumierať a že teda rozkvet Starého Mesta treba hľadať niekedy pred XIII. storočím, ako na to správne poukázal už inž. V. M e n c l.

Úplné a definitívne závery vysloviť na základe vyššie opísaného materiálu by bolo ešte predčasné. Bude treba preskúmať systematickým výskumom celú súvislú plochu areálu Starého Mesta. Sme presvedčení, že jeho výsledky nám pomôžu rozriešiť otázku vzniku i veku Starého Mesta. Táto otázka má veľký význam nielen pre dejiny samotnej Banskej Štiavnice, ale i pre dejiny baníctva na Slovensku.

Poznámky a literatúra

¹ Rukopis diela je uložený v Nemzeti múzeu v Budapešti; fotokópia tohto diela je uložená v Ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici (v ďalšom ÚBA). Na tomto mieste pokladám si za svoju povinnosť poďakovať sa riaditeľovi ÚBA, priateľovi prof. Gindlovi za vypožičanie facsimile uvedeného diela a za ochotu, ktorú prejavoval pri mojom heuristickom štúdiu vzniku B. Štiavnice vo fondoch ÚBA.

² Píše o tom: „Suffragatur iis numismata certa historiae subsidia, qua eiusdem Comater (sic) sepius nostro aevo ex ruinis et rudibus tristissimis urbis pristinae eruuntur. Semuncialis moneta argentea recuperata nunc quoque adservatur cuius adversa caput laureatum nec barba, nec superioribus labiis rasum praesentet, aversa equus residentem exhibet et in medio eius incicusa caduca in ea sunt pleraque litterae nomen tamen Theodati non obscure insinuant goticumque numorum eviunt“. Odvoláva sa pri tom na staršiu prácu Jobertovu, *Notitiam rei numariae e gallico latine et germanice reditam*, 63–64, ktorá mi nateraz nie je prístupná.

³ Bel M., *Notitia Hungariae novae historico-geographica*... Tomus IV, Viennae, Austriae 1742, 579, kde medzi iným píše: „...rudera arcis seu propugnaculi, ubi Schemnicium vetus fuisse situm quidam...“. Porovn. i plán Mikovinyho (tab. II: 1–2).

⁴ Korabinsky J. M., *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*... Pressburg 1786, 670. „...in dem Freythof zu Alt-Schemnitz wurden Urnen und ungeheuerer Menschenknochen gefunden“.

⁵ Základy kvadrátovej stavby považoval staviteľ Aigner, ktorý ako odborník výskum navštívil, za základy štvorcového donjonu. Archív mesta Banskej Štiavnice č. 11216 z r. 1902, 11/284/1902 (v ďalšom AMBŠ).

⁶ „...ős város Vannia Schebnitz azaz Selmebánya nem a mostani helyen, hanem a még az az idő szerint is óvárosának (Altstadt) nevezett hegygerinczen, illetve fennsíkán épült“. Tamže.

⁷ „...ő keresztény időben épült templom...“. Tamže.

⁸ Mencl V., *Románska architektúra v oblasti banskej*. Slovenský staviteľ, roč. 1932, 156 a n. (v ďalšom Mencl V., *Románska architektúra*).

⁹ Pozri hlásenie archivára V. Backera mestskej rade zo dňa 20. marca 1934, AMBŠ, č. 35/34.

¹⁰ I na tomto mieste dovoľujem si poďakovať p. doc. inž. dr. Menclovi za jeho zprávu.

¹¹ Výskopisný plán vyhotovila katedra geodézie SVŠT v Bratislave pod vedením prof. dr. Gallu v r. 1955. Plán a matrice sú uložené v archíve máp v AÚ SAV v Nitre. Výsek uverejnený v texte (str. 455).

¹² Pozri zápisnicu z komisie, uverejnenú v študijných zvestiach AÚ SAV 1956, 100–101.

¹³ Péch A., *Alsó Magyarországnak bányamivelésének története*. Užitý slovenský preklad tohto diela je v rukopise, uloženom v ÚBA.

¹⁴ Kachelmann J., *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihre Umgebung*. Banská Štiavnica 1855, 135.

¹⁵ Körtzer *historischer Bericht von der königlichen freyen Berg Stadt Schemnitz*, str. 113, kde medzi iným píše: „... Die Stadt Schemnitz ist anfänglich nicht an dem Ort, da sie heutigen Tages, sondern auf dem nechts dabey gele-

genen Berg, so man jetzt die Alte Burg nennet, an einem, wie viels ensehen lasse seinen lustigen Ort gestanden, auch wie solches aus den Gräben Wällen, Pasteien und Gemäuen etlicher Massen abzunehmen...“. S týmto pomenovaním sa stretávame aj na starých banských mapách z XVIII. st., ktoré sú uložené v ÚBA. Archívny fond Hlavnokomornogrofskeho úradu, reg. značka An-T-19 a Af LIV – 6.

¹⁶ Tento termín do literatúry prvýkrát zavádza M. Bel v svojich *Notitiách*, a to Alte Burg — Óváros — Staré Mesito. Porovn. str. 579.

¹⁷ Marzsányi, *Geschichte der 7 königl. Niederhung. Bergstädte*, 1774, rkp. v ÚBA. „... Die alte Stadt Schemnitz ober auf den Berg, dormalen sogennanten alten Burg, daroben eben mit Anfang deren dasigen Berkwerken. A. 745 und herunter in den Thal die neue oder dormalige Stadt Schemnitz. A. 1443 erbauet worden...“, str. 2. Dátum preberá aj Korabinský v c. d., 660–662.

¹⁸ Virozsil J., *Merkwürdigste Begebenheiten der K. K. F. mit Diln (?) vereinigten Berg-Stadt Schemnitz nebst einigen Notaten die andern Bergstädte betreffend*, zusammengetragen von Johan Virozsil, 1822. Rkp. v Okresnom múzeu B. Štiavnica.

§ 5. Diese alte Berg-Stadt lag auf einen hohen Berge, gegen den Paradeiss Berg hinüber, davon die Merkmahe noch vorhanden sind, welche man Alt-Schemnitz oder gewöhnlicher die Alte Burg nennet. Dieselbe war von Norden nach Süden 500 Schritt lang, soll mit Mauern eingeschlossen seyn gewesen, 5 Bastionen, 2 Thäre, 2 Hauptplätze und 2 Kirchen gehabt haben...“. Ďalej hovorí, že cintorín bol na Šobove (str. 5). Na inom mieste zas hovorí: „... Da also die Alte Stadt in Jahre 745 erbauet und in Jahre 1442 zerstöhret wurde, so stand dieselbe auf den hohen Berge, gegen den Paradeiss Berg, wo noch Merkmale oder Ruinen zu sehen sind 697 Jahre. Str. 6.

¹⁹ Wien 1676. Porovn. i medorytinu C. T. Della Martina z r. 1767. Všetky rytiny sú najnovšie uverejnené v knihe Fr. Kalivodu *Banská Štiavnica buduje*. Súbor poznámok k ústretovému územnému plánu banskoštiavnickej banskej oblasti. Časť I. Úvod do problematiky plánovania. 1950. Pozri aj plán Mikovinyho (tab. III: 2.).

²⁰ Chaloupecký pochybuje o tom, že by sa záznam spomenutej listiny vzťahoval na B. Štiavnicu. Porovn. jeho *Staré Slovensko*, 167, pozn. 665 a 170 pozn. 679. Porovnaj k tomu aj jeho náhľad na zámenu Wania — Bania a pod. Chaloupecký uvádza pri riešení problému počiatočných dejín B. Štiavnice aj staršiu literatúru.

²¹ Mencl V., *Románska architektúra*, 157 n.

²² Zaujímavé je pri tom poznamenať, že podľa náhľadu inž. Bergfesta, jedného z najlepších našich znateľov baníckej práce v Banskej Štiavnici, Ondrej II. povolal do štiavnických baní západných kolonistov nie preto, že prinášali modernejšiu techniku dolovania, lebo podľa jeho mienky, nie je to nijako a nikým dokázané, ale iba preto, aby zvýšeným počtom pracovných síl zvýšil i výnos štiavnických baní, kde kutacia technika bola na tie časy (podľa inž. Bergfesta) na vysokom stupni. Opravuje tým mienku tých, ktorí v príchode západných kolonistov vidia iba zavádzanie modernejšej techniky. Toto koloduje s tvrdením inž. Mencla (cit. miesto), ako aj s mienkou P. Rátkoša v knihe *Príspevky k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Brati-

slava 1951, 13 (v ďalšom Ratkoš P., *Príspevky*). Pokladám si za povinnosť i na tomto mieste poďakovať sa p. inž. Bergfestovi, ktorý i napriek vysokému veku náš výskum niekoľkokrát navštívil, za cenné praktické pripomienky.

²³ Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae* III, 1, 205–6 (v ďalšom CDH). Porovn. Wenzel G., *Magyarország bányászatainak kritikai története*, Budapest 1880, 34. Chaloupecký však i túto zprávu nepovažuje za bezpečne vzťahujúcu sa na Banskú Štiavnicu a píše: „... Ale ani tento dokument není zcela průkazný. Je sice pravda, že jméno „Bania“ užívá se v době zcela blízké o Štiavnici („Datum in Bania“, Fejér Cod. Hung. IV, 3, p. 546), avšak jméno „banya“ vyskytuje se i v Transylvánii... Není proto vyloučeno, že zpráva v listině z r. 1217 vztahuje se k Transylvánii, ač souvislost se Slovenskem je pravděpodobnější“ (str. 169, pozn. 674). Naproti tomu Ratkoš túto zprávu bez výhrad vzťahuje na Banskú Štiavnicu. Ratkoš P., *Príspevky*, 20–21.

²⁴ Theiner Aug., *Vetera Monumenta Historica Hungariae sacrae illustrantiam*, Romae, Tomus I, 174; Chaloupecký, *Staré Slovensko*, 170; Ratkoš P., *Príspevky*, 20.

²⁵ Chaloupecký V., *Staré Slovensko*, 171, pozn. 686.

²⁶ Menci V., *Románska architektúra*, 157.

²⁷ Wenzel G., c. d., 34.

²⁸ Ratkoš P., *Príspevky*, 20–21.

²⁹ Zápis o r. 1442 a 1443 je na str. 1 a ďalší záznam z r. 1550 je už na 50. strane. Pravdepodobne mestský pisár chcel na týchto voľných stranách dodatočne až po rok 1550 zachytiť aspoň niektoré významné dáta pre dejiny mesta, ale to sa, nevedno z akých príčin, nestalo a tak týchto 50 strán ostalo nepopísaných. Uvedený záznam k r. 1442 a 1443 je napísaný rukou toho istého pisára ako záznam z roku 1550 a ďalšie záznamy. Protokol je uložený v Okresnom múzeu B. Štiavnice.

³⁰ Bel M., c. d., 576.

³¹ Jindra Vl., *Kompozice české architektury románské*, *Kompozice architektury* IV, č. první, 145.

³² Samuel Mikoviny je autorom väčšiny máp v *Belových Notitiách*. Porovn. Pataky D., *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Budapest, 1951, 184; Backer V., *Samuel Mikoviny, prvý profesor prvej banickej školy v Európe*. Sborník štát. banského múzea Dionýza Štúra v B. Štiavnici. Sväzok I, 1937, 39–40.

³³ Pozri poznámku 26, 31.

³⁴ AR IX, 1957, 507, obr. 238/2.

³⁵ Holl I., *Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez*, Budapest régiségei (BpR) XVII, 1956, 177–193.

³⁶ Za upozornenie ďakujem p. prof. Coblenzovi, ktorý bol v septembri 1956 na komisii na výskume Starého Mesta.

³⁷ Na to upozornil už prof. Eisner pri opise hradištnej keramiky v knihe *Slovensko v pravěku*, Bratislava, 1933, 264; porov. aj Holl I., *Külföldi kerámia Magyarországon* (XIII–XVI. sz.). BpR XVI, 1955, obr. 45.

³⁸ Kraskovská L., *K otázke datovania stredovekej keramiky*, *Historica slovacica* VI–VII, 1948, 150, obr. I/4; porov. Holl I., c. čl., BpR XVI, 1955, obr. 45.

³⁹ Kraskovská L., c. čl., obr. I/4. Podobné kahančky (nie však banickej) uverujú aj Holl I., a to ako import z Viedne a datuje ich do XIII. stor.

⁴⁰ Porovn. čl. Kraskovskej 151.

⁴¹ Porov. Höllrigl J., *Árpádkori keramikánk I*, AÉ XLIV, 1930, 157.

⁴² Kostrzewski J., *Znaki na dnach naczyń wczesnohistorycznych z Wielkopolski*, *Niederlöv sborník* 1925, 117.

⁴³ Reichertová K., *K vývoji středověké keramiky v Čechách*, *Zprávy památkové péče* VIII, 1948, 82–90; *Příspěvek k datování středověké keramiky v Čechách*, PA XLVII, 1957, 81, obr. 11, kde vyobrazuje značky na dnách husitských nádob.

⁴⁴ Höllrigl J., c. čl., AÉ XLIV, 1930, 142–149; toho náhľadu je aj Schirmer E., *Die deutsche Irdenware des 11.–15. Jh. im engeren Mitteldeutschland*, Jena 1939, 58.

⁴⁵ Rybakov A., *Remeslo drevnej Rusi*, *Akadémia nauk SSSR*, 1948, 175, kde na uvedenú otázku uvádza rozličné mienky.

⁴⁶ Kraskovská L., c. čl., 152; Höllrigl len tie značky považuje za značky výrobcov, dielní, ktoré nezaplnajú celú plochu dna, AÉ XLIV, 1930, 152; Kostrzewski ich nepovažuje za ochranné značky z toho dôvodu, lebo pre ich jednoduchosť boli ľahko napodobniteľné, ale ani za značky vlastníka, lebo boli málo výrazné, ale za značky hrnčiara. Porov. aj Rybakova, c. d., 176; Černoškého štúdiu *Kerámika a feudalismus II*, *Český lid* XL, 1953, 21.

⁴⁷ Höllrigl J., *Árpádkori keramikánk I*, AÉ XLIV, 1930, 162; Rybakov, c. d., 176.

⁴⁸ Čermák Cl., *Archeologische Fornbogen auf dem Hradok in Časlau*, *Zeitschrift für Ethnologie* XVIII, 659; Švehla J., *Několik poznámek pokud se týká krášení středověkých nádob*, *Jihočeský sborník historický* V, 1932, 53 n.

⁴⁹ Höllrigl J., c. čl., AÉ XLIV, 1930, 152. Porov. k tomu i c. čl. dr. Kraskovskej, 152.

⁵⁰ Kostrzewski, c. čl., 122–126.

⁵¹ Rybakov, c. d., 175–77.

⁵² Pič, Smirov, Kozłowska, Niederle, Černošký a iní. *Český lid* XL, 1953, 22–24.

⁵³ Höllrigl J., c. čl. a Nabe M., *Die Bodenstempel auf wendischen und frühdeutschen Gefäßen des 9.–14. nachchristlichen Jahrhunderts*, Mannus, *Zeitschrift für Vorgeschichte*... zv. X, 1918, 71, kde opisuje značky na dnách nemeckej stredovekej keramiky.

⁵⁴ Kraskovská, c. čl., 152, obr. II: 13, obr. IV: 1–7.

⁵⁵ Habovštiak Al., *Stredoveké archeologické pamiatky z Devína* (Rukopis dipl. práce). Za láskavé požičanie rkp. mu na tomto mieste ďakujem!

⁵⁶ S kosákmi sa stretávame od doby halštatskej až do novoveku. O ich typologický rozbor sa pokúsil Kolčín A., *Technika obrabotki metalla v drevnej Rusi*, Moskva 1953.

⁵⁷ Wagner — Durdík — Drobná, *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*, Praha, Naše vojsko, 1956, 78 n.

⁵⁸ Rozdeľuje ich podľa váhy (tri druhy), podľa spôsobu pripevnenia na strelisko (dva druhy, pripevnenie hrotom a tuľajkou), podľa formy (sedem druhov) a podľa rezu (deväť druhov), 54–55; porov. Koula, *České šipy z XV. věku*, PA XVI, 1893, 139–142.

⁵⁹ Váha sa pohybuje od 13,5 do 65 gr.

⁶⁰ Voronin, c. d., 166, obr. 88.

⁶¹ Porov. A Jászberényi Jászmúzeum évkönyve, 1938—1943, Bp, 1943, 126—8, obr. 27; 2a—c; AÉ XVIII, 1898, 60—4.

⁶² Podobné, ale väčších rozmerov, máme z výskumu Nemešian—Zalužian a podobné uverejňuje Gerevich z hrobu v BpR XIII, 1943, 103—166.

⁶³ Hampel J., A régib középkor emlékei Magyarhoban, Budapest 1894, tab. XXXXVI; la — c; LXV: 3—3b; LXXI: 1; porov. Eisner J., Devínska Nová Ves, Bratislava, 1954, tab. 74/5.

⁶⁴ Voronin, c. d., obr. 93: 3, 4.

Zur Problematik der Entstehung von Staré Mesto und Banská Štiavnica (Schemnitz)

Belo Polla

Auf der im Kataster des heutigen Banská Štiavnica (Schemnitz) liegenden Lokalität Staré Mesto wurden Versuche gemacht, Denkmäler der materiellen Kultur zu gewinnen, die unsere Annahme bestätigen würden, dass auf der angeführten Lokalität die erste und anfängliche Besiedlung des heutigen Banská Štiavnica war und dass die frühmittelalterliche Besiedlung des Glanzenbergs den Keim für die Gründung der Stadt Banská Štiavnica legte.

Nach älteren Vermutungen (Bel, Korabinský, Virozsil, Richter und andere) wie auch nach Ansicht des Akademikers Eisner und des Doz. Mencl war Staré Mesto im frühen Mittelalter besiedelt und breitete sich auf dem Berg Glanzenberg aus. In den Jahren der ersten Tschechoslowakischen Republik leitete der Stadtarchivar Prof. V. Backer auf dem Glanzenberg eine historisch-archäologische Untersuchungsgrabung. Wegen des Mangels an Verständnis für sein Unternehmen an kompetenten Stellen beendete er vorzeitig seine Ausgrabung. Es erhielten sich weder seine Grabungspläne, noch seine Anmerkungen, bis auf einen Teilbericht, welchen er im Zusammenhang mit einem Gesuch um materielle Unterstützung dieser Ausgrabung dem Stadtausschuss vorlegte.

Erst das Archäologische Institut der SAV in Nitra nahm im J. 1955 eine historisch-archäologische Untersuchungsgrabung in Angriff, mit deren Leitung es den Schreiber dieses Berichtes beauftragte.

Die Grabung wurde auf dem Gipfel des Glanzenbergs mittels der Schnittmethode durchgeführt, denn eine Flächengrabung konnte hier nicht durchgeführt werden, da die ganze Lokalität mit einem 80-jährigen Nadelbaumbestand bedeckt war. Zusammen wurden vier Schnitte abgedeckt, S—I—IV/56, von denen einige mehr Sektoren hatten (a—h).

Im Schnitt S—I/56 und Schnitt S—IIa—c/56 stellten wir Reste eines grossen gemauerten Baues fest, der im wesentlichen von NNO — SSW orientiert war und verhältnismässig (1,50 cm) dicke Wände hatte (auf dem beigelegten Plan sind die Mauern mit A — D bezeichnet). Das Mauerwerk dieses Baues, den wir nicht nur auf alten Kupferstichen, sondern auch auf alten Bergwerkmappen aus dem XVIII. Jh. (Taf. II) abgebildet haben, bestand aus unbearbeitetem Bruchstein (überwiegend örtlicher Andesit). Die Steine waren auf Malter gelegt und mit heissem Kalk zugegossen. Die Zwischenräume in der Mauer waren mit flachen Steinen ausgefüllt. Der Inhalt der Sonden S—I/56 und S—IIa—c/56 war verhältnismässig arm an Denkmälern der materiellen Kultur. Von den Funden ist ein Eisenmeissel, der sog. Meisselbohrer des Bergmannes erwähnenswert (Abb. 1).

Im Schnitt S—IIc/56 stellten wir das *Steinportal 1* fest (Abb. 2; Taf. IV: 1; V: 1, 2; VI: 2), an dem eine gotische aus mehreren Platten geschmiedete Eisentür hing, die an der Innenseite mit riefelförmig geschmiedeten Eisenbändern verziert war (Abb. 3; Taf. VI: 2). Die Tür stellten wir in situ offen fest und war an die Mauer D angelehnt. Auf der gegenüberliegenden Seite derselben Mauer beobachteten wir in derselben Tiefe auch ein weiteres Steinportal 2 (Abb. 7; Taf. VIII), das beschädigt war. Am Portal 2 stellten wir keine Tür mehr fest (sie ist wahrscheinlich aus Holz gewesen), sondern nur drei an die Mauer D angelehnte eiserne Angeln und unweit von ihnen einen eisernen Klopfer (Abb. 8, 5).

Auf Mauerreste stiessen wir auch im Schnitt S—IIe wie auch im Schnitt S—IIg—h/56. In den letzten Sektoren (g—h) entdeckten wir in 120 cm Tiefe unter der Pflanzendecke eine kleine Steinsonde (Taf. VII: 2) mit den Ausmassen von 50×80×60 cm, die in einen kleinen nach SW gerichteten

teten bergab führenden Kanal mündete. Die vorläufige Länge des Kanals beträgt 8 m. Auch der Inhalt dieser Schnitte war verhältnismässig arm an Denkmälern der materiellen Kultur. Ganz besonders machen wir auf die nur kleine bronzene *Riemenzunge* aufmerksam, die auf einer Seite mit einem plastischen stilisierten Drachen verziert ist (Abb. 4).

Verhältnismässig am reichsten war an Denkmälern der materiellen Kultur der Schnitt S—III/56, in dem es uns gelang, einen mittelalterlichen Abfallhaufen abzudecken. Hier fanden wir ausser einem silbernen *Práger Groschen* Wenzels II. (1278—1305; Abb. 9) noch eine ganze Serie von *Eisenpfeilspitzen* aus dem XIII.—XIV. Jh. (Taf. X: 6, 7, 10—18), ferner Bruchstücke von tönernen *Grubenlampen* (Abb. 12) aus dem XIII. Jh., eine *Bronzeschnalle* (Taf. X: 3), *Eisenschnallen*, *Gegenstände aus Knochen* mit Kerbschnitttechnik verziert, die Voronin in das XIII. Jh. stellt, *weisse Keramik* mit dunkelbraunen, verhältnismässig breiten Streifen (Abb. 11), die in Deutschland Ende des XII. Jh. u. ä. vorkommt.

Definitive Schlussfolgerungen können auf Grund des bisher gewonnenen Materials noch nicht gemacht werden. Es wird nötig sein, die ganze zusammenhängende Fläche des Areals von Staré Mesto durch eine Plangrabung zu überforschen, denn wir sind überzeugt, dass die Ergebnisse derselben uns helfen würden die Frage des Alters von Staré Mesto zu lösen, welche Frage nicht nur für die Geschichte von Banská Štiavnica allein eine grosse Bedeutung hat, sondern auch für die Geschichte des Bergbaues in der ganzen Slowakei.

Bereits aus dem bis jetzt gewonnenen Material der materiellen Kultur und aus seiner Konfrontation mit den erhaltenen schriftlichen Quellen und mit den Ergebnissen der älteren diese Probleme behandelnden Literatur kann geurteilt werden, dass das Leben in Übereinstimmung mit den schriftlichen Quellen in Staré Mesto nach dem XIII. Jh. abzusterben begann und dass also die Blütezeit von Staré Mesto irgendwann vor dem XIII. Jh. zu suchen ist, wie bereits Doz. M e n c l richtig darauf hingewiesen hat.

Übersetzt von B. Nieburová

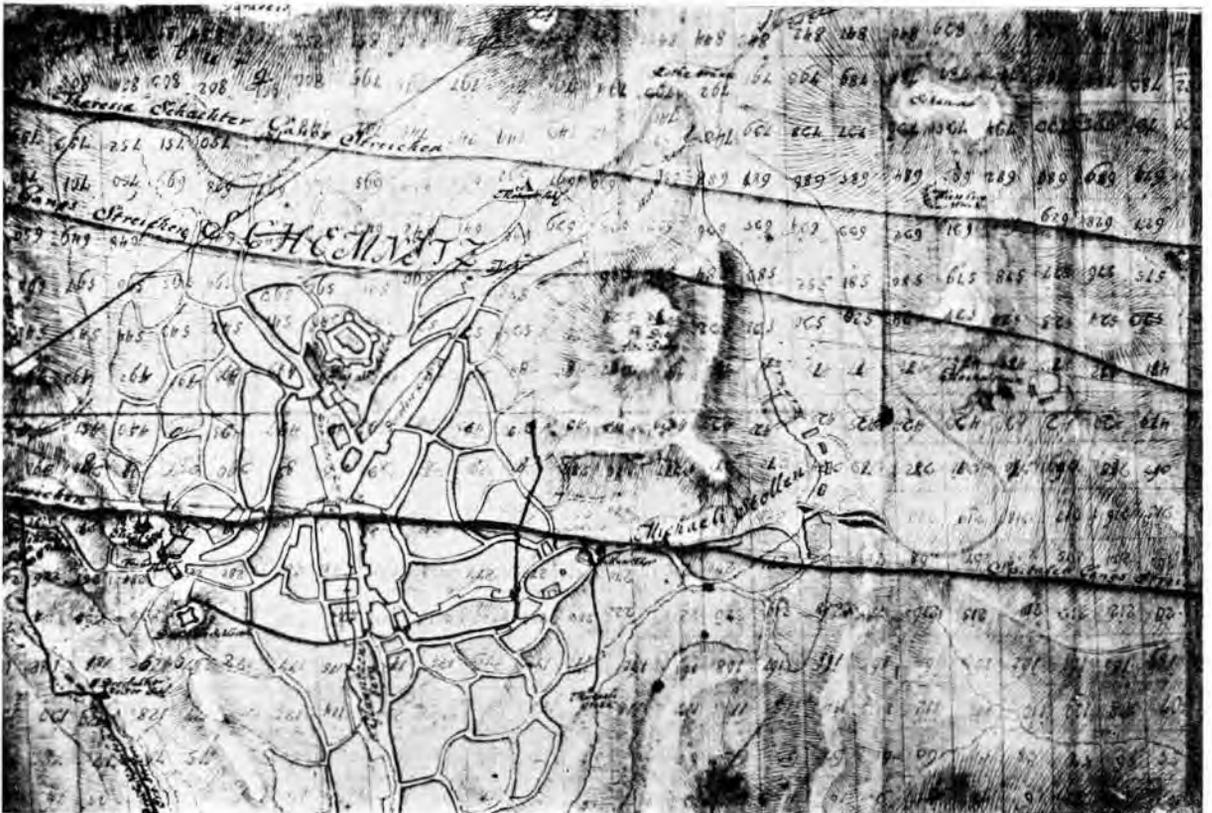

1

2

Tabuľka I. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1 — pohľad na akropolu z JZ a smer sondy S-I/57; 2 — pohľad na akropolu zo SV.

Tabuľka II. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1, 2 — výsek z Mikoviniho plánu B. Štiavnice z prvej polovice XVIII. stor.

Tabuľka III. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1 — pohľad na sondu S-Ia/56; 2 — zvyšky po murive v sonde S-Ia/56.

Tabuľka IV. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1 — zvyšky po murive; 2 — pohľad na sondu S-IIa/56.

Tabuľka V. Banská Štiavnica, Staré Mesto, 1 — pohľad na portál — vrchná časť so železnými dverami

Tabuľka VI. Banská Štiavnica, Staré Mesto, 1 — pohľad na vrchnú časť portálu; 2 — pohľad na portál a železné dvere.

1

2

Tabuľka VII. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1 — detailný záber zo železných dvier; 2 — pohľad na šachtičku s vrchu.

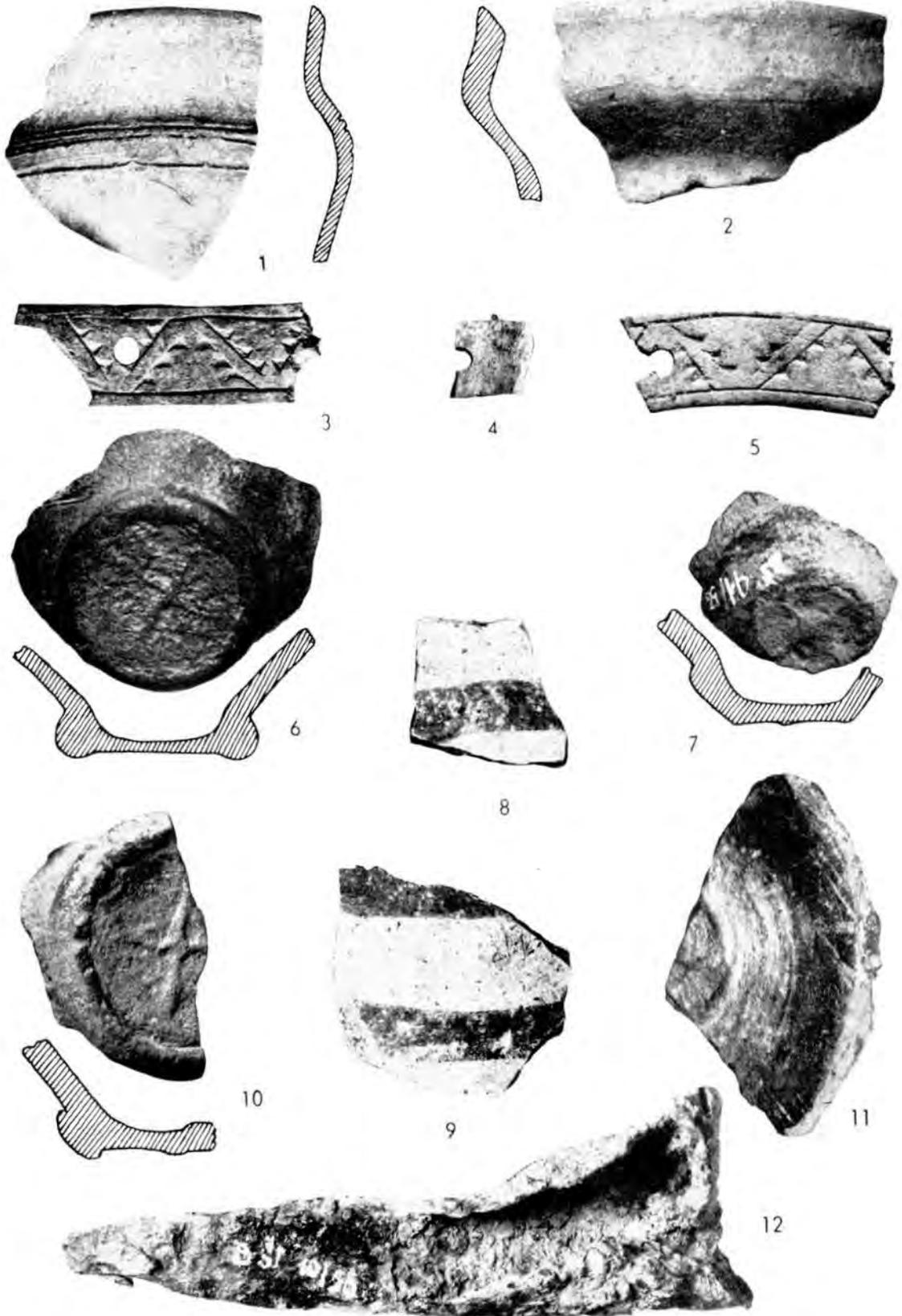

1

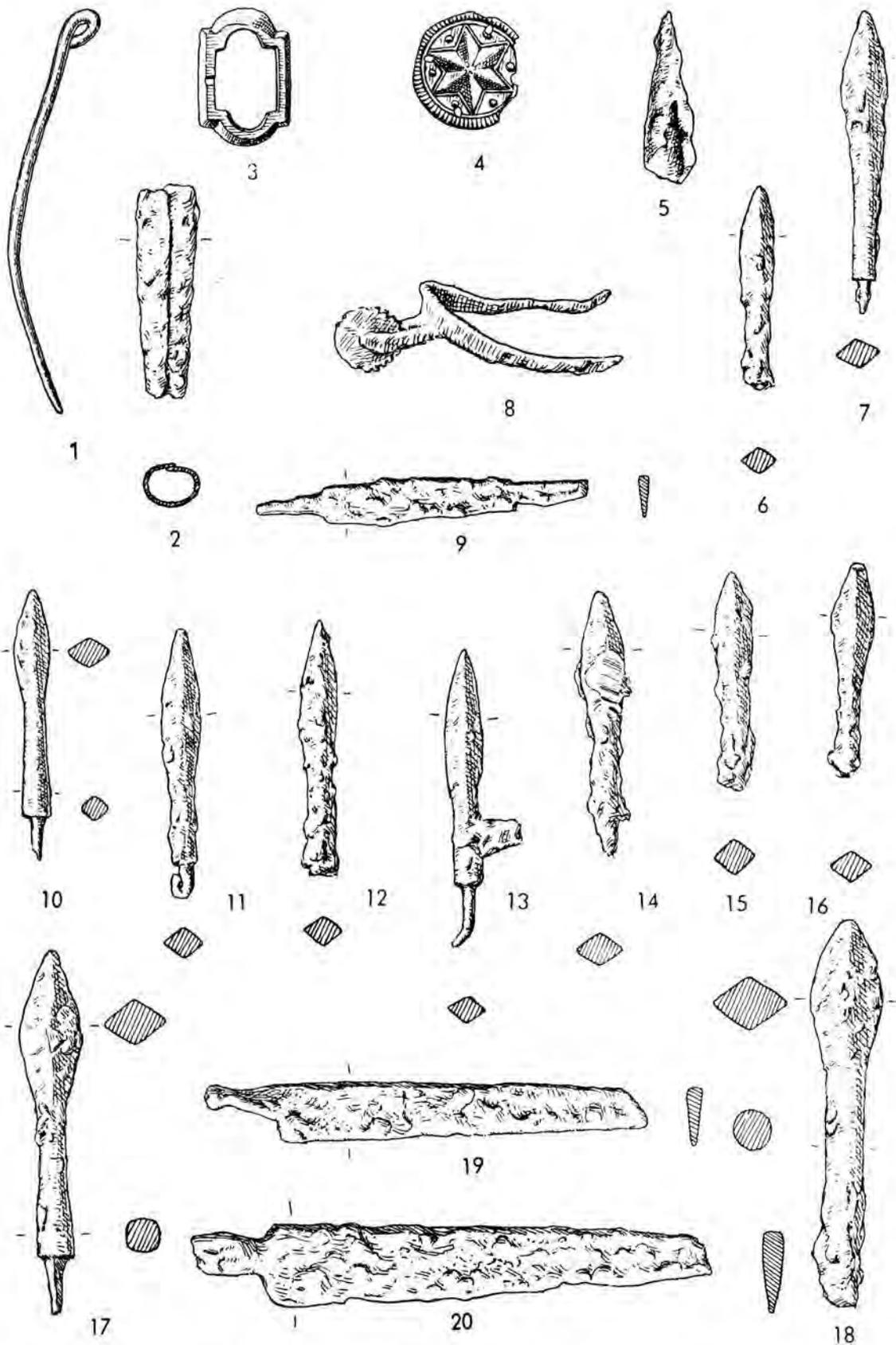

2

Tabuľka VII. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1 — pohľad na portál 2. Terénne zábery foto dr. B. Polla.

Tabuľka IX. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1, 2 — ústia; 3—5 — kostené zdobené predmety; 6, 7, 10, 11 — úlomky ústí so značkami; 8, 9 — maľovaná keramika; 12 — banické železko. Foto V. Dašek.

Tabuľka X. Banská Štiavnica, Staré Mesto. 1 — bronzová ihlica; 2, 5 — železné bodce s tuľajkou; 3 — bronzová pracka; 4 — bronzová ozdôbka; 6, 7, 10—18 — železné strelky; 8 — ostrôžka; 9, 20 — železné nožíky; 19 — železná britva. Kresby v texte i na tabuľke vyhotovila P. Stankovičová.

Z P R Á V A

Mezinárodní společnost badatelů o římské keramice

Po předběžném jednání mezi několika odborníky v římské keramice bylo rozhodnuto svolat mezinárodní poradou, na níž by se probraly některé problémy římských keramických studií a připravilo založení mezinárodní organizace pro jejich podporu a prodiskutovaly možnosti samostatné publikační činnosti.

Když se nedalo uskutečnit zasedání v Arezzu, jak se původně zamýšlelo, konalo se na pozvání švýcarských badatelů ve dnech 31. srpna až 2. září 1957 v Badenu a v Brugu ve Švýcarsku I. mezinárodní symposium předních badatelů v oboru římské keramiky, na němž byla ustavena mezinárodní společnost, nazvaná REI CRETARIAE ROMANAE FAVTORES VBIQVE CONSISTENTES (zkratka R. C. R. F.). Úkolem společnosti je podporovat bádání o všech druzích římské keramiky, jejich předstupních i jejím doznívání, a usnadňovat vědcům, pracujícím v uvedeném oboru často velmi izolovaně, osobní kontakt.

Společnost je řízena stálým výborem, jehož prezidentem je Howard Comfort, generální sekretářkou Elisabeth Ettlínger a členy nej-přednější odborníci v římské keramice. Současně byli zvoleni pro jednotlivé země (Anglie, Belgie, Československo, Francie, Holandsko, Itálie, Ju-

goslavie, Maďarsko, Německo, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Španělsko, Švýcarsko a USA) národní sekretáři, jejichž úkolem je obstarávat styk mezi členy jejich země a společností, sestavovat bibliografii všech prací o římské keramice, vyšlých v dotyčné zemi a usnadňovat členům badatelský styk. Pokud společnost nebude vydávat vlastní publikace, budou členové dostávat otisky publikací členů společnosti. Bude k dispozici i adresář všech členů s údaji o jejich speciálních pracovních úsecích a přehled dokumentačních středisek, kde je shromažďován materiál pro různé otázky římské keramiky (dosud je to o středo-gallských hrncích a značkách hrnců na mortářiích). Členský příspěvek byl stanoven na 10,— Sfr = 120 fr. belg. (minimum). Členy mohou být vědecké ústavy a společnosti, z jednotlivců jen vyslovení specialisté v římské keramice. Druhá pracovní poradou o římské keramice se bude konat v roce 1958 v Neapoli při příležitosti mezinárodního kongresu klasické archeologie.

Přihlášky zájemců o členství a všechny záležitosti týkající se společnosti pro československé badatele vyřizuje národní sekretář pro Československo dr. František Křížek, Erno 12., Purkyňova 44a.

Fr. Křížek

RECENZIE

Vojtech Ondrouch, Bohaté hroby z doby římskej na Slovensku. Novšie nálezy (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied), Bratislava 1957, 269 strán z 38 rycinami i 6 barvnými tablicami v textě; z mapkou i 55 tablicami poza textem.

Predmětou tohto štúdia sú hroby z bohatým inventárom z obdobia rímskeho v Slovensku, a mianovite hroby v miestach: Vysoká, Zohor, Borský Svätý Peter, Čáčov, Stráž.

Tri hroby z miestach Stráž, datované na III storočie n. e. — určite — sú jakýsi cmentár „ksiazčej“, naomiat z iných miestach známe hroby pojedynče, da-

tované na II i začiatok III v n. e. Grób z B. Sv. Peter i grób Nr III ze Stráže to hroby cialopalne, pozostalé szkizletowe.

Autor omawia zawartość poszczególnych grobów w porządku chronologicznym, dzieląc je na dwie grupy; pierwsza z okresu wczesnego cesarstwa (Vysoká, Zohor, Bor. Sv. Peter, Čáčov) i druga z okresu późnego cesarstwa (grobby ze Stráže). Zabytki z pierwszej grupy przechowywane są dziś w Slowackim Muzeum w Bratisławie, przedmioty grobowe ze Stráže znajdują się w Muzeum w Pieszczanach (Piešťany), za wyjątkiem dodatkowo odnalezionych zabytków, przechowywanych w Muzeum w Bojnycach i w Slowackim Muzeum w Bratisławie. Omawiane groby zawierają obok wyro-

bów miejscowych bardzo wiele cennych importów rzymskich jak naczynia szklane, brązowe, gliniane (*terra sigillata*) wiaderka (*situlae*), brązowe okucia, sprzączki, ostrze strzały, srebrne lyżeczki (*ligulae*), srebrne noże, drewniane wiadra z brązowymi okuciami, i srebrne ostrogi. Tyle informacji o samych zabytkach, które Autor obszernie omawia na szerokim tle porównawczym, zaopatrując swoje wywody obfitymi notami dokumentacyjnymi. Omówienie obu grup grobów zamknięte jest wnioskami dotyczącymi charakterystyki wyrobów importowanych, chronologii, spraw etnicznych, socjologicznych i antropologicznych. Szczególnie obszernie zajęł się Autor interpretacją.

Sygnalizując tę interesującą pracę nie będę w stanie nawet poruszyć ważniejszych problemów i interpretacji, zarówno — moim zdaniem — słusznie sformułowanych, jak i te z którymi pragnęłoby się polemizować lub wprost trudno przyjąć. Ograniczę się do kilku luźnych uwag, związanych z moimi zainteresowaniami, a więc dotyczącymi pośrednio importów rzymskich na ziemiach Polski. A więc parę słów o trójnogach. Wymaga dokładnego zbadania miejsce produkcji brązowych trójnogów z grobów książęcych w Stráže grób II i Ostroviany i analogicznej w niektórych elementach dekoracyjnych (tabl. 41) czteronożnej brązowej podstawy z grobu I w Zakrzowie.*) Pochodzą one najprawdopodobniej z jakiegoś warsztatu brązowniczego w Kampanii, gdzie je wyprodukowano może w I w. n. e. Nasuwają mi się jednak pewne wątpliwości. Skoro zawartość grobu II u Stráže datujemy na początek IV w. n. e., a wspomniany trójnog dostał się do Stráž podwładny nawet z początkiem II w. n. e. to z tego wynika, że miałby być w użyciu lub w przechowaniu u możnych naczelników przez kilka generacji, bo przecież chodzi o 200 lat czasu! Czy nie za długo? Autor uważa (s. 145), że trójnog ze Stráže był przenośnym ołtarzem (*foculus*), używanym także u Germanów w zapożyczonych z cesarstwa kultach Marsa, Merkurego, Izidy i innych bóstw. Dla Słowacji starożytnej jest to możliwe ale nie poświadczony źródłowo.

Z kolei o tzw. importach pontyjskich. Autor dopatruje się w wyrobach granulacyjnych (s. 187), także np. w złotych blaszkach (okucia pasów) zdobnych trybowanymi motywami geometrycznymi i zwierzęcymi (s. 187 n. tabl. 47) — importów pontyjskich. Do tych ostatnich ozdób (w szczególności tabl. 47, 1, 2) trafnie naprowadza jako analogię (s. 188) srebrne — płytki (zapewne okucia szkatułki) z grobu I z Zakrzowa (Grempler, Sackrau, I, tabl. V nr. 12 a-d). Autor słusznie domyśla się (s. 188), że wyroby pontyjskie do obszarów nad środkowym Dunajem jak i do dorzecza Odry docierały z antycznych miast nadczarnomorskich. Zwłaszcza winna być brana pod uwagę *Olbia* jako ważny ośrodek dystrybucyjny. Domyślamy się, że z *Olbii* wyszły w okresie wczesno-rzymskim w I i II w. n. e. figurka brązowa Izidy i Horusa znaleziona w Małachowie, pow. Gniezno, figurka Horusa z Kamionki, pow. Kołomyja i brązowe amulety phallogomorficzne, znane z Kociubinczyk, pow. Husiatyn, z Zalesia, pow. Borszczów (oba w Muzeum Archeologicznym w Krakowie), z Carnuntum (Muzeum Carnuntinum w Deutsch-Altenburg), z Hedderheim, Novae-sium i z *Olbii* (dwa okazy w Muzeum Archeologicznym w Odessie). Znaczenie badawcze grobów z Stráže jest bardzo duże, nie tylko dla historii ziem Słowacji w okresie rzym-

skim, ale także dla badań nad szlakiem handlowym, jaki z Pannasini doliną Wagu szedł na północ, być może przebiegając Jabłonkowską na obszar Małopolski. Zapewne z Brigetio wysyłano towary przez Dunaj do osady handlowej, położonej w sąsiedztwie castellum Celemantia (dziś Leanyvár), a stamtąd doliną Wagu na północ. Zwłaszcza mamy podstawę przypuszczać, że szlakiem tym docierały z Pannonii do Małopolski wyroby ceramiczne: *terra sigillata* i może ich pannońskie naśladownictwa. Przypomnę, że w Muzeum Keszthely na Węgrzech oglądać można miejscowe naśladownictwa naczyń *terra sigillata*, wykonane z gliny koloru siwego po wypale, podobne nieco do tzw. ceramiki siwej z Igołomi pod Krakowem. Także w miejscowości Pogánytelek (komitet Veszprém), na północno-wschodnim wybrzeżu jeziora Balatońskiego znaleziono resztki warsztatu garncarskiego (dwa okrągłe piece garncarskie) z ułamkami naczyń z siwej gliny, naśladowujących *terra sigillata*. Ułamki te także przechowywane są w muzeum w Keszthely. Publikował je Kuzsinszky (*A. Balaton Környékének archaelogiája*, Budapest 1920, s. 192 nn).

Zbadanie ceramiki tego typu na Węgrzech, w Słowacji i w południowej Polsce pozwoli ustalić zachodzące między nią związki i wytyczyć szlaki ich przenikanie z południa na północ. Zdaje się jednak nie ulgzać wątpliwości, że do najważniejszych należał szlak z Brigetio, doliną Wagu i przebiegając Jabłonkowską.

Z kolei kilka słów o interpretacji jednego zabytku. Na s. 149 jest mowa o srebrnym nożyku z grobu II w Strážach (tabl. 45, m. 4). Dekoracja krawędzi ostrza (ząbkowanie) jest podobna do srebrnego nożyka z grobu III w Zakrzewie (Grempler, Sackrau II, tabl. VI: 1). Autor powołuje się na Schulza (*Hassleben*, 42), który twierdzi, że tego rodzaju dekarcja jest typowa dla noży wschodniogermańskich. Taki nóż znaleziono też w Ratajach pow. Wołów na Śląsku (Jahn, *Altschonen*, I, s. 22 ryc. 5-6). Wedle Jahn'a (tamże) — a za nim Autora — noże te są produkcji miejscowej (jak powiada „germańskiej”) z końca III lub początku IV w. n. e. Myślę, że prawdą jest, iż żelazne noże typu Rataje są miejscowej produkcji, ale chyba wzorowane były na srebrnych nożach (dekorowanych ząbkami na krawędzi ostrza) typu znanego z grobów w Stráže czy Zakrzów, nożach raczej importowych z imperium rzymskiego.

Pragnę zwrócić uwagę na miniaturowe przedmioty sepulkralne. W Strážach w grobie I (tabl. 28) znaleziono miniaturową srebrną lyżeczkę, nożyczki i sitko, zaś w grobie II znaleziono miniaturowe naczynie i cedzidło (str. 191). Autor podkreśla ich unikalność i powiada, że są prawdopodobnie świadectwem nowego typu grobowych przystawek, praktykowanych u „bogatych germańskich rodów”, wykonywanych specjalnie jako dary grobowe. Czy nie należałoby interpretacyjnie powiązać miniaturowych darów grobowych z Stráže z miniaturowymi narzędziami przy bransolecie znalezionej w grobie 49 z okresu późnorzymskiego w Opatowie, pow. Kłobuck (T. Reyma, *Światowit*, XVIII 1947, s. 167, ryc. 2)? Podobnie miniaturowe narzędzia z brązu (pług, piła, inne), znalezione w Anglii, objaśnione są jako amulety związane z kultem Mithry (A. B. Tonnochy, *Antiquities of Roman Britain* (The Trustees of the British Museum) Londyn 1951, s. 71-72, ryc. 37 nr. 4.)

W rozważaniach antropologiczno-etnicznych (s. 175) Autor jest zdania, że nie tylko posiada dostateczne dane dla określenia ogólnie etnicznej przynależności osób pochowanych w grobach książęcych w Strážach, ale nawet może bli-

* Grempler, *Der Fund von Sackrau*, I, tabl. III nr. 6, 10.

żej i całkiem pewnie określić (s. 175 „Hroby strážanské sú teda germánske a patria bezpochyby Kvádom ako najmocnejšiemu kmeňu subbskému, ktorý bol vtedy pánom Slovenska...“). Trudno mi polemizovať z tak kategorickým tvrdením, tak slabo popartým zdrojmi písanými. Bo chyba należy wątpić czy źródła archeologiczne mogą być podstawą do wnioskowania w tak delikatnej i skomplikowanej materii? Takich etnicznych atrybucji w pracy tej jest wiele; trudno je tutaj wszystkie wyliczyć, np. na s. 145 jest mowa o „bohatom vandalskom hrobe v Ostrovanoch“. Jaka podstawa do określenia tego grobu jako „wandalski?“ Pozwól sobie zauważyć, że J. Filip, *Pravěkě Československo*, s. 308, nazywa go po prostu „hrob z Ostrovian“. Również nie jest dla mnie zrozumiałe dlaczego Autor nie uwzględnił dorobku polskiej literatury (choćby powojennej) dotyczącej zagadnienia etnicznego na ziemiach Polski w pierwszych wiekach n. e. Przecież nie można nie uwzględnić poglądów i też uczonych tej miary co Józef Kostrzewski i Lehr Sławiński o siedzibach Słowian zachodnich w starożytności, a jeżeli przyjmuje się za prawdziwą teorię o germańskości ziem Polski w pierwszych wiekach n. e. — to chyba trzeba podzielić się z sztylnikami, dlaczego stanowiska uczonych polskich, Autora nie przekonuje.

Do tej pięknie wydanej książki wkradły się pewne niedokładności. Do omyłek i usterek przykrych należą np. wyróż-

nianie Śląska i Polski (jakby Śląsk nie był Polską), umieszczenie na mapce Olbii koło Odessy; wyjaśnienie na s. 177 uwag 192 „Olbie (pri ústí Dnestru a Bugu)“. Jest ich niesłusznie więcej; być może ponosi za nie odpowiedzialność także redakcja wydawnictwa. W każdym razie żałować należy, że tak pięknie wydana książka nie mogła tych omyłek i usterek mieć mniej. Także wypada stwierdzić, że dokumentacyjna wartość sygnalizowanej książki byłaby o wiele większa, gdyby objaśnienia do tablic (przeważnie bardzo dobrych) posiadały więcej danych metrykalnych, a więc także wymiary zabudowań, miejsce ich przechowania i podstawowa publikacja.

Poruszone powyżej problemy z tej książki i niektóre z nimi związane uwagi nie zastąpią wyczerpującej recenzji na jaką ta cenna publikacja w pełni zasługuje. Oczywiście liczne kwestie pozostaną nadal dyskusyjne; może nowe odkrycia archeologiczne pomogą je rozwiązać.

Niewątpliwie materiał archeologiczny będzie przybywać do tego zagadnienia. Wystarczy powiedzieć, że prawie równocześnie z ukazaniem się tej książki natrafiono przypadkowo w miejscowości Zohor na drugi grób książęcy. Jego wspaniałe i doskonale zachowane inwentarz (m. i. srebrne i szklane naczynia) można było oglądać w Instytucie Archeologicznym Słowackiej Akademii Nauk w czasie konferencji *Limes Romanus* w wrześniu 1957 roku.

K. Majewski

O p r a v a

Redakcia prosí čitateľov Slovenskej archeológie, aby si láskavo opravili nadpis v recenzii v SIA VI—1, 1958, str. 237, na *Carnuntum-Jahrbuch 1955, Wien 1956*.

V e r b e s s e r u n g

Die Redaktion bittet die Leser der Slovenská archeológia, den Titel in der Rezension in der SIA VI—1, 1958, S. 237, freundlichts auf *Carnuntum-Jahrbuch 1955, Wien 1956* auszubessern.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník VI — 2, 1958

Vydalo v Bratislave roku 1958

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 120.—

Hlavný redaktor dr. Anton Točík

Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad. Administrácia: Bratislava, Klemensova ul. 27. Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čís. 18560/52-IV/2. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod čís. 231 — prep. 1955. Dohľadací poštový úrad Bratislava 2, X-204948

Cena viaz. Kčs 60,—.